

Inu. A 46.983

CURS COMPLECT

DE

ISTORIA UNIVERSALĂ

PRELUCRAT PENTRU LICEUL SUPERIOR

DE

PETRU RĂȘCANU

PROFESOR LA UNIVERSITATEA DIN IASI

~~Donatiunea Prof.
Gh. Răbaniceanu, Barlad~~

III.

ISTORIA ROMANILOR

63338

IASSI

TIPO-LITOGRAFIA H. GOLDNER, STRADA PRIMĂRIEI

1890.

BIBLIOTECA CENTRALA
UNIVERSITARA
BUCUREȘTI

Cota 075.3/51153

Inventar 63338

287

CONTROL 1953

1956

BIBLIOTECA GEN. UNIV. BUCURESTI
Cota ~~075-3/51153~~ 38132
Inven. nr. 63338

B.C.U. Bucuresti

C63338

P R E F A Ț Ă

Cursul de Istorie pe care 'l prelucrăm, menit pentru Liceul superior, poate sluji și celor cari 'și au terminat studiile. Am voit să punem in mâna elevilor un Manual in care Instituțiunile și Istoria internă să aibă partea ce li se cuvine. Nu ne am prea ocupat cu Istoria bătăliei. L'am intocmit mai desvoltat, pentru că credem că a trecut vremea învățarei pe de rost.

In ceia ce privește Istoria Romanilor ne am adresat mai întâi la fântănele originale. Am estras și am pus in note bucăți din autorii clasici, astfel ca elevii să aibă portretele barbaților celebri și momentele istorice importante așa cum le au descris cei vechi. Am crezut că e mai de folos aceasta de cât trimiterea la capitoarele din autori, cum se face in cele mai bune cărți franceze; pentru că această trimitere nu servește intru nimic elevilor. Bucățile sunt alese din clasicii traduși in limba francesă sau română, pentru că ar fi prea greu a sili pe profesori să intrebuinteze originalele in desvoltările lor. De aceia nu am citat, după cum meritau, pe Dionisie din Halycarnas, Dio Cassiu și Appian.

In ceia ce privește redacțiunea tecstului, Profesorii vor vedea că dacă marea operă a lui Duruy (*Histoire des Romains*, 7 vol. in 8°) ni a servit de călăuză, nu am negles nici un mijloc de informațiune și control. Am avut inainte pe Mommsen (*Histoire romaine*), Lange (*Histoire intérieure de Rome*), Fustel de Coulanges (*Recherches sur quelques problèmes d'histoire* și *Histoire des institutions de l'ancienne France*), Madvig (*L'Etat romain*), Teuffel (*Histoire de la littérature romaine*), De la Berge (*Essais sur le règne de Trajan*), etc. N'am stat de feliu la indoială a traduce și a pune in tecst un portret sau o descriere luată dintr'un autor modern, când acesta ne putea servi la

scopul ce ni am propus : a presenta tinerimei o Istorie limpede scrisă și fapte nesupuse bănuielei.

Nu e treaba noastră a arăta dacă lucrarea de față e mai mult de cât o simplă prelucrare. Cetitorul competent va judeca.

Dar ori care vor fi scăderile sau meritele Manualului nostru, Profesori nu vor uita că : o carte mută nu poate inlocui nici odată graiul viu al învățătorului. Acestuia se impune să completeze, să corecteze și să introducă pretutindine viața ; după cum tot de la el așteptăm și noi observațiuni care, prea târzie pentru volumul de față, ni pot folosi mult pentru cele viitoare.

26 Aprilie 1890.

INTRODUCERE

ITALIA ÎNAINTE DE ROMANI

§. 1. Geografia Italiei

I. Geografia fizică.

Italia este una din cele trei peninsule de la sudul Europei. Așezată între Grecia și peninsula Iberică, ea se poate considera ca centrul lumii vechi. Incununată la mează noapte de Alpi, cei mai înalți munți din Europa; incunjurată de marea Mediterană, Ionică și Adriatică; bucurându-se de cea mai plăcută climă din Europa; având în partea de nord o mulțime de riuri mari care o fac nespus de roditoare; Italia din timpuri foarte vechi a fost râvnită de deosebitele populațiuni care căutau o patrie. Munții Alpi nu sunt o barieră pentru populațiile care ar voi să intre în Italia. Suișul lor din partea despre mează noapte este foarte ușor. Popoare și armate pot cu mare ușurință trece numeroasele piscuri ale acelor munți urieși. Deschisă despre nord, ea este de asemenea gata a primi pe străini prin cele alte părți. Astfel că rare țeri din lume au văzut îngrămădindu-se atâtea populațiuni în sinul lor ca vechia Italie. Dar ceia ce la început a fost, poate, o cauză de slăbiciune, a ajuns cu timpul o puternică basă de mărire. Puterea italiană se putea îndrepta cu ușurință în toate direcțiunile. Marea nu puse nici o împotrivire la întinderea ei; din contra o incurajă a se lăți mai departe și, mai bine de șapte sute de ani, Italia fu centrul către care se îndreptară privirile întregii omeniri culte, izvorul de unde, cu legile înțelepte și ocărnuirea energetică, se imprăștiă lumina asupra lumii încă barbare.

Munții. Italia are două șiruri de munți : Alpii și Apeninii. Munții Alpi, care se întind la nordul Italiei în formă de semi-cerc, încep de la țărmul Mediteranei și se întind până la partea resăriteană a Adriaticei. Cei vechi împărțiau în mai multe părți dintre care cele mai însemnate erau, începând de la apus spre răsărit : Alpii Maritimi, Cottici, Greci, Penini și Iulieni. Cele alte numiri nu au fost nici o dată bine determinate. Piscurile cele înalte ale Alpilor care deșteaptă atât de mult curiozitatea noastră astăzi n'au fost băgare în seamă în anticitate. Chiar după Christos, pentru dinșii Mons Vesulus (Monte Viso, 3840 metri) era cel mai înalt munte din catena Alpilor.

Din Alpii maritimi pleacă lanțul munților Apenini cari se îndreptează întâi spre răsărit, apoi se pleacă spre sud-est, formând în mijlocul Italiei, mai multe ramificațiuni dintre care cele mai înalte sunt de 2500 de metri ; de aici se desfac în două grupuri dintre care, cel de la apus se întinde până la extremitatea sudică a peninsulei Brutium și cel despre răsărit ajunge până în Iapygia. Din Apenini face parte și platoul izolat de pe țărmul Adriaticei, Mons Garganus înalt de 1600 de metri.

Tradițiunile vechi italiene povestesc despre o mulțime de fenomene vulcanice întâmplate în peninsulă. Cercetările geologice dau dreptate tradițiunilor. Ele constată că în întreaga peninsulă au fost în vechime o mulțime de vulcani în activitate, din cari mai sunt astăzi numai : Vesuviul, Etna în Sicilia și Stromboli în insulele Liparice.

Apele. Principalele ape ale Italiei sunt : Padus care izvorăște din Alpi, se îndreptează spre răsărit și se varsă în marea Adriatică, primind în drum mai mulți afluenți dintre cari cei mai însemnați sunt : Ticinus, Adua, Ollius și Mincius la stînga; Tanarus, Trebia la dreapta sa. Cei vechi îl considerau ca pe unul din cele mai importante fluvii din Europa din pricina abundenței apelor sale ; Athesis (Adigele) curge despre mează-noapte, apoi paralel cu Padus, spre a se vărsa tot în marea Adriatică.

Pământul udat de cătră Padus și Athesis este un pământ de aluviune, roditor numai mulțemită grijei locuitorilor cari au sapat o mulțime de canale ; altmintrelea toată această parte a Italiei ar fi numai niște mlaștine din pricina locului drept și a cantității enorme de apă ce curge din munți, mai ales în timpul topirei zăpezilor.

Înșind din regiunea Padului nu mai găsim fluvii mari ; și aceas-

ta din pricină că peninsula e îngustă și percursă de Apenini ; cu toate aceste 'Arnus și Tiberis au un curs de peste 250 de kilometri. Mai toate riurile care isvorăsc din Apenini, late și repezi primăvara, seacă în timpul verei. Cursuri de apă care mai trebuiesc menționate sunt : Metaurus, Liris, Vulturnus, Aufidus.

În fine pâraiele Macra și Rubiconul sunt însemnate pentru că până târziu ele au format marginea despărțitoare între Italia propriu zisă și partea ei superioară.

Numeroasele torente ce se scurg din munții Alpi și Apenini ne putându-și găsi scurgere formează mai multe lacuri, dintre care cele mai însemnate sunt : Verbanus (Maggiore), Larius sau Comacinus (Como), Benacus (Garda), Trasimenus, Fucinus, Albanus.

Aceste lacuri amenință adese ori Italia cu inundație ; dar mai primejdioase sunt scurgerile de apă care cad în văi fără a ajunge până la marea. Pământul Italiei fiind foarte jos și plan în partea apusă, torențele se pogoară din munți cu o mare violență și se opresc pe loc, formând o mulțime de mlaștine care fac din regiunea centrală a Italiei apusene unul din cele mai nesănătoase locuri de pe pământ.

În vremea vechiă o muncă neobosită isbutise a face o adevărată grădină din aceste localități. Italienii secau cu neadormire aceste mlaștine din care se naștea așa de ușor ciurma ; astăzi în Maremma, de alungul coastei apusene și chiar în partea ostică a Italiei sudice frigurile mortale sunt în permanență ; iar locuitorii nu pot trăi de cât găsimdu-și adăpostire pentru noapte în locurile mai înalte.

II. *Geografia politică.*

Italia se împărțea în : Superioară, Centrală și Inferioară. Fiecare din aceste se sub-împărțea în mai multe regiuni.

Italia Superioară cuprindea următoarele țeri :

a). Histria ai cărei locuitori de origine illyrică erau vestiți ca marinari și pirați îndrăzneți. Cea mai însemnată cetate era Pola vestită prin portul său cel vast și sigur. Tergeste (Triest) era mai puțin însemnat.

b). Veneția, apărată prin mlaștinile de la apus în contra vecinilor Gali. Capitala țerei era Patavium (Padua) odinioară între cele mai

bogate și mai impoporate orașe din Italia. Pe termenul nordic al Adriaticei era puternica cetate Aquileia, oraș foarte comerciant.

c). Galia Cisalpină care se împărțea în Transpadană și Cispadană. Galia Cispadană era locuită de cătră Lingoni și Boi, populațiuni galice. Cele mai importante cetăți erau : Bononia, Placentia și Ravenna ; între orașele mai mici cităm pe : Parma și Mutina.

Galia Transpadană era țara Cenomanilor la est și a Insubrilor la vest. Cetățile mai însemnate : Verona, Mediolanum, Cremona, Ticinum, Vercellae.

d). Liguria, ai cărei locuitori erau vestiți prin vitejia și spiritul lor de independență. Orașe fără vre o importanță. Cu toate acestea se însemnau : Augusta Taurinorum, Nicaea, Genua.

În Italia centrală se afla :

a). Etruria cu cetăți mai însemnate : Pisa, Faesulae, Florentia, Sena, Clusium și Perusia la nord ; Falerii, Veii, Tarquinii, Caere la sud.

b). Umbria cu cetăți mai însemnate : Ariminum, Sena Gallica, Iguisium, Camerinum.

c). Picenum cu cetăți mai însemnate : Asculum, Hatria, Ancona.

d). Samnium în care se aflau o mulțime de populațiuni, precum : Marsi, Peligni, Vestini, Marrucini, Frentani, Hirpini.

Samniții și Sabinii stăpânind centrul muntos al Italiei au rămas până în timpurile din urmă vestiți prin bravura lor militară și prin simplitatea moravurilor. Între cetățile lor se însemnau : Reate, Cures, Corfinium, Beneventum, Bovianum, Telesia, Aquilonia.

e). Latium cuprindea următoarele populațiuni : Equi, Hernici, Volsci, Aurunci și pe vestitul popor al Latinilor. În această regiune s'a fundat cetatea **Roma** pe Tibere. Cele alte cetăți vestite erau : Alba Longa, Tusculum, Tibur, Praeneste, Lavinium, Ardea, Corioli, Collatia, Gabii, Crustumium și Fidenae în vechiul Latium. Alba Fucentina în țara Equilor ; Anagnia și Ferentinum la Hernici ; Norba, Setia, Anxur, Antium, Arpinum, Fregellae, cetăți ale Volscilor ; Minturnae, Suessa, Formiae în țara Auruncilor.

f). Campania cu cetățile Capua, Casilinum, Calatia, Teanum, Nola, Nuceria.

g). Colonii Grecești. Cumae, Neapolis, Herculanium, Pompei.

Regiunile Italiei Inferioare erau :

a). Apulia cu cetăți mai însemnate : Luceria, Venusia, Cannae.

b). Messapia cu cetățile : Brundisium, vestitul Tarentum și Hydruntum.

c). Grecia Mare cuprinzind Lucania și Brutium. Cetăți mai însemnate în Lucania erau: Posidonia, Paestum, Metapontum, Siris, Heraclea. În Brutium se însemnau: Cosentia, Sybaris, Thurii, Crotona, Rhegium, Locroi.

Următoarele insule se considerau ca făcând parte din Italia.

Sicilia. Grecii o numiau Trinacria din pricină că era în formă de triunghi. Mai toate orașele sale erau colonii grecești.

Cetățile principale erau : Zancle sau Messana cu micul port Mylae, Himera ; pe coasta resăriteană erau : Catana, Leontini, Syracusae; Henua, Centuripae, Agrigentum, Selinus pe coasta sud-vestică; Lilybeus, Segesta, Eryx, Drepana, Panormus la apus.

Aegates; Melite; Gaudos.

Sardinia cu capitala Caralis.

Corsica cu capitala Aleria.

§. 2. Vechiele populațiuni ale Italiei.

Nu se poate determina nici aproximativ timpul când a început a fi locuită Italia. Cercetările geologice și arheologice au dovedit numai că din timpuri foarte îndepărtate omul a locuit această frumoasă țară. Tradițiunile, pe de altă parte, pomenesc despre vremile când omul locuia prin peștere, ducea o viață foarte grea, căpătând cu mare greutate o hrană miserabilă *). Cât timp va fi trăit în Italia această populație, mică de stat și smolită la față, aceasta nu se va putea ști nici odată ! Dar lăsând de o parte pe acești oameni primitivi, locuitori ai peșterilor,

*) «Voinicul conducător al plugului încovoiat nu apăruse încă ; nime nu știa să domolisască câmpurile cu ferul, nici să planteze arborii tineri... Oamenii și găsiu hrana corpului lor sub stejarii purtători de ghindă... Nu știau să se serviască de piei nici să se imbrace cu blana animalelor selbatice. Locuiau pădurile și peșterile munților, adăpostiau sub mărăcini membrele lor grosiere, când voiau să se feriască de vinturi și de ploaie... Mânile și picioarele lor erau foarte viguroase : ei urmăriau în pădure animalele selbatice, aruncau cu pietre după ele, le loviau cu măciuci, omoria multe din ele, nu fugiau de cât numai de unele.... În zadar marea ridica valurile sale iritate; ea scotea amenințări zadarnice; și când, plină de viclenie, și arată apele sale riziunde, nu putea amăgi pe nime : perfida artă a navigației nu era încă inventată». (Lucr. *De rerum natura*, V, 930-1004).

cu cari se ocupă numai științele naturale, tot ni este foarte greu, în starea actuală a științei, a lămurii începuturilor istoriei Italiei. Aici ca mai pretutindinea în lumea vechiă, suntem reduși mai mult numai la ipoteze : căci știința neadormită a viacului nostru caută să 'și dea samă, pe cât este posibil, de succesiunea popoarelor în Italia.

Impărțim în două pe vechiele populațiuni italiene : popoare care s'au conservat numai în tradițiuni și popoare istorice cunoscute prin documente scrise sau monumente.

Mult mai înainte de venirea Arilor în Europa, acest continent era plin de o populațiune care se întindea și asupra unei părți din regiunea ocupată astăzi de cătră Oceanul Atlantic. Aceasta s'ar putea dovedi prin asemănarea dintre limba Bascilor, ultima remășiță din aceste întâi populațiuni, și limbele popoarelor primitive din America. Acești locuitori ai Europei au fost stărpiți de cătră Arii veniți din Asia, fiind că erau acești înzestrați cu arme superioare și mai bine organizați. Remășițe din acești Europei primitivi se mai păstrează în piscurile Pyreneilor și pe confiniile Saharei. Din ei se pare că făcea parte poporul *Sicanilor* cari au trăit în Italia și au dat numele lor Siciliei.

Acești Sicani au fost isgoniți din Sicilia de cătră *Siculi*, popor de rasă arică, pe care 'l găsim între popoarele maritime care au năvălit asupra Egiptului, în timpul invasiunilor popoarelor barbare. Aceștia au supus sau au isgonit pe Sicani și au dat Siciliei numele lor.

Pe când Sicanii erau zdrobiți la sud de cătră Siculi, alte popoare, venite tot din Asia, intrau în Italia pe la nord. Aceste sunt popoarele istorice.

Geografia Italiei ni a arătat că, prin viacul VIII, în Italia erau o multime de populațiuni, care toate, afară de Etrusci, erau de rasă arică.

Vorba este să putem determina ordinea în care s'au așezat în Italia aceste populațiuni deosebite.

Știind că Italia era deschisă de toate părțile, ne așteptăm ca din toate părțile să fi intrat popoarele în această peninsulă. În adevăr, se știe pozitiv că unele au venit pe uscat și altele pe marea. Putem afirma cu siguranță că popoarele care au venit pe marea au trebuit să fie mult mai înaintate de cât cele venite pe uscat, pentru că o călătorie îndepărtată pe marea a unui popor întreg presupune un grad oare care de cultură și mijloace cu mult mai superioare. Intrați în I-

talia, noii veniți au trebuit să se așeze pe țărmuri, unde găseau puțința de ași desvolta puterea lor maritimă. Cei veniți pe uscat, din contra, puteau să fie mult mai inapoiți, și se așezau în interiorul peninsulei, la adăpostul invasiunilor. Veniți despre nord-est, aceștia locuiesc mai întâi în valea Padului și se retrag cu încetul spre sud, înaintea noilor năvălitori.

O simplă ochire asupra chărții Italiei ne face, prin urmare, să putem determina succesiva așezare a popoarelor în Italia.

Afară de Greci și Etrusci cari au venit pe marea, cele alte populațiuni au intrat în ordinea următoare: Messapi și Iapygi, Italioti, Gali, Liguri, Veneți. Dacă înse ținem socotială și de cei alți, atunci avem următoarea gradare cronologică:

I. Messapi și Iapygi. III. Etrusci. V. Gali. VII. Veneți.

II. Italioti. IV. Greci. VI. Liguri.

Dintre popoarele intrate pe uscat numai Ligurii au venit despre apus; toate cele altele au intrat pe la nord-est.

Afară de Etrusci, asupra cărora este încă discuțiune, toate popoarele Italiei sunt de origină arică.

Dar istoricii vechi cunoșteau încă un popor numit *Pelasgii*, care ar fi locuit în Italia înainte de timpurile istorice. Știința discută și astăzi originea Pelasgilor. Unii autori îi pun printre popoarele semitice; dar părerea cea mai sigură este că ei sunt cele întâi bande arice, care au intrat în peninsula balcanică și apoi în Italia. Nu e nevoie a determina numai de cât originea Pelasgilor din Italia; ceea ce ne interesează mai mult sunt faptele sevărșite de către popor. Toți scriitorii vechi se unesc a ni spune că ei erau un popor foarte vrednic. Ei sunt cei întâi cari au găsit chipul de a se apăra în contra fiarelor selbatice și în contra dușmanilor, ridicând acele întărituri urieșe, formate din stânci foarte mari care se țin prin propria lor greutate fără a fi legate prin ciment. Ruine din aceste ziduri uriașe subsistă până în ziua de astăzi și ni arată că acești neobosiți muncitori, cari, cei dintâi, au sacat mlaștinile, au construit iezeturi pentru regularea cursului fluviilor, au introdus în Europa agricultura, nu erau lipsiți de simț artistic! După mulți ani de stăpânire pacinică asupra Italiei, ei au fost reduși în sclăvie sau stărpiți de către cei veniți mai pe urmă.

După ce am căutat a ni da samă despre așezarea deosebitelor popoare, ni rămâne a arăta în câteva cuvinte ce știm despre ele.

Ligurii. Sunt cel întâiu popor aric care s'a așezat in apusul Europei. Au venit cam pe la anul două mii 'nainte de Chr. După ce au stăpănit multă vreme întreaga Galie și o mare parte din Italia, ei au fost nevoiți a se retrage înaintea Celților și a Italoților, și a se mărgini in colțul nord-vestic al Italiei. Aici au trăit multă vreme, vestiți prin vitejia lor, până ce au căzut sub Romani, dar numai după ce și au vindut foarte scump libertatea. *)

Iapygii și *Messapii*. Veniți pe uscat despre resărit, aceste populațiuni s'au înaintat până in sudul Italiei, unde s'au găsit o mulțime de inscripțiuni din care se constată o apropiere cu vechia limbă grecească. Chiar alfabetul lor derivă din cel eolo-doric; prin urmare e mai vechiu de cât cel italian. Istoria lor e puțin cunoscută, fiind că dispar îndată; ceia ce dovedește și mai mult că au fost un popor cu totul primitiv, prea puțin pregătit a resista noilor veniți.

Italoții. Sub această numire înțelegem pe toate populațiunile care ocupă Italia centrală. Cele întâi urme despre existența lor se găsesc in regiunea Padului. Aici in locurile numite de cătră Italieni *terramare* se găsesc rămășițe care ni arată starea in care se aflau când au intrat in Italia. Nu cunoșteau ferul ci întrebunțau bronzul; locuiau in bordeie și se nutriau mai mult cu vânatul. Cunoșteau agricultura și ajunseseră a forma unele vase de lut cu deseme geometrice. Populația era foarte deasă de oare ce numai in această regiune se cunosc urmele a 89 de orașe. Scriitorii de pe urmă susțin că peste 300 cetăți ombrice au fost distruse de cătră Etrusci.

---

*) «Liguria părea destinată a mănține disciplina militară la Romani in intervalul dintre resboaiele mari. Asia, cu delițiile orașelor sale, cu abundența resurselor de pe uscat și de pe marea, cu molițiunea apărătorilor și cu tesauerele regilor sei, era mai proprie a inbogăți armatele de cât a le întări in datoria lor... In Liguria totul contribuia a ținea pe soldat deștept: era o țară aspră și muntoasă, unde era tot așa de greu a cuprinde înălțimile ca și a scoate pe dușman din pozițiunile sale; erau drumuri prăpăstioase, și pline de curse; un dușman isteț și ager, care nu dădea un minut răgaz Romanilor prin atacurile sale neprevăzute; nu li permitea a se crede nicăire in siguranță; cetăți care puteau fi asediate numai după oboseli și primejdie fără margine; in fine un pământ sărac care împunea soldatului lipsuri și nu i oferia de cât neînsemnate prăzi. De aceia nu se vedea in urma armatei acel cortegiu ordinar de servitori și vite de transport care lungesc coloanele; erau numai luptătorii cu armele lor, singura lor resursă.» (Tit.—Liv. XXXIX, 1).

Nevoia a părăsi Italia superioară, Italoții se înaintară spre sud, punând stăpânire definitivă pe centrul Italiei și pe regiunea inferioară a Tibrului. După cât-va timp ei se despărțiră în Latini și Ombro-Samniți. Nu se poate determina timpul când s'a făcut această despărțire, dar de sigur că s'a întâmplat înainte de a trece munții Apenini.

Trăind în munți, *Ombro-Samniții* erau un popor viguros care și a apărut cu multă energie independența sa. Păștori și agricultori, pacifici sau aventuroși, după starea locului, ei sunt vestiți prin moravurile lor severe și religioase, prin infrinarea și buna lor credință. Când populația se înmulția prea tare sau când se întâmpla vre o nenorocire, atunci se hărăzia zeilor tot ceia ce se va naște în lunile Mart și April. Aceasta se numea o primăvară sacră. Copiii născuți atunci erau scoși din teritoriu, la vârsta de 20 de ani, pentru a 'și căuta o patrie aiurea. Astfel din timp în timp, roiuri numeroase de Ombro-Samniți căutau o nouă patrie câștigată numai prin bărbăție. Așa se cuceri Campania. Puternicul grup al Ombro-Samniților n'a ajuns la însemnătatea la cari i da drept bravura sa pentru că i lipsia unirea. Împărțiți în deosebite popoare, ei au căzut cu timpul sub supremația fraților lor.

Latinii. Așezați în valea Tibrului, într'o localitate plină de primejdie din pricina erupțiilor vulcanice și a aluviunilor, aceștia prin o muncă neobosită au știut să și creieze o patrie. Ei au secăt mlaștinile și au făcut din ele un pământ foarte roditor. Espuși la atacurile Ombro-Samniților din munți și ale Etruscilor de la nord, obligați la munci grele și neîntrerupte, Latinii și au ajuns la scop mulțemită puternice lor organizări. În loc de a trăi desbinați, ei formară cetăți întărite, care alcătuiau mai multe agregări politice, legate între dinsele nu numai prin comunitatea de origină și de limbă, ci și prin o instituție religioasă și politică: liga perpetuă a cantoanelor întrunite sub președinția Albei. Liga se alcătua din trei zeci de cetăți; avea un zeu comun Jupiter Latiaris, adunări periodice, un tribunal pentru neînțelegerile dintre cantoane și un comandant suprem al oștirilor în timp de război. Meritul acestei organizări înțelepte se cuvine vechilor Latini (Prisci Latini).

Prin viacul al XIV înainte de Christos mai multe popoare din Asia atacase de mai multe ori Egiptul pe uscat și pe marea, atrase fiind de bogățiile acelei țeri. Respinse de mai multe ori de cătră puternicii Faraoni, ele îndesesc năvălirile lor până ce unele se așază în

această țară atât de mult râvnită. Aceste atacuri in contra Egiptului determinară o mare mișcare pîntre popoarele maritime din Asia Mică care ține două secole. Unele dintre ele apucând odată pe marea, nu se mai întorc în patria lor. Între aceștia este poporul numit Tyrseni sau Tyrheni. După îndelungate călătorii, ei se așază pe coasta apusană a Italiei, prin viacul al X-lea. Deprinși de secole cu navigația, ei pun mîna pe comerțul apusan al Mediteranei, și dau numele lor mării care li uda țara. Acești Tyrseni sunt *Etrusci*.

Dar lucrul nu e așa de limpede cum s'ar părea la prima vedere. De la acest popor ni a ramas ruine care uimesc prin măreția lor ; obiecte de artă care sunt fala museiilor europiene și peste 2,000 de inscripțiuni. Din nefericire aceste inscripțiuni n'au putut fi interpretate, și limba ca și origina lor a ramas încă un mister.

În adevăr mormintele lor care samănă cu cele din Asia mică ; bolta întrebuițată numai de cătră ei, dintre toate popoarele europiene, în construcțiuni ; arta divinațiunei care era în mare onoare la ei ; costumul lor oriental ; insigniile regale ca în Lydia : jocuri și spectacole ca în acea țară ; toate aceste obiceiuri intime precum și limba arată o origine asiatică. Dar, pe de altă parte, știința a probat o mulțime de asemănări cu popoarele germanice, precum este : caracterul lor grav, melancolic și religios ; respectul pentru femei ; blîndeța cătră sclavi ; aplecare cătră sînge unită cu plăcerile ; lungimea și abundența ospetelor. Pe lingă care trebuie să adăogim tradițiunile Etruscilor care ziceau că zeii lor li au venit de la nord și spunerile scriitorilor vechi cum că Italoții au părăsit valea Padului din pricina Etruscilor.

Toate aceste ne fac să admitem ipotesa că Etruscii se alcătuiau din două pături deosebite de populațiuni, dintre care Tyrsenii au venit din Asia, iar Rha-Sena de peste Alpi.

Marinari iscusiți ei au fost multă vreme stăpâni pe comerțul Mediteranei apusene ; artiști și meșteri ghibaci, ei ni au lăsat o mulțime de construcțiuni și bogate obiecte de artă ; agricultori neobosiți, ei au știut a face foarte productivă acea regiune a Italiei care este lăsată astăzi în prada frigurilor aducătoare de moarte. Formând o confederațiune puternică de două-spre-zece cetăți, Etruscii se întinseră puțin câte puțin asupra întregii Italie apusene, de la regiunea Padului până la sudul Campaniei. Dar imperiul lor avu o durată scurtă. De-

dați la arțile păcei, ei negleseră ocupația armelor și cătră viacul al III-lea cad sub Romani.

Grecii. Două secole după venirea Etruscilor in Italia, începură a se forma in partea sudică a peninsulei și in Sicilia mai multe colonii grecești. Aceste colonii, mulțemită energiei rasei elenice și calităților solului, ajunseră la atâta prosperitatea că această parte a Italiei a luat numele de Grecia Mare. Unele dintre aceste cetăți, precum Sybaris, putea ridica 300,000 de soldați pe picior de resboiu ; Tarentul era vrednica rivală a ei ; iar Cumae era așa de tare că a putut ținea piept chiar și Etruscilor. Puternice prin comerțul și bogățiile lor, cetățile grecești sunt vestite prin progresele făcute in artă, filosofie, poesie și știință. Lor li se datorește in mare parte cultura popoarelor italice.

Galii. La inceputul viacului al VI-lea o bandă de Gali sub ordinile lui Bellovese intră in Italia, distrug pe malurile Ticinului pe Etruscii cari îndrăzniră a li se opune și cuprind o parte din regiunea Padului. Alte bande de Gali veniră mai pe urmă și cuprinseră intreaga regiune numită Galia Cisalpină. Ei nu se inaintară mai departe cu cuceririle lor ; dar, cum vom vedea, Italia a fost de multe ori prada acestor oameni lacomi de sânge, de pradă și de lupte.

Veneții. Așezați in una din cele mai roditoare părți ale Italiei, acest popor se ocupă numai cu industria și comerțul și ajunse la mare bogăție. Fabricile de stofe și postavuri, caii lor erau vestiți ; dar curînd se moleșiră cu totul și primiră, fără nici o rezistență, dominațiunea romană.

ISTORIA ROMANILOR

TIMPUL REGILOR

§. 1. Tradițiuni. Fundarea Romei.

După alungarea zeului Saturn din cer el și-a găsit adăpost în Latium. În tot timpul cât petrecu peste aceste locuri părintele zeilor Italia este fericită. Cerul este pururea senin ; pământul dă de la sine toate produsele necesare oamenilor și animalelor ; arborii sunt pururea încărcăți cu fructe ; oamenii și toate ființele sunt fericite : aceasta e secolul de aur. După Saturn, zeii eroi Picus, Faunus, Evandru, Hercule, domnesc sau visiteză această țeară privilegiată căutând a o ține în fericirea de care se bucurase odinioară.

Când s'a cuprins de cătră Greci strălucita cetate Troia, după zece ani de lupte, Enea fiul lui Anchyse și al zeiței Afrodita, după multe aventuri pe mare și pe uscat, a fost condus de cătră zei pe coastele Latiumului. Aci fu primit de cătră regele *Latinus* care-i dădu pe fiica sa în căsătorie. După dispariția lui Enea, care zidise cetatea Lavinium în onoarea soției sale, fiul seu Ascaniu zidi Alba-Longa, care ajunse cea mai însemnată cetate din Latium.

După doi-spe-zece regi din rasa lui Enea, Proca lăsă doi fii, pe Numitore și Amuliu cu condiție ca să domniască împreună. Amuliu însă îndepărtă pe fratele seu și pentru ca să'l lipsiască de urmași puse pe nepoata sa Rhea Silvia în numărul Vestalelor. Ea însă după întâlniri cu zeul Marte născu doi fii gemeni *Romulu* și *Remu*. Amuliu o condamnă la moarte pentru că și călcă jurământul de vestală;

iar pe cei doi copii 'i incredință unui credincios al seu ca să-i ucidă. Acestuia însă i'a fost milă și in loc de a'i ucide, i-a pus intr'un coșuleț și li-a dat drumul pe apa Tibrului care tocmai inundase. Coșulețul s'a oprit de un smochin selbatic, unde o lupoaică atrasă de țipetele copiilor veni de-i alăptă, până ce au fost găsiți de cătră un păstor al regelui, Faustulu, care-i luă și'i incredință soției sale ca să-i crească. Crescuți intre păstori pe muntele Palatin, in lupte necontenite cu animalele selbatice, ei crescură in putere și in curaj, fără să se deosebiască intru nimic de cei ce-i incunjurau, când o imprejurare veni să li descopere origina.

Intr'o luptă cu păstorii lui Numitore, Remu este făcut prizonier. Dus inaintea Regelui, tinărul se poartă și vorbește astfel că Numitore ințelege că nu se află in fața unui păstor. Pe când Remu făcea o astfel de impresiune unchiului seu, Faustulu descopere lui Romulu secretul nașterii sale. Aleargă cu toții la Numitore, se unesc cu acesta și detronează pe Amuliu. Atunci Numitore dă nepoților sei un loc ca să-și zidiască o cetate. Ambii frați consultă cerul ca să afle care din doi are să dea numele noiei cetăți. Pe când Remu așezat pe muntele Aventin vedea sburând șese vulturi, lui Romulu i se arătară doi-spre-zece pe muntele Palatin. Nu mai era nici o indoiială, zeii se declarau pentru Romulu. Acesta, conform riturilor, inceptu a trage brazda peste care trebuia să se zidiască murul *Cetății Roma*. *)

---

*) «Se săpă o groapă in jurul locului care se numește astăzi Comițiu; și se aruncară in ea premițiile din toate lucrurile care se consideră ca bune, și naturalminte ca necesare. La sfârșit, fie-care aduse un pumn de pământ din țara de unde venise; acest pământ fu aruncat in groapă, și amestecat tot impreună. Ei numesc această groapă ca și pe univers : *mundus*. Apoi din acest punct luat ca centru se descrie jurul cetății. Fundatorul luă un plug de aramă, inhămă la el un bou și o vacă, și trase el însuși pe linia ce o insemnase o brazdă adâncă; cei cari vin in urmă se ingrijesc să asvarle in lăuntrul liniei pământul scos de cătră plug, ca să nu rămână in afară. Linia arată zidurile. Ea se numește Pomoerium, cum s'ar zice, după mur. In locul unde trebuia să fie o poartă, se scotea plugul, se ridică pe sus, și se intrerupea brazda. Eată pentru ce Romanii socotesc zidurile ca sacre, afară de porți. Dacă porțile ar fi sacre, n'ar fi cu putință, fără a jigni religia, nici a se aduce prin ele lucrurile necesare care trebuie să intre in oraș, nici lucrurile necurate care trebuie scoase din el». (Plutarc. *Romulus*).

Pe când se făcea aceasta, Remu a pășit peste brazda trasă de fratele seu bătându-și astfel joc de zidul cetății. Remu a fost ucis. Astfel s'a vărsat sânge chiar la urzirea acestei cetăți, care avea să verse mai mult sânge de cât ori care alta de pe fața pământului (21 Aprilie 753).

§ 2. Cei șapte Regi.

Romulu (753—715). După zidirea Romei, Romulu trebuia să se gândiască la impoporarea ei. Pentru aceasta el deschise un asil și făcu cunoscut în toate părțile că ori cine va veni în noua sa cetate va fi scapat de toate urmărirea și persecuțiunile. O mulțime de oameni prigoniti în propria lor patrie, urmăriți pentru crime sau simple nemulțemiri, răspuseră la chemarea lui. Dar această mulțime de barbați nu aveau femei. Când se propuse vecinilor să intre în legături de căsătorie cu *Romanii*, ei refuză *); ba unia i ieau în ris propunându-li să deschidă un asil și pentru femei. Atunci Romulu alergă la un alt mijloc. Ascunzându-și amărăciunea, el pofți pe populațiunile de prin prejur să asiste la niște jocuri ne mai văzute, care se vor da în Roma în onoarea zeului Consus. Mulți dintre vecini, iar mai ales Sabinii, veniră împreună cu femeile și fetele lor. În mijlocul jocurilor, la un semn dat de Romulu, fetele Sabinilor fură răpite și duse în citadelă. Atunci Sabinii cu Titu Tatiu regele lor veniră asupra Romei. Citadela era aproape de a fi cuprinsă prin tradarea fetei Tarpeia, care fu aruncată chiar de cătră Sabini în prapastia care purtă pe viitorime numele ei. O luptă crincenă se incinge între Romani și Sabini; dar în mijlocul luptei, fetele Sabinilor se aruncară între luptători și cu lacrimi i rugară să facă pace. Pacea se încheiă cu condiția ca Sabinii cu regele lor să se așeze în cetate, cu drepturi egale cu Romanii. Titu Tatiu inse dispăre în curând și Romulu rămâne singur domnitor. Atunci el începu a se ocupa cu organizarea Statului. Alese o sută de barbați de frunte din cari alcătuie un *Senat*, și înjghebă o gardă de *Călări*, o pedestrime aleasă și re-

*) «Cetățile, ziceau ambasadorii, ca toate lucrurile de aici de pe pământ, sunt mici la început; dar mai pe urmă, prin curajul lor și prin ajutorul zeilor, dobândesc mare putere și-și fac mare nume. Știți prea bine că originea noastră se trage din zei, precum și că nu ni va lipsi bărbăția; să nu vă socotiți dară înjosiți dacă vă veți amesteca sângele și rasa voastră cu a lor». (Tit. Liv. I, 9).

gulă calendarul. După o domnie glorioasă el dispăru din fața conștientenilor sei. *).

Numa Pompiliu (715—672). După moartea lui Romulu, senatorii găsiră cu cale să nu mai aleagă rege ci să domniască ei pe rând, fie-care câte cinci zile. Această formă de guvern înse nu plăcu poporului care strigă în glas mare să li se dea un rege. Sabinul Numa Pompiliu fu ales. Acesta era vestit prin înțelepciunea sa. Reputația lui era așa de mare că Romanii s'au bucurat așa de mult ca și cum în loc de un rege ei ar fi căpătat un regat.

Trecut de patru-zeci de ani, înțelept, foarte religios, Numa fu ajutat în guvernare, de cătră nimfa Egeria cu care se sfātuia adeseori. El nu purtă nici un resboiu **). El regulă ceremoniile religioase, institui ordinile Pontificilor, Flaminilor, Augurilor, Fecialilor ***)) și Vestalelor ; opri sacrificiile omenești și nu permise a se reprezenta zeii prin imagini de lemn, de piatră sau de aramă; incurajă agricultura, reformă calendarul și ridică un templu Bunei Credințe. După o domnie fericită el muri poruncind ca să se îngroape cu el și cărțile lui.

*) Se zice că Proculus Iulius, om grav, s'ar fi înaintat în mijlocul adunării și ar fi zis : «Romanilor, Romulus părintele acestei cetăți, s'a pogorit din cer și a apărut înaintea mea azi dimineață în zori de ziuă. Cuprins de groază și de respect, remăsesem nemiscat ; mă încercam numai prin rugăciuni să'l fac să mă lase să'l văd. «Dute, zise el, și lă cunoscut Romanilor că Roma mea are să fie împărăteasa lumii : așa voiesc zeii ; să-și caute dară Romanii numai «de arta militară ; să știe, și să spună și urmașilor, că nici o putere omenească nu are să poată resista armatelor romane». La aceste cuvinte, continuă Proculus, el se ridică în cer. (Tit. Liv. I, 16).

**)) Și toți căutau să urmeze în purtarea lor esemplul lui Numa ; atunci chiar și popoarele de prin prejur, care până atunci consideraseră pe Roma mai mult ca un câmp întărit, așezat în mijlocul lor pentru a tulbura pacea generală, de cât ca pe o cetate, se simțiră cuprinse de atâta venerațiune cătră ea, că ar fi socotit ca un adevărat sacrilegiu, a întreprinde ceva rău în contra unei cetăți ocupată numai cu cultul zeilor. (Tit. Liv. I. 21).

***)) Iată cum se declara resboiu :

Când ajunge la hotarele poporului care a atacat pe Romani, Fecialul și acoperă capul cu un vâl de lână și pe urmă zice : «*Ascultă*, Jupiter, ascultați oameni de la hotare (și'i numește pe numele lor) ; ascultă și tu Justiția ; eu sînt trimisul poporului Roman ; vin cu o însărcinare dreaptă și plăcută zeilor ; credeți cuvintele mele». După aceia espune reclamațiunile. Pe urmă, luând de martor pe Jupiter,

24 *Tullu Hostiliu* (672—648). După moartea lui Numa se alege rege Tullu Hostiliu, Roman. Acesta era mai mult aplecat spre arme. Prietin al seracilor, el li împărți pământuri și locui în mijlocul lor pe muntele Coelius. Cel mai însemnat resboiu al seu a fost cu Alba-Longa care ajunsese ca o străină față cu fiica sa Roma. Armatele erau față în față, dar lupta nu se începea, pentru că li se părea neghiuță. Atunci s'a decis ca totul să se hotărască prin lupta a trei frați gemeni dintre Romani, Horații, și trei gemeni Albani, Curiatii. La prima isbire doi dintre Horații căzură morți; dar al treilea făcându-se că fuge, isbuti a desbina pe cei trei Curiatii și i-a ucis cu înlesnire. Intrat cu triumf în Roma el avu nenorocirea a ucide pe propria sa soră, care plângea pe unul dintre Curiatii, logodnicul ei. Condemnat la moarte de cătră părintele seu, singurul judecător al familiei, fu scapat prin rugăciunile întregului popor. Fu obligat înse să treacă pe sub o grindă care s'a numit grinda surorii. Cu toate aceste Alba-Longa fu în curând dărâmată și locuitorii strămutați în Roma, pentru că într'un resboiu cu Veienții, dictatorul Alban a stat la indoială a ajuta pe Romani, așteptând să vadă în care parte se va decide victoria.

672
648

continuă : «Dacă eu, trimisul poporului roman, 'mi bat joc de legile justiției și ale religiunii, cerând restituirea acelor oameni și lucruri, fă ca să nu'mi pot revedea patria». El repetă formula aceasta când trece peste hotar, când întâlnește vre un om, când intră pe poarta cetății, când ajunge la piața publică. Dacă nu i se dă satisfacere, atunci după un interval de 33 de zile, declară resboiu în chipul următoriu : «Ascultă Jupiter, și tu Junonă, Quirinus, și voi toți zeii din cer, de pe pământ și din infern. Vă ieau drept martori de nedreptatea acestui popor (i zice pe nume) și pentru că refuză a restitui ceia ce ni se cuvine. Remâne ca în sfârșit bătrânii noștri să pună la cale asupra chipului cum să ni scoatem dreptul nostru». (Tit. Liv. I. 32)

Cum se întăria pacea :

După cetirea condițiilor, Fecialul zice : «Ascultă, Jupiter; ascultă, părinte patrat al poporului Alban; ascultă și tu, popor alban. Poporul roman nu va viola nici odată, el cel d'întăi, condițiunile și legile. Condițiunile înscrise pe aceste tablete sau pe această ceară vi s'au cetit, de la cea d'întăi până la cea de pe urmă, fără viclesug și fără minciună. Astăzi au fost înțelese de cătră toți. De se va întâmpla, ca prin o sfătuire publică sau prin viclenie, să le calce întâi poporul roman, atunci în acea zi, tu Jupiter, să lovești pe poporul roman, cum am să lovesc eu porcul acesta; și să'l lovești cu afit mai mult cu cit tu ești cu mult mai puternic și mai tare». Și după ce a zis aceste, a lovit porcul cu o piatră. (Tit. Liv. I. 24).

După alte resboaie purtate cu succes, Tullu Hostiliu a atras mânia zeilor prin neindeplinirea ceremoniilor religioase și a fost ars de fulger împreună cu toată casa sa; pentru că a voit să atragă fulgerul după cum aveau obiceiul preoții.

Ancu Martiu (648—616). Era Sabin, nepot al lui Numa. Ca și unchiul seu, el incurajă agricultura, restabili ceremoniile religioase care fuseseră neglese și, fără voia sa, fu nevoit să poarte un resboiu cu Latinii. Invingător, Ancu întinse teritoriul Romei până la marea; luă măsuri pentru exploatarea salinelor și a pădurilor, și fundă portul Ostia la gura Tibrului; construi un pod de lemn peste Tibru și o fortăreță, Ianiculum, ca să'l apere despre Etrusci; și zidi în muntele Capitolin vestita temniță Mamertină care subsistă și astăzi.

Pe timpul acestui rege veni în Roma un străin, fiul Corintianului Demarate, care părăsise patria sa și găsisse un adăpost la Tarquiniu în Etruria. Povățuit de soția sa Tanaquila, meșteră în arta divinației, Tarquiniu părăsi Etruria și veni la Roma cu bogății nespuse și o mulțime de servitori. Aci intră în mare favoare la Ancu Martiu care'l numi epitrop al fiilor sei.

Tarquiniu Priscu (616—578). La moartea lui Ancu, Romanii aleseră rege pe Tarquiniu. El se puse să infrumusețeze Roma. Secă mlaștinile din For, începu Capitoliul și Circul în care dădu spectacolele și jocurile ca în Etruria. Dar cea mai însemnată lucrare a sa au fost canalele, care și astăzi servesc Romei, cu toate cutremurile de pământ, cu toată greutatea enormă a edificiilor clădite deasupra lor. Pentru a face față unor cheltueli așa de mari, el întreprinse resboaie norocite care întinseră teritoriul până la Arno și munții Sabinilor*. Rege iubitor de pompă, el introduse din Etruria fascele, corona regală, sceptrul cu un vultur în vârf, scaunul curul și mantia de pur-

*) Eată cum am aflat că s'au supus Collatinii, și care a fost formula acestei supunerii. Regele a întrebat: «Voi sunteți solii și oratorii trimiși de către poporul colatin, ca să vă puneți voi și poporul din Collatia sub ascultarea mea? — Noi suntem. — Poporul din Colatia este el liber a dispune de soarta sa? — Este. — Vă supuneți mie și poporului roman, voi, și poporul din Collatia, și orașul vostru și câmpia, și apa, și hotarele și templele, și averile mișcătoare și toate lucrurile divine și umane? — Da. — Ei bine! eu primesc». (Tit. Liv. I. 38).

pură. El serbă primul *triumf*. El admise o sută de plebei în Senat și mai formă trei sute de călări. Fu ucis de cătră niște păstori puși de cătră fiii lui Ancu Marțiu.

Serviu Tulliu (578—534). Și acest rege venia din Etruria. Numele lui era Mastarna. Fiu al unei servitoare, el ajunsese ginere a lui Tarquiniu pentru că mai multe semne arătase că are să fie rege. Pe când era mic, capul lui fusese văzut incunjurat de flăcări care nu-i făcuseră nici un reu. La moartea Regelui, Tanaquila făcuse cunoscut poporului că Tarquiniu e numai amețit de lovituri, și că el a însărcinat pe ginerele seu să conducă trebile până la deplina sa însănătoșare.

Ajuns la tron prin violenție, Serviu Tulliu a fost un mare rege. El adaose la cetate munții Viminal, Esquilin și Quirinal; pe urmă împărți Roma în patru triburi urbane și întreg teritoriul în șes-spre-zece triburi rustice. Făcu o alianță cu cetățile latine și ridică cu cheltuiala comună pe muntele Aventin un templu comun Dianei. Purtă un războiu norocit în contra Etruscilor și împărți la saraci pământurile dobândite. Nou venit și el în Roma, Serviu se interesă de cetățenii fără drepturi. *) În triburi toți cetățenii erau înscrși fără deosebire de origine; iar pentru organizarea militară, el împărți toată populațiunea în șase clase după avere. Celor mai bogați li dădu și drepturi mai mari, pentru că în părerea sa ei erau și mai interesați la apararea țerei; dar în sfârșit toți aveau onoarea a contribui la această apărare **).

*) Dacă Numa a fost fondatorul instituțiilor religioase, posteritatea atribuie lui Serviu gloria de a fi introdus în stat orânduiala care deosebește rangurile, averile și demnitățile, stabilind *censul* cea mai salutară instituțiune pentru un popor destinat la atâta strălucire. După această orinduire nevoile statului, în timp de pace ca și în timp de războiu, se îndestulau nu prin dări individuale, ci în proporție cu averea (Tit. Liv. I. 42).

**) Cu chipul acesta toate sarcinile cădeau pe bogați, cei saraci fiind scutiți; dar omul bogat se dispăgubi prin privilegiile onorifice; pentru că toată puterea era în mâna celor din clasele dintâi, macar că nimine nu era exclus de la sufragiu. Se cheimau întâi Călării, pe urmă cele 80 de centurii din clasa întâia. Dacă nu se invoiau între ei, ceia ce se întâmpla rar, votau și cei din clasa a doua; dar mai nici odată n'au ajuns ca să se consulte și cei din clasele de jos. (Tit. Liv. I. 43).

578
534IV
XVI

Pentru favoarea ce arăta cătră seraci el era urât de aristocrație. Pentru aceia și fu bine văzută conspirația îndreptată contra lui de cătră ginerele seu Tarquiniu in unire cu propria sa fiică Tullia. Asvârlit fiind de pe treptele Senatului, Serviu căzu mort; iar Tullia s'a grăbit să salute de rege pe barbatul ei, trecând cu căruța peste corpul neinsuflit al părintelui seu. De atunci calea unde s'a întâmpat această nelegiuire s'a numit *scelerată*.

Tarquiniu Superbul (534—509). Incunjurat de o trupă de mercenari, Tarquiniu incepu a se purta tirănește. O mulțime de senatori fură uciși, alții despoiați de averi, unia esilați *).

El supune pe Latini și deveni cap al confederațiunei latine; cuprinse mai multe cetăți și fundă cele intâi *Colonii*.

Iubind pompa ca și părintele seu, el aduse arhitecți etrusci de termină canalele Romei și templul din Capitoliu; cumpără *Cărțile Sibylline*.

Era puternic și bogat, dar cruzimea cătră fruntașii cetății și muncile grele la care supunea pe cei de jos, ațitără multe nemulțemiri. In zadar consultă oracolul de la Delfi. Nemulțemirea creștea necontentit, întreținută de cătră nepotul seu Iuniu Brutu, care se prefăcea idiot ca să scape de persecuțiune. **) O intimplare nenorocită

*) Ucise pe ceimai de frunte dintre senatori pentru că presupunea că fuseseră partisans a lui Serviu; și știind că exemplul dat de el cu ajungerea sa la tron putea fi imitat și de cătră alții, se incunjură cu o gardă. Nu avea in adevăr alt drept de a domni de cât violența; pentru că nu domnia nici prin alegerea poporului, nici prin consimțământul Senatului. Nu avea altă siguranță de cât să domniască prin teroare, pentru că nici se putea gândi la iubirea poporului. Nu se mai sfātuia cu nimine; el singur decidea asupra vinovaților, ca să pară și mai grozav. Astfel, el putea condamna la moarte, esila, lipsi de averi nu numai pe cei asupra căroră avea vre un prepus, dar și pe cei de la cari putea nădăjdui vre o pradă. Prin aceste fapte micșurându-se numărul senatorilor, el nu se gândi a alege alții in loc, pentru ca să ajungă ordinul senatorial și mai disprețuit din pricina neînsemnătății sale, și să se rezigneze de a nu mai insemna nimic in stat. Se sfātuia cu casnicii sei in trebile publice: resboiul, pacea, tractatele, alianțele fură incheiate sau desfăcute după placul seu, fără știerea poporului sau a Senatului. (Tit. Liv. I. 49).

**) Iuniu Brutu fiul Tarquinie, sora regelui, era cu totul deosebit de ceia ce se prefăcea că este. Știind că fruntașii Statului și, între ei, propriul frate al regelui, fusese ucis prin ordinul acestuia, el

pricinii esplosia. Fiul seu Sestu desonoră pe Lucretia, soția lui Tarquiniu Collatinu, pentru că i făcuse mare impresie această onestă femeie găsită sara in mijlocul sclavelor sale, ocupată cu gospodăria, pe când femeile principilor erau la petreceri. Lucretia chiamă pe bărbatul ei care alergă cu Iunio Brutu, și, după ce li povesti necinstea suferită, se ucise. Cadavrul Lucretiei aratat poporului, discursurile lui Brutu, absența regelui care asedia cu armata cetatea Ardea, resculară pe popor. Tarquiniu găsi porțile Romei inchise și fu nevoit a apuca cu fiii sei calea esilului. (509).

§ 3. Istoria probabilă.

Romanii au inceput foarte târziu a și scrie istoria lor. Vor fi avut negreșit oare-care documente istorice, dar ele s'au pierdut la inceputul viacului IV-le, când a fost cuprinsă Roma de cătră Gali. Cei dintăi istorici incep a scrie cinci sute de ani după fundarea cetății intr'un timp când Roma e aproape de a ajunge la culmea puterii sale. Chiar să fi avut o cunoștință esactă despre timpurile primitive, mândria lor națională i ar fi făcut să ascundă adevărul, pentru ca istoria lor să nu pară umilită față cu tradițiunile și faptele cele mărețe ale istoriei Grece, mai cu samă. Ei trebuiau să culeagă tradițiunile remase, să mai inventeze de la dânsii; pentru ca ast-fel Roma, prin originile ei ilustre, prin măreția fundatorului, prin strălucirea celor ințăi regi să apară merită de la inceput a ajunge Doamna lumii.

Ast-fel ni putem esplica tradițiunea despre Saturn, Evandru și cei-alți cari ni arată Lațiul cărmuit de cătră zei; aceasta trebuie să fie originea tradițiunii lui Enea care punea ca incepător al Romei pe un principe al Troiei, cea mai strălucită cetate din Asia Mică, pe care cu atâta greutate o putuseră cuceri Grecii. Având o origine așa de ilustră, fundatorul Romei nu putea fi de cât fiu de zeu, și numai de cât *fiu a lui Marte*, zeul resboiului, pentru că prin resboiu

se hotări să nu lase nici in caracterul, nici in averea sa, nimic care ar putea fi răvnit de tiran: mai sigur fiind de viață dacă va fi desprețuit, intr'un timp când puțină speranță era in siguranța justiției. Se prefăcu dară că este nebun, lăsind pe rege să și bată joc de el și să pună mîna pe averea sa; și primi supranumele de *Brutus*. Mulțemită numai acestora, liberatorul Romei putea aștepta să-i vină vremea la indemână. (Tit. Liv. I. 56).

ajunsesse Roma la atâta putere. Se putea întimpla ca aceste tradițiuni să nu fie crezute; dar Titu Liviu are argumente prin care să impună credința. *)

Știința modernă nu se mulțumește cu argumentele marelui istoric roman. Ea caută să îndepărteze legende și să reconstituiească pe cât este posibil, începuturile Istoriei romane.

De sigur, multe din aceste tradițiuni sunt potriviri posteroare. Fără a mai vorbi de zei și intervențiunea lor, să luăm d. e. pe Cei șapte regi. Istoricii romani observînd că în cetatea lor sunt elemente deosebite: Latine, Sabine, Etrusce, au potrivit ca între regii lor să fie doi Romani, doi Sabini, doi Etrusci și unul de naștere servilă. Caracterul și faptele acestor regi trebuia să corespundă geniului diferitelor popoare. Un rege Roman trebuia să fie numai de cît resboinic, precum Sabinul trebuia să fie pacinic și religios, iar Etruscul măreț și asupritor. Și apoi este peste putință ca să fi fost șapte regi care să domniască 243 de ani; ceia ce revine la 35 de ani pentru un rege. Lucrul e posibil în statele ereditare, unde un copil poate ajunge la tron, dar imposibil în o monarhie electivă.

Aceasta ar fi fost peste putință la Roma; fiind că chiar tradițiunea ni spune că mai toți regii au ajuns la putere fiind oameni în vîrstă, și că patru au murit de moarte violentă, iar unul a fost alungat.

Răpirea Sabinelor poate fi adevărată, avînd în vedere moravurile de pe atunci; dar nu pentru că cetățile de prin prejur au refuzat să intre în legătură de căsătorie cu Romanii. Roma, colonie a Albei-Longe, trebuia să fi avut drept de căsătorie cu metropola sa.

---

*) «Cea mai mare parte din aceste fapte, cuprinse în istoria lui Fabiu și a lui Diocles din Peparethes, cel dintîi, cum cred eu, care a scris istoria Romei, sunt, cum cred unii, înfrumusețate cu frumuseți dramatice și cu ornamente fabuloase. Dar putem oare să nu le credem, cînd observăm ce frumoase poeme știe a compune Nîroc, și cînd ne gîndim la succesele Romei, care nu ar fi ajuns la un așa mare grad de putere, dacă nu ar fi avut o origine divină, semnalată prin ceva măreț și miraculos». (Plut. *Romulu*).

«Dacă este pe lume vre-un popor căruia să i se cuvîna a susține că originea lui este sacră, fiind că se trage din zei, apoi de sigur se cuvîna poporului roman; și cînd el susține că zeul Marte este părintele fundatorului Romei și al său, gloria lui în resboaie este așa de mare, că popoarele trebuie să iea de bune aceste pretențiuni, după cum suferă și domnirea lui». (Tit. Liv. *prefață*).

Aceste considerațiuni și altele de felul acesta au făcut pe unii istorici să lase cu totul de o parte tradițiunile despre Cei șapte regi.

Aceasta însă nu se poate face pentru următoarele cuvinte :

a) Romanii au avut regi, dintre care unii trebuie să fi apasat pe popor. Dovadă că până în cele de pe urmă timpuri, ei au avut mare groază chiar pentru numele de rege. Chiar când n'a mai fost republică, când o singură persoană a concentrat toată puterea în mâna sa, încă nime n'a îndrăznit se ia urciosul nume de rege. b) Unele tradițiuni se întăresc prin semne materiale care le amintiau. Astfel în timp de mai multe viacuri s'a păstrat *Casa Romuli*, un bordeiu în formă conică pe muntele Palatin. *Ficus ruminalis*, smochinul selbatic de care s'a oprit coșulețul, a fost venerat multă vreme de cătră Romani ; *Tigillum sororis*, grinda sau parul de care a fost legat Horațiu, e ținut până în viacul al IV-le după Chr. ferecat și căutat cu multă îngrijire ; statuiele regilor s'au păstrat în Capitoliu până la căderea Romei ; legenda fetei Tarpeia se păstrează și astăzi. c) Multe din aceste tradițiuni erau crezute de cătră Romani, din pricina vechimei lor. E peste putință să nu se fi păstrat amintirea esactă despre fundarea Romei, de vreme ce, cum era obiceiul pretutindene, aniversarea fundării se celebra în fie-care an.

Toate aceste ne fac să nu scoatem cu totul tradițiunile de la începutul istoriei romane. Din aceasta însă nu urmează că trebuie să le credem întocmai cum le povestesc istoricii vechi. Știind că în lumea vechiă se ascunde în tot d'auna sub tradițiunile infrumusețate un fond de adevăr, să vedem care este adevărul asupra perioadei acesteia.

Mult mai înainte de fundarea Romei, populațiunile latine clădiră pe muntele Palatin un loc întărit în care să și găsiască un adăpost la vreme de primejdie ; o a doua cetățuie era făcută de cătră Sabini pe muntele din față numit Quirinal. Cu timpul pe lângă *Ramnes*, și *Tities* veni o a treia populațiune *Luceres*, cari se așezară pe muntele Caelius. Localitatea din vale servia ca loc de intrunire (*Comitium*) pentru a se consulta asupra operațiunilor comune ; pentru că pozițiunea lor, pe lângă adăpost în contra dușmanilor, mai aveă și o importanță comercială. Dominând cursul Tibrului, aceste trei cetăți sunt stăpâne pe tot comerțul Italiei centrale cu marea. Se poate foarte bine ca un om superior, căruia urmașii i-au dat numele de Ro-

mulu, să fi intrunit într'o singură cetate, *Roma quadrata*, aceste centruri deosebite. Lucrul era cu atât mai ușor de făcut că locuitorii erau, cum știm, de aceeași origine. Această intrunire s'a numit mai pe urmă *fundarea Romei*. Noua cetate se folosi de pozițiunea ei admirabilă *) și ajunse la o mare prosperitate comercială, fără a neglija agricultura. Ca dovadă despre aceasta avem marca primitivă a Romei, care era o corabie și vechile tractate de comerț cu Cartagine-

*) «In exilul meu (zicea Camil) ori de câte ori patria se reprezenta în gândirea mea, tot d'auna mă plângeam că nu găsesc înaintea mea aceste coline, acest Tibru, acest peisaj, aceste câmpii, cu care ochii mei erau atât de deprinși, și acest cer care luminase leagănul meu și zilele fericite ale copilăriei mele.... Nu fără nici un cuvânt zeii și oamenii au ales acest loc pentru stabilirea Romei: estrema salubritate a dealurilor sale, avantajile mari a unui riu pe care pe de o parte se pogoară recoltele continentului, și pe de alta vin aprovizionările de pe marea: cea mare destul de aproape pentru înlesnirile comerțului, și destul de îndepărtată pentru a ne espune la insultele flotelor străine; o pozițiune în centrul Italiei, loc minunat pentru creșterea cetății». (Tit. Liv. V. 54).

«Prin ce inspirațiune divină a găsit Romulu mijlocul de a profita de vecinătatea mării, și de a înlătura primejdiile ei? A ajuns la aceasta zidind Roma pe malul unui fluviu, care nu sacă nici odată, cu un curs egal, care duce în marea ape adânci, pentru ca ea să poată primi de pe marea tot ce va voi, și să poată trimite pe aceeași cale prisosul bogățiilor sale; pentru ca apele Tibrului să i serviască și a aduce de pe marea toate obiectele de necesitate și de plăcere, și a le trimite în interior. Romulu, îndrăznesc a crede, prevăzuse că această cetate are să ajungă într'o zi scaunul și centrul puterii supreme; căci e probabil că o cetate situată în ori care altă parte a Italiei n'ar fi putut susține așa de ușor greutatea unui imperiu așa de imens.

Cât despre întăriturile naturale ale Romei, poate fi cineva așa de indiferent ca să nu observe un spectacol care lovește toți ochii? Zidurile cetății au fost făcute de cătră Romulu, și cei alți regi, cu atâta artă și înțelepciune, că de toate părțile se sprijinesc pe munti înalți, și că singurul punct accesibil între muntele Esquilin și Quirinal este apărat de o întărire puternică și de un șanț adinc; citadela, prezentând din toate părțile o masă prăpăstioasă de stinci drepte, este așa de bine fortificată prin natură, că Galii, când s'au abătut asupra noastră ca un torent grozav, s'au oprit la picioarele ei. Romulu mai alese un loc plin de isvoare, și foarte salubru, într'o țară nesănătoasă pentru că cetatea se află așezată pe dealuri a căror aer este purificat de cătră vinturi, și care proteg văile cu umbra lor». (Cicer. *De republica*, II, 5, 6).

zii. Populațiunea s'a adăos prin strămutarea Albanilor învinși, prin aducerea populațiunilor din cetățile cucerite și prin locuitorii veniți de bună voie, atrași de pozițiunea și de importanța comercială a Romei. Așa că în scurt timp ea ajunsese destul de puternică pentru a se opune cu succes Etruscilor și a-i alunga din Campania și din regiunea inferioară a Tibrului.

§ 4. Constituțiunea vechiă a Romei.

Familia este baza statului. Religiunea domestică, cultul strămoșilor este legătura între membrii ei, iar reprezentantul este părintele de familie (*pater familias*). Acesta e proprietar al femeii și copiilor sei, și mare preot al sanctuarului domestic. Cât trăește el, fiii sei, de și însurați, nu pot fi considerați ca părinți de familie; ei nu sunt stăpâni, nu pot ave o avere proprie a lor. Intrunirea mai multor familii care au un strămoș comun, alcătuește o *Gens* care are ca centru zei și altar comun. Membrii unei gens mai au un cimitir comun, obiceiuri juridice comune, drept de moștenire asupra membrilor morți fără copii.

Cele trei triburi *Ramnenses*, *Titienses* și *Luceres* se impart așa dar în mai multe gentes, ai căror membri formează *Poporul Roman*. Numai acei cari se trag din aceste familii, dintre care multe sunt anterioare intrunirii celor trei cetăți, au drepturi politice în statul roman. Numai ei au părinți, pentru că numai ei sunt născuți din căsătoria celebrată conform riturilor religioase; de aceia singuri se și numesc *Patricii*.

Lângă Patricii se află o altă categorie de locuitori numiți *Clienți*. Aceștia sunt oameni cari au venit în Roma, în cea mai mare parte de bună voie și s'au pus sub protecțiunea Patricilor, făcându-se oamenii lor. Pentru aceasta ei sunt admiși a se închina la zeii acestora și sunt considerați ca Romani, căpătând în genere și o bucată de pământ pe care să poată trăi *).

Dar pe lângă Patricii și Clieții lor se îngrămădește în Roma cu

*) «Patronii esplicau Clieților lor legile: ei pledau pricinile lor înaintea tribunalelor, i luminau prin consiliile lor, și luau a mână toate trebile lor. Clieții, la rindul lor, se devotau cu totul Patronilor. Ei aveau pentru dinșii cel mai mare respect, și chiar contribuiau a 'le

timpul o mulțime de oameni, adunați poate în asilul deschis sau aduși cu sila. Aceștia n'au drepturi politice, nici religioase. Ei trăiesc în Roma, se luptă pentru ea, plătesc contribuțiuni; dar pentru dinșii nu este nici drept public, nici drept religios. Mulți dintre dinșii au fost oameni de samă în patria lor; mulți sunt bogăți, întrecând cu mult pe unia din patrici. Aceasta nu însemnă nimic. Ei tot nu au nici un drept, pentru că nu se trag din familiile care au fost la fundarea cetății, la alcătuirea cultului ei. Ei n'au voie să adoreze pe zeii Romei, cari sunt numai ai patricilor. Cu toate năzuințele *Plebeilor*, statul roman a fost multă vreme *Statul Patrician*.

În fine, pe lângă divisiunile de mai sus, mai era împărțit poporul în treizeci de *Curii*. Curia era o unitate religioasă, militară și politică. Ea 'și avea cultul religios, dădea un număr de ostași și de senatori.

Să vedem cum era administrat statul roman în această perioadă.

Regele. Tradițiunile ni vorbesc despre alegerea regilor. Se poate ca în timpurile mai din urmă regalitatea să fi ajuns electivă; dar de sigur la începutul Romei ea era ereditară și prin drept divin. Fundarea Romei, fiind mai pre sus de toate, crearea unor zei noi și a unui cult nou, numai familia care i-a creat poate ști cum să li aducă sacrificiile și rugăciunile plăcute lor. În rege se intrupa autoritatea divină. Mai pe urmă alegerea regilor se făcu consultându-se voința zeilor prin un *interrege* ales dintre patrici. Acesta era obligat ca în termen de cinci zile să aleagă un rege; dacă nu putea, el transmitea puterile sale unui alt interrege. După ce a decis pe cine trebuie se aleagă adunarea, el 'l propune și aceasta 'l numește. După alegere, regele consultă cerul și, după ce a văzut că e plăcut zeilor, convoacă curiile cari i recunosc autoritatea sa deplină și întreagă (*imperium*) prin o lege. Din acest minut, el concentrează în mâna sa puterea religioasă, militară și judecătorească. El aduce sacrificiile zeilor în numele statului ajutat de câtră preoți; comandază armata având lângă sine pe *Tribunus Celerum*, comandant al călărimii, și judecă a-

inzestra fetele și a plăti datoriile acelor cari erau saraci; în fine nu erau nici legi nici magistrați cari să poată constrînge pe un client a depune contra patronului seu, nici pe un patron contra clientului.» (Plut. *Romulu*).

Ca multe tradițiuni apune și asupra Romei în
 anul 1171 și în anul 1172 în Italia

vând sub sine judecători pe *quaestores parricidii* și pe *duumviri perduellionis*.

Senatul. Regele are un consiliu alcătuit din cei mai de frunte din patrici, aleși de cătră el în număr egal dintre deosebitele triburi. Nu se poate determina anume care era competența acestei adunări. Se știe numai că Senatul era dator să privilegheze pentru ca să nu se aducă nici o jignire obiceiurilor străbune, prin urmare era considerat ca un fel de păzitor al constituțiunii. Numărul senatorilor a crescut sub regi, de la o sută la trei sute de membri.

Comitia Curiata. Se numia astfel adunarea celor trei-zece de Curii. Convocată de cătră rege sau de cătră comandantul călăriei, adunarea se intrunia în valea muntelui Capitolin, în locul numit comitium. În această adunare luau parte numai patricii cu clienții lor. Întâi votau membrii fie-căriei curie de o parte; pe urmă fie-care curie și dădea votul seu. Discuție nu se încăpea. Președintele invită pe fie-care curie să-și dea părerea asupra propunerii făcută de cătră el. Adunarea trebuia să fie consultată: a) asupra tuturor cestiunilor care priveau drepturile cetățenești; b) asupra resboiului și păcei; c) asupra alegerii regelui și a celor alți magistrați electivi; d) se pronunța în apel asupra condamnărilor pronunțate de cătră rege. Această adunare s'a conservat chiar și în timpul când constituția statului roman s'a schimbat cu totul.

Era peste puțină ca să dureze mult timp această predominare a puținelor familii patriciene. În adevăr, dintre cetățenii noi rar se întâmpla ca vre o familie să fie așa de fericită ca să poată capata cetățenia romană. Astfel că, cu cât populațiunea Romei creștea, cu atâta ajungea mai uricios privilegiul patricilor. Pe de altă parte regii căutau să micșureze autoritatea acelei oligarhii, care se întăria pe fie-care zi în dauna puterii regale. O luptă se începu între aceste două autorități constituționale, luptă care părea că se va sfârși prin întărirea regilor. Aceștia găsiu sprijin în masele populare nemulțemite. Cu cât acest număr creștea, cu atâta creștea și puterea lor. Astfel ni putem esplica tradițiunile bunului rege Ancu, reformele lui Tarquiniu Priscu și ale lui Serviu Tulliu.

Tarquiniu sili pe patrici să primiască între dinșii pe cele mai însemnate familii plebeie; câteva gentes nouă intrară în cele trei tri-

buri dar li se dădu numele de gentes inferioare : *patres minorum gentium*. Capii nouelor gentes putură intra în Senat, dar aci ca și în corpul de călărime, ele avură un rang secundar : *Ramnes, Tities, Luceres secundi ori posteriores*.

Reforma lui Serviu Tulliu. Respectând starea de lucruri anterioară, acest rege dădu mari drepturi plebeilor. El împărți țara în douăzeci de triburi, dintre care patru erau în Roma și șese-spre-zece la țară. Aceste triburi erau divisiuni *geografice*. Toți câți locuiau într-o astfel de divisiune : patricii, clienții, plebei formau o unitate. Fiecare trib și avea zeul seu, altarul, cultul religios și capul seu. Prin această nouă împărțire se făcea cea întâi apropiere între locuitorii cari trăiseră până atunci ca străini în aceiași cetate. După această împărțire care avea mai mult un scop financiar, regele făcu o a doua, cu caracter mai mult militar. El împărți populațiunea în șese clase după avere, stabilind *censul* adică constatarea averii fie-cărui locuitor din Roma.

Afară de cei cari nu au nici o avere, de văduve și de orfani, toți proprietarii fac parte din cele cinci clase din care se alcătuește armata, datorind serviciul militar de la șapte-spre-zece până la șesezeci de ani : în activitate până la patru-zece și șese, în rezervă mai pe urmă. Numai cei din clasa întâia formează călărimea ; meșterii intrau în clasa a șasea, de și nu aveau avere. Serviciul militar era cu atât mai greu cu cât era cineva mai bogat ; greu și prin cheltuelile ce reclama și prin primejdiile la care espunea ; pe urmă și efectivul care se cerea de la clasele bogate era cu mult superior celor serace. Astfel pe când călării formau 18 centurii și cei cu capital de 100.000 de asi dădeau 80 ; cei din clasa II (75.000), III (50.000), IV (25.000), dădeau numai câte 20 ; și toată mulțimea de clasa V (11.000) era obligată la 30 de centurii ; iar cei din a VI alcătuiau numai una. Astfel în virtutea principiului care domnia mai în toate statele din lume vecheă, apărarea țerei era incredințată avuțiilor în proprietăți fiuciare, pentru cuvântul că ei erau și mai interesați la această apărare.

Nu se poate determina esact dacă intrunirea poporului înarmat deliberând sub steaguri, sub nume de *Comitia Centuriata* a început de la Serviu Tulliu ; dar putem să admitem această părere, dacă ni amintim cele ce spune tradițiunea, că Serviu Tulliu a fost ucis în urma unei conspirațiuni urzită de către patricii.

Astfel mulțemită reformelor celor doi regi, aristocrația era umilită și puterea regală ajunsese la culme. Aceasta aduse tirania lui Tarquiniu Superbul. Asigurat de credința plebeilor, sigur de supunerea patricilor, acest rege s'a putut însemna prin cuceririle și prin mărețiile sale construcțiuni, când crima fiului său Sestiu i aduse de-tronarea.

63338

REPUBLICA

I. De la începutul republicei până la egalitatea între cetățeni.

§. 1. Luptele cu Tarquiniu.

După alungarea lui Tarquiniu Superbul, Patricii luară măsuri ca să nu se mai poată întâmpla ceia ce se întâmplase cu dînsul. Pentru aceia ei desființară regalitatea hotărînd ca pe viitorime puterea executivă să fie incredințată la doi *Consuli*, aleși în fie care an de către *Comitiile Centuriate* și responsabili la sfîrșitul anului de faptele lor. De și în această adunare luau parte și plebeii, în realitate Consulii erau aleși numai de către patricii, după cum vom vedea. Prin urmare de la anul 509 a. Chr. Roma este o *Republică aristocratică*.

Cei întâi consuli aleși au fost Iuniu Brutu și Tarquiniu Collatinu, barbatul Lucreției.

Dar Tarquiniu Superbul nu se putea lăsa fără a încerca să și recapete domnia.

Mai întâi încercă o conspirațiune. El trimise deputați la Roma sub cuvînt ca să ceară averile sale; dar în realitate pentru a urzi o conspirație în contra republicei. Erău o mulțime de tineri patricieni, prietini ai fiilor regelui, cărora li plăceau petrecerile curții regale. Aceștia se uniră cu deputații lui Tarquiniu. Dar complotul a fost descoperit de către un sclav. Tinerii, pînă cari erău și doi fii a lui Iuniu Brutu, fură condamnați la moarte și capetele lor fură tăiate cu secura înaintea consulului care privia cu sînge rece decapitarea fiilor săi, culpabili de înaltă trădare. După pedepsirea culpabililor se hotărî ca toți membrii familiei regale să fie alungați din Roma, între cari și Collatinu. În locul lui fu ales consul Valeriu, supranumit mai pe urmă Publicola.

Ne putând isbuti cu conspirațiunea, Tarquiniu ceru ajutorul Etruscilor in contra patriei sale. Aceștia se grăbiră a'i da ajutor, cu atât mai mult că ei vedeau cu groază ridicarea noiei cetăți care amenința puterea lor. O puternică armată se îndreptă in contra Romei sub comanda lui Aruns, fiul alungatului rege. Acesta cum văzu pe Iuniu Brutu, comandantul armatei romane, se aruncă cu furie in contra lui. Ambii adversari se luptară cu atâta ardoare că amândoi căzură morți pe câmpul de luptă. Etruscii se retraseră iar Romanii se întoarseră in cetate plângând moartea liberatorului patriei. Femeile romane purtară un an doliu pentru acela care resbunase cinstea unei matroane pângărită de un laș.

Regalitatea fiind desființată, o mulțime de membri ai familiei regale fiind alungați din Roma, neînțelegerile din lăuntru începând a se da pe față, regele Etruriei Porsenna crezu momentul favorabil a da o lovitură de moarte puterii romane. El se înaintă in fruntea unei puternice armate, cuprinse cetățuia Ianiculu, pe care o zidiseră Romanii pe țermul drept al fluviului și ar fi surprins chiar Roma, fără devotamentul lui Horatiu Cocles care apăară singur podul până ce Romanii avură timp a'l tăia *). Mirat de atâta bărbăție, îngrozit de statornicia sălbatică a lui Muciu Scevola care 'și pune mâna pe foc și o lasă să ardă ca pedeapsă că n'a nimerit să omoare pe rege, entusiasm de eroismul fecioarei Clelia care scăpă din tabăra etruscă împreună cu cele alte soațe ale ei date ca ostatice, Porsenna părăsi asediul Romei după ce încheiă un tractat puțin favorabil pentru Romani. Din acest tractat se poate vedea că in adevăr puterea romană slăbise de la

*) (Etruscii) stau la indoială un minut, uitându-se unul la altul, ca să vadă cine va începe lupta; pe urmă rușinea pune armata in mișcare și, cu un strigăt puternic, aruncă din toate părțile sulitiile asupra unui singur dușman: toate rămân infipte in scut. Când văd că, neclintit in hotărârea sa, el resistă cu bărbăție și e stăpân pe pod, dușmanii se năpustesc asupra'i ca să'l trântiască in apă; dar de odată sgomotul podului rupt și strigătul de bucurie al Romanilor veseli că și-au isprăvit opera, 'i înghiață de spaimă și'i opresc in avântul lor. Atunci Cocles: «Zeu al Tibrului, părinte al Romei, pe tine te rog, primește favorabil in undele tale aceste arme și acest soldat!» zice, și înarmat se asvire in Tibru și, trecându'l în not, in mijlocul unei grîndine de săgeți care nu'l pot atinge, ajunge nevătămat in mijlocul fraților sei: isprăvind o faptă care a să fie mai mult lăudată de cătră urmași de cât crezută. (Tit. Liv. II, 10).

intemeierea republicei, pentru că prin el se prevedea ca Romanii să inapoiască ținuturile luate de la Etrusci și să nu întrebuinteze ferul de cât pentru uneltele de arat.

Această slăbire fu pentru cetățile latine ocasiunea mult așteptată ca să scape de sub supremația romană. Resboiul cu Latinii era și mai greu de cât cu Etruscii ; pentru că Latinii îi întreceau cu mult în bărbăție. Pentru ca toate forțele statului să fie intrunite într'o singură mână, pentru ca ori ce opoziție și neînțelegere să tacă înaintea primejdiei naționale, se înființă atunci *Dictatura*. Puterea dictatorului era nemărginită. El avea lingă sine două-zeci și patru de lictori, avea putere și asupra consulilor, lucra după capul seu, fără să consulte nici pe popor, nici pe Senat, și sentințele date de el erau fără apel. Această putere nemărginită a unui singur om nu putea ține de cât cel mult șese luni. Titu Lartiu a fost cel întâi dictator. El strinse armata și plecă în contra Latinilor. Lingă lacul Regillu s'a dat o bătălie crîncenă, cîntată multă vreme și pastrată în amintirea Romanilor, cari țineau minte că au luptat alături cu ei și cei doi frați divinisati, Castor și Pollux. Aceasta ni poate da măsura însemnătății ce l'a avut acest resboiu pentru viitorul Romei.

Perzînd speranța de a și mai putea recapata tronul, Tarquiniu Superbul s'a dus la tiranul cari domnia în Cumae și acolo muri de bătrînețe.

§. 2. Neînțelegeri lăuntrice.

509
 Republica era favorabilă numai patricilor. Se făcuse oare-care concesiuni plebeilor, admitîndu-se câți-va în numărul senatorilor și păstrîndu-se comițiile centuriate ; dar acestea priviau pe plebeii fruntași. Sărăcimea era într'o pozițiune foarte grea. Pămînturile luate de la Etrusci erau inapoiate ; Latinilor li se făcuseră concesiuni ; resboaie întreprinse cu folos, ca sub regi, nu mai erau. Plebea dar pierduse mult prin alungarea regilor, și mai cu samă, protecția ce aceștia i acorda față cu patriciatul sumet. *Dreptul de provocatiune* care i se acordă după propunerea consulului Valeriu Publicolla chiar în anul întâi al republicei, era puțină compensare față cu pierderile încercate de cătră plebei. În adevăr, prin acea lege ori ce om condamnat de cătră un magistrat avea drept să apeleze la popor, și acesta putea anula sentința. Aceasta era un mare bine față cu căl-

cărilor de lege ale magistraților ; dar erau obiceiuri, legi vechi, foarte asupritoare. Intre acestea era legea privitoare la datorii.

Bogații erau fără milă pentru nenorocitul care se imprumuta și nu putea plăti la timp. Cel care nu plătia la termen era considerat de lege ca sclav al creditorului. Acesta i acorda încă un termen de 60 de zile. Dacă și în acest timp nu putea plăti, nenorocitul putea fi pus la închisoare, torturat, vândut ca sclav sau ucis. Dacă erau mai mulți creditori, aceștia puteau să-l taie în bucăți pentru ca să împartă cadavru între ei. Dar în timpul acesta mai toți plebeii erau vinduți de datori. De lucru nu găseau, prade nu mai erau ; chiar cei cari aveau un petec de pământ nu-l puteau lucra din pricina lupțelor cu vecinii, cari făceau dese incursiuni și ruinau recoltele. La un alt popor ar fi izbucnit o revoluțiune. Norocul Romei a fost că plebea romană era inzestrată cu mult bun simț, și că era condusă de capi înțelepți. În loc de a se revolta, ceia ce ar fi adus ruina Romei și cu ea și ruina plebeilor, conducătorii claselor apăsate întrebuițară retragerea, (*secessio*).

După multe stăruinți pe lângă patrici, într'o zi la vederea unui centurion, plin de rane glorioase, scăpat din temnița creditorului seu, plebea refușă a pleca la oaste în contra Volscilor *). Patricii făgădui-

---

*) Un bătrân se repede în for coperit de semnele numeroaselor sale suferinți : hainele lui mărșave și în bucăți erau mai puțin hidoase de cât gălbineala lui și grozava slăbăciune a acestui corp stors de puteri ; o barbă lungă, părul în disordine, dădeau o espresiune sălbatică trăsăturilor sale. 'L cunoșteau cu toate aceste, macar că era așa de desfigurată ; se zicea că fusese centurion ; toți și amintiau de cele alte recompense militare ale lui ; el însuși arată pieptul seu plin de rane câștigate în mai multe bătălii. 'L întrebau de ce i îmbrăcat așa ? de ce i iese fața așa de desfigurată ? și în fața mulțimei strânsă în jurul seu, mai așa de numeroasă ca în adunarea poporului, el începu a spune : «Pe când lupta în contra Sabinilor, recolta i fusese devastată de cătră dușmani ; mai mult încă, căsuța i fusese arsă, lucrurile furate, vitele luate. Nevoit săși plătiască darea în așa mare sărăcie, se văzu nevoit a se imprumuta ; datoriile, adause prin dobânzi, 'l făcuse să piardă câmpul moștenit de la părintele și de la bunul seu, mai apoi tot ce avea ; pe urmă, datoria crescând ca o răie, ajunsese și la persoana sa. Înșfăcat de cătră creditor, acesta i a fost nu stăpân, ci temnicer și calău». Și atunci, el și arată spatele numai o rană de bătăile suferite. La vederea ac-

494

ră îndreptare ; dar după sfârșitul resboiului uitară făgăduințele. Atunci plebea hotără să se retragă din Roma (494) și să fundeze o nouă cetate pe un deal în oare care depărtare care s'a numit mai pe urmă *Muntele Sacru*. Patricii remaseră foarte îngrijiți. Roma era destul de slabă de la alungarea regilor ; acum putea fi amenințată în însăși existența sa prin fundarea acestei cetăți nouă de către niște oameni așa de bravi, așa de muncitori și mai cu samă așa de cuminți, cum aratau plebeii că sunt. Trimit dară o deputațiune să propună o împăcare. Se zice că senatorul Meneniu Agripa prin fabula membrilor revoltate în contra stomahului a făcut pe plebe să înțeleagă cât de prețioasă este unirea dintre deosebitele clase din societate. Unirea se făcu cu următoarele condițiuni : a) Ca să se libereze din temniți cei închiși pentru datorii, dându-li-se un termen de plată ; b) Să se ierte datoriile celor cari nu aveau absolut de unde plăti ; c) Ca plebeii să aibă doi magistrați aleși din sinul lor, *Tribuni*, cari să-i apere în contra patricilor.

Prin aceste concesiuni din partea patricilor se restabili liniștea în Roma.

Puterile Tribunilor plebei sunt foarte neînsemnate la început. Apărători ai plebeilor, ei au dreptul de a opri punerea în lucrare a hotărârilor date de către magistrații patricieni. Ei pot scapa pe un datornic urmărit de lăcomia unui creditor. Persoana lor este sacră și inviolabilă. Era seos afară din lege și condamnat ori-cine ar fi îndrăznit a se atinge de vre un tribun prin fapt, prin graiu sau prin scris. Stau în Senat, la ușă, fără a avea drept dară fără să-i poată da nime afară. Pentru ca plebeii să găsiască în tot d'auna sprijinul lor, tribunii nu puteau absenta din Roma mai mult de o noapte și casa lor trebuia să fie pururea deschisă. Numiți pe un an, ca și cei alți magistrați, nici nu se putea compara puterea tribunilor cu *imperium* de cari se bucurau cei alți.

Dar nu în zadar capii plebeilor se mulțemiseră cu concesiunile dobândite. În mâna lor stătea ca să și măriască pe fie-care zi pute-

---

tora, la aceste cuvinte, o mare strigare se face ; sgomotul nu e numai în for, se împrăștie în toată cetatea. Datornicii sclavi, și cei liderile, se adună din toate părțile în piața publică ; toți cer ajutorul condemi^{tenilor} lor. (Tit. Liv. II, 23).

acesta p

rile, și aceasta au și făcut-o ei folosindu-se, cu multă ghibăcie, de toate ocașiunile ce li se oferiră.

Cea dintâi împrejurare care veni în ajutorul tribunilor a fost propunerea nechibșuită a lui Caiu Marciu Coriolan.

Acest tinăr viteaz meritase supranumele seu prin cuprinderea cetății Coriolae. Iubit și lăudat de toată clasa patricilor pentru curajul și talentele sale, Coriolan suferia greu concesiunile făcute plebeilor pentru cari avea un mare dispreț. Fiind că din pricina secesiunii rămăseseră pământurile nelucrate, o foamete se ivi în Roma. Coriolan propuse în Senat să se cumpere griu din Sicilia și să se împartă gratis la saraci, dacă plebeii vor renunța la drepturile dobândite prin invoială de pe Muntele Sacru. Tribunii cari asistau în Senat îl chiamară în judecată pentru că a îndrăznit să facă o propunere care putea cășuna ruina Romei, de vreme ce se ațitau din nou dușmăniile abia potolite. Coriolan simțindu-se pierdut fugi la Volsci și veni cu armată în contra Romei. El respinse toate propunerile de pace care i se făcură și nu se retrase de cât numai când văzu pe mama și pe soția sa că vin în fruntea matroanelor romane pentru a-l ruga să cruțe cetatea. Intors la Volsci, el muri acolo.

Esilul lui Coriolan arată puterea tribunilor. Condemnarea lui Spuriu Cassiu dovedi că și unia dintre patrici puteau lua apărarea plebeilor. Acesta fusese de trei ori consul; se ilustrase în mai multe resboaie și întărise puterea republicei prin un nou tractat cu Latinii. Om înțelept, el pricepu că neînțelegerile lăuntrice nu se vor putea liniști de cât numai prin ridicarea plebei din starea de mizerie în care se afla. Pentru aceasta el propuse cea întâi lege relativă la *pământul public* (lex agraria). Încă de pre timpul regilor, pământul cucerit de la cetățile învinse era considerat ca pământ public. O parte se dădea cetățenilor saraci; o parte se lăsa ca pășune publică, iar o parte să dădea în arendă. Dar de la întemeierea republicei, patricii nu mai făcuseră nici o împărțală (assignatio) ei. Stăpăniau ei fără a mai plăti nici o arendă. Spuriu Cassiu propuse: a) Ca o parte din agrul public să se împartă la saraci în mici loturi; b) Ca partea rămasă să se dea în arendă, luându-se măsuri ca arenda să se plătiască regulat; c) Ca din veniturile aceste să se dea soldă cetățenilor înrolați în timp de resboiu. Legea era dreaptă. Patricii nu îndrăzniră să o respingă. Ei au primit-o, bine hotărâți să nu o pună în lucrare.

486 Dar, după aceasta, Cassiu este acusat că aspiră la tirănie. Plebeii siguri că vor avea pământuri, tribunii geloși de dănsul, îl părăsira. El fu condamnat a fi bătut cu nuiele și decapitat. Părintele seu 'l ucise (486).

477 Membrii familiei Fabia fuseseră cei mai inverșunați dușmani a lui Spuriu Cassiu. În curând însă, spre marea groază a patricilor, această gintă celebră luă apărarea plebeilor. Aceștia prin curajul lor dau de multe ori ocaziune Fabiilor de a câștiga victorii asupra dușmanilor. Dar această familie ilustră fu exterminată de către Veienți. În anul 306, întovărășiți de o mulțime de clienți, Fabii luaseră în mână lor resboiul cu puternica cetate Veii din Etruria *). Așezați pe malurile riului Cremera, ei câștigă mai multe victorii, până ce într-o zi surprinși de către Veienți, au fost măcelăriți cu toții, fără ca consulul Meneniu, care se afla cu armata în apropiere să fi încercat a li veni în ajutor (477). Tribunii se folosiră de această ocazie minunată. Ei chiamară în judecată pe consul, vinovat că cu intenție a lăsat să fie exterminată una din cele mai strălucite familii patriciene. Sdrobit de durere și de rușine, Meneniu nu a îndrăznit să se prezinte înaintea judecății. El s'a lăsat să moară de foame. Astfel tribunii căpătară un drept infricoșat: dreptul de a trage în judecată pe ori ce magistrat. Cu această armă în mână, siguri de plebe prin legile agrarie, ambițioșii tribuni au să ajungă la o foarte mare putere.

Li trebuia însă dreptul de a putea convoca poporul. Pentru aceasta ei pretinseră ca tribunii să fie aleși în *adunarea de triburi* (Comitia tributa). În cele douăzeci de triburi majoritatea era în mâna plebeilor; mai ales că patricii refuzară a veni în o adunare convocată de către tribuni. Lupte violente începură între cele

---

*) Cu Veienții nu era nici pace nici resboiu; ostilitățile se transformaseră în hoții. Când vedeau că legiunile romane se pun în mișcare, ei se retrăgeau în cetăți; cum se îndepărtau, ei începeau incursiunile lor, opunând resboiu la liniște și liniștea resboiului. Și așa era peste puțină de a părăsi lupta, imposibil de a o sfârși. (Tit. Liv. II, 48).

Trei sute șese resboinici, toți patricii, toți din aceeași familie, fiecare dintre ei vrednic a presida Senatul în timpurile cele mai strălucite, plecau contra unui întreg popor, amenințând a-l extermina cu forțele unei singure familii. (Tit. Liv. II, 49).

două clase. De multe ori se repetă în for scene de desordine. S'au văzut tribuni amenințând pe consuli și pe cei alți magistrați și ducându-i la închisoare; *) iar aceștia la rândul lor convocând poporul afară din cetate, unde nu se întindea puterea tribuniții. De multe ori plebeii au preferat să fie zdrobiți în lupte cu dușmanii de cât să procure magistraților patrici ocaziunea de a serba un triumf; dar în definitiv victoria este a plebeilor. Cu toată opoziția energetică a patricilor, comițiile tribune capatară dreptul de a lua hotărâri în favoarea plebeilor (plebiscita). Astfel aceste adunări ajunseră niște adevărate adunări politice cu putere legislativă și într-o măsură și judiciară (471).

*) Kaeso Quinctius, tânăr, mindru de noblețea originii sale, de statura, de forța sa. Pe lângă aceste daruri date de zei, el mai adăosese o mulțime de fapte strălucite, și multe succese la tribună; nime nu era mai eloquent, nici mai viteaz de cât el în Roma. În picioare în mijlocul patricilor, pe care i întrecea cu statura sa, ca și cum ar fi avut toate dictaturile și toate consulaturile în glasul și în forța corpului său, el singur rezista la toate atacurile tribunilor și la toate fur-tunile populare. Adesea, în fruntea partizanilor săi, el alungă din for pe tribuni, împrăștiă și puse pe fugă poporul de jos (Tit. Liv. III, 11).

Appius Claudius fu chemat la judecată de către tribuni. «Nici amenințările mulțimei, nici rugămintele Senatului nu'l putură face a'și schimba hainele, a recurge la stăruinți; ba nici a'și tempera, a'și îndulci sumeția cuvântării înaintea tribunalului. Tot acea privire desprețuitoare, tot acea mândrie pe fața sa, tot acea asprime în vorbire, așa că o mare parte din popor tremura înaintea lui Appius acuzat cum tremurase înaintea lui Appius consul. Numai odată luă cuvântul pentru a se apăra, cu acel ton acuzător care'l avea în tot d'auna; fermitatea lui impresionă așa de mult pe tribuni și pe popor că, de la sine, i acordară amânarea», (Tit. Liv. II, 61).

Fiind că Laetorius nu putea vorbi bine «Romani, strigă el, pentru că nu pot vorbi așa de ușor cum pot lucra, fiți mâne aci; voiuri muri sub ochii voștri sau legea se va primi». A doua zi, tribunii pun mâna pe tribună: «consulii și nobilimea se așază în adunare ca să împedice votarea. Laetorius ordonă să se depărteze toți cari nu au drept de votare. Erau câți-va tineri nobili cari refusau a asculta de viator. Laetorius ordonă să'i aresteze; Consulul Appius se opune, și pretinde că tribunul are drept numai asupra plebeilor; că el e magistrat, nu al poporului, ci al plebei; că chiar el, consulul, nu putea cu autoritatea sa, să goniască un cetățean; că aceasta era contrar vechielor obiceiuri, pentru că formula zice astfel: «Aveți bunătate de vă retrageți, cetățenilor».... Cuprins de furie, tribunul ordonă viatorului său să pună mâna pe consul, și consulul la lictor să înșface pe tribuni, strigând că el e numai un simplu particular, fără putere, fără

§. 3. Cucerirea egalității civile și politice.

Lipsa unor legi scrise era una din cele mai principale cauze ale nemulțemirii plebeilor. Judecățile erau în mâna magistraților patricii, și aceștia judecau după bunul lor plac. Erau legi în Roma, dară erau cunoscute numai de către patricii; chiar de ar fi fost scrise, ele se țineau secrete. Așa se întâmpla că pentru aceiași vină plebeului se aplicau pedepse foarte grele, pe când patriciul scăpa foarte ușor. În 462 tribunul Terentillu Arsa propuse ca să se numiască o comisiune de cinci cetățeni care se redacteze un codice de legi, espuse în public și cunoscute de toți; și ca toți magistrații să fie obligați a judeca după acele legi. Patricii se opuseră cu energie. Văzînd că tribunii stăruiesc în propunerea lor timp de opt ani, patricii împărțiră plebeilor pămînturile de pe muntele Aventin și li permisă să și aleagă zece tribuni în loc de cinci; dar conducătorii plebei nu se mulțemiră cu asemenea concesiuni. Ei stăruiră în propunerile lor și patricii fură nevoiți a ceda. Se zice că o comisiune de trei bărbați a fost trimisă în Italia sudică și în Grecia ca să adune deosebitele legislațiuni care trebuiau să serviască ca model legilor ce avea a se face.

După ce s'au întors cei trei comisari s'au ales zece bărbați, toți foști consuli, ca să lucreze un codice de legi. Fiînd-că în lumea vechiă era ca principiu că persoanele însărcinate a da legi stau în raport cu zeii și că nu trebuia să mai fie în stat altă autoritate de cat a lor pe tot timpul cât vor pregăti legile, constituția romană fu suspendată pentru cât-va timp și cei zece bărbați avură în mîna lor nu numai puterea de a face legi, dar și toate puterile statului.

Această stare de lucruri se numește *Decemvirat* (*Decemviri consulari imperio legibus scribendis*, 451). Dreptul de apel la popor și intervenția tribunilor fu suspendată. Plebea puse numai o singură con-

---

magistratură. Persoana tribunului n'ar fi fost respectată, dacă întreaga adunare nu s'ar fi ridicat cu violență contra consulului, în favoarea tribunului; și dacă în acelaș timp, o mulțime de cetățeni n'ar fi venit în for din toată cetatea. Cu toate aceste, Appius resista la această furtună cu îndărătnicia caracterului său, și singele ar fi curs, dacă colegul seu, Quinctius, nu ar fi însărcinat pe consulari să ridice cu sila pe Appius din for, pe când el se silia prin rugămînti a liniști furia poporului, și conjura pe tribuni să amâne adunarea. (Tit. Liv. II, 56).

dițiune, ca *legile sacre* din 494 și dreptul câștigat comițiilor tribute de a face plebiscite să fie respectat.

Decemvirii s'au pus serios pe lucru și în timp de un an au făcut mai multe legi, pe care le au espus în public, scrise pe zece table de aramă. S'a observat înse oare care lacune. Pentru aceasta s'au ales din nou Decemviri, și data aceasta pînă la ei și cîți-va plebei. În anul al doilea, ei lucrară încă două table de legi. Aceste *douăsprezece table* de legi sunt cel întăiu codice public, cunoscut de cătără toți locuitorii Romei. Probabil că e o tradițiune trimiterea unei comisiuni în Grecia, pentru că nu se găsește nimic în această legislațiune care să semine cu cea greacă. Cel mult comisiunea căutase să afle mai mult formulele pentru noul codice.

Legile celor *douăsprezece table* cuprind vechiul drept obicinuit pînă atunci în Roma. Decemvirii au putut imprumuta unele dispozițiuni din legislațiile străine, dar numai întru cît se potriviau cu vechiele obiceiuri romane.

Acest codice de legi cuprinde dispozițiuni de drept public și privat; dar cele relative la dreptul sacru, la calendar, la dreptul privat și la procedura judiciară sunt cu mult mai importante de căt legile politice.

Dobînda este fiesată la zece la sută pe an; vechiele legi relative la datorie sunt și mai înăsprite; legea nu face deosebire între patricii și plebei, afară de oprirea căsătoriei; dreptul de apel la popor și puterea judiciară a comițiilor sunt întărite; numai comițiile centuriate sunt competente a judeca cînd este vorba de viața unui cetățan; numai poporul are dreptul de a face legi obligatorii pentru toată lumea și pentru magistrați; să nu mai fie legi personale.

Aceste legi nu erau complete. Ele fură adause în urmă, dar în tot-d'a-una ele au ramas basa dreptului roman. Invățarea lor în școală era impusă.

După ce se publicară legile, Decemvirii nu voiră să părăsiască puterea. Înconjuțați de o gardă, precedați de o sută douzăci de licitori cu securea în mijlocul fascelor, ei începură a pronunța sentințe nedrepte, nu mai consultară Senatul, insultară pe plebe. Capul lor, Apii Claudiu, zicea că temnița e domiciliul plebei romane. *) În fața

*) Cătva timp o teroare de o potrivă domni asupra tuturilor elavelor dar puțin cătă puțin apăsă numai asupra plebeilor. Menajau pe patricii; dar asupra plebeilor căzu toată greutatea mînei lor de fer.

acestei tiranii, ori-ce neînțelegeri între patrici și plebei încetară. Pe când Decemvirii ridicaseră două armate, un tribun militar plebeu L. Sicciu Dentatu fu ucis, se zice prin ordinul lor. Una din armate fiind furioasă pentru aceastăucidere, a doua se resculă din pricina crimei lui Claudiu. Acesta voise să ducă cu sila în casa sa pe Virginia, fiica plebeului Virginiu, logodită cu Iciliu. În loc de a suferi această rușine, părintele o ucide și pe urmă aleargă la armată. Cele două armate se retraseră pe Muntele sacru. Decemvirii fură resturnați. Plebea se întoarse în Roma când i se garantă o amnistie, restabilirea tribunatului și dreptul de apel la popor.

Consulii Valeriu și Horatiu propuseră (448) trei legi prin care se garanta libertatea câștigată din nou : a) ca să nu se mai creeze de acum înainte magistraturi fără apel ; b) ca plebiscitele să fie obligatorii pentru toți, fără a mai fi nevoie de sancțiunea comițiilor curiate ; prin a treia se întăria din nou inviolabilitatea tribunilor plebei.

După aceasta se începu procesul în contra Decemvirilor. Apui Claudiu și colegul seu Opiu se uciseră în închisoare. Cei alți fură cruțați.

Patriciile nădăjduseră în zadar că vor fi lasați în pace după atâtea concesiuni făcute. În 445 tribunul Canuleiu propuse : a) ca să fie liberă căsătoria între patrici și plebei ; b) ca unul dintre consuli să fie plebeu. Patriciile se ridicară cu indignare în contra acestor pretențiuni. Legea celor *douăsprezece* table opria căsătoria între cele două ordine. Numai căsătoria între patrici era consfințită prin religione ; căsătoria plebeilor era recunoscută numai de lege. Un membru al familiei Claudia strigă în Senat că plebeii și au propus să pingăriască totul, și autoritatea consacrată de timp, și religionea, și drepturile familiei, și auspiciile, și imaginile strămoșilor. Dar plebeii alergară la mijlocul obicinuit. Ei se retraseră înarmați pe laniculu, ceia ce sili pe patrici să cedeze. Ei primiră ca căsătoria între patrici și plebei să fie considerată ca legală. Și inchipuiau ei în mândria lor că nici odată o

---

În judecată căutau la fața imprecinatului nu la dreptate. Hotărârile le pregăteau acasă, și numai cât le cetiau în for. Apela cineva de la hotărîrea unuia ? Se alegea numai cu părerea de reu că nu s'a mulțemit cu sentința celui dintâi. În curînd, încetară a respecta persoanele ; unia fură bătuti cu vergele, alții tăiați cu securea. Și, pentru ca cruzimea să nu fie stearpă, confiscarea bunurilor urma numai de cât după supliciu. (Tit. Liv. III, 36, 37).

fată patriciană nu se va injosi să iea un plebeu ; și cu atât mai puțin un patrician va uita intru atâta ilustrația numelui ca să aducă înaintea altarului familiei o fată de plebeu. Lucrul se întâmplă cu totul din contra. Indată ce s'a primit propunerea lui Canuleiu o mulțime de căsătorii se făcură între cele două ordine ; și aceasta pentru că, cum știm, erau între plebei o mulțime de oameni însemnați prin originea, averea și inteligența lor.

Patriciilor se așteptau ca să facă și ultima concesiune : ca unul dintre consuli să fie plebeu. Aceasta era mai greu de acordat pentru că era strâns legate de dreptul sacru. Nu era destul ca cineva să fie inteligent, curajos, onest, pentru ca să poată fi ales consul. Se mai cerea ca să fie în stare a îndeplini oare care cerinți ale cultului religios. Dar plebeii erau incapabili de aceasta ; pentru că ei nu puteau lua parte la cultul roman. Religia era numai a patricilor. Numai aceștia cunoșteau ritualul. Dar în fine, patriciilor pricepeau că în definitiv n'au să poată rezista. Pentru aceasta ei luară măsuri ca să micșureze autoritatea consulilor. Mai înainte se înființaseră *Questorii* cari păziau tesaurul public și făceau instrucția cauzelor criminale. Acuma se crează *Censorii*, cari aveau însărcinarea să facă numărarea cetățenilor, să aibă îngrijire de compunerea Senatului și a claselor în comițiile centuriate, să administreze finanțele republicei, să de în întreprindere veniturile, și, mai pe urmă, să privigheze moravurile cetățenilor. Pe urmă se desființă chiar consulatul, înlocuit fiind prin *Tribunatul militar*. Tribunii militari avură aceleași atribuțiuni ca și consuli. Dar erau în număr mai mare, până la opt, și se puteau alege și dintre plebei. La început se aleseră numai dintre patrici ; cu timpul însă plebea puse mâna pe questură și mai pe urmă și pe tribunatul militar ; și fiind că aceste magistraturi erau *curule* plebeii căpătară dreptul de a intra în Senat. Cu toate aceste, ambițiunea fruntașilor plebei nu era satisfăcută. Ei inse trebuiră să mai aștepte până ce interesele tuturilor plebeilor se vor uni cu ale căpeteniilor lor.

§. 4. Resboaiele din viacul al V-lea.

Teritoriul republicei se micșurase mult din ceia ce era pe timpul regilor. Rămăsese numai agrul roman care se întindea de la Ianiculu până la Tusculum și de la dealurile de la est până la Ostia.

Dar dacă teritoriul era mic, în schimb cetatea era una din cele mai puternice din Italia fiind că putea scoate pe câmp de resboiu 110.000 de oameni. Această armată infricoșată, condusă de șefi energici și inteligenți, supusă unei admirabile discipline, și consuma o mare parte din activitatea sa în certe lăuntrice; dar în fața primejdiilor din afară, neînțelegerile civile erau lasate de o parte și Roma merge încet, dar sigur, spre mărirea sa.

Cu toate aceste i-a trebuit un secol și jumătate până să iasă din Latium. *)

Cele dintâi resboaie sunt îndreptate în contra Equilor și a Volscilor, dacă putem numi resboaie luptele neconținute cu niște dușmani cari pradau vecinic teritoriul roman; cari nu se prindeau la o luptă decisivă, gata în tot momentul a se retrage în întăriturile lor. După lupte îndelungate teritoriul Volscilor fu cuprins.

Mai greu era de înaintat spre Etrusci; pentru că aci Roma dădea peste cetatea Veii, puternică și foarte împoporată. Nu era timpul în mijlocul luptelor lăuntrice să se întreprindă ceva serios în contra puternicei cetăți etrusce.

Tractatul încheiat de către Spuriu Cassiu cu cetățile latine era mai cu samă în contra Equilor. Un asemenea tractat de alianță se încheie mai pe urmă cu Hernicii. Aceste tractate ni arată slăbiciunea republicii. Ele sunt încheiate pe un picior de perfectă egalitate: prăzile luate de la dușmani se vor împărți de o potrivă; o pace perpetuă

---

*) După ce s'a luptat pentru libertate, de acum Roma se luptă pentru întinderea hotarelor sale, susținând în contra Latinilor, un resboiu fără sfârșit și fără întrerupere. Sora și Algidum, cine ar putea crede? au fost teroarea Romanilor; Satricum și Corniculum au fost provinciile romane. Mi e rușine a o spune; dar am avut triumfuri pentru Verula și Bovila. Nu ne puteam duce la Tibur, astăzi un foburg al Romei, și la Praeneste, delițiile noastre de vară, de cât după ce promiteam ceva zeilor în Capitoliu. Pe acele vremi Faesulae era ceia ce este astăzi Carrae; pădurea Aricia era un fel de pădure Hercynică; Fregellae cum e acuma Gesoriacum; iar Tiburul ca Eufrate. Coriola chiar, ce rușine! C. Marcius a luat numele de Coriolan, ca cum ar fi cucerit Numanța ori Africa. Se mai văd încă în for spoliile de la Antium, suspendate de către Menius la tribuna de unde se țin discursuri, după cuprinderea flotei dușmane; dacă se poate da nume de flotă la șese corăbii armate cu pinte; dar pe atunci, acest numer era de ajuns pentru un resboiu maritim. (Florus I, 11).

se jură între ambele popoare și se prevedea că comandantul suprem al armatelor combinate va fi luat pe rând dintre Romani și dintre Latini. Astfel înțelepciunea lui Cassiu asigură pe Roma în contra Volșcilor și Equilor cari vor fi combătuți mai mult de către aliații sei.

Luptele cu Equii sdruncinară reu republica. Tocmai pe când cetatea era agitată de propunerile lui Terentillu Arsa, o pestă se ivi în Roma, *) o armată de Volsci și Equi se apropie de porțile urbei și Capitoliul căzu prin surprindere în mâinile Sabinului Herdoniu (462). În anul următor consulul Minuciu fu închis de către Equi într-o strimtoare. Armata fu scapată de către Cincinnatu care luă și Capitoliul din mâinile Sabinilor. **) Cu toate aceste o mulțime de ce tăți latine remaseră în puterea dușmanilor.

Această slăbire a Romei făcu pe Veienți să-i declare resboiu. Luptele ținură nouă ani. Atunci pieri gintea Fabia. Cu mare greutate putură Romanii să-i alunge din Ianiculu, pe care 'l ocupaseră.

Cu toate aceste, tocmai prin aceste lupte continuie secolii și mai mult vigoarea militară a cetățenilor romani.

Lucrurile luară o nouă față când încetară certele lăuntrice după alungarea Decemvirilor.

*) *Lectisternium*. Fiind că în Roma se ivise ciurma Duumvirii, însărcinați cu ceremoniile sacre, făcură pentru prima oară, un lectisternium în cetate ; și în timp de opt zile, pentru a imblânzi pe Apolon, Latona și Diana, pe Hercule, Mercur și Neptun, trei paturi stătură pregătite, pe cât mai strălucite se putea pe acea vreme. Particularii de asemenea celebrară această serbătoare solemnă ; în tot orașul se lăsară ușile deschise și toate fură puse în comun ; toți străinii, cunoscuți sau necunoscuți, erau poștiți la ospitalitate ; chiar pentru dușmani erau numai cuvinte pline de blândeță ; toți renunțară la certă, la procese ; chiar și intermițaiilor li se scoaseră fiarele în acele zile ; și pe urmă nu s'a permis a li se mai pune fiare acelor oameni liberați de către Zei. (Tit. Liv. III, 13).

**) «Singura speranță a poporului roman, L. Quinctius, cultiva dincolo de Tibru, un câmp de patru juguri... Acolo l'au găsit deputații săpând un șanț, cum zic unii, și răzimat de sapă, sau în urma plugului cum susțin alții. După ce s'au salutat, ei l'au rugat să și imbrace toga și să asculte apoi ordinile Senatului. Surprins, el întrebă de mai multe ori ce nenorocire s'a mai întâmplat, și ordonă soției sale Racilia să-i aducă toga din colibă. După ce s'a îmbrăcat, el se apropie după ce și șterse colbul și sudoarea de pe frunte ; deputații 'l salută dictator, 'l felicită, 'l grăbesc să meargă în cetate, și i espun groaza ce domnește în armată. (Tit. Liv. III, 26).

Sabinii fiind incurcați în lupte cu Samniții, Fidene fu cuprinsă. Equii pierdură o mare parte din teritoriul lor; iar spre nord, prin cuprinderea cetății Anxur, teritoriul ajunsese ca și în epoca regilor. Atunci Senatul decise asediul cetății Veii (405) care ținu zece ani. Doue armate romane se îndreptară spre nord. Una trebuia să opriască venirea ori cărui ajutor din partea Etruscilor. Teama era zadarnică: afară de Falisci și de Capenați nimine nu sări în ajutorul cetății amenințate. *) Senatul putea continua resboiul ori cât de mult, fiind că se hotărîse a se da soldă din partea statului cetățenilor aflați sub armă. Dar operațiunile resboinice se prelungeau fără nici un rezultat, mai cu samă din pricină că comanda supremă nu avea unitate, împărțită fiind între mai mulți tribuni militari cu putere consulară. Marcu Furiu Camil fu numit dictator. El înrolă pe toți cetățenii în stare de a purta arme, bătut pe Falisci și pe Capenați și încunjură Veii. Cele de pe urmă timpuri ale acestui asediu sunt infrumusețate de cătră tradiția romană. O mulțime de minuni însemnă căderea puternicei cetăți etrusce. Cetatea fu luată. **) O pradă imensă căzu în

*) Vinovăția Etruscilor după discursul lui Ap. Claudius Crassus: «De șapte ori au reinceput resboiul; cu dânsii nici odată pacea nu-i sigură; de mii de ori au devastat câmpiile noastre; au forțat pe Fidenati a se separa de noi; au esterminat pe coloniștii noștri; au consiliat, contra dreptului ginților, masacrul impiu al ambasadorilor; au voit să ridice în contra noastră întreaga Etrurie; și astăzi chiar lucrează cu ardoare la aceasta; și când deputații noștri li cer reparație, n'a fost departe de a-i necinși». (Tit. Liv. V, 4).

Veientii..... aleseră un rege. Popoarelor din Etruria nu li plăcu această schimbare, nu atâta pentru că s'a ales un rege, ci pentru că alesul li era urit. De multă vreme el devenise ne suferit tuturor Etruscilor prin puterea și prin mindria sa, fiind că cu violență intrerupsese solemnitatea jocurilor, ceia ce nelegiuit lucru este. Iritat fiind că i se preferase un altul în sacerdoțiu, și aceasta prin votul celor două-spre-zece popoare, el oprise, chiar în mijlocul spectacolului, pe actorii, cari în mare parte erau selavi de ai sei. Etruria, care ținea mai mult de cât ori ce altă națiune la observarea riturilor religioase, pentru că escela în știința cultului, decise a se refuza ori ce ajutor, pe cât timp ei vor avea astfel de rege, (Tit. Liv. V, 1).

**) Dictatorul Camil înainte de a ordona ultimul atac în contra cetății Veii: «Sub conducerea ta, Apolon Pythicus, sub inspirația divinității tale am să distrug Veia; și promit a zecea parte din pradă. Și tu, Junonă regină, care încă locuiești în Veia, te conjur, urmează-ne, după victorie, în cetatea noastră care va fi în curând a ta, și

manile invingătorilor. Față cu un așa de mare noroc, Camil rugă pe zei ca să'l pedepsiască pe el când vor voi să umiliască atâta prosperitate. Statua zeiței Junona fu adusă la Roma; iar Camil purtă un triumf strălucit (396). *)

După căderea Veii, Capena, Falerii fură supuse. Hotarele republicei ajunseră spre nord până la înfricoșata pădure Ciminică, care fu trecută și Vulsinii bătuți.

Ca o consecvență a acestor victorii, Volscii stătură multă vreme liniștiți, ținuți în respect de coloniile fondate de către Romani; iar față cu Latinii se uită vechia egalitate: Romanii anecesează toate cetățile latine scăpate din mâna dușmanilor.

§. 5. Galii în Roma.

Galii se așezaseră de două secole în valea Padului, și bande numeroase treceau de pradă Etruria sau intrau în serviciul cetăților grece din sudul Italiei. În anul 391 treizeci de mii de Senoni se arătară înaintea cetății Clusium. Confederațiunea etruscă fiind dizolvată de mult, și Roma fiind cea mai puternică cetate din Italia, Clu-

---

care te va primi într'un templu vrednic de majestatea ta.» (Tit. Liv. V, 21).

*) După ce s'au luat din Veia toate bogățiile profane, Romanii puseră mâna pe bogățiile zeilor, și pe zei, dar mai mult ca niște adoratori de cât ca lacomi spoliatori. Astfel, tineri aleși în întreaga armată, după ce și-au spălat și purificat corpul, îmbracați în alb, designați pentru a transporta la Roma pe Junona regină, intrară cu mare respect în templul ei, și numai cu mare evlavie puseră mâna pe ea; pentru că obiceiurile Etruriei nu acordă acest drept de cât preuților de mare familie. Apoi unul dintre ei, fie prin o inspirație divină, fie prin o glumă tinerească, întrebând'o: vrei să mergi la Roma, Junonă? toți strigară că zeița a afirmat din cap; alții pretind că ar fi răspuns: Vreu. Sigur este, că a putut fi luată din loc fără mare neceaz; se părea că ușoară și docilă merge după tineri în loc de a fi dusă de ei. Și era intactă când a ajuns pe Aventin, locuința sa eternă, unde o chiamase promisiunea dictatorului roman, și unde Camil i dedică în urmă templul promis. Astfel căzu Veia, cea mai bogată cetate din Etruria; ruina sa arată mărirea ei; în adevăr, după zece veri și zece ierne de un asediu neîntrerupt, după ce a cauzat mai multe pagube de cât a suferit, în sfârșit, apasată de un destin de sus, ea cedă lucrărilor artei, fără ca forța să o fi putut reduce. (Tit. Liv. V, 22).

sinii cerură ajutor Romanilor. Aceștia trimiseră o ambasadă alcătuită din trei membri ai familiei Fabia. Intrebați fiind pentru ce au intrat în Etruria, capii Galilor au răspuns : «Știm că pământurile Etruscilor sunt frumoase și am venit să le ocupăm ; pentru că cele mai frumoase locuri trebuie să fie ale celor mai bravi». *) Acest răspuns provocător irită pe deputații Romani. Uitând calitatea lor de ambasadori, ei se amestecară în luptă și Q. Ambustus ucise un șef gal și 'l despoia de armele sale în fața celor două armate. Atunci barbarii lăsară Clusium și cerură satisfacere de la Romani. Colegiul fecialilor stăruie să se dea pe mâna Galilor cel care uitase misiunea sa ; dar era greu a se pedepsi un membru al puternicei ginți Fabia, și a' l pedepsi pentru că aratase bravura romană în fața acestor barbari cutezători. Mai mult de cât atita, poporul nu numai că iartă pe cei vinovați dar încă 'i numi tribuni militari.

Atunci Senonii chiâmând în ajutor și pe alți frați ai lor pleară asupra Romei. În apropiere de Roma, pe malul riușorului Allia, întâlniră armata romană. Aripa dreaptă a acestei armate, compusă din veterani, susținu cu bărbăție atacul dușmanilor ; dar centrul, spăimântat de strigătele selbatice ale Galilor, plecă în desordine asupra aripei stângi spre Tibru. Toți câți nu putură trece fluviul în not, fură uciși. Veteranii se retraseră în bună ordine spre Roma și se așezară în Capitoliu (390). Norocire că barbarii pierdură un timp prețios în ospetele prin care serbau neașteptata lor victorie. Aceasta dădu timp Romanilor să poată ieși din ameteiala în care căzuseră în urma marelui înfrîngerii. Se hotări ca Senatul, magistrații și o miie de tineri aleși printre cei mai bravi patrici să se închidă în Capitoliu, unde se transportară toate obiectele mai de preț. Remășița populațiunei găsi un adăpost în cetățile vecine.

A doua zi când intrară Galii în Roma mare li fu mirarea când găsiră cetatea deșartă și tăcută. Temându-se de o cursă ei lasară pe a doua zi ca să între întreaga armată. Barbarii uciseră pe bătrânii

---

*) Romanii întrebând pe Gali. «Cu ce drept veniau ei să ceară teritoriul unui alt popor și să amenințe cu reboiu, și că ce au să facă Galii în Etruria?» Galiile răspunseră : «Că ei purtau dreptul lor în virful armelor lor, și că toate trebuie să fie ale celor mai viteji.» (Tit. Liv. V, 36).

senatori cari nu voiseră să părăsiască locuințele lor ; nu lasară nimic în viață ; pradară și arseră totul. *)

După aceasta ei încercară a cuprinde Capitoliul ; dară fură respinși cu mari pierderi ; ceia ce-i nevoi a bloca citadela. Șapte luni întregi Romanii respinseră neincetatele atacuri ale Galilor. În timpul acesta fața lucrurilor se schimbă cu totul. Clima Italiei avu o influință desastroasă asupra acestor barbari veniți de la nord. Ploile de toamnă aduseră o mulțime de boale între acești oameni cari pustiaseră totul în calea lor. Când începură a prada cetățile de prin prejur, vecinii Romanilor cari la început se bucuraseră de infrângerea lor, se simțiră de o potrivă amenințați. Esilatul Camil care 'și găsisse asil la Ardea, strinse o armată și bătu o ceată de Gali. Atunci Romanii refugiați la Veii 'l proclamară dictator. Dar el nu putea lua puterea fără voia Senatului și a comițiilor curiate. Pentru aceasta un tinăr plebeu plecă la Roma, se strecură pîntre cetele Galilor și avu fericirea a se sui la Capitoliu. Tot cu aceiași norocire el se întoarse la Veii cu aprobarea Senatului și a curiilor. Dar Galii observaseră drumul pe care se suise el. Într'o noapte întunecoasă ei apucară aceiași cale, și Capitoliul ar fi fost cuprins dacă giștele sacre care se creșteau în templul Junonei n'ar fi deșteptat prin strigătele lor pe energicul Manliu. Acesta ucise și isgoni pe cei întâi dintre năvălitori ; după care Romanii 'i atacă așa că puțini scăpară cu viață. Capitoliul era scapat, mulțemită energiei lui Manliu ; dar trebuia să cadă în curând din pricina lipsei de provisiuni. Galii auzind că Veneții au intrat în țara lor, se găsiră dispuși a părăsi Roma pentru o sumă de o miă de libre de aur. Se zice că pe când se cântăria aurul, Romanii s'ar fi plâns că cumpenele nu sunt drepte, și că atunci Brenn, șeful Galilor, ar fi aruncat și greua sa sabie în cumpănă strigând : Vai de cei învinși !

*) (Galii) simțiau un fel de respect superstițios la vederea acelor nobili bătrâni cari, șezând în vestibulul casei lor, păreau după înbrăcămintea și după atitudinea lor, în care era ceva mult mai august de cum se vede la oameni ; precum și după gravitatea intipărită pe fruntea și în toate trăsăturile lor ; totul părea că represintă majestatea zeilor. Barbarii stăteau în picioare contemplându-i ca pe niște statuie ; dar unul dintre ei, se zice, voind să pună încetișor mâna pe barba lui M. Papiriu, care o purta lungă după obiceiul timpului, acesta 'l lovi în cap cu bastonul seu de fildeș. Prin el se începu măcelul ; și mai toți cei alți fură măcelăriți pe scaunele lor curule. (Tit. Liv. V, 41).

Galii părăsiră Roma ; iar Camil ordonă armatei romane și cetăților aliate să plece contra barbarilor cari se imprăștiaseră și pradau pretutindinea. Mulți dintre ei la întoarcere nu mai găsiră pe frații lor căci grosul armatei apucase spre nord. Atacați fără de veste, ei fură masacrați.

Dar mândria romană nu se mulțemia numai cu atita. Ei povestiau că în momentul când se cântăria aurul a venit Camil pe neașteptate și strigând că Romanul și rescumpără libertatea cu fierul iar nu cu aur; se aruncă asupra Galilor și-i puse în desordine ucigând cea mai mare parte dintre ei ; că, mai pe urmă, a mai fost o mulțime de resboaie cu Galii în care s'au însemnat Valeriu Corvu și Manliu Torquatu ; și că astfel nici unul dintre Galii cari au venit asupra Romei n'a mai văzut patria sa.

După retragerea Galilor, Roma era numai o ruină. Mai mulți tribuni propuseră ca poporul să părăsiască cetatea pentru a se așeza în frumoasa Veii. Aceasta era o crimă. Roma nu era numai o cetate. Era zidită conform riturilor vechi, era scaunul zeităților protectoare. Camil stăruia ca poporul să rămână în cetate. El propuse să se dărime cetatea Veii și cu materialul ei să se rezidiască Roma. Fie care se apucă să construiască fără nici o direcțiune ; dar o nouă Romă ieși în curînd din mijlocul ruinelor. Precum materialele cetăților vecine serviră la rezidirea cetății, de asemenea populațiunile lor veniră a împlea golul lăsat prin sabia barbarilor. Dreptul de cetățenie romană se acordă locuitorilor din Veii, Capena și Falerii.

Pe lângă scăparea Romei de invasiunea Galilor, Camil se mai făcu însemnat prin resboaie norocite purtate în contra Volscilor, Ecuilor și Latinilor din cetățile Preneste și Lanuvium care cereau egalitatea deplină cu Romanii.

§. 6. Legile lui Liciniu Stolo și Luciu Sextiu.

Pe la anul 400 plebea romană se despărțise în două. Plebeii bogăți, primiți în unele magistraturi curule și prin urmare în Senat, aliați prin căsătorie cu patricii, nu mai luptau cu ardoarea de mai înainte pentru îmbunătățirea stărei materiale a celor saraci. Ba din contra, erau gata a se uni cu patricii, pentru că împărțirea de pământuri la saraci, solda militară, fundarea de colonii și lovia în bo-

găția lor. Saracii pe de altă parte nu simțiau nici un interes în lupta întreprinsă de către bogați pentru egalitatea politică. Puțin li păsa lor dacă cutare plebeu va ajunge ori nu consul. Patricii se folosiră cu multă ghibăcie de această neunire dintre plebei. Prin decisiuni ale Senatului și prin stăruința lui Camil se ficsă o soldă trupelor, se hotărî ca acea soldă să fie plătită din casa statului iar nu de către triburi, se fundară mai multe colonii și se propuse ca și proletarii să fie admiși în armată plătindu-li-se solda cuvenită. Frunțașii plebeilor văzură că sunt în primejdie. Lucrul deveni mai grav după retragerea Galilor. Pământurile rămăseseră nelucrate, gospodăria de pre la câmpuri fusese distrusă, plebea căzuse la sărăcie și prin urmare în datorii din nevoia de a-și clădi locuințele din Roma. Statul avea o mulțime de chieltueli și, nenorocire și mai mare, nu se putuse face un cens regulat și impositul trebuia plătit după censul dinainte de invasiunea Galilor, când veniturile proprietăților erau prețuite mai sus. În asemenea grele împrejurări, Manliu supranumit Capitolin pentru că scăpase Capitoliul și întrebunță marea sa avere pentru a veni în ajutorul nevoișilor. El îi împrumută fără nici o dobândă, scoase din inchisorile pentru datorii mai bine de patru sute și, încunjurat de o mulțime de lume, el acusa neconținut pe cei bogați respunzatori de toate nenorocirile saracilor. *) Tribunii îl acuseră că aspiră la tiranie. Cu toată călduroasa sa apărare; cu toate că arată înaintea poporului ranele glorioase câștigate pe câmpul de luptă, **) Manliu fu condamnat la moarte și aruncat de pe ripa Tarpeia (384).

384

*) Centurionul condamnat pentru datorii, este scapat de către Manliu Capitolinu. «El arată poporului ranele primite la asediul Veiei, în contra Galilor și în toate cele alte resboaie. Pe când el se lupta, pe când și ridica penaiții sei dărîmați, capitalul datoriei sale, plătit de o mulțime de ori, fusese întrecut de către dobinzi, și camăta îl doborise; dacă mai vede ziua, forul, pe concetățenii sei, lui Manliu îi este recunoscător: el a primit de la acesta toate binefacerile unui părinte; lui îi promite dar tot ce-i mai rămâne din forțele, din viața și sângele seu; toate legăturile care l'au legat până atunci de patrie și de penaiții sei publici și privați, îl vor lega de acum înainte numai de acest om.» (Tit. Liv. VI, 14).

**) Se zice că Manliu ar fi adus de față mai bine de patru sute de cetățeni pe cari îi scăpase de datorii, de miserie și de temniță. Pe urmă, nu numai că aminti onorurile ce le dobîndise în resboiu, el le dovedi cu probe strălucite: spoliile a trei zeci de dușmani u-

Osîndirea lui Manliu Capitolinu provocată de cătră tribunii plebei făcu și mai indiferenți pe saraci in ceia ce privește drepturile politice.

Atunci plebeii bogați înțeleseră că ei nu vor ajunge la deplina egalitate politică de cât luând apărarea saracilor.

In anul 377 Tribunii C. Liciniu Stolo și L. Sextiu Lateranu propuseră următoarele legi: a) Ca să se scadă din capital dobinzile plătite, și restul să se plătiască in termen de trei ani. Bine înțeles că trebuia să se scază numai dobinzile plătite peste procentul de 10 %, procentul legal; dar chiar dacă s'ar fi scăzut toate dobinzile, pierderea nu era așa de mare pentru capitaliști.

b) Ca nimine să nu poată ocupa de pe pămînturile statului mai mult de cât 500 de juguri (126 hectare); nici să trimită la pășunea publică mai mult de o sută de capete de vite mari sau cinci sute mici. Pentru pămîntul ținut de la stat să se plătiască regulat arenda; iar posesorul să fie obligat a întrebuinta la munca câmpului și oameni liberi in proporție cu numărul sclavilor. Pămînturile care vor prisosi să se împartă la oamenii saraci, in deplină proprietate și fără nici o arendă.

c) Ca să nu se mai aleagă tribuni militari ci consuli; și unul dintre consuli să fie in tot d'a una plebeu.

Acuma trebuia să se dea cea de pe urmă bătălie între cele două ordine. Noroc că lupta a fost painică. Zece ani de a rindul plebeii aleg pe aceeași tribuni. In zadar patricii resistă cu îndărăpnicie. *)

ciși cu mâna sa, și patruzeci de recompense primite de la comandantul sei, între care două coroane murale, opt civice. El mai produse cetățeni scăpați de el din mânia dușmanului; între alții pe C. Serviliu, magistrul călărimei. Se mai spune că după ce a amintit vitejiile sale într'un limbagiu strălucit, vorbind cum se și purtase, el și descoperi pieptul acoperit de răni glorioase; că pe urmă, cu ochii întorși spre Capitoliu, el rugă pe Jupiter și pe cei alți zei de a'l ajuta in nenorocirea sa, și de a inspira poporului roman, in această grea cumpănă, aceleași sentimente care îl animase pe dânsul când cu apărarea Capitolului și scăparea poporului roman; că in fine, el conjură pe judecătorii sei, pe toți la un loc și pe fie-care in deosebi, să priviască Capitolul și citadela, și să se uite spre zeii nemuritori când vor pronunța sentința.» (Tit. Liv. VI, 20).

*) Patricii atraseră pe câțiva tribuni și aceștia se opuseră propunerilor lui Liciniu și L. Sextiu. «De minune, zise Sextiu. Fiindcă

Nici chiar autoritatea lui Camil nu mai poate face nimic. Când nu mai au nici un argument, atunci recurg la sfîntenia religiunii. Nu poate fi consul un plebeu pentru că nici unul dintre ei nu e în sacerdotiu. Atunci cei doi tribuni propun a patra lege :

d) Ca în loc de *duumviri* pentru cărțile sibylline să se aleagă pe viitorime *decemviri* și cinci dintre ei să fie plebei. Prin aceasta ei voiau să iea din mîna patricilor consultarea numai de cîtră ei a acestor cărți în care se află exprimată voința zeilor.

Sătuli de lupte, saracii erau gata a se mulțemi numai cu cele două legi de la început, pe care bucuros le ar fi primit patricii ; dar cei doi tribuni declarară că legile propuse nu se pot separa, că ori se admit ori se resping toate la un loc. În fine, în anul 366, cele patru legi fură primite și L. Sextiu fu ales cel întăi consul plebeu. Senatul prin stăruințele lui Camil ratifică această alegere.

Egalitatea politică fiind o realitate, Camil putu ridica un templu Concordiei. *)

În curînd plebeii ajunseră și la cele alte magistraturi. Mai întăi la *edilitatea curulă* ; în 356 la *dictatură* ; în 351 la *censură* ; în 337 la *pretură*. Colegiile augurilor și al pontificilor li fură deschise în anul 300 prin legea Ogulnia.

recunoașteți singuri cîtă putere are opoziția tribunilor, tocmai cu această armă vom apăra și noi poporul. Haide, patrici, indicați comisiunile pentru alegerile tribunilor militari, vă voi face că să nu vă mai placă așa de mult acest cuvînt : Veto, care vă pare astăzi așa de dulce în gura colegilor noștri». Aceste amenințări erau în adevăr serioase : nici o alegere nu se putu face, afară de a edililor și a tribunilor plebei. Liciniu și Sextiu, realeși tribuni ai poporului, nu permisă a se crea nici un magistrat curul ; și fiind-că poporul numia necontentii pe aceiași tribuni, carii împiedicau tot d'a una alegerile tribunilor militari, cetatea remase timp de cinci ani lipsită de magistraturile sale. (Tit. Liv. VI, 35).

*) În adevăr acest om, Camil, a fost unic cu toate schimbările soartei : înainte de esil, el era cel întăi în pace și în resboiu ; în timpul esilului el încă se ilustra, fie prin părerile de reu ale cetății care, captivă, de la el imploră liberarea, fie prin norocul de a nu se restabili în patrie de cît după ce a restabilit'o pe ea însăși. Apoi, după ce s'a bucurat în timp de douăzeci și cinci de ani cît mai trăi, de o glorie care nu era mai pre sus de meritul seu, el fu vrednic de a fi numit, după Romulus, al doilea fondator al cetății Roma. (Tit. Liv. VII. 1).

II. Supunerea Italiei.

§. 1. Resboaiele Samnitice. 343-283.

Popoarele Samnite trăiseră multă vreme mărginite în munții lor din pricină că Etruscii le țineau în respect în Italia centrală iară la sud coloniile Grecești li impedecau ori ce dezvoltare. Lucrurile se schimbă în viacul al IV-lea. Puternicii Etrusci slăbiseră cu totul și polițiile din Grecia Mare, după o strălucire de mai multe secole începură a decădea. Atunci Samniții și îndreptară incursiunile lor spre apus și mează-zii. Mai în fie-care an roiuri de tineri Samniți plecau din munții lor. Față cu acești resboinici, Grecii degenerați nu se simțiră în stare a se lupta și așa în curând toată Campania și Grecia Mare, afară de cetăți, căzură în mâna Samniților. Prin urmare în viacul al IV-lea, paralel cu dezvoltarea puterii romane, avem întinderea domniei Samniților. Este însă o mare deosebire între feliul cum cele două popoare și întindeau supremația lor. Pe când Romanii nu se grăbiau a ieși din Latium; cuceriau încet încet; și fie-care teritoriu supus era legat definitiv cu Roma prin drumuri militare, prin strămutarea locuitorilor la Roma, și mai ales prin fundarea de *colonii*, care erau tot atâtea sentinele înaintate în mijlocul populațiilor de curând cucerite; la Samniți lucrul se petrecea cu totul altfel. Strămutați din munții lor, dând peste teritorii foarte bogate, intrând în relațiuni cu popoare care i întreceau cu mult în cultură, emigrații samniți uitau vechile moravuri; nu mai aveau nici o legătură cu mama patrie, și formau popoare nouă, deosebite de Samniți mai ales prin lipsa energiei militare. Așa fură Campanii, Lucanii, Bruții etc. Un conflict între cele două popoare care aveau pretențiuni la dominațiunea asupra Italiei, era inevitabil. Resboaiele Samnitice trebuia să urmeze numai de cât.

În anul 343 Samniții atacară pe Sidicini și puseră în grijă pe bogata cetate Capua. Nesimțindu-se în stare a se apăra în contra fraților lor, locuitorii din Capua, și mai ales aristocrații, se rugară la Roma să li dea ajutor. Senatul refuză: pentru că nu credea necesar a se amesteca în certele dintre Samniții din munți și cei așezați în Campania. Când însă Capuanii declarară că se dau Romanilor, ei, țara lor și zeii lor; atunci Senatul făcu cunoscut popoarelor Samnitice că ori ce atac îndreptat contra Capuei, va fi privit ca un atac îndreptat în contra poporului roman. La această înștiințare Samniții

respund cuprinzind Teanum, capitala Sidicinilor și prădând pământurile Campaniei. Resboiul întâi Samnitic se incepu.

Toate popoarele din Latium, și mai cu samă Latinii, luară armele. Trei armate fură puse în mișcare. Una sub Valeriu Corvu se duse să despresoare Capua; a doua sub Corneliu pătrunse în Samnium, pe când aliații Latini treceau Apeninii până în țară Pelignilor ca să atace pe Samniți de la spate. Romanii lăudau în acest resboiu devotamentul tribunului legionar Deciu Mus care a scapat armata lui Corneliu din primejdia în care se afla, închisă fiind de către Samniți între munți, și ardoarea militară a lui Valeriu Corvu care bătu pe Samniți lângă muntele Gauru. Această victorie avu un așa de mare resunet că Cartaginezii trimiseră la Roma o deputație să felicite pe Senat și să depună o coronă de aur în Capitoliu. În anul următor, fiind că Latinii se mișcau, Romanii incheiară pace cu Samniții.

Era și timp. Latinii erau îngrijiți foarte de predarea Capuei. Ei nu puteau suferi ca puterea romană să se întindă la sud de Latium; pentru că vedeau prea bine că atunci se va sfârși cu neatârănarea lor. De Gali nu se mai temeau acum și erau siguri de alianța Sidicinilor și Campanilor, pe care i-au fost părăsit Romanii în voia Samniților. Astfel fiind lucrurile, doi deputați Latini veniră la Roma să propună Romanilor egalitatea deplină cu Latinii; ca adică un consul și jumătate dintre senatori să fie Latini *). La auzirea acestor pretențiuni, mândria națională se revoltă. Manliu se ridică cu energie în contra acestor nebune cereri și jură că va omori pe cel întâi Latin care va lua un loc în Senat. Resboiul se incepu (340). Senatul incheie o alianță ofensivă și defensivă cu Samniții, ceia ce permise armatei romane să treacă prin Samnium la Capua și să atace pe Latini din două părți. O bătălie teribilă se dădu lângă muntele Vesuviu.

*) Cererile Latinilor: «Unul dintre consuli să fie luat din Roma și unul din Latium; Senatul să fie alcătuit jumătate din Romani și jumătate din Latini; să fie un singur popor, o singură republică; un singur nume să fie pentru întregul popor, cu o singură capitală; recunoscând mărirea Romei, ei fac sacrificiul ca Roma să fie patria comună, și toți să se numiască Romani. Consulul Manliu nu și putu stăpâni indignarea. El declară fără incunjur, că dacă senatorii vor avea nebulnia a primi legi de la un om din Setia, el va veni înarmat cu o sabie în Senat și va ucide pe cel d'întâi Latin pe care îl va vedea în curie». (Tit. Liv. VIII, 5).

Tinărul Manliu ucise în luptă singulară pe un vestit tusculan; dar părintele seu îl condamnă la moarte pentru că a îndrăznit să se lupte afară din șiruri. El fu decapitat *). În timpul luptei, fiind că aripa stângă, comandată de Deciu, începuse a slăbi, consulul se devotă pentru armata sa **). Trei părți din armata Latinilor remase pe câmpul de luptă, resturile armatei fură zdrobite; cele mai multe cetăți latine tractară separat de pace. Când o nouă campanie aduse supunerea completă a Lațiului, Senatul fixă soarta sa. Vechia confederație fu distrusă: condițiuni separate fură acordate fie-cărei cetăți după gra-

*) T. Manlius, fiul consulului, ucigând în luptă singulară pe un șef latin, părintele seu convoacă armata. «Fiind că fără nici un respect pentru autoritatea consulară și pentru majestatea părintească tu te ai luptat cu un dușman, contra ordinului și afară din șiruri; pentru că pre cât ți-a fost prin puțină, tu ai înfrânt disciplina care în această zi a fost scaparea Romei, și pentru că m'ai pus în necesitate ca sau să uit republica, sau să mă uit pe mine și pe ai mei; vom suferi pedeapsa crimei noastre, de cât prin greșelile noastre să aducem o scădere republicei. Trebuie să dau un exemplu foarte trist pentru noi, dar salutar pentru tinerime în viitor. Este adevărat că iubirea mea naturală pentru copii, și această primă dovadă de vitejie din partea ta, rățâcit prin o deșartă imagine de glorie, mă apleacă în favoarea ta; dar fiind că moartea ta are să sancționeze ordinile consulare, sau nepedepsirea are să le abroge pentru tot-d'auna; nu te vei da în lături, așa cred eu, de a restabili prin supliciu tău, disciplina militară calcată prin greșala ta. Aceasta o cer de la sângele meu care curge prin vinele tale. Haide, licitor, leagă-l de par». Cu toate stăruințele armatei, cu toată plângerea tuturor, tinărul fu executat. (Tit Liv. VIII, 7).

**) *Devotamentul lui Deciu*. După ce, înbrăcat cu toga pretextă, cu capul învălit, cu o mână ridicată sub togă până la bărbie, în picioare și cu o sulică sub picioare, a pronunțat rugăciunea dictată de cătră pontifice. «Incins cu eșarpa gabică, se aruncă armat pe cal și se asvirle în mijlocul dușmanilor. El păru atunci celor două armate mai mare de cât forma omenească, asemenea unui trimis al cerului însărcinat a espia mânia zeilor și a îndepărta de la patria sa nenorocirile pentru a le repurta asupra dușmanului. Astfel, teroarea și spaima, trecând cu el în armata latină, aruncară tulburare între înșignii, și în curând se imprăștie în toate șirurile. Ceea ce fu lucru evident pentru toți, este că ori pe unde l'a dus calul seu, dușmanul rămânea cuprins de groază, ca lovit de o stea rea. În momentul când căzu străpuns de săgeți, cohortele latine fură puse în desordine și în fuga lor, ele prezentau până la o mare distanță spectacolul unei mari nenorociri». (Tit. Liv. VIII, 9).

dul de credință ce arătase cătră Roma. Deosebirile de popoare care fuseseră până atunci în Latium dispărură. Deosebitele cetăți nu mai avură între ele nu numai relațiuni politice; dar chiar căsătoria fu interzisă. Nu mai fu permis locuitorilor dintr'o cetate să aibă proprietăți în alta. Un singur popor și o singură dominațiune rămâne în Latium de acum înainte.

Numai după ce Latinii au fost supuși cu totul, înțeleseră Samniții greșala ce o făcuseră înlesnind succesul Romanilor. În adevăr, Capua supusă, li se închidea cu totul drumul spre marea de la apus. Ei se grăbiră a pune mâna pe cetatea Paleopolis (328). Romanii atrag în partea lor pe Grecii din Neapole și pe Campanii speriați de Samniți și încheie o alianță cu cetățile din Apulia care aveau a suferi mult de vecinătatea lor. Resboiul se începu; resboiu de munte cu atacuri fără de veste, cu lupte continue fără vre-un rezultat decisiv. Câștigul însă în genere era pentru Roma care putea pune pe câmpul de luptă 250,000 de soldați și care și perfecțiună din ce în ce tactica și disciplina sa. *).

328

*) *Ordinea de bataie a armatei romane.* La început se orânduiau în falange ca Macedonii; mai târziu și împărțiră trupele în manipule; în fine, ei le subdivisară în mai multe companii. O companie avea șese-zeci de soldați, doi centurioni, un vexilar. În bătălie, în primul rând erau *hastati*, formând cinci-spre-zece manipuli, separați prin un mic interval; manipulul cuprindea două-zeci oameni de trupe ușoare, restul armat cu un scut; trupele ușoare erau acele care aveau numai hasta și sulți scurte de fer. Acea primă linie de bataie era compusă din floarea tinerimei bună de luptă. După ei, veneau barbații mai în vîrstă, împărțiți tot în atîta manipuli; ei purtau numele de *principes*, toți cu scut, însemnați mai cu samă prin frumuseța armelor lor. Acești trei-zeci de manipuli, formând un singur corp, se numiau *antepilani*, pentru că, sub insignii, erau înainte de cele alte corpuri. Fie-care dintre acestea era împărțit în trei părți, fie-care numită *primipil*; ea cuprindea trei steaguri, și sub fie-care steag una sută opt-zeci și șese de oameni. Sub primul steag mergeau *triararii*, soldați vechi de vitejie probată; sub al doilea *vorarii*, mai tineri și mai puțin vestiți, sub al treilea *accenses* corp pe care nu se prea punea vre o nădejde și de aceia erau lăsați în ultimul rang. Când armata era înorînduită astfel, lupta o începeau *hastatii*. Dacă aceștia nu puteau înfrînge dușmanul, se retrăgeau pas cu pas în mijlocul principilor, cari și deschideau șirurile pentru a li face loc. Atunci înaintau principii și *hastatii* veniau în urmă; *triararii* stăteau nemîșcați sub steagurile lor, cu piciorul stîng întins înainte, cu scutul răzîmat pe umăr, cu lancea ficsată în pămînt, cu virful în sus, și în

Samniții cerură un armistițiu, care fu rupt chiar de cătră ei în urma defecțiunii cetăților din Apulia; dar cuprinderea cetății Luceria și mai multe victorii siliră pe Samniți să ceară pace. Romanii refuseră. Atunci Samniții puseră în fruntea lor pe vestitul Caiu Pontiu din Telesia. O mare nenorocire veni asupra Romanilor. Vești false veniră despre răsărit că Luceria este incunjurată. Fără nici o prevedere cei doi consuli cu armatele lor plecară în ajutorul cetății și intrară în strămtorile munților. La Caudium cele două armate se văzură închise din toate părțile de cătră inimici. Patru legiuni sunt amenințate a fi distruse cu desăvârșire. Se zice că părintele lui Pontiu ar fi arătat fiului seu că n'are de făcut de cât sau să omoare pe toți Romanii sau să li dea drumul. Pontiu nu urmă nici unul din cele două sfaturi. El tractă cu consuli cu condițiuni umiltoare, între care, ca armatele să treacă pe sub un jug de lănci. Aproape 50,000 de Romani fură astfel desonorați (321)*. Această umilire era mai mult

această pozițiune era ca o armată întărită în dosul unor rețansa-mente. Dacă nici principii nu au reușit în atacul lor, ei dădeau înapoi cu frontul încet până la triarii... Aceștia și deschideau șirurile pentru a primi pe principii și pe hastati, apoi le închideau repede: și formând astfel o masă bine strinsă, după care nu mai era nici o speranță, ei cădeau asupra dușmanului: și aceasta era pentru el un moment teribil pentru că tocmai când gândia că nu i-a ramas de cât să urmăriască niște învinși, el vedea ivindu-se o armată nouă și cu mult mai numeroasă.» (Tit Liv. VIII, 8).

*) *Furcile Caudine.* Samniții ordonară Romanilor să iasă din întăriturile lor cu o singură haină și fără arme; ostaticii fură dați mai întâi și conduși la închisoare; pe urmă fu rândul consulilor, căroră li se smulse paludamentum și li se goniră lictorii. La această vedere, chiar cei cari câteva minute mai înainte i blestemau și voiau să'i sacrifice și să'i facă bucafi, fură așa de tare mișcați de milă că fie-care, uitând propria sa nenorocire, și întoarse privirea de la degradarea unei așa de înalte majestăți, ca de la un spectacol plin de oroare. Consulii mai pe jumătate goli, trecură cei întâi pe sub jug; pe urmă fie-care șef, după gradul seu, suferi această ignominie; apoi, fie-care legiune una după alta. Inimicii, înșirați sub arme în jurul Romanilor, i insultau și i luau în ris; loviră cu sabia pe mulți, pentru că insulta-eră pe învingător arătând indignația ce li cauza atâta injurie. Astfel și plecară ei capul sub jug, și ceia ce era întru cât-va și mai crud, sub ochii dușmanului. Când au ieșit din strimtoare, ca smulși din infern, li se părea că văd pentru prima oară lumina, care li se păru cu atât mai grozavă cu cât li da pe față toată ignominia lor» (Tit. Liv. IX, 6, 7).

de cât o înfrângere. Senatul nu ratifică tractatul : ci trimise Samniților pe consuli, pe questori și tribunii legionari în lanțuri. Motivul era că numai Senatul putea încheia un tractat de pace. Răsboiul se începu cu mai mare furie. Două armate trecură munții ; și pe când Publiliu bătea pe Samniți, Papiriu cuprindea Luceria, desființând o armată dușmană și trecea pe sub jug, pe jumătate goli și fără arme, 7000 de prizonieri între cari și imprudentul Pontiu. După un scurt armistițiu, Romanii uciseră 30.000 de Samniți și cuprinseră din nou Campania.

Infrângerea Samniților și întinderea puterii romane dincolo de Apenini deșteptă pe Etrusci din letargia lor. 60.000 de Etrusci se îndreptară spre miază-zi și asediază Sutrium ; pe când Samniții intrară în Apulia. Lăsând paza Romei în grija armatei de rezervă, Fabiu trece pădurea Cimnică, și distruge lângă Perugia armata Etruscă (309) desființând confederațiunea și silește pe cele mai importante cetăți a încheie cu Romanii o pace de o sută de ani. Răsboiul însă continua cu furie în Samnium. Cu tot armistițiul încheiat după cuprinderea cetății Bovianum, Samniții făceau pregătiri uriașe. Ei sunt zdrobiți și Etruria încă odată domolită.

În anul 300 toate popoarele Italiei se unesc în contra Romanilor. Se cunoștea că e cel de pe urmă război pentru independența peninsulei. Răsboiul se începu în Etruria și Apulia. Etruscii se țineau în defensivă, pentru că așteptau pe Galii Senoni cari veniau sub conducerea Samnitului Egnatius. În 295 Fabiu și Deciu fură aleși consuli. 90.000 de oameni fură puși pe picior de război, împărțiți în cinci armate. Lângă Sentinum se dădu o luptă crâncenă între Romani și Galii Senoni. 7000 de Romani căzuseră pe câmpul de bătăie, când consulul se devotă zeilor ca și părintele său. Devotament nefolositor, pentru că nu făcu nici o impresiune asupra barbarilor *). Noroc că Fabiu care bătuse pe Samniți, alergă în ajutor. Peste 25.000

*) «Nu era popor de care să se teamă așa de tare Romanii ca de Galii ; căci odată Galii cuprinseră cetatea lor, și de atunci se făcuse o lege prin care preoții erau scutiți de serviciul militar, afară de cazul unui nou război cu Galii. Pregătirile făcute sunt o dovadă de groaza lor ; nici odată, după cât se spune, nu s'a văzut, nici mai înainte nici mai pe urmă, atâtea mii de oameni sub arme. Ceremo-

de dușmani acoperiau câmpul de bataie. După ce Etruscii încheiară un armistițiu de 500 de luni, Samniții se deciseră a continua singuri lupta. Sub comanda bătrânului Oviu Pacciu se întruniră lângă Aquilonia 40,000 de viteji; dintre aceștia 16,000 alcătuiau legiunea inului, pentru că toți juraseră dinaintea unui altar într'un cort de in că nu vor părăsi câmpul de luptă. Ei se ținură de cuvânt. Papiriu uciise 30,000 de oameni în crâncena luptă de lângă Aquilonia. În fine, ultima sforțare a Samniului se făcu sub Pontiu care reapăru după nouă-spre-zece ani. 20,000 de Samniți periră. Pontiu fu făcut prizonier. Samniul era supus.

La nord însă se ridicară Galii Senoni. Pretorul Metellu fu bătut și pierdu 13.000 de ostași. Atunci o armată romană intră în țara Senonilor, arse tot și o prefăcu într'un deșert; pe când Boii și Etruscii sunt zdrobiți în marea bătălie de lângă lacul Vadimon (283). Anul următor se încheiă pace.

§. 2. Resboiul cu Tarentul și cu Pyrrhu.

Cetățile Grecești din Italia sudică și avuseseră epoca lor de strălucire. Dar din pricina rivalităților lăuntrice, a guvernelor tiranice și a prea mării lor bogății, ele decăzuseră cu totul în viacul al IV-le. În timpul resboaielor Samnitice ele nu se amestecaseră mai de fel în luptă. După supunerea Samniului mai toate încheiară alianță cu Romanii, afară de Tarent. Această cetate mândră de comerțul, industria și bogăția sa, se indignă de victoriile barbarilor de pe malul Tibrului. Dar pierduse ocaziunea de a se declara în contra Romanilor când aceștia erau incurcați în resboiu cu Samniții și face greșala a declara ea singură resboiu. Era un vechiu tractat între ambele cetăți ca nici un vas de resboiu roman să nu treacă spre răsărit de la capul Lacinic. Dar de când Romanii cuprinseseră cetatea Thurium și aveau posesiuni pe țărmurile Adriaticei, Senatul era nevoit să aibă o flotă în acele locuri. Într'o zi vasele romane se arătară în fața

---

niile religioase la care au avut ei recurs sunt încă o probă. În religia lor nu era nici o barbarie, nimic care ar fi dovedit pe un popor selbatic. Cu toate aceste, când încep resboiul, ei fură siliți a asculta de unele oracole din cărțile sybiline; în piața de vite fură îngropați de vii un grec și o greacă, un gal și o gală». (Plut. *Marcellus*).

portului din Tarent. Un demagog strigă că Romanii au violat tratatul, și face pe popor să iea armele. Patru corăbii romane fură înecate iar una prinsă. Garnizoana din Thurium este alungată. Ambasadorii romani trimiși să ceară satisfacțiune sunt insultați. (282). Senatul nu voia să înceapă un război. Terile supuse de curind tot se mișcau. El propuse pace. Dar populațiunea Tarentină refuză ori ce propuneri de împăcare. Războiul trebui să înceapă.

Tarentinii cheamă în ajutorul lor pe celebru Pyrrhu, regele Epirului, nepot a lui Alesandru cel Mare. Foarte viteaz, el avea dorința de a realiza în apus ceia ce unchiul seu îndeplinise cu atata glorie în răsărit; dar i lipsia statornicia în planurile sale și din pricina aceasta mai degrabă îl putem considera ca un aventurier de cât ca pe un rege.

Tarentinii îi promiteau că el va găsi în Italia 350,000 de pedestri și 20,000 de călări. Pyrrhu primi și veni cu 20,000 de pedestri, 3000 de călări și 20 de elefanți. Cum veni în Tarent, el închise băile și teatrele, sili pe cetățeni să iea armele, i exercită neconținut. Mulți Tarentini fugiră. Romanii luară ofensiva. Consulul Laevinu plecă în contra regelui. La Heraclea se dădu prima bătălie în care Romanii spăimântați la vederea elefanților perdură 15,000 de oameni; dar și Pyrrhu pierdu numai cu 2000 mai puțin; de aceia se și zice că ar fi esclamat: «Încă o victorie ca aceasta, și mă întorc în Epir fără nici un soldat». După această luptă, unele cetăți grecești îi deschiseră porțile, și Samniții începură a alerga sub steagurile lui; dar regele văzu că realitatea e cu totul departe de ceia ce 'și închipuia el. De aceia, deprins cu lumea greacă, el trimise la Roma ca ambasador pe amicul seu, filosoful Cineas, despre care se zicea că a cuprins mai multe cetăți cu eloquenta sa de cât cucerise Pyrrhu cu armele. Intrat în Roma, filosoful grec a rămas înmărmurit. Venise încărcat cu prezente pentru senatori și soțiile lor, și a rămas uimit când văzu că nimine nu le primește. În Senat el făcu din partea regelui propuneri foarte avantajoase: Senatul să lase liberi pe Tarentini și pe Greci; să înapoiască Samniților și popoarelor sudice pământurile lor și să încheie alianță cu Pyrrhu. Mulți dintre senatori erau de ideea să se primiască aceste condițiuni. Dar bătrânul Appiu Claudiu, orb acum, veni în Senat și dictă răspunsul ce trebuia dat regelui: «Iasă mai întâi Pyrrhu din Italia și apoi se va putea vorbi cu el despre

pace». Lui Cineas i se porunci să părăsască chiar în acea zi Roma.

Atunci Pyrrhu făcu un pas îndrăzneț. Lăsând în urmă pe Laevinu el se înaintază până aproape șese leghe de Roma; dar văzînd că nime nu se ridică și că e amenințat de două armate și de legiunile de rezervă din Roma el se retrase în cartiere de iarnă.

Primăvara viitoare aliații regelui începură a se plînge de prădăciunile mercenarilor și de greutățile resboiului. Tarentinii și închipuiseră că au să cumpere victoria dând bani lui Pyrrhu, iar nu espunându-se ei. Regele avu speranță de pace când văzu o ambasadă a Senatului alcătuită din trei consulari. Dar aceștia veniau să trateze numai despre rescumpărarea prinșilor în resboiu. O nouă bătălie se dădu la Asculum, în care de fie-care parte se aflau pe câmpul de luptă câte șapte-zeci de mii de oameni. Pyrrhu câștigă o nouă victorie; dar aceasta nu-i era de ajuns. El pricepea în fine că resboiul nu se putea sfîrși de cît prin o înfrângere decisivă; și Roma era foarte departe de a ajunge în o astfel de stare. De aceea el primi cu mare bucurie rugămîntea Grecilor din Sicilia cari-l cheamau în ajutorul Cartaginezilor.

El se grăbi a trece în Sicilia, bătî pe Cartaginezi, despresură Syracusa și i respinse până la Lilibeu. Dar, ca și în Italia, se începură neînțelegeri cu aliații. Scos din răbdare Pyrrhu începu a deveni crud. Cu armata care-i rămăsese neputînd rezista nici aliaților cari se declarau contra sa nici Cartaginezilor, el părăsi Sicilia pentru a reveni în Italia unde era foarte așteptat; pentru că în lipsa sa popoarele care îndrăzniseră a se alia cu dînsul fuseseră cucerite și rău pedepsite de către Romani. În trecerea preste strîmtoarea de Messina el pierdu flota sa; Mamertinii i ațineau calea. Pyrrhu trebui cu sabia în mînă să-și deschidă un drum. În 275 el se găsi în fața oștilor romane care-l așteptau la Benevent; dar acum lucrurile se schimbaseră. Romanii nu se mai spăruiau de hoji din Lucania, cum numiau ei pe elefanți. Victoria lor fu completă. Lăsând în Tarent o garnisoană de 6000, Pyrrhu trecu în Grecia, și muri mai pre urmă la asediul Argosului, de mîna unei babe.

În anii următori Samniții fură învinși cu desăvîrșire, după ce susținuseră în contra Romanilor resboaie așa de sîngeroase, că de două-zeci și patru de ori triumfaseră consulii. Tarentul și cele alte cetăți grece fură supuse fără nici o greutate.

§. 3. Organizarea Italiei.

În anul 270 întreaga Italie era supusă dominațiunii romane. Greu fusese cucerirea ; dar mai greu urma să fie menținerea domniei asupra atâtor cetăți și popoare independente până atunci. Dacă este de admirat vitejia care adusesese supunerea întregii peninsule, nu e mai puțin vrednică de admirare prevederea și înțelepciunea Senatului care a putut alipi de Roma, pentru multă vreme, popoare atât de mult timp dușmani de moarte. Politica Senatului în această privire a fost definită de către marele poet roman : «a cruța pe cei cari se supun degrabă și a înfringe pe cei măreți» (parcere subiectis et debellare superbos). Cetăților odată supuse și remase în toată vremea credincioase, Senatul li acorda drepturi foarte mari ; pe când cele care s'au revoltat adesea erau în o condițiune aproape de servitute. Erau dar în Italia următoarele categorii de cetăți :

1° *Cetăți cu drept deplin de cetățenie* (civitates optimo jure). Aceste erau cetăți care se considerau ca încorporate la republica romană, fiind una cu dînsa : cum erau unele cetăți latine, toate comunitățile sabine, unele volsece, câteva maritime. Aceste erau o continuare a Romei. Se administrau singure sub controlul consulilor ; locuitorii lor când erau în Roma puteau vota în comiții, aspira la funcțiunile publice și intra în Senat. Ei aveau și drepturile civile ale cetățeanului roman. Prin aceasta Roma își adăogia numărul cetățenilor și avea în jurul seu un lanț de cetăți care se bucurau de toate avantajele măririi romane, interesate la menținerea și prosperarea cetății. Evident că aceste cetăți nu o puteau părăsi nici odată. Astfel Roma putea numera (în 264), 292,000 de cetățeni romani, bărbați în stare de a purta armele ; dintre cari abia jumătate sunt Romani. Influența politică era înse tot în mâna locuitorilor Romei fiind că ei formează 21 de triburi și cei alți nu au de cât 12. S'apoi era greu de venit la Roma pentru a'și esercita drepturile politice. Dreptul de cetățenie era foarte ambiționat pentru că pe lângă drepturile politice, dădea drept de a fi scutit de ori ce impozit, a lua parte la distribuțiile de pămînturi, facultatea de a cumpara și a vinde după dreptul Quiriților, etc.

2° *Cetăți cu drept latin* (jus Latii sau nominis Latini). Erau independente. Unele în apropiere de Roma ca Tibur și Preneste, altele

264
 $\frac{292,000}{21 \text{ trib.}}$
 12.

in departare. Aveau aceleași interese ca și Romanii ; vorbeau aceeași limbă ; cu drept de căsătorie și de schimb cu ei, și ușurință a ajunge la dreptul de cetățenie ; pentru că ori cine avusese o funcțiune importantă in cetatea sa putea ajunge cetățan roman : Roma voind să atragă la ea toate inteligințele. Ele aveau dreptul de a'și alege magistrați, a face legi de interes local, a'și administra veniturile. Făceau parte din legiuni.

3° *Cetățile federate* (foederatae). Aceste se cărmuiau după inoiala impusă de către Romani in momentul supunerii. Condițiunile variaiu. In genere li se lăsa guvernarea după obiceiurile lor ; dar erau supuse unei privigheri mai de aproape.

4° *Prefecturile* (praefecturae). Erau cetățile pedepsite de către Senat din pricina revoltelor dese sau fiind că erau prea puternice ori pentru că erau neconținut pline de tulburări ; ceia ce necesita trimiterea unui prefect de la Roma.

5° *Soții* (Socii). Toți cei alți Italiani purtau numele de Soți ai republicii «obligati să respecteze majestatea poporului roman.» Ei erau obligati să dea, in timp de resboiu, un contingent de soldați, întreținuti pe socotiala cetăților, servind sub ofițeri romani ; cetățile de pe lângă marea erau obligate să dea corăbii și mateloți. Ei erau supuși la impozit.

Colonii și drumuri militare. «Roma nu neglija nimic pentru a stabili intr'un chip solid puterea sa asupra Italiei. Ea găsi serioase garanții de liniște in preponderența asigurată pretutindenea aristocrației, in oprirea cetăților de a forma confederațiuni, de a avea între ele relațiuni politice sau chiar de interese, in frica de pedeapsă severă in cas de revoltă, in speranța de o condițiune mai bună pentru cele care se vor arăta vrednice. Ea completează aceste precauțiuni înțelepte creând colonii și ducând până la extremitățile peninsulei drumurile sale militare.

Coloniile romane nu erau comptuare comerciale, ci fortărețe, sau, cum le numiau, sentinele. Erau așezate de a lungul țărmurilor sau pe înălțimi, și din capul locului le incunjurau cu ziduri ; de multe ori erau suprapuse unei politii care esista mai de mult. Trebuia ca ele să domineze peste o regiune întinsă sau să păzască o pozițiune importantă. Coloniștii erau mai în tot d'a una vechi soldați. Ei plecau,

cu familiile lor, în număr de trei sute; dar această cifră a fost întrecută de multe ori; ajunși la locul hotărît, se da fiecăruia un lot de pământ luat de la locuitorii țerei; li se da o constituțiune asemîne cu cea din Roma, și, după cum colonia era romană sau latină, li se recunoștea dreptul de cetățenie romană sau latină. Cât despre vechii locuitori, cu timpul se asimilau coloniștilor. Aceste garnisoane permanente, împrăștiate în toată Italia, și însărcinate a apăra împrejurimile Romei pe când priveghiau în acelaș timp pe popoarele cucerite, împedîcîră multe revolte, și poate că scapară republica în timpul lui Pyrrhu și a lui Annibal. Mai mult încă aceste colonii prezentau, în mijlocul unei țări de curînd supusă, priveliștea instructivă a siguranței și prosperității de care se bucurau cetățenii romani cari aveau deplinătatea drepturilor. Ele încurajau prin urmare pe Italieni a dori aceste drepturi și a le merita prin credința lor.

Pentru a lega toate posturile aceste unul cu altul, și a ușura mersul repede al legiunilor se făcură niște drumuri mari așa de bine construite că și astăzi au rămas urme din ele. Cel întăiu a fost făcut de cătră Appiu Claudiu, censor în 312; se numea calea Appia; apuca pe malul mării până la Capua, pe urmă, prin Benevent și Venusia se prelungia până la Tarent și Brundisium. Calea Latină lega Capua cu Roma prin munte. Calea Valeria se îndrepta spre răsărit spre Tibur, Corfinium și marea Adriatică. Calea Flaminia ajungea la Ariminum, eșînd astfel din limitele care mărgineau pe atunci Italia propriu zisă. În fine calea Cassia și calea Aurelia străbăteau toată Etruria, una prin lăuntru țerei, ceia altă pe țărmul mării.»

§. 4. Roma înainte de viacul al III-lea.

Prin legile Licinice și prin alte legi posteroare s'a făcut egalitatea deplină între patrici și plebei. Roma a scăpat de primejdia de a avea în fruntea statului o aristocrație de naștere, un fel de castă închisă pentru toți cei alți cetățeni. De acum înainte, toți cetățenii fiind egali înaintea legii, în principiu toți au dreptul de a ocupa magistraturile și a intra în Senat, fiind că poporul are dreptul nelimitat de a alege pe cine vrea în funcțiunile publice. Cu toate aceste, lucrurile nu se petrec întocmai cum promiteau legile. Erau cum știm între plebei oameni iluștri prin origina, averea și inteligența lor. Aceste familii ple-

beie intraseră în legături de familie cu patricii. În timpul luptelor pentru drepturi ei fuseseră în fruntea plebeilor. Ajunși la demnitatea de tribuni ai plebei ei erau așa de mândri cum erau și patricii cari fuseseră consuli. Mulți dintre plebei fuseseră tribuni militari cu putere consulară, magistri ai călărimei sub dictatori, edili și capataseră dreptul de a intra în Senat. Când se stabili egalitatea între toți cetățenii aceste familii plebeie formară împreună cu patricii ceia ce s'a numit : *Nobilimea*.

Această nobilime era foarte respectată. În ideile Romanilor, omul care ca magistrat a guvernat statul, a stat în raport cu zeii, a reprezentat poporul întreg față cu țerile vecine, un asemenea om era considerat ca mult mai superior celor alți. Alegerea poporului întărită prin manifestarea voinței zeilor 'i crea lui și urmașilor sei o situațiune excepțională în stat. Nobilimea formată astfel luă măsuri ca să se mențină la înălțimea unde ajunsese, căutând să imiteze și să întrecă faptele acelor strămoși ale căror imagine decorau *Atrium*, sala cea mai importantă dintr'o locuință romană. Aceste imagine, adevărate maște de ceară, erau espuse de a lungul pereților în atrium sau în niște dulapuri, care semănau a temple. În josul fie-căreia erau titlurile magistraturilor ocupate de cătră mort. În zilele de serbători se descoperiau dulapurile și se incununau imaginile cu lauri. La inmormintări mai cu samă se arăta ilustrația familiilor nobile care erau cu atât mai ilustre cu cât numerau mai multe imagine. *) Pe lângă drep-

---

*) «Când moare la Roma vre o persoană înaltă, 'l duc cu pompa la tribuna de pe care se țin discursuri în for ; acolo, pus în picioare, arare ori culcat, este espus la vederea poporului întreg. Pe urmă fiul lui, dacă are vre unul în vîrstă present la Roma, sau în absența fiului, o rudă de aproape, laudă în presenta a tot poporul virtuțile mortului și amintește faptele lui principale. Această laudă amintind în memorie și punind oare cum sub ochi tot ceia ce el a făcut, ațiță nu numai în cei cari au luat parte la faptele lui, dar chiar la străini, un simțiment de durere și de compătimire așa de viu, că doliul pare a fi mai mult public de cât particular unei familii. Pe urmă e inmormintat și i se face cele de pe urmă datorii. Se face o statuă care reprezintă fața lui așa cum era și la trăsuri și la colori, și se pune în locul cel cu vază din casă și sub un fel de templu mic de lemn. În zilele de serbători se descopăr aceste statuie și se impodbea cu mare îngrijire. Când vre un alt membru din familie moare, aceste statuie sunt duse la ceremonia funebră ; și pentru ca să fie mai

tul de imagine, familiile nobile se mai deosebiau și prin insignii esterne. Așa ele numai aveau dreptul a purta inelul de aur și toga pretească. Copii lor purtau de mici toga și o bulă de aur. Dacă dintre cei nenobili (*ignobiles*) ajunge vre unul la o magistratură curulă, el era numit om nou (*homo novus*).

Privești ce ni înfățișază Roma înainte de viacul al III-lea este în adevăr vrednică de admirare.

În *religiune*, cu toate că de mult au început a face cunoștință cu zeitățile grecești, se păstrează tot vechile divinități italice. Afară de *Jupiter optimus maximus* care tronează măreț în templul din Capitoliu; afară de *Janus* cel cu două fețe *) și de *Vesta* care simbolisa bine-

asemănătoare, le îmbracă cu haine, după ce li a pus picioare. Dacă mortul a fost consul sau pretor, statua e gătită cu o pretextă; dacă a fost censor, cu o mantie de purpură; dacă a avut onoarea triumfului sau a făcut vre o faptă strălucită, cu o stofă de aur. Le duc pe cară, precedate de fasce, de securi și de alte semne ale dignităților de care au fost investiți în timpul vieții lor. Când au ajuns la tribuna pentru discursuri, toți sunt așezați pe scaunul de ivoari, ceia ce formează cel mai îmbătător spectacol pentru un tinăr cu oare care pasiune pentru glorie și pentru virtute. Căci care este omul care văzind onorurile ce se dau virtuții acestor mari oameni trăind încă și respirând intru câtva în statuiele lor, nu se va simți înflăcărat de dorința de a-i imita? se poate vedea ceva mai frumos și mai indiușetor? Pe urmă, după ce oratorul a isprăvit tot ce avea de zis spre lauda mortului, el face și lauda celor ale căror statuie se ved începînd prin cel mai vechiu. Prin aceasta se reînviește în tot d'a una reputația cetățenilor virtuoși; gloria celor cari s'au distins devine nemuritoare; serviciile făcute patriei vin la cunoștința poporului și trec la posteritate; și ceia ce este mai important, tinerimea este escitată a nu se teme de nimic, când e vorba de binele comun, în scopul de a câștiga gloria acordată virtuții.» (Polyb. VI, fragm. 10).

Mythul lui Janus.

*) Se știe că Romanii reprezentau pe Janus cu două fețe și că în timp de război închideau templul aceluși zeu. Iată cum esplică *Beulé* (în *Cursul* său de la *Bibliothèque nationale* publicat în *Revue des Cours littéraires*) acest myth.

«Cele două așezăminte de pe *Palatin* și *Quirinal* erau unul lângă altul, erau zid lipit de zid. În general comunicațiunile erau cu atât mai ușoare între cele două orașe când erau în război cu străinul; pericolul comun le unia; îndată ce *Sabinii* și *Latinii* erau ame-

făcătorul *foc* care punea în legătură natura pămîntească cu focul cerească, centrul de unde purcedea căldura, lumina și prin urmare inteligența, Romanii adorau cu un respect superstițios și cu mare groază o mulțime infinită de zei cari urmăresc neconținut pe om de la naștere până la mormînt; *) zeii al căror număr și sex ei nici nu 'l cunoșteau; zeii fără legende, fără atribuțiuni precise, dar puternici, apărători ai turmelor, protectori ai sămănăturilor, cari țin în mîna lor destinatele fie-cărui cetățean și pe ale statului. Romanul tremura neconținut înaintea lor; colegii întregi n'aveau altă grijă de cât a interpreta voința lor și a căuta să-i impacă când 'și aratau semnele mîniei lor. Cult minuțios, rugăciuni reduse în formule, care trebuiau recitate așa cum erau și încă de două ori, sacrificii făcute după un tipic care data din timpuri vechi: toate acestea țineau între marginile disciplinei pe acest popor grav și serios.

S'a văzut de multe ori Romanii espuși la loviturile dușmanilor, șiruri întregi căzînd; iar ei așteptînd să se manifesteze voința zeilor cercetată de către comandantul armatei. De multe ori s'a văzut adunările imprăștiindu-se în mijlocul celor mai viue desbateri, pentru că se arăta un semn nefavorabil. Mai la nici un popor din lumea vechioa religiunea n'a avut atîta putere ca la poporul roman.

În *viața privată*, poporul roman era un model de virtute și energie în timpurile aceste. În timpurile vechi Roma fusese, cum știm,

---

nințați de către Etrusci, ori de către Fidenati, se deschideau porțile de comunicațiune. Din contra, cînd pacea era asigurată, neînțelegerile, urile de rasă reapăreau; trebuia să se închidă aceste porți, fiind că erau în resboiu unii cu alții. Aceste ziduri erau foarte apropiete unul de altul; ele comunicau prin un mare masiv patrat străpuns de două porți. Acesta a fost începutul monumentului numit *Janus*.

Zei de ai Romanilor.

Toate faptele omului erau sub apărarea unui zeu.

Vaticanus care face pe copil să scoată primul țipet.

Fabulinus care 'l face să pronunțe primul cuvînt.

Educa 'l învață să minince. *Potina* 'l învață a bea.

Cuba 'l face să stea liniștit pe pătîșorul lui.

Abeona, Iterduca 'l însoțesc cînd iesă din casă.

Adeona, Domiduca 'l aduc acasă cînd se întoarce.

Frica, Paloarea, Salutea sau *Prosperitatea* poporului roman, *Securitatea* seculului, *Indulgența*, sunt zeii.

o cetate comerciantă. Acuma inse Romanii sunt dedați numai agriculturii. Comercianți de origină, agricultori de meserie, Romanii au păstrat multă vreme acel spirit de regularitate în socoteli și de economie, care distinge pe plugarul ce cu atâta sudoare poate aduna ceva bani. Lacom de bani și aprig la câștig, acesta e semnul caracteristic al Romanului în toate timpurile. Lucrând din greu un pământ puțin roditor, când resboaiele externe sau grija treburilor publice 'i dau răgaz, Romanul e harnic, robust și foarte sobru. *) Un Cincinatu e luat de la plug când e proclamat dictator; Fabriciu mănâncă dintr'un talger de lemn și în toată Roma, pe vremea când vine Cineas, e un singur serviciu de argint pe care și 'l împrumută senatorii pe rînd când au masă mare. Pe când barbatul muncește și se luptă, femeia lucrează a casă zi și noapte. Incunjurată de servitoare, de sclave și copii, matroana romană toarce lînă și țese. Ea face toate hainele trebuitoare casei. Ducând o viață mai mult de cât severă, ea e un model de hărnicie și onestitate, vrednică soață a barbatului, și de aceea, foarte respectată. Barbatul e stăpânul casei. El aduce sacrificii zeilor protectori ai familiei; ale lui sunt toate în casă; vorba lui e oracolul familiei. El e preutul și judecătorul alor sei. Statul nu are nici un amestec în interiorul unei case romane. Femeia, copiii, servitorii și sclavii sunt pedepsiți pentru vinele lor numai de cătră paterfamilias. Fiul poate ajunge la ori ce vristă și în ori ce dignitate, el e supus părintelui seu. Acesta poate ori când să 'l pedepsiască. Fiul nu poate avea avere a sa cât timp trăiește părintele.

Cu astfel de creștere în casă, înțelegem ce era Romanii în *viața politică*. Plin de respect fără margini cătră magistrat, Romanul este robul disciplinei. În mijlocul celor mai inferbântate lupte lăuntrice, când a sunat trîmbița care convoca pe cetățeni sub arme, discuțiunile se intrerup și fie-care aleargă sub steaguri afară de zidurile Romei. E

---

*) La mese, bătrânii, acompaniați de flaut, cântau versuri prin care se celebrau faptele frumoase ale părinților lor, pentru a escita tineritul să-î imiteze. Ce rivalitate fost-a vre odată mai nobilă, mai utilă? Adolescența se purta cu respect cătră bătrâneță; bătrâneța slăbită, ajunsă la sfîrșitul carierei, anima, susținea prin incurajările sale, pe cei cari intrau în viața activă. Athenă, Academie, studii străine, ce sunteți voi față cu acest învățămînt domestic? Din această școală eșiau Camilii, Scipionii, Fabricii, Marcellii, Fabii.» (Val. Maxim. I, 1).

drept sau nedrept reboiul; e iubit sau urât comandantul, astfel de idei nu mai intră în sufletul soldatului. El merge unde e dus. Un singur lucru numai poate să facă. Se lasă a fi bătut, preferă să fie zdrobit, de cât să dea dușmanului patrician ocasiunea de a serba un triumf; cu toate că știe că trupele au să fie decimate. Același spirit de disciplină distingea pe Romani în adunările lor. Aci nu erau de fel discuțiuni nefolositoare. Nu căuta a profita de ocasiune pentru a-și arăta cineva spiritul sau a-și satisface plăcerea de a vorbi. Poporul se intrunia într'o ordine perfectă; se cetia legea redactată în termeni foarte clari; se făcea oare-care discuție și se proceda la vot într'o tăcere adincă.

Cu o asemenea creștere, cu asemenea moravuri, se înțelege foarte ușor cum neînsemnata cetate de pe Palatin a ajuns Doamna Italiei, și pentru ce are să cuceriască lumea întreagă. *).

§. 5. Constituțiunea Romană în viacul III.

Romanii nu aveau o lege care să determine puterile adunărilor și ale magistraților, drepturile și datoriile cetățenilor, adecă ceia ce înțelegem noi astăzi prin o Constituțiune. Aceste toate erau regulate la ei sau prin legi speciale sau prin obiceiuri. În constituțiunea romană trebuie să deosebim: *Adunările*, *Senatul*, *Magistrații*.

a) *Adunările*. În Roma erau trei Comiții: *Curiate*, *Centuriate*, *Tribute*.

Adunarea *Curiată* se alcătua, cum știm, din capii familiilor patriciene. După ce s'a stabilit egalitatea deplină între cetățeni, această adunare a scăzut mult din însemnătatea care avusese odinioară. Nu s'a desființat, pentru că Romanii credeau bine făcut ceia

---

*) «Ei mai au încă un mijloc minunat de a inspira curaj tinerimei. După o luptă, dacă unii soldați s'au distins, Consulul adună legiunea, chiamă lângă sine pe cei cari s'au semnalat prin o faptă curagioasă, laudă dintâi această faptă, amintind antecedentele memorabile din viața lor, și pe urmă li distribuie recompense: dăruiește o lance celui care a rănit pe dușman; celui care l'a ucis și despoiat, dacă i pe-destraș, i dă o cupă; dacă e călar, primește un harnașament. Aceasta nu se face cu soldatul care ar fi ucis sau despoiat un dușman în o bătălie regulată sau la atacul unei cetăți; ci cu acela care în o încăerare sau în o altă ocasiune când nu era numai de cât nevoie de a se lupta în particular, a alergat de bună voia sa și numai împins de vitejie ca să insulte pe dușman». (Polyb. VI, fragm. 8).

ce fusese în trecut, dar *lex curiata de imperio* a ajuns o simplă formalitate. Mai pe urmă nici nu se mai convoacă adunarea; ci fiind că adopțiunile, testamentele și alte acte trebuiau făcute numai de cât înaintea acestei adunări, se convocau 30 de liători cari se presupuneau că reprezintă cele 30 de curii și înaintea lor se îndeplinea acea formalitate. Aceasta însă mult mai târziu.

Adunarea *Centuriată* se alcătuiă din toți cetățenii, dar nu aveau toți vot de o potrivă. Cei bogați cari formau cele două clase dintâi aveau 98 de voturi, pe când cetățenii cei alți cari alcătuiău trei clase aveau mai puține. În cât era de ajuns ca într'o cestiune să voteze într'un fel cele două clase și se forma majoritatea. Cei alți nici nu erau chemați la vot. La votare se trăgea la sorți o centurie care să voteze întâiu: *centuria praerogativa*. De multe ori toate se luau după cum vota aceasta: pentru că se credea că sorțul arată voința zeilor.

Adunarea *Tribută* cuprindea de asemenea pe toți cetățenii: dar aci nu se așezau după avere, ci după localitate. Triburile erau diviziuni geografice. Fiind că fie-care trib și dădea votul, după ce toți din trib se sfătuiau și formau votul tribului, urma că aci majoritatea era în mâna cetățenilor seraci. De aceia patricii nici nu se înjosiau a lua parte în asemenea adunări. Dar când după 449 se decise ca hotărârile luate în această adunare să fie considerate ca lege și obligatorii pentru toți, atunci nobilii se îngrămădiră și aci. Mai mult încă. Populațiunea saracă fu înscrisă numai în cele 4 triburi urbane, iar cele 31 de voturi ale triburilor rustice remaseră numai în mâna bogaților sau a celor mai cuprinși.

b) *Senatul*. Toți cetățenii romani cari au fost aleși în vre una din magistraturile curule avea dreptul să fie senator. Nu se cerea nici o altă condițiune, dar acest drept era mărginit prin puterea cea mare acordată Censorilor. Aceștia la fie-care cinci ani făceau alegerea senatorilor. Ei aveau puterea nemărginită de a scoate din Senat pe ori cine voiau și a înscrie între senatori. Acest drept al lor era absolut și ei nu dădeau nimărui nici o socotială, chiar după ce eșiau din funcțiune. Senatorii erau numiți pe viață. Censorii fiind luați dintre nobili, se înțelege că se îngrijau a face să intre în Senat numai dintre semenii lor: de aceia și aci majoritatea era tot în mâinile nobililor și în genere a celor ce aveau oare care avere.

449
4+31235

Prin urmare dacă după legi toți cetățenii erau egali înaintea legii, în practică puterea era în mâna bogaților. Ei dominau în adunări și mai numai ei puteau ajunge la magistraturi. Magistratii nefiind plătiți, și având îndatorirea de a plăti ei din banii lor pe funcționarii subalterni, ar fi fost cu desăvârșire greu ca un sarac să ajungă la vre una din magistraturi.

c) *Magistrații*. Magistraturile romane sunt niște adevărate comandamente militare. Ei au putere de a porunci la resboiu și a casa (*Imperium militiae et domi*). Imperium era autoritatea supremă a poporului delegată de către comitiile curiate. Această putere delegată pentru un an, nu se putea lua unui magistrat în cursul anului afară de cazul când augurii declarau că zeii sunt mânioși pentru că nu s'a îndeplinit vre o formalitate religioasă. Reprezentând majestatea poporului roman, magistratul era foarte respectat. Principiul autorității era mai puternic de cât al libertății.

I. *Consulii*. Erau șefii Statului. Toți cei alți magistrați, afară de tribuni, ascultau de ei. Erau aleși pe un an. Ei aveau comanda armatelor; convocau Senatul și îl presidau; făceau propuneri în Senat și dădeau cuvântul cui voiau ei; tot ei redactau Senatus consulte; presidau adunările poporului; cetiau lista candidaților și proclamau pe aleși; aveau dreptul de viață și de moarte asupra soldaților și judecau; mențineau ordinea publică și introduceau pe ambasadori în Senat. Aceste puteri nemărginite ale consulilor ar fi putut fi primejdioase pentru libertățile publice, dacă nu s'ar fi luat măsuri contra lor. Dar puterea lor era mărginită prin provocarea la popor, prin dreptul de apel, prin veto opus de către cel alt consul și prin intervenirea tribunilor plebei. Atot puternici în timp de un an, ei trebuiau să jure la ieșirea din funcțiune că n'au călcat nici o lege. Consulii următori i puteau trage la răspundere; actele lor nu aveau valoare de cât numai cât timp erau magistrați; în fine Senatul putea cere poporului să destitue pe un consul. Aceasta se întâmpla rar. Mai adesea ori înse se alegea un dictator *).

*) *Ceremonialul instalării Consulilor*. «Mai puțin solemn de cât eticheta din timpul regilor. În zori de ziuă după abdicarea consulilor din anul precedent, noii magistrați, reintrați în casele lor după ce au luat auspiciile «cerești» în auguracul din Capitoliu cu a-

II. *Censorii*. Magistratura care caracterizază spiritul roman. Nu o mai găsim nicăire. La cinci ani ei făceau cea ce se cheamă *Census*. Intr'o zi hotărâtă, după îndeplinirea formalităților religioase, fie-care cetățean era dator să se prezinte înaintea censorei și să declare: numele seu și a părintelui lui, dacă e însurat numele copiilor, în detalii toată averea până și hainele lui, a femeii și a copiilor. Această declarație se făcea cu jurământ. Cine calca jurământul era sacrificat zeilor. Tot ce nu era declarat putea fi a statului. După această censurele făcea lista cetățenilor înscriind pe fie-care în clasa unde credea el că merită. Când s'a îndeplinit această ceremonie atunci se stropia poporul cu apă sfințită și se sacrifică un porc, o oaie și un taur (*suovetaurile*). Censorele avea dreptul să pedepsiască acele vini pe care nu le atinge legea comună. El putea pedepsi pentru cruzime cătră sclavi, pentru masă delicată, datorii mari. Lista făcută de cătră ei era, cum știm, fără apel. Ea rămânea bună până la noul lustru. Rar se întâmpla să fie modificată de cătră censorii următori; pentru că în genere ajungeau la această magistratură oameni cari și împlinise cariera. Ajunși la culmea onorurilor și la o bătrâneță onorabilă, ei nu mai puteau aștepta nimic; de aceea întruniau toate condițiunile de imparțialitate. Censorii mai administră banii publici, pentru că ei întreprindeau lucrările cele mari de utilitate publică și dădeau în arendă domeniile statului.

III. *Pretorii*. La început a fost numai unul *Prætor urbanus*, pe urmă s'a înființat *Prætor peregrinus*. Apoi numărul lor a crescut până la 16. Erau aleși în comițiile centuriate ca și consulii. Autoritate mai mică. Ei presidau Senatul și comițiile în absența consulilor. Principala lor atribuție era a judeca. Cel întâi judeca pe cetățenii din Roma; al doilea neînțelegerile dintre străini și proce-

jutorul unui om cu acel meșteșug, îmbrăcau toga pretextă, deschideau ușile celor cari se grămădeau, amicilor, călărilor; senatorilor, cari veniau să li facă cortej, și mergeau cu mare pompă, precedați de lictorii lor, cătră sanctuarul din Capitoliu, unde aveau așezarea pentru prima oară pe scaunul curul, a sacrifică lui Jupiter taurii promiși de cătră predecesorii lor, a promite alții pentru anul următor, și a presida o ședință a Senatului ocupată mai cu samă cu fixarea dateilor serbătorilor religioase din cursul anului. După ce îndeplineau toate aceste datorii, consulii se întorceau la casele lor însoțiți de același cortej.

(Bouché-Leclercq, *Manuel des Instit. romaines*, 59).

sele străinilor cu cetățenii romani. La intrarea sa în funcțiune el a fișă în for un *Edict* arătând legea după care are să judece în anul pretoriei sale. Impricinatul mergea înaintea pretorului și cerea un judecător. Pretorul alege dintr'o listă de judecători și i dă unul sau mai mulți. Aceștia judecă și el pronunță sentința. Pretorii mai au și alte puteri. Ei țin locul consulilor în fruntea armatelor și guvernează mai pe urmă provinciile.

IV. *Tribunii plebei*. Erau, cum știm, organele plebeilor. Pe lângă atribuțiunile cunoscute, ei aveau dreptul a intruni pe popor, căruia putea să-i propună legi. Această magistratură plebeă ar fi putut ajunge primejdioasă pentru că avea puteri foarte întinse: dar avea o îngrădire în chiar numărul lor. Fie-care avea dreptul de veto asupra faptelor și ziselor colegilor sei; și era peste putință ca să nu se găsiască macar unul din zece mai cuminte. Și apoi puterea lor se întindea numai la o miă de pași afară din Roma; chiar înăuntrul cetății avea o eficacitate numai în prezența lor. Pe lângă aceasta tribunii erau aleși în totdeauna printre cei mai bogați și mai capabili plebei, așa că nu cădeau în escesele demagogiei. Multă vreme tribunatul au fost un ajutor prețios al Senatului față cu încălcările celor alți magistrați.

V. *Edilii*. Erau de două feluri: *Edili curuli* și *Edili plebei*. Atribuțiunile lor erau: inspecția stradelor, edificiilor, băilor, etc., îngrijirea ca piața să fie tot d'auna indestulată cu cele necesare pentru traiul poporului; trebuiau să caute de jocurile publice; aveau privighiere asupra edificiilor sacre și jurisdicție în materie religioasă. Edilitatea era mijlocul prin care putea ajunge cineva în favoare la popor. Statul cheltuia pentru jocuri; dar suma ce o afecta pentru asemenea scop, ca și cea fixată pentru edificii, era ridiculă. Edilii se întreceau ca să dea jocuri cât se va putea mai pompoase și cheltuiau sume foarte mari. Poporul li respălătea alegându-i în magistraturile superioare.

VI. *Questorii*. La început erau numai doi și cu timpul au ajuns douăzeci. Erau însărcinați cu administrațiunea finanțelor. Cei doi din Roma păziau *erariul* depus în vechiul templu al lui Saturn; încasau impozitele; țineau registrele; făceau plățile după ordinul Senatului și vindeau bunurile confiscate. Cei alți însoțiau pe generalii

cari comandau armatele sau pe guvernatorii din provincii. Din anul 289 ei nu mai sunt însărcinați cu instrucțiunea afacerilor criminale.

Aceștia sunt magistrații romani. Funcționarii inferiori, biurourile cum am zice astăzi, se compuneau din oameni numiți de către acești magistrați și plătiți de către ei.

§. 6. Egalitatea in republica romană.

Poporul roman adică totalitatea cetățenilor romani au, după constituțiune, toate drepturile. *Republica, lucrul poporului*. Poporul roman este un fel de rege; iar consulii sunt miniștri sei. Poporul face legile, declară războiul și face pace; judecă în apel; numai el are dreptul a condamna la moarte; toate celelalte puteri sunt numai delegate de către popor pentru un timp mărginit.

Dar în practică lucrurile nu se petrec întocmai așa.

Astfel în ceea ce privește dreptul poporului de a face legi, știm că în comitiile centuriale majoritatea era în mâna bogatilor, iar în comitiile tribute sărăcimea avea numai patru voturi contra trei-zeci și unu. Afară de aceasta, se luaseră precauțiuni în contra pornirilor mulțimei. Comitiile centuriate se convocau prin trîmbița militară. Ele se adunau în for nu în Roma; pentru că cetățenii nu se puteau intrași în armată în cetate. Deosebitele centurii se orânduiau fie-care sub centurionul și stiagul seu. Dacă președintele care este un magistrat găsește cu cale, dă cuvîntul; pentru că nimeni nu poate vorbi fără voia lui. Pe cît timp vorbește cineva, cetățenii se strîng în jurul vorbitorului. Nu se poate discuta de cît asupra propunerii făcute de către președinte. Votarea se face cu glas tare. În tot timpul adunării, un augur stă cu ochii spre cer ca să observe voința zeilor. Astfel magistratul președinte are dreptul de a suspenda adunarea cînd vrea, sub cuvînt că semnele cerești sunt contrare. Adevărate discuțiuni nu se puteau face de cît înainte de ținerea adunării, în cele șapte spre-zece zile cel puțin, cînd proiectul de lege (*rogatio*) era afișat în for. Prin urmare numai democratică nu era o astfel de adunare.

Constituțiunea prevedea că toți cetățenii pot fi aleși în toate magistraturile. Și în această privire nobilii se îngrijiseră ca să restrîngă foarte mult acest drept. Mai întîi se ficsese condițiuni de vîrstă și de capacitate. Așa d. e. nimeni nu putea fi ales tribun dacă nu era

plebeu și n'a făcut zece ani de serviciu in armată ; nime nu putea ajunge la consulat dacă n'avea patru-zece și trei de ani și n'a ocupat magistraturile inferioare. Pe lângă aceste condițiuni se mai cereau încă altele între care cea mai principală era a fi bogat. Cu șese luni mai înainte de alegere pretendenții la magistraturi trebuia să se înscrie între *candidati* (îmbrăcați în alb ca să poată fi văzuți de departe). Trebuia să fie în toate zilele în for, întovărășiți de o mulțime de prieteni și de oameni tocniți, cari li spunea numele deosebiților cetățeni, i învățau cum să vorbiască cu fie-care, cum să li ceară votul. În tot timpul acesta ei erau datori să dea mese poporului și deosebite pre-sente. Atunci se țineau foarte mult în samă pentru candidații la consulat galantomia de care dăduseră probe în calitate de edili. După ce ast-fel rugau pe popor să'i aleagă, în ultimile zile ale alegerii, mai ales în timpurile din urmă, se dădeau și sume mari de bani la popor, cu toate legile cari pedepsiau foarte aspru această faptă rea.

Pe lângă cheltueli trebuie să mai adăogim cheltuelile ce avea să le facă în timpul magistraturei, fiind că funcțiunile nu erau plătite. Numai cei bogați dar se puteau alege. Nobilii mai aveau încă un mijloc de a influența asupra alegerilor. Lista candidaților trebuia să fie aprobată de magistratul care preșida adunarea, și, mai ales la început, el putea scoate din listă pe cine voia sub cuvânt că semnele cerești au fost defavorabile.

Dar unde se cunoaște și mai bine spiritul înțelept al Romanilor de a încredința trebile publice numai pe mâna barbaților experimen-tați, este Senatul. După constituțiune, atribuțiunile acestui corp sunt aproape neînsemnate : atribuțiuni religioase, finanțiare și privitoare la politica esternă. Senatul este convocat de către un magistrat. Aceasta este președinte. El face propunerea, acordă cuvîntul cui vrea, amână ședința când Senatul nu-i împărtășește părerea, introduce pe ambasadori în Senat, pune la vot propunerea și redige *Senatus consultum*. Ședințele nu sunt publice. *Senatus consultum* se consideră ca o simplă părere ; el nu are putere de lege. După cum se petrec lucrurile s'ar părea că în adevăr această adunare este numai un corp consultativ. În realitate Senatul ordonă mulțemiri zeilor și caută a-i înblânzi prin rugăciuni ; el ordonă clădirea templelor ; îngrijește de conservarea cultului național. Senatul administrează finanțele. El poate desființa contractele încheiate de către censori. Senatul avea în

mâna sa direcțiunea politiceii esteroare ; el trimitea și primia ambasadori. Senatul in fine regulează situațiunea cetăților și popoarelor supuse. Vechia formulă, poporul a hotărit și Senatul a fost de părere (populus jussit, Senatus censuit) rămâne neatinsă ; dar acest inalt corp a concentrat in mâna sa toate puterile ; pentru că tot ce fusese mai însemnat între magistrații aleși de cătră popor intrau in acest corp ai cărui membri nu numai că erau numiți pe viață, dar, putem zice, erau ereditari.

Astfel erau organizate puterile publice in statul roman. Autoritatea era puternică fără a putea apăsa pe popor ; pentru că toate autoritățile se mărginau și se țineau in respect una prin alta. Aceasta a și făcut trăinicia republicei romane *).

*) «Când consulii sunt in cetate, ei sunt stăpâni ai trebilor publice. Toți cei alți magistrați, afară de tribuni, li sunt supuși și ascultă de ei. Ei conduc pe ambasadori in Senat. Ei fac raportul asupra celor mai importante materii supuse deliberațiunilor Senatului. Ei fac senatus consulte. Ei sunt însărcinați cu trebile ce se decid de popor și sunt investiți cu dreptul de a convoca adunările, a presenta proiecte și a face legi după esprimarea sufragielor. In tot ceia ce privește resboiul ei au o autoritate aproape suverană : a cere de la aliați ajutoarele ce le cred necesare, a crea tribuni militari, a ridica armate, a pedepsi in campanie pe ori cine, a lua din tesaur ori cit socot necesar.... Când ne uităm la această putere a consulatului ar zice cineva că guvernul Romanilor e monarhic și regal.

Drepturile Senatului sunt mai întâi, a fi stăpân peste averea publică. Nimic nu intră in tesaur, nimic nu iese de cât prin ordinele sale. Fără un senatus consult questorii nu pot lua nici un ban, chiar pentru trebuințele particulare ale republicei ; afară de cheltuelile pentru consuli Senatul dă permisiune censorilor a lua sumele însemnate ce se cheltuiesc tot la cinci ani pentru reparația edificielor publice. Pe urmă, Senatul cercetează tradările, conspirațiile, inveninările, asasinatele cu un cuvânt toate crimele care se comit in Italia și care merită pedepsire publică. El mai are dreptul a judeca neînțelegerile care se ivesc între particulari sau între orașele Italiei, de a le reprima când și căcă datoria, de a le protege și a le apara când au nevoie de ajutor. El trimite ambasadori afară din Italia, sau pentru a impaca puterile între ele, sau pentru a face mustrări, sau pentru a ordona, sau pentru a întreprinde, sau pentru a declara resboiul. El dă audiență ambasadorilor cari vin la Roma, deliberează asupra instrucțiunilor lor și dă respunsul cuviincios. Nimic din toate aceste nu aparține poporului ; astfel că, in lipsa consulului, se pare că guvernul ar fi curat aristocratic.

Poporul are de asemenea o parte, și o parte forte însemnată, in guvern ; căci el este singurul arbitru al recompenselor și al pedepselor.

III. Cucerirea Lumei.

§. 1. Primul resboiu Punic.

În viacul al III-lea Cartagena era una din cele mai puternice cetăți din lume prin comerțul, industria și nenumăratele sale bogății. Fundată în viacul al IX-lea de către regina Elissar (Didona) în fundul unui golf minunat care domină calea ce pune în relațiune cele două părți ale Mediteranei, această cetate ajunsese cu timpul a pune mâna pe toate coastele Mediteranei apusane. Ea formase stabilimente în Sicilia, Sardinia, pe coastele Galiei și ale Spaniei. Nemulțămii cu aceste cuceriri, Cartaginezii trecură strimtoarea Gibraltar și îndrăzneții lor marinari ajungeau până la Insulele Britanice spre nord, iar spre sud întemeiau un șir de comptuare pe coasta apusană a Africei până la gura Senegalului. În Africa de nord supuseseră pe vechii locuitori, uniseră sub dominațiunea lor coloniile feniciene anterioare și, profitând de fertilitatea solului, o agricultură savantă făcuse o grădină din această frumoasă regiune.

Astfel, cu flotele sale puternice, cu nenumăratele sale bogății, cu mulțimea cetățitorilor ce asculta de domnirea ei, cu groaznicile sale ziduri care apărau o populațiune de 700,000 de locuitori, Cartagena

Poporul are de asemenea jurisdicțiã și tribunalul seu : el condamnă la amendă. Numai el are dreptul de a condamna la moarte : și în această privire nu pot să nu pomenesc un lucru foarte memorabil care se găsește numai la acest popor : obiceiul permite omului care se află sub o acuzație capitală, pe când e judecat, ca să iasă făliș din Roma și să se condamne singur, pe cât timp mai este un trib care nu și a pronunțat sentința : atunci el se poate retrace în siguranță la Neapole, Preneste, Tibur și în toate orașele aliate Romanilor. Poporul dă de asemenea demnități celor cari le merită. El adoptă sau respinge legile, după cum i place : și cea ce este mai important, el e consultat asupra păcii sau resboiului. Când e vorba de a se face o alianță, a se termina un resboiu, a se incheia un tractat, poporul are dreptul a ratifica toate proiecte, sau a le respinge. După atâtea drepturi, n'are cinea dreptul a zice că numai poporul are cea mai mare parte în guvern, și că acest guvern e democratic ?

Astfel fie-care corp al statului poate fi folositor sau poate strica celor alte, și de aci vine că lucrând toate în înțelegere sunt neclătite : cea ce dă Republicei romane un avantajiu infinit asupra tuturor celor alte. (Polyb. VI, fragm. 4).

apare pe scena istoriei ca rivală vrednică a Romei. Eroi când era vorba de câștig, Cartaginezii nu aveau rivali pe marea.

Cu toate acestea, puternica cetate avea oare care defecte în politica și în constituțiunea sa care o puneau în o pozițiune de inferioritate față cu Roma.

1° Guvernământul, era oligarhic. Câteva familii puseseră mâna pe Senat care concentrase toate puterile în mâna sa. Senat
230 fete Senatul se ocupa cu marele întreprinderi comerciale, cu pacea și războiul, cu toată administrațiunea. Astfel că cei doi Sufeți 500 anuali rămăseseră numai cu atribuțiuni religioase. Această oligarhie prepuelnică înființă cu timpul Adunarea celor cinci sute, numiți la început pe un an, pe urmă pe viață. Această adunare supraveghia pe magistrați, pe comandanții armatelor și pe Senat. Ea avea dreptul de a condemna la moarte. Avea și dreptate aristocrația să ia atâtea măsuri; pentru că clasele populare, fără nici un drept în stat, erau în tot d'a una gata a se revolta. Ne avind nici o legătură cu acest stat care nu li da nimic, oamenii de jos erau cu totul indiferenți de soarta sa. Prin urmare, în primul loc, lipsia Cartaginei siguranța interioară și viul patriotism care erau calitățile principale a rivalei sale.

2° Cartaginezii tractau foarte reu pe cetățile și popoarele cucerite. Afară de Utica, singura care avea oare care drepturi, cele alte cetăți erau exploatate într'un chip neomenos. Funcționarii cartaginezi li impuneau dări nedrepte, le storceau în tot felul; astfel că aceste cetăți așteptau în tot d'a una ocasiunea a scutura un jug așa de urcios. Cartaginezii luând în mâinile lor tot comerțul, cetățile supuse nu aveau nici macar dreptul de a se folosi de resursele admirabile pe care natura le pusese la dispozițiunea lor. În întinsul imperiu cartaginez era dară o singură cetate care despoia pe toate cele alte.

3° Cartaginezii ca și părinții lor Fenicienii erau aprigi la câștig; îndrăzneți foarte când era vorba de întreprinderi comerciale, ei credeau numai în puterea banului. Cartagena dispunând de resurse nemărginite, statul nu credea necesar a întreține o armată permanentă și cu atât mai puțin o armată națională. În timp de război, el deschidea tesaurele sale nesecate și recrutori cartaginezi plecau să înroleze mercenari. Numizi vestiți prin cavaleria lor, arcași și prăștiași din insulele Baleare, bravii pedestrași Spanioli, energicii Gali se îngrămădiau sub stiajurile Cartagineze. Era o adevărată fericire pentru aceste

populațiuni miserabile a lupta pentru bani sub comanda ofițerilor cartaginezi. De și mercenari, ei și varsau sângele foarte bucuroși pentru bogata cetate care i putea scoate din miserie. Dar aceste armate fără simț patriotic, fără cohesiune între dinsele ajungeau a fi mai mult armatele generalilor comandanți de cât ale statului. Ele nu au nici un interes pentru mântuirea puterii cartagineze. În ceia ce privește pe cetățenii propriu ziși, sângele lor era prea prețios pentru a curge pe un câmp de bataie. Cartaginezii ca și părinții lor, au să știe a muri ; dar prea târziu : în ziua căderii definitive a cetății lor.

Romanii intraseră de mult în relațiuni cu Cartaginezii. *) Aceștia nu puteau vedea cu ochi răi estensiunea puterii romane în Italia. Chiar în timpul lui Pyrrhu ambele cetăți încheiaseră un tractat de alianță. Lucrurile se schimbă înse când cele două popoare încep a avea interese comune. Atunci ciocnirea era inevitabilă.

După cuprinderea Italiei, Senatul și aruncă privirile asupra Siciliei. Această insulă de multă vreme era teatrul luptelor dintre Greci și Cartaginezi. În mijlocul acestor rivali veniră din Brutiu Mamertiniu, fii lui Marte, cari cuprinseseră cetatea Messana și imprăștiară groaza în toată Sicilia prin prădăciunile lor. Syracusanii cu regele lor Hierone și Cartaginezii uitară atunci neînțelegerile lor și se uniră în contra acestor hoți cari ceruseră ajutorul Romanilor, în calitatea lor de Italieni. În Senatul roman se încinse o discuție foarte aprinsă. Mulți erau de părere că ar fi o rușine pentru Romani a se face protectori a unor hoți ; dar părerea contrariă triumfă. Resboiul tot trebuia să urmeze pentru Sicilia. Era mult mai bine să se înceapă resboiul acuma

---

*) *Primul tractat între Romani și Cartaginezi* de pe timpul consulilor L. Iunius Brutius și M. Horatius : «Între Romani și aliații lor, și între Cartaginezi și aliații lor, va fi alianță cu următoarele condițiuni : nici Romanii nici aliații lor nu vor naviga dincolo de promontoriul Frumos, afară de nu vor fi împinși de furtună, sau siliți de cătră dușmani.... dacă unii Romani vor aborda în Sicilia, li se va face dreptate întru toate ; Cartaginezii se vor feri de a prada ținuturile Antiaților, Ardeților, Laurentinilor, Circeenilor, Terracinilor, și ale ori cărui popor latin supus poporului roman ; nu vor face nici un reu cetățitorilor chiar nesupuse Romanilor ; de vor cuprinde vre una o vor preda-o în mâna Romanilor ; nu vor zidi nici o fortăreță în țara Latinilor ; și de vor intra în această țară înarmați, ei nu vor petrece peste noapte.» (Polyb. III, 5). 205-1.166 a cu

când Mamertinii posedau Messana și erau stăpâni peste strîmtoare. Intre aceste inse Cartaginezii ocupaseră cetatea. Caiu Claudiu trecu cu o armată, amăgi pe comandantul trupelor cartagineze, puse mîna pe el și 'l făcu să dea ordine a se deșărta citadela (264). După acest ²⁶⁴ întâiu succes, armatele romane se înaintară în interiorul insulei și bătură în mai multe rînduri pe Cartaginezi, cari abia remaseră cu câteva cetăți de pe țărmuri. Hierone încheiă o alianță cu Romanii și remase cel mai credincios amic al lor; iar cele alte cetăți se revoltaseră în contra dominațiunei apăsătoare a Cartaginezilor.

Cu toate aceste, resboiul era în defavoarea Romanilor, pentru că Cartaginezii cu flota lor pradau țărmurile Italiei. Pierderile din Sicilia se compensau foarte ușor pentru Cartaginezi prin câștigurile din Italia pe socotiala Romanilor și a aliaților lor. Era văzut că resboiul trebuia să se facă pe marea pentru ca dușmanii să fie atacați toemai pe locul în care erau așa de superiori.

Italianii aveau multe vase de comerț și chiar flote militare; dar vasele lor erau greoaie și de modelul vechiu; nu se construiseră încă vase cu cinci rînduri de vîle cum aveau numai Cartaginezii. După modelul unui vas cartaginez inecat, Senatul ordonă a se construi o sută. Se făcu apel la soții de pe țărmul mării și în timp de un an o flotă de 120 de corăbii fu gata. Dar aceasta nu era de ajuns. În ²⁶⁰ lumea vechiă soldații de pe vase aveau puțin rol în luptă. Totul ațirna de la repegiunea mișcărilor corăbiei, de la ghibăcia manevrei; pentru că succesul consista în a lovi corabia dușmană, a o sparge și ineca. De aceia, flota romană era cu mult inferioară celei cartagineze. Romanii găsiră mijlocul de a fi superiori transformând lupta maritimă într'o luptă de pe uscat. Fie-care vas roman avea un pod care se mișca ușor. Când vasul dușman se apropia, podul era aruncat asupra lui, se prindea într'un cârlig mare de fer, se deschideau parapete de ambele părți, și atunci soldații romani înaintau la atac, ca și cum ar fi fost pe uscat. Cu această invențiune, numită de cătră Romani *Corvus*, consulul Caiu Duiliu câștigă asupra Cartaginezilor însemnata bătălie de la Mylae (260). Mai bine de jumătate din vasele duș-²⁶⁰ mane fură inecate sau prinse. Impresia morală fu nemărginită. De odată, Roma ajunse o putere navală și se găsise mijlocul de a se sfîrși un resboiu care amenința să ruineze comerțul italian.

Atunci increderea Romanilor fu fără margini. Ei deciseră să nă-

330
140,000

văliască în Africa. O flotă de 330 de galere cu 140,000 de oameni plecă spre acest scop sub comanda Consulilor Manliu Vulso și Atiliu Regulu. La promontoriul Ecnomu flota cartagineză fu bătută, și armata romană debarcă în Africa. După ce au format un câmp întărit, Romanii începură a prada teritoriul. 20000 de sclavi și foarte mare pradă se trimise la Roma. Cetățile supuse se revoltau și Numizii începeau a prada țara. Atunci Senatul sigur de succes, rechemă în Italia cea mai mare parte din flotă și din armată. *) Regulu se așază la Tunis avind bună speranță că în viitoarea campanie va termina resboiul.

Cartaginea spăimântată ceru pace; dar Regulu puse condițiuni imposibile. Cartaginezii nu puteau renunța la Sicilia și Sardinia; nu puteau renunța la marina lor de resboiu, pe câtă vreme mai aveau o armată și se puteau lupta. Ei făcură pregătiri uriașe. Amilcar veni cu armatele din Sicilia, pe când, atrași de o soldă mare, alergau din toate părțile mercenari, pînă la Spartanul Xantip. Mulțemită ~~dispozițiunilor~~ luate de cătră acest general, călărimei numide și elefanților, Romanii fură bătuti și Regulu fu făcut prizonier. Senatul trimise o flotă care, bătut pe Cartaginezi pe marea și conduse în Italia remășițile legiunilor din Africa. O furtună imprăștiă această flotă la întoarcere; trei părți din corăbii fură inecate.

Atunci resboiul se concentără iarăși numai în Sicilia. O flotă nouă fu construită; mai multe cetăți de pe țărmuri au fost cucerite, dar în lăuntru Siciliei resboiul nu făcu nici un pas înainte. Două flote romane fură nimicite. Resboiul ținea de șese-sprezece ani și nu i se putea prevedea sfîrșitul. Pierderile Romanilor erau foarte mari, nu atât în oameni, ci pierderi materiale. Senatul renunță la resboiul ma-

*) «Aflând că i s'a prelungit comanda asupra armatelor din Africa și pentru anul următor, Regulu scrisese consulilor că îngrijitorul micii sale proprietăți de șapte juguri, în Pupinia, murise; că un năimit, profitând de ocazie, fugise luând și instrumentele de cultură; ruga pe consuli să i tociască un îngrijitor de teamă ca nu cumva rămîind pămîntul nelucrat femeia și copiii sei să rămîna în miserie. Senatul, după raportul consulilor, hotărî ca pămîntul lui Regulu să se dea în arendă și să se lucreze; ca femeia și copiii lui să fie hrăniți, și ca obiectele pierdute să fie cumpărate pe socotiala statului. Iată tot ce a costat pe stat bărbăția lui Atiliu, care va fi în toate secolele mândria numelui roman.» (Val. Maxim. IV, 4). 14-58 p. dv

ritim și decise a-l continua cu energie numai în Sicilia. Atunci apărură Amilcar, supranumit Barca sau fulgerul. El se întări în fortăreața Eryx, deprinse pe mercenarii săi a privi în față pe legionarii Romani, și legă de sine prin soldă mare și prezente, și băgă groaza în inimile Romanilor.

Atunci ceia ce nu mai putea face statul, făcură particularii. Prin contribuțiuni voluntare se construi o flotă și se echipă cu mai multă îngrijire de cât făcea statul. Nu mai este poate exemplul în istoria omenirii ca după douăzeci și trei de ani de război greu, să se fi construit prin contribuțiuni voluntare o flotă de două sute vase de linie cu șezeci de mii de mateloți. Cu această flotă consulul Caius Lutatius Catulus câștigă în 241 însemnata victorie de la insulele Aegatae, ceia ce aduse încheierea păcii. *)

Situația Cartaginei nu era disperată; dar în definitiv acest popor de neguțitori calculă că prea scump ține războiul. Ei primiră condițiunile propuse de către Romani. Să părăsiască Cartaginezii Sicilia și să plătiască o despăgubire de 3200 de talanți. **)

*) *Amilcar* «Arată o mare mândrie în negocierile de pace cu Romanii. Catulus făcându-i cunoscut că nu va încheia pace de cât cu condiția ca garnizoana din Eryx să depună armele și pe urmă să părăsiască Sicilia, el răspunde că, cu toată scăderea patriei sale, el preferă a muri de cât a se înfăptuiască la Cartagina acoperit de o așa rușine; că nici odată nu va lăsa în mâna dușmanilor armele pe care le primise pentru a-i combate. Această fermitate opri pretențiunile lui Catulus.» (Corn. Nep. *Amilcar* 1). 94-24

«În fine, sub consulatul lui Lutatius Catulus, războiul fu terminat lângă insulele care poartă numele de Aegates. Nici odată marea n'a văzut o bătălie mai teribilă. Flota inamicilor, încărcată de proviziuni, de soldați, de mașine, de arme, părea că poartă pe întreaga Cartagina; și aceasta și fu cauza pierderii sale. Flota romană, ușoară, repede, agilă, semăna cu o tabără. Se părea că e o luptă de cavalerie. Visurile serviau drept hățuri; și mișcătorii pinteni, îndreptați succesiv în toate sensurile, păreau însuflețiți. Pentru aceia corăbiile dușmanilor, zdrobite într'un minut, acoperiră cu sfărâmurile lor toată marea care se întinde de la Sicilia până la Sardinia. În sfârșit această victorie a fost așa de decisivă, că Romanii nu se mai gândiră a restitui întăriturile dușmanilor; li se păru de prisos de a mai lupta contra unei cetăți și a unor ziduri, când Cartagina era deja distrusă pe marea.» (Flor. II, 2). 17 p. 17

**) «Astfel s'a sfârșit războiul Romanilor în contra Cartaginezilor din pricina Siciliei, după ce a ținut douăzeci și patru de ani fără

23
200 cu 100
241

§. 2. Cuceriri după întâiul resboiu Punic.

După cuprinderea Siciliei, Romanii puseră mâna pe Corsica și pe Sardinia. Pentru aceasta ei se folosiră de incurcătura în care se aflau Cartaginezii din pricina resboiului cu mercenarii. La plângerea ambasadei Cartagineze pentru violarea păcii, Senatul presintă o mulțime de încălcări din partea Cartaginezilor și li declară resboiu. Aceștia se simțiră foarte fericiți când Senatul se declară mulțemit cu o despăgubire de 1200 de talanți pentru preținsele pagube cauzate comercianților romani. Numai astfel pacea fu menținută.

În aceste timpuri Illyrienii cari și aveau principalul lor cuib în Scodra, ajunseseră nesuferiți prin pirateriile lor. Toate coastele maritime ale Adriaticei erau prada lor. Nenrocitele populațiuni grecești din Epir și Acarnania erau vecinic atacate de către acești pirați îndrăzneți cari ajunseseră cu prădăciunile până în Pelopones. Cetățile aliate cu Romanii implorară ajutorul Senatului. La observațiunile deputaților romani regele Agron respunse că nu poate opri pirateria fiind că e considerată în Illyria ca ceva legal. Atunci ambasadorii replicând că trebuie dar ca Senatul să se îngrijiască ca să inbunățăiască legislațiunea illyrică, regele ordonă să-i ucidă. O flotă de 200 de vase cu o puternică armată fu trimisă în Illyria. Regina Teuta, care guverna după moartea barbatului seu, fu nevoită să primiască condițiunile impuse de către Romani. Mulțemiți că au pedepsit pe Illyrieni, Romanii și retraseră trupele; iar cetățile grecești remaseră pline de admirațiune pentru acest popor care intervenise într'un mod așa de neinteresat în regiunea de la resăritul mării Adriatice. Drept recunoștință, Grecii primiră pe Romani la jocurile Istmice și la misterele din Eleusis.

Populațiunile din regiunea Padului remăseseră independente. Galii erau lasați în pace de către Romani cari se temeau de un nou resboiu cu Cartagena; dar când li trecu această frică, ei începură a se gândi la cucerirea Galiei Cisalpine. Galii începură resboiul îngrijiti fiind de

---

intrerumpere, resboiul cel mai lung, cel mai puțin intrerupt și cel mai important din câte au avut loc vre odată; resboiu în care, fără a mai vorbi de luptele pe care le am spus mai înainte, s'au dat două bătălii, în una dintre care erau mai mult de cinci sute galere cu cinci rinduri de visle, și în ceia altă mai bine de șapte sute. (Polyb. I, 14).

proiectele Romanilor de a funda colonii la nord de Apenini. Ei se ridicară, chiamară în ajutor frați de ai lor de dincolo de Alpi și intrară în Etruria. Spaima fu foarte mare la Roma. Se declară *tumult*, se cerură contingente extraordinare din partea soților și se căută a liniști spiritele prin ceremonii religioase. Galii au fost atacați lângă Te-lamon de către Romani. Zece mii de barbari fură făcuți prizonieri; iar patru zeci de mii remaseră pe câmpul de luptă. După această victorie, Romanii intrară în Galia Cisalpină și în curînd supuseră toată Galia Cispadană. Apoi înaintară dincolo de Padu și după mai multe lupte înverșunate, Insubrii fură învinși și capitala lor Mediolanum cuprinsă (222).

Italia întregă ajunsese romană.

Cartagena după încheierea păcii din 241 începu un război și mai teribil cu mercenarii. În timpul războiului întâiu punic, cetatea făcuse mari promisiuni cetelor barbare care o apărau în contra Romanilor. Neguțitorii lacomi, Cartaginezii găsiră cu cale să nu-i mai plătiască, după terminarea războiului. Atunci mercenarii se revoltară, cuprinsă mai multe cetăți, începură a prada țara și uciseră pe fostul lor general Gyscon cu șapte sute din ai săi. Războiul ținu trei ani. A trebuit tot geniul lui Amilcar pentru ca Cartagena să fie scapată. El bătu de mai multe ori pe resculați și ucise mai bine de 40000 din acești nenorociți. Încă nu se văzuse un război mai barbar și mai fără milă.

Atâtea războaie produsă o schimbare în spiritul Cartaginezilor. Cetatea era împărțită în două partide. Una din ele era de părere ca să se păstreze pacea cu ori ce preț, chiar cu prețul umilirei față cu Romanii. Lăsând la o parte ori ce planuri ambițioase, Cartagena trebuia să și caute de comerțul și de industria sa, care acum puteau ajunge și mai înfloritoare prin amiciția Romanilor. Aceasta era partida neguțitorilor mari, vechia politică utilitară a strămoșilor Fenicieni. Cea altă partidă, în fruntea căreia era mintuitorul cetății, Amilcar Barca, credea că cea întâi datorie a Cartaginezilor era ca să se pregătiască de luptă pentru ca să și respune pentru tractatul din 241 și mai ales pentru nedreapta cuprindere a Sardiniei. Partida Barca avu superioritatea în Cartagena și, ani întregi, Amilcar a fost un adevărat dictator.

El concepu planul de a cuprinde Spania ca o despăgubire pen-

236
 229
 221
 tru pierderile suferite. In 238 el trecu in această peninsulă și după nouă ani de luptă isbuti a întemeia aci un imperiu cartaginez in locul comptoarelor de până atunci. Minele de argint din peninsulă i dădură mijloace a 'și întreține armata și a 'și face amici la Cartagena ; Spania i punea la dispozițiune soldați escelenți ; iar geniul seu militar ținea strins legată de persoana sa pe această armată care era opera lui. Nu mai erau vechiele armate de mercenari. O disciplină esemplară, un devotament fără margini pentru general, o ardoare de luptă anima pe acești ostași. Când el muri in 229, lăsă noul stat creat și armata ginerelei seu Asdrubal. Mai puțin viteaz de cât soerul seu, dar politic mai ghibaciu, Asdrubal continuă mai departe opera lui. In opt ani de guvernare, el intinse posesiunile Cartagineze până la Ebru. In 221 ajunse in fruntea acestei armate Anibal, fiul lui Amilcar Barca. *) Senatul cartaginez aprobă alegerea trupelor ; și astfel cel mai inverșunat dușman al Romanilor se văzu in fruntea unei oști cu totul devotată lui.

Animat de dorința de resbunare, el făcu de la început uriașul plan de a trece in Italia și a înăduși acolo puterea romană. Romanii urmăriau cu un ochiu atent tot ceia ce se făcea in Spania. Fiind că cetatea Saguntul se pusese sub protecția lor, ei trimiseră o deputațiune la Cartagena ca să facă cunoscut că atacul Saguntului va fi considerat ca o declarațiune de resboiu. Când se auzi că Anibal a încunjurat această cetate, Romanii trimit o nouă ambasadă la Anibal ; aceasta inse refuză să o primiască. Până să ajungă ambasadorii in A-

*) *Anibal.* «Indrăzneț peste măsură când era vorba de a infrunta o primejdie, el păstră o prudență minunată chiar in mijlocul primejdiei. Nici o muncă nu obosia corpul lui, nu tulbura spiritul lui. Suferea de o potrivă frigul și căldura. In mâncare și băutură, el se uita la nevoile naturei, și nici odată la plăcerea sa. Veghierile, somnul seu nu era regulat prin orele zilei sau ale noptei. Tiimpul ce i rămânea după sfârșitul trebilor, el 'l întrebuința pentru repaus, pe care nu'l căută nici in moliciunea patului nici in tăcere. De multe ori l'au văzut acoperit cu o manta soldățească intins pe pământ, intre sentinele și soldați. Hainele lui nu se deosebiau intru nimic de ale celor alți ; numai armele și căii sei se deosebiau. Cel mai de frunte călăreț și pedestraș tot odată ; mergea cel dintâi la luptă și cel de pe urmă la odihnă. Niște calități așa de mari erau insoțite de viciuri tot așa de mari : o cruzime fără milă, o perfidie mai mult de cât punică, nici o franchetă, nici o pudoare, nici o frică de zei, nici un respect pentru credința jurămintului dat, nici o religiune.» (Tit. Liv. XXI, 4).

frica, până să se ia vre o decisiune, trecu un timp îndelungat și se și auzi la Roma că Saguntul a fost cuprins, pradat și ars; iar locuitorii vânduți ca sclavi, după ce susținuseră cu multă bărbăție un asediu de opt luni (219).

§. 3. Al doilea resboiu Punic

Când sosi la Roma vestea despre luarea Saguntului, Senatul se grăbi a trimite o ambasadă la Anibal și la Cartagena. Anibal refuză să o primiască sub cuvint că nu poate garanta viața ambasadorilor în mijlocul unei armate alcătuită din atâtea elemente deosebite. Ajunși la Cartagena, ambasadorii se plâneră inaintea Senatului de violarea păcei și cerură să li se dea pe mână pe îndrăznetul general. Cartaginezii se aflau în mare incurcătură. N'ar fi voit să strice pacea cu Romanii, dar nici nu îndrăzneau să li acorde satisfacerea cerută. De aceea când un ambasadur roman rădică poala togăi sale și zise: «V'am adus pacea și resboiul, alegeți» Cartaginezii respuuseră să aleagă Romanii. Aceștia aleseră resboiul (218).

Senatul roman pregăti două armate. Una comandată de cătră Publiu Corneliu Scipione fu trimisă în Spania în contra lui Anibal; iar a doua trecu în Sicilia sub Tiberiu Semproniu Longu ca de aci să se transporte în Africa. Intențiunea Senatului era de a lua o repede ofensivă. În același timp, Anibal lăsând fratelui seu o puternică armată cu care să apere Spania, și făcu planul de a transporta resboiul în Italia, unde era sigur de scularea popoarelor din Galia Cisalpină. Neputându-se espune la o călătorie pe marea, cea ce l'ar fi lasat la discrețiunea Senatului cartaginez, el apucă drumul pe uscat cu o armată de 90,000 pedestri, 12,000 călări și câți-va elefanți.

Mai înainte de a pleca Scipione, el trecu Ebrul, munții Pirinei și ajunse în Galia unde populațiunile i înlesniră trecerea. Era la Rodanu când Scipione se hotără să-i atină calea. Dar ajunse prea târziu. Cu toată opunerea Galilor, Anibal trecu cu mare greutate fluviul, astfel că numai o mică parte din armata sa avu o încăierare cu Romanii. Armata lui era redusă pe jumătate când ajunse la munții Alpi, cea de pe urmă și mai grea piedică de invins în drumul seu. Cu greutate nespuse, umplând de multe ori prăpăstiile cu oameni și animale, sacrificând mai toate bagajele sale și o mare par-

218

90.000
12.000 $\frac{1}{2}$

9
15
6.000

te din elefanți, luptând neconținut cu resboinicile populațiuni din cri-
erii munților, după nouă zile de drum, Anibal ajunse pe creștetul mi-
cului St. Bernard.† Aici armata dădu pestă greutăți teribile. Oameni
și animale se infundau în ometele cele nestrăbătute; trebuia să se
taie stânci pe aceste locuri pe unde greu se trecea și cu piciorul; dar,
în schimb, din vârful acestor munți uriași Anibal arătă soldaților sei
frumoasele câmpii a le bogatei Italie, și în departare Roma, ținta a-
tător necazuri. Pogorârea fu și mai grea de cât suișul. În fine du-
pă cinci-spre-zece zile de primejdii și pierderi, oastea ajunse în vale.
Trecuse cinci luni de când plecase de la Noua Cartagenă în Spania
și era redusă numai la 20,000 pedestri și 6000 de călări: armată de
tot mică pentru a cuceri Italia, dar plină de devotament pentru tână-
rul ei general, care era sigur și de rescoala Galiei Cisalpine.

Romanii nici nu se gândiseră să atace pe Anibal la ieșirea sa
din munți. Atât de grea li se părea lor această operațiune militară.
Consulul Scipione veni din Galia și se hotărâ a aștepta pe Cartagi-
nezi la trecerea peste Ticinu. Dar încercarea lui Scipione ieși rău.
Mulțemită rescălării Galilor, Anibal avea o armată cu mult mai supe-
rioară celei romane, mai cu samă în cavalerie. Această armă decise
victoria de la Ticinu. Cu toată înfrângerea sa, Scipione trecu Tici-
nul și alese loc de bătălie pe malurile Trebiei. Locul era ales cu
multă ghibăcie; dar Scipione era rănit în urma bătăliei de la Ticin
și Semproniu trebui să iea comanda supremă. Acesta era cu mult
inferior în talente militare colegului seu. În loc să întirzie atacul, el
căzu în cursa întinsă de Anibal și primi lupta ce i se oferia. Pede-
strimea romană flămândă, obosită, trebui să treacă riul după ce și
isprăvisse toate munițiunile în lupta susținută cu călărimea dușmanilor.
Cu toată greșala consulului, succesul fu mult timp nedecis, când un
nou atac neașteptat al călărimei numide hotărâ victoria în favoarea
lui Anibal. Lupta fusese crincenă. Anibal fusese oprit în loc; dar ce-
le două victorii avură mari consecinți morale. Mai bine de 60,000 de
Gali trecură sub steagurile lui Anibal. Cu toate aceste cele două lup-
te sângeroase siliră pe eroul cartaginez să modifice planurile sale de
luptă și să înțeleagă că totul atirná de la deslacarea confederațiunei
italice de sub heghe monia romană.

7
Vala Isomului și regi. Baltu = clanta

În primăvara anului 217 el trecu munții Apenini și cu mari

greutăți se înaintă în Etruria *). În timpul acesta nu se făcuse la Roma nici o pregătire extraordinară. Se ridicară numai două armate consulare dintre care una, sub comanda consulului Flaminiu fu trimisă în Etruria ca să apere pasurile Apeninilor ; iar ceia altă la Ariminum. Inteligența cea mai ordinară încă putea pricepe că o luptă nu se putea da fără ca cele două armate să fie intrunite ; dar Flaminiu se credea un mare geniu militar : și pe lângă aceasta nu voia să împartă gloria cu colegul seu Serviliu. El căzu dar în cursa întinsă de către Anibal și pierdu marea bătălie de la Lacul Trasimen, în care peste 30,000 de Romani fură morți sau prizonieri **).

*) *Anibal în Etruria.* «Fiind că apele acoperiau toate locurile și nu rămănea nici un loc uscat unde să și poată întinde soldații trupurile lor obosite, ei se culcau pe grămezi de bagage în apă. Cadavrele cailor îngrămădite peste tot drumul serviau câteva minute drept paturi acelor nenorociți, cari nu căutau de cât un mic spațiu uscat pentru a lua puțin repaos. Anibal bolnav de ochi din cauza variațiunilor de căldură și frig ce se întâmplă primăvara, de și suit pe singurul elefant care-i mai rămăsese, ca să nu umble prin apă, simți că suferințele i se măresc prin veghieri, prin umezeala nopților și prin negurile mlaștinilor ; și cum nu avea nici loc nici timp a se căuta, el pierdu un ochiu». (Tit. Liv. XXII, 2).

**) *Bătălia de la Trasimen.* «Intr'o întunecime așa de mare, soldații se ajutau mai mult cu urechile de cât cu ochii. La gemetele răniților, la ciocnirea corpurilor și a armelor, la strigătele pline de furie și de frica, ei și întorceau capul în toate părțile. Unii, în fuga lor, erau oprîți de o ceată de luptători ; alții reînțorși la luptă, erau împinși de o trupă de fugari. În fine, după silinți zadarnice în toate direcțiunile, cum erau închiși la flancuri prin lac și prin munți, din front și din urmă de către dușmani, când văzură bine că ei nu mai puteau aștepta scapare de cât de la brațul și sabia lor, fie-care se conduse numai după capul seu, și o nouă luptă începu. Nu era una din acele lupte regulate în care se merge pe principi, hastați și triari ; nu se mai vedeau antesignarii luptând înaintea steagurilor, și cei alți în urmă ; nici soldații înșirați pe legiune, pe cohortă sau manipul. Întimplarea i aduna, și fie-care după curajul seu, se bătea înainte sau în urmă. În fine, ferbințala luptei a fost așa de mare, și absorbi așa de mult tot sufletul lor, că nimeni n'a simțit acel cutremur de pământ care a distrus în parte mai multe orașe din Italia, a întors rîurile spre izvor cu toată regegiunea cursului lor, a aruncat marea în fluvii, și a resturnat munți prin prăbușituri întinse.... Lupta ținu trei oare... După uciderea consulului se începu fuga. Nici lacul, nici munții nu opriră pe fugarii spăimântați ; alergau ca niște orbi pe cărarile cele mai strîmte ; arme și oameni se prăvăliau grămadă în prăpastie. Mulți se înceară în lac.» (Tit. Liv. XXII, 6).

Anibal, în loc de a se îndrepta asupra Romei, 'și schimbă direcțiunea. El se feri a se lupta cu cea altă armată romană, se strecură pîntre cetățile de la estul Apeninilor, și se așează în Picenum. Aci 'și odihni bine armata, i dădu o nouă organizare și îngrijii mai cu samă de călărima numidă ai căria cai au fost spălați și frecăți cu vin roș. Lipsa mașinilor de resboiu încă fusese cauza de nu se îndreptase în contra Romei. Din Picenum Anibal se lăsă încet până în Apulia, arzînd și devastînd mai cu samă pămînturile aliaților, cău-tînd mai cu samă să-i deslipiască de Roma. Romanii în timpul acesta numiseră dictator pe Quintu Fabiu Maximu. Acesta adoptă o tactică cu totul deosebită. El se feri a intra în luptă cu Anibal; din contra 'l evita. Urmăria pas cu pas armata cartagineză, oprind strîngerea de provisiuni și de furaj, sdrobînd micidele detașamente ale dușmanului și inspirînd incredere aliaților *). Armata lui era cu mult mai superioară; dar cu toate aceste se feriă de luptă. Într'un timp numai închisese așa de bine pe Anibal în strîmtorile munților că l'ar fi sdrobot de sigur dacă acesta n'ar fi scapat prin o stratagemă. Anibal se văzu în timp de mai multe luni strîns de toate părțile de un dușman nevăzut, care'i făcea foarte mult reu. Această tactică a lui Fabiu a scăpat Roma și a făcut să i se dea numele de *Cunctator* (întărziitorul).

Dar în timpul acesta, groaza Romanilor de Anibal să împrăștie-

---

*) «Fabiu luase hotărârea, și nimic în urmă nu'l făcu să și-o schimbe, de a nu se espune la riscul unei bătălii, și a se ocupa numai a feri trupele sale de ori ce primejdie. Această hotărâre nu'i făcu la început nici o onoare; fel de fel de vorbe circulau pe socoteala sa; 'l făceau laș, timid, om căruia i e frică de dușman; dar în curînd se văzu că, în împrejurările de față, hotărârea lui era cea mai înțeleaptă și foarte judicioasă. Urma evenimentelor justifică în curînd soliditatea acestor reflecțiuni. Armata cartagineză era compusă din soldați esercitați din tinerețe cu muncile și primejdiile resboiului. Ea era comandată de un general nutrit și crescut pîntre soldați, instruit din copilărie în știința armelor. Ea căștigase deja mai multe victorii în Spania, și bătuse pe Romani și pe aliații lor de trei ori una după alta. Ș'apoi erau oameni cari, neputînd spera la nici un ajutor de nicăire, nu aveau altă resursă și altă speranță de cît numai în victorie. Nimic din toate aceste nu era în partea Romanilor. Dacă Fabiu ar fi dat o bătălie generală, înfrîngerea sa ar fi fost sigură». (Polyb. III, 19).

se. El nu mai era dușmanul neinvins de la Trasimen. La Roma demagogii și dușmanii lui Fabiu prinseră curaj. Toți strigau că el înadins vrea să eternizeze resboiul; i imputau că lasă pe Anibal să ardă și să pustiască pământurile soților, și terminau că a sosit timpul ca el să fie alungat din Italia. Aceste discursuri inflăcărâte avură drept rezultat că pentru anul 216 se alege consul Terentiu Varone, cel mai aprig partizan al unei lupte decisive *). Cu mare greutate Senatul isbuti ca să se aleagă și Luciu Emiliu Paulu care era de opiniile lui Fabiu. 216

Cu o armată de 80,000 de pedestri și 6000 de călări, cei doi consuli înaintară în Apulia. Anibal doria din toată inima o luptă, pentru care și alesese loc în câmpia de la Cannae pe malurile riului Aufidus. Aici în Iunie 216 se dădu o bătălie teribilă în care căzură peste 70,000 de Romani împreună cu consulul Paulu Emiliu și 80 de senatori **). Terentiu Varone abia scăpă cu vre o patru mii de oameni la Canusium, unde cu timpul se mai adunară și alți fugari. 80.000
6000
216

*) Înainte de a pleca din Roma Terentiu Varro, lucru care nu se mai făcuse până atunce, puse pe soldați să jure că vor alerga la ordinul consulilor, și că nu se vor depărta fără autorisarea lor. Înainte era numai un angajament solemn; când erau înșirați pe decurii sau centurii, călării sau pedestrii, jurau la un loc și spontan eu că nu vor fugi și că nu vor părăsi postul lor, afară numai pentru a lua sau a strînge o armă, a lovi un dușman, sau a scapa un concelătean: acest pact voluntar fu prefăcut în un jurământ legal, depus în mâinile tribunilor militari. (Tit. Liv. XXII 38).

**) «Cannae, orașel neînsemnat din Apulia, a ajuns vestit prin mărimea nenorocirilor noastre și prin măcelărirea a patru-zeci de mii de Romani. Aci, totul conspiră pentru pierderea nenorocitei noastre armate; generalul inamic, pământul, cerul, timpul, toată natura în fine. Nemulțemit că ni-a trimis transfugi falși cari în curând în timpul acțiunii, măcelăriră pe soldații noștri atacându-i pe la spate, Anibal, acel căpitan vecinic viclean, observând câmpul de bataie, recunoscu că e o câmpie întinsă arsă de soare, acoperită de pulbere, și că suflă periodic un vânt despre răsărit. El orândui armata așa ca Romanii să aibă contra lor toate aceste desavantaje; și ca cum ar fi avut cerul chiar la dispoziția sa, el și dădu ca ausiliar vântul, pulberea, soarele. Astfel două mari armate fură tăiate în bucăți, și dușmanul se sătură de ucis.... Aufidul, cât-va timp plin de sânge, un pod de cadavre făcut, prin ordinul lui Anibal, peste torentul Vergelli, două baniți de inele trimise la Cartagena, fură mărturiile infringerii noastre». (Florus II, 6).

Nici odată patriotismul Roman și increderea în viitorul republicei nu s'a arătat într'un chip mai strălucit de cât după fatala bătălie de la Cannae. S'au adus rugăciuni zeilor ; s'a oprit doliul *) ; s'a decretat ridicarea sub arme a tuturor cetățenilor valizi ; s'a refuzat rescumpărarea prizonierilor **) ; s'a decis ca rămășițele scăpate din bătălie să servească fără grade, fără soldă și fără onoruri până 'și vor spala rușinea ; iar când s'a auzit că vine consulul Varone, Sena-

*) «Ce mare respect a arătat cătră zei Senatul roman ! După nenorocirea de la Cannae, Senatul a oprit pe mamele de familie a prelungi doliul mai mult de trei zeci de zile, pentru ca să se poată celebra misterele zeiței Ceres ; căci poate mai bine de jumătate din armata romană rămăsese pe acel loc execrabil și blestemat, și nu era casă în care se nu fie lacrimi. Cu chipul acesta, mamele și fetele, soțiile și surorile resboinicilor morți de curând, trebuiră să 'și usuce lacrimile, se părească semnele de durere, și să meargă, în rochii albe, să depună tămăe pe altare» (Val. Maxim. I. 1).

**) Cei zece deputați trimiși de cătră Anibal ca să tracteze despre rescumpărarea celor opt mii de prizonieri «după ce au ajuns la Roma, rugară pe Senat să nu refuze prizonierilor consolarea de a'și revedea patria, și să fie condamnați a plăti fie care trei drahme, numai ca să li se permită a reîntra în familiile lor ; că Anibal nu li cerea nimic mai mult drept rescumpărare ; că ei nu se credeau nedemni de o asemine grație ; că nu se temuseră de a se lupta ; că nu li se putea nimic impuța care ar fi o rușine pentru Roma ; și că lăsați să păzască tabăra, numai prin o curată nenorocire, după distrugerea restului armatei, ei căzuseră în puterea dușmanilor. Romanii suferiseră atunci pierderi foarte mari ; nu li rămăseseră mai de fel aliați ; nici odată puterea lor nu fusese amenințată de un mai mare pericol ; cu toate aceste, după ce au ascultat pe deputați, tot d'auna cu băgare de samă la ceia ce trebuiau să facă, ei ținură piept nenorocirei, și nu li scăpă nimic din ceia ce cerea interesul republicei ; căci văzind că scopul lui Anibal nu era numai de a'și procura bani, dar și de a stinge în dușmanii sei ardoarea de luptă, arătându-li că de și învinși nu trebuia să dispereze de salvarea lor ; Romanii fură așa de departe de a acorda ceia ce li se cerea, că nu se sdruncinară nici prin milă cătră concetățenii lor, nici prin convingerea serviciilor ce puteau face acești prizonieri. Ei nimiciră intențiunile și speranțele lui Anibal, refuzând de a rescumpara pe acești soldați, și făcură o lege prin care cei cari li mai rămăneau erau obligați a învinge sau a muri, pentru că nu era pentru învinși altă speranță de mântuire din mânele dușmanilor de cât numai moartea... Anibal fu spăimântat de constanța și de mărimea de suflet care strălucea în deliberațiunile Romanilor». (Polyb. VI, fragm. 10).

mul i a ieșit intru intimpinare mulțemindu-i că n'a desperat de mântuirea republicei.

Marele general Cartaginez cunoștea această tărie de caracter; de aceea s'a ferit a veni asupra Romei, îndată după bătălie, cum 'l sfătuiau amicii sei. Singurul câștig al acelei victorii a fost că mai multe cetăți din Italia sudică s'au dat in partea lui. Cu toate aceste armata sa era slăbită, Galii erau prea departe și frații sei nu'i puteau trimite ajutoare din Spania, pentru că aveau lupte cu Romanii *). El ceru ajutor de la Cartagena. Dușmanii sei făcură ca să i se refuze. Atunci Anibal atrase in alianța sa pe Filip, regele Macedoniei, și pe Syracusa.

Pe când Anibal se așezase in Capua, care'i deschise porțile, Senatul făcu pregătiri uriașe. Pe lângă armatele trimise in Spania cu frații Scipioni, trei armate țineau incunjurat de toate părțile pe Anibal. In totul erau nouă armate romane și patru flote cu un efectiv de peste 200,000 de oameni, dintre cari 90,000 lângă Capua. Anibal voi să sdrobiască acest cerc de fer; dar generalii romani i causau pierderi mari și pedepsiau cumplit pe cei cari făcuseră defectiune. Anibal era invins fără nici o luptă **). Mulți din armata sa incepuseră a deserta; pe când Senatul găsia in patriotismul cetățenilor mijloa-

*) *Situațiunea lui Anibal.* «Noi ne luptăm in Italia, zise Fabiu, pe pământul nostru și in căminile noastre; suntem incunjurați de concetățeni și de aliați; ei ne ajută și ne vor ajuta cu arme, cu oameni, cu cai, cu bucate; ni au și dat dovezi de credința lor in nenorocirile noastre. Fie-care zi ne face mai buni, mai prudenți, mai fermi. Anibal, din contra, este pe un pământ străin, dușman, unde totul este inarmat, conjurat contra lui; departe de vetrele, de patria sa, el nu are pace nici pe uscat, nici pe marea. Nici un oraș, nici o fortăreță pentru a'l primi. Nicăirea el nu vede ceva care ar fi a lui; el trăiește din zi in zi cu prada. Abia i a ramas a treia parte din armata cu care a trecut Ebrul. Foamea i a omorit mai mulți soldați de cât ferul; și deja nu poate hrăni nici cât i a ramas. Vă indoți că temporisând, noi n'avem să răpunem un dușman care slăbește din zi in zi, care nu are nici convoiuri, nici recruți, nici bani?» (Tit. Liv. XXII. 39).

**) «Intr'atata 'l credeau puternic prin geniul seu, atunci chiar când totul se surpa in jurul lui! Nu știu, in adevăr, dacă n'a fost mai admirabil in nenorocirile de cât in succesele sale. Tăbărât pe un câmp dușmănesc in timp de trei-spre-zece ani, așa de departe de țara sa, cu toate vicisitudinile resboiului, in fruntea unei armate com-

cele necesare pentru o flotă nouă și pentru armatele din Spania. În anul 214 situațiunea se schimbase cu totul. Anibal fu bătut la Nole; Hanon la Benevent; patru-spre-zece legiuni se țineau numai pentru a purta resboiul cu dinsul; pe când Filip al Macedoniei nu răspundea de feliu la speranțele mari ce se făcuseră despre cooperățiunea sa. Peste câți-va ani Syracusea, cu tot ajutorul mașinilor inventate de către Archimede *), și mai pe urmă toată Sicilia, fu supusă de către Romani.

Capua fu de asemenea cuprinsă și pedepsită cumplit, de și Anibal a făcut tot posibilul să o poată scăpa. O dată venise până aproape de Roma sperând că Romanii o vor despresura ca să alerge întru apărarea cetății lor; dar Senatul avea armata cu care să apere Roma și nici un soldat din jurul Capuei n'a fost luat.

Cuprinderea Tarentului n'a folosit mult lui Anibal; lui nu i rămase altă speranță de cât în ajutorul ce i aducea fratele seu Asdrubal. Acesta după moartea celor doi frați Scipioni restabilise trebile Cartaginezilor în Spania, înșelase pe tinărul Scipione și scăpase din Spania cu o armată numeroasă. În 207 el apăru în Italia de sus. Consulul Marcu Liviu fu trimis în contra lui pe când colegul

pusă nu din concetățeni, ci de o adunătură confusă de oameni de toate națiunile, cari nu aveau nici aceleași legi, nici aceleași moravuri, nici aceeași limbă, a cărei exterior, vestminte, arme, cult, religie și mai toți zeii erau diferiți; el știa a i uni prin legături așa de indisolubile, că nici odată nu i a văzut cineva despărțiți între ei, nici sculați contra generalului lor. Cu toate aceste leaflă și nutrimentul li lipsia adesea pe teritorul dușmănesc, dublă lipsă, care, în timpul primului resboiu punic, ridicase atâtea conflicte deplorabile între generali și soldați». (Tit. Liv. XXVIII, 12).

*) «Dar ceia ce intristă mai mult pe Marcellu fu uciderea lui Archimede. Acesta era singur, ocupat a medita asupra unei figuri de geometrie, cu ochii și cugetarea întregă la această meditare, fără să bage de samă nici vuetul Romanilor, cari alergau prin cetate, nici cuprinderea Syracusei. De odată, un soldat se prezentă înaintea sa și i ordonă a merge la Marcellu. Archimede voi să resolviască întâi problema, și să'i stabiliască demonstrația; dar soldatul în mânie scoase sabia, și 'l ucise. Alții spun că Romanul veni drept asupra lui cu sabia scoasă ca să'l omoare, că Archimede 'l rugă, 'l conjură să mai aștepte un minut, ca să nu lase problema neisprăvită și fără demonstrație; dar că soldatul, puțin bătându'si capul de probleme, l'a ucis». (Plut. *Marcellus*).

seu Caiu Claudiu Nero avea însărcinarea a observa pe Anibal. Cei doi frați erau despărțiți astfel prin două armate romane care se puteau ușor intruni. Neron concepu un plan îndrăzneț. Lăsând o parte din armată în tabăra din fața lui Anibal, el se îndreptă cu mai bine de zece mii de oameni spre nord. Ambii consuli se intruniră pe malurile riului Metaurus. *) După o luptă sângeroasă în care armata cartagineză este desfăcută cu totul și Asdrubal ucis, **) Neron se întoarce în marșuri forțate la tabăra sa, de unde asvirli în câmpul lui Anibal capul fratelui său. Sigur de astă dată că Anibal nu va mai putea primi ajutoare de nicăire, Senatul și îndreptă privirile asupra Africei neglijend cu desevărsire pe Anibal care va rămănea în Italia cinci ani. Scipione decise pe Romani să transporte resboiul în Africa. După ce comandase șese ani armatele din Spania, unde mai mult prin

*) *Roma în timpul bătăliei de la Metaur.* «Este peste putință a se descrie starea cetății în timpul celor două situațiuni așa de deosebite: așteptarea evenimentului care ținea toate spiritele în nedumerire și bucuria succesului. Din ziua când se auzise despre plecarea consulului Neron, senatorii nu părăsiră de fel Curia, stând în jurul magistratilor; iar poporul nu se depărtase de fel din for nici o zi, de la răsăritul până la apusul soarelui. Femeile romane, în neputință de a face alte serviiții, aveau recurs la rugăciuni; ele se imprăștiiau în toate templele, și obosiau cerul cu făgăduielile și rugăciunile lor. Cetatea se legăna astfel între frică și speranță. . . . » (Tit. Liv. XXVII, 50).

**) *Moartea lui Asdrubal.* «Celebru deja prin atâtea vitejii, acest general făcu virf gloriei sale în această bătălie. El susținu pe luptători prin îndemnurile sale și prin curajul cu care a înfruntat toate pericolele. Când soldații sei, storși de obosală și descurajați, refusau de a continua lupta, el i reinsufleți prin rugămintile, sau prin imputările sale; el i readună în fugă, și isbuti de mai multe ori a restabili lupta. În fine, când norocul s'a declarat în favoarea Romanilor, el nu mai voi să trăiască în urma acestei armate pe care numai numele lui o adusese până aici: îndreptând calul în mijlocul unei cohorte romane, el muri luptându-se, cum se cuvenia unui fiu a lui Amilcar și frate a lui Annibal. Nici odată, în cursul acestui resboiu, n'a fost zi mai sângeroasă pentru dușman; a fost un fel de resbunare pentru Cannae, fie prin moartea generalului, fie prin distrugerea armatei. Cinci-zece și șese mii de Cartaginezi au fost uciși, cinci mii patru sute făcuți prizonieri; o pradă imensă de tot felul, dar mai cu samă în aur și argint, remase în mâinile învingătorului. S'au scăpat din robie mai bine de trei mii de cetățeni romani cari erau în puterea dușmanului.» (Tit. Liv. XXVII, 49).

ghibăcia și înțelepciunea sa ruinase pe Cartaginezi, *) Scipione fu ales Consul. Senatul de teamă ca noul Consul să nu facă apel la popor, i aprobă planurile sale. În 204 Scipione cu 30000 de soldați, între cari se însemnau remășiile desonorate din bătălia de la Cannae, trecu în Africa. **) Mai dinainte atrăsese în partea sa pe Masinissa unul dintre capii Numizilor. Cartagena văzindu-se amenințată rechemă pe

*) Scipione ordonă Spaniolilor să nu i mai dea titlul de Rege. «Cine nu va admira aci mărimea de suflet a acestui consul? El e încă foarte tânăr, și norocul 'l favorizează așa de mult, că toți acei în fruntea cărora se află de la sine sunt atrași să-i dea titlul de Rege; cu toate acestea el nu pierde din vedere ceia ce el este, și aruncă de parte de el lingușitorul titlu cu care voiesc să 'l onoreze. Dar această mărime de suflet va surprinde și mai mult, dacă ne vom arunca ochii asupra celor de pe urmă timpuri din viața sa; pentru că isprăvile sale din Spania, după ce a domolit pe Cartaginezi, redus sub puterea patriei sale cea mai mare și cea mai frumoasă parte din Africa, de la altarele Philenilor până la columnele lui Hercule; după ce a cucerit Asia, invins pe regii Assyrienilor, supus Romanilor cea mai mare și cea mai însemnată parte din univers, câte ocazii nu i-a oferit norocul de a se face rege? Putem spune că n'avea de cât să aleagă țara care i plăcea mai mult. Un noroc așa de repede și așa de constant, care putea inspira o mândrie din cale afară nu zic numai unui om, dar și unei divinități, dacă e permis a mă exprima astfel, nu ispită pe Scipione. El era așa de mai pre sus de cei alți oameni prin mărimea sa de suflet, că avu un mare despreț pentru suveranitate, mai pre sus de cât care nu mai îndrăznește nimine a cere ceva de la zei. El preferă patria și credința care-i datorită înaintea unei puteri așa de strălucită și de fericită.» (Polyb. X, fragm. 9).

**) *Scipione pleacă în Africa.* «Îndată ce se făcu ziuă, Scipione, de pe vasul pretoriu, ordonă prin crainic să se facă tăcere și făcu următoarea rugăciune: Zei și Zeițe, care locuiți mările și uscaturile, vă rog și vă conjur să faceți ca toate actele comandamentului meu, trecute, prezente sau viitoare, să fie spre folosul meu, al poporului roman, al aliaților cu nume latin și al tuturilor cari s'au legat cu norocul poporului roman și cu al meu, și cari se luptă sub ordinele mele, sub auspiciile mele, pe uscat, pe marea și pe fluvii. Favorizați proiectele mele, și faceți ca ele să prospere; readuceți-ne în căminurile noastre, sănătoși și teferi, toți în deplină sanătate, în forță, învingători asupra rivalilor noștri zdrobiți, împodobiți cu spoliile lor, încărecați de prăzi și triumfători; permiteți-ne a ne resbuna asupra dușmanilor noștri publici și particulari; dați poporului roman, dați mie ocaziunea de a face să cadă asupra Cartaginei relele cu care a voit să înădușe poporul cartaginez patria noastră.» După această rugăciune, el aruncă în marea, cum e obiceiul, măruntaiele crude ale unei victime, și ordonă să sune ordinul de plecare». (Tit. Liv. XXIX, 27).

Anibal. Acesta se întoarse la Cartagina după o absență de trei-zeci și șese de ani. *) După o zadarnică întrevvedere între Scipione și Anibal se dădu în 202 marea bătălie de la Zama. **) Cartaginezii fură învinși. ***) Ei fură nevoiți să facă pace cu următoarele condi-

*) «Anibal în multe priviri mi pare un mare căpitan ; dar în ceia ce cred eu că a eselat, e că, în atîta ani cât a purtat resboiu, în timpul cărora a avut a suferi atâtea efecte ale norocului, el a avut meșteșugul a amăgi de multe ori pe generalul dușmanilor în acțiuni particulare, fără ca vre o dată dușmanii să l fi putut amăgi pe el, cu toate numeroasele bătălii și lupte ce a purtat : așa de mari erau precauțiunile ce lua pentru siguranța persoanei sale, și eu nu pot a lăuda în de ajuns înțelepciunea lui în această privire. O armată întregă poate pieri ; dar pe cât timp generalul trăiește și poate lucra, norocul i poate aduce o mulțime de ocațiuni pentru ca să poată repara pierderile sale. Dar când el a murit, armata nu mai e de cât un vas care și a pierdut pilotul.... Aceasta o zic pentru acei generali cari, sau prin vanitate, sau prin o ușurință copilărească, sau prin ignoranță, sau prin dispreț pentru dușmani, cad în astfel de greșeli, căci e sigur că urmările funeste ale morții unui general care s'a spus fără nici o înțelepciune, nu urmează de cât prin vre unul din aceste defecte.» (Polyb. X, fragm. 8).

**) «A doua zi trebuia să se știe dacă Roma ori Cartagina are să fie stăpâna lumii. Nu Africa, nu Italia, ci Universul întreg avea să fie recompensa învingătorului.... Pentru a decide această mare chestiune se înaintau pe câmpul de bataie cele două popoare, cele mai puternice de pe pământ, reprezentate fie-care prin cel mai mare dintre generalii sei, prin cea mai bravă armată, și gata a încorona prin un nou succes edificiul gloriei lor sau a l resturna. Spiritele șovăiau nesigure între speranță și frică ; fie-care, avînd în vedere forțele sale și ale dușmanului, se aprecia mai mult cu ochii de cât cu rațiunea și se dădea în acelaș timp și la bucurie și la tristeță.» (Tit. Liv. XXX, 32).

***) «(În bătălia de la Zama) Anibal scăpă cu câți va călăreți și fugi la Adrumet. În timpul luptei, ca și înainte de luptă, el desfășurase toate resursele artei militare ; și, după mărturisirea lui Scipione chiar, și acelor mai ghibaci căpitani, trebuie să mărturisim că înorînduise armata sa în acea zi cu un talent rar. În prima linie veniau elefanții, pentru că isbirea lor neprevăzută, avîntul lor neresistibil, să impedeze pe Romani de ași regula insigniile și de ași pastra șirurile. Apoi veniau ausiliarii înaintea liniei Cartaginezilor, așa că acești aventurieri din toate națiunile, a căror credință n'avea altă legătură de cât numai interesul, să nu poată lua fuga. Anibal calculase că primînd astfel prima isbire a Romanilor, ei vor slăbi ardoarea lor și, drept ori ce serviciu, vor toci prin ranele lor ferul dușmanului. În rezervă pusese corpul în care și punea el toată nădejdea, pe Cartaginezi și pe Africani : el credea că acești soldați, odihniți, s'ar lupta cu succes în

țiuni : *) a) să renunțe la Spania și insulele din Mediterana ; b) să predea Romanilor toți elefanții și toate corăbiile de război afară de zece ; c) să plătiască în timp de 50 de ani o sumă anuală de 200 talanți **) d) să nu facă război nici pace fără învoirea poporului roman.

Scipione serbă un triumf strălucit și câpătă numele de *Africanul*.

§. 4. Războiul cu Filip V, regele Macedoniei.

Pe când Romanii erau ocupați cu cucerirea Italiei și cu primele războaie punico-orientale era prada unei adevărate anarhii. Din sfâr-

contra unor oameni oboșiți și răniți. Cât despre Italiani, ne știind dacă i putea socoti ca aliați ori dușmani, el i îndepărtase la post-gardă.» (Tit. Liv. XXX, 35).

*) *Condițiunile impuse Cartaginei după bătălia de la Zama*. «Să păstreze Cartaginezii în Africa cetățile pe care le aveau înainte de ultimul război purtat cu Romanii ; să continue a avea sub stăpânirea lor pământurile, sclavii și toate cele alte bunuri pe care le a-vuseseră mai înainte ; ca de aci înainte consulul să nu mai facă contra lor nici un act de ostilitate ; ca Cartaginezii să trăiască după obiceiurile lor, fără să li se dea garnisoane.

Ca Cartaginezii să restituie Romanilor tot ce luaseră cu nedreptul de la ei în timpul armistițiului ; să se predea toți prizonierii de război și toți fugarii din ori și ce timp ; să se dea pe mâna Romanilor toate vasele lor cele lungi, afară de zece galere ; să li se dea de asemenea toți elefanții ; să nu facă nici un război nici în lăuntru nici afară de Africa fără ordinul poporului roman ; să înapoiască lui Masinissa casele, moșiile, orașele și alte bunuri care fuseseră ale lui sau ale strămoșilor lui ori unde le ar arăta el ; să dea proviziuni armatei romane pe timp de trei luni ; să plătiască solda armatei până ce se va primi răspuns de la Roma asupra articolelor trimise ; să plătiască zece mii de talanți de argint în timp de cinci zeci de ani, plătind în fie care an câte două sute talanți de Eubea ; și ca pentru siguranța credinței lor să dea o sută de ostatici pe cari i va alege consulul între tinerii de la patru-spre-zece până la trei zeci de ani.» (Polyb. XV, frag. 2).

**) Cartaginezii văitându-se în senatul lor că n'au de unde plăti, Annibal începu a ride. «Trebuie să plângeți atunci, zise el, când ni se ardeau corăbiile, când ni se interzicea ori ce război estern : aceasta ne a omorât.... Noi nu suntem simțitori la nenorocirile publice de cât numai când se ating interesele noastre private ; și cea mai mare pierdere o socotim a fi pierderea banilor. Astfel când Cartagea invinsă a fost despoiată de toate bogățiile sale, când ați văzut-o desarmată și fără apărare în mijlocul întregii Africa în arme, nici unul dintre voi

măturile imperiului lui Alesandru Cel Mare se formaseră o mulțime de State și Confederațiuni între care cele mai însemnate erau:

- 1° *Syria* care cuprindea toată Asia anterioară și avea pretențiune a domina asupra Asiei minore până la țărmurile Mediteranei ;
- 2° *Egiptul* care și întindea stăpânirea și asupra Feniciei ;
- 3° *Macedonia* care aspira să supună întreaga Grecie.

Între aceste trei state mari erau trei confederațiuni de cetăți grecești :

- 1° *Liga Achaică* în Pelopones ;
- 2° *Liga Etolică* în Grecia Centrală ; și
- 3° *Confederația cetățitorilor din insulele și de pe coasta mării Egeie* dintre care cetatea cea mai însemnată era *Republica Rodos*.

Dacă pe lângă aceste state vom adăogi regatele *Bithinia, Cappadocia, Pontul, Galaților, Pergamul*, vom avea o idee despre starea lumii elenice. Această împărțire în mai multe state era negreșit un reu ; dar ambițiunile regilor, a capilor de partide, și lăcomia deosebitelor state și cetăți, unite cu spiritul de gelosie care deosebise în tot dea-una pe Greci, contribuia la chaosul care domnia la resărit de marea Adriatică.

De și vechiul patriotism al Grecilor se stinsese de mult, cu toate aceste Senatul trebuia să aibă o politică foarte înțeleaptă față cu Grecii. Macedonia era încă puternică și Grecia putea uita rivalitățile lăuntrice și a se uni în fața barbarilor de la apus. Pe lângă aceste considerațiuni de înțelepciune politică, se mai uniau și altele de un ordin cu totul deosebit. Romanii începuseră a face cunoștință cu cultura grecească. În nobilimea romană erau mulți tineri entuziasmați de literatura și arta greacă ; ș'apoi Romanii aveau pretențiunea de a fi un stat cult care reprezenta civilizația în fața barbariei apusane. Nu putea Senatul prin urmare să întreprindă în orientul civilizat resboaie ca cele ce le făcea în apus. Respectuos cătră religiunea și cultura grecească, Senatul are să caute a supune Grecia pe nesimțite, pârindu-se în tot dea-una că lucrează pentru binele ei.

Filip V regele Macedoniei se amestecase în resboiul al doilea punic, numai cât era de ajuns ca să se compromită. Intrat în alianță cu

---

nu s'a văicărat ! Și astăzi când fie care dintre voi trebuie să plătiască din banii sei o parte din tribut, ar crede cineva că plângeți ruina patriei. (Tit. Liv. XXX, 44).

Anibal el nu a trimis acestuia nici un ajutor pe câtă vreme a fost în Italia; dar s'a grăbit a i trimite un corp de soldați la Zama; a-²⁰² dică tocmai când acest ajutor era de prisos; pentru că, câteva de mii de soldați nu a folosit nimic lui Anibal la Zama, pe când o intervenție activă în Italia, în mijlocul resboiului, ar fi schimbat poate fața lucrurilor. Cu drept cuvânt dar Senatul aștepta numai ocasiunea a declara resboiu. Ocasiunea se prezintă când Athena ceru ajutorul Romanilor. Cu toată opunerea poporului, resboiul se declară și consulul Sulpiciu Galba trecu marea cu două legiuni în anul 200.

Era și timpul; pentru că Filip voia să răpiască mai multe posesiuni ale regelui minor din Egipt, și amenința să cuprindă toată Grecia. Astfel o întârziere de mai mulți ani putea fi foarte primejdioasă, mai cu samă cu un rege ca Filip, care nu era lipsit de talente militare.

Operațiunile militare merg foarte încet, pentru că Romanii caută mai întâi să liniștască pe Greci, să și creieze pretutundine partizani, să izoleze pe Filip și apoi să-i dea lovitura decizivă. Sulpiciu Galba, om puțin întreprinzător, avea misiunea a nu spăimânta pe Greci; pe când urmașul seu Flamininu fu însărcinat a-i atrage în partea Romanilor. Acesta în loc de a continua resboiul intrând în Macedonia, strămută armatele în Grecia centrală. El vizită mai toate cetățile grecești; atrase pretutundine pe aristocrați în favoarea Romanilor; luă parte la congresul Ligăi Achaice și o determină a se pronunța pentru Romani. *) Și când armatele romane sunt primite în toate părțile cu multă simpatie; când Acheii și Etolii au intrat în alianța romană; atunci Flamininu se îndreaptă în contra lui Filip. Ambele armate se întâlniră în câmpia numită Cynoscefale, pentru că e plină de dealuri care samănă cu niște capete de câni. Câmpul de bătaie fusese foarte bine ales. Pe această câmpie accidentată, falanga macedonică nu se putea desfășura în toată regularitatea sa; pe când legiunea romană

*) «Grecia nu avusese încă multe relațiuni cu Romanii: aceasta era prima ocaziune când interesele lor se amestecau; și, dacă generalul nu ar fi fost de un natural blind, preferând căile de împăcare mai mult de cât violența, știind să asculte cu afabilitate și persuadând prin confiență pe cei cari tractau cu el, menținând înse drepturile justiției, Grecia nu s'ar fi decis fără greutate a părăsi pe domniile sei obicinuite, pentru a trece sub o dominațiune străină.» (Plut. *Flamininu*).

care se putea desface în mai multe manipule, putea lupta cu mult avantaj. Armata macedoneană fu învinsă și Filip ceru pace. El fu nevoit să renunțe la toate posesiunile în afară de Macedonia; să nu întreprindă resboiu fără voia Romanilor; să nu aibă mai mult de cinci vase de resboiu și să plătiască o despăgubire de resboiu de 1000 de talanți (197).

Grecia era scapată de primejdia din partea Macedoniei. Ea se simți fericită când văzu că armatele romane se imbarcă pentru a se întoarce în Italia. Se dovedea prin urmare că e un adevăr ceia ce afirmaseră Romanii că vor să pedepsiască pe Filip numai pentru că a atacat Grecia. Dar entuziasmul Grecilor ajunsese la culme când, la serbarea jocurilor Istmice, Flamininu ceti decretul Senatului prin care se declarau liberi toți Grecii din Europa și din Asia. *) Nu înțelegeau nenorociții că această libertate care li se acorda de cătră străin era numai libertatea de a se sfâșia între sine, de a se bucăți într'o mulțime de state și partide, între care numai partida romană era puternică, pentru că era singura care era unită.

Numai Macedonia intrunind pe toți Grecii într'un mănunchiu ar fi putut amâna poate pentru mai mult timp aservirea Greciei, și Grecii aplaudau la înjosirea singurului stat care i putea scapa de dominațiunea străină!

Mai înainte de a părăsi Grecia, Flamininu se îngriji a lăsa pe Etolieni în dușmănie de moarte cu Filip; pe când la sud, Nabis tiranul Spartei era în asemene pozițiune în fața Acheilor.

§. 5. Resboiul cu Antioh III, regele Syriei.

Antioh III stăpâna toate țerile de la Indus până la Mediterana. Pentru multe din țerile acestui întins imperiu stăpânirea lui era numai

*) «După ce Flamininu a declarat în numele Senatului, la jocurile istmice că Grecii sunt liberi în primul moment, toți spectatoarii n'au putut auzi lămurit și în întregul ei proclamația: stadiul era plin de confuzie și de tulburare; unia și aratau admirația, alții se informau de cele ce s'au spus; și toți cereau ca crainicul să mai repete odată. Când se făcu tăcere, și crainicul înflânduși voacea, a repetat proclamația, și a făcut pe toți să o audă, atunci o strigare imensă de bucurie se auzi până la marea. Tot teatrul se ridică în picioare; nimeni nu se mai gândi la luptători; toți se ingrămădiau a alerga să

nominală ; dară, în schimb, pretențiunile lui erau nemărginite. El ambiționa să cuprindă coastele Feniciei, să desființeze confederația cetăților de pe termurile Asiei minore, declarate libere de către Romani, să anexeze întreaga Grecie și să cuprindă regatul Macedoniei. Din nenorocire pentru «Marele Rege» talentele sale nu răspundeau de fel la nesățioasa lui ambițiune. La început toate i succeseră. Planurile sale în Asia se îndepliniră, cu toate protestările Senatului. Un pericol serios amenința pe Romani mai ales când Anibal nevoit să părăsască Cartagina și găsi un adăpost la Antioh. Marele Cartaginez i propunea să i dea lui o mică armată cu care să intre în Italia ; pe când Antioh ar supune Grecia. După supunerea Greciei regele Siriei trebuia să intre în Italia, să se uniască cu Anibal și să sfârșască odăta cu această cetate care amenința lumea întreagă. Dar slabul rege sirian și curtenii sei nu erau în stare a pricepe și a pune în lucrare asemenea uriașe planuri. El refuză a da lui Anibal o armată și, în loc de a se uni cu Filip, regele Siriei susținu un pretendent la tronul Macedoniei. Aceasta sili pe Filip să se uniască cu Romanii.

Resboiul se începu din pricina Etolienilor cari atacară mai multe cetăți grecești. Etolienii erau foarte mândri. Ei susțineau că numai prin cooperarea lor fusese învins Filip. Și permiteau a amenința pe Romani că au să și așeze tabăra pe malurile Tibrului.

Senatul luă măsuri energice. El ridică o armată însemnată ; puse pe marea o flotă puternică care avea să se intruniască cu forțele Rodienilor, și mai cu samă îngriji a trimite în Grecia pe Flamininu. Pe când Filip V căpăta favoruri de la Romani și promisiunea că i se vor lăsa lui toate cetățile pe care le va cuceri, Flamininu cutriea cetățile grecești întărindu-le în credința cătră Romani și arătându-li deșertăciunea promisiunilor lui Antioh. În adevăr, între Antioh și Grecii dușmani Romanilor se preschimbau neconținut ambasade, care de care mai lăudăroase. Regele promitea *) că are să debarce

---

salute pe Titus ; 'l numiau salvatorul, apărătorul Greciei.» (Plut. *Flamininu*).

*) *Laudele lui Antioh Cel Mare.* «(Ambasadorul seu) spunea că nenumărată cavalerie era gata să treacă Helespontul în Europa; era compusă din Catafracți (oameni cu zale) și arcași. Pe lângă aceste infri-coșate escadroane care erau de ajuns, după părerea sa, pentru a sdrobi armatele intrunite ale Europei întregi, el adăogia o infanterie nu-

in Grecia cu o armată colosală iar cât pentru bani, el avea așa de mulți că putea cumpăra și Roma întreagă. Etolienii la rîndul lor răspundeau regelui că ei au nevoie numai de prezența lui și de bani, iar cât pentru armată au mai multă de cât trebuie pentru a zdrobi pe Romani.

Pe când Roma ridicase trei armate, o flotă puternică, primise ajutoare in bani și provisiuni din Cartagena, Egipt și Macedonia, Antioh de abia putu strînge 10,000 de oameni plătiți cu bani imprumutați cu dobânzi foarte mari. Când sosi in Grecia (192), afară de Etolieni și câteva populațiuni neînsemnate, nime nu se ridică in favoarea sa. După lupte neînsemnate, el, om trecut de 48 de ani, se însură și pierdu iarna întreagă in petrecerile nunții *).

Când armata romană sub Aciliu Glabrio intră in Grecia, Antioh se hotărâ să o aștepte la Termopile. Aci oastea sa a fost bătută și desfăcută cu totul pe când Romanii susțineau că au pierdut numai 150 de soldați.

După pierderea bătăliei de la Termopile, Antioh fugi in Asia. El se opri la Efes. Victoria cîștigată de cătră flota romană la Myon-

merosă : Dahi, Mezi, Elymi, Cadusi. Cât despre forțele navale, Grecia nu avea port care să fie in stare a le cuprinde. Dreapta era formată de Sydonieni și Tyrieni, stînga de Araci și Pamfilieni din Sida, cei intăi din toate națiunile prin știința lor in marină, și prin curajul lor in bătăliile navale. Mai era nevoiă să vorbiască de tesaurile și provisiunile de reshoiu a lui Antioh? Grecii știiau bine că imperiile din Asia au avut tot d'auna aur in abundentă. Prin urmare n'au să aibă a face Romanii cu un simplu cap de republică, ca Anibal, sau cu un rege inchis numai intre hotarele Macedoniei, ca Filip; ci cu un Monarh puternic, suveran al intregii Asie și a o parte din Europa, care venia din fundul Orientului ca să libereze Grecia». (Tit. Liv. XXXV, 48).

*) *Antioh petrece la Chalcis.* «Ca și cum ar fi fost in plină pace, Antioh celebra căsătoria sa; uitând importanța celor două întreprinderi, reshoiul in contra Romanilor și liberarea Greciei, și, lăsând de o parte ori ce grijă de treburi, el petrecu iarna in ospete și plăceri care nu se mai sfîrșiau, și intr'un somn greu provocat mai mult de obosală de cât de sațiu. Desfrînările sale fură imitate de cătră ofiterii cari comandau cartierile de iarnă prin toată țara, și mai ales spre Beoția. Soldații se afundară in aceleași escese. Ei încetară de a purta armele, de ași pastra posturile, de a face sentinela; ei negleseră și lucrările și datorile serviciului». (Tit. Liv. XXXVI, 11).

nesos deschise drum liber armatei de pe uscat care se înainta sub comanda lui L. Scipione, fratele mai mare a lui Scipione Africanul. Antioh intrunise o armată de 90,000 de oameni, care nu ținu de cât câteva oare lupta cu Romanii, la Magnesia lângă Smyrna (190). Romanii pretindeau că în această luptă au căzut 50,000 de asiatici, pe când ei nu au avut de cât 350 de morți. După această rușinoasă înfringere, Antioh se văzu nevoit a încheia pace cu următoarele condițiuni: să cedeze toată Asia până la muntele Taurus; să nu aibă voie a strânge mercenari din Grecia; să nu poată avea mai mult de zece corăbii de resboiu, restul fiind cedat Românilor; să plătească o mare despăgubire de resboiu și să aibă ca amici și inimiți pe cei care vor fi și ai poporului roman. Liga Etolică fu disolvată. 190

§. 6. Cele de pe urmă resboaie cu Macedonia și Grecia.

Filip al Macedoniei sperase că Romanii i vor fi recunoscători pentru că nu s'a unit cu Antioh: dar când începu a face cuceriri în Epir și Tesalia, Senatul i făcu cunoscut să se opriască. El începu a face mari pregătiri în contra Romanilor; dar muri înainte de a pute începe resboiul. Fiul seu Perseu era animat de o mare ură în contra Romanilor; cu toate aceste era dator să fie foarte înțelept, pentru că lucrurile se schimbaseră cu totul în răsărit. Grecii înțeleseră că au să cadă sub jugul Romanilor. Era însă prea târziu pentru ca să mai încerce o luptă. Liga etolică nu mai ființa; liga ahaică nu putea nimic, lasată în propriile sale forțe; Anibal fusese obligat să părăsiască curtea lui Antioh. Simțind că Prusias, regele Bithyniei, la care găsisese ultimul seu adăpost, are de gând să'l dea în mâinile Romanilor, el se otrăvi *).

*) *Lauda lui Anibal.* «Nu putem considera numărul anilor cât a comandat Anibal, bătăliile generale și luptele mici în care a fost de față, asediurile ce le a făcut, revolta cetățililor pe care le cucerise, împrejurările nenorocite în care s'a aflat, mărimea și importanța resboiului pe care l'a purtat cu Romanii, chiar în sinul Italiei în timp de șese-spre-zece ani, fără a da ragaz trupelor sale, fără să fim transportați de admirațiune. Ce ghibăcie în arta de a conduce armatele! ce curaj! ce obicinuință și câtă experiență în resboiu! Ca un înțelept cărmuitor, el a știut așa de bine a supune și a'și ține oamenii la datoria lor, că nici odată ei nu s'au revoltat în contra lui, că nici odată nu s'a ridicat între ei nici o sediițiune. De și armata

Perseu incepu a face pregătiri insemnate. El strinse o armată numeroasă, adună mulți bani, atrase în partea sa pe barbarii de pe malurile Dunărei și făcu o alianță cu Syria, Cartagena, Tracia și regele Illyriei. Planurile sale erau forte îndrăznețe. El medita să intre în Italia. Mai vrednică de însemnat este purtarea sa cu Grecii pe cari voia să-i atragă în parte-i. Din nefericire, așa era de mare groaza ce o inspirau Romanii că nici una din aceste alianțe înjghebate cu atâta greutate nu era temeinică. Perseu o simți, și de aceea se ținu în defensivă. Pe când șapte comisari trimiși de Senat desfăceau toate alianțele lui Perseu, el negocia de pace cu Romanii *). Aceasta descurajă cu totul și pe puținii aliați sinceri ce-i mai avea. După ce a oprit cinci luni pe deputații lui Perseu în Roma, Senatul li dădu ordin să plece numai de cât.

lui era compusă de soldați din diferite țeri, Libyeni, Iberi, Pegari, Gali, Cartaginezi, Italieni, Greci, cari n'aveau de comun între ei nici legi, nici obiceiuri, nici limbă, cu toate aceste el isbuti prin ghibăcia sa a întruni toate aceste națiuni diferite, a le supune sub comanda unui singur șef și a le face să intre în aceleași vederi ca a le lui. Poate că am fi mai puțin surprinși dacă norocul, tot d'auna statornic pentru el, nu l'ar fi făcut să sufere înfringeri; dar nu: dacă de multe ori a avut vînt favorabil, une ori a avut a suferi și de furtuni. Ce ideie nu căpătăm noi din toate aceste despre ghibăcia lui Anibal în meșteșugul resboiului! Putem asigura fără frică, că dacă acest mare om n'ar fi venit la Romani de cât după ce și-ar fi încercat forțele în alte părți ale lumii, n'ar fi părăsit nimic din proiectele sale; dar pentru că a început prin ceia ce trebuia să sfârșască, cum Romanii au fost primul obiect al vitejiilor sale, tot așa au fost ei și stîncă de care s'a prăbușit el». (Polyb. XI, fragm. 11).

*) Trimșișii Romanilor fălindu-se în Senat că au amăgit pe Perseu «bătrânii cari pastrau amintirea vechei politice romane sustineau că nu prin curse și prin atacuri nocturne, prin o fugă simulată și reîntoarceri fără de veste în contra unui dușman nepregătit, purtau resboiu strămoșii lor; că nu căutau gloria vicleniei în loc de aceea a adevăratului curaj; ei declarau resboiul înainte de a'l face; 'l proclamau chiar, și câte odată și fixau locul luptei. Această lealitate i făceau să denunțe lui Pyrrhus pe doctorul care voia să'l otrăviască; și da pe mâna Faliscilor, încărcat de lanțuri, pe trădătorul care li aducea copii cetățenilor. Eată adevărata politică romană foarte îndepartată de duplicitatea punică, și de intriga Grecilor cari socotiau mult mai glorios a înșela pe dușman de cât a'l învinge cu armele. În adevăr, într'un moment dat, va fi mai mare folos de tras din viclenie, de cât din luptă leală; dar pentru ca o victorie să fie completă

Resboiul se incepu cu succese importante pentru Perseu. Consulul Liciniu și urmașul seu Hostiliu, și legații lor, pierdură mai multe bătălii sângeroase. Perseu era vecinic în fruntea armatelor sale în oare de primejdie. Resboiul devenia serios prin neghibăcia deosebiților generali romani. Se ridică o armată de 60,000 de oameni, din care jumătate fu trimisă în Grecia cu consulul Marciu. Acesta după o luptă de două zile putu intra în Macedonia și și așază aci cuartierul de iarnă. În anul următor se alese consul Emiliu Paulu. Acesta trecu Adriatica în fruntea unei armate de 80,000 de oameni. El restabili mai întâi disciplina militară, pe urmă se înaintă în contra lui Perseu silindu-l să se retragă până la Pydna. Aci se dădu o luptă crincenă în care căzură 20,000 de oameni, 11,000 fură făcuți prizonieri. Romanii spuneau că au pierdut 100 de militari (168). Perseu se dădu în curând în mânilor consulului roman. După sosirea comisarilor Senatului, Paul Emiliu ficsă soarta Macedoniei. Locuitorii vor fi liberi, și vor conserva teritoriile, legile și magistrații lor, obligați fiind a plăti poporului roman jumătate numai din impozitele ce se plătise până atunci; dar Macedonia va fi împărțită în patru districte care nu vor avea voie de a contracta între dinsele căsătorie, nici nu vor putea cumpăra și vinde afară din teritoriul lor. Toți amicii, curtenii, ofițerii superiori, funcționarii, după o listă anume, trebuiau să meargă în Italia. De altmintrelea Macedonia fu cruțată de pradă. Inșă fiind că soldații murmurau, Paul Emiliu li dădu voie să prade Epirul. Șeptezeci de cetăți fură prădate și dărămate; 150,000 de locuitori vânduți ca sclavi.

Căderea Macedoniei decidea și de soarta Greciei.

Acheii voiau să iea parte la resboiul în contra lui Perseu; dar Romanii refuseră. O mie de Achei fură transportați la Roma. Cei cari au trăit, au căpătat dreptul de a muri în patria lor, după o lipsă de șapte-spre zece ani. Unia din aceștia căutară să și resbune; și provocară căderea patriei lor. În acest timp un înșălător, Andriscos,

---

și definitivă, trebuie ca dușmanul să mărturisiască singur că nu prin violenție nici prin întâmplare, ci prin bataie în câmp deschis și în un resboiu în regulă, el a fost învins. Eată ce spuneau bătrînii cărora nu li plăcea politica cea nouă; dar în Senat partida interesului întrecu pe a onoarei. (Tit. Liv. XLII, 47).

care susținea că e fiu natural a lui Perseu, resculă Macedonia în contra Romanilor. Bătut în mai multe întâlniri, el fu făcut prizonier ; iar Macedonia fu prefăcută în provincie romană (146).

Pe când armata lui Metellu *Macedonicul* era încă în Macedonia. Acheii se ridicară în contra Romanilor. Dieos, șeful ligăi, formă o armată puternică și ieși într-o împănare oștirea române în Locrida. Bătut întâia oară, el nu pierdu curajul. Inarmând și pe sclavi el puse în picioare 14,000 de oameni și așteptă la istmul de Corint pe consulul roman Mummiu. Acheii fură zdrobiți; Corintul fu cuprins și prădat ; Ligele fură disolvate ; cetățile și dărmară zidurile lor și primiră un guvern oligarhic ; iar Grecia fu prefăcută în provincie romană sub nume de *Achaia* *) (146).

§. 7. Resboiul al treilea Punic

După încheierea păcii din 201, Anibal întrebuintă marele său geniu pentru a ridica patria sa din prăpastia în care căzuse. El se arătă și mare politic, după cum fusese cel mai mare om de arme din timpul său. Anibal reorganisă guvernul patriei sale lovind în oligarhie și întemeind un regim democratic, luă măsuri pentru prosperarea comerțului și industriei, organisă o armată națională și îmbunătăți starea financiară așa că Cartaginezii cerură să plătiască de odată despăgubirea de resboiu. Ceea ce Romanii refuseră. Prosperitatea Cartaginei începu a îngriji pe Senat ; pentru aceea veni la Cartagina o deputațiune romană ca să ceară estradarea lui Anibal. Aceasta îl sili să fugă la Antioh regele Syriei.

După fuga lui Anibal, înflorirea Cartaginei continuă mai departe ; dar Senatul se îngrijise a-i lăsa în spate un dușman merit a o ataca neconținut. Masinissa, regele Numidiei, invadea neconținut pe teritoriul cartaginez, prada și chiar anecsa ținuturi întregi. Cartaginezii nu aveau voie a-l respinge cu armele pentru că li era oprit a declara

---

*) «Mummius era așa de incult că, după cuprinderea Corintului, voind să transporte la Roma capod'operile celor mai celebri artiști Greci, el declară celor cari se însărcinau cu transportul, că are să-i oblige să facă din nou statuiele și tablourile care se vor fi stricat sau pierdut pe drum». (Val. Patere. I, 13).

resboiu fără invoirea poporului roman. Ei se mărginau a se plânge la Roma; dar comisarii trimiși de către Senat să cerceteze lucrurile la fața locului dădeau în tot deauna dreptate lui Massinissa. Cartaginezii se rugau ca cel puțin Senatul să fieseze cât pământ trebuia să dea regelui Numid. Și această rugămintă li s'a refusat; pentru că iera o partidă în Senat, și în fruntea ei Catone, care aștepta pe Cartaginezi să violeze pacea pentru ca să li declare resboiu. Aduși la disperare, ei luară armele și respinseră o invasie a Numizilor. Atunci Senatul declară resboiul al treilea punic.

Cartagena spăimântată ceru pace cu ori ce condițiuni. Ea dădu ostacii ceruți; predă pe urmă toate armele, vasele și mașinele de resboiu; dar cu cât primia o condițiune, cu atât consulul roman ridică o pretențiune nouă. Când Cartagena fu desarmată, consulul făcu cunoscut ultima condițiune impusă de către Senat. Ea era teribilă. Se cerea ca Cartaginezii să-și dărâme cetatea lor și să-și clădiască o nouă cetate trei mile departe de marea.

Ei nu puteau primi o asemenea condițiune. Cetatea numera 700,000 de locuitori, avea o armată puternică și resurse imense. Cu un mare eroism, târziu din nefericire, Cartaginezii deciseră să se apere până la ultima extremitate. Arme, mașini de resboiu, vase fură construite în clipă. Se zice că grinzile caselor au fost întrebuintate pentru corăbii iar femeile și-au tăiat părul pentru a face funii. Cu puternicile sale ziduri, cu apărătorii plini de disperare care le apărau, Cartagena putea susține un asediu timp îndelungat. În adevăr, în timp de doi ani, ea respinse cu energie toate atacurile Romanilor, pe când generalul Asdrubal în fruntea unei armate de 70,000 se lupta în afară de cetate.

Lucrurile se schimbă cu totul când luă comanda armatelor din Africa Scipione Emilianul. Acesta era fiul lui Paul Emiliu, intrat prin adopțiune în familia Scipionilor. Era vrednic de strălucirea ambelor familii. El închise cu totul Cartagena făcând un șanț și un val de pământ pe uscat și închizând portul prin o puternică iezetură. Dar Cartaginezii cu o ardoare supraomenească separă un al doilea port în stîncă și se puseră din nou în comunicațiune cu marea. După ce a închis și acest port și a izolat cu desăvârșire cetatea, Scipione plecă în contra armatei de pe uscat, pe care o distrusă după o luptă teribilă. În primăvară, pe când foamea pustia Cartagena, Scipione

ordonă un asalt general. Romanii ocupară zidurile cetății; dar pentru a ajunge la citadela Byrsa, situată în centrul orașului, ei trebuiau să ocupe cu forța fie care uliță, fie care casă. Această luptă spaimântătoare ținu șese zile și șese nopți. În fine ajunseră la citadelă. 50,000 de oameni ieșiră din ea, fiind că consulul promisese iertare celor ce vor depune armele. O mie de oameni se închiseră cu Asdrubal în templul lui Esculap. Dar acest erou slăbi în fața morții sigure. El ceru iertare. Soția lui însă și injunghiă cei doi copii și apoi se aruncă în mijlocul focului.

Scipione dădu voie soldaților să prade cetatea. Pe urmă veni hotărîrea Senatului. Teritoriul Cartaginez fu prefăcut în provincie romană sub nume de *Africa*. Iar Cartagena fu dărmată așa că nu a rămas nimic în picioare. Locul unde fusese ea a fost blestemat să rămână pururea un deșert (146)*.

§. 8. Supunerea Spaniei.

Anibal era încă în Italia pe când Senatul întreprinse să pedepsească pe Galii din regiunea Padului cari se uniseră cu Cartaginezii. După bătălia de la Zama se dădură o mulțime de lupte singeroase în Italia de nord, mai puțin glorioase de cât cele din răsărit, dar foarte sângeroase. Numai după șese ani de lupte și mulțemită divisiunilor dintre cetele galice, putură Romanii să supună definitiv Galia Ci-

---

*) «Se zice că Scipione văzând pe Cartagena cu desăvîrșire dărimată și nimicită, vărsă lacrimi abundente și deplînsese în glas mare nenorocirile dușmanilor sei. Cugetând profund în sine că soarta cetăților, popoarelor, imperiilor, nu era mai puțin spusă la schimbarea norocului de cât a simplilor particulari, și amintindu-și, pe lângă Cartagena, pe anticul Ilion, cetate așa de înflorită odinioară, și imperiul Assyrienilor și pe al Mezilor, apoi al Perșilor, cel mai vast dintre toate, și pe imperiul Macedonian care așa de curând fusese atât de strălucit; sau că cursul ideilor sale i a amintit versurile unui mare poet, sau că limba sa a apucat înainte cursul ideilor, se zice că a pronunțat cu glas tare următoarele versuri a lui Homer:

«Deja se apropie ziua când trebuie să cadă marele Ilion, Ziua în care Priam și poporul atât de resboinic a lui Priam are să cadă»
 Întrebat în acel moment de cătră Polyb care era foarte familiar cu el, căci i fusese învățător, ce însemnau acele cuvinte, el răspunse că se gândise la scumpa sa patrie, de viitorul căreia el se îngrija cugețând la nestatornicia lucrurilor omenești». (Polyb. XXXIX, fragm. 2).

salpină. Coloniile înființate aci, drumurile strategice și mai pe urmă cultura romană liniștiră în sfârșit aceste populațiuni turbulente. Cu Liguria însă nu se putură isprăvi luptele de cât numai când mai toată populațiunea a fost stărpită. Strămutarea a 47,000 de Liguri în Sannium, fundarea cetății Luna și legarea ei prin un drum militar cu alte cetăți romane asigură fruntăria Italiei și despre această parte. Remănea deschisă numai partea despre nord-est. Pentru a se asigura peninsula și de năvălirile despre răsărit s'a fundat cetatea Aquileia și s'a cucerit Istria. Roma putea fi dar în siguranță despre nord. De aceea multă vreme hotarele într'aceste părți au ramas neschimbate.

Pe când Anibal intra în Italia, frații Publiu și Corneliu *) Scipione erau trimiși în Spania să ocupe acolo o parte din oștirile cartagineze, pentru ca să nu se poată trimite ajutoare lui Anibal. După un șir de lupte norocite ei cuprinseseră o mare parte din Spania, și, cea ce era mai principal, atrăgeau în partea Romanilor pe Spanioli înjosind cu mult prestigiul armelor cartagineze. Dar moartea ambilor frați intoarse din nou lucrurile în favoarea acestora. În 210 Scipione, fiul lui Publiu, fu însărcinat cu comanda oștirilor din Spania. Cu o rară ghibăcie el se strecoară pîntre cele trei armate cartagineze și cuprinde Cartagena Nouă care era capitala posesiunilor cartagineze din Spania. Pe urmă înaintă în contra lui Asdrubal și îl bate; dar acesta putu scapa din Spania pentru ca să alerge în Italia în ajutorul fratelui seu. După plecarea lui, Scipione continuă cu cuceririle sale, și prin arme și negociațiuni el supune întreaga Spanie de la Pyrinei până la colonnele lui Hercule.

Dar Spaniolii nu înțelegeau să scape de Cartaginezi pentru a cădea sub jugul Romanilor, jug care ajunsese foarte greu după plecarea lui Scipione. În 197 izbucni o revoltă generală a populațiunilor spaniole. Resboiul ținu cu oare care intrerupere șese-zeci de ani. Dar se putea cunoaște de mai înainte sfârșitul lui; pentru că de o parte erau niște popoare, foarte resboinice în adevăr, dar profund des-

---

*) «Scipion, care comanda în Spania în timpul resboiului al doilea punic, scriind Senatului să i numiască un succesor pentru că el are o fată de măritat și trebuie să vină la Roma ca să i facă o zestre, Senatul, ne voind ca republica să fie lipsită de serviciile unui general așa de bun, regulă ca zestrea să fie plătită din tezaurul public, în sumă de unspre-zece mii de assi (830 lei)» (Val. Max. IV, 4).

binate între dinsele. Minunați în atacuri fără veste, în surprinderi care causeră foarte mare rău dușmanilor, în războaiele de mici cete pentru care pozițiunea țerei lor era admirabilă, Spaniolii nu aveau nici o coeziune, erau în vecinice lupte lăuntrice și li era imposibil să țină până în sfârșit în contra unei forțe compacte, minată de o singură voință. Causa războaielor Spaniolilor a fost purtarea neomenoasă și jafurile guvernatorilor romani. Când avea norocul a avea un om ca Catone sau ca Semproniu Grachu, Spania era liniștită; tributurile se încasau regulat; și cu toate acestea Catone chiar a vândut ca sclavi o mulțime de prizonieri și a dăruit într-o singură zi peste patru sute de cetăți și locuri întărite. Alții ca Lucullu și Galba fură de o cruzime ne mai pomenită. Cel întâi ucise 20,000 de oameni cari se predaseră în urma unui tratat jurat de ambele părți. Galba ucise 7000. Generalii romani voiau să domniască prin teroare; dar teroarea făcea puțină impresiune asupra acelor populațiuni energice. În 150 un păstor, Viriat, se puse în fruntea Lusitanilor și începu o luptă energică cu Romanii. El bătu cinci armate trimise în contra lui, încunjură armata consulului Servilianu și îl făcu să subscrie un tratat prin care Romanii recunoșteau independența Lusitaniei și pe el ca rege. Tratatul nu fu ratificat de către Senat și în curând două armate intrară în Lusitania. Pe când el pregătea unirea Lusitanilor cu Celtiberii, Romanii sămănară neîncredere între credincioșii sei și Viriat fu ucis (140).

După mai multe lupte cu Celtiberii, războiul se concentră în jurul cetății Numanța. Mai multe armate romane fură bătute și mulți generali romani fură nevoiți a încheia un tratat rușinos. În 137 consulul Mancinu strins de toate părțile de către Numantini nu putu scăpa de cât cu asemenea mijloc; și încă aceștia pretinseră ca tratatul să fie garantat de către Tiberiu, fiul binefăcătorului Spaniolilor Semproniu Grachu. Senatul însă refuză aprobarea. Războiul mai ținu doi ani, spre rușinea Romei care vedea o mulțime de armate romane jertfite dinaintea Numanței prin incapacitatea comandanților. În fine în 135 Scipione Emilian ieă comanda oștirilor din jurul acestei cetăți.

Ajuns în Spania, el pricepu îndată cauza desastrelor armatelor romane. Pe lângă incapacitatea șefilor se adăugă slăbirea disciplinei militare. Tabăra romană ajunsese un adevărat oraș. Numărul servitorilor, telalilor, neguțitorilor era superior soldaților. Nu mai era o ta-

bără ci un loc de petrecere. Scipione alungă din castre pe toți cari contribuiau la stricarea disciplinei ; pe urmă puse pe soldați să sape șanțuri împrejurul cetății ; i supuse la munci grele ; i exercită neconținut prin marșuri de zi și de noapte și astfel creă din nou o armată romană. Macar că avea peste 60000 de soldați, el se feri de a primi lupta pe care neconținut i-o oferiau Numantini, de și aceștia aveau o garnisoană numai de 8000 de oameni. Foamea i-a silit să capituleze (133). Numanța fu dărâmată și Spania remase liniștită pentru multă vreme.

IV. Republica romană la jumătatea viacului II.

§. 1. Organizarea provinciilor romane.

În anul 140 Romanii stăpâneau, afară de Italia, următoarele *Provinții* :

Sicilia (241), Sardinia (231), Spania Citerioară și Spania Ulterioară (197), Galia Cisalpină (176), Illyricul (de la 167); Macedonia și Achaia (146), Africa (146).

După dreptul admis în lumea vechiă, un popor cucerit înceta de a mai trăi. El nu mai era stăpîn nici pe proprietatea, nici pe viața sa ; zeii sei chiar l'au părăsit de vreme ce nu l'au ajutat pe câmpul de luptă. Cuceritorul prin urmare putea face ce voia cu populațiunile învinse. El putea să le distrugă cu desevărsire, să le vîndă în sclăvie, sau să le cruțe dacă interesele sale i dictau această purtare. Popoarele cucerite n'aveau nici dreptul a se plînge de soarta lor. De acest drept al celui mai tare a abusat de multe ori Roma, cum d. e. a făcut cu Cartagena, Corintul, Numanța, etc. Dar, în genere, interesul cetății biruitoare era a cruța pe locuitori. Eată care era purtarea Senatului față cu popoarele cucerite.

10
 Indată după terminarea resboiului sosia o comisiune de zece legați cu hotărîrea luată de cătră Senat. Această hotărîre se comunica comandantului armatei și el dicta învinșilor *formula* după care au să trăiască ei pe viitor. Interesul cel mai mare al Romanilor fiind liniștea țărilor cucerite, pentru ca ele să și poată achita regulat sarcinile impuse, Senatul se îngrijia mai întâi ca să preintimpine ori ce încercare de revoltă. Pentru aceasta se desființau vechiele divisiuni politice, se schimba capitala țerei, se fundau orașe noue și se acorda diferi-

telor cetăți drepturi deosebite, cum am văzut că se făcuse și în Italia. Astfel găsim și în provincii : colonii romane sau latine cu deplinătatea drepturilor politice sau civile, cetăți cu dreptul de a se guverna după legile lor în deplină autonomie, cetăți scutite de impozite, etc. Tot ce ar fi contribuit la formarea unei înțelegeri comune între mai multe cetăți din provincii era înălțurat. Așa multe cetăți vecine n'aveau dreptul a intra în legături de căsătorie sau de comerț. Nu numai cetățile erau tractate într'un chip deosebit dar chiar și indivizii. Așa, mulți cetățeni căpătau privilegii foarte mari, ca amici ai popoului roman. Prin acest mijloc, Senatul era sigur că în provincie va fi pace. Ori care ar fi fost însă drepturile și privilegiile cetățitorilor, și a indivizilor ei trebuiau să se supună majestății popoului roman reprezentată în provincie prin guvernatorul provinciei : *Proconsul* ori *Propretor*.

Pe cât timp este grijă de resboiu provinciile sunt guvernate de către Consuli sau Pretori în activitate. Mai pe urmă se face obiceiul ca să fie trimiși ca guvernatori ai provinciilor după ce și îndeplineau anul de funcțiune în Roma.

Provinciile mai importante sunt guvernate de către foștii consuli ; pentru cele alte foștii pretorii sunt de ajuns. De aci și numele lor.

Inveșmîntat în haina roșie numită *paludamentum* ; precedat de șese lictori dacă era propretor, de doisprezece dacă era proconsul ; însoțit de o gardă pretoriană și de o mulțime de subalterni ; petrecut de o mulțime de prietini și rude, guvernatorul provinciei pleca din Roma ca să guverneze provincia sa ca un adevărat rege. El reprezenta majestatea popoului roman, și era mult mai puternic de cât un magistrat din Roma. Aci puterea lui era mărginită prin o mulțime de îngărdiri, pe când acolo nimine nu putea îndrăzni să i se opună. Ajuns în provincie, el dădea un Edict arătând regulile după care are să împartă dreptatea. Provincia și avea dreptul ei civil, obiceiurile sale juridice. Aceasta nu împedica pe guvernator. Lăsând pe populațiuni a fi judecate de către vechii lor magistrați, el primia apelurile și judeca în ultima instanță. Obligat a călători la epoce determinate prin provincie pentru inspecție administrativă și pentru a judeca, el era ținut a și alcătui un tribunal dintre Romanii petrecători acole. Numia pe cine voia și judeca cum 'l ducea capul. Cât privește crimele și delictele, el pedepsia cum voia, afară de cazul când un cetățean roman era dat în judecată. Atunci acesta avea drept de apel la Roma ; de asemenea Ro-

manul trebuia să fie judecat după dreptul roman și în afacerile civile, chiar când se afla în proces cu un supus. Pe lângă dreptul de a judeca, guvernatorul avea dreptul a declara război în caz de revoltă sau de invasiune. Atunci el ridică armate, ficsa contingentul și comanda forțele militare. Tot el îngrija ca provincia să-și achite regulat impozitele.

Guvernând adesea ori o provincie de câteva milioane de locuitori, guvernatorul avea nevoie de a fi ajutat. Pentru aceasta, pe lângă personalul birourilor, el avea sub el unul sau mai mulți legați și un questor. Legații erau aleși de către el și aprobați de către Senat; iar questorul se lua printre cei aleși în acel an de către popor. Legații erau locuitorii sei în toate treburile civile sau militare. Ei lucrau pe răspunderea lui și numai lui îi dădeau socotială de faptele lor. Questorul era mai independent față de dînsul, pentru că nu era omul lui. El era însărcinat de către Senat cu administrația finanțelor provinciei, și trebuia să dea seamă înaintea Senatului de gestiunea sa financiară. El punea la dispoziția guvernatorului sumele necesare și tot el făcea plățile. Deși independent întru câtva de guvernator, questorul era dator să-l asculte și, în tot cazul, să se poarte cu mare respect față de el. Era rău văzut tînărul questor care fusese în neînțelegere cu superiorul său.

Pe lângă funcționarii alipiți de persoana guvernatorului, mai erau în provincie o mulțime de tineri de familie bună cari se duceau cu prietenii lor pentru a capata experiența treburilor publice. Și ei făceau parte din *Cohorta* guvernatorului.

§. 2. Sarcinile provinciilor.

Mai întâi statul roman lua pe socotială sa tot ceea ce fusese domenii ale statului sau ale regiilor. Deosebit de aceste proprietăți, statul roman mai lua proprietățile întregi ale acelor orașe care se deosebiseră prin energia cu care și apăraseră independența. Încolo, deși el se credea proprietar absolut pentru că popoarele cucerite nu puteau posedea nimic, li lăsa în stăpînirea lor pămînturile ca dar al poporului român. Locuitorii erau înseși datori să plătiască în fie care an câte o sumă ca semn al supunerii lor. Aceste contribuțiuni erau în număr de patru: dare personală, dare funciară, vămi și rechizițiuni. Im-

positul personal era calculat după averea mobilă și imobilă a fie căruia. Impozitul funciar era plătit în bani sau în natură și, în genere, a zecea parte din produsul solului. Tributarii erau mai bucuroși a plăti în natură pentru că erau cel puțin scutiți în cas de rea recoltă. Chiar și cetățeanul roman care avea proprietăți într-o provincie era dator să plătiască dejma aceasta. Rechizițiunile erau de două feluri: întâmplătoare ori permanente. Astfel provincialii erau datori să întrețină pe guvernator cu toate necesare. Aceasta se făcea sau în natură sau în bani; înse în acest cas, Senatul ficsă o sumă. Une ori Senatul în cas de nevoie făcea apel la provincii pentru o cantitate de provisiuni, dar atunci trebuia să se plătiască ceia ce se lua în mai mult de cât datoria provincia. În timp de resboiu provincia trebuia să dea vase, soldați, provisiuni, să facă cărăturile necesare, pe plata ficsată de către Senat. Era datoare de asemenea să găsduiască pe soldați. Venitul vămilelor era de asemenea foarte însemnat. Așa d. e. în Sicilia era 5% din valoarea obiectelor. Pe lângă ceia ce se plătia Romanilor, locuitorii mai trebuiau să întrețină și administrațiunile lor locale.

Sarcinile provinciilor nu erau grele. În multe locuri se plătia mai puțin de cât guvernelor naționale. Dar chipul cum se strâneau deosebitele dări cauza multe greutăți provincialilor. Era în Roma vestita clasă a *Călarilor* care se ocupa mai cu samă cu comerțul și cu banca. Unul din cele mai însemnate mijloace de câștig a lor era încasarea dărilor prin provincii. Se formau în Roma companii dintre acești călări și ele luau în întreprindere impozitele datorite de provinciali. Aceste companii a le *Publicanilor* vărsau în visteria statului sumele de încasat rămând să le strângă la fața locului prin oamenii lor. Ni putem inchipui câte abusuri trebuie să fi făcut publicanii și oamenii lor, cari erau foarte numeroși și cari toți se înbogăteau din spinarea provincialilor. Abusuri foarte mari se făceau cu strângerea impozitelor în natură, și, și mai mari, când era vorba de bani. *) În acest cas când vre o cetate seracă nu era în stare să satisfacă pre-

*) *Sicilia sub Verres*. «Când am văzut Sicilia după o absență de patru ani, ea mi se păru ca o țară pustiată prin un lung și crud resboiu. Câmpiile și dealurile pe care le lasasem așa de bogate și înverzite, erau deșerte și sterpe; pământul chiar se părea că plîngea mânele ce'l cultivaseră, plîngea pe stăpânul seu. Câmpiile din Herbita, Enna, Morgante, Assora, Imachera, Agyrone, erau așa de părăsite

tențiunile de multe ori fără margini a le publicanilor, ea era nevoită să se imprumute. Inșă bani nu erau de cât numai in Roma, și cei mai insemnați Romani nu se sfiiau a lua dobânzi neauzite și a recurge la tot soiul de mijloace pentru a și scoate banii. In contra atător apăsări nonorocții de provinciali nu puteau de cât să apeleze la proconsul ori propretor. Dar in cele mai multe casuri, acesta cheltuise sume foarte mari ca să ajungă unde era. El voia să și scoată banii cheltuiți, să se inbogățască el și oamenii sei, și să facă destulă avere pentru a putea aspira la noue demnități sau a trăi intr'un lucs ne mai pomenit *). Ș'apoi chiar presupuind un guvernator mai omenos el era cu mâinile legate. Clasa călărilor era atot puternică in Roma. La alegeri ea avea o influență foarte mare, și vai de omul care ar fi îndrăznit a opri speculațiunile lor in provincii. S'au văzut barbați foarte insemnați reduși la viața privată, fără a mai insemna nimic in lumea romană, prin opozițiunea călărilor. Guvernatorul provinciei era dar nevoit să inchidă ochii asupra abusurilor publicanilor.

Așa dar in contra publicanilor provincia nu putea să se plingă de cât la guvernator; in contra acestuia provincialii aveau dreptul să se plingă Senatului și poporului roman. Erau o mulțime de legi care

---

in general, că cercetam ce se făcuseră nu numai atâtea pămînturi cultivate, ci și numeroșii lor proprietari. Câmpia Etnei, de ordinar așa de bine cultivată, acea din Leontium, principalul isvor al aprovizionărilor noastre, acea câmpie odinioară așa de bogată in speranță că nu se mai temeă nime că se vor scumpi bucatele când ea era lucrată, erau așa de sterpe și acoperite de mărăcini, că in cel mai fecund și mai bogat canton din Sicilia eu căutam Sicilia». (Cic. *In Verrem*, II, 3, 18).

*) *Cum călătorii Verres in Sicilia*. «Intocmai ca un rege din Bithynia, lungit intr'o lectică purtată de opt oameni, el se odihnia pe perine de o stofă transparentă, pline de rose de Malta. O ghirlandă avea pe cap iar alta i se înfășura in jurul gâtului. Cu un săcușor in mână, el se desfăta cu mirosul roselor, care ieșia prin țesetura a-celei fine stofe. Când și mântuia drumul, când ajungea in vre un oraș, l duceau cu lectica până in camera de culcare. Aci veniau magistrații provinciei și călării romani, după cum v'au mărturisit o mulțime de marturi cu jurămint. Aci i se aduceau toate procesele, și după un minut și ieșia sentința. După ce petrecea astfel câteva minute, vinzind iar nu împărțind dreptătea, el credea că restul zilei se cuvenia de drept Venerei și lui Bachus.» (Cic. *in Verrem*, II, 11).

pedepsiau abuzurile proconsulilor și propretorilor ; *) erau mulți Romani cari se indignau de ceia ce vedeau că se întâmplă prin provincii : dar Senatul nu prea voia să se intenteze astfel de procese. În tot cazul se făcea prea mare svoană care putea face reu numelui roman. Și apoi provincialii nu puteau face ei procesul. Trebuia să-și găsească un patron, în genere un tinăr care și începea cariera politică și care să intenteze acțiunea. Trebuiau probe sigure, nesupuse bănuielei, pentru ca un guvernator să fie condamnat, și chiar în acel cas provincia putea câștiga foarte puțin. Guvernatorul putea fi condamnat la o mică despăgubire, de multe ori la un esil pe care îl petrecea în vre o poliție liberă, vecină cu Roma ; dar provincia pierdea foarte mult, pentru că era văzută cu ochi răi de către guvernatorii următori. Astfel că mai în tot d'auna era mult mai înțelept a suferi totul de cât a face un proces care putea să aibă consecinți și mai triste.

Așa dar, nu mai incape nici o îndoială, provinciile era apăsate și stoarse de către Romani *). Cu toate aceste când ne uităm la starea lor sub stăpânirea Romanilor și o comparăm cu starea anterioară, constatăm un progres foarte mare, atât pentru provinciile din apus cât și pentru cele din răsărit. În apus poporul Roman se prezintă ca un popor civilizat. În locul bărbăriei care domnise până a-

---

*) *Cum tracta Verres pe cetățenii Romani.* «Astfel, judecătorilor, un cetățean roman era bătut cu vergele în piața publică din Messina ! și în mijlocul atâtor suferinți, în timp ce loviturile se auziau din depărtare, nici un gemet, nici o plângere nu ieșia din gura lui ; el striga numai : *sînt cetățean roman.* Și inchipuia că la acest nume bicele au să se îndepărteze, că brațele calăilor au să stea pe loc. Nu numai că n'a isbutit ca vergele să nu'l loviască cu mai puțină violență, dar, atunci chiar când el nu înceta de a invoca acest titlu sânt și august, o cruce, da, Romani, o cruce era pregătită pentru acest nenorocit, care nu mai văzuse încă un asemenea abus de putere». (Cic. *In Verrem.* II, 62).

*) «Popoarele străine au să trimită ambasadori ca să ceară desființarea legii și a tribunalelor în contra mîncătoriilor. Ele sunt încredințate, în adevăr, că, fără aceste tribunale, fie-care s'ar mulțemi de a fura ceia ce ar crede de ajuns pentru sine și pentru copiii sei ; pe când cu tribunalele care le avem, fie care crede că trebuie să iea de ajuns pentru ca, după el, avocați, apărători, pretori, judecători, să poată avea indestul ; că astfel dilapidările nu mai au margini ; că provinciile pot sătura lăcomia omului celui mai nesățios, dar nu pot cumpăra infamul seu triumf înaintea tribunalelor». (Cic. *In Verrem* I, 14)

tuncea, Roma introduce în Spania, în Galia o ordine de lucruri superioară. Se înființază orașe strălucite; se construiesc lucrări de utilitate publică ale căror ruine subsistă până astăzi; în toate părțile, vestitele căi romane înlesnesc comerțul și schimbul ideilor, și aceste țeri intră pe arena istorică. În răsărit, în locul neconținutelor resboaie și revoluțiuni lăuntrice, în locul slabilor regi, *) și capi de cetăți cari apăsau cumplit populațiunile, în locul chaosului în care era lăsată lumea grecească după Alesandru cel Mare, începe a domni pacea, ordinea și siguranța; iar apăsările Romanilor sunt cu mult mai pre jos de cât sutele de tiranii locale. Atât este de adevărat că starea popoarelor supuse este cu mult mai bună de cât cum era înainte de cucerire, că mai nu vedem e-semplu ca unul din ele să fi încercat a-și recâștiga independența. Din contra, toată ambițiunea lor se mărginea a câștiga cât mai multe drepturi, și a se apropia pe cât se va putea mai mult de poporul cuceritor.

*) *Intrevederea regelui Syriei cu Popilius.* «Era aproape de Alesandria când veni ră într-o împănare sa ambasadorii romani. Antioh i salută și întinse mâna lui Popilius; dar acesta i presintă tabletele pe care era scris senatus-cosultul, și l' invită a l' ceti numai de cât. Antioh, după ce l' citi, respunse că va delibera cu consiliul seu asupra celor ce va avea de făcut; dar Popilius, credincios caracterului seu, trase un cerc în jurul regelui cu varga ce avea în mână: «Înainte de a ieși din acest cerc, i zise el, trebuie să mi dai respunsul pe care am să l' duc la Senat». În măr murit de violința unui asemenea ordin, Antioh esită un minut, pe urmă respunse: «Voi face ceia ce cere Senatul.» Atunci numai Popilius întinse regelui mâna ca unui aliat și amic. (Tit. Liv. XLV, 12). Ambasadorii sei declarară înaintea Senatului «că regele lor a ascultat de somațiunile trimișilor romani ca de un ordin emanat de la zei».

«Prusias, regele Bithyniei, venind la Roma pentru a felicita pe Senat și pe trupe pentru fericitul succes al resboiului contra lui Perseu, desonoră majestatea regală prin josnicele sale lingușiri. Se poate judeca după următoarele. Mai întâi merse într-o împănare deputașilor trimiși de către Senat ca să l' primiască, și se duse cu capul ras, cu bonetă, haine și încălțăminte de libert; apoi salutând pe deputași: «Vedeți înaintea Dv., li zise el, pe unul din libertii voștri, gata a face tot ceia ce vă va plăcea, și a mă conforma cu totul la tot ceia ce se face la voi». Nu știu dacă s'ar putea cineva esprima într'un chip mai laș și mai tiritor. Întrând în Senat, el stătu lângă ușă, în fața senatorilor cari stăteau jos, cu mâinile la piept; apoi se prosternă și sărută pragul; pe urmă adresându-se către adunare: «Vă salut, zei mintuitori, strigă el.» Poate fi cineva mai laș și mai lingușitor?». (Polyb. XXX, fragm. 10).

§. 3. Schimbări in ideile și moravurile Romanilor.

Din timpul resboaielor cu Macedonia Romanii veniră in contact cu lumea grecească. Și mai înainte de aceste resboaie ei aveau cunoștință despre Greci prin cetățile din sudul Italiei ; dar ele nu avusesse mare influență asupra Romanilor pentru că aceștia aveau mult dispreț pentru aceste cetăți căzute. Dar când se văzură in mijlocul lumii elenice ; când dădură de acea bogată literatură, de acea artă in floare, de acea religie in bogăția prin fermecătoarele legende a le imaginațiunii grecești, Romanii remaseră cu totul uimiți. Indată se făcu o transformare completă in ideile lor.

In privința religioasă, vechiele divinități italice așa de modeste, așa de serace in legende, se părură mici și neînsemnate față cu un Zeus, cu un Apollon sau o Afrodită grecească. In fața templelor mărețe din orient, pline de capod'opere artistice, Romanii simțiră un fel de milă pentru templele lor serace, pentru statuiele lor de lemn, lucrate cu barda. De aici a rezultat prima schimbare in Romani : părăsirea vechilor zei și introducerea divinităților grecești. Negreșit, zeii cari presidaseră la cele întâi inceputuri ale Romei nu au fost inlăturați cu desăvârșire. Aceasta ar fi fost un sacrilegiu, și Romanul care ținea ca să fie in tot d'auna in regulă cu zeii nu l'ar fi putut comite. Dar au căutat toate chipurile ca să se găsească asemănări, de multe ori silite, intre divinitățile romane și cele grecești, și le au confundat impreună. Din această fusiune a rezultat căderea vechei religiuni naționale. Imprumutând de la Grecii civilizați divinitățile lor, Romanii au trebuit să ia și felul lor de a se inchina zeilor și cugetările lor in materie religioasă. Inșă in timpul acesta lumea grecească era cu totul necredincioasă. Indoiala religioasă și mai pe urmă necredința in zei făcuse mari progrese in răsărit. Astfel că Romanii nu numai că și au schimbat religieua dar și au pierdut cu totul credința. Caton, augur și censor, se miră cum doi auguri se pot uita unul la altul fără să se strice de ris ; Aureliu Cotta, mare pontifice, nu vrea să admită că există zei ; Cesar, mare pontifice și el, nu crede in nemurirea sufletului. Inșă in lumea vechiă statul este așa de strins legat cu religieua ; morala religioasă are așa de mare influență asupra

faptelor omului și cetățanului că, de sigur, lipsa de religiuine trebuia să aducă o mare schimbare in moravurile Romanilor. *)

In adevăr, in această privire, schimbarea e și mai mare. Lumea grecească 'și pierduse religiuinea fără ca știința să fi fost destul de puternică pentru a ține in margini strînse relele aplicări a le naturei omenești. Mulțemiți foarte că au scăpat de friul religiuinei, Grecii se demoralisară cu totul. Ei ridicau altare și se inchinau la unele persoane vii pentru că și aceasta era un mijloc de lingușire ; ridicăseră temple la ființe imorale ; iar ceremoniile lor religioase ajunseseră tot atâtea ocațiuni de petreceri, de multe ori desfrinate. Corupțiunea, și mai cu samă lipsa de ori ce dignitate omenească, ajunsesese la mare onoare intre ei. Toate aceste cause de corupțiune acești Greci degenerați le introduc in Roma. Mlădioși și vicleni, isteți și tiritori, Grecii inundă Roma și Italia, aducând cu dinșii ideile lor filosofice, plăcerile lor necunoscute Romanilor, meșteșugul de a trăi bine prin care intră in sufletul acelor oameni așa de sobri, energiei și muncitori până atunce. Pentru acești Greci toate meseriile sunt bune. Filosofi sau dănțuitori, medici sau bucătari, artiști sau parasiți, ei sunt buni la ori ce ; gata in tot momentul a indeplini ordinele sau capriciile stăpânului pe care'l lingușesc. E o adevărată invasiune grecească in Roma, care, după ce a nimicit religiuinea, caută să corumpă și moravurile Romanilor. Aceștia se aruncă orbește in brațele Grecilor. Uimiți de strălucirea culturei grecești, Romanii nu ieau lecții, nu mai incredințază educațiunea copiilor lor de cât la profesori și pedagogi

---

*) Din discursul lui Caton pentru legea Opia in contra lucsului femeilor : »V'am spus de multe ori că două viții contrarie, lucsul și avariția, săpau republica. Aceste două flageluri au causat ruina tuturor imperiilor mari. Astfel, cu cât situația noastră devine mai fericită și mai infloritoare, cu cât imperiul nostru se mărește, cu atât mai mult mă tem de ele. Acum am pătruns in Grecia și in Asia unde am găsit toate atracțiile plăcerii ; avem in mâinile noastre tesaurile regilor. Nu pot să mă tem că in loc de a fi stăpini ai acestor bogății, noi vom deveni selavii lor ? Să mă credeți, pentru nenorocirea Romei s'au introdus intre zidurile noastre statuiele din Syracusa. Nu aud de cât oameni cari laudă și admiră capod'operele Corintului și ale Atenei, bătându'și joc de zei de argil pe care i avem in templele noastre. Cât pentru mine, eu prefer pe acești zei care ne au protes, și care ne vor protege, o sper, dacă i vom lăsa la locul lor.» (Tit Liv. XXXIV, 4).

greci. Acum înțelegem ce fel de morală aveau să insuflă stăpânilor lor acești profesori sclavi ; cari de multe ori simțiau o plăcere a corumpe sufletul acestui popor care i lipsise de independență.

În Literatură și în Istorie găsim de asemenea o mare schimbare sub influența grecească. Aveau Romanii oare care începuturi de literatură, și cu toată slăbciniua imaginației lor ar fi fost ei în stare a crea ceva și în această ramură a activității omenești. Din nefericire însă, tocmai când, ajunși puternici, au îndemănarea a se ocupa cu literatura, ei fac cunoștință cu frumoasa literatură elenică. Orbiti de atâta strălucire ei se tem a întreprinde ceva original ; ei nici nu îndrăznesc a se ocupa cu altă ceva de cât cu traduceri și imitațiuni a capod'operilor literare grecești. Pentru aceasta și lipsește literaturii romane acel caracter de entusiasm și tinereță care e semnul literaturilor născânde. Voind să imiteze literatura grecească din epoca maturității acelu popor, începuturile literaturii latine au deja acel aer de bătrâneță, de scepticism, care distinge producțiile literare ale națiunilor ce merg spre decadență.

În istorie acelaș lucru. În loc de a ni da începuturile vrednice de admirare ale Cetății, istoricii romani se pun pe fabricat legende, căutând a se întrece cu timpurile eroice din Grecia.

În același timp se introduc și ideile filosofice ale Noului Academii și ale Epicureismului. Nefiind destul de destoinici a pricepe partea înaltă a acestor doctrine, Romanii ieau din iele numai ceia ce se potrivea cu noiele lor deprinderi. Din Noua Academie ei învață că toate sistemele filosofice au erori mari ; că nimic nu era sigur și că nu era în lumea ideilor de cât oare care probabilitate ; iar din doctrinele lui Epicur rămân incredințați că, în definitiv, numai în plăcere stă adevărata fericire a omului pe pământ.

Cu aceste idei care se introduc în Roma, cu lipsa de religie, cu educațiunea ce o primesc de la profesorii și pedagogii greci, cu exemplele ce zilnic aceștia li dau, Romanii au ajuns a-și transforma cu totul vechiele lor moravuri ; mai cu samă că începuse a se introduce și religiunile orientale cu cortejul lor de șarlatani și cu misterele lor neînțelese și de multe ori imorale. Statul se încercă de mai multe ori a lua măsuri energice. Astfel în 186 când se făcu o cercetare asupra Bachanalelor se descoperiră o mulțime de grozăvii. Peste zece mii de persoane fură condamnate și încă mulți fură cruțați. Aceste mă-

suri nu aduseră însă nici un rezultat ; pentru că cu cât religiunea cădea mai tare cu atât mai mult se simția lipsa unei religiuni ; și spiritele insetate de adevărurile religioase se afundau în tot felul de superstițiuni, foarte adese ori imorale, cum erau cultul Cybelei, al Isi-dei, etc.

Cucerirea lumii aduse în Roma o mulțime de bogății. După cuprinderea Macedoniei s'au grămădit așa de mulți bani în visteria Statului că n'a mai avut nevoie de impozitul funciar plătit de către Italieni până atunci. Cu cât se măria imperiul cu atâta creșteau și veniturile Statului ; dar aceste venituri regulate erau nebăgate în samă, față cu prăzile enorme câștigate în resboai și cu foloasele nemărginite pe care le trăgeau guvernatorii din provinciile *). Aceste mari averi concentrate în capitală i dădură o față cu totul nouă. Incepură a se construi temple și portice mărețe, palate strălucite, împodobite cu obiecte de artă, statuie, tablouri etc. luate de la dușmani. Forul roman, în loc de clădirile de lemn din trecut, se văzu plin de construcțiuni numai de marmură. Triumfurile generalilor victorioși și jocurile date de către magistrați începură a întrece tot ceia ce imaginațiunea romană putuse visa în trecut. Cetățenii particulari nu se lăsară mai pre jos de cât Statul. Schimbări foarte mari se făcură în construirea locuințelor, în mobilare, îmbrăcăminte, masă și numărul servitorilor. Masa mai cu samă ajunse de un lucș ne mai pomenit în lumea romană. Produsele cele mai rari și cele mai scumpe din toate părțile lumii se aduc pentru a satisface gustul delicatilor Romani. Ospetele țin un timp îndelungat și sunt mai în tot d'una întovărășite de dănuitori, cântăreți și cântărețe. Și înainte se bea vin, și încă mult, în timpul mesei ; dar acum se intrunesc anume

---

*) «Sustin că tu Verres ai primit patru-zeci de milioane de sesterții, în disprețul tuturor legilor ; și zic că nu ți s'a dat în mână nici un ban ; dar fiind că pentru decretule, pentru ordonanțele, pentru sentințele tale s'au dat acești bani, nu vreu să știu ce mâni i primia ; mânil tale erau : ofițerii de încredere cari te încunjurau, prefectii, secretarii, medicii, portăreii, aruspicii, crainicii tăi, ieată mânil tale. Cu cât ți era cineva mai aproape ca rudă, ca aliat, ca amic, cu atât era mai în prepus de a fi una din mânil tale. Toți acești oameni formând în jurul tău o cohortă, care singură a făcut mai mult rău Siciliei de cât o sută de cohorte de sclavi fugari, erau negreșit tot atâtea mâni gata a primi pentru tine.» (Cic. *In Verrem*, II. 10).

pentru a bea. Forul este plin de oameni cari se preumblă ne având ce face și cari mor de urât, lucru necunoscut până atunce.

Dar in sfârșit poate că n'ar fi fost nici un rău această îmbunătățire de traiu ; dar nu era vorba numai de traiu bun. Această lume seracă, atâta vreme intercată de plăceri, când s'a văzut bogată, s'a aruncat in brațele plăcerilor, cu aceiași ardoare cu care strămoșii se devotau pentru binele public și se indeletniciau cu munca aprigă care de abia li da mijloace de a putea trăi. «In lipsa a ori ce frîu moral se dădură la toate vițiile. Numărul celibatarilor creștea pe fiecare an ; căsătoriile ajunseseră o adevărată speculă ; femeile căutau să scape de sub autoritatea barbaților ; crime grozave minjiau cele mai nobile case ; și familia, așa de solid stabilită odinioară, se desorganiză ca și societatea».

Paralel cu această transformare in moravuri se observă o schimbare in chipul de a face politică. Lupta nu mai era de mult intre patrici și plebei. Egalitatea cetățenilor fiind inscrisă in legi și consfințită de o practică îndelungată, acum lupta trebuia să fie intre cetățenii răi cari abusau de pozițiunea lor oficială in interesul lor personal, și intre cetățenii onești. Din nenorocire lucrul nu se întâmplă așa. Poporul se arată foarte indulgent față cu magistrații abusivi. Un general putea comite ori câte escese de putere față cu popoarele invinse ; un guvernator putea apăsa ori cât de mult provincia sa ; poporul roman nu 'l trage la raspundere. Mai mult încă, 'l achită când e dat in judecată, pentru că corupțiunea a inceput a ajunge până la cele mai de jos pături ale societății. Roma ajunsesese a avea o populațiune alcătuită in mare parte din sclavi liberați. Aceștia 'și vindeau votul lor pentru bani, pentru mese și pentru jocuri de gladiatori. Constituțiunea este încă in vigoare ; dar spiritul public este cu totul altul. In cât aveau dreptate acei barbați iluștri cari aveau un profund dispreț pentru un astfel de popor roman.

§. 4. Schimbare economică.

Starea economică e și mai tristă de cât schimbările produse in moravuri. Știm că o mare parte din pământul luat de la popoarele cucerite din Italia alcătuia ceia ce se numia *pământul public* (ager publicus). Din acest pământ se dădea coloniștilor cari fundau o colonie.

Restul era împărțit în trei : o parte se considera ca pășune publică unde toți cetățenii 'și puteau trimite turmele lor ; ceia altă se da în arendă de către censored, de multe ori pentru tot d'a una aceleiași persoane ; iar cât pentru pământurile nelucrate, ele puteau fi ocupate de către ori cine, bine înțeles înse că nu în deplină proprietate ; pentru că numai statul era singurul proprietar al agrului public. Acest pământ era prin urmare al tuturilor cetățenilor romani. Înse fiind că se întâmpla că numai cei bogați și cu influență 'l luau în arendă, legile licinice prevăzuse o limită în această privire ; dar aceste legi nu fuseseră mai nici odată serios aplicate. Chiar unul din propuitorii acestor legi, Liciniu Stolo, fusese condamnat la o amendă pentru că stăpânia mai mult de cât cinci sute de juguri. Cu timpul ajunse și mai reu. Numai bogații le țineau în arendă. Mai mult încă, Ei încălcău neconținut peste drepturile statului și 'și formau proprietăți întinse, pe care le considerau ca ale lor, uitând că sunt ale statului ; mai cu samă că și statul nu 'și mai bătea capul să țină o socotială de agrul public și să încaseze regulat arende. În adevăr , când mai pe fie care zi visteria încasa milioane din contribuțiile de resboiu ; când nu mai ajungeau scriitori să înscrie prăzile neprețuite care se aduceau în urma neconținutelor victorii ; când impositele provinciilor se ridicau la sume foarte mari ; cine era să se mai ocupe de câteva proprietăți din Italia, să se năcăjiască a urmări pentru remășițe pe acei nobili cari făceau să curgă riuri de aur și de argint spre Roma ? Chiar când se dădeau în arendă, se scoteau numai loturi foarte mari pe care numai bogații le puteau lua. Saracul nici nu se putea prezenta. De pe pășunea publică vita lui era alungată de păstorii nobililor cari trimiteau cu sutele vitele la păscut. Remăneau pământurile nelucrate. Saracul le ar fi putut lua ; dar de unde mijloace ca să le aducă în stare de a putea fi lucrate ? Astfel întreg agrul public ajunse numai în mâna a câtorva familii, cari 'și înjghebară domeniile nemărginite pe socotiala statului. *)

---

*) «Fiarele selbatice împrăștiate prin Italia, zicea Tiberiu Grachu, au tainite și adăposturi pentru retragere ; și cei cari se luptă și mor pentru apărarea Italiei n'au altă avere de cât lumina și aerul ce respiră. Fără casă, fără așezare ficsă, ei rătăcesc din loc în loc cu femeile și cu copiii lor. Generalii li mîntesc când, în bătălii, i îndeamnă să se lupte pentru mormintele și pentru templele lor ; căci între a-

I mai rămănea saracului nădejdea de a'și putea ținea viața cu munca câmpului ; dar el nu avea unde munci pentru că toată munca se făcea cu sclavi. In adevăr, proprietarul găsia mult mai avantajos a'și lucra pământul cu sclavi de cât a tocmi oameni liberi. A-ceștia se tocmau, și, in tot casul, munca lor era mai scumpă de cât a sclavilor. Prețul acestor nenorociți era de ris. Unia se vindeau scump ; cei de prin orașe ajungeau până la 7000 de lei, pentru că stăpânul se folosia de talentele lor ; dar cei întrebuințați la câmpuri erau foarte ieftini. Ș'apoi când se făceau cuceriri prețul lor scădea cu totul. Proprietarul cumpăra sclavul ieftin ; 'l avea pe viață : 'l punea la ori ce muncă și nu cheltuia mai nimic cu întreținerea lui. Măncare așa ca să nu moară de foame : pâne proastă și in mică cantitate, un fel de vin prefăcut, masline culese de pe jos, salamură cu oțet ; drept îmbrăcăminte o tunică pe doi ani fără mânici ; ca locuință un bordeiu in pământ unde dormia cu lanțurile in picioare ; ieată cheltuiala făcută cu sclavii. In schimb însă, muncă necontentită. In zile de sărbătoare puteau curăți șanțurile, smulge buruienile, prăși grădina. Ca pedeapsă : temnița, obiezile la picioare, bătai și chiar moartea ; cu toate că pedeapsa aceasta se aplica rar pentru că stăpânul pierdea prețul. In asemenea condițiuni este ușor de înțeles pentru ce proprietarii se feriau a angaja oameni liberi.

Rău era de saracul care nu avea o bucatică de pământ ; dar și condițiunea celui care avea pământ nu era mai bună, pentru că el nu avea unde 'și desface produsele sale. Roma era piața cea mare din Italia. Aici 'și putea cineva disface recolta ; dar de când

---

tăta Romani, este macar unul care să aibă un altar domestic, un mormint al strămoșilor sei ? Ei se luptă și mor, numai pentru a susține lucsul și bogăția altuia ; și li zic domni ai universului, lor cari nu posedă nici o palmă de pământ.» (Plut. *T. Grachus.*)

Roma era divisată, nobilii de o parte, poporul de ceia altă, și la mijloc, republica sfâșiată, libertatea dându-și duhul. Facțiunea nobililor triumfă ; tesauerele, provinciile, magistraturile, triumfurile, toate feliurile de glorie, și bogățiile lumii, ei aveau toate. Fără legătură și fără putere, poporul nu era de cât o mulțime neputincioasă, dijmuată de resboiu și de sărăcie. Căci, pe când legionarii se luptau in depărtare, părinții lor, copiii lor, erau goniți de pe pământurile lor de către vecinii puternici. Dorința de dominațiune și o lăcomie fără margine au cuprins totul, au profanat totul, până in ziua când această tiranie se prăvăli ea singură. (Sall. *Jugurtha*, 41).

Romanii cuceriseră Sicilia, Spania, Africa, piața Romei nu mai avea nevoie de grîul Italiei. Din aceste provincii statul avea grîu aproape degeaba. Punându-se în socotială toate cheltuielile, grîul adus în Roma tot costa mult mai ieftin de cît dacă s'ar fi cumpărat din Italia. De multe ori provincialii ori regii Egiptului trimiteau Senatului grîu gratis, care se da la consumatori cu prețuri nespuse de mici. Astfel fiind lucrurile, proprietarii mari nu mai cultivă pămîntul pentru grîne. Ei prefac proprietățile lor în vii, livezi și imașuri pentru vite. Vitele tot se vînd cu preț; însă este văzut că, și în această privire, micul proprietar nu poate lupta cu proprietarul mare. Și cu acest chip se face că în frumosul și mînosul pămînt al Italiei sunt o mulțime de Romani cari mor de foame.

Micului proprietar roman liber nu i rămânea altă ceva de cît să trăiască cu imprumul, traiu care 'l afunda și mai tare, pentru că de și dobînda legală era de 12%, în realitate era mult mai mare. Dacă nu plătia i se vindea tot ce avea. Astfel numărul oamenilor din clasa de mijloc se imputina pe fie care zi din pricina miseriei. Dacă mai adăogim că ierau neconținute resboie, și că în legiuni nu puteau servi de cît numai cetățeni romani; atunci înțelegem ușor pentru ce acea clasă tinde a dispărea, și pentru ce e așa de greu în timpurile aceste a ridica o armată de câteva legiuni, pe cînd pe vremea lui Anibal statul putuse pune două-zeci și trei de legiuni pe picior de resboiu. Micii proprietari și lăsaseră oasele pe diferitele cîmpuri de bătaie, se așezaseră în colonii sau se ingrămădiseră în Roma.

Aci dădeau iarăși peste concurența sclavilor; pentru că statul și particularii se serviau mai numai cu sclavi. Mulți bogatași aveau adevărate atelii în care munciau sclavii pentru folosul stăpînului. Cu chipul acesta proletarului nu i rămânea de cît să stea degeaba trăind din pâinea care i se arunca. El și vindea votul, petrecea și se sătura la triumfuri și cu ocasiunea alegerilor, se ducea la teatru și la jocurile din circ. Trăia ușor fiind că edilii se îngrijiau să fie grîul ieftin; o mulțime de particulari și statul la ocațiuni mari 'l dădeau degeaba. Astfel de viață ajunsese foarte plăcută sărăciei. Dar este văzut că un popor cu asemenea moravuri mergea sigur spre ruină.

Această populațiune numeroasă era foarte primejdioasă; dar Roma conținea alte elemente și mai dăunătoare. Se ingrămădiseră în capitală oameni din toate părțile lumii; pe lingă aceste o mare parte

din populațiune se alcătuia din sclavi liberați, ai cărora fii căpătau cetățenia deplină ; gloate de oameni certați cu morala și cu legile cari erau gata în tot momentul a produce turburări, fiind că din niște revoluțiuni ei aveau mult de câștigat și nimic de pierdut. Primejdia era cu atât mai mare cu cât Roma nu avea poliție, nici armată. Singuri magistrații cu câțiva agenți erau însărcinați cu paza ordinei publice atât în Roma cât și în Italia.

§. 5. Catone și Scipionii.

Schimbarea în idei și în moravuri punea pe gânduri pe acei Romani cari se îngrijiau de viitorul patriei lor. Era însă mare deosebire în mijloacele pe care le inchipuiau pentru îndreptarea acestui reu. În această privire i putem împărți în trei părți : a) acei cari socotiau că nu este alt mijloc de scăpare de cât rupând cu nouele idei și moravuri și întorcându-se spre trecut ; b) cei cari credeau că vina nu era a științei și a nouelor idei, ci că trebuia a se lua măsuri ca Romanii să se arăte vrednici de ele ; c) oameni foarte onești cari vedeau răul însă se mărginau a-l deplânge și se mulțemiau a duce ei o viață nepătată, departe de corupțiunea moravurilor timpului.

Cei dintâi sunt personificați în Marcu Porciu Catone ; partida a doua avea de reprezentanți iluștri pe familia Scipionilor ; iar a treia categorie cuprindea pe Paul Emiliu, Calpurniu Pisone, Scaevola, Semproniu Gracchu și pe Tuberoni din familia Aelia.

Catone, născut la Tusculum, se deosebise din tinereță prin o mare severitate de moravuri. Questor a lui Scipione Africanul, se declarase contra obiceiurilor superiorului său ; guvernator al Spaniei, dăduse dovezi de o asprime și probitate foarte rară în acele timpuri ; comandant de armată, el contribuise foarte mult la câștigarea bătăliei de la Termopyle. 192.

El reprezenta pe vechiul Roman. Dușman de moarte al Grecilor cari introduceau idei nouă în Roma, el stăruia să se alunge din Italia toți profesorii, toți filosofil de acel neam ; om învățat, el încerca să facă o reacțiune în contra aceluia spirit de imitare care falsifică istoria romană, și în cartea sa numită « Origines » căuta să esplice istoria și instituțiile Romanilor prin tradițiunea curat italică ; muncitor și foarte econom, el se ridică cu tărie în contra lăcșului femeielor ; patriot

infocat, el nu simția milă pentru indivizi și popoare supuse. Sclavii bătrâni erau înaintea lui ca și boii bătrâni, ca și obiectele hârbutite care trebuiesc vândute ca să nu mai fie un capital mort; Cartagena trebuia dărâmată pentru că nu mai putea rămânea o cetate care să inspire grijă patriei sale. Intrat de tânăr în arena politică, acest om de fier a luptat până la vrîsta de opt-zeci și cinci de ani, vecinic acusat sau acusator. Era spaima eleganților și a dilapidatorilor acel om care venia în for cu picioarele goale, îmbrăcat într'o manta foarte ordinară, și urmăria fără milă toate abuzurile, gata a susținea toate acușiunile. Ajuns la dignitatea de censor el puse tacse foarte grele pe articolele de lueș, degradă din Senat și din ordinul călărilor o mulțime de cetățeni și nici odată fără să nu spună în public motivele pentru care lucra; dădu în arendă cu prețuri foarte ridicate impositale mărginind astfel foloasele foarte mari ale publicanilor. Sigur de probitatea sa, el nu se sfiă să se pună rău cu acest puternic ordin; după cum putea rezista și populațiunei întregi, oprind într'o zi împărțirea gratuită de grîu la popor. Acusat de patru-zeci și patru de ori, de mai multe ori acusat, el a alcătuit o mulțime de discursuri, care erau considerate ca modele de eloquență. Gospodar foarte bun, Catone a compus o carte asupra economiei rurale, adresată fiului seu. În acea operă respira vechiul spirit roman: aprig la câștig, regulat în daraverile sale și foarte muncitor. Censura lui Catone a făcut așa de mare impresiune contimpuranilor că aceștia i au ridicat, la ieșirea sa din magistratură, o statuă cu următoarea inscripțiune: «Lui Catone, pentru că prin ordonante mântuitoare și prin instituțiuni înțelepte, a ridicat republica romană, amenințată de distrugere prin schimbarea moravurilor.» *)

Dar toate silințele lui Catone au fost zădarnice; și nici că se putea altfel. Moravurile se puteau îmbunătăți prin măsuri energice sau prin legi înțelepte. Dar încercarea lui de a întoarce spre trecut

*) «Caton se distinse în tot chipul prin o mare superioritate de inteligență. Era un cultivator abil, juriconsult profund, bun orator și mare general. Iubia cu pasiune literile, și deși târziu s'a ocupat cu literatura, el făcu așa de mari progrese că greu ai fi găsit în literatura greacă sau latină ceva necunoscut de dînsul. În tinereța sa el a compus discursuri; la bătrîneță, el a scris o istorie din care ni a rămas șapte cărți». (Corn. Nep. *M. Porcius Cato*, 3).

o societate care începuse a se ocupa cu știința și care tindea spre viitor, era mai pre sus de puterile unui om *).

Cu totul altfel erau părerile fraților Publiu și Luciu Scipione, a lui Scipione Emilianul și a lui Laeliu. Aceștia credeau că tot reul vine nu de la știința greacă, nu de la nouele idei care se introduseseră în lumea romană, pe cât din ignoranța poporului roman și de la nepregătirea lui pentru marele rol ce i incredințase norocul. Mari patrioți, ei adoptează exercițiile gimnastice a le Grecilor ; comandanți iscusiti, ei sunt scutiți de acea furie neinblinzită a Romanului față cu popoarele biruite : Scipione Africanul admiră pe Anibal și acordă condițiuni favorabile lui Antioh, iar Scipione Emilianul plânge la vederea ruinelor Cartagenei. Trăind în intimitate cu Greci ilustri cum a fost Polybiu ; admirând frumusețile literaturii elenice și proteguind pe cei cari căutau a le face cunoscute Romanilor ; entuziasmați de sistemele filosofice grecești, Scipionii și amicii lor năzuiesc spre progres și visază pentru cetatea lor o nouă organizare, care ar fi făcut din ea

---

*) *M. Porcius Cato*. «Avea atâta tărie de suflet, așa de mare energie de caracter, că ori unde l'ar fi născut soarta, el trebuia să-și facă el singur norocul seu. Inzestrat cu toate talentele care onoră pe simplul cetățian sau care fac pe politicul abil, el posedea de odată și știința afacerilor civile și economia rurală. Unia s'au ridicat la culmea onorurilor prin cunoștințele lor în drept, alții prin elocvența lor, alții în fine prin strălucirea gloriei lor militare. Catone avea un geniu mlădios și flecsibil ; el escela în toate genurile, așa că l'ai fi crezut născut pentru acela cu care se ocupa atunci. La resboiu, foarte viteaz, se însemnă prin mai multe fapte vitejești ; ajuns la comanda supremă, fu un general desăvârșit. În timp de pace, se arată jurisconsult foarte abil și orator foarte vestit, nu dintre acei al căror talent strălucește viu cât sunt în viață, și cari nu lasă după ei nici un monument de elocvența lor. Căci a lui a trăit : ea respiră încă în scrieri de tot feliul. Avem o mulțime de pledoarii pronunțate sau pentru dânsul, sau pentru alții, sau în contra adversarilor ; căci știa a repune pe adversari, nu numai acuzându-i, ci și apărându-se... I se poate imputa, în adevăr, asprimea caracterului seu, asprimea limbajului și o francheță împinsă până la exces ; dar a știut să reziste victorios pasiunilor, și în rigida sa probitate, el a desprețuit în tot d'auna intriga și bogățiile. Econcm, neobosit, curagios, el avea un suflet și un corp de fier. Nici bătrâneța care usază toate, nu l'a putut sdrobi ; la vrista de opt-zeci și șese de ani, dat în judecată, el compuse și pronunță singur apărarea sa : la nouă-zeci de ani, el cită pe Galba înaintea poporului». (Tit. Liv. XXXIX, 40).

capitala unui mare imperiu, în loc de asupraoarea lumii. În loc de a căuta spre trecut, vederile lor erau îndreptate spre viitor. Aveau multe cugetări bune dar li lipsia energia necesară pentru a încerca vindecarea relelor. Nat-uri aristocratice, genii făcute pentru alte timpuri, lor li lipsia statornicia lui Catone și aveau dispreț pentru populațiunea din Roma. Departe de a linguși pe popor, ei l' tractează cu o mare măreție. «N'am să dau socotială de patru milioane când am vărsat în tesaurul public mai bine de două sute» zice Scipione Africanul rupând registrele pe care le adusese după somațiunea tribunilor. *) Iar altă dată, în loc de a se apăra de acuzarea ce i se aducea, el ceru poporului să meargă la Capitoliu pentru a mulțemi zeilor pentru victoria de la Zama. Scipione Emilianul nu s'a sfiit a reproba încercările violente făcute mai pe urmă pentru a îmbunătăți starea economică a poporului; și când poporul începu a striga, el răcni: «Tăceți, voi pe cari Italia și Roma nu vă cunoaște drept fii ai sei». Aveau dreptate să nu țină socotială de strigătele mulțimei și de acuzările de multe ori pătimase a le tribunilor plebei; dar, nu este mai puțin adevărat, că prin această purtare ei se puneau mai pre sus de legi și

*) *Apărarea lui Scipione Africanul.* Tribunii acuzându'l că se dusesse în Asia ca legat al fratelui seu numai cu scopul ca să arăte regilor, națiunilor, orientului întreg, că un singur om era sufletul, stîlpul imperiului roman; și că la umbra lui Scipione trăia republica, doamna lumii; și că o privire a lui Scipione ținea loc de decret a Senatului, de ordine a poporului. El, suit la tribună zise: «Tocmai astăzi e ziua, tribuni și cetățeni, în care, în fața lui Anibal și a Cartaginezilor, ne am luptat așa de bine și cu atâta norocire în Africa. Într'o astfel de zi trebuie să lăsăm de o parte procesele și neînțelegerile; și eu chiar mă și duc la Capitoliu ca să ofer lui Jupiter prea bun, prea mare, Junonei și Minervei, tuturor divinităților din Capitoliu și din citadelă, omagiul recunoștinții mele; mă duc să le mulțimesc că, în ziua aceasta ca și în multe altele, mi-au dat mijloacele de a bine merita de la republică. Și voi, cari nu aveți vre o ocupațiune, veniți cu mine, cetățeni, și vă rugați zeilor ca să vă dea capi cari să semine cu mine. Da; pentru că de la vrîsta de șapte-sprezece ani până la bătrânețe, onorurile voastre au întrecut vrîsta mea, și aceasta pentru că serviciile mele veniau înainte onorurilor voastre.» Și pogorînd de la tribună, el se sui la Capitoliu. Toată mulțimea se ieia după Scipione, grefieri, portărei, toți, și tribunii rămân singuri cu sclavii lor și cu crainicul care cita pe acuzat. Scipione de la Capitoliu se duse pe la toate templele cetății, urmat de poporul roman. (Tit. Liv. XXXVIII, 51).

de constituțiune. Resultatul a fost că, neavând energia necesară a propune legi care să transforme constituțiunea și să pună un capăt răului, ei au fost nevoiți să se retragă din arena politică. Și prin aceasta Roma a pierdut foarte mult: pentru că, mai multă energie în acești oameni ar fi înbunătățit multe rele și revoluțiunile următoare nu ar fi avut loc, poate. Retrași din viața politică, Scipionii și amicii lor au trăit ca adevărați filosofi, incunjuțați de mult respect; *) dar această retragere a întunecat cu mult lustrul capatat la începutul carierei lor politice.

V. Domnia Nobilimei.

§. 1. Reformele Gracchilor.

Tiberiu și Caiu Gracchu erau fiii lui Semproniu și ai Cornелиei fiica lui Scipione Africanul. Ei au rămas de mici orfani și au fost crescuți cu foarte mare îngrijire de către mama lor, care refușă a lua în căsătorie pe Ptolemeu regele Egiptului, numai pentru ca să se poată consacra cu totul la educațiunea copiilor sei. Părintele lor, om drept și nemlădios, cum i zicea Catone, apăruse cu multă energie religiunea, luptase contra Scipionilor și în contra nobilimei, ținuse în respect pe republicani și căutase să purifice forul de elementele străine care îl dominau. Guvernator al Spaniei, reputația lui de onestitate și probitate era vie în peninsula. Cu un astfel de părinte, cu educațiunea câștigată de la o mamă ca Cornelia, care pe lângă sângele ilustru din care să trăgea mai unia o inteligență superioară și multe virtuți, cei doi frați trebuiau să aibă un rol strălucit în istoria romană.

*) «Scipione (Africanul) trăia retras la proprietatea sa de lângă Literna, când veni ră o mulțime de șefi de piraiți, doritori de a-l vedea. Sigur că ei veniau să îl prade, el puse o trupă de sclavi înaintea casei hotărît și bine pregătit a i respinge. Când au văzut aceasta, piraiții și au trimis înapoi soldații, și au lepadat armele, și, apropiindu-se de poartă, au strigat către Scipione «că departe de a voi să îl atace, ei veniau să admire virtutea lui; că ei ambiționau, ca o binefacere a cerului, fericirea de a vedea de aproape un om mare; că îl rugau să i lasă a-l privi în liniște.» Atunci Scipione puse să deschidă porțile și să introducă pe piraiți. Aceștia după ce s'au plecat pe pragul casei, ca înaintea celui mai august templu și celui mai sfânt altar, luară cu aviditate mâna lui Scipione, o acoperiră cu sărutări, și, după ce au depus în vestibul daruri asemenea cu cele care se consacră zeilor nemuritori, ei se întoarseră, fericiți că l'au văzut.» (Val. Max. II, 10). *Barbours ch*

La întoarcerea sa din Spania, Tiberiu văzuse câmpiile cele pustii ale Italiei de nord și, adânc pătruns de cangrena care ruina pe poporul roman, el se hotărî a propune o lege agrară. După ce se sfătui cu socrul seu Appiu Claudiu, cu marele jurisconsult Scaevola și cu Metellu, unul din cei mai virtuoși oameni din acel timp, el propuse în calitate de tribun al plebei (134) următoarea lege :

a) Ca nimine să nu poată stăpâni din pământul public mai mult de cât 500 juguri pentru sine și câte 250 pentru doi fii ;

b) Nimine să nu poată trimite la pășunea publică mai mult de cât o sută de capete de vite mari sau cinci sute de vite mici ;

c) Fie care să fie obligat a întrebuința la cultura sa și un număr de oameni liberi ;

d) Pământurile care vor prisosi peste numărul de 500 juguri se vor lua de la stăpânitorii actuali, despăgubindu-se pentru clădirile și îmbunătățirile făcute ;

e) Din pământurile întoarse astfel statului se va da în deplină proprietate câte 30 juguri la oamenii saraci ;

f) O comisiune de trei membri, aleși în fie care an de către popor, va privighia punerea în aplicație a acestei legi.

Această propunere nu era nouă și nu atingea întru nimic proprietatea privată. Era vechea lege a lui Liciniu Stolone și privia numai pământurile statului. Mai mult încă. În loc de a isgoni de pe pământul public pe cei cari 'l impresurase, legea acorda despăgubire pentru ori ce cheltueli făcute. Ea nu atingea întru nimic drepturile bogaților și făcea un foarte mare bine săracilor. În loc de a i lăsa să trăiască în trândăvie în Roma, Tiberiu Gracchu i scotea la muncă și la aer curat, unde pe lângă sanatatea corpului aveau să găsiască o viață morală și dignitatea omului care știe că trăiește din munca sa. Astfel se curmau din capul locului miseria și imoralitatea.

Din nefericire legea era foarte greu de pus în aplicație. De două sute de ani nobilii considerau agrul public ca proprietate a lor. Și creșterea domeniilor întinse, le îmbunătățise, le vînduse sau le dase zestre, astfel că se producea o mare perturbare în proprietățile Romanilor. Bogații nu se gândiră de cât numai la interesul lor și căutară a combate propunerile lui Tiberiu Gracchu. Ei atraseră în partea lor pe tribunul Octaviu. În zadar Gracchu suspendă cursul justiției și mersul afacerilor publice până ce legea nu se va adopta. Nobilii așteptau în liniște să

Jugure
500 = 126 hectaru, 20 = 7 hec.

treacă anul tribunatului seu. Atunci Tiberiu puse poporului întrebarea dacă un tribun care lucrează în contra plebei mai are dreptul să fie tribun ? Aceasta însemna depunerea lui Octaviu, lucru ne mai auzit până atunci în Roma. În zadar rugă el pe Octaviu cu lacrimi, în ziua de votare, să nu mai opună veto al seu ; acesta nu avu curaj să reziste nobililor cari 'l încurajau. După depunerea tribunului, legea fu votată și Tiberiu împreună cu fratele seu Caiu și cu socrul seu fură numiți triumviri.

Prin acest atentat în contra unui tribun Tiberiu călcăse una din legile fundamentale ale constituțiunii romane. Pe lângă nobili se declară acum în contra sa și oamenii cari țineau mult la căile legale. În schimb, plebea pe care se răzima Gracchu era foarte departe de a i acorda sprijinul energic de care avea el nevoie într'o situațiune atât de critică. Populațiunea se deprinsese cu traiul molatic din Roma și nu simțea prea mare interes pentru noua lege, care întâmpina mari dificultăți a fi pusă în lucrare. Cu cât vedea greutățile ce i le făceau nobilii, cu atât Tiberiu devenia mai înverșunat. El făcu propuneri nouă. Să se dea poporului tesaurile lui Attal, regele Pergamului ; să aibă poporul dreptul a hotări despre soarta acestui regat ; să se scurteze durata serviciului militar, etc. Dar mai pre sus de toate i trebuia să fie ales tribun și pe anul următor. În ziua de alegere, pe când mulți dintre partizanii sei erau împrăștiți la munca câmpului, Tiberiu veni în for. Fu primit cu aplauze entusiaste. Dar în timpul votărei, nobilimea și dușmanii sei începură a protesta sub cuvânt că e în contra legei a fi ales cineva tribun doi ani de a rindul. Partizanii lui Tiberiu se aruncară asupra opoșanților cari fugiră împreună cu tribunii partizani ai lor. Vorba se împrăștiă prin cetate că Tiberiu Gracchu s'a declarat pe sine tribun fără coleg. Atunci Senatul ordonă consulului să ia măsuri ; și fiind că consulul refuza, Scipione Nasica plecă spre for în fruntea unei cete de nobili și selavi înarmați. Veniau să omoare pe omul care îndrăznise a cere coroana regală ; astfel interpretau nobilii mișcarea lui Tiberiu care pusese mâna la cap pentru ca să arate și celor cari nu 'l putea auzi, că viața sa este în primejdie. Nobilii pornesc după Tiberiu care spera să și găsiască un adăpost în templul din Capitoliu. Mulți din partizanii lui fură uciși. Iar el căutând să intre în templul, pe care 'l închisese preuții, căzu jos împedându-se de un cadavru. Pe când se ridica, un tribun 'l lovi

in cap cu un picior de bancă, alt tribun 'l lovi a doua oară. Mai bine de 300 partizani ai sei periră împreună cu dinsul. Cadavrele lor fură batjocorite și pe urmă aruncate in Tibru. Cumnatul seu, Scipione Emilianul, aprobă uciderea. *)

Nobilinea se credea scapată. Dar in curând proletarii incepură a regreta pe Tiberiu Gracchu. Toate privirile se indreptară spre Caiu, fratele lui Tiberiu. Acesta era mai mare orator de cât dânsul, mai îndrăzneț și mai întreprinzător barbat de stat. Trimis questor in Sardinia el se intoarse la Roma la implinirea termenului, cu toată opunerea Senatului care voia să 'l țină departe de cetate. Dat in judecată **) inaintea censorilor pentru acest fapt, el fu achitat. Ales tribun in anul 123 el propuse o lege prin care trebuia să fie tras la raspundere ori care magistrat va fi pedepsit pe un cetățan fără judecată. După ce

*) După uciderea Gracchilor tribunul C. Carbon..... alergă inaintea lui Scipione Emilianul care se întorcea acoperit de glorie după luarea Numanței și 'l conduse de a dreptul la tribună sperând că va exprima părerea de reu pentru uciderea lui T. Gracchu care i era cumnat. «Scipione respuse că moartea lui Gracchu i se părea dreaptă. La aceste cuvinte, adunarea, animată de furiile tribunului, scoase strigăte violente.» Tăceți, zise Africanul, voi pe cari Italia nu vă recunoaște de fii ai sei. Și aceste cuvinte ridicând noue murmure. «Nu veți isbuti, strigă el, voi ale cărora fiară le am zdrobit, nu veți isbuti a intimida pe cel care v'a adus captivi.» Poporul tăcu. (Val. Max. VI, 2).

**) «Am făcut două-spre-zece campanii, și legea nu-mi cere de cât zece; am stat trei ani ca questor, de și puteam sfârși această misiune după un an. In provincie nu m'am purtat după cum cerea ambițiunea mea, ci după cum reclamau interesele statului. In locuința mea n'au fost nici oștepe nici tineri frumoși, și la masa mea modestia copiilor voștri a fost mai respectată de cât inaintea corturilor șefilor voștri. Nime nu va putea zice că mi-a dat un present macar un as, nici că a cheltuit ceva pentru mine. De aceia și chimirurile pe care le am dus din Roma pline de bani, le aduc deșerte. Alții au adus inapoi pline cu aur amforele pe care le duseseră pline cu vin.» (Aulu G., XV, 12).

«Nenorocitul de mine! unde să mă duc, unde să caut asil? In Capitoliu? dar el este plin de sângele fratelui meu. In casa mea? dar așa vedea o mamă nenorocită sbucnind in lacrimi și murind de durere. Părinții voștri, Romani, au declarat resboiu Faliscilor pentru că insultaseră pe tribunul Genuciu. Ei au condamnat la moarte pe C. Veturiu pentru că nu s'a dat in lături inaintea unui tribun care trecea prin for; și, sub ochii voștri, acești oameni au ucis pe Tiberiu, au purtat intr'un chip neomenos cadavruul lui pe ulițele cetății!...» Ci-

resbună pe fratele seu, Caiu se gândi să propună legi noue agrarie. Dar el înțelese că sprijinul proletarilor din Roma nu era de ajuns; pentru aceasta în proiectele sale el luă partea influentului ordin al călărilor și al soților Italiani. De aceea legile lui cuprind dispozițiuni sociale, politice și judiciare.

Pentru îmbunătățirea stărei sociale, Caiu Gracchu propuse din nou legea fratelui seu Tiberiu, dar mai adăuse următoarele puncte : a) ca să se formeze colonii noue, și mai ales la Tarent, Capua, Corinth și Cartagena; b) ca proletarilor din Roma să li se împartă griu cu preturi scăzute; c) ca soldații în campanie să fie îmbracați pe socotiala statului; d) ca până la împărțirea pământurilor să se întreprindă lucrări mari pe socotiala statului pentru ca să se dea de muncă oamenilor săraci.

Pentru a lovi nobilimea tocmai unde era mai influentă, el neglija a consulta Senatul; ceru ca centuria praerogativa să fie trasă la sorti din toate centuriile, și hotări ca provinciile să fie împărțite la proconsuli și propretori înainte de alegerea magistratilor, pentru ca să se ia din mâinile Senatului puterea de a favorisa pe unia dintre aceștia.

Pentru a lua din mâinile nobilimei o armă puternică, el propuse ca tribunalele care judecau să fie alcătuite numai dintre călări. În fine pentru a-și înmulți numărul partisanilor sei, Caiu propuse ca să se dea dreptul complet de cetățenie Italianilor cari aveau deja dreptul latin, și celor alți dreptul latin.

Prin aceste propuneri Caiu Gracchu îndestula nevoiele clasei nevoieșe. El i da pământ în Italia, i ușura sarcinile în timp de război, îngrijia de soarta celor cari rămăneau în Roma și asigura fericirea celor cari erau trimiși peste marea, pentru că erau așezați în localități unde puteau fi siguri de o îndelungată prosperitate. Pe de altă parte, acordând drepturi Italianilor, el preîntimpina războaie îndelungate și garanta liniștea Italiei; iar dând judecățile în mâinile călărilor, lua măsuri sigure în contra hoțiilor comise de către guvernatori și oamenii lor. Proletari,

---

cerone adăuge : «Un lucru e sigur; în acest moment, privirea lui Caiu, vocea sa, gestul seu, erau așa de înduioșitoare, că dușmanii sei chiar vărsară lacrimi.» (Cic. *Orator*, III, 56).

Italieni și provinciali puteau dar vedea în el pe protectorul lor ; puternica clasă a publicanilor 'l considera ca apărător. El putea dar păși cu siguranță spre îndeplinirea reformelor necesare statului roman, pentru că se credea sigur de sprijinul tuturilor asupriților în potriva unui mic număr de asupritori.

Nobilii erau cu drept cuvânt îngrijiți. Pentru a putea rezista planurilor lui Caiu ei atraseră în partea lor pe tribunul Liviu Drusu. Mesteșugul era a discredita pe Caiu Gracchu amăgind pe gloate cu propuneri și mai populare. Drusu propuse : ca proletarii să nu plătiască nimic pentru pământurile ce aveau a li se da ; să se formeze mai multe colonii de cât propunea Caiu ; el declară că nu vrea să fie însărcinat cu fundarea acelor colonii ; iar în ceia ce privește drepturile de acordat Italienilor, nobilimea făcu pe populațiune să creadă că această propunere este îndreptată în contra Romanilor săraci. În adevăr, cu cât se înmulțiau cetățenii cu atâta avantajele acordate săracilor trebuiau să fie mai mici, de oare ce trebuiau să se împartă la un număr mai mare. Această nouă tactică a nobililor avu un deplin succes. Populațiunea părăsi pe Caiu, care tocmăi lipsia din Roma fiind dus să fundeze colonia din Cartagena. La întoarcerea sa, el stăruie să fie ales pentru a treia oară ; nu isbuli. Consulul Opimiu ceru ca să se desființeze noua colonie sub cuvânt că Scipione Emilianul blestemase pe ori cine ar îndrăzni a se mai așeza pe teritoriul Cartagenei. Se imprăștiase vestea că semne cerești ar fi aratat ura zeilor. În ziua când trebuia să se voteze asupra propunerii consulului, Gracchu se duse la Capitoliu unde era adunat poporul. Consulul în timpul sacrificiului ordonă ca să se depărteze «cetățenii rei.» Un servitor al lui care pusese mâna pe Caiu este ucis. O luptă se începe. Caiu vorbește către popor, ca să se disculpe, pe când vorbea și un tribun. Aceasta era o crimă după legea Icilia. A doua zi, după ce Senatul a pronunțat formula «Caveant Consules ne quid respublica detrimenti caperet.» *) Opimiu citează pe Gracchu să vină înaintea

*) Când Senatul a declarat formula : Caveant Consules ne quid respublica detrimenti caperet «atunci, după vechiul obicei, Senatul investeste pe magistrat cu o putere fără margini : el poate, de la sine, ridica o armată, a face reboiu, a sili prin ori și ce chipuri pe aliați și pe cetățeni, a poronci și a judeca suveran în lăuntru și în afară ; în toate cele alte împrejurări nici una din aceste puteri nu se acordă consulului de cât prin voința poporului.» (Sal. *Catilina*, 29).

sa. El însă refuză și se întări cu amicii sei pe muntele Aventin. O bandă de nobili, sclavi și arcași creteni merg în contra Aventinului, care este îndată cuprins. Caiu Gracchu trecu Tiberele și ajunse într'o pădure unde este ucis de cătră un sclav devotat, care se sinucise îndată. Corpul lui fu făcut bucăți, casa sa a fost dărîmată și peste trei mii de partizani de ai sei fură uciși. Numele lui fu blestemat (121)*.

Uciderea fraților Gracchi a fost o mare nenorocire pentru republică, pentru că s'a pierdut ocaziunea de a se aduce o îmbunătățire, pe calea legală, relelor de care suferia statul roman. Aristocrația se crezu atot puternică și putu să nu se mai îngrijiască de cerințele mulțimei. Reforme bine făcătoare au fost amânate, și cu aceasta s'a dat vînt ambițioșilor, cari vor profita de starea rea a lucrurilor pentru a'și satisface numai ambițiunea lor personală.

§. 2. Resboiul cu Jugurta.

Micipsa fiul lui Masinissa, regele Numidiei, avea doi fii, pe Adherbal și pe Hiempsal, cărora avea să li lase moștenirea sa. El avea înse și un nepot, Jugurta, care întrecea cu mult pe cei doi frați. Foarte brav și întreprinzător, înzestrat cu o mulțime de talente, Jugurta era un rival primejdios pentru fiii lui Micipsa.**) Pentru aceasta regele Numidiei l' trimise în fruntea unui corp de călărime în ajutorul Romanilor cari asediiau Numanța, nădăjduind că 'și va găsi acolo moartea în urma vre unei întreprinderi nesocotite. Dar se întâmplă cu to-

---

*) «Nime n'a fost cuprins mai tare de patima avariției de cît L. Septimuleiu. Amic intim a lui C. Gracchu el avu infamia a i tăia capul, și a'l purta pe ulițele Romei în virful unei lance, pentru că Consulul Opimiu promisese că l' va plăti cu greutatea aurului. Unii autori adaogă că, pentru a'l face mai greu, el a deșertat craniul și l'a umplut cu plumb topit.» (Val. Max. IX, 4).

**) Din prima sa adolescență, Jugurta, înzestrat cu o mare putere corporală, și cu o față frumoasă, dar mai mult cu multă energie și caracter, nu se lăsă a se corupe prin lăcomie și moliciune; dar, dăndu-se la toate exercițiile obicinuite la Numizi, a călări, a arunca sulița, a se întrece la fugă cu cei alți tineri de vrîsta sa; cel întăiu dintre toți prin succesele sale, el era cu toate aceste iubit de cătră toți; și petrecea astfel o parte din timpul seu cu vinatul, atacînd cel dintăiu sau pintre cei dintăi, pe leu sau pe cele alte animale selbatice; făcea multe, și nu vorbea de cît prea puțin despre sine.» (Salust. *Jugurtha*, 6).

tul din contra. In luptele care s'au dat in jurul Numantei, Jugurtha a avut ocazia să 'și arăte marele sale talente militare și, in acelaș timp, să intre in legături de prietinie cu cei mai insemnați dintre Romani. Ceia ce era și mai grav, el cunoscuse de aproape toate relele care bintuiau aristocrația romană. La intoarcerea sa el fu adoptat de către Micipsa care dispuse pe patul de moarte (118) ca Numidia să fie împărțită in trei. Dar Jugurtha ucise pe Hiempsal și puse mâna și pe partea acestuia. La plângerile lui Adherbal Senatul numi o comisiune de zece membri ca să meargă in Africa spre a regula neînțelegerile. Jugurtha cumpără pe comisari și aceștia i lasară pământurile usurpate. Devenind și mai îndrăzneț, vicelanul Numid alungă și pe Adherbal, i luă toate posesiunile lui și 'l incunjură in cetatea Cirta. Senatul trimise in Africa o nouă comisiune in fruntea căreia se afla 2 M. Aemiliu Scauru, principele Senatului. Și aceștia fură cumpărați și se intoarseră la Roma fără nici un rezultat. Dar in timpul acesta Cirta era luată și Adherbal ucis împreună cu toți Italianii cari se aflau acolo. In fața indignațiunei publice Senatul fu nevoit a declara resboiul regelui Numid (111).

Resboiul cu Jugurtha este insemnat nu atâta prin vitejia și talentele dușmanului, ci prin corupțiunea căpeteniilor armatelor romane. 3) Consulul Calpurniu in fruntea unei armate insemnate trecu in Africa. După mai multe lupte fericite, el fu cumpărat de către Jugurtha și i acordă intreaaga Numidie cu condițiune ca să plătiască o mică sumă ca pedeapsă. Atâta lașitate indignă pe toată lumea. Tribunalul Memmiu acasă inaintea poporului pe nobilii cari vindeau interesele statului; ceru darea in judecată a tuturilor comisarilor trimiși in Numidia și a consulului Calpurniu și cită pe Jugurtha să vină la Roma pentru a depune ca martor in acest proces, care era procesul corupțiunei nobililor. Așa de bine cunoștea pe Romani că Jugurtha îndrăzni a veni la Roma. In ziua judecării când tribunalul Memmiu i ordonă să spună ce știe, un alt tribun 'l opri de a vorbi. Jugurtha plecă din Roma după ce ucise chiar in cetate pe cel de pe urmă pretendent la tronul Numidiei, pe Massiva. Se zice că la ieșirea din cetate ar fi zis că Roma era o cetate de vinzare care ar pieri foarte ușor dacă s'ar putea găsi un cumpărător (109).

Intors in Africa Jugurtha bătu armata romană, o incunjură din toate părțile și i permise retragerea cu condiție ca să ieasă din Nu-

midia în șese zile. Această nouă umilire deschise în fine ochii nobilimei. După ce se pedepsiră câțiva dintre cei culpabili de trădare, integritatea Metellu fu însărcinat cu războiul în contra lui Jugurtha. Din acest moment soarta războiului era hotărâtă, pentru că succesele lui Jugurtha atinseseră până atunci numai de la incapacitatea sau trădarea comandanților romani. Metellu luă măsuri energice. Armatele numide fură bătute; cea mai mare parte dintre cetăți fură cuprinse și marea bătălie de la Muthul arată că vechea vitejie romană nu așteptase de cât un șef energic și cinstit pentru a se arăta din nou. Cu toate aceste succese războiul nu era terminat, pentru că Jugurtha profitând de situațiunea țerei sale și de admirabila călărime numidă continua a ataca necontenit pe Romani, strecurându-se printre armatele lor și pustiind țara. Războiul trebuia să mai țină și după anul de comandă a lui Metellu.

Mariu, unul din legații lui Metellu, contribuise în mare parte la succesele câștigate în contra lui Jugurtha. Dorind să își pună candidatura la consulat, Mariu ceru un concediu de la superiorul său ca să meargă la Roma. Dar acesta se miră de cutezanța acestui țeran *) care aspira la consulat. El i acordă concediu; dar tocmai când crezu că va să i fie imposibil ca să ajungă la timp. Mariu veni la Roma, acuză înaintea poporului pe nobilimea coruptă, isbuti a fi ales consul și a fi însărcinat cu comanda războiului în contra lui Jugurtha. **) El veni repede în Africa, alungă armatele dușmane din Numidia orientală; spăimintă pe populațiunile nomade prin o expedițiune întreprinsă în deșertul de la sudul Numidiei, și îngrozi pe Bocchu, regele Mauretaniei și socrul lui Jugurtha care se unise cu ginerile sale. După ce armatele celor doi regi sunt bătute pentru a doua oară lângă Cirta, Bocchu

*) «Mariu servia în cavalerie, sub ordinele lui Scipione Emilianul la asediul Numanței; în timpul mesei întrebându-l cineva» cine l'ar putea înlocui în comandament în cazul când republica ar avea nenorocirea a 'l pierde, — «poate că acesta,» răspunse Scipione, arătând pe Mariu. Acest augur era el pătrunderea care nu greșește a unui geniu desevirșit gâcind un geniu estraordinar, sau o înboldire foarte eficață pentru a escita ardoarea tinărului? Eată ceia ce nu se poate decide. (Val. Max. VIII. 15).

**) Din discursul lui Mariu «Nu pot să înșir imaginile, triumfurile sau consulatele strămoșilor mei, ci, sulite, un stindard, coliete, alte recompense militare, și răni pe pieptul meu. Eată imaginile, eată nobleța mea... N'am studiat literatura greacă, și nici mi ași fi bătut ca-

ceru pace. Ambasadorii sei se întoarseră cu răspunsul de la Roma că Senatul roman 'l iertă pentru că a declarat că se căiește, dar cât pentru alianța și amicitia cerută, i se vor acorda când le va merita. Alungat din posesiunile sale Jugurtha 'și găsisse adăpost la socrul seu. Mariu trimise pe legatul seu Sylla să tracteze cu Bocchu. Acesta predă pe Jugurtha în mâinile trimisului roman (106). Mariu 'l aduse legat la Roma, 'l conduse înaintea carului de triumf și 'l aruncă pe urmă în închisoare unde Jugurtha muri de foame (104). Înainte de a pleca din Africa, Mariu regulase soarta Numidiei. Partea resăriteană fu anecsată la provincia romană; cea apusană s'a dat lui Bocchu; iar restul țerei s'a incredințat la doi principii cari se trăgeau din familia regală.

Puțin timp după aceia, cetățile din Cyrenaica fură declarate libere sub protecțiunea Romanilor.

În aceste timpuri republica era ocupată cu resboaie la nord. Stoenii din Alpi maritimi și Carnii din Veneția erau înfrinți. Scordiscii din Alpii ilirici după ce bătuseră pe Catone se îndreptaseră asupra Macedoniei; dar legiunile romane i nevoiră să se retragă. Romanii asigurară barierele Italiei de la nord.

Pe când acestea se petreceau pe țărmurile Adriaticei, vestita cetate Marsilia căuta să 'și întindă posesiunile sale. Nemulțemită că domnia prin comptuarele și coloniile sale pe toată coasta sudică a Galiei, de la Alpi până la Pyrenee, Marsilia aspira la posesiuni continentale. Popoarele vecine se puseră în mișcare. Marsilia văzind primejdia ceru ajutorul Senatului. Armatele romane intrară în Galia, bătură pe dușmanii Grecilor din Marsilia; dar teritoriul cuprins fu prefăcut în provincie romană și o cetate puternică Aquae Sextiae, astăzi Aix, fu fondată în 122. După aceasta cuceririle merg mai departe. Bituit, regele Arvernilor, fu bătut și făcut prizonier, cu toate că atacase pe Romani cu 200,000 de Gali. În anii următori Tectosagii intrară în alianța Romanilor și tot teritoriul până la Ceveni și Tulusa fu prefăcut în provincie romană, Galia Narbonesă, numită astfel de la capitala sa, co-

---

pul cu ea, pentru că nu văd că ar fi mai virtuos cel care se ocupă cu ea; dar am învățat lucruri mai folositoare pentru stat: am învățat a lovi pe dușman, a păzi un post, a nu mă teme de nimic mai mult decât de desonoare, a suferi de o potrivă frigul și căldura, a mă culca pe pământul gol, a suferi în același timp lipsurile și obosele. Eată prin ce lecțiuni voiu sfătui pe soldați.» (Sal. *Jugurtha*, 85).

lonia Narbo Martius, astăzi Narbona. O cale militară puse în comunicațiune pe Italia cu Spania prin sudul Galiei.

§. 3. Resboiul cu Cimbrii și cu Teutonii.

Resboiul cu Jugurtha se isprăvise tocmai la timp pentru că republica avea nevoie de sabia lui Marius pentru a o scăpa de năvălirea Cimbrilor și a Teutonilor. Spăimintăți poate de vre o revărsare a Mării Baltice, selbaticii Cimbri apucară spre mează-zi, sdrobind totul în calea lor. *) Mergeau cu femei și copii și cu tot avutul lor, făcându-și drum pîntre toate popoarele și măcelărind fără milă tot ce îndrăznia a li se opune. De o statură înaltă, cu părul roș, îmbrăcați în piei de fiare selbatice, cuprinși de o sete de sânge ne mai auzită, acești barbari umplură de groază popoarele din sudul Europei, de care se deosebiau prin calitățile lor fizice și cu atât mai mult prin cele morale. După ani de luptă ei ajung în prejma munților Alpi. Consulul Papiriu Carbo se încearcă să i opriască. Este sdrobot. Noroc că după această victorie barbarii nu trecură Alpii, ci pradară în timp de trei ani toate ținuturile de la Nordul Alpilor până la hotarele Macedoniei. Când n'au mai avut ce prada, ei se îndreptară spre apus și intrară în Galia (110). Ani întregi nenorocita Galie a fost jertta prădăciunilor lor. Consulii Silanu și Cassiu fură bătuți. Legatul Scaura fu făcut prizonier. După distrugerea acestor trei armate romane, ei remaseră pe loc un an întreg ca să se bucure de victoriile lor. În anul 105 două armate romane fură din nou sdrobite. 80,000 de legionari și 40,000 de sclavi fură uciși, restul făcut prizonier. Numai zece Romani scapară, pîntre cari consulul Cepion și tinărul Q. Sertorius. Toată prada fu nimicită : chiar și aurul și argintul fu aruncat în Rodan. După aceasta barbarii ple-

---

*) *Cimbrii*. «Indrăzniala și furia lor era neresistibilă ; și ei înaintau, resturnând totul prin forța brațelor lor în bătălii, cu impetuositatea și violența focului : nimic nu putea opri mersul lor ; toți pe cari i întâlneau în drumul lor, cădeau prada lor ; erau luați, tiriți cu dinșii. Erau armate romane considerabile și pretori însărcinați a apăra Galia transalpină ; ei i sdrobiseră cu rușine în fuga lor repede. Și tocmai lașitatea acestora în lupte au făcut pe barbari să iea drumul Romei și i a atras asupra cetății ; ei învinseseră pe Romanii întâlniți în cale ; adunaseră bogății însemnate ; de aceia erau hotărâți să nu se opriască nicăire de cât după ce vor fi ruinat Roma și pradat Italia.» (Plut. *Marius*).

cară să prade Spania. Aceasta fu scăparea Romei, pentru că trecând Pyreneii, barbarii au dat peste energica populațiune a Celtiberilor. Resboiul cu Jugurtha fiind terminat, Senatul trimise în Galia pe Mariu.

Ales din nou consul în anul 104, Mariu este reales de trei ori până la sfârșitul resboiului. Așteptând întoarcerea barbarilor, el supuse pe soldați la munci grele pentru a restabili disciplina; reformă armătura dând soldaților sei un scut mai ușor, i esercită neconținut la scrimă și introduse o nouă ordine de bătălie, în care fie care cohortă de 600 de oameni forma o unitate tactică ca și întreaga legiune. Tot pe timpul lui Mariu se introduse definitiv și noua înșiruire a soldaților sub arme nu după avere, ci după anii de serviciu; pe de altă parte, proletarii putură intra în legiuni cu aceleași drepturi ca și cetățenii înscrisi în listele censului. Armata ajungea mai democratică; dar în acelaș timp serviciul militar înceta de a fi datorie cetățenească. Incepeau a se forma acele armate care aveau să fie mai mult armatele generalilor de cât ale republicei. Cei trei ani au fost deci bine întrebuințați, mai cu samă că n'au lipsit soldaților luptele cu deosebite triburi galice.

În sfârșit în 102 se auzi că se întorc barbarii. Respinși de cătră Celtiberi ei apucară din nou spre Italia, însă spre norocirea Romanilor ei se despărțiră. Cimbrii trecură Rinul cu gândul de a intra în Italia pe la nord, pe când Teutonii trecură Rodanul ca să intre pe la apus. Mariu se feri a da lupta, pentru că voia ca soldații sei să se deprindă cu strigătele selbatice ale barbarilor. Teutonii cercară a cuprinde întăriturile romane, dar după trei atacuri zădarnice, ei se hotărâră a merge înainte. Mariu se luă după dinșii așteptând ocașunea favorabilă. Lângă Aix barbarii se opriră. Atunci Mariu se hotărî a i ataca. El se aruncă de pe o înălțime asupra Ambronilor cari veniau să'l atace, i puse în disordine și-i zdrobi mai înainte ca Teutonii să li poată veni întru ajutor. Noaptea ce urmă fu spăimântătoare pentru Romanii cari erau înghețați de frica ce li inspira urletele selbatice ale barbarilor. Peste două zile Mariu atacă pe Teutonii. Inconjurați de toate părțile, loviți pe la spate de un corp de 3000 de soldați aleși de cătră Mariu pînă la cei mai bravi, Teutonii fură zdrobiți. Cei 3000 cari scapară, fură atacați de cătră Gali și măcelăriți.

Dar resboiul nu era sfârșit. Cimbrii trecuseră Alpii, pentru că consulul Catulu nu îndrăznise a li se opune la nordul munților. El

se retrase la sud de Padus *). Atunci Mariu fu chemat din Galia. Cimbrii nu se grăbiau să înceapă lupta pentru că așteptau pe frații lor Teutonii. Când însă se incredințară despre desastrul acestora, ei cerură lui Mariu să fie ziua și locul luptei. Acesta li ficsă câmpia de la Vercei și ziua a treia. În ziua hotărâtă Cimbrii se găsiră la locul decis. Lupta se începu teribilă. Barbarii se înaintau ca o mare furioasă. Dar, ca și Anibal la Cannae, Mariu potrivise ca barbarii să se lupte având soarele în față. Soarele, căldura cea mare care i impiedica de a vedea și lanțurile cu cari se legaseră pentru a nu da înapoi, li aduse peirea **). Ei sunt bătuți și împinși până la întăriturile lor formate din cară. Aici se făcu un măcel teribil. După zdrobirea barbaților, Romanii au fost nevoiți să lupte și cu soțiile a-

---

*) Catulus se așază după Athesis «Dar barbarii (Cimbrii) aveau atâta dispreț pentru dușmanii lor, și i sfidau așa de fățiș, că, pentru ași arăta forța și audacia lor, și, fără nici o nevoie, lasau a fi muieți goli fiind, de omătul care cădea : ei se suiiau pe munți, pînre ghieturile și ometele groase care acoperiau virful stincelor, și de aci se aruncau pe scuturile lor cele largi, și se scoborau lunecând pe costișa repede, de a lungul prăpăștiilor din jurul lor. După ce și-au așezat tabăra pe malul fluviului, și au examinat mijloacele de a'l trece, ei se hotărâră a'l iezi în acel loc. Inflau în brațe dealurile vecine, cum ar fi făcut niște urieși ; aruncau în fluviu arbori cu toate rădăcinile lor, stinci enorme, movile întregi, și micșurau astfel apele ; apoi în susul podului făcut de cătră Romani aruncau mase enorme care, tirite de curent, 'l loviau cu necontenire». (Plut. *Marius*).

**) «Romanii fură ajutați de căldură, și de soarele care dădea în ochii Cimbrilor. Tari în contra frigului, nutriți în climate fără soare și înghietate, barbarii nu aveau energie contra căldurei : gâfîind, cu corpul plin de sudoare, ei și puneau scuturile în fața soarelui.... Pentru ca șirurile să nu se poată rupe, cei din șirul întâi se legaseră unii pe alții cu lanțuri lungi. Dar cînd au fost puși pe fugă și respinși până în întăriturile lor, se văzu un spectacol și mai grozav. Femeile, îmbrăcate în negru, în picioare pe carăle lor, ucideau pe fugari, unele pe barbați, altele pe frați și pe părinții lor ; gătuiău cu propriile lor mâni pe copiii de la sin, i aruncau sub roatele carălor și sub picioarele cailor, ș'apoi se sinucideau. Se zice că una s'a spinzurat de un jug, cu doi copii spinzurați de picioarele ei. Cât despre barbați, în lipsă de arbori, și legau gătul de coarnele sau picioarele boilor, ș'apoi i impungeau cu boldul ; și periau astfel tiriți și zdrobiți sub picioarele lor. Mulți periră în acest mod : cu toate aceste se făcură șese-zeci de mii de prizonieri, și se socotia indoit numărul morților». (Plut. *Marius*).

cestor selbatici, care preferau a se ucide de cât a cădea vii în mâinile învingătorilor *). Peste o sută de mii remaseră pe câmpul de luptă; șese-zeci de mii fură făcuți prizonieri. Erau poate un milion când au pornit de pe țărmurile Balticei. Din această mare mulțime câteva mii numai umplură piețele de sclavi din Italia. Mariu care fusese ales consul pentru a cincia oară primi onoruri estra ordinare. El fu numit al treilea fondator al Romei; și fie-care cetățean a vărsat libați-uni în numele seu ca pentru un zeu.

§. 4. Nouă încercări de reformă.

Mariu, Saturnin și Glauca și Plebea

Mariu scapase Roma de rușine în războiul cu Jugurta și, zdrobind pe Cimbri și pe Teutoni, asigurase pentru multă vreme țerile republicii de furia barbarilor. Era înzestrat cu mari talente acest fecior de țeran de la Arpinum care era, în adevăr, lipsit de ori ce cultură, dar care posedă o bravură fără margini; suferia alături cu soldatul toate greutățile și primejdii războiului; era înzestrat cu darul de a comanda trupele și foarte cinstit; adorat de către soldați el se bucura de o favoare nemărginită la popor, care îl iubia pentru originea sa și i era recunoscător pentru ura ce purta nobilimei. Toată lumea se aștepta la mari fapte politice din partea acestui om, care făcuse servicii așa de strălucite pe câmpul de război. Onestul Mariu însă, iubitor de ordine și amic al disciplinei, se grăbi a licenția marea sa armată și intră în Roma ca simplu particular. Nobilimea continuă calea pe care apucase. Desordinele erau la culme. Ca exemplu se citează Cepion care a luat din Tulusa sume colosale de aur și de argint și a pus în urmă pe drum oameni de ai sei, ca să atacé escorta ce aducea banii, pentru ca să nu verse nimic în visteria statului. Dușman al nobilimei, Mariu se uni cu Saturnin și cu Glauca vestiți prin ura lor către nobili. Toți trei se înțelesă ca pentru

*) «(În tabără) Romanii se găsiră în fața femeilor, armate cu săbii și cu securi, scrișnind din dinți, teribile, furioase, lovind de o potrivă și pe fugari și pe cei cari îi urmăreau, pe unia ca pe trădători, pe cei alți ca dușmani. Ele se aruncă în mijlocul luptătorilor, smulg cu mâinile lor goale scuturile Romanilor, li ieau săbiile, resistă tuturor lovirilor, preferă a fi hăcuite, și conservă energia lor până la ultima respirație.... au fost mai mult de o sută de mii morți sau prizonieri». (Plut. *Marius*)

anul 100 Mariu să fie ales consul, Saturninu tribun, și Glaucia pre-
tor. Mariu și Glaucia fură aleși; Saturninu ajutat de o bandă de u-
cigași și de partisanii lui Mariu ucise pe tribunul ales și se proclamă
el singur tribun. Atunci el propuse: a) ca să se dea pământuri ve-
teranilor lui Mariu cu dreptul de a le putea vinde; b) să se înființeze
colonii de cetățeni în provinciile și c) să se împartă griu la popor cu
prețuri scăzute. Era sigur că aceste legi au să fie primite, pentru că
vechii soldați a lui Mariu și sărăcimea din Roma trebuia să le voteze
dar iera de nevoie să se asigure punerea lor în lucrare. Pentru a-
ceasta Saturninu mai propuse: d) ca toți senatorii să jure că vor ob-
serva aceste legi și e) ca să fie pedepsit ori cine ar lovi în majestatea
poporului roman. Senatul combătu din toate puterile aceste propuneri.
În zedar se întrebunță dreptul de veto al tribunilor, semnele rele ce-
rești, și o revoltă urzită de cătră nobili. În ziua votării veteranii lui
Marius puseră mâna pe for și legile se primiră. În termenul prescri-
t de cinci zile toți senatorii jurară că le vor observa, afară de Metellu
Numidicul, care plecă în esil. Mariu era prea cinstit ca să nu înțe-
leagă greșala mare ce făcuse când se unise cu astfel de oameni. Ro-
ma ajunsese într-o adevărată anarhie. Bandele lui Saturninu și Gla-
ucia cutierau ulițele cetății și făceau tot felul de neorindue, sprijii-
nindu-se pe consulul Mariu. La nouele alegeri Memmiu, adversarul
lui Glaucia la consulat, fu ucis în bataie. Atunci Senatul impune lui
Marius să apere ordinea și acesta se decise a lucra în contra amicilor
sei. Spirit de ordine, deprins cu disciplina militară, el nu putea su-
feri atâta distrăbălare. Atunci Saturninu deschise temnițele, armă pe
selavi și, în ziua intrării sale în funcțiune, se dădu o teribilă bătălie
pe ulițele Romei. Închiși în Capitoliu, Saturninu și soții sei se predară.
Toți fură uciși. Glaucia avu aceeași soartă.

Prin sdrobirea demagogiei, Mariu părăsia partida poporului pen-
tru a se uni cu nobilii cari nu aveau nici o incredere în el; dar re-
mănea încredințat că a scapat Roma de anarhie, după cum o scăpa-
se și de primejdiile esterne. Așteptând ca serviciile sale să fie recunos-
cute după cum meritau, el se duse în Asia. Metellu se întoarse din
esil. Nobilimea se crezu din nou a tot puternică, pentru că, în fața
demagogiei, se uitase pentru un moment neînțelegerile dintre senatorii
și călări. Neînțelegerile reîncepură însă îndată ce trecu primejdia.
Atunci se găsi un barbat distins prin originea și prin marele cali-

100

55

gi

tăți morale, care înțelese că nobilimea trebuia ea singură să facă reformele necesare pentru a face astfel imposibil pe un nou Saturniu. Acest om fu Liviu Drusu, fiul adversarului Gracchilor. Ales tribun în anul **gi**, el propuse: a) să se împartă poporului grâu cu prețuri moderate și să se înființeze colonii în Sicilia și în Campania; b) să se dea din nou judecățile în mâinile senatorilor luându-se însă 300 de judecători dintre călări; c) să se acorde dreptul de cetățenie tuturilor Soților italieni. Aceste propuneri erau menite să aducă liniștea în Roma și să reținerească populațiunea cetății. Prin ele să stingea dușmănia dintre senatori și călări, se lecuia macar în parte suferințele sărăciei și se da dreptate acelor Soți italieni, cari contribuiseră atât de mult cu brațul lor la clădirea imperiului roman. Drusu ceru ca aceste legi să fie votate toate la un loc. Cu toată opoziția călărilor susținuți de cătră consulul Filip, legile au fost votate. În curînd însă toată lumea se declară în contra lui Drusu. Senatorii l' uriau ca pe un ambițios, amic al saracilor și urmaș al Gracchilor; călării nu i puteau ierta că li lua dreptul exclusiv de a alcătui tribunalele, mare privilegiu pentru ei, pentru că li se permitea a storce provinciile fără teamă de răspundere; poporul de jos l' părăsi pentru că prin propunerea de a se acorda Italianilor dreptul de cetățenie, el era în primejdie de a nu se mai folosi singur de avantajele cetățeniei romane. Toți se temeau de marea popularitate a tribunului. Fel de fel de vorbe începură a se imprăștia pe socotiala sa. Se zicea că el a format un complot cu Italianii, că s'a unit prin jurământ cu aceștia. Legile lui au fost atacate pentru un vițiu de formă. Se pretinse că era în contra legii votarea de odată a mai multor propuneri. Legile lui au fost abrogate. Onestul Drusu nu făcu nimic pentru a le susține. Hotărât a nu părăsi calea legală, el se retrase în viața privată așteptând altă ocaziune mai favorabilă. Această ocazie n'a mai venit, pentru că Drusu a fost ucis de cătră o mână necunoscută într'o sară, când se întorcea acasă escortat de o mulțime de popor. Sigur că moartea lui a fost efectul urei călărilor.

§. 5. Resboiul Soților.

Moartea lui Liviu Drusu provocă resboiul Soților. Până atunci ei toți nădăjduse că se va aduce o îmbunătățire tristei lor pozițiuni. Soții italieni aspirau la dreptul de cetățean roman, nu doară că do-

riau in realitate să se folosiască de drepturile politice. Chiar să fi capatat aceste drepturi, li ar fi fost greu să le exerciteze, pentru că ar fi trebuit să vină la Roma. Numai aci ar fi putut ei să iea parte in adunări, să contribuie la facerea legilor, la alegerea magistraților, să intre in Senat. Cât pentru magistraturi, li ar fi fost peste putință să fie aleși, și chiar dacă s'ar fi intimplat aceasta, ei n'ar fi putut fi magistrați de cât numai strămutându-se in Roma. Prin urmare, drepturile politice ar fi putut folosi poate numai celor bogăți. Dar cu dreptul de cetățenie erau legate drepturile civile: dreptul de căsătorie, de proprietate și de comerț. Dacă ar fi capatat cetățenia, Soții ar fi putut avea dreptul de a contracta o căsătorie legitimă ori unde, iar nu numai in cetatea lor natală; ar fi putut fi proprietari, iar nu lipsiți de dreptul de proprietate cum erau in drept până atuncea; și prin dreptul de comerț, ei ar fi avut facultatea nu numai să facă comerț, ci și dreptul de moștenire, de instrăinare și de vinzare, drept pe care Italianul 'l avea numai in orașul seu.

Erau in adevăr unele cetăți italice in condițiuni bune, dar tocmai această escepțiune arăta greutatea sub care gemea marea majoritate. Roma acorda dreptul de cetățenie la barbații cari fusese aleși in magistraturile municipale din orașul lor; dar aceasta era tocmai un reu pentru Italiani; pentru că cei mai fruntași dintre dinșii părăsiau pe frații lor pentru a se face Romani.

După resboiul din Macedonia se desființase in adevăr tributul plătit de cătră Soți, dar rămăsese impositele vamale care erau foarte grele din pricina abuzurilor publicanilor. Arenzile pentru pământurile Statului, cheltuelile făcute cu magistrații și oamenii trimiși in misiune, și mai ales contingentele militare erau tot atâtea sarcini grele. In timp de resboiu Soții formau majoritatea armatelor romane; dar ei nu trăgeau nici un folos. Gradele superioare erau incredințate numai la Romani, și tot aceștia aveau cele mai mari foloase din prăzile luate de la dușmani.

Sătuli de atâtea suferinți *) ei reclamau dreptul de cetățenie.

*) *Abuzurile magistraților romani in Italia.* «Dăunăzi consulul nostru fiind la Teanum, femeia sa voi să se scalde in băile barbaților. Questorul cetății însărcină pe M. Mariu să pună să le deșerte; dar nu s'a putut destul de repede. Matrona se indignă; și consulul ordonă licitorilor sei să pună mâna pe Mariu, să i smulgă vestmintele,

*ius civitatis i.e. ius suffragii, ius honorum, ius praesentium
ius commercii, ius conubii*

Uciderea Gracchilor și a lui Liviu Drusu i aduse la desperare. Ei înțeleseseră că nu mai e nimic de așteptat pe căile legale și luară armele.

Latinii remaseră liniștiți. Ei erau mulțemiți de soarta lor. Etruscii și Ombrii nu îndrăzniră a se scula; cetățile grecești erau prea slăbite pentru a se putea ridica. Astfel că tot Samniții se puseră în fruntea mișcării italiene. Marsii, Pelignii, Vestinii, Frentanii, Marrucini, Picentini, Samniții, Lucanii, alcătuiră o ligă puternică. Ei formară o republică numită *Italica*, cu capitala Corfinium, cu doi consuli, doi-spre-zece pretori și un Senat de cinci sute de membri, aleși de către deosebitele cetăți. Ei voiau dar să formeze un stat cu totul deosebit de Roma, dar păstrau în totul organizarea romană, pentru că Corfinium lua locul Romei și cele alte cetăți rămăneau în o poziție de inferioritate față cu capitala.

Resboiul trebuia să fie cu atât mai primejdios că Romanii aveau a se lupta cu oameni cari aveau aceeași tactică, aceleași arme și aceeași disciplină ca și ei. Noroc că aristocrația de pretutindine făcea cauză comună cu Romanii și coloniile puteau impiedica cele întâi succese a le dușmanilor. Pe lângă cei 400,000 de cetățeni, Roma putea compta pe popoarele remase credincioase; iar provinciile se îngrămădiră a trimite ajutoare. Astfel republica este destul de puternică ca, chiar în timpul acestui mare resboiu, să provoace pe Mitridate, să întreprindă resboiu în Spania și să zdrobiască pe Salluvii de dincolo de Alpi.

Mai înainte de a se începe lupta (90) generalii aliaților, Marsul Pompeiu Silo și Samnitul Papiu Motulu, făcură o ultimă încercare și trimiseră deputați la Senat. Nici n'au fost primiți. Mai înainte de a pleca în contra Romei, Soții atacară cetățile Alba, Aesernia și Pinna cu o sută de mii de oameni. Senatul ridică șapte armate comandate de către consuliul Juliu Cesar și P. Rutiliu, Perperna, Mariu și Cepion, Cn. Pompeiu și Sulpiciu. A opta armată rămânea în Roma pentru paza cetății.

---

să'l lege de un par în mijlocul pieții publice, și să'l bată cu vergi. pe el, primul cetățean al orașului. La Ferentinum, pentru același motiv, pretorul nostru ordonă arestarea questorilor: unul se precipită din înălțimea zidurilor cetății, cel alt fu bătut. (Discurs a lui C. Gracchu).

Aulu Geliu spune că un consul, C. Thermus, puse de asemenea să bată cu vergile în public pe toți magistrații unei cetăți, sub pretest că nu l'au nutrit destul de bine.

Armatele dușmane luară pretutindine ofensiva, atacând în toate părțile cu mare furie. Cesar fu bătut și nevoit a se retrage. Perperna fiind de asemenea bătut, consulul italian Motulus intră în Campania. Mai toate cetățile de aci se dădură în partea ligăi, afară de Neapole și Capua. Cetățile din sudul Italiei făcură de asemenea. O nouă înfringere a lui Cesar și moartea consulului Rutiliu cu cea mai mare parte din armata sa, permise generalilor dușmani să se îndrepteze spre nord, în contra lui Pompeiu care fu nevoit a părăsi asediul cetății Asculum și a se retrage pe malurile Adriaticei. Atâtea înfringeri nu descurajară pe Senat; dar Ombrii, Etruscii și chiar Latinii începură a se clăti în credința lor. Din norocire, ajutoare începură a veni din toate părțile, de la regii și popoarele amice. Cu aceste ajutoare Cesar bătut pe Motulus; iar Pompeiu și cu Sulpiciu luară ofensiva, respinseră pe aliați și încunjurară din nou Asculum. Dar Cepion fu atras într'o cursă de cătră Pompediu Silo și ucis împreună cu cea mai mare parte din armata sa. Atunci Senatul incredință lui Mariu întreaga armată consulară. În fruntea acestei armate, Mariu bătut pe aliați și ucise pe un pretor al lor. Dar țaranul din Arpinum, prietinelui Saturninu, barbatul care primise în numărul legionarilor pe o mulțime de Italieni, se lupta cu părere de rău în contra unor dușmani ale căroră drepturi le recunoștea el însuși. Într'o zi cele două armate se întilniră. Generali și soldați se amestecară ca niște vechi prieteni și vorbiră multă vreme despre pacea, pe care cu toții o doriau. Dacă ar fi avut Mariu atunci toate forțele republicei în mână sa probabil că ar fi terminat resboiul dând dreptate Soților; dar Senatul care tocmai se aștepta la o asemenea purtare din partea lui, incredințase o armată puternică lui Sylla, vechiul legat a lui Mariu și acuma dușmanul lui. Mariu fu nevoit dar a continua resboiul, dar cu multă moliciune: și în fine ceru să i se ia comanda sub cuvint că nu mai poate servi din pricina infirmităților. El se retrase în proprietatea sa de la Misena, lăsând lui Sylla gloria de a termina resboiul cu Soții.

Principalul era ca revolta să nu se întindă mai departe. La finele anului 90, Consulul Cesar propuse a se acorda dreptul de cetățenie tuturor Soților cari rămăseseră credincioși. Aceasta fu o mare lovitură pentru cei cari se sculară în contra republicei.

La începutul anului următor tribunii Plauțiu și Papiriu propuseră o lege, prin care se acorda dreptul de cetățenie tuturor Italieni-

lor cari in termin de două luni vor merge la Roma pentru a reclama acest drept. O a treia lege, in fine, propusă de către consulul Pompeiu Strabo acorda cetățenia locuitorilor din Galia Cisalpină pentru a i recompensa pentru devotamentul lor.

In acest timp operațiunile militare se conduc cu o nouă energie. Porciu Catone intră in țara Marsilor și i bate in mai multe rinduri ; pe când Pompeiu după ce sfărâmă trei armate ale Soților, cuprinse Asculum. Populațiunile de la nord erau invinse. Sylla întreprinse cucerirea Campaniei. Cele mai multe cetăți fură supuse. Campania recucerită. Atunci Pompeiu Silo care avea numai 30,000 de oameni, inarmă pe sclavi și i chiemă la libertate, pe când in același timp intră in corespondență cu Mitridate. Sylla intră in țara Hirpinilor, bătutu pe Motulu și cuprinse Bovianum. Pompeiu Silo peri in curind. Comandanții fiind uciși, capitala luată și Senatul imprăștiat, puterea Soților era nimicită. Cuprinderea cetății Nolae de către Sylla aduse sfârșitul resboiului. Numai câte-va bande mai continuară lupta.

Senatul remase credincios legilor favorabile Soților. In realitate însă foarte puțini profitară de drepturile care li se acordau. Bogații se ingrămădiră a veni la Roma pentru a profita de legea Plautia-Papiria ; sărăcimea nu se lăsă mai pe jos, nerăbdătoare cum era de a se folosi de avantajele proletarilor romani ; dar micii proprietari nu voriră a se folosi de drepturile de cetățean roman. Așa că abia 80,000 veniră de se inscriseră in liste. Ba încă noii cetățeni nu fură cuprinși in vechiele triburi ; ci se formară triburi nouă; astfel că ei votau in urma vechilor Romani. Soarta Soților italieni nu se îmbunătățise mult.

§. 6. Rivalitatea dintre Mariu și Sylla.

Sylla era din strălucita familie a Corneliilor. El se ilustrase ca questor al lui Mariu in timpul resboiului cu Jugurtha ; comandase o armată ca legat al aceluiași general in resboiul cu Cimbrii și Teutonii și dovedise mari talente de organisator ca legat a lui Catulu in acelaș resboiu ; propretor in Cilicia, el silise pe Mitridate să deșerte Capadocia și incheiase cel întâi tractat al Romanilor cu Partii. In fine el avusese fericirea de a termina resboiul cu Soții. Pentru aceasta poporul l alese consul și Senatul l însărcină cu comanda resboiului in

contra lui Mitridate. El se deosebia foarte mult de Mariu atât prin origine și educațiune, cât și prin faptul că avea o politică bine definită. Amic al aristocrației, Sylla voia încetarea abuzurilor care discredită domnia nobililor, înjosirea democrației și asigurarea supremației poporului roman față cu popoarele străine. Pentru aceasta el avea ca dușmani pe călări, pe proletarii din Roma și pe capii lor, pe Soții italieni și pe toți provincialii cari aspirau la cetățenie; dar mai cu samă avea dușman neimpăcat pe Mariu, care nu i putea ierta că i a eclipsat gloria militară în resboiul Soților și i a răpit, ceia ce considera el ca un drept al seu, comanda resboiului în contra lui Mitridate, comandă care însemna glorie militară, pradă nemărginită, o armată considerabilă la dispoziția șefului, și prin urmare puțința de a ajunge atot puternic în republică. Era trecut de 68 de ani și, cu toate aceste, Mariu lua parte la toate exercițiile tinerești, pentru a dovedi lumii că este încă plin de vigoare și capabil de a face statului multe servicii (88).

Mariu atrase în partea sa pe tribunul Sulpiciu. Acesta era vestit prin origina sa nobilă și prin talentele sale; dar era plin de datorii și urmărit de creditori. Nădejdea că va avea parte la prăzile Asiei l făcu să se uniască cu Mariu, părăsind partida nobililor. El se încunjură de o gardă de tineri stricați ca și el, se sprijini pe noii cetățeni și propuse ca aceștia să fie împrăștiați în cele 35 de triburi, pentru ca astfel să aibă mai mare influență în trebile publice. Consulii Sylla și Pompeiu Rufu încercară să impiedice primirea acestei legi; dar Sulpiciu veni în for cu banda sa. Pompeiu fu nevoit să fugă iar Sylla găsi scapare în casa lui Mariu. Remas stăpân peste cetate, Sulpiciu făcu să se adopte legile sale și pe urmă începu a vinde dreptul de cetățenie; iar Mariu fu însărcinat cu comanda resboiului în contra lui Mitridate. Sylla scapase la armata sa alcătuită din șese legiuni, care se afla lângă Nolae în Campania. El atrase pe soldați în partea sa amintindu-li cruzimea lui Mariu în tot ceia ce privește disciplina, și amenințându-i că acesta ar voi să întreprindă resboiul cu o armată nouă. Trimișii lui Mariu au fost uciși cu pietre. Atunci Sylla în fruntea armatei sale plecă spre Roma. Aceasta era o mare crimă. Ofițerii refuseră de a l urma. El inse plecă numai cu soldații. Mariu nu avusese timp să strângă o armată nouă și nu putea pune nici un te-meiu pe cetățenii Romei. El fugi împreună cu amicii sei. Stăpân al

88

64560

37

87
 Romei, Sylla proscrise doisprezece cetățeni, pînă cari Mariu. A doua zi el convocă poporul, abrogă legile lui Sulpiciu și desființă vechia lege, după care plebiscitele nu mai aveau nevoie de sancțiunea Senatului. Voind să atragă și pe popor în partea sa, el iertă a zecea parte din datorii și lasă alegerile libere. Pentru anul 87 se aleseră consuli L. Cinna partisan a lui Mariu, și Cneiu Octaviu, amic al Senatului. Mulțumit cu jurămîntul lui Cinna că nu va întreprinde nimic în contra sa, Sylla se grăbi a părăsi Roma pentru a trece marea Adriatică.

În tot timpul acesta Mariu cu mare greutate și putuse scăpa viața. La Minturne fusese nevoit să stea în mlaștine pînă în gât și numai așa a putut scăpa de cei cari îl urmăreau. Aruncat apoi în închisoare, scăpase de moarte numai, pentru că Cimbrul însărcinat ca să îl omoare declarase că el nici odată nu va îndrăzni să omoare pe un om ca Mariu. Ajuns cu mare primejdie a vieții în Africa, el se mărginise a răspunde celui care i spunea din partea guvernatorului ca să părăsiască provincia «du-te și spune stăpînului tău că ai văzut pe Mariu stînd pe ruinele Cartagenei.»

După plecarea lui Sylla, Cinna, față cu incapacitatea lui Octaviu, propuse a se vota din nou legile lui Sulpiciu. Dar în ziua votării, fiind că mai mulți tribuni erau contra acestei legi, se începu o luptă crîncenă în for între cetățenii vechi și cei noi, comandați de către cei doi consuli adversari. Cinna fu învins și alungat din Roma. Atunci el făcu apel la bandele Soților cari tot continuau războiul și strînse mai multe legiuni. Mariu veni din Africa cu 1000 de Mauri și Numizi, pe lângă cari se uniră 6000 de sclavi cărora el li acordă libertatea. Aceste armate se îndreptăză spre Roma și împedică aprovizionarea cetății. Pompeiu Strabo, comandantul armatelor Senatului, după multă îndoială, dădu o bătălie neînsemnată lângă porțile Romei. El muri. Atunci cetatea trebui să capituleze, mai ales că se declarase și o boală contagioasă care răpi peste 20,000 de oameni. Cinna promise că nu va ucide pe nime : dar deputații Senatului văzuseră stînd lângă consul pe Mariu tăcut și cu o mare privire selbatică : ei se întoarseră plini de groază în cetate.

Cum intrară în Roma se și începură măcelurile. *) O mulțime

---

*) «Bardujenii (garda lui Mariu) ucideau numai de cît, pe ulițe, pe toți la cari Mariu nu răspundea sau cărora nu li întorcea saluta-

de oameni însemnați fură uciși, printre cari consulul Octaviu și marele orator Marcu Antoniu. O bandă de ucigași avea ordin să omoare pe toți cari nu vor fi salutați de către Mariu. Măcelurile ținură cinci zile și cinci nopți, nu numai în Roma ci și în toată Italia. Până ce Cinna și Sertoriu se desgustară de asemenea scene și uciseră într-o noapte 4000 de sateliți a lui Mariu.

Mariu se alese consul pentru a șaptea oară avind de coleg pe Cinna, cu dreptul de a lua comanda în contra lui Mitridate; dar muri peste șapte zile (86). După moartea lui Mariu, Cinna, din propria sa autoritate, se făcu consul și pentru cei doi ani următori. Așa că el domni ca un adevărat rege în timp de patru ani, fără să mai consulte adunarea poporului. Semn că republica ființa numai cu numele. Mai ales cetățenii noi erau gata pentru servitute.

VI. Luciu Corneliu Sylla.

§. 1. Primul război cu Mitridate.

În tot timpul tulburărilor întâmplate în Roma de la Gracchi în coace, atențiunea Romanilor a fost prea puțin îndreptată spre resărit. Cestiunile interioare, războaiele din Numidia, Spania, cu barbarii și al Soților i ocupau de ajuns. Cât pentru țerile răsăritene ele erau lasate în prada tiranilor locali și în a publicanilor romani. Nemulțemirea înse era generală și se aștepta numai un barbat care să aibă destulă energie a se declara în contra Romanilor. Tot orientul apăsător s'ar fi strins în jurul său. Acest om fu Mitridate VI Eupator, regele Pontului. Sădit pe tron în vîrstă de unsprezece ani, el avu a se lupta în contra mamei și tutorilor săi. Se zice că în timp de șapte ani el a rătăcit prin propriul său regat, schimbându-și necontenit locul de adăpost, trăind cu

rea; până într'atîta că chiar prietînii lui tremurau de frică, de câte ori se apropia de el pentru a-l saluta. Mulți fuseseră măcelăriți: Cinna se mai muia, era sătul de măcel; dar Mariu, în fie care zi mai oțărît, mai însetat de sînge, și îndrepta furia în contra tuturilor. Toate ulițele, tot orașul, era plin de oameni cari urmăreau pe fugari și vinău pe cei cari se ascundeau. Se probă atunci că pentru omul nenorocit, nu mai sunt amici credincioși. Rari fură acei cari nu tradară pe nenorociti cari li cêrură asil.... Cadavre fără cap erau aruncate și călcate în picioare pe ulițe; și acest spectacol inspira nu numai milă ci groază. (Plut. *Mariu*).

vinatul. Ajuns la vîrstă de bărbăție, el uimea pe contimpurani prin calitățile sale fizice și prin marele lui talente. Intrecea în fugă pe cele mai sprintene animale; domolia pe cel mai selbatic cal; mîna de o dată șeisprezece cai și nime nu 'l întrecea la vînat. Pe lingă aceste, băutor și mîncău de frunte, el întrecea pe toți în petreceri; după cum era cel întăi în resărit în forță și în organizația viguroasă a unui corp de fier. Crud ca toți tiranii din Orient, el și a ucis mai toate rudele sale și pe cei mai devotați dintre servitori. Iubia însă cultura grecească, se încunjura de artiști, de poeți și filosofi. Orator de frunte, el avea un talent estraordinar pentru învățarea limbilor străine și putea vorbi celor douăzeci și două de popoare, supuse lui, în propria lor limbă. Astfel era omul care a fost cel mai primejdios dușman al Romanilor în resărit.

El cuceri mai întăi Colchida, ajunse la Bosforul Cimerian și a lungă pe Scitii cari neliniștiau coloniile grecești de pe aceste locuri. Pe urmă făcu alianță cu Tigrane, regele Armeniei, cu Nicomede al Bithyniei și cuprinse Paflagonia și Cappadocia. Pentru aceste cuceriri și alianțe, Mitridate întrebuintă douăzeci de ani; dar izbuti a forma un mare imperiu, o flotă însemnată pe marea Neagră și putea ridica sub arme o sută de mii de oameni.

Roma luă măsuri, pentru că provinciile sale erau amenințate. În 92 Sylla trecu muntele Tauru și sili pe Mitridate și Tigrane să deșerte Paflagonia și Cappadocia. Maniu Aquiliu, succesorul lui Sylla, se pregăti de luptă în contra celor doi regi, pentru că ei invadaseră din nou în țerile aliate Romanilor, după întoarcerea lui Sylla din Asia. Mitridate făcu pregătiri foarte mari (88). El se arăta ca protector al tuturilor popoarelor supuse Romanilor; atrase în partea sa pe populațiunile din Asia Mică; intră în relațiuni cu lumea grecească; și puse pe picior de resboiu o armată de 250,000 de pedestri, 40,000 de călari și o flotă de 400 de corăbii. Cu asemenea forțe spăimîntătoare el se îndreptă spre apus. Toate popoarele se uniră cu el; cele mai multe pentru că nu puteau face altfel. Roma fiind ocupată cu resboiul Soților, Mitridate înaintează fără a întimpina nici o rezistență în calea sa și ajunge la Efes. Aci el luă o hotărîre teribilă. Pentru ea să impede ori ce trădare din partea populațiunilor molatice din Asia Mică, pentru ca să le țină de frică în partea sa, el ordonă ca în una și aceeași zi, să fie uciși toți Romanii cari petreceau în Asia.

Aşa de mare era ura contra acestor stăpâni cari de atâta vreme pradau resăritul, că acest ordin barbar s'a pus in lucrare și 80,000 de Romani au fost uciși. Sumele confiscate au fost așa de mari că Asia a fost scutită de impozite timp de cinci ani. După acest măcel, armata lui Mitridate comandată de cătră fiul seu Ariarathe și de cătră Archelau trecu in Europa. Tracia, Macedonia, toate insulele din marea lui Egeu și cea mai mare parte din Grecia, fură supuse. Dar armatele lui Mitridate, alcătuite din Asiatici, nu se puteau măsura cu legiunile romane.

Sylla se grăbise, cum știm, a părăsi Roma și a trece in Epir. Avea cu el numai trei-zeci de mii de oameni. Aceasta nu 'l împedică a lua ofensivă. La Cheronea se dădu cea întâi bătălie, in care trupele lui Mitridate fură bătute și nevoite a se retrage. După aceasta Sylla incunjură Athena și Pireul. Lipsit de bani, el prădă tesauzele de la Delfi și Olympia pentru a și construi mașinele necesare. *) După un asediu îndelungat, Athena fu cuprinsă și cumplit pedepsită. Sylla voia să bage groaza in Grecii din Europa și Asia prin prădarea acestei cetăți care îndrăznise a'l ține in loc nouă luni. Auzind că o nouă armată de 120,000 de oameni se inaintează in Beoția, Sylla i ieși intru întimpinare in câmpia de la Cheronea. In armata lui Mitridate erau o mulțime de Italiani și sclavi liberați, alătura cu provincialii resculati, ca și cum toți cari uriau dominațiunea romană s'ar fi aflat pe câmpul de luptă. Legionarii se aruncară asupra lor numai cu săbiile. Numai 10,000 scăpară cu șefii lor la Chalcis. Sylla se lauda că

*) Sylla n'a făcut ca ceilalți generali romani, n'a înzestrat templele grece; ci din contra a luat tesaurul de la Delfi «pentru că acei oameni, cari comandau, armați de o putere legală, trupe înțelepte, disciplinate, ascultând in tăcere de ordinile șefilor lor; acei oameni, in adevăr regi prin înălțimea simțimentelor, duceau o viață modestă și nu făceau de cât cheltuiala obligatorie, incredințați că era mai rușinos pentru un general de a linguși pe soldații sei de cât a se teme de dușmani. Din contra, generalii (din vremea și după Sylla), ajunși la comandă prin forță și nu prin virtute, cari mai mult aveau nevoie de a lupta unul in contra altuia de cât in contra dușmanilor statului, erau obligați de a complăcea soldaților lor, și a cumpăra serviciile lor dându-li mijloace de a și satisfacé poftetele lor. Ei făcură astfel din întreaga patrie un obiect de trafic; și pentru a ajunge ca să poată comanda unor oameni mai de samă de cât dinsii, se făcură ei singuri sclavii celor mai sclerați dintre oameni.» (Plut. *Sylla*).

a pierdut 12 soldați (86). Mitridate pregătia o nouă armată ; dar spaima înghietase sufletele Asiaticilor. Pretutindinea se iviră semne de revoltă. Atunci el luă măsuri energice : cetăți întregi fură aspru pedepsite ; ori ce mișcări contrare fură înădușite în sânge ; impozite enorme fură impuse pentru continuarea războiului. Asia începea a regreta pe publicanii romani.

Sylla serba victoria sa în Teba, când auzi că Valeriu Flaccu venia să i ia comanda fiind că Mariu murise, și că Dorylaos, un general a lui Mitridate, se înainta cu 80,000 de oameni. El preferă a pleca în contra străinului. În câmpia de la Orchomenos se dădu o bătălie sângeroasă de astă dată, în care Asiaticii fură încă odată zdrobiți. Pe când Sylla câștiga această victorie, Flaccu cu armata sa trecea în Asia. Strâns între două armate romane, Mitridate ceru pace. Sylla i impuse condițiuni relativ moderate, fiind că cerea ca lucrurile se rămână cum fusese înainte de războiu. El doria să încheie repede pace ; pentru că voia să se întoarcă la Roma, unde, în lipsa sa, se întâmplase grozăviile comise de către Mariu și Cinna. El intră în Tracia, pe când Fimbria care ucisese pe Flaccu bătea armatele lui Mitridate în Asia. Acesta negocia cu ambii șefi. Cu toate acestea, când văzu ca Lucullu, legatul lui Sylla, a adunat o flotă puternică, el ceru o întrevvedere generalului roman. La Dardanum se întâlniră ambii adversari. Mitridate primi condițiunile impuse de către Sylla. El fu nevoit a părăsi toate cuceririle sale, a da Romanilor toată flota sa și a plăti o despăgubire de 2000 de talanți (84).

După încheierea păcii, Sylla se înaintă în contra lui Fimbria care se afla în Lydia. Părăsit de către armata sa, acesta se ucise singur. Atunci generalul învingător începu a plăti soldaților devotați prețul atâtător victoriei. Mai multe cetăți fură prdate și distruse, multe rămăseră fără ziduri, foarte mulți oameni fură vinduți ca sclavi. Armata fu împărțită prin cetăți unde trăia cum voia ; pe lângă hrană, cetățile erau obligate să dea în fie care zi soldatului câte 14 lei și centurionului 45 lei. În fine provincia fu obligată să plătiască, în o singură dată, impozitul pe cinci ani trecuți în sumă de 20,000 de talanți, deosebit de o enormă despăgubire de războiu. Unirea cu Mitridate costă pe Asia peste 600 de milioane de lei.

§. 2. Infringerea partisanilor lui Mariu.

Cinna domnise ca un adevărat rege timp de patru ani. El se nu-
mise pe sine consul și chiasmase la cele alte magistraturi pe amicii sei,
fără a mai convoca adunarea poporului. Dacă partida populară ar fi
avut oare care idei, atunci ar fi fost timpul să le pună în practică.
Nobilimea era spăimântată prin proscricțiuni; clasa călarilor se ținea
liniștită din pricina pierderilor din Asia și a unei crize finanțiare cum
nu mai văzuse Roma; Italienii se temeau de restatornicirea puterei oli-
garhiei. Guvernul lui Cinna era suferit în Italia și în cea mai mare
parte din provincii; Senatul nu îndrăznea a se opune. Din nefericire,
Cinna era incapabil, și oamenii de care se afla încunjurat, afară de
Sertoriu, erau foarte mediocri. Atot puternici în Roma, ei nu găsesse în
crierii lor nimic nou. Ei desființază ceia ce făcuse Sylla și pun din
nou în vigoare legile lui Sulpiciu; o singură lege făcută de ei, ierta-
rea a trei sferturi din datorii, era primejdioasă pentru că ridica în
contra lor pe călari. Incapabili în timp de pace, are să li fie impos-
sibil a se lupta și a învinge pe un general ca Sylla.

În tot timpul cât ținuse resboiul cu Mitridate, Sylla se părea că
nu se gândește de cât la lupta cu dușmanul numelui roman. Familia
sa era persecutată; averea lui confiscată; amicii și partisanii uciși sau
esilați; el, în fruntea unei armate puternice, părea cu totul desinteresat
de tot ceia ce se petrecea în Italia. Tabăra sa ajunsese adă-
postul tutulor persecutaților; el formase aci un adevărat Senat, alcătuit
din membri însemnați ai nobilimei căzute; și cu toate acestea, nici nu
se gândia a resbuna injuriile aduse lui și partidei sale. Această pur-
tare era foarte înțeleaptă. Sylla avea nevoie să învingă pe Mitridate,
ceia ce trebuia să i aducă glorie militară și mari bogății. General vic-
torios, el avea o armată devotată lui; ocupat numai în lupte cu dușma-
nul patriei sale, el păstra renumele de un mare patriot, care pune da-
toria de cetățan mai pre sus de urele de partidă; foarte bogat, el a-
vea mijlocul de a putea lupta, sigur de succes. Mai înainte de a pleca
din Asia, el scrisese Senatului o scrisoare prin care se plângea de su-
ferințele familiei și ale amicilor sei, suferinți care erau o crudă resplă-
tire pentru serviciile glorioase aduse de el republicei. El termina scri-
soarea sa amenințând pe reii cetățeni și liniștind pe cei buni, ori cari
ar fi ei; noi sau vechi. Cinna spăimântat făcu pregătiri. El voia să

87-82

 $\frac{3}{4}$

86-84

treacă în Grecia când fu ucis de către soldații revoltați. Senatul făcu cunoscut lui Sylla să depună armele, pe când în Roma se făceau pregătiri serioase. Pentru anul 83 se făcură alegeri; dar fură aleși consuli doi oameni incapabili. Partisanii lui Mariu dovedeau nepriceperea lor; cu toate aceste, toată lumea se stringe în jurul lor pentru că toți se temeau de resbunarea lui Sylla. În curînd Marianii se găsiră în fruntea a o sută de mii de soldați. Armata lui Sylla era numai de 40,000, toți devotați șefului lor, dar, în fine, prea neînsemnată pentru a putea cuceri Italia, dacă toate populațiunile ar fi decis să se apere. El căută să desbîne pe adversari. Din toate părțile alergară întru întîmpinarea sa rămășițele partidei aristocratice. Mulți veniră și din partida contrară. Italienii nu mai aveau aceiași ardoare când văzură că oastea lui Sylla observă o disciplină severă. Tînărul Cneiu Pompeiu ridică pe socotiala sa o armată în Picenum, care alcătui în curînd trei legiuni. Pompeiu bătut armatele trimise de către Senat în contra sa și fu salutat de către Sylla cu titlul de *Imperator*, adică comandant independent. Pe când Sylla înainta în contra Romei în fruntea unei armate devotate și cu unitate de direcțiune, armatele Marianilor erau comandate de șefi sau incapabili sau cari nu se înțelegeau împreună. Consulul Norbanu este bătut și nevoit a se închide în Capua; iar armata celui alt consul, Scipione, se dădu în partea lui Sylla. Italia meridională era supusă. Atunci Marianii făcură pregătiri însemnate. Noii consuli, Carbon și Mariu cel tînăr, obținură de la Senat ca să se topiască toate vasele de aur și de argint de prin temple, strînsară trupe numeroase în Etruria, și resculară tot Samniul. Samniții luară armele animați de vechia ură către numele roman. În anul 82 Sylla intră în Latium. La Sacriport se găsi în fața unei armate de 40.000 de oameni comandați de către Mariu, care era vrednic de părintele seu, dar lipsit de experiența resboiului, fiind că era numai de 20 de ani. O mare parte din Marianii luară fuga; restul fu zdrobit. Mariu cu o parte din armata sa se închise în Praeneste, după ce dase ordin ca să se ucidă toți senatorii cari mai erau partizani a lui Sylla. Acesta intră în Roma; observă o disciplină severă și se grăbește a înainta în Etruria în contra lui Carbon. Înconjurat de armatele comandate de către Sylla, Pompeiu și Crassu; părăsit pe fie-care zi de către soldații sei; în neputință de a primi ajutoare, Carbon după o luptă

nefolositoare fu nevoit a fugi în Africa. Remășițile armatei sale pleacă spre sud pentru a se uni cu trupele din Latium.

Cu toate aceste războiul nu se terminase și o mare primejdie amenința Roma. Generalii Mariani și cu Samnitul Pontiu Telesinu se hotărâse a cuprinde Roma, care avea numai o slabă garnizoană. În 1 Noembrie 82 o armată de peste 60,000 de oameni ajunse la un kilometru și jumătate de poarta Collină. Scopul lor era să cuprindă Roma, să o prindă și să i dea foc, pentru ca să scape Italia de acei lupi, care i răpise libertatea, distrugând pădurea care i adăpostea, cum zicea Pontiu Telesinu. Noroc că Sylla veni repede. La amiază armata sa era înșirată în ordine de bătaie. Cu toată obosala trupelor sale, Sylla ordonă să se înceapă lupta, temându-se să nu sosiască dușmanilor ajutoare în timpul nopții. Spre șară aripa stângă comandată de cătră Sylla se retrăgea, respinsă până la poarta cetății. Crassu înse, care comanda aripa dreaptă, era invingător. El restabili echilibrul și, o oră după apusul soarelui, succesul se declară pentru Sylla. Lupta ținu toată noaptea și a doua zi dimineată. Din toată armata dușmanilor nu scăpară de cât 4000 de oameni făcuți prizonieri. Restul rămase pe câmpul de luptă. În curând Praeneste fu cuprinsă. Tânărul Mariu se sinucise. Cele alte cetăți, care mai țineau, fură supuse și Samnium fu prefăcut într'un deșert. După pedepsirea Italiei veni rindul provinciilor. Sicilia și Africa fură cucerite de cătră Pompeiu. Revoluțiunea era învinsă. Sylla avea meritul de a fi terminat războiul cu Mitridate și a înăduși tulburările lăuntrice.

§. 3. Dictatura lui Sylla.

A doua zi după bătălia de la poarta Collină, Sylla vorbea înaintea Senatului adunat în templul Bellonei, când se auziră niște țipete spăimântătoare. Senatorii fiind foarte tulburați, Sylla li spune: «nu e nimic; am pus ca să pedepsiască niște sclavi.» Erau țipetele a 8000 de prizonieri Samniți și Lucani, măcelăriți prin ordinele lui!

Sylla era schimbat cu desevărsire. Moderat atâta vreme; omenos chiar pe câmpul de luptă; de un temperament iute dar gata de a ierta, Sylla e alt om după ce victoria deplină a pus lumea la picioarele sale. El și propune să regenereze statul roman, să dea din nou aristocrației toată puterea de odinioară și să asigureze ordinea a-

tât de mult tulburată în ultimii ani. Pentru a ajunge la acest scop, el vrea să smulgă din rădăcină răul care cauza revoluțiunile : să stărbiească partida populară. Pentru aceasta el cere poporului să 'l investiască cu putere dictatorială, și acesta 'l numește Dictator cu putere nemărginită (dictator legibus scribendis et reipublicae constituendae). Era o mare deosebire între Dictatura sa și cele anterioare. Investit cu aceste puteri, precedat de 24 de lictori și încunjurat de o gardă devotată, Sylla e stăpân absolut al Romei romane. O nouă lege declară bun tot ceia ce făcuse el până atunci. Pe urmă începu pedeapsa dușmanilor sei. Sylla era obligat să fie crud pentru motivele ce le am spus și pentru că trebuia să respălătiască pe soldații sei devotați, pe partizanii cari suferiră atât de mult în timpurile lui Marius și pe cei cari 'și tradaseră partidul pentru a se uni cu dînsul. O mulțime de oameni sunt uciși ; și când e întrebat în Senat când au să se sfirșiască aceste măceluri, el răspunde că nu știe și că va pedepsi treptat cum 'și va aduce aminte. Atunci i se cere ca cel puțin să arăte mai dinainte pe cei cari vor fi uciși. Aceasta o și făcu. De la 1 Decembrie 82 până la 1 Iunie 81, în fie care zi era afișată în for o listă de proscrisi. Cei puși pe liste ; cei cari i ascundeau ; cei cari li înlesnia fuga : toți erau uciși și averile lor confiscate. Șese luni întregi Roma, și mai pe urmă Italia, văzu cu groază aceste măceluri. *) Datoriarii cari nu 'și puteau plăti datoriile ; fiii cari așteptau o moștenire ; femeile care-și uriau bărbații ; miserabili cari rivniau o casă sau o proprietate ; toți aceștia sunt agenți de proscriciune. Este peste puțină a se fișa un numer. Cifra de 4700 este mică de sigur, pentru că cine pu-

*) Sylla proscrise 80 de cetățeni ; și fiind că indignarea era generală, el lăsă să treacă o zi, apoi proscrise două sute douăzeci, și a doua zi, un numer egal. Într'un discurs adresat poporului, el declară că a proscris pe cei de cari și a adus aminte, cât pentru cei uitați, vor fi proscrisi pe rînd, cum 'și va aduce aminte. El proscrisia pe acei cari primiseră sau scapaseră pe un proscris, pedepsind cu moarte acest act de umanitate ; fără a excepta pe frate, fiu sau părinte. Ucigașul primia doi talanți. Dar ceia ce fu culmea nedreptății, el notă cu infamia pe fiii și nepoții celor proscrisi, și confiscă averile lor. Proscriciunile nu se mărginiră la Roma : ele se întinseră la toate cetățile Italiei. Nici templele zeilor, nici penaii ospitalieri, nici casa părintească n'a remas pură de massacre. Numerul celor uciși din pricina urei era mai mic de cât al celor măcelăriți pentru bogățiile lor. (Plut. Sylla).

tea fi în stare a număra pe cei uciși din uri particulare? După ucidere, a urmat vinderea la mezat a averilor confiscate. Sylla și soția sa, libertii sei, *) instrumentele urgiei sale, au făcut averi colosale, cumpărând cu nimică. Fiii și nepoții proscrisilor au fost declarați nevrednici de a ocupa vre o funcțiune publică.

În Italia proscricțiunile loviau orașe întregi. Toți Samniții au fost uciși. Cetăți întregi au fost confiscate în folosul veteranilor lui Sylla. Locuitorii din Praeneste au fost uciși cu toții. Fața Etruriei a fost schimbată cu desevirșire. Provinciile simțiră de asemenea mâna de fier a stăpânului. Nu se mai ținu nici o socotială de vechiele tractate; impozitele fură ficsate din nou; multe orașe au fost nevoite să pună amanet proprietățile, templele și zidurile lor, numai ca să poată plăti sumele enorme ce li se cerea. Prin aceste proscricțiuni Sylla credea că a asigurat pentru multă vreme liniștea Italiei; dar tocmai ele aveau să fie izvorul unor tulburări nouă. În adevăr, el împărți la cei 120,000 de soldați ai sei pământurile cele mai frumoase din peninsulă și toți reii cari îl incunjuraseră ajunseră bogați. Aceasta trebuia să fie de un nenorocit exemplu pentru viitor. **)

*) *Chrysogon, libertinul și favoritul lui Sylla.* «L vedeți pogorindu-se de pe muntele Palatin, din o casă magnifică; ca să se mai liniștiască, are o proprietate delicioasă la porțile Romei, și deosebit o mulțime de pământuri, toate foarte frumoase și vecine cu cetatea. Casa lui e plină de vase de Corint și de Delos... Cine ar fi în stare să numere argintul lucrat, covoarele, tablourile, statuile și marmurele prețioase din casele lui? Inchipuiți-vă cât s'a putut răpi de la familiile bogate în acele timpuri de tulburări, de desordine și de hoție, pentru a se îngrămădi într'o singură casă!

Să vă mai vorbesc de numărul prodigios al sclavilor sei, și de diversitatea talentelor lor? Trec sub tăcere meșteșugurile vulgare, ca: bucătari, plăcintari, purtători de litiere. Pentru a încânta spiritul și urechile sale, așa de mulți oameni sunt întrebuințați, că în fie care zi sunetul glasurilor, al lirelor și al flautelor, unit cu al ospetelor sale de noapte, tulbură pacea vecinilor. Vă puteți inchipui, ce cheltuieli, ce risipe de fie care zi, ce ospete! oneste, negreșit, într'o astfel de casă, dacă se poate numi casă un cuib de desfrinări, un receptacul de tot soiul de infamii!

Dar el! îl vedeți, cu părul aranjat artistic și foarte parfumat, cutrierând forul, ducând în urma sa o mulțime de protegiați îmbrăcați în togă. Cum desprețuește pe toți! Crede că nime nu e mai presus de cât el; că numai el e bogat și puternic.» (Cic. *Pro Roscio*, 46).

**) «Stiu sigur că toate aceste s'au făcut fără știrea lui Sylla.

După ce a zdrobit partida populară, Sylla începu organizarea statului roman. El a făcut o mulțime de legi care cuprindeau, mai cu samă, trei puncte a) umilirea poporului și a magistratilor sei; b) întărirea aristocrației și c) buna administrare a justiției și a provinciilor.

a) Puterea tribunilor plebei fu mărginită. Mai înainte de a face vre o propunere, ei erau datori să capete aprobarea Senatului. Tribunii nu mai aveau dreptul de a acusa pe un cetățean înaintea poporului, fără autorisarea Senatului. Ei trebuiau să fie aleși dintre senatori, și, acel care se alegea tribun, pierdea dreptul de a mai ocupa vre o magistratură curulă. El desființă distribuțiile de grâu la popor; pentru că nu mai avea nici o nevoie de voturile sărăcimei din Roma. Pe noii cetățeni îi lăsă în cele 35 de triburi; pentru că comițiile nu mai aveau nici o însemnătate. În fine, o lege dicta pedepse severe în contra celor cari ar scrie versuri satirice.

b) Toată puterea în stat trebuind să fie în mâna aristocrației, Sylla voia să facă din Senat cea mai înaltă autoritate în statul roman. El dădu acestui corp dreptul de a judeca, care fu luat din mâinile călărilor; dreptul de discuțiune prealabilă, de veto asupra legilor; dreptul de a designa provinciile consulare. El făcu din Senat un corp inamovibil, luând censorilor dreptul de a revizui lista senatorilor și instituind o ierarhie în magistraturi: questor, pretor, consul. El făcu vîrsta de 30 de ani pentru pretură și opri realegerea consulilor de

---

Dacă observăm că el se ocupă în acelaș timp a remedia la relele trecutului și a pregăti viitorul; că el singur e arbitru păcii și al războiului; că ochii tutuilor sunt ficsați asupra lui; că, el unul, cărmuiește totul; că, împovărat de trebi foarte importante, el nu are nici timpul de a respira; și nîmine nu va fi surprins că i a scăpat ceva din naintea ochilor, mai ales când așa de mulți oameni observă minutul când e mai ocupat, spionează cea mai mică distracție a sa, pentru a putea comite o faptă rea... Stăpînul zeilor, Jupiter, a căruia voință guvernează cerul, pămîntul și mările, cu toată bunătatea și puterea sa infinită, permite ca vînturi impetuoase, furtuni violente, călduri excesive și geruri riguroase să năcăjiască populațiile, să distrugă orașele, să nimiciască recoltele; și aceste nenorociri nu le imputăm unei voințe determinate, ci le atribuim forței lucrurilor și legilor generale ale naturii... De ce să ne mirăm că Sylla, însărcinat singur a guverna republica, a regula destinele universului, și a întări prin legi majestatea imperiului restabilit prin arme, n'a putut observa câteva fapte isolate? Ar trebui atunci să ne mirăm că inteligența omenească nu poate merge mai departe de cât puterea divină. (Cic. *Pro Roscio*, 8, 45).

cât după un interval de zece ani. Fiind că o mulțime de senatori periseră în timpul revoluțiunii, el făcu să intre în Senat 300 de membri noi, aleși dintre călări.

c) Cu toate aceste Sylla nu-și făcea iluziune asupra moralității aristocrației. Pentru aceasta, el făcu o mulțime de legi care pedepsiau cu asprime crimele și imoralitatea. El întări legea lui Saturninu prin care se condemna la esil sau moarte ori cine ar fi atins majestatea poporului roman. Legea pedepsia lăcomia guvernatorilor din provincii și lua măsuri pentru apărarea supușilor. Sylla reorganise tribunalele, care, în număr de 8, judecau sub președinția pretorilor. În fine, mai multe legi ale lui garantau puritatea căsătoriei; mărginiau abuzul ce se făcea cu despărțeniile; pedepsiau cheltuielile mari la ospete și imormintări. Multe din legile lui penale s'au transmis până în timpurile noastre.

Prin această serie de legi, Sylla credea că a asigurat domnia aristocrației. După aceasta el abdică în anul 79 și se retrase în casa sa din Cumae, unde a mai trăit un an ocupându-se cu vînatul și pascuitul, cu cetirea autorilor greci și cu scrierea memoriilor sale. El muri în anul următor, în vîrstă de 60 de ani. Mulți s'a mîrat cum de a îndrăznit să abdice și să trăiască ca simplu particular acest om care ordonase atâtea ucideri. Putea Sylla să se retragă în liniște; pentru că știa că groaza ce o inspira el; cei 120,000 de veterani împărșiați în deosebitele părți ale Italiei; cei 10,000 de sclavi ai proscrisilor, înscrși în rindurile cetățenilor sub numele de Cornelii, îl puteau apăra de ajuns în contra ori cărei primejdii. Corpul lui fu adus la Roma în o lectică aurită, în jurul căreia erau purtate mai bine de 2000 de cununi de aur trimise de orașe și de cătră legiuni. Ceremonia arderei se făcu în câmpul lui Marte. El singur 'și compusese epitaful: «Nimine n'a făcut mai mult bine amicilor și mai mult rău dușmanilor.»

§. 4. Resboiul cu Sertorius.

Legile lui Sylla nu puteau ținea mult timp. Aristocrația era incapabilă de rolul măreț ce i însemnase el. Erau câțiva barbați însemnați între nobili dar uniia, precum Crassu, Lucullu și Hortensiu căutau mai mult de trebile lor particulare și doriau să trăiască o viață

liniștită, departe de politica care cauza atâtea primejdii; iar alții, precum Catulu și Metellu Piu, nu erau în stare a lua groaznică moștenire a lui Sylla. Pe de altă parte, încercarea Dictatorului de a forma o clasă de mijloc prin coloniile sale de veterani nu isbutise. Mulți dintre aceștia se grăbiseră a-și vinde proprietățile lor și a se îngămădi în Roma; mulți nici nu se duseseră să le ia în stăpânire. Rămănea sigur după Sylla: pustiirea Italiei, ura partidei populare în contra noului guvern, nemulțemirea călărilor și, mai cu samă, exemplul fatal dat de cătră dinsul soldaților, cari știu de acum înainte că, sub un cap îndrăzneț, li este permis a spera și a capata ori ce.

Singurul barbat superior în aceste timpuri este *Cn. Pompeiu*. *) Fără a fi investit cu vre o funcțiune publică, fără a avea nici un titlu oficial, tinărul Pompeiu strânsese armate, repurtase victorii, triumfase și ajunsese destul de îndrăzneț ca să se opună chiar lui Sylla. La moartea acestuia el este cel mai însemnat barbat din Roma. Dar Pompeiu nu putea și nu voia să fie urmaș al Dictatorului. Inzestrat cu mari talente militare; **) cu o educațiune aleasă; pricepînd nece-

*) «(Pompeiu) era frumos, nu prin grațiile tinereței, ci de o frumuseță gravă și majestoasă, care se potrivea cu norocul seu, și pe care a pastrat-o până în cea de pe urmă zi a vieții sale. Viața lui era pură, moravurile sale fără pată, eloquența sa mediocră. Era pasionat pentru onoruri; dar voia să le primiască ca un semn de stimă din partea concetățenilor sei; nu să le usurpe. General abil în timp de războiu, în timp de pace era cel mai moderat cetățean, pe cât timp n'avea a se teme de un rival. Sincer și constant în amicitie; gata în tot d'a una a ierta ofensa; ușor de împăcat, și de o fidelitate inviolabilă după împăcare; ne abuzând nici odată, sau rar de puterea sa. Într'un cuvînt, era aproape fără de vîții, afară numai de cel mai mare dintre toate: acea mândrie care nu i permitea de a suferi un egal în o cetate liberă și stăpână a lumii, în care egalitatea era de drept între toți cetățenii.» (Val. Patere. II, 29).

**) *Pompeiu* «Cine a putut vre o dată cunoaște mai bine arta militară de cât acela pe care l'ați văzut trecând de la jocurile și esercițiile copilăriei în tabăra părintelui seu, pentru a învăța meseria armelor, într'un războiu erincen contra celor mai infricoșați dușmani; care după ce s'a luptat, fiind așa zicând copil, sub ordinele celui mai mare general al nostru, comandă o puternică armată, fiind abia adolescent; care a avut mai multe lupte cu dușmanii republicei de cum alții au neînțelegeri cu inimizii personali; care a purtat mai multe războaie de cât au cetit alții; care a cucerit mai multe provincii de cât alții au dorit; care și a petrecut toată tinereța formându-se bun general,

sitățile timpului, Pompeiu înțelegea toate greșelile purtării și organizării lui Sylla. El nu se pătase în timpul proscriciunilor, nu se îmbogățise, ca cei mai mulți, pe socotiala victimelor. El credea în puterea legilor; de aceea, cu toate că nu voia să lingușească pe popor, el era contra legilor date de Sylla.

Încă trăind Sylla, Pompeiu sprijini candidatura la consulat a lui *Aem. Lepid* Aemiliu Lepid, ginerile lui Saturninu, și isbuti. Ales consul, acesta propuse să se desființeze piedicile impuse puterii tribunilor prin constituțiunea lui Sylla, și, la moartea acestuia, se opuse la înmormintarea solemnă care era să i se facă. N'a isbutit în adevăr în propunerea și opoziția sa din pricina colegului seu Catulu; dar, de sigur, era învederată slăbiciunea organizării date de cătră Sylla, de oare ce era atacată încă fiind el în viață. Mai pe urmă Lepid propuse: să se facă iarăși distribuții de griu; să se rechieme proscriciunii; să se dea înapoi dreptul de cetățenie celor cari 'l pierduseră în timpul dictaturei; să se întoarcă particularilor proprietățile confiscate în favoarea veteranilor. Aceste propuneri n'au fost admise, dar au provocat tulburări în Etruria. Lepid se găsea în fruntea unei armate. Senatul 'l trimise în Etruria pentru ca să liniștească resoala. El luă fâțiș armele în contra republicei și ceru Senatului: ca să i se dea lui un al doilea consulat și să se restabilească puterea tribuniției. Senatul luă măsuri energice. Pompeiu, simplu particular, fu trimis în Galia Cisalpină în contra lui Lepid și Brutu, aliatul lui. Brutu fu închis în Mutina și apoi ucis. Lepid fu bătut de cătră Catulu lângă câmpul lui Marte. Bătut a doua oară de cătră Pompeiu în Etruria, el fugi în Sardinia, unde pieri în anul următor.

Încercarea lui Lepid fu înădușită repede; nu fu inse tot astfel *Sertorius* cu Sertoriu. Acesta era cel mai capabil dintre capii Marianilor. Foarte curajos, plin de viclenie, de o activitate ne mai auzită, el ajunsese cea de pe urmă speranță a partidei populare. În 82 el 'și găsisse a-

nu prin lecțiunile altuia, ci prin experiența sa personală; nu prin înfringeri, ci prin victorii; nu prin servicii obscure, ci prin triumfuri? Este vre un resboiu în care soarta republicei să nu fi pus la încercare talentul seu? Romani, Africani, Transalpini, Spanioli, națiuni resboinice coalisate, sclavi, pirăți, toți 'fau văzut cu armele în mână, și atăția dușmani învinși, atătea resboaie diferite, nu numai purtate ci terminate de cătră el singur, atestă că nu mai e nici un secret al artei militare necunoscut de acest mare om. (Cic. *De lege Manilia*, 10).

dăpost în Spania. Isgonit de cătră trupele lui Sylla, Sertoriu se imbarcă cu 4000 de oameni și, luni întregi, rătăci pe marea Mediterană. Vestea succeselor sale ajunse la Spanioli, cari tocmai erau escitați în contra lui Anniu, trimisul lui Sylla. Lusitani i chiamară în Spania și Sertoriu se văzu în fruntea a 8000 de oameni. În curind toată Spania până la Ebru fu sub ascultarea sa (80). Sylla trimise în contra lui pe Metellu. Acesta avea o armată superioară, dar i fu peste putință a lupta contra lui Sertoriu care profita admirabil de pozițiunea Spaniei. El ceru ajutor de la guvernatorul Galiei, dar acesta fu bătut. Sertoriu era stăpin al Spaniei; el regula neînțelegerile dintre popoare; deprindea pe Spanioli cu tactica și disciplina romană; întreținea o aspră disciplină în armata sa, ceia ce făcea că era adorat de cătră Spanioli. După înfringerea lui Lepid în Etruria, Perperna cu rămășița trupelor sale veni în Spania și, împreună cu dînsul, o mulțime de Romani de frunte cari fugiau de domnia aristocrației. Sertoriu alcătui un Senat din 300 de membri, în care nu admise nici un Spaniol, arătând prin aceasta că el nu înțelegea ca Spania să se despărta de Roma. Aceasta mai reci zelul Spaniolilor, dar Sertoriu remase tot puternic. Atunci Senatul însărcină pe Pompeiu, ca împreună cu Metellu, să termine resboiul din Spania. Acesta intră în Galia, pedepsi în drumul seu pe populațiunile care îndrăznise a se uni cu Sertoriu; pe urmă intră în Spania, unde fu bătut de cătră Sertoriu și respins peste Ebru (76). În anul următor Pompeiu fu a doua oară bătut. Cu toate aceste generali romani se intruniră lângă Sagunt. Sertoriu i atacă, li ucise o mulțime de oameni; dar fu nevoit a se retrage. În timpul acesta Mitridate se afla din nou în luptă cu Romanii. El intră în corespondență cu Sertoriu pentru ca să lupte împreună. Acesta i impuse condițiuni grele pe care Mitridate le primi. Noroc pentru Roma că distanța prea mare făcea imposibilă o acțiune comună. Sertoriu bătut pe generali romani în Lusitania și i nevoi a se retrage. După această victorie, el mai ținu doi ani lupta, până în 72, când fu ucis de cătră Perperna. Acesta nu era în stare a i lua locul. Bătut de mai multe ori de cătră Pompeiu, el fu făcut prizonier și ucis. După victorie, Pompeiu pedepsi și organiză din nou cele două provincii din Spania.

Pompeiu în funcție

78-72
6 + 1 (70) - 67 - 69 = 4

§. 5. Resboiul cu Gladiatorii.

Era foarte tristă soarta sclavilor in lumea romană, dar, de sigur, cei mai nenorociți, erau gladiatorii, cari erau crescuți pentru a muri in circ spre marea plăcere a poporului roman. Așa de feroce era acest popor, chiar și in petrecerile sale, că cea mai mare plăcere a sa era de a vedea circul plin de cadavre de animale și de oameni. Pentru aceasta nobilii cari voiau să ajungă la demnități, se intreceau a da jocuri de gladiatori in care sute de animale selbatice și mulți gladiatori erau măcelăriți. Erau formate anume scoale pentru acești nenorociți, in care învățau cum să moară mai bine pentru a procura plăcere domnilor lor. In anul 73 dintr'un astfel de institut al unui Lentulu Batuatu din Capua au scapat 68 de gladiatori, cari întâlneau la porțile cetății niște cară incarcate cu arme. Ei fugiră intr'un munte, se întăriră acolo și puseră in fruntea lor pe Tracul Spartacu, vestit prin forța sa extraordinară și prin înțelepciunea sa. Câteva trupe din Capua sunt trimise in contra lor. Aceste trupe sunt bătute și despoiate de armele lor. O armată de 3000 de oameni cu Clodiu este atacată fără de veste și nevoită a lua fuga, lăsând tabăra sa in mâinile dușmanilor. Aceste succese atraseră in partea lor o mulțime de sclavi. Armata trimisă din nou in contra lor este bătută. Atunci Spartacu se indreptă spre Italia de nord cu intențiunea de a trece munții Alpi, și apoi a se imprăștiia fie care in țara sa. Dar atâtea succese inspirase in inimile soților sei o incredere fără margini. Acești oameni, cari suferiseră atât de mult, nu pot părăsi Italia mai inainte de a și resbuna contra apăsătorilor lor. Ei rămân in Italia prădând și pustiind. Senatului incepu a i fi frică. Consulii primiră ordine să stingă această rescoală, care era o rușine pentru numele de roman (72). Unul dintre ei avu oare care succese; dar cel alt fu bătut. O nouă armată de 10,000 de oameni avu aceiași soartă. Atunci Senatul ordonă celor doi consuli să depună comanda care fu incredințată lui Crassu (71). Acesta decimă un corp din armata sa care fugise lepădând armele, și impinse pe Spartacu in sudul Italiei. De unde avea gând să așite resboiul sclavilor din Sicilia, care de abia fusese stins. Crassu l' strîntori in peninsula Rhegium. El inchise istmul prin un șanț și un zid foarte inalt. Pe urmă se incepură luptele. Crassu atacă întâi pe Gali, cari și aveau tot așezarea lor de o parte, și ucise 12,000 dintre ei. Spartacu plecă spre

73
689

3000

72

71

Crassu

nord ; dar după o victorie asupra legaților lui Crassu, el 'și schimbă din nou părerea și se îndreptă contra Romei. Crassu tocmai 'l aștepta pentru că auzise că Pompeiu se apropia și nu voia ca să i se răpiască gloria de a fi terminat războiul. O luptă crâncenă se dădu între ambele armate. Spartacu fu ucis după minuni de vitejie. Rămășița armatei sale luă fuga spre nord ; dar prin munții Alpi fu atacată de către Pompeiu și zdrobită. Aceasta 'l și făcu să scrie Senatului că el a smuls din rădăcină acest războiu.

Încă fiind în Spania, Pompeiu scrisese Senatului că va veni el să pună ordinea în Roma, dacă partidele nu se vor împaca. Cearta se începuse între aristocrați și tribunii poporului, sprijiniți de către călări. Poporul cerea restabilirea puterii tribuniției și călării dreptul de a alcătui tribunalele ; și aceste reclamațiuni erau cu atât mai întemeiate, cu cât Senatul însuși abrogase unele din legile lui Sylla, iar justiția se dădea într'un mod scandalos. Judecătorii nobili vindeau achitarea vinovaților. Atunci Marcu Tulliu Cicerone, născut la Arpinum, care se ilustrase ca avocat încă de pe timpul lui Sylla, întreprinse a da în judecată și a face să se condamne Verres fostul guvernator al Siciliei în timp de trei ani, cu toate că cheltuisese o mare parte din averea furată pentru a cumpăra pe judecători, și cu toate că avea o mulțime de protectori printre aristocrați și era apărut de ilustrul orator Hortensiu, consul designat.

Venit în Italia în fruntea armatei sale, Pompeiu găsi pe Crassu care de asemenea comanda o armată. Acesta era cel mai bogat om din Roma, și întrebuița nemărginitele sale bogății pentru a-și face partizani. Pompeiu era puternic prin talentele sale și prin serviciile făcute ; dar și Crassu avea o foarte mare influență. Era teamă de un războiu civil. Noroc că Crassu, simțindu-se inferior și prea onest pentru a alerga la arme, căută a se împaca cu rivalul său. Ei se înțelesă ca să fie aleși consuli la anul 70 și în realitate fură stăpâni. Ei propuseră mai multe legi prin care se dădură tribunilor vechiele lor drepturi, se înapoi censorilor dreptul de a revisui lista senatorilor, și se regulă ca tribunalele să fie alcătuite dintre nobili, călări și *tribuni aerarii* (cetățeni cari aveau un cens de 300,000 de sestertii). Prin purtarea sa în timpul consulatului, Pompeiu părăsia partida aristocrației, fără a deveni șeful partidei populare ; pentru că i lipsia și calitățile necesare unui demagog, și pentru că poporul nu putea uita pu-

ternicul ajutor ce dase el lui Sylla. El se credea însă a tot puternic. Pentru aceasta refușă, la ieșirea sa din consulat, să primiască administrațiunea unei provincii. Voia să rămână în Roma simplu privat, sperând că va avea destulă autoritate pentru ca să facă totul după voia sa. El însă se amăgia. Suspect aristocrației și poporului, Pompeiu nu putea avea o însămnătate de cât numai dacă un nou resboiu ar fi silit pe Romani să alerge la el. *69-67 privat.*

§. 6. Resboiul Piraților.

De jumătate de secol Roma era ocupată sau cu luptele civile sau cu resboaipe pe uscat. Marea Mediterană fusese cu totul părăsită. Romanii nu aveau nevoie de o flotă, pentru că nu mai era nici o putere maritimă care să îndrăzniască a li se opune. Când aveau vre o nevoie făceau apel la statele maritime, cum erau Creta, Rodul, etc. și injghebau o flotă. Așa se făcuse în resboiul cu Mitridate și în resboaipele anterioare. Însă această mare, care fusese lăsată în părăsire, ajunsese asilul tutulor nemultemiților și dușmanilor republicii. Patrioți cari preferau libertatea înaintea sclăviei, oameni urmăriți pentru crime, sclavi scapați de sub jug, în fine caractere independente care voiau să trăiască după capul lor, toți aceștia ajunsese stăpâni pe marea Mediterană. Se zicea că au o mie de corăbii, cetăți puternice, mai ales pe coastele Ciliciei, averi nemărginite. Când Sylla licențiasse flota sa, numărul Piraților se mai adause prin acești mercenari romani. Se ocupau cu pirateria și nu se sfiau de loc. Corăbiile lor erau împodobite cu aur și cu purpură, lopețile vaselor lor erau argintate și, de multe ori, oșteșe îndelungate anunțau că s'a făcut o pradă bogată. Tot ținutul mării Mediterane, mai cu samă părțile răsăritene, era sub stăpânirea lor. Ei arseră mai bine de patru sute de orașe și prădasera cele mai renumite temple. Nu mai era chip să călătorească cineva pe marea de reul lor. Romanul care li cădea în mână era liberat după ce plătia o sumă foarte mare sau ucis, după ce și băteau joc de el. *)

*) «Pirații nu se mulțemiau a insulta în tot momentul pe Romani: ei se pōgoriau pe uscat, infestau drumurile prin prădăciunile lor, și ruinau, casele de plăcere, vecine cu marea. Ei luară pe doi pretori, Sextilius și Bellinus, îmbrăcați în hainele lor de purpură, și i

Roma incepu a se ingriji. Chiar portul Ostia fu prădat. Mitridate se pregătia de resboiu; Sertoriu ținea in respect armatele din Spania; pirații puteau pune in comunicațiune pe acești doi infricoșați adversari. Flotele cu aprovizionările Romei nu mai puteau sosi la timp; distribuirile gratuite trebuiau să inceteze. Se făcuseră oare care expedițiuni in contra Piraților. Serviliu, numit Isauricul, i bătuse in orient: Metellu, numit Creticul, i alungase din Creta; dar aceste succese parțiale nu puteau stărpi pirateria. Indrăzniala Piraților merse până acolo că au răpit de pe coastele Italiei pe fiica lui M. Antoniu însărcinat cu privigherea țărmurilor, mai pe urmă pe doi pretori cu lictorii lor. Atunci (67) tribunul Gabiniu propuse ca să se numiască un consular cu putere proconsulară peste întreaga Mediterană și peste țărmuri până la o distanță de cinci-zeci mile in interior, pe timp de trei ani; acesta să aibă dreptul a'și alege singur cinci-spre-zece legați, să armeze două sute de corăbii, să ridice ori câtă armată va crede necesară și șese mii talanți din tesaurul public. Nobilii erau gata să combată această propunere care dădea atâtea puteri unui singur om. Respinsă inaintea Senatului, propunerea veni inaintea poporului unde fu susținută cu multă energie de cătră Caiu Iuliu Cesare, care găsia minunată această ceartă dintre nobili și Pompeiu; fiind că, de și numele acestuia nu iera in propunere, toată lumea știa că lui are să i se incredințeze acest comandament. Pompeiu investit cu aceste puteri in aplausele populațiunei, arătă Senatului și poporului că i trebuia două-zeci și patru de legați, cinci sute de vase și o armată de 120,000 de pedestri și 5000 de călări. Toate cererile lui au fost indeplinite.

duseră cu servitorii și cu lictorii lor. Fata lui Antoniu, personagiu care fusese onorat cu triumful, fu prinsă când se ducea la țară, și nu obținu libertatea de cât după ce plăti o sumă mare ca rescumpărare. Dar eată ce era culmea insolenței. Când vre un prizonier striga că el e Roman și și spunea numele, ei se făceau că se miră și că li e frică; se loviau pe coapsă, se aruncau la genunchi lui și 'l rugau să i ierte. Prizonierul se amăgia prin acest aer de umilință și de rugăminti; pe urmă, unia i puneau încălțăminte, alții o togă, pentru ca, ziceau ei, să nu mai fie necunoscut. După ce și au bătut astfel joc de el și s'au bucurat de amăgirea lui, ei aruncau o scară in marea, și i ordonau să se pogoare, ca să se ducă in pace la casa sa; dacă el refusa, ei 'l aruncau in marea și 'l inecau. (Plut. *Pompeiu*).

Pompeiu respunse la speranțele poporului. El împărți ținuturile Mediteranei între legații sei, pe urmă în patru-zeci de zile curăți întreg basenul occidental al mării. Apoi se îndreptă spre răsărit, unde piratii nu îndrăzniră nicăieri a i se opune. Sdrobiți la promontorul Coracesius, ei fură nevoiți a preda toate întăriturile lor; 1700 de corăbii, toate arsenalele și magaziile lor fură distruse; 10,000 fură uciși și 20,000 făcuți prizonieri. Trei luni fură de ajuns pentru a termina acest războiu. Pirateria era stinsă pentru un moment. Cu toate acestea Pompeiu remase în fruntea armatei sale, în puterea legii Gabinia.

§. 7. Al doilea războiu cu Mitridate.

După pacea încheiată cu Sylla, Mitridate nu renunță la planurile sale. Popoarele supuse i dădură ocaziune de un nou războiu, fiind că se resculaseră în contra sa. Murena care comanda în Asia, după întoarcerea Dictatorului, fu bătut (82). Cât timp trăi Sylla, Mitridate se părea ocupat numai cu interesele statelor sale; dar când auzi despre moartea lui, el escită pe Tigrane, regele Armeniei, să cuprindă Cappadocia. Situațiunea i părea favorabilă. Roma era ocupată în luptele cu Sertorius și cu neînțelegerile lăuntrice iar publicanii ridicaseră din nou nemulțemiri adânci prin prădăciunile lor. El făcu pregătiri gigantice. Toate popoarele barbare de la Caucas până la Emus i dădură auxiliari; proserși de ai lui Sylla i esercitară trupele și Sertorius i trimise ofițeri (74). În acest an era consul Lucullu, un barbat în adevăr superior. Era foarte brav și în același timp foarte onest. Contribuise foarte mult la succesele lui Sylla în primul războiu cu Mitridate, bătând de două ori flotele regelui și, însărcinat a stringe impositul de 20,000 de talanți, căutase pe cât era posibil, să îndulcească poziția nenorocitelor cetăți din Asia. Se întorsese în Roma după sfârșirea proscricțiunilor și fusese foarte bine primit de către Sylla, cu care se potrivira în cultură și în aplecări. El fu însărcinat cu comanda războiului în contra lui Mitridate (74).

La venirea sa în Asia, Lucullu găsi o armată de 32,000 de oameni alcătuită din recruți ori din veterani năvăliți cari uciseseră pe Flaccu și trădaseră pe Fimbria. El puse pe soldați la munci grele pentru a restabili disciplina; pe urmă plecă în contra lui Mitridate

care închisese în Chalcedonia pe consulul Cotta *). El îl bătu la Cyzic și îl nevoi să fugă în țara sa. Lăsând pe Cotta să supună cetățile din Bithynia, Lucullu se luă după Mitridate și se opri la Amissa. În primăvara următoare, bătu numai cu trei legiuni armata întreită a lui Mitridate la Cabira; pe urmă cuprinse regatul Pontului și se întoarse la iarnă în Efes. Aci luă mai multe măsuri în contra publicanilor, cari dispoiau provincia, făcând înțelepte regulamente, din care cauză și atrase urgia puternicului ordin al călărilor **).

Dar în timpul acesta Tigrane, regele Armeniei, cel mai puternic rege din răsărit, se uni cu Mitridate. Lucullu numai cu 3000 de călări și 12,000 pedestri trecu Eufратul și Tigru și se înaintă în contra

*) În al doilea război „Mitridate lăsa de o parte acea mulțime confuză de națiuni diverse, acele amenințări de barbari în douăzeci de limbi, acele arme împodobite cu aur și pietre scumpe, ca pe niște lucruri bune numai de îmbogățit un biruitor, fără nici o putere pentru cei cari li întrebunțază: el făcu săbii ca ale Romanilor, și scuturi masive: adună cai bine dresați, de cât împodobiti; puse în picioare o sută douăzeci de mii de oameni infanterie, formați în corpuri după modelul Romanilor, șese-sprezece mii cavalerie, și o sută quadrigă armate cu coase. În fine vasele ce le echipă, în loc de steaguri aurite, băi pentru concubine, apartamente de femei, voluptuos mobilate, erau acum pline de arme, de săgeți, și de bani pentru solda trupelor». (Plut. *Lucullus*).

**) *Asia după Sylla*. «Pustiata, redusă în servitute de către publicani și camatari, particularii ajunseseră ași vinde pe cei mai frumoși copii, pe fetile lor virgine, guvernele cetăților, ofrandele consacrate, tablourile, statuiele zeilor; și, la urmă, cetățenii erau adjudecați ca sclavi la creditorii lor. Suferințele lor înainte de a ajunge în sclăvie erau și mai amare: torturi, temnițe, butuci, șederi în aer, unde vara erau arși de soare, și, în timpul iernei, înecați în glod și în gheață. Așa că sclăvia li se părea o ușurință și un repaos. Lucullus liberă de aceste nedreptăți pe victime. El începu prin a fișa taxa dobânzii la unu la sută pe lună, și opri a se cere mai mult; pe urmă, neconsideră ori ce camătă care întrecea capitalul; al treilea, și acesta fu punctul principal, hotărâ ca creditorii să urmăriască numai o pătrime din venitul debitorului, și ca cel ce va fi pus dobânda în capete să nu aibă dreptul a reclama nimic. Prin aceste regulamente, toate datoriile fură achitate în mai puțin de patru ani. Aceste datorii proveniau din taxa de douăzeci de mii de talanți impusă de către Sylla. Asia plăti publicanilor indoit; ei însă, adăugând camătă peste camătă, suiseră datoria la una sută douăzeci de mii de talanți». (Plut. *Lucullus*).

lui Tigrane care strinsese o armată de 250,000 de oameni. Lucullu numai cu o parte din armata să hotărî a ataca pe puternicul rege. Armata acestuia nici nu îndrăzni a se opune. Ea luă fuga după pierderi cumplite împreună cu regele. Tigranocerta fu cuprinsă. Aci găsiră Romanii o pradă imensă, peste 8000 talanți în numărătoare, deosebit de banii împărțiți soldaților, câte 800 drahme de fie-care. După această victorie, generalul roman și propunea să plece în contra Partilor; dar armata refușă a merge mai departe. Nevoit să despresoare Artaxata, el se întoarse înapoi și cuprinse Nisibe (67). Aci află că publicanii din Roma și au ajuns scopul. Ei isbutiseră ca să se ia comanda din mâinile lui Lucullu. Atunci Mitridate și Tigrane luară din nou ofensiva. Cappadocia fu invadată, Romanii alungați din Pont, un proconsul luat pe fugă și urmărit până în Bythinia. Tribunal Maniliu propuse ca să se dea comanda lui Pompeiu, cu puteri nemărginite asupra armatei, flotei și provinciilor din Asia. Cu toată opoziția Senatului legea fu primită.

Pompeiu veni în Asia; iar Lucullu desgustat de politică, se retrase în proprietățile sale, unde trăi împărătește cu bogățiile sale nemărginite, câștigate într'un mod cinstit, însemnându-se prin protecțiunea acordată literilor și prin magnificența și dragostea cu care primia pe oaspeții sei.

Pompeiu cu o armată cu mult mai superioară de cât a lui Lucullu bătu pe Mitridate și îl sili a fugi în Colchida. Pe urmă el se înaintă spre Artaxata, sili pe Tigrane să renunțe la posesiunile sale din Syria și Asia Mică și să plătiască 6000 talanți; apoi înaintă în contra Albanilor pe care încă nu îi invinsese nime, și, întors la Amisos, ținu o curte strălucită, în care, încunjurat de o mulțime de principii din Asia, el împărția comandamentele, acorda sau refușă alianța Romanilor, tracta cu cele mai mari popoare din Asia și plănuia să cuceriască Orientul. În primăvara anului 64 Pompeiu veni în Syria, care era împărțită între o mulțime de tirani mici. El reduse Syria și Fenicia în provincie romană, lăsă regiunile vecine în mâna unor regi prea slabi pentru a inspira vre o frică Romanilor, cuprinse Ierusalimul unde restabili pe Hyrcan, și află cu mare bucurie că dușmanul neadormit al Romanilor, care medita să ridice pe toate popoarele barbare din Europa în contra Romei, s'a sinucis, văzindu-se părăsit chiar de fiul seu Farnace (63). El ordonă a se îngropa cu mare onoare corpul marelui Mitridate. Apoi organizează nouăle cuceriri.

VI. Caiu Iuliu Cesar.

§. 1. Conjurațiunea lui Catilina.

Pe când Pompeiu intindea hotarele imperiului roman in orient și se purta ca un adevărat stăpin al lunei romane, sigur de încrederea poporului, de amicitia călarilor și de îngăduirea nobilimei, in Roma se intimplau evenimente care aveau să sdruncine pozițiunea marelui bărbat. El modificase constituția lui Sylla in folosul poporului și cu aceasta nemulțemise pe nobili, fără a putea atrage cu totul pe popor in partea sa. Era Pompeiu prea onest pentru ca să nu vadă toată imoralitatea domniei oligarhice; dar temperamentul seu delicat îl făcea să nu se injosască până la rolul de lingușitor al mulțimei. El credea că serviciile sale strălucite și onestitatea sa, i vor fi de ajuns pentru a se menține la înălțimea unde ajunsese.

In Roma nu judeca lumea tot astfel. Nobilimea suferia cu durere micșurarea privilegiilor sale și poporul aștepta pe capul seu devotat. Afară de aceasta, mai erau câți va barbați geloși de gloria lui Pompeiu, cari îl sapau in ascuns și aspirau a i lua locul: dar, in genere, părerea generală era, că Republica are nevoie de un cap puternic, răzimat pe armată, singurul mijloc de a o scăpa din starea tristă morală in care se afla. Numai o mică parte dintre Romani nădăjduiau că statul va putea scăpa pe căile legale. Intre acești barbați cei mai de frunte erau: Catone cel tinăr, Cicerone și Crassu. Nepot al vestitului Censor, Catone era un om de o rară onestitate și foarte devotat formelor republicane. Imitând pe unchiul seu, el ducea o viață foarte aspră, mustra moravurile contimpuranilor sei, predica reintoarcerea la virtuțile străbune și urmăria fără cruțiare pe cei cari abusu de banii publici. Republican convins, el se ridică cu energie in contra tutulor cari aspirau la dominațiune. Din nenorocire, filosofia lui îl făcea să trăiască intr'o lume imaginară, și era lipsit de entuziasmul care, singur, este in stare a tirii mulțimea către un scop măret; pentru aceasta, de și toți îl recunoșteau ca pe un cap al aristocrației, el n'a putut avea influența pe care o merita prin virtuțile sale. Nobilimea nu era dar in stare a se apăra. Marcu Tulliu Cicerone, născut la Arpinum, un *homo novus*, capatase o educațiune strălucită, pe lângă care se adăogia mult patriotism, mult devotament pentru legile patriei sale, și o reputațiune imensă, meritată prin capacitatea

și curajul seu. Domnind încă Sylla, el se ridicase cu energie in contra creaturelor Dictatorului și infierase proscricțiunile. In vestitul proces in contra lui Verres care jăfuisse cumplit Sicilia, el dăduse pe față toată infamia acelu proconsul și ridicase puternicul seu glas in favoarea nenorociților provințiali, atâta vreme jertfă a lăcomiei romane. Jurisconsult profund, filosof distins, cu o cultură foarte îngrijită, și om onest in acelaș timp, Cicerone nu putea fi sprijinitorul acelei oligarhii care primejduia statul roman; dar dușman al agitațiunilor populare, el credea că s'ar pute inbunătăți totul prin influința clasei călărilor, cari, puternici prin bogăția și prin experiența lor, ar putea forma o clasă de mijloc, in stare de a ținea in respect atât pe nobilii corupți, pe ambițioși cât și pe populațiunea de jos, când ea ar rivni timpurile nefaste ale lui Mariu și Cinna. Dar cu toate calitățile sale, marele orator nu era la înălțimea sarcinei ce ambiționa. Era foarte mândru de talentul seu, slab de caracter și ușor de amăgit.

Crassu se deosebește de cei alți doi. Foarte ambițios, inzeștrată cu mari calități militare, și cel mai bogat om din statul roman. *)

*) Impăratul Tacit uni la domeniul statului patrimoniul seu in valoare de trei sute zece milioane de lei. Eată cele mai cunoscute averi romane :

Crassu avea in moșii 38,750,000 lei afară de numerar, sclavi și mobilier care ajungea la aceeași sumă, (Pliniu XXIII, 10, 5, 47); *Seneca* avea 58,125,000 lei (Tac. *Ann.* XIII, 42). *Pallas*, libertul lui *Claudiu*, același sumă. *Lentulus* augurul, posedă 77,500,000 lei. (*Senec. de benef.*, II, 27). — *Cecilius Claudiu Isidor*, după ce a pierdut o mare parte din averea sa in resboaiele civile, lăsă, prin testament, 4116 sclavi, 3600 părechi de boi, 257,000 capete de vite, și in numerar 11,625,000 lei (Plin. *ibid.*) *August* primi de la amicii sei prin testament, 775,000,000 lei (Suet. *Aug.* 101). *Tiberiu* lăsă la moartea sa 523,125,000 de lei pe cari *Caligula* i cheltui in mai puțin de un an. (Suet. *Calig.* 37). *Mitone* era dator cu 13,562,500 lei (Plin. XXXVI, 15). *Cesar*, fără să fi esercitat nici o magistratură, era dator cu 6,045,000 lei (Plut. *Caes.*) și când s'a dus in Spania, după pretura sa, el a zis că i trebuiau 48,473,500 lei ca să nu fie dator cu nimică. (Appian. *de bell. civ.* II, 422). La intrarea sa in Roma, la începutul resboiului civil, luă din tesaur 26,303,496 lei (Plin. XXXIII, 3) și versă in tesaur, la finea acestui resboiu, mai mult de 116,250,000 lei (Vell. Paterc. II, 56). Se zice că a cumpărat pe *Curion* cu 11,625,000 lei și pe consulul *Luciu Paullu* cu 6,975,000. *Antoniu*, la idele lui *Marte*, asasinatul lui *Cesar*, datoră 7,750,000 lei pe care i plăti inainte de calendele lui *April*. (Cicer. *Filip.* II, 37) și luă din

el e gelos de gloria lui Pompeiu și ambiționează a i lua locul. La nevoie s'ar mulțemi cu comanda unei expedițiuni in Egipt, care i ar da prilej a mai adaoge imensele sale bogății. Fără a avea calități superioare contimpuranilor sei, Crassu este un om puternic prin avuțiile sale într'un stat in care banul era totul ; dar, fără o politică bine lămurită, fără un plan chibzuit mai dinainte, el nu va pute ocupa locul întâiu. Plutind între partide, Crassu putea fi primejdios numai pentru că partea sprijinită de el avea mulți sorți de isbândă.

Poporul 'și aștepta pe căpetenia sa, Caiu Iuliu Cesar. Născut in 100 sau, după alții in 102, Cesar pretindea că se trage din Anchysse și Venus. Era nepot a lui Mariu și luase in căsătorie pe fiica lui Cinna. Era foarte frumos și foarte curajos chiar din tinereța sa. *) Sylla i ordonase să se departă de soția sa și Cesar îndrăznise a se opune Dictatorului. Când se auzi că acesta l'a condamnat la moarte, toată nobilimea din Roma cu virginele Vestale in frunte veniră să se roage pentru iertarea lui. «L iert, zise Sylla, dar eu vëd in el mai

---

tesaurul public 135,625,000. (Cic. *Filip*, V, 4 ; XII, 5). *Apiciu*, după ce a cheltuit cu mese 11,625,000 lei, 'și făcu socotiala averei ; și negăsind de cât 1,937,500 lei hotări să se otrăviască, fiind că acea sumă nu i era de ajuns ca să trăiască. (Senec. *Consol. ad Helv.*, 10 ; Martial, III, 22 ; Dion, LVII, 19). Pliniu pretuește juvaerurile *Loliei Poulina*, care trăia pe timpul seu, la 775,000 lei ; alții cetesc, 7,750,000 (Pliniu X, 35). *J. Cesar* făcu prezent *Serviliei*, mama lui Brutu, un mărgăritar in valoare de 1,937,500 lei. (Plin. *ibid.*) *Clodiu*, fiul actorului Esop, inghiți un mărgăritar care făcea 193,750 lei. (Valer. Max. IX, 1, 2 ; Horat. *Sat.* II, 2). Un fel de bucate a lui Esop costa, cum se zice, 19,375 lei. (Plin. X, 51). *Caligula* cheltui cu o singură cină 1,937,500 lei. (Senec. *Helv.* 9) și *Heliogabal* 581,250 lei (Lamprid. *Heliog.*, 27). Cheltuelile ordinare a unei mese a lui *Lucullu* in sala Apollon erau de 38,750 lei. (Plut. *Lucullu*).

(Nota asupra Capit. X din *Imparatul Tacit* (Histor. Aug.), colecțiunea Nisard, pag. 766).

*) *Cesar*. «Era, se zice, nalt la statură, alb la față, cu membre bine făcute, fața plină, ochii negri și vii, temperament robust, afară de cele de pe urmă timpuri, când era supus la leșinuri și la frici nocturne care i tulburau somnul.... Simția mare neplăcere că era pleșuv, ceia ce dădea ocașie de ris dușmanilor. De aceia și aducea necontenit pe frunte părul seu rar de dinapoi ; și din toate onorurile câte i a acordat Senatul și poporul, nici una nu i a fost mai plăcută de cât a purta tot d'a una o cunună de laur.»

Escela in mânuirea armelor și a cailor, și suferia obosala mai

mult de cât un Mariu». Cu toată această iertare, Cesar găsi de cuviință să părăsiască Roma. El plecă în resărit, căzu în mâinile piratilor pe cari i uimi prin curajul său *) și petrecu cât va timp pe lângă regele Bithyniei. Întors în Roma după moartea lui Sylla, Cesar așteptă multă vreme ocasiunea favorabilă, mulțemindu-se a fi cel mai elegant și cel mai risipitor dintre tinerii romani. Era «Regele modei.» La moartea mătușei sale el făcuse elogiul lui Mariu și plebea aplaudă cu mult entuziasm, când văzu ridicându-se în Capitoliu trofeiele și statua lui Mariu. Cheltui fără cruțare toată averea sa și făcu datorii foarte mari dând petreceri și ospete poporului. Nobilimea nu avea nici o grijă de acest tânăr care se ruina, și Cicerone zicea că nu se teme de felul de acest elegant «așa de bine frisat, care se temea a și deranja părul cu virful degetului.» Numai bătrânul Sylla îl cunoscuse bine. Cesar știa să aștepte. Pe când nobilii îl credeau pierdut din pricina marilor sale datorii, Cesar isbutise a atrage în favoarea sa pe toți capitaliștii cei mari cari nădăjduiau nu numai să își scoată banii, ci să și câștige foarte mult prin el; iar poporul recunoștea de cap al său pe acest patrician care îmbrățișase cu atâta căldură interesele lui. Favoritul mulțimei ajunsese edil, pretor, guvernase Spania și acum era

mult de cât și ar închipui cineva. În marșuri era tot d'a una în fruntea armatei, câte odată călare, dar mai adesea pe jos, cu capul tot d'auna gol, pe soare ca și pe ploaie. Percurgea cele mai lungi distanțe cu o regegiune de necrezut, fără pompă, în o trăsură închiriată, făcând până la 100 mile pe zi. Dacă îl opriau fluviile, el le trecea înot sau pe burdufuri inflați, și i se întâmpla adesea de întrecea pe curieri. (Suet. *Caes.* 45, 57).

*) «Pirații i cerură douăzeci de talanți drept răscumpărare: el și bătu joc de ei, pentru că nu știau pe cine au prins, și li promise cinci-zeci. Apoi trimise pe cei ce îl însoțiau în deosebite orașe ca să strângă acea sumă, și el remase, numai cu un prieten și cu doi servitori, în mijlocul acelor Cilicieni, cei mai săngeroși dintre oameni. I tracta cu atâta dispreț că, când voia să doarmă, li trimitea poruncă să facă tăcere. A petrecut trei-zeci și opt de zile cu dinșii, nu ca un prizonier ci ca un principe încunjurat de gardele sale. Plin de o securitate profundă, se juca și făcea exerciții cu dinșii, compunea poeme și discursuri și li citea lor, tractând în față ca ignoranți și barbari pe cei cari nu se înduioșiau. De multe ori i amenința, rizind, că are să i spânzure. Li plăcea lor acea francheță, pe care o luau ca o copilărie și o veselie naturală. Îndată ce a primit suma din Milet și li a plătit-o, primul lucru ce l'a făcut a fost să strângă vase și să bată pe pirai... I a pus pe Cruce.» (*Plut Cesar.*)

mare pontifice. Astfel că, în anul 64, Cesar era o adevărată putere în Roma. Întâia parte a planului său, slăbirea nobilimei, fusese îndeplinită. Până atunci Cesar se declarase partisan a lui Pompeiu și sprijinise toate propunerile, care aveau de scop întărirea autorității acestuia, știind prea bine că prin aceasta lucrează la izolarea singurului său rival. În anul 64 tribunul Rullu propuse o lege agrarie. Scopul acestei legi era împărțirea de pământuri la saraci nu numai în Italia, dar și în provinciile, unde trebuiau a fi vindute spre acest scop toate proprietățile statului. Această lege dădea în mâna comisarilor cari aveau să o aplice, adică lui Cesar și Crassu, puteri foarte mari. Opoziția Senatului și eloquența lui Cicerone făcură ca legea să se respingă.

Nobilimea se crezu a tot puternică. O nouă victorie o întări și mai mult în credința sa.

În luptele dintre nobilime, călari și popor; în rivalitățile dintre Pompeiu, Cesar și cei alți, intervine un element primejdios, care voia să se folosească de împrejurări pentru satisfacerea celor mai josnice patimi. Din nobilii degenerați cari se îmbogățiseră pe timpul proscricțiunilor lui Sylla; din libertii cari și tradaseră stăpânii ca să pună mâna pe averile lor și pe o libertate de care nu erau vrednici; din veteranii Dictatorului cari și vinduseră proprietățile lor pentru a trăi în desfrinări în Romă; din toate elementele impure a cetăților mari, se alcătuiseră o partidă care tindea să pună mâna pe putere. *) Șeful acestei bande era Luciu Sergiu Catilina. Născut din o familie strălucită, Catilina se însemnase în timpul proscricțiunilor, ucisese pe cumnatul, pe soția și pe fiul său și despoiasse cumplit Africa, în timpul cât o guvernase ca propretor. **) Foarte viteaz, cu un corp de fier, în-

*) «Toți nerușinații, adulterii, libertinii cari se ruinaseră în jocuri de hasard, sau în ospete, sau cu femeile; cari se afundaseră în datorii și se temeau de pedeapsa legilor; toți paricizii de peste tot locul, batjocoritorii de cele sfinte, condamnații sau cei cari se temeau a fi osindii; toți cari, pentru ca să poată trăi, speculau sângele cetățenilor și sperjurul; în fine toți cei chinuți de sărăcie, infamie și muștrare de cuget, toți aceia erau amicii, familiarii lui Catilina.» (Sal. *Catilina*, 14).

**) Născut din familie nobilă, avea o putere mare sufletească și corporală, dar un caracter reu și depravat. Din adolescența sa, resboaiile interne, uciderile, răpirile, discordiile civile, fură pentru el ca niște petreceri, în care și petrecu tinereța. Corpul său știa să sufere foamea, frigul, veghierile, mai pre sus de cât s'ar putea crede.

drăznei și lingușitor, Catilina voia să 'și resbune cumplit pentru că fusese șters de pe lista candidaților la consulat, în 65. El se puse în relațiune cu o mulțime de tineri nobili ruinați, imprăstie bani pînă la veterani și făgădui saracilor iertarea tuturor datorniilor. Uneltirile lui Catilina erau cunoscute Senatului, dar nu se lua nici o măsură pentru că mulți credeau că el e înțeles cu Cesar, care tocmai atunci dăduse în circ petreceri strălucite cu ocaziunea edilității sale. Crassus era de asemenea presupus că înțeles cu Catilina. Aristocrația făcu tot posibilul ca să atragă în partea sa pe Cicerone. Acest avocat strălucit, sprijinit de către publicani și ordinul călărilor, se simți foarte măgulit văzînd că nobilimea se pune oare cum sub protecția sa. Ales consul în unanimitate, Cicerone combătu legea agrarie propusă de către Rullus. Dar toată activitatea lui fu îndreptată în contra lui Catilina care și pusese din nou candidatura la consulat pentru anul 62. De astă dată el era decis să alerge la ultima extremitate, dacă nu era ales. El formase depozite de arme în deosebite locuri; veteranii se înarmau: flota de la Ostia părea în partea lui. Într'un moment dat, avea să se dea Romei foc de toate părțile; consuli și principalii senatori aveau să fie uciși și conjurații să pună mîna pe puterea supremă. *)

62

Spirit îndrăzneț, vicelan, mlădios, capabil de fățarnicie și de prefăcătorie, lacom de bunul altuia, risipitor de al său, fără măsură în pasiunile sale: eloquentă de ajuns, dar puțină înțelepciune. Vastul său spirit căuta neconținut întreprinderi vaste, necrezute, gigantice.» (Sal. *Catilina*, 5).

Catilina «Geniu făcut pentru crimă, gata a o concepe, eloquent a 'și face părtași, viteaz a o executa, ghibaciu mai cu samă a dirige un complot, el știia a alege și a distinge pe cei cari conveniau întreprinderii sale; dar, nemulțumindu-se numai a ordona, el esamina, dirigia, supraveghia, executa totul prin sine însuși: frigul, setea, foamea, el suferia totul.» (Cic. In *Catilinam*, III, 7).

*) «Eată cum se puseseră lucrurile la cale. Statiliu și Gabiniu, întovărășiți fie care de o ceată de conjurați să dea foc de odată la douăspre-zecă cartiere mai însemnate din Roma, pentru ca, în momentul tumultului, să poată ușor pătrunde la Consul și la alte persoane pe care voia să le omoare; Cethegu avea să atace poarta lui Cicerone și să'l omoare; cei alți aveau să atace pe alții; fiii de familie, dintre cari cei mai mulți erau nobili, se obligaseră a omori pe părinții lor; și pe când toată lumea va fi spăimîntată de atîta măcel și incendiu, ei toți trebuiau să se ducă pentru a se uni cu Catilina.» (Sal. *Catilina*, 42).

Dar Cicerone privighia. In ziua de alegere, el presidă alegerea 'nar-
 înat pe sub togă, pe când soldații ocupau templele vecine, și ordinul
 călărilor alergase in gramadă să apere pe consul. Catilina nu fu ales.
 Atunci emisarii sei părăsiră Roma ca să ridice Italia. In mai multe
 părți se și incepură rescoalele. Senatul investi pe Consuli cu putere
 discreționară. Aceștia adunară armate și luară măsuri pentru resta-
 bilirea ordinei in Italia. Măsuri mai energice nu se puteau lua fiind
 că se temeau de Cesăr și Crassu. Catilina era in Roma, venia la
 Senat și părea liniștit. Intr'o zi Cicerone, văzindu'l in Senat, i adresa
 vestita apostrofă, care 'l silește să 'și picardă cumpătul și să părăsiască
 Senatul și Roma. *) Pe când el se ducea in Etruria ca să se pună in
 fruntea armatelor sale, tovarășii sei din Roma continuau cu pregătirile
 lor. Consulul prin spionii sei era informat de tot ceia ce se petrecea.
 El cunoștea toate proiectele lor; dar nu putea lua nici o măsură e-
 nergică, pentru că nu avea probe scrise și era vorba de niște cetățeni
 romani. In curind aceste probe i căzură in mâni. Erau in Roma niște
 deputați de ai Allobrogilor, cari veniseră să se plângă de asupririle gu-
 vernatorilor romani. Amicii lui Catilina intrară in vorbă cu acești de-
 putați, ca să se ridice Allobrogii. Sfătuiți de cătră Cicerone, deputații
 cer ca să li se dea dovadă in scris, pentru ca să poată fi crezuți de
 cătră poporul lor. Conjurații li dară scrisori întărite cu pecetele lor.
 Deputații sunt prinși la eșirea lor din Roma. Dovezile sunt aduse in
 Senat și vina eșii nu cutezară a nega faptul. Senatul mulțemi Consu-
 lului că a salvat republica! A doua zi această adunare decise uci-

*) «Până când, Catilina, vei abuza tu de răbdarea noastră? Cât
 timp vom servi noi ca jucărie a furiei tale? Care va fi sfârșitul a-
 cestei îndrăzneli nerușinate? Ce! nici garda care veghiază noaptea pe
 muntele Palatin, nici străjile orînduite prin cetate, nici frica poporu-
 lui, nici ingrămădirea tuturilor bunilor cetățeni, nici acest loc întărit
 unde am convocat Senatul, nici prezența acestor magistrați, nici pri-
 virile lor indreptate asupra ta, nimic nu te a putut mișca? Nu simți
 că comploturile tale sunt descoperite? nu vezi că conjurația ta, aflată
 de o mulțime de lume, e înlăntuită de toate părțile? Crezi că nime
 dintre noi nu știe ce ai făcut tu in noaptea trecută și cea precedentă,
 unde ai fost, ce oameni ai adunat, ce măsuri ai pus la cale? O tim-
 puri! o moravuri! Senatul o știe, Consulul o vede, și Catilina tră-
 iește încă! Trăiește! Ce zic? El vine in Senat, iea parte la delibe-
 rarile noastre, și ochiește pe acei dintre noi pe cari i destină la
 moarte!» (Cic. In *Cat. l.* 1, 1).

derea celor cinci conjurați principali, cu toată părerea contrariă a lui Cesar, care era pentru inchiisoarea perpetuă. *) Consulul îndată ese cută sentința.

În acest timp Catilina 'și concentrase forțele sale în Etruria. La auzirea celor întimplate în Roma, cea mai mare parte din armată se împrăștiă și nu i rămase de cât numai 4,000 de oameni. Cu această mică armată, el se aruncă asupra armatei consulare la Pistoia. Bătălia fu crîncenă ; nici unul din ai sei nu fugi și nu ceru iertare ; el însuși fu găsit în mijlocul unei grămezi de cadavre. **)

Înădușirea complotului lui Catilina a fost pierderea nobilimei. Oratorul Cicerone și cu Senatul au dat acestui complot o importanță mult mai mare de cât se cădea. Foarte mândri că au câștigat această victorie, fără concursul lui Pompeiu care se afla în Asia, și în contra lui Cesar și a lui Crassu, aristocrații 'și inchipuieră că au în ei destulă energie, pentru a ținea în respect pe toți cari ar îndrăzni a schimba forma de guvern. Cât pentru oratorul, pentru o zi, mare barbat de stat, victoria dobîndită asupra lui Catilina a fost evenimentul cel mai însemnat din istoria romană ***) și, tot timpul cât a trăit, el n'a în-

*) Cesar neagă în Senat nemuirea sufletului «Intr'o mare întristare și în nenorocire, moartea nu e de cât o liniștire a tuturor necazurilor și nici de cum un supliciu ; ea pune un sfîrșit tutulor suferinților omenesti ; dincolo de moarte nu mai este nici bucurie nici înfrîstare.» (Sal. *Catilina*, 51).

**) «Cea mai mare parte dintre soldați acoperiau cu corpul lor locul unde luptaseră ; numai câțiva, pînă la cei loviți de cohorta pretoriană, căzuseră ceva în disordine, dar toți loviți în față. Cât despre Catilina, el fu găsit departe de ai sei, peste o gramadă de dușmani, respirând încă, și conservând pe fața sa același aer selbatic, care 'l avusese în timpul vieții sale. În sfîrșit, din toată armata sa, nici în timpul luptei nici în timpul fugei, nici un om liber n'a fost făcut prizonier ; astfel că nime n'a cruțat nici viața sa nici pe a dușmanilor.» (Sal. *Catilina*, 61).

***) «Mă așteptam, gîndindu-mă la republică și la amicitia noastră, la oare care felicitări asupra evenimentelor din timpul consulatului meu. Îmi inchipuiesc că tăcerea nu ți a venit de cât din frica de a ofensa pe unele persoane ; dar află că ceia ce am făcut pentru salvarea patriei a meritat aplausele pămîntului întreg. Vei veni la Roma și vei afla, că m'am purtat cu atîta înțelepciune și mărimă de suflet că tu, care ești foarte superior lui Scipione, nu te vei da în lături a mă asocia, pe mine care nu sunt cu mult inferior lui Laelius, și la politica și la amicitia ta.» (Cic. *Epist. ad div. V*, 7).

cetat a celebra acest mare fapt, pe care el însuși l'a descris de mai multe ori în versuri și în proză, în latinește ca și în limba greacă. *)

§. 2. Primul triumvirat.

Cătră sfirșitul anului 62 Pompeiu se întoarce din Asia încărcat de glorie și de bani. La Brundisium el licențiază armata sa, sperând că renumele său i va fi de ajuns. Dar lucrurile se schimbaseră în Roma. Nobilitatea era foarte mândră de succesele sale și Cicerone exclamă neconținut: «trebuie ca de acum înainte armele să se plece înaintea togăi». La ieșirea sa din consulat, el, în loc de jurământul obicinuit că n'a călcat legile patriei, strigase: «jur că am salvat republica». În timpul consulatului său scrisese lui Pompeiu ca unui egal. Aristocrația credea că nu mai are nevoie de serviciile marelui general, și poporul 'și avea un șef în Cesar, care, după anul preturii, de abia scăpase de creditori sub garanția lui Crassus și se dusese ca propretor în Spania, unde avu ocaziunea să 'și arăte talentele militare și să 'și îmbunătățească poziția materială. Îndată după venirea în Roma, Pompeiu ceru Senatului ca să i acorde triumful, să recunoască de bune toate ce făcuse el în Asia și să dea pământuri veteranilor săi. Senatul nu i făcu nici o greutate în ceea ce privea triumful și Pompeiu 'l serbă într'un chip strălucit. **) Dar când fu vorba a se aproba, de o-

*) După ce i scrie că i trimite istoria consulatului scrisă în limba greacă, Cicerone adaugă «După ce voiți isprăvi aceeași istorie în limba latină, și o voiți trimite; și 'ți promit și o a treia în versuri, pentru ca să mă laud în toate chipurile putincioase. Să nu 'mi spui că acest lucru nu se face; căci dacă este pe lume ceva mai presus de ceea ce am făcut eu, consimț cu bucurie ca să fie laudat, și să mi se impute că nu laud și altă ceva. Dar în fine, ceea ce scriu despre mine e istorie, nu elogiu.» (Cic. *Epist.* ad. Att. I, 9).

*) «Cu toate că triumful lui Pompeiu a fost împărțit pe două zile, acest timp n'a fost de ajuns pentru a i arăta toată magnificența... Pompa era precedată de tablele scrise cuprinzând numele națiunilor cucerite: Pontul, Armenia, Cappadocia, Paflagonia, Media, Colchida, Iberi, Albani, Siria, Cilicia, Mesopotamia, Fenicia, Palestina, Judeea, Arabia; în fine pirații stărpiți pe uscat și pe marea. Se cetia pe ele că Pompeiu cuprinsese, în acele țeri, o miile de fortărețe și aproape trei sute de orașe, luase de la pirați opt sute de vase, reimpoporase trei-zeci și nouă de orașe. Se mai cetia încă, că veniturile publice se îndoiseră prin expedițiile sale, că a vărsat în tesaurul public, în bani

dată, tot ce se făcuse în Asia, Senatul adoptă părerea lui Catone ca să se numiască o comisiune care să cerceteze; iar cât pentru veterani, propunerea tribunului Flaviu fu respinsă. Atunci poate că este adevărat ceea ce spune un istoric, că lui Pompeiu i a părut rău că a fost prea onest și că și a licențiat armata. În adevăr, dacă ar fi intrat în fruntea armatei sale, el ar fi rămas atot puternic, nefiind nime în stare a i se opune. El cerea Senatului lucruri extraordinare, arătând în acelaș timp dorința de a nu ieși din marginile legalității. Amărit, Pompeiu se retrase, pentru un moment, în viața privată. Se dovedea prin urmare, că el nu avea un plan mai dinainte bine întocmit în mintea sa. În această stare sufletească găsi Cesar pe Pompeiu la întoarcerea sa din Spania. Șeful partidei populare, cel mai politic om din lumea vechiă, aștepta de mult pe rivalul său să ajungă în această pozițiune. Întors în Roma (60) el se sili să impace pe Pompeiu cu Crassu: pe urmă concepă ideea de a face o legătură cu acești doi, pentru ca împreună să poată domina asupra lumii romane. O strinsă legătură între dinșii ar fi înălțurat ori ce opozițiune, și lumea era destul de largă ca să încapă ei trei. Unirea acestor trei bărbați s'a numit primul *Triumvirat*. Eată principalele condițiuni ale acestei uniri: Cesar va fi ales consul pentru anul următor și, la expirarea magistraturii sale, va avea guvernământul unei provincii; se vor da pământuri veteranilor lui Pompeiu și se va întări tot ce făcuse el în Asia: lui Crassu i se va da influința meritată prin serviciile și averile sale. Astfeliu se intruniau într'un singur mănunchiu: gloria militară a lui Pompeiu, popularitatea lui Cesar și averile lui Crassu. Atunci fără nici o greutate Cesar fu ales consul (59). Nobilimea abia isbuti a i da de coleg pe slabul Bibulu.

Îndată ce intră în funcțiune, Cesar propuse o lege agrarie, prin care se prevedea ca să se dea pământurile statului din Italia celor să-

și mobile de aur și de argint, două-zeci de mii de talanți, fără a mai socoti ceia ce dase la soldați, dintre cari cel mai mic primise una miă cinci sute drahme. Prisonierii duși în triumf erau, afară de șefii piraților, fiul lui Tigrane, regele Armeniei, cu femeia și fiica sa; Zo-zime, femeia bătrânului Tigrane; Aristobul, regele Evreilor; o soră și cinci copii a lui Mitridate; femeii Scyte și ostatici dintre Albani, Iberi și de la regele Commagenei.... Întăia oară triumfase de Africa; a doua oară de Europa; și, data aceasta, de Asia». (Plut. *Pompeiu*).

raci, iar celor cu trei copii pământuri în Campania. Dacă agrul public nu va fi de ajuns, să se cumpere de la particulari cu banii aduși de către Pompeiu. Senatul, condus de către Catone, se opuse din toate puterile. De atunci Cesar a încetat a-l mai consulta. Legea fu votată în adunarea poporului în urma unei mari disordine; și un plebiscit regulă că, ori cine va solicita vre o magistratură pe viitor trebuie să jure că va observa această lege. Toți au jurat, chiar și Catone. Cu toată opoziția colegului său, Cesar făcu și alte legi prietoare la organizarea provinciilor și la înfrinarea mâncătorilor. El stăruia ca să se întărească actele lui Pompeiu din orient. Remănea credincios alcătuirii triumviratului, dar, în ochii tuturilor, se părea că numai el lucrează; Pompeiu rămănea în umbră; *) când acesta a luat în căsătorie pe fiica lui Cesar, raporturile familiare arată, și ele, inferioritatea lui.

Pe când Cesar se purta ca un adevărat stăpîn al Romei, nobilimea nici nu da semne de viață. Catone protesta; Cicerone călătoria iar Senatul nu se mai aduna; pentru că Cesar nu-l mai convoca, iar Bibulu l' oprise de a se mai intruni. Toți așteptau cu nerăbdare să treacă anul 59. Senatul prevăzător asignase consulilor ca provincii proconsulare niște districte fără nici o însămnătate; prin urmare, la ieșirea sa din consulat, Cesar avea să fie redus la neputință și triumviratul desfăcut, pentru că se observa, de pe acum, oare care nemulțemire la Pompeiu. Aceasta însă nu se întâmplă. Poporul recunoscător lui Cesar pentru darurile împărțite și petrecerile din timpul consulatului, primi cu entuziasm propunerea tribunului Vatiniu ca să se dea lui Cesar, pe timp de cinci ani, guvernământul Galiei Cisalpine și al Illyriei, cu trei legiuni. Proconsulatul Galiei Cisalpine l' făcea să

*) Cicerone despre Pompeiu la înjgheburile triumviratului: «Vede bine că a mers prea departe, și se teme, de va da înapoi, să nu fie acuzat de ușurință. Cei buni i sunt dușmani, și cei răi, nici ei, nu l' iubesc. Vezi cât sunt de dușos; nu mi puteam opri lacrimile când l'am văzut vorbind contra edictelor lui Bibulu. El care, altă dată, nu apărea la tribună de cât pentru a vorbi despre sine în termeni magnifici, adorat de popor, și aplaudat de toată lumea. Cât era de căzut și de abătut! și cât se vedea că nici el, nici cei cari l' ascultau, nu erau mulțemiți! Când ne gândim din ce înălțime a căzut, ni se părea că a fost precipitat de cineva; nu ni venia a crede că s'a pogorât el însuși». (Cic. *Epist.* ad Att. II, 21).

fie aproape de Roma. Senatul temîndu-se de un nou plebiscit i acordă și Galia Transalpină.

Mai înainte de a pleca în provincia sa, Cesar strînse și mai mult legătura cu Pompeiu și Crassu, și luă măsuri ca să fie îndepărtați din Roma Cicerone și Catone, singurii capabili a i face opozițiune. Tribunalul P. Clodiu ceru ca Cicerone să fie dat în judecată pentru că a îndrăznit, în contra legii, să omoare pe niște cetățeni romani. Vinovăția lui Cicerone era evidentă. Decretul Senatului, care ordonase moartea complicilor lui Catilina, nu l putea scapa ; de aceea el nici nu așteptă sentința tribunalului și plecă în esil. *) Catone nu putea fi acusat pentru nimic. Poporul i ordonă să se ducă să prefacă insula Cypru în provincie romană și să aducă la Roma tesaurile lui Ptolemeu. Acum Cesar putea pleca în Galia.

§. 3. Cucerirea Galiei.

Pe timpul lui Cesar Galia se împărția în trei : Aquitania între Pirinei și Garona, Celtica de la Garona până la Seina și Belgica de la Seina până la Rin. Ea era mult mai puțin împoporată de că iese astăzi, pentru că de abia număra opt milioane de locuitori. Galii sau Celții fac parte din marea familie a popoarelor indo-germanice sau arice și sunt cel întâiu grup din aceste popoare care a părăsit Asia pentru a se strămuta în Europa. Foarte resboinici, îndrăzneți, desprețuind primejdia și căutând tot d'auna ocasiunea de a și arăta bravura, acești Gali, frați cu Grecii și Latinii, după ce au străbătut cu arma în mână pîntre toate populațiunile care pe atunci locuiau Europa, au trecut Rinul, au cuprins Galia și insulele Britanice ; de unde, după multe sute de ani, s'au îndreptat înapoi spre răsărit mai multe bande îndrăznețe, care au pradat Italia și Grecia și unia au a-

*) *Cicerone în ajunul esilului*: «Dacă Clodiu mă va acusa, vom vedea Italia întregă adunându-se și voiu ieși și mai glorios. De va îndrăzni să întrebuițeze forța, sper că nu numai zelul amicilor noștri, dar chiar zelul a o mulțime de oameni cari ni sunt străini, mă va face să pot rezista pe aceiași cale. Toți mi promet, pe lângă ajutorul lor propriu, pe al copiilor, amicilor, clienților, libertilor, sclavilor lor, și se leagă a nu cruța nici punga. Nimic nu lipsește la ardoarea și afecțiunea vechiei noastre trupe de oameni onești». (Cic. *Epist. ad frat. I. 2*).

juns până în Asia Mică. Istoricii greci și romani ni au lasat multe știri asupra Galilor ; dar cele mai prețioase sunt acele cuprinse în vestitele Comentarii asupra războiului galic scrise de cătră Iuliu Cezar, care i a și cucerit.

Scriitorii vechi ni reprezintă pe Gali ca pe un popor foarte ospitalier, doritor de lucruri nouă, *) spăimântători la vedere și gata a vărsa sânge. Ei trăiau într'o stare aproape de barbarie : casele lor semănau mai mult a colibe ; satele erau de multe ori așezate în mijlocul apelor (locuințe lacustre) ; ei cunoșteau agricultura și erau foarte ghibaci.

Cu timpul Galii începură a se mai civilisa, indemnăți mai ales prin vecinătatea Marsiliei, vestita colonie grecească care întemeiasă o mulțime de cetăți în sudul Galiei. Relațiunile cu Etruscii contribuira de asemenea spre acest scop ; astfel, mai târziu, Galia și schimbă fața. Ei începură a și construi locuinți mai bune, întemeiară sate și cetăți, avură începuturi de industrie ; începură a lucra metalele și a se ocupa cu comerțul maritim. Veneții aveau chiar o flotă puternică pe oceanul Atlantic. Scrierea li era cunoscută. Ca la toate popoarele din lumea vechiă, preuții aveau o foarte mare influință în societate. Sub nume de Druizi, aceștia erau nu numai capii religiei, dar și judecătorii poporului și învățătorii tinerimei *). Recrutân-

---

*) «Galii sunt ușori în a lua hotărâri, și li plac de ordinar schimbările. Este apoi datina aceasta la Gali, de a opri pe călători, chiar fără voie, și a i întreba de ceia ce fie-care din ei au auzit sau cunoscut despre ori ce lucru ; apoi poporul în cetăți incunjură pre neguțitori și i silește a spune din ce părți vin și ce au aflat acolo. Mișcați prin aceste vuetă și spuneri, adesea ei ieau rezoluțiuni despre afacerile cele mai însemnate, de care rezoluțiuni sunt nevoiți a se căi îndată, fiind că ascultă de niște vuetă nesigure, și mai toți cei întrebați li răspund lucruri inchipuite după voința lor». (Caes. B. G. IV. 5).

*) «Druzii se ocupă cu cultul zeilor, fac sacrificiile publice și private, și interpretă religiunea. Mare număr de tineri merg la dănsii pentru învățatură, și în mare onoare sunt ei la acești tineri. Mai despre toate neînțelegerile publice și private ei decid ; și dacă s'a comis o crimă, dacă s'a făcut o ucidere, dacă este neimpăcare despre ereditate, despre hotare, tot ei judecă. Recompensele și pedepele ei le decid. Dacă un om, sau privat sau public, nu se supune decretului lor, ei i interzic sacrificiile. Această pedeapsă este cea mai grea la dănsii. Acei căroră s'a făcut această interzicere sunt conside-

du-se pîntre cele mai însemnate familii ; alcătuiind un corp foarte bine disciplinat ; influenți prin bogățiile și prin capacitatea lor, precum și prin viața lor cea sfîntă, Druizii erau a tot puternici în Galia. Numai ei puteau aduce sacrificiile plăcute zeilor ; ei presidau adunările poporului și când escomunicau pe cineva, pedeapsa aceasta era teribilă pentru că nenorocitul era scos din societate. Ei și aveau intrunirile lor generale, în care deliberau asupra intereselor castei lor sub președinția șefului ales de cătră ei. Numai ei cunoșteau legile care se păstrau în memorie, și aveau idei religioase și filosofice cu mult mai superioare de cît ale celor alți Gali. Mai jos de cît Druizii, și rivali ai lor, erau nobilii. Aceștia erau de asemenea puternici prin nașterea lor strălucită și prin mulțimea clienților cari i încunjurau. Pe lingă clienți și pe lingă oameni de pe proprietățile lor, cei mai viteji dintre nobili mai aveau în jurul lor o mulțime de oameni liberi cari alergaseră să se pună sub protecțiunea lor, sau se îngrămădiseră pentru că sperau prăzi și foloase sub conducerea unui cap energetic. *) Galii erau vestiți pentru devotamentul nemărginit cătră șeful sub care se puseseră astfel de bună voie. Erau dese neînțelegeri între Druizi și nobili, aceștia ambiționând a mărgini puterea prea mare a corpului preotesc. În mijlocul acestei neînțelegeri se ivi un al treilea element de ceartă : puterea regală. Galii trecuseră de mult de timpul când autoritatea supremă era încredințată în mîna unui singur om

rați în numărul celor impii și scelerați ; de dînșii toți se depărtează, și de întâlnirea și convorbirea cu ei fug.... Druizii au datina de a nu merge la resboiu și nu dau tribut.... Se zice că se învață mare număr de versuri la dînșii : de aceia unia rămân câte două-zeci de ani la învățatură... Între cele dintîi ei voesc a încredința : «că sufletele nu pier, însă că după moarte trec de la unii la alții, și această credință cugetă ei că ațiță bărbăția, îndepărtând frica de moarte». (Caes. B. G. VI, 13, 14).

*) «În Galia, nu numai în toate cetățile, și în toate satele și cătunele, dar mai chiar și în fie-care casă sunt facțiuni, și capii acestor facțiuni sunt acei cari, după judecata oamenilor, sunt considerați ca avînd cea mai mare autoritate, la al căror arbitru și județ caută să fie decisiunea supremă a tuturilor lucrurilor și deliberațiunilor. Aceasta pare a se fi așezat din vechime pentru acel cuvînt, ca cineva din plebe să nu aibă lipsă de razim contra unuia mai puternic, căci nimine nu suferă ca ai sei să fie apăsați și amăgiți, și dacă face altmîntrele, nu mai are nici o putere între ai sei». (Caes. B. G. VI, 11).

representant al zeilor. Tot erau regi in Galia, dar ei aveau slabă putere față cu Druizii și cu nobilii. Cu timpul însă, unii regi ambițioși plănuiră să distrugă puterea claselor superioare și să domniască ei. Pentru aceasta, ei începură a săpa forma de guvern aristocratică și, in numele drepturilor claselor de jos, năzuiră să devină absoluți. De aici începură lupte lăuntrice in Galia. Dacă pe lângă luptele dintre Druizi și nobili, dintre clasele superioare și puterea regală, vom mai adauge că Galia era împărțită in mai bine de opt-zeci de popoare, vecinic dușmane unul altuia ; dacă vom spune că setea de reșbunare in aceste lupte lăuntrice mergea până a chiama, fără sfială, pe străini in ajutor, atunci ușor vom putea intelege pentru ce, cu toată bravura lor recunoscută, Galii n'au fost in stare să și mențină independența.

Pe când Cesar lua guvernul Galiei Cisalpine, evenimente grave se petreceau dincolo de Alpi. Sequanii chiamaseră pe Ariovist, puternicul rege al Suevilor din Germania, ca să i ajute asupra Eduilor. Aceștia, văzindu-se amenințați de forțe superioare, cerură ajutorul Romanilor. Cesar găsia ocasiunea, de mult timp așteptată, ca să întreprindă cucerirea Galiei. In acelaș timp Helveții din Svițera de astăzi, espuși pururea in patria lor la atacurile Germanilor, se hotărâră a și părăsi țara și a se indrepta spre apus. După ce, in curs de trei ani, s'au pregătit cu cele necesare, in anul 58, in numer de 400,000 oameni cu femei și copii voră să treacă Ronul, și, dincolo de provincia romană, să și găsiască o țară cu un climat mai dulce și mai ferită de dușmani. Ținta lor era țara Santonilor de pe țărmul oceanului Atlantic. Nu i venia lui Cesar să lase a trece prin provincia sa atăta lume.

El refusă cererea Helveților, i impedică de a trece Ronul și i obligă să și caute un alt drum prin Jura și prin țara Sequanilor, cari li invoie trecerea. Cesar se luă după dinșii și i ajunse lângă Saona, in țara Eduilor ; dar Helveții se feriau de a incepe lupta. Când inse văzură că generalul roman se indreaptă spre cetatea Bibracte, pe care el voia să o cuprindă ca să se asigure de Edui, Helveții și inchipuiră că el se retrage și se pregătiră a l'ataca. Numai cu cinci legiuni, el repurtă o victorie strălucită. Remășișile dușmanilor fură nevoite a a se intoarce in patria lor. După această victorie Cesar, rugat de cătră Edui, se decise a alunga pe Ariovist din Galia. Puternicul rege

al Suevilor se afla in fruntea a 150,000 de oameni. Indemnat de cătră Cesar ca să deșerte Galia, el respunse cu mândrie că Germanii nu impiedică pe Romani de a fi stăpâni ai Galiei Sudice și că partea de nord trebuie să fie germană ; apoi propuse generalului roman pacea și ajutor in planurile sale din Italia. Cesar se hotări a'l ataca, de și armata sa părea cu totul demoralisată față cu trupele lui Ariovist, care de patru-spre-zece ani nu dormiseră sub un acoperemint. Cesar cuprinse Vesontio și așteptă ocașiunea favorabilă. In Septembrie 58 armata lui Ariovist a fost zdrobită și el însuși abia putu scăpa peste Rin cu câțiva soldați. Cesar se arata de o dată ca cel mai mare general al timpului seu.

Victoria reputată asupra lui Ariovist avu o mare influență asupra evenimentelor viitoare. Teama numelui roman se intinse la popoarele din nordul Galiei și Cesar profită de aceasta pentru a întreprinde cucerirea întregii țeri. Cea mai mare greutate era a supune pe Belgi cari și pregătiseră o armată de 300,000 de oameni. In timpul iernei, Cesar atrase pe Remi in partea sa, mai aduse două legiuni din Italia și, in primăvară, plecă in contra Belgilor. Ajutat de cătră Remi și de cătră Divitiac regele Eduilor, Cesar se întări intr'un câmp întărit aproape de Reims și așteptă ca coalițiunea să se desfacă. Ceia ce se și întimplă. Atunci i fu ușor a zdrobi remășițiile care 'l atacau. După aceasta, el lovi pe rind pe deosebitele popoare și zdrobi cu totul pe dușmani in valea Sambrei. Numai 500 scapară din 60,000 de luptători. Bătălia inusese foarte crincenă și ar fi fost pierdută, dacă Cesar nu s'ar fi aruncat asupra dușmanilor cu un scut in mână, luptându-se ca un simplu soldat.

Pe când Cesar cuceria Belgia, tinărul Crassu, legatul seu, supunea mai fără impotrivire toată țara până la Loara. Galia părea supusă. El lăsă șapte legiuni la nord de Loara, însăreînă pe a opta să deschidă un drum prin marele St. Bernard și se intoarse pe iarnă in Galia Cisalpină. Nu zăbovi mult timp in Italia pentru că auzi că s'a ridicat Armoricul. Intors in Galia, el luă măsuri energice. Pe când legații sei țineau in respect pe Belgi și supuneau popoarele de pe termul Mâniceii, Cesar atacă pe Veneți, cel mai puternic popor din Armoric. Ei aveau o flotă puternică de 280 de corăbii. Atunci se dădu cea întâi bătălie maritimă pe apele oceanului Atlantic. Veneții au putut fi bătuti numai pentru că Cesar inventă a pune in corăbiile ro-

Belgi
300,000

572

57

7 leg

56

55
 mane niște prăjini foarte lungi, avînd în vîrf niște coase cu care tăiau frînghiile vaselor dușmane și le puneau în imposibilitate a se mișca. Lupta ținuse toată ziua. Victoria Romanilor fu completă. Numai câteva vase de ale dușmanilor scapară. În timpul acesta, legatul Crassu atrăsese în alianța Romanilor pe Pictoni și pe Santoni, geloși de puterea Veneților, trecuse Garona, bătuse o armată de cinci-zeci de mii 51.000 de oameni și supusese toată țara până la Pirinei. În cursul iernei Cesar alergă din Italia ca să sdrobiască pe Usipeți și Tencteri popoare germanice, care în număr de 450.000 trecuseră Rinul. Toate hordele aceste fură strinse în limba de pămînt de la confluența Rinului și a Meusei și sdrobite cu desevărsire (55). Cesar înțelese că cucerirea Galiei nu va fi sigură de cît numai cînd Galii nu vor mai putea spera ajutoare din Germania și din Britania. Fără nici o întîrziere, el construi un pod peste Rin, intră în Germania, o prădă în timp de 18 zile; apoi îndrăzni a trece în Britania și imprăștié bandele de Bretoni cari se opuneau; dar se întoarse în curînd înapoi, scopul seu fiind numai a arăta barbarilor că nimic nu i este imposibil. Într'o nouă expediție, el ajunsese la gura Tamisei și sili pe Bretoni a cere pace, dînd ostatici și promițînd un tribut. Atîta i era de ajuns (54).

54
 Intreaga Galie era supusă; cu toate aceste resboiul nu era sfîrșit. Cesar atrăsese pretutindinea pe nobili în partea sa, căutase să și asigureze amiciția cîtor va șefi ambițioși; dar în pieptul poporului ardea dorința de a și căștiga independența pierdută. Pricepeau toți pentru ce fusese ușor Romanilor să cuprîndă Galia. De astă dată era vorba ca, în fața dușmanilor, să se uite toate neînțelegerile lăuntrice și întreg poporul să se ridice ca un singur om. Amăgit de păruta umilire a Galilor și constrîns de greutățile traiului, Cesar și împărțié armata. Aceasta înlesni izbucnirea complotului, al căruia suflet erau Ambiorix și Indutiomar. Se pusese la cale ca să se aștepte plecarea lui Cesar în Italia; atunci Germanii se vor chema în ajutor și legiunile vor fi asediate în caștrele lor. Cesar simți de complot și remase în Galia. Legatul Sabin fu atacat de cătră Ambiorix, amăgit să ieasă din întăriturile sale, surprîns mai pe urmă, și masacrat cu toată armata sa. Cel alt legat Quintu Cicerone, fratele oratorului, este asediat în tabără pe cînd Indutiomar amenința pe Labienu. Toată Galia se ridicase, afară de Edui și Remi. Cesar nu știa nimic. Așa de bine se păstrase secretul! Cînd auzi de primejdia în care se afla Cicerone,

el plecă numai cu 7,000 de oameni in contra a 60,000, se intări in fața barbarilor, i bătu și se uni cu legatul seu. In primăvara următoare, Labienu bătu pe Treviri și ucise pe Indutiomar. Atunci Cesar plecă in contra Senonilor, cari cerură pace. Eburonii cu Ambiorix, atacați de toate părțile, fură zdrobiți. Zece legiuni se 'naintau de toate părțile arzind și pustiind totul in calea lor. Locuitorii fură urmăriti fără milă. Cu mare greutate Ambiorix putu scăpa dincolo de Rin. Sabinu era resbunat. In adunarea generală care se ținu după aceea, capii resculăților fură escomunicați.

Dar in timpul iernei următoare, pe când Cesar se afla in Italia, se pregăti o rescoală generală, in fruntea căreia se puseră Druizii. Galia incepuse a simți jugul roman. Publicanii incepuseră despoierile lor și ceia ce scăpa din mânilor lor cădea in ghiarele neguțitorilor romani. Legiunile nu erau imprăștiate ca in anul trecut, dar comunicațiunea era aproape imposibilă din pricina iernei, și toți sperau că se va isprăvi totul 'nainte de venirea lui Cesar. Vercingetorix, din țara Arvernilor, fu recunoscut de șef. Vrednic rival al cuceritorului Galiei, el trimise agenții sei in toate cetățile, li aminti jurământul făcut, li arătă că ocasiunea e favorabilă pentru a scutura jugul. Toată Galia centrală respunse la apelul seu. Nordul se puse in mișcare, de și se aflau acolo zece legiuni. Vercingetorix desvolta aceeași activitate ca și Cesar. El insufla curaj tutulor și pedepsia fără milă pe trădători. Auzind că provincia romană este amenințată, Cesar, cu toate greutatele iernei, trecu munții, organiză apărarea provinciei și intră in țara Arvernilor, pe care o prădă. După aceasta se indreptă spre nord și asediă Genabum, cetatea care dase semnalul resboiului. Cetatea fu cuprinsă. Atunci Vercingetorix puse să se devasteze totul 'nainte de Cesar. Acesta incunjură Avaricum și 'l cuprinse după un asediu indelungat. Din 40,000 de apărători ai cetății numai 800 scapară. In primăvara următoare se dădu o bătălie crâncenă lingă Gergovia, unde numai devotamentul legiunei a zecea scăpă armata romană de o peire sigură. Cesar părăsi asediul cetății, mai ales când auzi că Labienu e in primejdie cu patru legiuni. Eduii 'l părăsiră. Atunci el văzu că nu e altă scăpare de cât in o mare victorie. Lăsând 100,000 de Galii in urma sa, el se indreptă spre nord, spre a se uni cu legatul seu care bătuse pe inimizii. După ce se uniră ambele armate, Cesar se intoarse in contra Galilor, i bătu și i nevoi a se stringe in jurul Alesiei. In

jurul acestei cetăți se așază Vercingetorix cu 80,000 de pedestri și 10,000 călari. Cesar se hotărî a încunjura Alesia, prin niște întărituri formidabile, atât in jurul cetății cât și in jurul taberei sale. Oastea lui era de 60,000. Vercingetorix făcu un ultim apel, la care respunseră 250,000 de Gali. Atacat, pe din lăuntru de cătră Vercingetorix, pe din afară, de Galii cari alergaseră in ajutor, Cesar, care devenise din asediator asediat, după minuni de vitejie, respinge cu succes atacurile Galilor și inchide pe Vercingetorix in Alesia. Acesta văzu că totul e pierdut. El se predă in mânilor invingătorului. Cesar l făcu să aștepte moartea șese ani. Cu capitularea Alesiei resboiul nu se sfinși. Mai urmară multe lupte crîncene ; Romanii mai zdrobiră multe popoare până in 51 când Galia fu împăciuită ; dar cu Vercingetorix apusese independența popoarelor galice. Această țară, devenită proprietatea poporului roman, s'a romanisat foarte curînd. Marele cuceritor a fost in acelaș timp și înțeleptul ei organisator.

§. 4. Romanii in lipsa lui Cesar.

Pe când Cesar căștiga in Galia trei-zeci de victorii in luptă cu trei milioane de oameni și se încununa astfel cu o glorie nemuritoare, iar in răgazul, ce i lasau resboaiele, petrecea in Cisalpina, încunjurat de sute de senatori și magistrați romani ; pe când agenții sei din Roma imprăștiau prăzile Galiei pentru a întreținea dragostea poporului cătră el, iar scrisorile sotilor sei de arme deșteptau un entusiasm nedescris pentru acest barbat, slab de constituție, deprins cu o viață luoasă, care străbătea iarna munții, trecea in not fluviile și lupta de a valma cu cei mai bravi dintre soldații sei, Pompeiu stătea neactiv in Roma. Era atot puternic, și cu toate aceste nu putea face nimic însemnat, nici măcar să țină ordinea. Stricat cu nobilimea și cu Senatul ; invidiat de cătră Crassu ; ingrijit de gloria lui Cesar ; Pompeiu se simte slab in această cetate, in care demagogul Clodiu are mai multă autoritate de cât dinsul. Clodiu servise drept instrument al triumvirilor, isbutise a esila pe Cicerone și și făcuse popularitate pintre clasele de jos prin legile propuse de el. In fruntea unor bande alcătuite in mare parte pintre oamenii fără drepturi politice, Clodiu imprăștie adunarea poporului, bate și ucide pe dușmanii sei, dă foc la casele adversarilor. Pompeiu nu se putea face, până in sfinșit, complicele u-

nor ast fel de criminali. El încercă a se apropia de Senat și, pentru aceasta, el propuse ca Cicerone să fie rechemat din esil. Cu toată opoziția lui Clodiu și a tovarășilor sei, legea fu primită. Intoarcerea marelui orator a fost un adevărat triumf pentru el. *) Pentru a și arata recunoștința către Pompeiu, Cicerone propuse ca acesta să fie însărcinat cu direcțiunea aprovizionărilor Romei și cu puteri nelimitate. Prin această lege Pompeiu devenia mult mai puternic de cât Cesar, fiind că avea la dispoziție tesaurul public și era stăpân pe toată lumea romană, cum fusese pe timpul resboiului cu piratii. Era inse o parte dintre nobili cari nu puteau ierta lui Pompeiu unirea lui cu Cesar. Când s'a făcut propunerea in Senat ca Pompeiu să fie însărcinat a introduce in Egipt pe Ptolomeu Auletes, alungat de către sușii sei, Senatul, după discuțiuni îndelungate, a respins propunerea. Prin urmare planul lui Cicerone de a întruni pe toți oamenii de ordine sub conducerea lui Pompeiu n'a isbutit. Puțin simpatie Senatu-lui, Pompeiu se incredință in curînd că e compromis și 'naintea poporului. Intr'o zi când a luat cuvîntul să susțină in adunarea poporului pe amicul seu Milone, acusat de către Clodiu, i a fost imposibil să poată vorbi. **) Atunci nu i remase lui de cât a se înțelege din nou cu Cesar. După mai multe negoțieri între triumviri, ei se intruniră la Luca (56) și întăriră din nou triumviratul. Ei se invoiră ca :

*) *Cicerone vine din esil* : «De la Brundisium, in tot drumul am întâlnit deputați din toate cetățile vecine, ieșiți in cale ca să mă feliciteze. Când au aflat că mă apropiam de Roma, n'a fost nici un cetățean de ori ce ordine, cunoscut de către nomenclator, care să nu vie inaintea mea, afară de cei cari se declaraseră dușmani ai mei prea pe față, pentru ca să mai poată nega sau fătărnici. Când am ajuns la poarta Capena, toate treptele templurilor s'au umplut de poporul de jos, care și arată bucuria sa prin aplause, continuate până la Capitolium, unde mă insoți, și unde am găsit, ca și pe piața publică, o mulțime infinită.» (Cic. *Epist.* ad Att. IV, 1).

**) «Pompeiu vorbi, sau mai bine, cercă să vorbiască ; pentru că indata ce se ridică, banda lui Clodiu incepu strigătele sale, și cât ținu discursul, n'au fost de cât numai vociferări și injurii. Când a sfârșit el, Clodiu voi să vorbiască și el ; dar ai noștri se sculară și ei, și cu atăta sgomot că el și a pierdut ideile și glasul. Timp de două oare au curs asupra lui injuriile, versurile obscene ; el din parte i striga către ai sei, in mijlocul tumultului : Cine vrea să moară poporul de foame ? și banda respundea : Pompeiu !—Cine umblă să fie trimis la Alexandria ?—Pompeiu ! La sfârșit s'au apucat la bătaie.» (Cic. *Epist.*)

56-51 Pompeiu și Crassu să fie aleși consuli pentru anul următor; aceștia să stăruiască ca proconsulatul lui Cesar să mai fie prelungit pentru cinci ani. Indată ce s'au ales consuli se făcu o lege, prin care se da lui Pompeiu Spania și lui Crassu Syria pentru cinci ani, iar lui Cesar se lăsau provinciile sale până la Ianuarie 50.

Crassu nici nu așteptă să se impliniască anul magistraturei sale și plecă în Syria. De șese-spre-zece ani el nu mai comandase o armată. Se grăbia să meargă în orient unde, poate, era de câștigat glorie într'un resboiu cu Parții; dar unde, de sigur, se puteau câștiga mulți bani. Gabiniu primise 10,000 de talanți numai ca să nu mai facă resboiu. S'apoi era aproape Egiptul, care de asemenea era foarte bogat. El trecu Eufratul cu șapte legiuni și cu 4,000 de călari. Călărimea era comandată de cătră fiul seu, care anume venise din Galia. În loc de a asculta pe legatul seu Cassiu, care propunea să meargă pe valea Eufratului, unde o flotilă i ar fi inlesnit provisiunile, Crassu apucă de a dreptul prin deșertul Mesopotamiei. Armata romană, încunjurată de toate părțile de cavaleria nenumărată a Parților, resistă cu multă energie, dar era imposibil de a se lupta cu niște dușmani, cari atacau în goana cailor pentru a se face indată nevăzuți. În zadar tinărul Crassu și călărimea alcătuită din Gali se aruncară cu furie în contra dușmanilor. El fu ucis. Lupta continuă cu turbare și a doua zi. Cu mari primejdii, și lăsând în mâinile dușmanilor 4,000 de răniți, Crassu cu resturile armatei se retrase la Carrae; de aci armata se îndreptă spre apus. Rătăcind drumurile, Romanii se văzură încunjuși de toate părțile. Crassu fu amăgit să vină la o conferință cu șeful dușmanilor. El fu ucis cu toată escorta sa; iar Parții trecură Eufratul. Noroc de Cassiu care scapase cu viață și putuse organiza apărarea Syrii.

52
53
54 În timpul acesta Pompeiu rămăsese în Roma, căutând să-și atragă favoarea poporului. Dar «republica era în starea cea mai de plins. Toate se cântăreau cu aur, meritul candidaților, ca și inocența acușărilor și forul ajunsese o piață nemărginită în care se cumparau voturile, funcțiunile și provinciile.» În anul 53, șapte luni fusese imposibil a se alege consuli; un întreg an se întâmplă și în anul următor. Bandele lui Clodiu cutrierau Roma, și nobilimea nu găsi alt mijloc a li se opune, de cât alcătuiind și ea bande contrarie sub comanda lui Milone. În una din luptele zilnice ce se întâmplau, Clodiu a fost ucis de cătră Milone. Aceastăucidere dădu loc la bătăi, care ținură mai

multe zile. Oamenii cuminti fugiau din Roma. Chiar și Catone nu mai avea incredere în libertate; pentru aceasta el propuse ca pentru anul 52 să se aleagă Pompeiu consul fără coleg.

Aceasta însemna desființarea triumviratului; care și era desființat de fapt, prin moartea lui Crassu și a Iuliei, fiica iubită a lui Cesar. Ea stăruise foarte mult pe lângă Pompeiu, ca să țină legăturile cu tatăl ei. Pompeiu a ajuns dar un adevărat dictator, cu imperiu proconsular și în Roma, păstrând înse proconsulatul seu din Spania. Cu toate acestea el nu ar fi voit să rupă pe față cu Cesar. Acestuia încă nu i venia să se strice cu Pompeiu, pentru că Galia nu era definitiv supusă. Amândoi se învoiră, ca Cesar să fie ales consul în 48 și să poată candida fără să mai vină la Roma. Dar Pompeiu se îngriji ca și Spaniile să i fie date pentru tot timpul cât va ținea proconsulatul lui Cesar, și să aibă dreptul de a lua în fie care an câte 1000 de talanți din tezaurul public pentru plata legiunilor sale. După ieșirea sa din consulat, el continuă a rămănea în Roma guvernând provinciile prin legați.

Armonia nu putea ținea mult între Cesar și Pompeiu. Acesta, în disprețul invoieiei de mai înainte, doria ca Cesar să vină în Roma ca simplu privat să ceară consulatul, pe când el tot governa afacerile statului în numele consulilor și avea o armată în Spania. Cesar luă măsuri. El indoi solda legionarilor sei, imprăștie bani printre senatori, continuă construcțiunile începute în 54 și pregătia jocuri funebre strălucite și ospete pentru moartea fiicei sale. În acest timp el ceru Senatului ca să i lase guvernul Galiilor până la 1 Ianuarie 48. Ca răspuns la această cerere, consulul Marcellu propuse în Senat ca Cesar să părăsiască guvernul provinciilor, fiind că resboiul era terminat, licențindu-se armata sa victorioasă. Pompeiu combătu propunerea sub cuvânt că nu e încă timpul. Cesar atrase în partea sa pe tribunul Curio, care era socotit ca cel mai infocat dușman al seu. Când se propuse în Senat ca Cesar să intre în Roma ca simplu particular în cazul când ar fi ales consul, Curio, simțind că majoritatea Senatului, deși ostilă lui Cesar, nu va îndrăzni să provoace resboiul civil, declară: că el se învoiește ca Cesar să se demită din proconsulat și să lase comanda armatei, dar cere ca și Pompeiu să facă tot așa. Pompeiu scrisse o scrisoare din Neapole prin care făcea cunoscut că primește această propunere. Senatul adoptă partea întâia a propunerii, dar res-

52

59-56-52

Dictator

48

Curio

e pe a doua. Resboiul civil era inevitabil ! Pompeiu se crezu pregătit de luptă, mai ales când ofițerii celor două legiuni pe care le împrumutase lui Cesar, 'l asigurară că acesta nu era iubit de soldați. El primi ca să fie însărcinat să apere Roma cu două legiuni, și începu a face pregătiri. Curio protestă și părăsi Roma, ducându-se la Cesar.

§. 5. Resboiul civil între Cesar și Pompeiu. *p. or.*

50
Pe când Pompeiu făcea pregătiri în Roma, Cesar veni la Ravena numai cu o legiune și făcu o ultimă încercare de împăcăciune. El scrisese Senatului, că consimte a păstra numai Galia Cisalpină și Illyria până la alegerea sa la consulat. Când această propunere a fost respinsă, el făcu cunoscut că e gata a părăsi comanda, dacă și Pompeiu va face aceasta ; de nu, atunci Cesar spunea că va veni la Roma pentru a resbuna injuriile sale și pe ale patriei. Tribunul Marcu Antoniu stăruia ca să se cetiască scrisoarea lui Cesar ; dar Senatul refușă de a se desbata asupra ei, și primi părerea lui Scipione că, dacă până într'o zi hotărâtă, Cesar nu va părăsi armata și provincia, va fi considerat ca dușman al patriei. Fiind că tribunii protestau, li se făcu cunoscut să ieasă din Senat, dacă nu vor să se întimple vre o nenorocire. Ei se grăbiră a părăsi sala, fiind că se apropiiau soldații lui Pompeiu ; apoi, schimbați în haine, se duseră în tabăra lui Cesar.

Atunci Cesar se hotărî să treacă Rubiconul. *)

Când s'a auzit la Roma că el a cuprins Ariminum, că Galia i promite ajutoare, că devotații lui soldați renunță la soldele lor **) și

*) *Cesar trece Rubiconul.* «El stătea la indoială : o minune 'l hotărî. Un om de o statură și o frumuseță însemnată apărură de o dată, șezind la oare care distanță și cântând din fluiet. Țeranii și câți-va soldați din posturile vecine, între cari și trîmbitași, alergară să 'l asculte. El luă instrumentul unuia dintre aceștia, se aruncă spre fluviu, și, scoțind accente energice din această trîmbită resboinică, se îndreptă spre cel alt mal. «Haidem, zise atunci Cesar, haide unde ne chiamă glasul zeilor și nedreptatea dușmanilor noștri : Sorțul este aruncat.» (Suet. *Caesar*, 32).

**) «Când s'a început resboiul civil, centurionii fie-cărei legiuni se legară a i da fie-care un călar din banii lor, și toți soldații a 'l servi gratis fără liafă nici mîncare, cei mai bogați întreținind pe cei seraci. Într'un resboiu așa de lung nici unul nu l'a părăsit ; au fost mulți cari, făcuți prizonieri de cătră dușmani, au refuzat viața care li se oferia sub condiția de a purta armele contra lui. Asediați sau a-

că populațiunile 'l primese cu entusiasm, Pompeiu este silit să mărturisască că nu are cu ce apăra Roma. *) El se retrase la Capua, cu așa mare grabă, că a uitat să iea banii ce erau în tesaurul public din Roma. În Capua erau numai două legiuni. Pe când Cesar se 'nainta spre Roma observând o disciplină severă și purtându-se bine cu prizonierii, cărora li permitea să se ducă la partizanii lor, dacă nu voiau să intre în armata sa, purtarea lui Pompeiu era cu totul contrariă. De aceea mulți 'l părăsiră. Fiind că Capua nu era sigură, el se grăbi a trece marea și se așeză la Dyrachium. Cu toată graba sa; Cesar nu 'l putu ajunge; de aceea se întoarse la Roma, unde se părea că nimic nu e schimbat. Cesar convocă Senatul și propuse să se trimită o ambasadă la Pompeiu; nime înse nu primi sarcina de ambasador, fiind că toată lumea era incredințată că, în realitate, Cesar doria să rămână singur stăpân.

El incredință comanda trupelor din Italia lui Marcu Antoniu și plecă în Spania «ca să bată o armată fără general, rămăind ca pe urmă să bată un general fără armată». În drumul seu, el închise pe Domitiu în Marsilia, apoi trecu în Spania. Petreiu și Afraniu cu cinci legiuni erau la Ilerda. Aici Cesar se află în mare primejdie, incunju-

sediatori, ei suportau cu atâta răbdare foamea și cele alte lipsuri, că Pompeiu, când a văzut la Dyrachium soiul de pâine făcută din ierburi cu care se nutria ei, a zis «că el avea a face cu niște bestii selbatice» și ordonă să nu o vadă nime, ca nu cumva mărturia acestei răbdări și îndărăpnicii a dușmanilor să nu discurajeze armata lui... În bătălii, ei au invins ușor, cu toată inferioritatea lor numerică, numărările oștiri care li se opuneau. O cohortă din legiunea a șesea, însărcinată a apăra un mic fort, susținu, timp de mai multe oare, atacul a patru legiuni a lui Pompeiu, și pieri aproape întreagă sub o mulțime de săgeți: s'au găsit în lăuntrul fortului o sută trei zeci de mii de săgeți.» (Suet. *Caes.*)

*) «Spre sară, disolvându-se Senatul, Pompeiu chiamă la el pre toți membrii acestui corp. El i laudă și i înbărbătează pentru viitor; pe cei mai codaci i muștră și i ațiță. Pe mulți din veteranii armatelor sale, cu speranță de daruri și înaintare i chiamă la sine din toate părțile; mulți din cele două legiuni, cari i se deteseră de la Cesare, fură atrași în partea sa. Cetatea și forul se împle de tribuni, de centurioni și de evocați. Toți amicii consulilor, familiarii lui Pompeiu și ai celor cari aveau dușmănie vechiă cu Cesare se adună în Senat; prin strigătele și inbulzala lor, cei mai slabi se intimidază, cei îndoiși se înimează; înse celor mai mulți li se răpește facultatea de a se pronunța liber.» (Caes. *B. C. I.*, 3).

rat de toate părțile, pe când legații sei erau mai pretutindine bătuiți. Aceasta făcu pe mulți dintre senatorii cari stăteau pe gânduri, să plece la Dyrachium. Pintre ei era și Cicerone. După lucrări colosale, Cesar 'și deschise comunicațiunile cu Galia, apoi sili pe Pompeiani să părăsiască pozițiunea lor. Incunjuțați de toate părțile, ei capitulară. Spania era supusă. La intoarcerea sa prin Galia, Cesar primi supunerea locuitorilor din Marsilia, cari fuseseră de două ori bătuiți pe marea de cătră Decimu Brutu. Sub zidurile Marsiliei află Cesar că poporul l'a proclamat dictator.

48
9/10
— Ajuns in Roma, el conservă dictatura numai 11 zile, in care timp luă măsuri pentru ușurarea datornicilor și a nevoieșilor, și dădu drept de cetățenie locuitorilor din Cisalpina. După aceasta, el fu ales consul, și, la sfirșitul lui Decembre 49, plecă la Brundusiu. In timpul acesta Pompeiu făcuse mari pregătiri. El adunase nouă legiuni și strînsese ajutoare din toate țerile resăritului. O flotă puternică păzia marea Adriatică. El putea dispune de 90,000 de oameni. Armata lui Cesar era cu mult mai mică ; el nu avea nici flotă, nici aprovizionări, nici bani ; dar, in schimb, soldații sei i erau cu totul devotați și unia dintre dinșii erau de zece ani sub arme. Pe lingă aceasta, in armata lui Cesar toți se supuneau fără nici un murmur, pe când dispozițiunile și ordinele lui Pompeiu erau discutate in tot momentul de cătră senatorii de cari era incunjuțat. Aceștia 'l numiau Agamemnon, regele regilor.

In Ianuarie 48, Cesar trece Adriatica cu 15,000 de oameni ; cetățile de pe țerm se supuseră consulului roman. Timp de patru luni, cele două armate stătură față in față la Dyrachium, fără să se dea bătălia ; dar situația lui Cesar era foarte critică. Pompeianii, stăpani pe marea și dispunând de o cavalerie numeroasă, fuseseră, in adevăr, impresurați de cătră Cesar, dar, și in tabăra acestuia lipsa era așa de mare că veteranii lui au trebuit să macine rădăcini ca să facă pâne.

Intr'una din zile când Cesar a atacat tabăra Pompeianilor, armata sa a fost bătută și fugi lăsând o mulțime de steaguri in mâinile dușmanilor. Dacă Pompeiu ar fi avut in acea zi mai multă indrăznială, poate că resboiul era sfărșit. El insă, se mulțemi a publica prin provinții această mare victorie și a 'și ride de Cesar care câștigase prea ușor in Galia numele de viteaz. Atunci Cesar părăsi pozițiunea sa și se indreptă spre Tesalia. Scopul seu era a amăgi pe

Pompeiani și a i îndepărta de marea. Pompeiu căzu în cursă. Lăsând pe Catone și pe Cicerone la Dyrachium, el se luă după Cesar.

Pompeiu ar fi dorit să mai prelungească resboiul pentru că știa bine că prin acest mijloc slabia mult pe adversarul său; dar nobilii din armata sa deveniseră foarte îndrăzneți după fuga lui Cesar, cum numeau ei retragerea acestuia în Tesalia. Ei imputau șefului lor, că vrea să trăgăneze lucrurile pentru ca să țină mai mult comanda supremă. Așteptau cu nerăbdare victoria pentru ca să se poată întoarce mai repede la viața dulce din Roma *). Erau lungi discuțiuni între dinșii pentru împărțirea spoliilor. Pompeiu a fost nevoit deci să dea bătălia de la Farsala (9 Aug. 48). Cesar avea numai 22,000 de oameni și 1000 de călări contra a 47,000 de pedestri și 7000 călări. Nădejdea lui Pompeiu era mai cu samă în numeroasa sa cavalerie. Când a văzut pe această cavalerie că a fost zdrobită, Pompeiu se retrase în cortul său; văzînd însă că Cesarianii cuprind și tabăra, el sări pe un cal și fugi. 15,000 de oameni rmaseră pe câmpul de luptă. **) După sfârșitul bătăliei, Cesar opri măcelul, liniști pe prisioni-

*) «În tabăra lui Pompeiu se vedeau mese întinse, cu mulțime de vase de argint espuse, corturile așternute cu iarbă verde; asemenea și corturile lui L. Lentulu și altora acoperite cu ederă; afară de aceasta alte multe lucruri, care dovediau o moliciune nespusă și o încredere foarte mare în victorie; în cât se putea vedea ușor că acești oameni, cari și procurase atâtea plăceri, nu se temeau cătuși de puțin de rezultatul nefericit al acelei zile». (Caes. B. C. III, 96).

**) *Bătălia de la Farsala*. «Nici odată n'a fost văzut Norocul pe poporul roman desfășurând atâtea forțe într'un singur loc, nici arătând atâtea mărire. Mai mult de trei sute de mii de oameni erau față în față, fără a mai socoti ausiliarii trimiși de către regi, nici pe senatori. Nici odată minuni mai văzute nu anunțară o catastrofă mai văzută: fuga victimelor, stiajuri acoperite de roșuri de albine, întuneric în mijlocul zilei. Comandantul însuși, transportat în vis, în miezul nopții, în teatrul său îl auzi resunând de aplause care aveau ceva sinistru; și, dminiata, în haine de doliu (grozav lucru) în piața de arme din tabără. Nici odată armata lui Cesar n'a arătat mai multă ardoare și bucurie. Din șirurile ei plecară și semnalul și cele întâi lovituri.... Pompeiu care cu numeroasa sa cavalerie se măgulia de a încunjura ușor pe Cesar, fu el însuși încunjurat. De mult se luptau cu un egal succes, când cavaleria lui Pompeiu așerga să se arunce asupra aripii care i iera opusă; de odată, la un semnal dat, cohortele Germanilor se precipitară contra acestor escadroane cu atâtea impetuositate, că păreau niște călăreți aruncându-se asupra pedestri-

eri, și se grăbi a urmări resturile armatei dușmane retrase pe un munte : 24,000 fură făcuți prizonieri. Apoi se luă după Pompeiu. Acesta plecase în Egipt pe o corabie de neguțitori. Aci credea el că va fi primit bine de către rege, în amintirea binelui făcut de către Pompeiu părintelui său. Dar fu ucis prin ordinul ministrilor regelui. Un singur libert se găsi să-i facă ultimele onoruri *).

Cesar ajunsese prea târziu în Alesandria. El remase aici câțva timp ca să împace pe regele Ptolomeu Dionysos cu sora sa Cleopatra, pe care o alungase ; dar miniștrii regelui văzindu-l numai cu 4000 de soldați se deciseră a i se opune. Populațiunea din Alesandria se revoltă și Cesar se găsi în o pozițiune foarte critică. Inchis într'un cartier al mării cetăți, el respinse toate atacurile dușmanilor, pe care i zdrobi în sfârșit, după ce primi ajutoare din resărit. În una din aceste lupte flota egipteană a fost arsă ; atunci a ars și o mare parte din biblioteca din Alesandria care cuprindea, după cum se zice, mai bine de 400,000 de volume. După terminarea războiului, Cesar mai remase trei luni în Egipt, fermecat de frumuseța Cleopatrei. Aceasta fu o greșală ; pentru că Pompeianii avură timp a se întări.

Din Egipt Cesar plecă în Asia unde Farnace, fiul lui Mitridate, alungase pe regii aliați Romanilor din Armenia și Cappadocia, bătuse un pretor roman și cuprinsese cea mai mare parte din regatul, fost

lor. Această înfringere sângeroasă a cavaleriei fu urmată de înfringerea infanteriei ușoare. Groaza se împrăstie în depărtare, desordinea intră în toate șirurile, și măcelul părea a pleca de la o singură mână». (Aul. Flor. IV, 2).

*) « Filip spală corpul cu apă de mare, 'l învăli, în lipsă de altă ceva, cu o tunică a sa, și culese de pe mal câteva resturi dintr'o luntre de păscar, putrezită de vechime, dar de ajuns pentru a forma un rug unui corp gol și care nici nu era întreg. Pe când aduna și pregătia aceste rămășițe, se apropiă de el un bătrân Roman care în tinerețe făcuse primele sale campanii sub Pompeiu ; « Cine ești tu, prietino, care prepari ceremonia funebă a marelui Pompeiu ?— Libertul său, răspuse Filip.— Ei bine, zise el, nu vei avea singur această onoare. Adus aici de o întâmplare fericită, vreau să mă asociez la această pioasă datorie. Nu mă voi putea plânge în totul că am locuit într'un pământ străin, pentru că, în schimbul tuturilor necazurilor, voi avea consolarea de a atinge și înmormânta cu mâinile mele corpul celui mai mare căpitan al Romei ». Eată funerarile făcute lui Pompeiu ». (Plut. Pompeiu).

odinioară a părintelui său. Cesar veni în Asia, bătău pe Farnace și în câte-va zile termină acest războiu. Pentru ca să arăte cât de ușor câștigase Pompeiu supranumele de Mare în război, Cesar scrisese la Roma despre acest războiu numai cuvintele: *ven, vidi, vici*.

După ce pune la cale treburile în orient, Cesar se întoarce la Roma. Era și timp. Cât ținuse luptele cu Pompeiu, o parte dintre senatori erau nedeciși; dar după Farsala, ori ce opozițiune încetă. Cu toate acestea erau semne de tulburări. Saracii cereau pământuri și iertarea datoriilor; veteranii se arătau nemulțemiți pentru că nu li se dădea răsplata așteptată pentru serviciile lor și unii ambițioși, ca Celiu și Dolabella, căutau să provoace poporul. Marcu Antoniu, magistrul al călărilor de când Cesar fusese numit dictator, avea destulă energie, dar îi lipsia înțelepciunea necesară.

În Septembrie 47, Cesar veni la Roma. Ca și în trecut, el fu blând către toată lumea. El înmulți numărul magistraților și completă Senatul, chiar și cu simpli soldați. Pe urmă plăti saracilor chiria caselor pe un an și iertă dobânzile pe trei ani. Atunci el liniști revolta vestitei legiuni a zecea numai prin cuvântul «*quirites*» pe care l'a adresat soldaților, în loc de «*commilitones*». Cuvântul de cetățean ajunsese a fi considerat ca o adevărată degradare pentru acești soldați înalbiți în lupte: semn că armata era totul.

După ce a restabilit liniștea în Roma, Cesar plecă în Africa, unde se adunaseră rămășițele Pompeianilor sub Catone, Labienu, Scipione și Afraniu. Juba, regele Mauretaniei, se uni cu ei. Cu 3000 de pedestri și 150 de călări, Cesar debarcă la Adrumet (1 Ianuarie 46). El se întări în Leptis așteptând ajutoarele care aveau să-i vină din Sicilia; pe urmă bătău pe Labienu, exercită pe recruți, grăbi sosirea veteranilor și apoi se înaintă în contra lui Scipione. Acesta voia să evite lupta; dar fu nevoit să o primiască când văzu că Cesar atacă Thapsus. Pompeianii fură bătuti. Unia scăpară în Spania. Cei mai însemnați se sinuciseră, între cari și Catone.

§. 6. Dictatura lui Cesar.

După ce a regulat treburile Africei, Cesar se întoarce la Roma la finele lui Iulie 46. «Senatul decretase patru-zeci de zile de suplicațiuni pentru victoria sa. Carul lui de triumf va fi tras de cai albi,

cum fusese a lui Camil, al doilea fondator al Romei, și va fi pus în Capitoliu în fața altarului lui Jupiter. I se va ridica o statuă de aramă, cu un glob sub picioare, și cu inscripția : Cesar semi-zeu. La care el va da semnalul curselor. El va avea pe timp de zece ani dictatura cu *imperium* militar sau comanda armatelor în cetate și în provincii ; pentru trei ani censura fără coleg, sub numele de prefectura moravurilor, adică dreptul de a revisui Senatul și ordinul equestru. Afară de consulat, el va avea dreptul să numiască pe jumătate din magistratii curuli și va regula provinciile pretoriene... În Senat, el va ședea pe un scaun curul între consuli și va avea dreptul să 'și spună dintâi el părerea, adică, el va dirige după placul seu deliberările corpului care, de când cu tulburările, concentrase în mâna sa toată puterea legislativă».

El celebră patru triumfuri, cu care ocaziune se întinseră pe străzile Romei 22,000 de mese pentru popor. Înaintea carului de triumf erau purtate tesaurile în valoare de 65,000 de talanți și 2822 coroane de aur. A doua zi se împărțiră câte 100 dinari, zece baniți de grâu și zece libbre de unt de lemn la fie-care cetățean ; și plata chiriei pe un an la toți saracii ; legionarilor câte 5000 dinari de fie-care ; indoit la centurioni ; împătrit la tribuni. În zilele următoare, serbări pentru fiica sa Iulia și pentru dedicarea templului Venerei Genetrix, construit în noul for, înființat pe un loc cumpărat cu 100 milioane de sesterții. În jocurile strălucite care s'au dat atunci luară parte și oameni de frunte. S'ar fi amestecat și senatori dacă nu i ar fi oprit Cesar.

Dar în timpul acestor petreceri, Dictatorul nu uita că are nevoie să și legitimizeze puterea. Până atunci el se răzimese numai pe soldați. Acuma el voia ca să înceteze ori-ce urmă de neînțelegeri lăuntrice, să se uniască toate partidele, să se uite toate urile, și toți să pună umărul la reorganizarea statului, sub un guvern înțelept și bun pentru toți. El luă măsuri pentru înfrinerea soldăției ; reduse numărul cetățenilor cari trăiau pe socoteala statului de la 320,000 la 150,000 și celor alți li dădu pământuri în provincii. 80,000 coloni fură statorniciți afară din Italia. Prin aceasta îndepărta din Roma o mulțime de oameni cari trăiau din milostenii și crea centre de romanizare în provincii. El dădu drept de cetățenie tuturor medicilor, profesorilor, și la o mulțime de străini cari se distinseseră prin pro-

vinții. Apoi luă măsuri prin care se încurajau părinții cari aveau mulți copii : reorganisă tribunalele ; făcu legi aspre în contra crimelor de maiestate și de violență ; căută să mărginiască chieluelile de lueș și începu reorganizarea finanțelor. De asemenea se sili să imbutătașcă agricultura Italiei, întemeind colonii nouă și oprind pe veterani de a 'și vinde pământurile.

Când Pompeianii, cari se concentraseră în Spania sub Cneiu Pompeiu, fură zdrobiți la Munda (45), entuziasmul Senatului nu mai avu nici o margine. Prin un senatus consult el este numit Părinte al patriei ; i se ridică un altar în templul Clemenței și o statuă în templul lui Quirinus cu inscripția : Zeului neinvins : un colegiu de preuți, Julii, i este consacrat. Statua lui este așezată între a lui Tarquiniu Superbul și a lui Brutus.

După Munda el purtă un triumf strălucit, cu petreceri mai mărețe de cât anul trecut. Senatul i acordase dreptul de a purta titlul de *Imperator* ca un prenume, cu dreptul de a lăsa acest titlu și urmașilor sei ; poporul i acordă și mai mult încă : numai el va avea putere a comanda armatele, a ridica trupe și a dispune de veniturile tesaurului. Mai pe urmă i se acordă inviolabilitatea tribuniției în tot imperiul. Republica trăia numai cu numele !

Sigur de a tot puternicia sa ; incredințat că a făcut mari servicii poporului roman ; Cesar continuă politica sa blândă față cu dușmanii sei. Mulți esilați căpătară voie a se întoarce în patrie ; chiar cei condamnați judecătorește fură iertați. Mai mult încă : pentru anul 44 li se permise a se presenta ca candidați la magistraturi. El credea că prin aceasta va putea șterge urmele resboaielor civile. Pentru acelaș an Cesar fu ales consul împreună cu Marcu Antoniu ; între pretorii aleși erau Pompeianii M. Iuniu Brutu și C. Cassiu Longinu. Cesar dădu celui întâiu pretura urbană și celui de al doilea pretura peregrină.

Senatul nu mai știa ce onoruri să 'i mai dea. Se hotări ca, de acum înainte, Cesar să stea în Senat pe un scaun de aur ; să poarte îmbrăcăminte ca vechii regi ; să aibă o gardă personală formată din senatori și călări ; el va avea un templu, Jupiter Julius ; luna a cincina va fi numită Iulie. Când aceste decrete au fost duse înaintea lui Cesar, acesta uită a se scula înaintea deputațiunei Senatului. El primi aceste onoruri, dar refușă ori ce gardă personală. Era așa de si-

Pater Patrie
Zeu

Imperator

45

Tribun
45

44

gur de viața sa că ordonă să se ridice statuiele dărimate a lui Pompeiu și Sylla. Tocmai atuncea însă începeau a se arăta oare care nemulțemiri pînă la popor.

Dușmanii sei imprăștiară vorba că el aspiră la titlul de rege; îl și dădeau în public. Cesar 'l refușă, dar se vedea că i place acest titlu. Intr'o zi se arată foarte nemulțemit cînd tribunii au fost închis pe un om care 'l aclamase de rege. În Fevruar 44 el fu numit de cătră Senat dictator pe viață. Dușmanii sei imprăștiară vorba că are să iea titlu de rege cînd va pleca în contra Parților.

La serbătorea Lupercalilor din 15 Fevruarie Antoniu i oferi în numele poporului roman coroana regală. Cesar o refușă de mai multe ori și, în aplausele mulțimei, o depuse la picioarele lui Jupiter în templul din Capitoliu. Cesar doria coroana regală, dar aștepta să o iea în urma unor nouă victorii. El forma planuri mărețe: să bată pe Daci și pe Parți, să ajungă pînă la Indus, să zdrobiască la întoarcere pe Germani; să taie istmul de Corint, să facă din Roma capitala unui imperiu universal și să construiască lucrări gigantice de utilitate publică. *) Negreșit, nu putem fi siguri despre planurile sale; Cesar nu găsia în jurul seu oameni cu cari să se sfătuiască, pentru că era mult mai pre sus de cît toți contimpuranii sei. Dar cînd ne gândim la ce a făcut în cinci-spre-zece luni, pentru că numai atîta a stat el în Roma în cei cinci ani și jumătate cînt a domnit, putem afirma, că planuri mărețe se urziau în mintea acestui mare bărbat, care era numai de 56 de ani.

Tocmai în timpul acesta o conspirațiune se urzia în contra lui. Cesar avea mulți dușmani, între cari: 1) republicanii sinceri, oameni

---

*) «Cesar formase proiectul de a pleca în contra Parților, și se și pregătia. După supunerea lor, el trebuia să străbată Hyrcania, să meargă pe lingă Caspica și muntele Caucas, să se arunce în Scythia, să supună popoarele vecine cu Germania și pe însăși Germania; apoi să se întoarcă în Italia prin Galia, după ce ar fi rotunzit imperiul roman, dîndu'i hotare de toate părțile pe Ocean. Pe cînd pregătia această expediție, el lua măsuri să taie istmul de Corint; medita să sape un canal adînc, de la Roma pînă la Circeum, pentru a conduce Tibru în marea spre Terracina, și pentru a deschide comerțului un drum comod și sigur pînă la Roma. El voia de asemenea să sece mlaștinile care încunjură Pometium și Setia, să schimbe pămînturile aceste inundate în câmpii roditoare....». (Plut. *Cesar*).

naivi, cari 'și inchipuiau că dacă ar muri el, republica ar putea trăi; 2) foștii partizani a lui Pompeiu cari nu puteau uita că au de resbunat moartea șefului lor și uciderea a 100,000 de amici și partizani (intre cari 15,000 la Farsala, 50,000 la Thapsus și 30,000 la Munda); 3) cei cari erau jigniți de puterea absolută a dictatorului, și mai ales de disprețul lui pentru niște instituțiuni care nu mai aveau nici un sens. Aceștia puteau ierta lui Cesar puterea sa cea mare, cu condițiune ca să păstreze macar formele esteriore ale libertății; și Cesar era prea cinstit pentru ca să întrebuinteze ipocrisia.

În fruntea complotului era Cassiu Longinu, bun general, om foarte ambițios, care aspira la lucruri mari și vedea că i este peste putință a 'și îndeplini planurile sale, pentru că acum totul atârna de la un singur om. Cesar cunoștea marea lui ambițiune, și cu toate aceste i dase guvernul 'Syriei. Cassiu atrase în complot pe M. Iuniu Brutu, nepot și ginere a lui Catone. Brutu era un filosof stoic, republican înfocat, dușman al despotismului, cu o mare fermitate de caracter, dar aprig la câștig și fără milă pentru provinciali *). Iertat de către Cesar, măcar că se luptase contra lui la Farsala, Brutu se îmblânzise. Dar Cassiu deșteptă ura sa, i aminti de strămoșul seu întemeitorul republicei, și Brutu, orbit de patriotism, se unii contra bine-făcătorului seu. Pe lângă ei intrară în complot Decimu Brutu, cei doi Casca, Tulliu Cimber, etc. I se spusese de multe ori lui Cesar că se complotază în contra lui. El refusase a crede. «Brutu, zicea el, poate aștepta sfârșitul acestui corp miserabil». Cu toate aceste avea oare care teamă de Brutu și Cassiu «acei oameni cu fața galbănă și slăbănoagă» **). Nu lua însă nici o măsură pentru că, spunea el, Roma e

*) «Locuitorii din Salamina voiau să se împrumute cu bani la Roma ca să 'și plătiască impositale; dar fiind că aceasta era oprit prin legea Gabinia, amicii lui Brutus, cari voiau să o împrumute cu patru la sută pe lună, cereau un decret al Senatului ca să fie scutiți de pedepsele prevăzute prin acea lege, și Brutus li a scos un asemenea decret». (Cic. *ad Att.* V, 21). «Scaptiu amicul lui Brutu capatase de la Appius câteva escadroane de cavalerie, cu care ținuse asediat Senatul din Salamina, până ce cinci senatori murise de foame.» (Cic. *ad Att.* VI, 1).

***) «Cesar avea oare care prepus pe Brutus; de multe ori i se făceau raporturi din care resulta că el era suspect; dar, dacă Cesar se temea de mărimea sufletului, de dignitatea personală și creditul amicilor

mai interesată de cât mine ca să trăiesc eu». Era însă neliniștit; voia să plece mai degrabă din Roma.

În ziua idelor lui Marte 44 (15 Martie) Cesar se gătia să meargă la Senat. Soția sa Calpurnia, foarte îngrijită de un vis rău ce avusese, veni să'l opriască. Pe de altă parte găcitorul Spurinna i anunțase să se feriască de idele lui Marte *); iar victimele consultate 'l opriau a ieși **). Decimu Brutu 'l făcu să disprețuiască asemenea frică femeiască, și împreună plecară la Senat. Pe drum un profesor grec 'i dădu un memoriu în care era descrisă toată conspirațiunea, dar n'avu timp să'l cetiască. Când a intrat în Senat, ***) unii dintre

lui Brutus, el se incredea în bunătatea naturei și moravurilor aceluia. Cu toate acestea cineva înștiințându'l că Antoniu și Dolabella ar conspira; «Nu mă tem eu de oamenii grași și bine peptănați, zise el, ci de oameni slabi și palizi», vrând să vorbiască de Brutus și Cassius. Câtva timp, după aceea, când i se denunță Brutus, vestindu-i-se să se feriască de el, se zice că ar fi pus mâna pe corpul seu: «Cum! zise el, credeți că Brutus nu are să aștepte disoluția acestei miserabile cărni?» voind să dea a înțelege că, după moartea sa, nimine nu i putea urma de cât numai Brutus». (Plut. *Brutus*).

*) «Abilitatea lui Spurina în arta de a întreba pe zei se revela prin un eveniment prea funest pentru imperiul roman. El prevestise pe Cesar să se păziască, spunându-i că sunt sinistre cele trei zeci de zile care aveau să urmeze, cea din urmă fiind în idele lui Martie. În dimineața zilei a trei zecea, întâmplarea intrunindu-i pe amândoi la Calvinus Domitiu la vizită, Cesar zise lui Spurina: «Ei bine, așa e că suntem în idele lui Martie?» Adevărat, răspunse Spurina, dar oare au trecut?» Unul se credea scăpat de ori ce teamă, ca și cum ar fi trecut epoca fatală, pe când cel alt cugeta că se poate să fie pericol și în ultima oară». (Val. Max. VIII, 11).

**) «Dictatorul Cesar într'o zi când sacrifica nu a găsit inimă în măruntaiele victimei. Soția sa Calpurnia -visă că i se părea că a căzut acoperământul de pe casă. În timpul nopții, ușile camerei ei, care erau închise, se deschiseră de la sine, și lumina lunei, pătrunzind pe uși în cameră, o deșteptă». (Jul. Obs. LXXVII).

***) «Îndată ce s'a întrunit Senatul, conjurații incunjurară scaunul lui Cesar, făcându-se că au să-i vorbească; și Cassiu, se zice, îndreptând privirea spre statua lui Pompeiu, o invocă ca și cum ar fi fost capabilă a'l auzi. Treboniu atrase pe Antoniu spre ușă și vorbi mult cu el, ca să'l țină afară din sală. Când intră Cesar, toți senatorii se sculară, ca să-i facă onoare; și, îndată ce s'a pus jos, conjurații se strinseră în jurul seu, și lăsară înainte pe Tulliu Cimber, care ceru de la dictator rechemarea fratelui seu. Cei alți uniră rugămintele lor cu ale lui: ei luară mâinile lui Cesar; i sărutară pieptul și

conjurați au oprit pe Antoniu la ușă pentru că iera foarte voinic. Cei alți au încunjurat pe Dictator. Tulliu Cimber începu a l ruga pentru iertarea fratelui seu ; alți conjurați începură a stărui. Cesar se sculă ca să i respingă cu forța. Atunci Casca l lovi cu pumnalul ; cei alți l imitară. Cesar tot se apăra ; dar când a văzut pe Brutu ridicând pumnalul, atunci și acoperi capul cu toga și căzu în curând, străpuns de 23 de pumnale, la picioarele statuiei lui Pompeiu. *)

VIII. Agonia Republicei.

§. 1. Moștenirea lui Cesar.

După uciderea lui Cesar conjurații voră să vorbiască naintea Senatului ; dar senatorii fugiseră. Remași singuri, ei sunt spăimântați de fapta lor. Se pregătesc de luptă fără să i amenințe nimine. În fine ies din Curie, intră în for, arată pumnalele lor pline de sânge, anunță poporului uciderea tiranului și redobândirea libertății ; dar poporul re-

capul, Cesar respinse aceste rugăminti ; și, fiind că ei insistau, el se ridică ca să i îndepărteze cu forța. În acest moment, Tullius, luându-i toga cu amândouă mâinile, i descopere umerii ; și Casca, care era după Cesar, și scoate pumnalul, și l lovește lângă umăr ; dar rana nu fu așa de adâncă. Cesar apucă mânerul armei cu care fusese lovit și strigă : «Sceleratele de Casca, ce faci ?» Dar Casca adresându-se fratelui seu în limba greacă, l chiamă în ajutor. Cesar lovit de odată de mai multe părți, se uită în jurul seu, ca să respingă pe ucigași ; dar când văzu pe Brutus ridicând pumnalul asupra sa, el lăsă mâna lui Casca, pe care o ținea încă ; apoi, acoperinduși capul cu toga, lăsă corpul espus la lovituri». (Plut. *Brutus*).

*) «Comparat cu Fabius, Scipione, Metellus, cu contimpuranții sei, sau cu cei cari au trăit puțin înainte lui, ca Sylla, Marius, Lucullus, Pompeiu chiar, isprăvile lui Cesar l pun mai pre sus de toți acești eroi. El a întrecut pe unul prin greutatea locurilor în care a purtat resboiu ; pe altul prin numărul și puterea dușmanilor învinși ; pe cel alt prin blindeța și clemența sa cătră captivi ; pe un altul încă, prin presentele și binefacerile cu care a încărcat trupele sale ; în fine, el li a fost superior tutulor prin numărul bătăliilor date, și prin mulțimea dușmanilor uciși. Căci, în mai puțin de zece ani cât a ținut resboiul din Galii, el a luat cu asalt mai bine de opt sute de cetăți, supuse trei sute de națiuni, se luptă în mai multe bătălii regulate, în contra a trei milioane de dușmani, ucise un milion dintre ei, și făcu tot pe atâția prizonieri». (Plut. *Cesar*).

mâne indiferent. Atunci ei se duc să și găsiască un adăpost în Capitoliu. Se cunoaște că nu aveau nici un plan chibzuit mai dinainte. Mulți dintre ei erau republicani sinceri și nu ar fi voit cu nici un preț să facă ceva în afară de căile legale. Dar, pe când conjurații stau în nelucrare, prietini lui Cesar arată multă energie. Aceștia fugiseră la început crezând că conjurații sunt puternici. Peste noapte înse, se pun pe lucru și, a doua zi, când Brutu și Cinna au vorbit 'naintea poporului atacând pe Cesar, mulțimea începu a i amenința și i sili să se retragă în Capitoliu. Atunci Lepid, magistrul călărilor, chiamă pe veterani în Roma și Antoniu iea de la văduva lui Cesar chărțile Dictatorului și 4,000 de talanți ; pune mâna pe 700 milioane de sestertii din tesaurul public ; apoi se unii cu Lepid. Cunoscut până atunci numai ca soldat foarte viteaz, Antoniu dovedește acumă că e și politic foarte îndrăzneț. În calitatea sa de consul, el convocă Senatul în ziua de 17 Martie, departe de Capitoliu, și umple forul de soldați. Ucigașii lui Cesar n'au îndrăznit să vină. Când s'a făcut propunere în Senat ca Cesar să fie declarat tiran, Antoniu observă că aceasta ar însemna anularea tuturilor actelor lui ; propunerea fu respinsă pentru că foarte mulți erau interesați la conservarea actelor Dictatorului. A doua zi se părea că va fi pace. Dar amicii lui Cesar câștigaseră foarte mult. Actele lui fiind legale, prin urmare era bun și testamentul lui ; i se putea dar face o inmormintare solemnă. Cu ocaziunea ceremoniei funebre, Antoniu cetii 'naintea poporului testamentul lui Cesar. Când s'a auzit că el lăsa moștenitor pe nepotul seu Octaviu și, în lipsa lui, pe Decimu Brutu ; că dăruia sume însemnate la unii din conjurați ; și când, mai cu samă, Antoniu adaose că Cesar lăsa poporului câte 300 sestertii de fie care cap și frumoasele lui grădini de a lungul Tibrului, mulțimea începu a se indigna. Indignarea se prefăcu în furie când Antoniu cetii decretele Senatului în onoarea lui Cesar și când aminti resboaietele, luptele și cuceririle marelui bărbat. Vederea corpului, străpuns de două-zeci și trei de lovituri, infurie pe popor. Toți încep a striga resbunare. Curia unde fusese el ucis e arsă ; apoi, pentru a i face un rug, se strică băncile ; soldații și 'și aruncă sulțile, veteranii cununele, femeile gătelele. Poporul petrecu noaptea întregă în jurul rugului. Conjurații fugiseră din Roma : Decimu Brutu în Gallia Cisalpină ; cei alții în provinciile lor ; pe când Antoniu capata de la Senat o gardă de 6,000 de oameni pentru siguranța sa personală. Pe

urmă, folosindu-se de votul Senatului care aproba legile și proiectele lui Cesar, el începu a se purta ca un stăpân al republicei. În câteva zile, el și plăti datoriile și strinse și o avere de 135 milioane. Atunci, puternic prin bogățiile sale, el luă guvernământul Syriei și al Macedoniei, care erau a lui Brutu și Cassiu, pentru colegul seu Dolabella și pentru sine.

În acest timp veni în Roma nepotul și fiul adoptiv a lui Cesar, Octaviu. Părintele seu 'l trimisese la Apollonia în mijlocul legiunilor care fuseseră adunate pentru expedițiunea în contra Partilor. Când se auzi de uciderea Dictatorului, tribuni și soldați se strinseră în jurul lui și i propuseră a intra în Italia. Octaviu refușă. Contra sfaturilor amicilor sei intimi, el plecă la Roma ca să reclame moștenirea părintelui seu adoptiv. Ajuns în cetate, el luă numele de Caiu Iuliu Cesar Octavian și ceru lui Antoniu să i dea banii și chărțile lui Cesar. Fiind că Antoniu refușă, Octavian vindu proprietățile sale, se împrumută de la amici, se ruină cu totul; dar plăti tot ceia ce lăsase Cesar la popor, și prin aceasta ajunsese foarte popular. Pe când și îndeplinia această datorie fiască, Octavian se arăta modest și smerit pe lângă senatori, numia pe Cicerone părintele seu, și se punea, el tinăr de 19 ani, sub scutul august al înțeleptului Senat roman. Antoniu se încercă a'l împedica în planurile sale; dar se convinse, în curind, că acest tinăr slab de constituție, bolnăvicios, foarte timid și abia putind deschide gura, era inzestrat cu multă energie și foarte ghi-baciu. Cicerone, care 'l luase sub protecția sa, făcea neconținut comparațiune între brutalul Antoniu și modestul Octaviu. Veteranii lui Cesar se declarau pentru el. Două legiuni sosite la Brundusiu se dădură în partea lui. Antoniu avea nevoie ca să i se dea Galia Cisalpină ca să fie mai aproape de Roma. El se împacă cu Octavian și poporul primi legea propusă. Urmașul lui Cesar nu perdea nici un minut din vedere, că prima sa datorie era de a urmări pe ucigașii părintelui seu; de aceia avea nevoie de un general experimentat ca Antoniu. Era și timpul ca Cesarianii să se impace; pentru că Decimu Brutu era puternic în Galia Cisalpină, legiunile din Syria chiamau pe Cassiu și Brutu era gata să treacă în Macedonia. Resboiul civil trebuia să înceapă. Cicerone și cu majoritatea Senatului ar fi voit să preîntimpine cu ori ce preț acest resboiu. Fiind că Octavian nu li inspira nici o frică, ei începură a lucra numai contra lui Antoniu. În Septembrie,

Cicerone pronunță prima sa *filipică*, la care response Antoniu pe acelaș ton agresiv. Pe când se incede această luptă între Antoniu și Senat, Octavian călătorește prin Italia, strînge 10,000 de veterani și isbutește a fi privit de toată lumea ca apărător al Senatului. Antoniu după ce vede că în Roma toți sunt în contra sa, temîndu-se să nu 'l părăsiască legiunile remase credincioase, se îndreptă în Italia de nord în contra lui Decimu Brutu care se închide în Mutina. El se ducea să ia în stăpînire provincia care i o dase poporul. Atunci Cicerone și Senatul crezură că e o mare ghibăcie politică a bate pe Antoniu cu armata lui Octavian. *) Un senatus-consult însărcină pe acesta să plece în contra lui Antoniu, împreună cu cei doi consuli Hirțiu și Pausa. Ceia ce făcea pe Senat așa de îndrăzneț erau armatele adunate de Brutu și Cassiu în orient și de Sextu Pompeiu în Sicilia. Lupta se dădu lângă Bolonia. Ea ținu zece zile. Rezultatul fu înest pentru Antoniu. El fu bătut și silit să fugă spre Alpi; dar, spre noroc și mai mare a lui Octavian, cei doi consuli periră pe câmpul de luptă. Prin aceasta el rămănea singurul comandant al armatei consulare și a veteranilor cesarieni. Scapat așa de ușor de Antoniu, Senatul socoti că a sosit momentul să scape și de Octavian. Comanda supremă se dădu lui Decimu Brutu și se făcură toate chipurile ca Octavian să rămână fără armată. După mai multe încercări zadarnice de a se împaca cu Senatul, Octavian se îndreptă spre Roma în fruntea a opt legiuni. Nu era nici un chip de a i se împotrivi. Senatul socotia că două legiuni aduse din Africa se vor opune. Soldații cum ajunseră în fața lui Octavian se uniră cu el.

În Septembrie 43 el intră în Roma. Poporul 'l alese consulul de și nu împlinise încă două-zeci de ani. **) După ce dădu soldaților

*) După ieșirea lui Antoniu din Roma «am cules prețioasele fructe a lucrărilor și veghierilor mele, dacă cel puțin, gloria adevărată și solidă este un fruct care trebuie să satisfacă o inimă simțitoare. Tot poporul, numeros cum este el în un oraș așa de întins ca Roma, se adună înaintea casei mele, mă conduse la Capitoliu, și mă obligă să mă suiți la tribună, între aplause. Nu sunt vanitos, și nu trebuie să fiu; dar nu pot să fiu nesimțitor la acordul unanim, la mulțemirile, la felicitările tuturilor ordinilor, pentru că e frumos a deveni cineva popular prin conservarea poporului.» (Cic. *Epist.* ad Brut. XI).

**) «Veteranii cereau consulatul pentru Cesar (August): un tu-

sumele promise, pe care le luă din tezaurul public, Octavian puse să intenteze proces ucigașilor părintelui seu. Ei fură condamnați la esil și averile lor fură confiscate. Un singur senator îndrăzni a i apăra.

§. 2. Al doilea triumvirat.

Octavian era stăpân al Romei și avea o armată; dar era puternic numai în Italia. Galia și Spania erau în mâinile lui Lepid și ale lui Antoniu; Sextu Pompeiu avea o flotă puternică pe marea și orientul era a lui Brutu și Cassiu. Moștenitorul lui Cesar se hotărî a se împaca cu rivalul seu. Față cu cele douăzeci de legiuni ale omoritorilor lui Cesar, el înțelese că împăcarea cu Antoniu era absolut necesară. Acesta pusese mâna pe Decimu Brutu și îl ucisese; făcând cunoscut acest fapt lui Octavian, el i scrisese că l'a sacrificat umbrei res-bunătoare a lui Cesar. Din acel moment înțelegerea era făcută. La finele lui Octombre, Octavian se întâlni cu Antoniu și Lepid lângă Bolo-nia. După lungi sfături în timp de trei zile se puseră la cale ca toți trei să formeze un nou triumvirat (triumviri reipublicae constituendae). Puterile lor aveau să dureze cinci ani. Ele erau nemărginite. Hotărî-rile date de ei nu mai aveau nevoie de sancțiunea Senatului ori a po-porului. Triumvirii și împărțiră provinciile: Lepid, Narbonesa și Spania; Antoniu, cele două Galii; Octavian, Africa, Sicilia și Sardinia. Ei aveau sub ordinele lor 43 de legiuni. Pentru a fi siguri de cre-dința soldaților, ei promisera câte 5,000 de drahme la fie-care legio-nar, și pe de asupra, pământurile a opt-spre-zece cetăți din Italia. Aceste condițiuni sunt cetite inaintea soldaților și aprobate de cătră ei. Constituirea triumviratului fu aprobată și de cătră popor, după propunerea unui tribun.

Mai înainte de a intra în Roma, triumvirii trimiseră ordin ca să fie uciși șapte-spre-zece cetățeni de frunte, printre cari și Cicerone. *)

mult teribil urmă în Roma. Pe când Cesar conducea armata în câmpul lui Marte, șese vulturi se aratară. În urmă el fu creat Consul, și, în momentul când se suia pe tribuna de unde se țineau discursuri, alți șese vulturi se aratară pe cer, ca și cum ar fi voit să i facă cunoscut că, ca și Romulu, el are să fundeze o nouă Romă.» (Jul. Obs. CXXIX).

*) *Edictul Triumvirilor*: «Dacă perfidia celor răi n'ar fi răspuns prin ură la binefaceri; dacă acei pe cari Cesar, în clementa sa, i a

Pe urmă intrară în Roma, fie care încunjurat de o legiune. După două zile, ieși edictul de proscripțiune, prin care se promitea mari recompense (25,000 drahme omului liber, sclavului 10,000 și libertatea cu dreptul de cetățenie) celor cari vor aduce capetele proscrisilor. În fie care zi apărea o nouă listă. Nimine nu putea fugi nici nădăjdui iertare; pentru că în fruntea listei erau fratele lui Lepid, L. Cesar, unchiul lui Antoniu, Toraniu, unul din epitropii lui Octavian, etc. Fie care triumvir sacrificase pe ai sei pentru resbunarea celui alt. Timpurile nefericite din epoca lui Mariu și Sylla se văzură încă o dată. Puțini scapară în tabăra lui Brutu și Cassiu sau la Sextu Pompeiu. Cicerone nu avu acest noroc. Nici odată nu s'a mai văzut atâta cruzime și nerușinare. Și în mijlocul acestor cumplite măceluri, triumvirii ordonau ca să se serbeze cu multă veselie anul nou 42! Iar soldații văzindu-se atot puternici și băteau joc de cetate. Trei sute de senatori și două mii de călari fură uciși. Nime nu îndrăznia să murmure. Numai femeile protestară. *) După ce obligară pe toți locui-

scăpat, îmbogățit și încărcat de onoruri după infringerea lor, nu s'ar fi făcut ucigașii lui, și noi am uita pe acei cari au făcut să fim declarați inimici publici. Luminați prin exemplul lui Cesar, noi vom preveni pe dușmanii noștri nainte de a ne surprinde ei... Unia au și fost pedepsiți; cu ajutorul zeilor vom pune mâna și pe cei alți. Gata a întreprinde, dincolo de marea, o expediție în contra paricizilor, ni s'a părut, și vi se va părea necesar, ca să nu lăsăm dușmani în urma noastră. Nu mai e de stat pe gânduri; trebuie să i ridicăm, de o dată, din mijlocul vostru. Cu toate acestea, vom fi mai clemenți de cât un alt Imperator care, și el, ridică republica ruinată, și pe care l'ați salutat cu numele de Fericitul. Toți cei bogăți, toți cei cari sunt în funcțiuni nu vor pieri; ei numai cei rei. Pentru aceia am preferat a face mai bine o listă de proscrisi de cât a ordona o execuțiune, în care soldații, rățăciți de mânie, ar fi putut lovi și pe inocenți. Norocul să vă fie dar favorabil. Eată ce s'a ordonat: ca nime să nu ascundă pe nici unul dintr'acei a cărora nume urmează. Cel care va ajuta la scaparea unui proscris va fi proscris și el. Capetele proscrisilor să ni fie aduse. Drept recompensă, omul de condiție liberă va primi 25,000 de drahme atice, sclavul 10,000, și pe de asupra libertatea cu titlul de cetățan. Numele ucigătorilor și a descoperitorilor se vor ținea secrete.» (Appian. IV, 8.)

*) «Hortensia, fiica lui Q. Hortensiu, văzind că triumvirii au pus asupra femeilor din Roma un greu impozit, și că nici un barbat nu îndrăznia să le apere, pledă ea însăși cauza femeilor înaintea tribunalului triumvirilor, cu multă fermitate și cu mare succes. Imagine fi-

torii din Roma și din Italia să li deie a zecea parte din avere și întreg venitul lor pe un an, proscricțiunile se sfîrșiră, și Senatul hotărî a li se da cununii civice ca unor salvatori ai patriei !

Pe cînd aceste grozăvii se petreceau în Italia, Cassiu și Brutu pusese mîna pe guvernamentele Syriei și al Macedoniei ; pedepsise cumplit pe cetățîile care cutezau a se opune ; impusese sume foarte mari asupra nenorocitelor populațiuni, și se îndreptau spre apus, în fruntea unei armate de 80,000 pedestri și 20,000 de călari, tot așa de lacomi și nedisciplinați ca și soldații triumvirilor. *) Triumvirii trecură marea Adriatică și, în Novembre 42, amîndouă armatele se găsiră față în față în cîmpul de lingă Filipi în Macedonia. Erau egale ; dar, inferiori în călărime, Octavian și Antoniu erau superiori în infanteria alcătuită mai mult din veterani. Cassiu voia să mai amîne lupta pentru că republicanii, stăpîni pe marea, puteau reduce pe adversari prin foame. Brutu din contra, voia să se sfîrșiască cît mai îngrabă. În ziua bătăliei Octavian era bolnav. Armata comandată de el fu bătută de cătră Brutu ; dar Antoniu bătut pe Cassiu, i desființă toată armata sa și acesta abia scăpă pe o înălțime cu câți-va soldați. Cînd văzu că e aproape de a cădea viu în mînile dușmanilor, Cassiu se ucise singur. În o nouă bătălie și armata lui Brutu fu zdrobită mai ales prin vitejia lui Antoniu ; el veni la timp în ajutorul colegului seu, care, și de astă dată, fusese bătut. Brutu se sinucise. **) Din toată

delă a eloquentei părintelui seu, ea câștigă micșurarea a o mare parte din taxa impusă. Q. Hortensiu părea că trăiește în o femeică, și că respiră în discursul fiicei sale.» (Val. Max. VIII, 3).

*) «Brutus și Cassiu cari, acum se temeau de armele lui Antoniu, acum se făceau că se tem pentru a'l face și mai odios, declarară mai întîi în manifestele lor că se resignau bucurosi la un esil perpetuu, dacă pacea publică putea fi cumpărată cu acest preț ; că nu vor fi ei cauza unui reshoiu civil ; și că aprobarea conștiinței lor era tot ce ambiționau. Dar abia eșiră din Roma și din Italia, și amîndoi, fără nici o autorisare, se puseră în fruntea armatelor și a provinciilor. Sub cuvînt că republica era pretutîndine unde erau ei, făcură ușor pe cestori să li dea tributurile, pe care le strîngeau de prin provinciile de peste marea, tributuri pe care trebuiau să le trimită la Roma. Senatul aprobă formal această purtare.» (Val. Paterc. II, 62).

**) «Era noaptea târziu. Brutus se plecă spre Clitus, un servitor, și i spuse ceva la urechie. Clitus nu răspuse nimic ; dar ochii i se umplură de lacrimi. Atunci Brutus trăgînd de o parte pe Dardanus i vorbi ceva tot încet... Pe urmă, strîngînd mîna prietinelor, li zise cu un aer

80,00
20,00

armata republicanilor numai 14,000 se predară ; cei alți fură uciși ; puțini scapară în Sicilia împreună cu flota, care se uni cu a lui Sextu Pompeiu.

422 După bătălia de la Filipi, Antoniu și Octavian împărțiră din nou apusul, lăsând lui Lepid, mai pe urmă, numai Africa ; dar trebuia să se plătiască celor 170,000 de soldați banii promiși : câte 5,000 de drahme de fie care. Antoniu plecă în Orient să pedepsiască popoarele și cetățile care se uniseră cu dușmanii și să strângă cei 200,000 de talanți, de cari aveau nevoie. Octavian și luă sarcina, în aparentă mai neînsemnată, de a da pământuri veteranilor în Italia și a continua cu proscricțiunile. Antoniu se îndreptă spre resărit, petrecând în cetățile grecești și infundându-se din ce în ce în desfrinări ne mai auzite, prădând în acelaș timp populațiunile ca să și satisfacă poftetele sale. Cleopatra, regina Egiptului, primi ordin să vină la Tars ca să și dea socotială pentru ajutorul dat lui Cassiu. *) În fața acestei ferme-cătoare femei, Antoniu uită totul și veni cu ea la Alexandria pentru ca să petreacă viața *neimitabilă*.

Pe când Antoniu petrecea în Alexandria, Octavian căuta să îndeplinască promisiunile făcute veteranilor. Aceștia erau nemulțemiți pentru că nu li se da în grabă pământuri ; iar de la un capăt până la cel alt al Italiei, erau numai blesteme contra omului fără milă, care

---

vesel : « Văd cu bucurie că nu m'a părăsit nici unul din prietini mei, și dacă am a mă plinge de noroc e numai în ceia ce privește patria... » Sfirși prin a i conjura să se îngrijiască de siguranța lor ; pe urmă, se retrase de o parte, cu doi sau trei dintre ei, între cari Straton, care era foarte legat cu el pentru că i dase lecțiuni de eloquentă. Brutus, punindu'l aproape de el, răzîmă cu amîndouă mâinile mînunchiul săbiei de pămînt, pe urmă se aruncă pe ascuțit, și muri. » (Plut. *Brutus*).

*) Mergând intru întimpinarea lui Antoniu : « Cleopatra călătorește liniștit pe fluviul Cydnu, într'o corabie cu pupa de aur, pânzile de purpură, și vislele de argint. Mișcarea lopeților era cadentată în sunetul flautelor, unit cu al fluerelor și lyrelor. Ea însăși, împodobită măret, așa cum se zugrăvește Venerea, stătea culcată sub un pavilion țesut cu aur. Copii, îmbrăcați cum au obiceiul de a reprezenta pictorii pe Amoruri, erau lângă ea cu evantaile, ca să i facă recoare. Femeile sale, toate foarte frumoase, îmbracate ca Nereide și ca Grații, erau unele la cărmă, altele lângă funii. Malurile fluviului erau înbalsamate de mirosul parfumurilor arse în corabie, și erau acoperite de o mulțime imensă care însoția pe Cleopatra ; și alerga lumea din toate părțile, ca să vadă o priveliște așa de extraordinară. » (Plut. *Antonius*.)

alunga pe proprietari din proprietățile lor. Soția, fratele și amicii lui Antoniu vedeau cu groază că Octavian e singurul care se îngrijește de soldați. Ei se încercară a lucra în contra lui. Luciu Antoniu, ales consul, se puse în fruntea veteranilor și a Italianilor nemulțemiți; căută să atragă în partea sa remășițele republicanilor, împrăștiind vorba că Antoniu e gata a abdica triumviratul, și în curînd se văzu în fruntea a șapte-spre-zece legiuni. Atunci Octavian luă măsuri energice: vindu toată averea sa; luă tot aurul și sculele de prin temple; vindu ce mai rămăsese din averile proscrișilor și putu înghieba o sumă cu care plăti pe veterani; rămăsese numai cu zece legiuni, dar cu mult superioare recruților lui Luciu Antoniu. Generalul și amicul seu, Agrippa, alungă pe Luciu Antoniu din Roma, bătut armata sa și îl încunjură în Perusia. După un asediu de un an, o foamete cumplită sili pe Antoniu să capituleze. Cu ocaziunea potolirei acestui războiu, Octavian a desfășurat o cruzime fără margini. Prietiniii lui Antoniu au fost nevoiți să fugă. Tot apusul asculta de el. Fiind că Lepid reclama, fu trimis în Africa. Aceste evenimente dismetiră pe Antoniu, care era în Fenicia ocupat cu o expedițiune în contra Partilor. Însărcinând pe Ventidiu cu războiul în contra acestora, el se îndreptă spre apus cu o flotă de 200 de corăbii; ajunse la Brundisium pe care îl încunjură și îndemnă pe Sextu Pompeiu să intre în Italia. Ocaziunea era minunată pentru Octavian. Unirea lui Antoniu cu ^{Sext} Pompeiu îl compromitea în fața veteranilor, dar soldații siliră pe cei doi rivali să se impace. Prin intervenirea amicilor comuni, se încheiă pace cu condițiune ca Antoniu să iea războiul, Octavian apusul și Lepid Africa. Pentru ca legătura să fie și mai solidă, Antoniu, care rămăsese văduv, luă în căsătorie pe Octavia, sora lui Octavian. După încheierea păcii de la Brundisium, populațiunea din Roma, care era amenințată de foamete din cauza flotei lui Sextu Pompeiu, sili pe triumviri să se impace și cu acesta. Intrevederea lui Antoniu și Octavian cu Pompeiu la capul Misena a fost aplaudată de toată lumea: se credea că războaiele civile se vor sfârși. În adevăr, de acum înainte pacea va domni multă vreme în Italia: dar luptele lăuntrice nu erau sfârșite. Tratatul de la Misena nu putea fi pus în lucrare, pentru că Octavian nu putea lăsa pe Sextu Pompeiu stăpân pe marea Mediterană și peste Sicilia, adică peste aprovizionările Romei. Părăsit de cătră colegii sei, Octavian făcu mari pregătiri în timp

de un an. In acest timp Agrippa creă o flotă puternică. In anul 36, primind ajutoare și de la Lepid și Antoniu, Octavian atacă Sicilia. Lingă Mylae se dădu o mare bătălie navală între cele două flote, alcătuite fie-care din 300 de corăbii. Pompeianii fură învinși. Sextu Pompeiu mai cutrieră mările încă un an ca simplu pirat, până ce fu ucis la Milet in 35. După victoria de la Mylae, Lepid, care acum se afla in fruntea a două-zeci de legiuni, voi să tracteze cu Octavian ca un egal; dar, părăsit de cătră armata sa, el fu nevoit a cere iertare. Octavian 'l esilă la Circeii lăsându-i averile și demnitatea de mare pontifice. 36

§. 3. Octavian și Antoniu.

După sfârșirea resboiului cu Sextu Pompeiu, Octavian se întoarce in Italia. El era atot puternic: avea patru-zeci și cinci de legiuni, 25,000 de călări, o mulțime de trupe ușoare și o flotă de cinci sute de corăbii. Din acest moment el se schimbă cu desăvârșire. Triumvirul crud de până ieri se preface de odată intr'un cetățian blând, respectuos cătră constituțiune, observator credincios al formelor legale. El vorbește trupelor sale afară de poarta cetății, pentru că un imperator nu putea intra in cetate de cât ca simplu privat; intr'un discurs adresat poporului, el i dă samă de faptele sale și caută a se scusa pentru ultimul resboiu pe care fusese nevoit a'l purta; arde scrisorile adresate lui Pompeiu de cătră mai mulți nobili, pentru ca să arate că s'a sfârșit cu proscripțiunile; urmărește fără milă bandele de hoți care se formaseră in Italia și in Roma; asigurează aprovizionarea Romei și, ceia ce era și mai greu, știe a ține in o disciplină severă pe soldații cari ajunseseră și mai pretențioși. Prin daruri și prin măsuri energice, el isbuti a i menține in marginile datoriei.

In timpul acesta Antoniu, după serbări strălucite la Atena, întreprinsese o expediție in contra Parților, cari ajunseseră cu prădăciunile lor in Asia Mică. Ventidiu, legatul lui Antoniu, i bătuse de două ori și se oprise numai de teama ca să nu supere pe triumvir. Acesta se grăbi a pleca in orient, dar nu avu nici un succes. In anul 36 el se decide serios a pleca in contra Parților; făcuse chiar mari pregătiri. Dar cum se văzu in resărit, patima lui pentru Cleopatra se deșteptă și mai aprinsă. El o chiamă in Asia; recunoscă de legitimi pe copiii

ce i avusese cu ea; li dădu Fenicia, Cyprul, o parte din Syria și din Arabia, numind pe cel mai mare rege al regilor, ceia ce însemna că are de gând să i dea toată Asia și tot ce va mai cuceri de la Partii; adică li da unele provincii romane. Apoi în fruntea a 100,000 de oameni el plecă în contra Partilor. Ocasiunea era minunată. Lupte lăuntrice sfășiau regatul dușmanilor Romei. Antoniu apucă prin Armenia și Media Atropatenă, pe unde putea ajunge la Ecbatana și Ctesifon; dar, doritor de a sfârși mai degrabă războiul pentru a revedea pe Cleopatra, Antoniu se înaintă cu așa de mare grabă, că lăasă în urmă mașinile de război. Ținut în loc la asediul cetății Frahata, și fiind că se apropia iarna, Antoniu se plecă foarte bucuros la propunerile de pace ce i se făcură. Partii se obligau să nu atace legiunile în retragerea lor. Ei însă nu se ținură de cuvânt. În 27 de zile, cât a ținut drumul până la fruntaria Armeniei, Antoniu avu a susține opt-spre-zece lupte, cu pierdere totală de 24,000 de oameni. Mai perdu încă 8000 până în Fenicia, pentru că a ținut numai de cât să și continue drumul pe o iarnă foarte grea. În loc de a căuta să resbune această expediție rușinoasă, el plecă împreună cu Cleopatra la Alexandria; după ce ordonă soției sale Octavia, care ajunsese până la Atena cu gând ca să l' întilniască, să se întoarcă la Roma. Și cu toate aceste soția sa i aducea ajutoare în bani și oameni! În anul 34 Antoniu făcu o expediție în Armenia, făcu pe rege prizonier și, la întoarcere, intră cu triumf în Alexandria, ca în capitala orientului. Antoniu înceta din ce în ce a mai fi Roman. El recunoscă de fiu legitim a lui Cesar pe copilul făcut de Cesar cu Cleopatra: l' numi rege al Egiptului, Cyprului, Africei și Celeșyriei; dădu fiilor Cleopatrei o gardă compusă din Asiatici și Macedoni; el însuși se îmbrăcă în purpură cu diademă în cap, cu sceptru de aur și stătea pe un tron de aur alături de regina. Asia și Grecia erau despoiate de capod'operele și bibliotecile lor pentru a se înfrumuseța Alexandria. Nemulțemit cu atâta, el ceru Senatului să confirme tot ceia ce pusese el la cale.

Pe când Antoniu desonora numele de Roman în orient, Octavian, prin Agrippa, întreprindea mari lucrări de utilitate publică; celebra jocuri strălucite cu distribuțiuni însemnate la popor; zdrobia pe Iiri și pe Dalmați; bătea pe Sallasii din munții Alpi și prefăcea Muretania în provincie Romană; iar la acușajile lui Antoniu că n'a lăsat nimic în Italia pentru veteranii sei, Octavian răspundea, că în A-

sia și Egipt ar fi locuri de ajuns pentru soldații lui Antoniu, dacă el nu ar da totul Cleopatrei și fiilor ei.

Aceasta era o declarație de război.

Antoniu făcu pregătiri însemnate. Avea șese-spre-zece legiuni și 800 de corăbii. Cleopatra i dase 200 de vase și 20,000 de talanți și proviziuni pe tot timpul cât va ținea războiul; dar ea voia să fie lângă dînsul. Aceasta 'l perdu. Pe cînd orientul întreg era pus în mișcare pentru acest ultim război, Antoniu și Cleopatra petreceau la Samos. La Atena aceleași petreceri desfășurate. Aci Cleopatra 'l sili să se despartă de Octavia. Octavian fusese apucat fără veste. Noroc că Antoniu nu se grăbi 'a începe ostilitățile. Prin amicii sei, el împrăștie în Roma o mulțime de vești care înegriau pe Antoniu. S'a cetit în public testamentul lui prin care recunoștea de urmaș legitim a lui Cesar pe fiul Cleopatrei; s'a spus în public tot ce se știa despre viața lui Antoniu în orient; au isbutit să facă pe Romani să creadă că Cleopatra aspiră să domniască în Roma ca regentă a fiului seu; și, cînd Octavian a fost gata, un senatus consult declară război reginei Egiptului (31).

Antoniu se afla în Grecia cu 100,000 de pedestri și 12,000 de călări. Tot orientul cu regii sei se afla sub stăgurile lui. Flota lui de război se compunea din 500 de corăbii. Octavian avea numai 80,000 de pedestri, 12,000 de călări și 250 de vase; dar materiile sei erau cu mult mai superiori, deprinși fiind în luptele cu Sextu Pompeiu; și ceea ce era mai principal, el avea pe Agrippa. După mai multe lupte fără rezultat decisiv, Cleopatra decise pe Antoniu să se bată pe marea. Numai 20,000 legionari și 2000 de arcași încăpura pe vase. Cele alte trupe răsău numai privitoare la luptă. În 2 Septembrie 31, Agrippa care comanda flota lui Octavian atacă centrul flotei dușmanilor și izolă aripa dreaptă; cu toate acestea nu se hotărîse soarta luptei, cînd parte din flota egipteană luă fuga. Antoniu părăsi cîmpul de luptă și se luă după Cleopatra. Spre sară se împrăștie știrea că Antoniu a fugit. Atunci 300 de corăbii se predară. Armata de pe uscat, care era neatinsă, mai răsău credincioasă șapte zile, pe urmă se supuse și ea. După această victorie, Octavian urmări pe rivalul seu. În drumul seu, el căută să mai indulciască soarta nenorocită a Greciei și a Asiei și petrecu iarna la Samos.

Antoniu încercă să capete iertare de la Octavian cu condiția ca

să trăiască ca un simplu particular ; Cleopatra se mulțemia numai cu tronul Egiptului. Ea nădărdui că va putea fermeca și pe Octavian ; pentru că, de și era de 39 de ani, era tot puternică prin frumuseța, grația și spiritul ei. Văzindu-se amăgit în speranțele sale, Antoniu decise a se apăra ; dar armatele lui se dădură în partea lui Octavian. Când auzi că Cleopatra s'a ucis, se sinucide și el. Octavian intră în Alexandria. El remase nesimțitor la frumuseța Cleopatrei. Când află că are să fie dusă la Roma și purtată înaintea carului de triumf, ea se ucise, împreună cu două din femeile sale (30). Egiptul fu prefăcut în provincie romană.

IMPERIUL

I. Octavian August.

§. 1. Constituirea Imperiului.

«Pământul, obosit de discordiile civile, primi pe August ca stăpân; și provinciile salutară cu aclamațiunile lor căderea unui guvern slab, care nu știa să pedepsiască nici pe magistrații lacomi, nici pe nobilii insolenți». Aceste cuvinte ale istoricului Tacit ni arată pentru ce a fost necesar *Imperiul* întocmit de cătră Octavian.

De o sută de ani lumea romană era sfâșiată de luptele civile. In aceste cumplite resboaie, provinciile fusese prădate pe rând de cătră deosebitele partide; o bună parte din pământurile lor se daseră la cetățeni romani; in Italia proprietățile 'și schimbaseră de mai multe ori stăpânii, și mai toți fruntașii romani periseră in lupte sau prin proscripțiuni.

După bătălia de la Actium mai rămăseseră: câți-va oameni înțelepți cari avuseră meșteșugul a se ține departe de luptele politice, puțini moștenitori a vechilor averi aristocratice și câți-va oameni cari 'și formaseră averi in timpul neînțelegerilor civile. In colo, populațiunea romană era mai toată săracă, ruinată, cerșitoare *). Toți in deobște doriau pacea.

---

*) Am lasat grija pământurilor noastre celor mai de jos dintre sclavi, de aceia și le caută ei ca niște adevărați calăi. Avem scoale de retori, de geometri, de musicanți. Am văzut chiar unele in care se învață profesiunile cele mai josnice, precum arta de a pregăti bucatele sau de a împodobi capul; dar pentru agricultură n'am găsit nici profesor nici elev; și cu toate aceste, in Latium chiar, ni trebuie, pentru a evita foametea, să aducem grâu din țările situate dincolo de mări și vinul din Cyclade, din Betica și din Galia. (Columella. *in pro-oemio* și I, 3).

De la omul care a ramas singur stăpân al lumii romane, Provinciarii au să ceară o administrație onestă și energică : Aristocrația, liniștea și siguranța ; Poporul de jos, repaos și plăcere. Drep-turi politice, libertăți, desbateri și lupte in for, discuțiune in adunarea populară sau in Senat, magistraturi capatate prin merite personale sau prin favoarea populară : toate aceste puteau fi lasate de o parte pentru că, o esperiență amară dovedise că mult reu isvorise din ele, in această sută de ani. Moștenitorul lui Cesar nu avea să se teamă de o nouă conspirațiune republicană, pentru că in mintea oamenilor de după Actium, Republica insemna tot una ca și resboiu civil și proscripțiuni. *) Un singur lucru i se putea pretinde : să respecte forma esteroară. Octavian a respuns la marea lui chiemare. In timp de 44 de ani, el a lărgit hotarele imperiului, a intocmit o bună administrațiune in provincii, a reorganisat armata, a umplut tot imperiul cu mari lucrări de utilitate publică, a pregătit romanisarea acestei lumi romane, care se intindea de la Columnele lui Hercule până la Euftrat, și a intemeiat acel admirabil imperiu roman pe care scriitorii contimpurani l numiau *pacea romană*. Imperiu despre care ilustrul Mommsen zice că : «dacă un ânger al Domnului, făcând bilanțul trecutului și al prezentului, ar căuta a ști când a fost guver-nată lumea cu mai multă înțelepciune și umanitate, astăzi sau pe tim-purile Antoninilor ; și dacă, in total, civilisația și fericirea popoarelor au progresat sau au dat inapoi de atunci ; e foarte indoios că s'ar pro-nunța in favoarea prezentului».

---

*) «Depunând numele de triumvir, se presintă ca consul și de-clară că pentru apărarea plebei e mulțemit cu puterea tribuniție. După ce câștigă in partea sa pe militari prin daruri, pe popor prin bucate, pe toți prin dulceata păcii, se intinse puțin câte puțin, răpind la sine autoritatea Senatului, atribuțiunile magistraților și a legilor, fă-ră ca să i se opună cineva ; căci cei mai bravi căzuseră jertfe sau pe câmpul de bataie sau prin proscripțiuni ; ce mai rămăsese din nobili, care de care mai gata spre sclăvie s'avântară la averi și onoruri ; așa că, înălțați prin noua stare de lucruri, preferiră prezentul sigur trecutului plin de pericole. Nici provinciilor nu li era neplăcută a-ceastă situațiune, pentru că domnia Senatului și a poporului era sus-pectă din pricina luptelor dintre cei puternici și a iubirei de argint a magistraților ; cu atât mai vârtos că ele de la legi, neputincioase din pricina forței, a mituirei și a banilor, nu așteptau nici o scutire.» (Tacit. *Ann.* I, 2).

După infringerea lui Antoniu și prefăcerea Egiptului în provincie romană, Octavian nu se grăbi a veni la Roma. Nici nu avea pentru ce veni. Italia și Roma i erau recunoscătoare pentru că a redat lumii pacea ; ș'apoi, el avea în capitala imperiului doi barbați al căror nume trebuie să fie unite cu a lui: Agrippa și Mecena. Agrippa era un om din popor ; nu era nici macar călar. Era foarte viteaz, bun căpitan, foarte energic, mâna dreaptă a lui Octavian când era vorba de lupte și energie. Cu ajutorul lui Agrippa s'a putut liniști Galia, s'a invins Sextu Pompeiu, s'a câștigat victoria de la Actium. Coleg a lui Octavian în Consulat și în Censură, mai pe urmă ginere a lui, el zidește temple, construiește apeeducte, fundează orașe, face căi militare și străbate necontenit imperiul, găsind pretutindinea ocașie a 'și arăta activitatea lui nemărginită și limpedea lui inteligență. Adorat și temut de cătră soldați, foarte devotat operei socrului său, Agrippa are în mână pecetea Impăratului și poate ordona în numele lui. Cel alt prietin devotat a lui Octavian, Mecena, era din clasa călărilor. N'a voit să primiască nici o magistratură ; a rămas simplu privat ; dar a fost de un ajutor neprețuit pentru prietinel său. Departe de politică, foarte bogat și având meșteșugul a se folosi bine de averea sa : inteligent și învățat, dar și om de petrecere, Mecena trăiește bine cu toată lumea. El e amic al poezilor și al scriitorilor, pe cari i ajută cu banii săi ; casa sa e pururea deschisă, masa lui e întinsă pentru toată lumea ; el arată tutulor cât de mare e fericirea a putea cine-va petrece în liniște, departe de agitările politice și de urile ce le provoacă ea. Ș'apoi nime nu are talentul lui Mecena de a atrage pe cei cari se arătau dușmani, de a conduce o negoțiere, de a descoperi tot ceia ce se zicea sau se plănuia în Roma.

De aceia Octavian mai petrece doi ani în orient, terminând neînțelegerile cu Partii și punând la cale trebile Asiei Mici.

Pe când el se zăbăvește în Asia, Senatul l'incarcă cu onoruri în Roma : Două triumfuri ; cetățenii vor vërșă libațiuni în numele lui ; când va veni în Roma, Vestălele, Senatul și poporul i va ieși întru întimpinare ; va avea dreptul să poartă mantia de purpură la solemnități ; casa lui va fi împodobită cu ramuri de laur și cu o coroană civică ; senatori și magistrați vor jura supunere actelor sale ; va avea puterea tribuniție pe viață ; va putea vota în favoarea acusatului în cauzele criminale : templele și statuiele sale vor fi asiluri

neviolabile; iar luna in care va intra in Roma va purta numele lui.

Când deputațiunea Senatului i aduse in Asia aceste decrete, el refușă o parte din puterile ce i se oferiau; refușă chiar și drepturile puterii tribuniție. Lumea remânea uimită in fața acestui om, care refușă onorurile și puterile ce i se acordau și care se intorcea in Roma aducând pacea, fiind că legații sei căștigaseră victorii in Spania, Belgia, Aquitania și Mesia. După ce a intrat in Roma, el purtă trei triumfuri strălucite pentru victoriile in contra Dalmatilor, de la Actium și asupra Egiptului; pe urmă, împărți câte 1000 de sesterții la cei 120,000 de soldați și câte 400 la fie care cetățean, chiar și copiilor; apoi a făcut ofrande mărețe in temple; a iertat multe datorii; a dat jocuri strălucite și a inchis templul lui Janus. (29. a. Chr.)

El continuă a trăi ca simplu cetățean roman, mulțemindu-se cu funcțiunea de Consul pe care o avea încă din anul ~~48~~ *)

In fine, in Ianuarie 27 el face cunoscut Senatului că părintele seu fiind resbunat și pacea fiind restabilită, are, credea el, dreptul de a cere să fie scutit de greutățile guvernării, pentru ca să poată și el a se bucura de liniștea in care acum trăiau toți, mulțemită victoriilor sale: declară dar, că depune puterile sale in mâinile Senatului. La această neașteptată declarațiune Senatul intreg se ridică in picioare. Toți incep a striga că unui om privat i poate fi permis a trăi retras; dar că aceasta nu poate fi permis Mintuitorului Romei. Toți îl silesc să primiască puteri nouă.

Poate că aceste puteri i au fost date de către Senat prin o lege care s'a numit *Lex Regia*. Luérul nu e tocmai sigur; dar stim că sub Vespasian s'a făcut o asemenea lege, din care avem un frag-

*) «Nici o dată n'a vorbit in Senat, către popor sau către soldați, fără a fi meditat mult timp și fără a fi lucrat discursul seu, de și n'a fost lipsit de talentul de a improvisa. Pentru a nu fi espus a uita și a nu și perde timpul învățând de rost, el luă obiceiul a ceti tot ceia ce zicea. Alcătuia mai dimaște chiar și conversațiile sale particulare, chiar și pe cele cu Livia, când se raportau la vre un subiect grav; și vorbea atunce cetind, de frică ca improvisarea să nu'l facă a zice prea mult sau prea puțin. Avea in glasul seu o dulceață pe care numai el o avea, și lua necontent lectiuni de la un magistru de eufonie; dar câte odată dureri de gâttej l'au obligat să vorbiască la popor prin un crainic». (Suet. *Aug.* 84).

ment *). Insuși August, in o inscripție a sa, vorbește despre puterile acordate lui atunci de către Senat. Dar, viclean față cu contimpuranii, el a voit să ne facă și pe noi urmașii să credem, că in nici o magistratură n'a avut puteri mai mari de cât colegul seu **). In adevăr, contimpuranii puteau să se amăgiască că el nu are nici o putere superioară altor magistrați când 'l vedeau : că neconținut stăruște să'l lase să se retragă in viața privată sub cuvint că e slab de constituție și că are nevoie de liniște ; că trăiește in căsuța sa modestă de pe muntele Palatin ; că nu are nici o gardă in jurul locuinței sale ; că se duce la petrecerile amicilor sei, fiind una cu ei ; că stăruie ca un simplu privat pe lângă judecători pentru prietini sei cari aveau procese ; că soția sa Livia și fiica sa Iulia i fac in casă, in mijlocul sclavelor, hainele de care avea nevoie ; și că fuge așa de tare de ori ce pompă că intra și ieșia de prin orașe noaptea, pentru ca să nu i se facă nici o primire oficială ***). Contimpuranilor li plăcea

*) Fragmente din *lex de imperio Vespasiani*. «Și să i fie permis a incheia tractate cu cine va vrea....»

«Ca or ce se va fi ordonat prin voința, autoritatea sau ordinul lui să se considere și să se țină, ca și cum s'ar fi ordonat de către Senat prin o lege».

«Să aibă dreptul de a face ori ce i se va părea lui folositor pentru maiestatea republicei, a lucrurilor divine și umane, publice și private....»

«Să fie scutit de a se supune acelor legi de care a fost scutit Divul August, și Tiberiu Iuliu Cesar August, și Tiberiu Claudiu Cesar August, și ori ce au putut face Divul Aug. etc. să i fie permis a face și el».

**) «După ce am pus sfârșit resboaielor civile, in cursul cărora prin consimțimintul general am intrunit in mânil mele toate puterile, in al șeselea și al șeptelea consulat al meu, am dat din nou Senatului și poporului roman direcțiunea afacerilor publice. Pentru a onora această purtare, mi s'a dat numele de August, prin un senatus consult ; s'a decis ca jurul porților locuinței mele să fie decorate cu lauri și ca de asupra intrării se fie pusă o emună civică, și ca in Curia Julia să se pună un scut de aur, a căruia inscripție să amintiască că mi a fost dat de către Senatul și poporul roman in amintirea curajului, clementei, justiției, și pietății mele. Din acel moment eu am fost mai pre sus de cât toți in considerațiune, dar, in nici intr'o magistratură, n'am avut mai multă putere de cât colegul care o esercita impreună cu mine.» (Res gestae Divi Augusti, XXXIV).

***) «Se ingrijia a intra in Roma sau in vre un alt oraș, și a ieși, sara sau noaptea, pentru ca să nu deranjeze pe nime pentru ce-

această modestie, și se lăsau cu plăcere a fi amăgiți, pentru că simțiau o mare mulțumire a vedea că li lasă macar forma esternă a libertății. Noi însă știm că Republica ființa numai cu numele și că, în realitate, toată puterea era în mâna lui August.

§. 2. Puterile Impăratului.

¹⁶ În Ianuarie anul 27, Senatul i a dat lui Octavian titlul de *Augustus*. Așa 'l vom numi și noi de acum înainte. 27

Puterile Impăratului atiră de la titlurile ce i se dau și de la magistraturile cu care este investit.

a) Este numit *Imperator* pe zece ani ; și acest titlu are să i se mai reînnoiască din timp în timp. Până atunci tot magistratul când se afla în fruntea unei armate putea fi numit imperator. Mai mult încă, soldații aveau obiceiul de a acorda acest titlu generalului lor pe câmpul de luptă, în urma vre unei mari victorii. Dar titlul care se acordă lui August e cu totul altă ceva. Lui se dă ca un prenume și într'un chip permanent. E *imperium* în forma cea veche, puterea absolută militară. În virtutea acestui titlu, August are comanda supremă a tuturor forțelor de pe uscat și de pe marea. El poate declara război, încheie pace, ridică armate, trimite și primi ambasadori ; are dreptul de a zidi fortărețe, a crea provincii nouă, a pune impozite, a bate monedă, etc. Toate luptele se dau sub auspiciile lui și numai el are dreptul de a triumfa, pentru că numai în numele lui s'au câștigat victorii.

În virtutea puterilor sale de Imperator, August a dat armatei romane o organizare nouă. Această organizare era necesară pentru

---

remonii deșerte. Consul, mergea de ordinar pe jos ; sau în o literă descoperită. În zilele de recepțiune, admitea și oameni din popor, și primia cu cea mai mare afabilitate cererile ce i se adresau. Unui stăruitor care i dădea un memoriu tremurând, i impută glumind «ești cu atâta precauție ca și cum ai prezenta o monedă unui elefant». În zilele când Senatul era adunat, el nu saluta pe senatori de cât intruniți și șezând pe scaune, numind pe nume pe fie-care, fără ca nime să i aducă aminte ; când pleca și-l lua ziua bună tot în așa mod. Și făcea datoriile de prietină către o mulțime de cetățeni ; și nu încetă a lua parte la serbătorile lor de familie de cât la bătrânețe, după ce a fost într'o zi foarte incomodat de mulțime la o ceremonie de logodnă». (Suet, *Aug.* 53).

că disciplina suferise foarte mult în timpul luptelor civile și pentru că lumea romană avea nevoie de o forță militară însemnată pentru a se apăra în contra barbariei. După ce a stabilit în Italia și prin provinciile mai bine de 100,000 de veterani, August a împărțit restul soldaților în 25 de legiuni pe care le a înșirat de-a lungul fruntariilor imperiului. O legiune alcătuiindu-se din 6000 pedestri și 726 călări, imperiul avea la fruntarii aproape 170,000 de oameni, armată permanentă, cu obligațiune de a servi 20 de ani, întrebuințându-și tot timpul în lupte cu barbarii vecini sau, când luptele i dau răgaz, construind de-a lungul fruntariilor cetăți, valuri de pământ, poduri și drumuri militare *). Pe lângă această armată permanentă, mai erau tot pe atâția soldați aussiliari, luați dintre popoarele supuse, obligați la un serviciu de 24 de ani. Trăind departe de centrele de corupțiune din interior, în lupte neconținute cu lumea barbară, acești soldați cunosc numai datoria către steagul lor și către persoana Împăratului care i comandază, i plătește și li respătește pentru credința lor. Trăind în tabere întărite (castra stativa) și foarte rar schimbându-și locul, legiunile romane sunt avant-garda civilizațiunii în fața barbariei. Neobosiți în timp de pace ca și în timp de război, soldații romani au implantat adânc romanitatea, și până în ziua de astăzi, pe malurile Rinului ca și în confiniile deșertului Saharei; în deșerturile Arabiei ca și în mlaștinile Dobrogei; locurile pe unde a staționat o legiune romană sunt un izvor nesecat de monumente și inscripțiuni romane; după cum mai toate taberile lor au ajuns cetăți însemnate, cu timpul.

Pentru siguranța Romei și paza sa personală, August a întocmit nouă cohorte de pretorieni (9000 pedestri și probabil 2880 călări) cari ascultau de un *praefectus praetorio* și erau recrutați în Italia. În

*) «August credea că nu se cuvine unui general să lucreze cu precipitare și cu prea mare îndrăznială; de aceea repeta el adesea proverbul grecesc: «Grăbește-te încet» și pe cel alt: «Mai bine un cap prudent de cât unul temerar» sau în fine «Când faci bine faci totdeauna destul de repede». El mai zicea că nu trebuie întreprins un război, sau dată o bătălie, de cât când aștepti mai mult folos dintr'o victorie de cât pagubă dintr'o înfringere; pentru că, adăugea el «cel care într'un război primejduiește mult pentru a câștiga puțin, samănă unui om care ar păscui cu o undiță de aur, a cărei pierdere n'ar putea fi compensată prin nici o păscuire». (Suet. Aug. 25).

șine patru cohorte urbane și șapte cohorte de vigili erau însărcinate cu poliția Romei și cu serviciul de pompieri.

Mai erau flotile pe Rin, Dunăre și Eufrate și patru flote de resboiu la Ravena, Frejus, Misena și pe Euxin. Aceste flote erau însărcinate a face poliția mărilor. In colo, afară de o neînsemnată gendarmerie pentru paza ordinii publice in contra făcătorilor de rele, in tot interiorul imperiului român nu se aflau de feliu soldați ; și aceasta e una din minunile realizate de către acel minunat popor roman, ca să poată ținea sub ascultare atâtea popoare fără a avea nevoie de garnisoane. In toată Galia, d. e. nu erau nici 2000 de soldați.

b) Ca Imperator are *putere proconsulară* asupra imperiului întreg. El are dreptul a administra toate provinciile prin legații sei. Acest drept îl are necontestat. Dar credincios sistemului seu, el stăruie pe lângă Senat ca să i ia de pe umeri această grea sarcină. Când a văzut că Senatul se opune, atunci el s'a rugat ca cel puțin Senatul se bine voiească a împărți cu dînsul administrația provinciilor. Ceia ce s'a și făcut in modul următor. August și a rezervat provinciile de pe fruntarie lăsând sub administrația Senatului provinciile din interior. In aparență Senatul era foarte folosit.

Provinciile Senatului sunt cele mai bogate și cele mai liniștite. Guvernatorii lor sunt foarte considerați. Aleși prin sorți dintre foștii consuli sau pretori, ei poartă toți numele de proconsuli. Aveau 12 lictori cu fasce, haina senatorială și o leafă foarte mare, unia până la un milion de sestertii ; porniau din cetate cu o pompă foarte mare. Guvernatorii provinciilor imperiale păreau mult mai pre jos ; purtau numele de propretori și aveau numai 6 lictori. Erau luați dintre foștii consuli dacă aveau să comandeze mai multe legiuni, și dintre foștii pretori când era vorba numai de o legiune. Dar deosebirea e mare in ceia ce privește puterile acestor deosebiți guvernatori. Cei din provinciile senatoriale nu au nici un soldat sub comanda lor și atârnă și de Senat și de Împărat, pentru că acesta, in virtutea puterii sale proconsulare, poate da edicte in toate provinciile. Proconsulul are putere numai pe un an, pe când ai Împăratului sunt numiți pe 3, 5 sau mai mulți ani. Vra să zică in provinciile imperiale multă putere fără strălucire ; pe când in ale Senatului e multă pompă dar nici o putere. Autoritatea tuturor e nemărginită față cu provincialii ; dar

acum nu mai erau timpurile republicei. Acum întreg imperiul e considerat ca patrimoniul unui om. Împăratul are interes ca patrimoniul său să nu fie jefuit. Jafuri vor fi negreșit; dar vai de jefuitori! August e fără milă pentru cei cari despoaie provinciile. Situația acestora se îmbunătățește foarte mult, cum vom vedea.

e) În anul 24 August este scutit de către Senat de a se supune unor legi.

d) În 23 i s'a acordat *puterea tribunicie*, fără mărginire de timp și de loc. August va ținea foarte mult la titlul său de tribun al plebei, pentru că această magistratură făcea ca persoana sa să fie sacră și inviolabilă, pedepsindu-se cu moartea ori cine ar fi îndrăznit a se atinge de el prin fapt, prin graiu sau prin scris. El va avea dreptul de intercesie în contra tuturor magistraților, va putea convoca Senatul și adunările poporului, drept de coerciție asupra cetățenilor.

e) În anul 19 Senatul i a incredințat censura sub numele de *praefectura morum*.

f) În anul 10, la moartea lui Lepid, el luă dignitatea de *pontifex maximus*.

Astfel încetul cu încetul s'a format cea mai puternică autoritate despotică care a fost vre o dată concentrată în mâna unui om; și aceasta prin hotărîrea Senatului și a poporului roman, făcându-se oare cum silă lui August *). Așa d. e. în anul 23, el nu mai voise să fie ales consul. Se aleseseră alții. Dar, semn al mâniei zeilor: Tibrul inundă, o ciumă pustii Italia și foametea amenință Roma. Po-

---

*) «Supranumele de Părinte al patriei i s'a dat cu consimțământul unanim și fără de veste; mai întâi de către popor care spre acest scop, i a trimis o deputație la Antium, și care, cu tot refuzul său, i l'a dat a doua oară în Roma, alergând înaintea lui, cu ramure de laur în mână, într'o zi când el se ducea la spectacol; pe urmă în Senat, nu prin un decret sau prin aclamație, ci prin organul lui Valerius Messala, care i zise în numele tuturor colegilor săi «Ți dorim, Cesar August, ceia ce poate contribui la fericirea ta și a casei tale; dorind în același timp fericire eternă republicei și prosperitate Senatului care, în unire cu poporul roman, te salută Părinte al patriei». August, cu lacrimile în ochi, răspuse în acești termeni (pe cari i aduc tectual, ca și pe a lui Messala) «Ajuns la culmea dorințelor mele, Părinți Conscriși, ce aș putea să mai cer de la zeii nemuritori, de cât de a prelungi până la sfârșitul vieții mele această unire a simțimentelor voastre către mine?». (Suet. Aug. 58).

popul se revoltă contra Senatului care permisesese lui August să părăsască Republica. Acesta fu silit să primiască *cura annonae*, sarcina de a privighia la aprovizionările cetății. La alegerile consulare din anul 19 se întâmplară vărsări de sânge. August era în orient. Vra să zică cum lipsia el din Roma, cetatea era în primejdie de a cădea din nou în turburări. August e silit să primiască *puterea consulară pe viață*. Va avea numai titlul ; va lăsa altora funcțiunea. Roma era fericită să știe că el are macar numele de consul.

Aceste sunt puterile lui August, 20 de ani după bătălia de la Actium, 34 de ani de când, necunoscut în Roma, venise să ceară moștenirea părintelui său adoptiv. Republica tot există: Senatul deliberază, poporul alege, vechiul mecanism constituțional funcționează ; un lucru numai e schimbat: nimic nu se face fără voia lui August. Ca *princeps senatus* și ca tribun al plebei, el are inițiativa legilor în Senat și în adunarea poporului ; ca proconsul, tribun, prefect al moravurilor, el are dreptul de a face edicte ; întrebat din toate părțile imperiului asupra proceselor grele de rezolvit, el răspunde prin edicte, scrisori și rescripte imperiale ; ca pontifex maxim, el are dreptul a regula ceremoniile cultului, a supraveghia ideile nouă care voiau a se introduce și a privighia tot ceia ce privia religiunea. Și aceasta se numia în limbajul oficial : *restituta respublica*.

§. 3. Organizarea Administrației.

Vechiele magistraturi republicane nu mai corespundeau necesităților noului guvern: nu se putea governa o lume de opt-zeci milioane de locuitori cu magistrații aleși pentru o singură cetate. Prima nevoie a lui August era dar a'și întocmi noi magistrați, pe base cu totul deosebite de ale republicei. I trebuia oameni ai sei, devotați ideilor sale, numiți și revocați de cătră dînsul, funcționând un timp nedeterminat.

În jurul Împăratului era un *Concilium Principis*, un felu de Consiliu de stat, alcătuit din senatori, din foști magistrați, din membrii familiei imperiale și din prietenii intimi, cum erau Agrippa și Mecena. Înaintea acestui Consiliu se aduceau toate afacerile mai importante ale imperiului ; aici se discutau și se hotărau mai cu samă cestiunile relative la administrația provinciilor ; după cum din acest Consiliu ieșiau răspunsurile imperiale la deosebitele întrebări juridice care se pu-

neau de cătră guvernatorii nedumeriți. După organizarea din anul 13 a. Chr., acest consiliu a ajuns un fel de Înaltă Curte de justiție. Decisiunile sale aveau aceeași valoare ca și *Senatus consulte*. Membrii Consiliului se numiau în fie care an, dar, pe lângă că Împăratul alegea numai dintre persoanele vestite prin experiența și devotamentul lor, ei erau ajutați de cătră *Colegiul Prudenților*, bărbați cari se ocupau cu studiul dreptului. Acestor organe imperiale se datorește crearea acelei ramure de știință, pe care Romanii au perfecționat-o așa de mult și care se și numește *Dreptul Roman*. Guvernând o lume întreagă, cunoscând sute de legislațiuni și moravuri juridice, numai jurisconșulții romani, din compararea deosebitelor legi, au putut ajunge la ideea că, mai presus de legile pozitive ale diferitelor popoare, este o lege naturală, aceeași pentru toți oamenii, înaintea cărei *rațiuni scrise* trebuie să dispară ori ce necesități de timp și de rasă. Imperiul are onoarea de a fi lucrat foarte mult pentru știința dreptului roman.

Cancelaria imperială era incredințată în genere oamenilor din clasa călărilor, de multe ori libertilor imperiali, oameni fără pretențiuni dar muncitori, harnici și devotați nouelor idei.

Ca funcționari mai însemnați erau :

a) *Praefectus praetorio*, comandant al cohortelor pretoriene. La început sunt doi, luați dintre călari. Ei aveau numai comandă militară ; cu timpul înse ajunseră la mare putere. De la Tiberiu e numai un *praefectus* ; și autoritatea lui e așa de mare că ajunge a doua persoană în imperiu după Împăratul. De la sentințele pronunțate de cătră el nu se putea apela de cât numai la Împărat.

b) *Praefectus urbi*, pentru poliția capitalei cu jurisdicțiune până la 100 de mile afară din Roma. El primia apelurile în procesele civile ; avea mai toată jurisdicțiunea criminală ; avea dreptul de esiliu afară din Italia. Comanda cohortele urbane.

c) *Praefectus vigilum*, comanda cele 7 cohorte de vigili și avea sub privighierea sa liniștea Romei în timpul nopții și grija incendiilor.

d) *Praefectus annonae*. Până în cele de pe urmă timpuri ale imperiului roman, aprovizionarea cetății a fost una din cele mai însemnate griji ale Împăraților. Pentru aceasta August în organizarea provinciilor deosebise Egiptul. Această provincie se administra de cătră un simplu călar roman, cu însărcinarea specială de a întreține ordinea și liniștea, pentru ca griul Egiptului să ajungă regulat la Ro-

ma. Pentru aprovizionarea la timp și regulata distribuire, s'a instituit un funcționar deosebit, ales dintre călari, cu puteri însemnate în tot ceia ce privea funcțiunea sa.

Pe lângă acești 'nalti funcționari August a instituit așa numitele Epitropii sau curatele: *operum publicorum, aquarum, viarum, riparum et alvei Tiberis et cloacarum urbis*. Acești *curatores* erau luați printre foști consuli și censori și se simțiau foarte mândri a contribui, împreună cu Impăratul, la întreținerea în bună stare și construirea din nou a marilor lucrări de utilitate publică: monumente, apeducte, șosele, canalizarea Tibrului și a Romei, tot atâtea lucrări întreprinse în Roma, Italia și universul roman.

Noua administrație imperială reclama foarte mari cheltuieli. Le-fie guvernatorilor din provinciile erau însemnate; ale membrilor consiliului imperial de asemenea; deosebiții funcționari erau bine plătiți; armata costa foarte scump; și lucrările de utilitate publică, de și erau pe sama provinciilor, în realitate multe din ele sunt făcute cu cheltuiala Impăratului. Pe lângă aceste mari sume, trebuie să mai adăogim distribuțiile făcute la popor, darurile făcute armatei și construcțiunea de temple și monumente pentru infrumusețarea Romei. August era nevoit să se îngrijiască de o nouă organizare financiară.

Pe lângă vechiele venituri din timpurile republicei, August mai institui următoarele dări: 1°) 1 % asupra tuturilor obiectelor vindute în piață și la mezat, în Roma și în Italia (*centesima rerum venalium*); 2°) 2 % pe prețul sclavilor; 3°) 5 % pe succesiunile sau legatele care treceau peste 100,000 de sestertii (*vicesima haereditatum*). Mai erau 4°) Vămile în provincii, 5 % din valoare în unele, 2 ½ % în altele; pe lângă care trebuie a se mai adăogi tributurile provinciilor.

Aceste venituri se mai măriau prin: prăzile câștigate din război, confiscarea averilor celor condamnați, amende, averile rămase fără stăpin. Dar ori cât de mari erau aceste sume, ele erau întrecute prin: legatele lăsate Impăratului prin testament și *aurum coronarium*. August a primit de la amicii sei mai bine de 380 milioane de lei; și numai din Italia i s'a oferit într'un rând 35,000 de litri de aurum coronarium.

August înființă trei tesaure:

a) *Aerarium Saturni*, pus la dispoziția Senatului. Pe lângă veniturile din timpul republicei se mai vărsau aci și veniturile din pro-

vințiile senatoriale. Acest tezaur era administrat de către praefecti, și atrna tot de Impărat, macar că cu numele el era al Senatului.

b) *Aerarium militare*, la înființarea căruia August dăruie suma de 170 milioane de sesterții, orânduind ca să se verse în el veniturile de pe moșteniri și de pe lucrurile vândute. Din această casă trebuia să se plătiască suma ce se da soldaților cari și făceau terminul de serviciu (20,000 de sest. la pretorienii, 12,000 la legionari).

c) *Fiscus*, în sarcina căruia sta întreținerea armatei, a flotei și a materialului de război, lefii funcționarilor, alimentarea Romei cu grâu, cheltuielile pentru drumurile militare, poste și lucrări publice.

În fine mai era sub nume de *patrimonium Caesaris* un tezaur particular în care intrau veniturile domeniilor, minelor și întreprinderilor industriale și ereditățile importante. Egiptul făcea parte din domeniile patrimoniale a Impăratului.

Nu este peste puțină a determina exact suma veniturilor și cheltuielilor imperiului roman. Se crede însă că budgetul era aproape 350 de milioane de lei pe an. Sumă mică; dar nu trebuie să uităm că mai toate cheltuielile comunale și provinciiale erau în sarcina comunelor și a provinciilor.

August ținea foarte mult la buna ordine în finanțe. Pentru aceasta el avea obiceiul a publica un feliu de budget al imperiului. El restrinse sistemul contribuțiilor în natură; dar guvernul trebuia să aibă o bază sigură în ficșarea deosebitelor dări; pentru aceasta August continuă cadastrul început de către Cesar. Patru geometri greci măsurară imperiul roman în 24 de ani. Lucrările lor centralizate la Roma au fost coordonate de către Balbus, care scrisese regulamente agrare pentru toate provinciile. Agrippa presidase această mare operațiune; de aceea pe porticul care purta numele lui, un mappamund presentă imaginea redusă a lumii romane. Față cu aceste însemnate elemente statistice, guvernatorul unei provincii avea unde și studia provincia sa, mai înainte de a pleca să intre în funcțiune.

§. 4. Administrația lui August.

a) În Roma.

August voia ca instituțiunile imperiului să fie întărite prin reforme în moravuri și religiiune; și să se întocmească o aristocrație interesată la menținerea lor. Vechia aristocrație romană ființa numai

cu numele. El luă măsuri pentru a se alcătui una nouă, compusă din remășiștile vechielor familii, din magistrații cari se ilustraseră în funcțiunile lor și de unia dintre provincialii socotiți capabili. Această nouă aristocrație trebuia să aibă drept basă o avere mare. Pentru aceasta se și hotări ca ori ce senator să aibă cel puțin un milion de sestertii. Impăratul din banii sei ajută pe mulți barbați cari nu aveau această sumă. Acest *Ordo Senatorius* avea mari privilegii onorifice și materiale. Lui i se incredițau magistraturile și o mare parte din foloasele puterei. Era aproape ereditar, pentru că copiii senatorilor aveau, de tineri, drepturi mari. El institui o hierarhie regulată și regule ficse pentru funcțiunile publice, și 'și făcu o regulă nestrămutată de a le respecta el însuși. Această aristocrație era datoare să 'și țină rangul ; erau opriți senatorii a se presenta ca luptători în arenă ; și nu puteau contracta căsătorii nepotrivite cu rangul lor. Li acordă privilegii chiar și în materie criminală și titlul de *clarissimus* designa pe barbatul din acest ordin. August luă măsuri pentru a se da clasei călarilor însemnata ce o meritau. Reservă și lor unele din funcțiuni, locuri deosebite în teatru, distincțiuni în costume ; dar pedepsi pe cămătari și acordă favoruri celor cari urmau cu stăruință esercițiile din Câmpul lui Marte. Foarte gelos de dreptul de cetățenie romană, el urmări cu asprime pe cei cari usurpaseră acest drept și nu 'l acorda de cât cu mare băgare de samă celor cari 'l meritau. Punind sus lingă Impăratul, și aproape de ei, un număr de familii distinse prin averea, esperiența și tradițiunile lor nobiliare, August luă măsuri pentru îmbunătățirea morală și materială a claselor de jos. Ajutoare pentru săraci, distribuțiuni regulate de pâne și de bani, lucrări mari de utilitate publică pentru ca poporul să aibă ce munci, colonii în provinciile, eată tot atâtea chipuri, prin care August venia în ajutorul populațiunei muncitoare.

Prin aceste mijloace se asigura prezentul ; dar August avea ambițiunea de a intemeia ceva statornic pentru viitor. Pentru aceasta, el crezū că trebuiesc reforme mari care aveau să schimbe fața societății, și să o așeze pe temelii statornice. El a crezut că va trage foloase din renașterea simțului religios. Religiunea pierduse mult din puterea sa ; dar tot era un element conservator. Cele de pe urmă timpuri ale republicei aduseseră o schimbare în ideile religioase. Era un feliu de deșert moral, în care spiritele setoase de ideal, căutau să 'l găsiască până și în superstițiunile cele mai grosiere. Se introduseseră obiceiuri

curioase, cum era d. e. botezul de sânge numit *taurobol*, în care cel care se boteza se punea într'o groapă, așa ca să i curgă din cap tot sângele unui taur junghiat. Aceasta însemna, că tocmai în această lume lipsită de credință se simția mare lipsă de religie. În tot timpul domniei sale, August lucră foarte mult pentru a restaura religieua romană și a i da autoritatea pierdută. El luă foarte în serios titlul seu de mare pontifice. El zidi o mulțime de temple, cu care chiebtui sumi colosale ; ordonă a se celebra cu mare pompă vechiele serbători religioase, care căzuseră aproape în părăsire, cum erau : lupercalele, saturnalele, etc.: adause numărul preuților și mări privilegiile lor ; și, mai cu samă, introduse divinități nouă : *Venus genetrix*, *Mars ultor*, *Apollo Pallatinus*. Prin aceasta imperiul serbează într'un chip strălucit : pe mama familiei Julia și a poporului roman, pe zeul care a resbunat uciderea lui Cesar și pe Apollon protectorul special al lui August. Templul ridicat lui Marte era foarte splendid. Porticele care l încunjurau conțineau statuiele tututor oamenilor mari din istoria romană, în haine de triumfător : Imperiul nu se separa de tradițiunea republicană și August nu era gelos de marii republicani. Templul lui Apollon făcut din marmură de Carrara, era plin de capod'operile artei grecești și avea de asupra o statuă a soarelui pe un quadrige de aur. În porticele acestui templu erau două biblioteci, una latină și una greacă, biblioteci atât de laudate de cătră autorii vechi, în care se aflau și statuiele marilor scriitori. Această religie pentru care August a făcut atât de mult, la rândul seu s'a arătat recunoscătoare. Încă fiind el în viață, în mai multe provinții s'au ridicat temple în onoarea Romei și a Impăratului. Iar după moartea sa, August a fost trecut în numărul zeilor.

August se sili să iea măsuri pentru îmbunătățirea moravurilor. *)

*) « În al cincilea consulat al meu, prin ordinul poporului și al Senatului, am adaos numele patricilor. De trei ori am alcătuit listă Senatorilor. În al șeselea consulat al meu, am celebrat ceremonia censului, avînd de coleg pe M. Agrippa ; de patru-zeci și doi de ani nu se mai făcuse numărarea poporului roman. În această numărare, numărul cetățenilor romani s'a ridicat la 4,063,000. Am făcut aceiași operațiune de a doua oară singur, cu putere consulară, sub consulatul lui C. Censorinus și a lui C. Asinius ; în această numărare am numărat 4,233,000 de cetățeni romani. Am făcut un al treilea recensiment cu aceiași putere, avînd de coleg pe fiul meu Tib. Caesar, sub

Erau negreșit în imperiul roman foarte multe familii onorabile ; după cum, de sigur, foarte mulți oameni trăiau din munca lor și contribuiau cu activitatea lor la strălucirea imperiului. Dar în Roma, și mai cu samă în clasele de sus, domnia o mare depravare. Barbații trăiau mai mult în celibat, sau se despărțeau cu foarte mare ușurință. Se zicea că femeile numărau anii după barbații cari i au avut, și nu după numele consulilor. Aceasta ar fi putut aduce distrugerea familiei. August căută să iea măsuri. *) Știa el negreșit, că moravurile nu se schimbă prin legi și prin ordonanțe imperiale ; dar credea, că într'o societate în care opinia Împăratului era o mare putere, tot s'ar putea aduce oare care îmbunătățire prin recompense și prin pedepse. Prin o serie de legi, August : pedepsi seducțiunea prin confiscarea a o parte din averi, pedepse corporale sau esil ; adulterul prin dreptul barbatului de a ucide și prin oprirea femeiei de a mai contracta căsătorie cu un om liber. El garantă averea femeiei credincioase în contra puterei discreționare a barbatului și scuti pe mama de familie de tutela agnaților. În anul 18 el propuse *lex julia de maritandis ordinibus* ; dar Comițiile o respinseră. Poporul roman găsi destulă energie pentru a și apara vițiile ! După 15 ani tocmăi, August făcu legea *Papia Poppaea*. Prin această lege : căsătoria era considerată ca o datorie către stat ; cei cu copii aveau onoruri și privilegii ; celibatarii erau mai greu pedepsiți pentru vine de cât cei fără copii ; un celibatar nu putea primi

---

consulatul lui Sex. Pompeius și a lui Sex. Apulleius, și numărul cetățenilor numărați data aceasta a fost de 4,937,000. Prin promulgarea de legi nouă, am făcut să renască exemplele strămoșilor noștri, pe care cetatea noastră începuse a le uita, și am dat eu insumi posterității mai mult de un exemplu pe care va trebui să caute a le imita.» (Res gestae Divi Aug.)

*) «Se plângeau într'o zi în Senat de necuviințele de tot feliul ale femeilor și ale tinerilor, care necuviinți erau cauza că nu prea aveau tragere de inimă spre căsătorie ; se cerea Împăratului ca să facă ceva. El răspunse că a făcut ceia ce era mai necesar și că cele alte nu se pot regula toate tot în așa chip ; dar, Senatorii tot insistând, el li zise că era treaba fie căruia a și povățui femeia cum se pricepe și a i da sfătuirile cuviincioase, cum făcea și el. Aceste cuvinte adaosera încă la nerabdarea generală, și toată lumea voia să știe care erau consiliile ce da el Liviei. Ast fel August fu adus, fără voia lui, a și spune părerea asupra straielor și gătelelor femeilor, asupra feliului cum trebuie să apară ele în public, asupra virtuților ce se cade să le aibă.» (Dion. Cass.)

moștenire de la un străin, și cel fără copii putea moșteni numai pe jumătate; consulul care avea mai mulți copii lua el întâi fascele consulare și și alegea provincia; fie care copil dădea dispensă de un an în stagiul magistraturilor; trei copii scutea de ori ce sarcini personale și dădea drept la distribuțiile gratuite. În fine, o lege sumptuară lovia în lăscul esagerat al mesei și limita cheltuielile prea mari pentru jocurile publice.

Pentru îmbunătățirea moravurilor, August a făcut apel la scriitorii timpului său. *Horatiu* care luptase în contra sa la Filipii, *Virgiliu* care fusese isgonit de pe mica sa proprietate în timpul triumviratului, *Titu Liviu* căruia în tot d'a una i s'a zis *Pompeianul* pentru opiniunile sale republicane, sunt atrași de cătră Mecēna, onorați de cătră August cu amicitia sa și indemnati să îl ajute cu geniul lor; alți scriitori se strâng în jurul său pentru a conlucra împreună cu el, și a da astfel *Seculului lui August* și o strălucire literară și artistică. Cel mai însemnat dintre dinșii, *Virgiliu*, cântă în *Georgicele* și *Bucolicile* sale viața câmpenească, traiul sănătos, moral și independent al omului de la țară, departe de corupțiunea orașelor, în fața naturii și a zeilor; iar în *Encida* sa, scrisă de sigur sub inspirațiunea lui August, el descrie aventurile lui Enea, până la așezarea sa în Italia, arătându-ni în tot d'a una pe eroul său: pios, supus zeilor, ajungându-și scopul numai, pentru că nici odată n'a stat un minut la îndoială a se supune voinței divine. Pe când *Virgiliu* arata Romanilor dulceața vieții câmpenești și i indemnă a fi recunoscători barbatului superior, care li a dat putința de a trăi astfel; pe când el dovedea, în o poezie sublimă, că numai religiunea și supunerea la decretele zeilor aducea fericirea individelor și a popoarelor, amicul său, filosoful *Horatiu* nu înceta de a predica concetățenilor săi, că adevărata fericire constă în liniștea ferită de ori ce agitațiuni, în acea *aurea mediocritas* care trebuia să fie ținta omului cuminte, viață fericită care se datorește mai cu samă lui August. Pe de altă parte, *Horatiu* satirează fără milă viciile contimpuranilor săi și contribuie, și pe această cale, la opera lui August. Alături cu acești doi poieți, istoricul *Titu Liviu*, avînd la îndemână, în biblioteca imperială, toate izvoarele necesare, scrisese acea nemuritoare istorie romană în 142 de cărți, în care respiră un patriotism foarte viu, ceia ce plăcea lui August; pentru că reînvierea patriotismului făcea de asemenea parte din sistemul său.

Zece ani după întemeierea imperiului, August ordonă să se celebreze cu o pompă extraordinară *jocurile seculare*.

b) In Provinții.

August a petrecut foarte mult timp prin provincii, căutând să se încredințeze prin sine însuși despre starea și nevoile lor. Din cei optspre-zece ani de la începutul imperiului, el a lipsit din Roma mai bine de unspre-zece. Călătoriile lui s'au însemnat prin înbunătățiri de tot felul. Vom arata pe scurt activitatea lui în această privire.

Galia. După ce liniști prin generalii sei pe Aquitanii și Belgii cari se reseculară, August introduse divisiuni administrative nouă ; fundă mai multe colonii latine alcătuite din Italieni ; colonii de cetățeni în Narbonesea, care ajunsese un centru de romanizare pentru toată Galia ; ficsă mai cu dreptate imposibilul și asigură comunicațiunile cu Galia prin înfrângerea Salasilor și fundarea mai multor colonii, între care Augusta Taurinorum și Augusta Praetoria. Pentru liniștea Galiei, el se văzu nevoit a persecuta religiunea Druizilor : opri sacrificiile sângeroase, lipsi de cetățenie pe cei remași credincioși acestei religiuni ; dar, sub cuvânt că sunt tot aceiași zei, deosebiți numai prin nume, el ridică temple mărețe și altare la divinități, care purtau de o parte numele gal și de ceia altă nume roman. Pentru ca să facă pe Gali să și pieardă nădejdea de ajutoare din Germania, el stabili pe fruntarii opt legiuni cu o flotilă pe Rin și ridică mai bine de 50 de castele pe malurile acestui fluviu.

Spania. Asturii și Cantabrii cari tot mai neliniștau pe Romani fură zdrobiți. Agrippa i au obligat să părăsiască munții lor și să se strămute în câmpii. Numai așa s'a liniștit Spania. August întemeiă aci colonii nouă : Virtus julia, Claritas julia, Felicitas julia, etc. în amintirea lui Cesar. Gades și o mulțime de orașe luară numele de Augusta. Civilizația inceptu a înflori repede ; iar Spania recunoscătoare i ridică altare.

Africa. August trimise colonii nouă în Cartagena ; dădu Maurilor un rege național, pentru că li se păreau nevrednici de o administrație romană și trimise o armată să pedepsiască pe Getuli, cari se revoltaseră pentru că Romanii nu mai voiau să i guverneze.

Grecia. După ce regulă afacerile Siciliei, August trecu în Grecia. Trimise colonii noi la Corint ; întemeiă sau ajută cetățile Nicopolis,

Patras, Corint ; construi calăa Egnatia care pleca din Dyrachium și, după ce trecea prin Tesalonic, ajungea in Tracia și restabili consiliul Amficionic.

Asia. August vizită cetățile principale punind toate la cale ca un adevărat stăpân ; puse și iertă tributuri ; mări teritoriul regelui Cappadociei ; depuse pe regele Comagenei ; și lăsă lui Irod Iudea « considerând, zice Strabone, pe regii aliați ca membri ai imperiului roman. »

Starea fericită a Imperiului era răvnită de popoarele aliate. Ele implorau ca o onoare a fi admise in numărul supușilor. Locuitorii din Comagena, Iudeii, după moartea lui Irod, se rugară să fie uniți cu provincia Syria.

Egiptul era guvernat de cătră Corneliu Gallu, amicul lui Virgil și a lui August ; dar fiind că din pricina hoțiilor lui, locuitorii au fost nevoiți a se revolta, revolta au fost nădușită : iar Gallu, condamnat la esil, se ucise de desperare. Sub guvernătorii următori, Egiptul ajunsese foarte in floritor și deveni din nou centrul comerțului cu Africa și India. In îndelungatele sale călătorii August a ajutat mii de orașe ; intr'un an a plătit din banii sei tot impositul Asiei ; a inapoiat cetăților grecești capod'operile răpitate ; pe altele le a plătit in bani. Provinciile au ajuns sub el oameni mari.

Când ne uităm la binefacerile revarsate de cătră August asupra provinciilor, înțelegem câtă dreptate avea istoricul evreu Iosif Flaviu care zicea : « Numai D-zeu singur a putut ridica poporul roman la un așa de mare grad de fericire și de putere. O revoltă in contra lui ar fi o revoltă in contra lui D-zeu. »

Armenii se rugară să li se dea ca rege Tiridate care era crescut la Roma ; Parții spăimântați, renegară gloria lor trecută și inapoiară trofeele lor : captivii și insigniile legiunilor lui Crassu. Fruntarea Eufratului era in siguranță, mulțemită statelor vasale și celor patru legiuni cantonate in Syria.

Popoarele vecine cu Imperiul și chiar cele mai departate, cum erau Scythii și Inzii, se grăbiră a trimite ambasade, pentru a intra in legături de prietinie cu marele Imperiu de la apus.

La anul 30 hotarele republicei erau : Rinul, munții Alpi și munții Emus in Europa ; la moartea lui August ele se întinseseră până la Veser, toată Dunărea de la isvor până la vărsarea ei in marea Neagră. In timpul domniei sale August a întins dar cu mult marginile

imperiului. Pentru aceasta a fost nevoit să poarte o mulțime de resboaie. Inse mai înainte de a ne ocupa cu resboaiele din timpul întăului Impărat, vom căuta să cunoaștem de aproape *Popoarele germanice*, fiind că de pe acum se începe acea luptă de moarte între lumea germanică și lumea romană, luptă care are să se sfârșiască prin surparea Imperiului roman.

§. 5. Germanii.

Dincolo de Rin și Dunăre trăiau o mulțime de populațiuni care se numiau de cătră Romani cu numele generic de Germani. Nu se cunoaște etimologia acestui cuvânt; poate că insamnă «oameni resboinici». Germanii nu cunoșteau acest nume; nu aveau un nume comun; tocmai mai târziu au început a întrebuința ei numele de Teutoni, Deutsch *). Nu aveau un nume comun pentru că nu alcătuiau o națiune și nu era între ei nici o unitate. Ei formau mai bine de patru-zeci de popoare absolut independente și fără nici o le⁴⁰gătură între ele. Popoarele aceste erau de aceeași rasă cu Galii, Italianii și Elenii; trăiseră odinioară în Asia Centrală și făceau parte din grupul de popoare numit indo-germanic. S'au deosebit cu totul, în cursul timpurilor, de frații lor; au ajuns cu totul străini de ei; cu toate aceste fusese o vreme când trăise la un loc având aceeași limbă și religione. Cele alte popoare așezate într'un climat mai favorabil, și în regiuni mai apropiete de centrele de cultură, făcuseră mari progrese în civilizațiune; pe când Germanii, veniți mai pe urmă în Europa și așezați sub un climat mai aspru și pe un pământ acoperit de păduri și mlaștine, rămăseseră în privirea culturii cu o miă de ani în urmă.

Religiunea lor e vechia religione a popoarelor arice; ei adorau

---

*) «Eu mă unesc cu părerea aceloră cari cred că popoarele Germane nu s'au corcit de fel prin nici o incuscrine cu popoare străine, ci că au ramas o ginte originară, curată și semine numai și însăși. De aci vine că, de și numărul Germanilor este foarte mare, structura corpurilor este aceeași la toți. Toți au ochi amenințatori și albastru, păr roș, corpuri mari, bune însă numai pentru atac, fără a avea aceeași răbdare la lucru și la osteneli; cu totul necapabili a suferi setea și căldura cea mare a soarelui, dedați cu frigul și cu foamea prin climă și pământ». (Tacit. *Germ.* 4).

pe soarele care luminează și încălzește, pământul care nutrește și sabia care omoară. Religione primitivă și credinți vagi, care dădeau preuților foarte mari puteri. Ei presidează adunările, au dreptul de a pune în lanțuri și de a pedepsi cu moartea; dar mai cu seamă, aveau cumplitul drept de escomunicare prin care isgoniau pe vinovat de la ceremoniile religioase. Tot mai întrebunțau încă sacrificiile umane; aveau auspicii ca și Romanii și Grecii, și profetesele lor erau tot așa deenerate ca și druidesele la Gali. Nu aveau temple și idoli lor erau foarte grosolani. Nu aveau nici măcar noțiunea de artă. Cu toate acestea nu erau selvatici. Nu erau nomazi. Se deosebeau de popoarele barbare pentru că aveau locuințe fixe. Ei pierduseră ori ce amintire despre venirea lor din Asia, pentru că se credeau autochtoni în Germania. Se ocupau cu agricultura; iubeau pământul și li plăcea a sta pe loc pe câtă vreme puteau trăi în liniște; numai în cazuri grave părăsiau pământul pe care se așezaseră. Agricultura lor era în adevăr foarte înapoiată, dar se nutreau cu grâu *). Și construiau case; aveau sate, și chiar locuri întărite; nu cunoșteau însă cetățile, în forma lor greacă sau romană.

Ca la toate popoarele din lumea veche, la Germani populațiunea era împărțită în mai multe clase. Erau sclavii, pe cari stăpânul i putea vinde sau ucide după plăcere. Cea mai mare parte dintre sclavi erau oameni lipsiți de pământ, ocupându-se cu agricultura și obligați a da stăpânilor cea mai mare parte din recoltă, adică cum erau Iloții în Sparta. Mai pre sus de cât sclavii erau Liții, o clasă de liberi foarte aproape de sclavi. Oamenii liberi se împărțiau și ei în nobili și simpli liberi. Nobilimea era ereditară și avea pretențiunea a se trage din zei; de aceea și era ea investită cu un caracter

*) «La Germani, nime nu are o întindere determinată de pământ ca proprietate a sa; ci magistrații și capii în fie-care an dau familiilor și adunărilor de oameni, cât pământ și în ce loc li se pare mai bine, și peste un an i constrâng a trece aiurea... Pentru state cea mai mare laudă este, a avea împrejurul lor cât mai întinse pustii cu pământurile devastate. Aceasta cred propriu al virtuții, ca vecinii să fie alungați și să-și lase agrii lor, și ca nimine să nu cuteze a sta aproape de dinșii... A viola pe oaspeții ei nu cred legiuit; pre aceia cari, pentru ori ce cauză vin la dinșii, i apără de injurie și i au inviolabili; casele tuturor li sunt deschise și mâncarea li se dă în comun». (Caes. B. G. VI, 22, 23).

sacru. Ca și vechii patrici romani, nobilii germani erau în același timp preuți și resboinici. Legendele scandinave ni spun că zeii ineseși au împărțit pe populațiunea germanică în trei caste. Ei au hotărât ca sclavul «cu fața neagră, cu mânilor aspre și crăpate, cu spatele încovoiate» să «lucreze pământul, să sece mlaștinile, să păziască caprele și porcii». Ei au făcut pe omul liber «cu ochii strălucitori, cu fața colorată» care știia «a imblinzi tauri, a fabrica plugul, a construi case, a întocmi grinare». Din D-zeu a ieșit nobilul «cu fața rumenă, cu privirea pătrunzătoare ca a unui zmeu» căruia i place «să învîrtiască lancea, să indoaie arcu, să călăriască cu îndrăzneală; el stăpânia în deplină proprietate câmpurile ereditare și casa strămoșilor; numai el cunoștea Runele, riturile sacre și sborul paserilor».

Familia era constituită la Germani cum fusese la toate popoarele de aceeași rasă. Ea era un grup întins și compact, în care intrau oameni liberi, clienți, tovarăși, liși și servitori. Familia alcătua un corp așa de nedivisibil că la judecări ea se înfățișa grămadă și toți membrii familiei erau răspunzători solidar de datoriile sau greșelile unui singur membru; în resboiu de asemenea mergeau grămadă cu toții. Ea era supusă părintelui de familie cum fusese în Grecia și la Roma, în cele întâi timpuri.

Pe timpul lui August, Germanii nu mai trăiau în triburi. Ei formau state și popoare. Ba încă unele erau foarte mari, întrecând cu mult pe vechiele cetăți din Grecia și Italia. Bructerii, d. e., puteau pune 60,000 de oameni pe picior de resboiu *); Cheruscii, Chaucii, Marcomanii, Suevii, erau și mai puternici încă **). Istoricii Tacit

*) «Pre lângă Teneteri dădeai odinioară și preste Bructeri; acum se vorbește să fi emigrat Chamavii și Angrivarii, după ce s'au gonit și stărpit de tot Bructerii prin concursul națiunilor vecine; sau din ura contra trufiei lor sau din pofta de prădare, sau din oare care bună voință a zeilor cătră noi; căci zeii ne au învrednicit a vedea cu ochii lupta lor. Peste șese-zeci de mii căzură morți nu de armele și de proiectilele noastre, dar, ceia ce este mai mareș, spre priiveștea plăcută a ochilor noștri. O! dea zeii ca la aceste popoare, dacă nu iubirea cătră noi, cel puțin ura între sine să dureze; de oare ce, în mijlocul evenimentelor ce aduc imperiul spre peire, soarta nu ni poate aduce un mai mare bine de cât ținînd desbinați pe inimi». (Tacit. *Germ.* 33).

**) *Suevii*. «Ei, se zice, au o sută de ținuturi, din care, în tot anul, scot din fie-care câte o miă de oameni înarmați, pentru a se

numeră o mulțime de popoare germanice pe lângă cele de mai sus: Batavii, Cattii, Chamavii, Quazii, Gothonii, etc. Mai bine de patruzeci de popoare locuiau întinsa Germanie până la hotarele Sarmaților și se mișcau cu greu în această vastă regiune. «Ei nu numai că ocupă solul, zice Tacit, dar 'l și umplu». Afară de câteva păduri neștrăbătute, nu erau alte locuri deșerte. Sunt așa de deși că sunt în lupte necontenite pentru o câmpie, o ocnă, sau un riu *).

Statul german e un corp organizat, alcătuit din mai multe grupuri, numite cantoane, care, și ele, trăiesc cu o viață proprie. Fiecare canton se împarte în mai multe sate. Satul nu e adesea decât o familie mare încunjurată de numeroși servitori, guvernat de cătră capul familiei; cantonul pare a fi fost administrat de cătră adunarea capilor de sat. Germanii aveau regi și dinastii regale. Acești regi se trăgeau din cele mai nobile familii **). Puterea regală nu e-

oști afară din țară.... Viețuesc nu cu mult griu, ci cea mai mare parte cu lapte și carne, și se ocupă cu vinătoarea, care ocupațiune, împreună și cu genul mănării, și cu esercitarea de toate zilele, și cu libertatea vieții, li disvălesc puterile și face din ei oameni cu corpuri de o mărime enormă. Ei au ajuns la acea deprindere ca, în locuri friguroase, să nu aibă alte vestimente de cât piei, și să se scalde în riuri.... în luptele de călărime, ei sar adesea de pe cai și se luptă din picioare....e mai rușine a se servi cu șele.... vin nu lasă a se împorla la dinșii, fiind că ei cred că prin această băutură oamenii se moleșesc. Pământuri mari și deșerte li pare un titlu de glorie pentru națiunea care au făcut acele pustiiri: este o dovadă că multe popoare nu au putut rezista armelor lor. Se zice că dincolo de țara lor, spre răsărit, au făcut un deșert în întindere de 600,000 de pași. (Caes. B. G. IV, 1, 2).

*) «Locuiesc despărțiți și depărtați după cum li a plăcut o fințină, un câmp sau pădure. Satele nu le așază după datina noastră ca clădirile să fie vecine sau lipite una de alta; fie-care și încunjură casa cu un spațiu deșert, sau cu un mijloc în contra focului, sau pentru că nu au altă cunoștință de arhitectură. La ei nu sunt în usnici pietrele tăiete și cărămizile, ci la toate întrebunțază material nelucrat, necăutând la frumuseță și grație.

Duc o viață îngrădită cu gardul rușinei, necorumpându-se nici prin scene teatrale invenitoare, nici prin ospete aprinzătoare de poftă». (Tacit. *Germ.* 16).

***) «Regii se aleg după nobilitate, ducii după bravură. Regii n'au putere nețermurită sau arbitrară; și ducii sunt mai mult ca să dea exemplu, de cât ca să comande: dacă sunt repede determinați, dacă s'nt înțelepți și dacă se bat în frunte: atunci comandă prin ad-

ra nemărginită, pentru că erau în vechea Germanie două puteri rivale regalității. De o parte erau preuții cari aveau mare autoritate asupra populațiilor ușor crezătoare și cari aveau o parte din puterea judiciară. Pe de altă parte erau capii mai mici, capii de canton «princiipi prin dreptul de naștere» și capii de bande resboinice, în jurul cărora se strîngeau o mulțime de clienți și de soți de luptă, rămîind sub ascultarea lor și în timp de pace. Preuții și aristocrația aceasta erau mai puternici de cât regii.

Germanii aveau două feluri de adunări. Fiind că regele nu putea întreprinde nimic fără consimțimîntul preuților și a capilor, el era dator să se consulte cu ei, și nu putea governa de cât conformîndu-se părerii lor. Era dar în jurul regilor un fel de senat aristocratic. Mai erau, pe urmă, adunările tuturor oamenilor liberi. Nu se putea face nici o lege, nu se putea întreprinde nici un resboiu, fără consimțimîntul acestei adunări generale. Aceste adunări nu se țineau la zile fixe, ci începeau când se găseau mai mulți adunați. Nu se prea grăbiau a veni la adunare, ba chiar era un semn de libertate a veni tîrziu. După ce se intruniau, ei ascultau în tăcere propunerile regiilor sau ale capilor. Refusul se manifesta prin murmure, iar aprobarea prin zingănitul armelor. Cum se vede, mai mult numai regii și capii discutau în realitate *). Așa că adunările generale ale Germanilor

mirațiune. Altmintrelea nimărui nu i este iertat nici a pedepsi cu moarte, nici a pune în fiare, nici a bate măcar, fără numai preuților; și aceasta nu ca pedeapsă, nici pentru că a zis ducele; ci ca din voia zeului, carele, cum cred ei, apără pre cei ce se bat.... Dar chipul cel mai energic prin care se inflăcărează ei la bătaie este că turma de călăreți, sau ceata de pedestri, nu e formată din adunături de oameni după întimplare, ci din părinți și din rudeni; apoi că familiile lor, lucrul cel mai scump, sunt aproape, în cât se aud urletele femeilor, țipetele copiilor. Aceștia sunt pentru tot luptătorul marturii cei sfinți, lăudătorii cei mai mari. La mame, la soții, și duc ei ranele, și acestea nu se înfiorează a le numera și a le examina; și de mîncare și incurajeri duc ele luptătorilor». (Tacit. *Germ.* 7).

*) »Despre afaceri mai mici se consfătuiesc căpiteniile, despre cele mai mari totî... Ei se adună la zile anumite, la lună nouă sau la lună plină... Adunații șed, când li place, înarmați; se face tăcere prin preuți, cărora li compete atunci și dreptul de a infrîna prin pedeapsă. Apoi vorbește regele sau unul din căpitenii, nu cu putere de poruncitor, ci cu vaza unui sfătuitor, după cum cere de la fie-care etatea, nobilitatea, meritele militare sau elocvența sa. Dacă propunerea nu e

ni le am putea inchipui alcătuind două grupuri: într'o câmpie, mulțimea resboinicilor liberi; sub un cort sau pe o înălțime, regele incunjurat de preuți, de capi, de toți cei mari. Adunarea cea mică a deliberat cu multe zile mai înainte, și când s'a intrunit cea mare, aceasta nu are de cât să și arăte aprobarea sau desaprobară sa. Câte o dată nu era rege în fruntea poporului; dar în tot d'auna erau regi mai mici, căpiteniile cantoanelor.

Cei cari aveau în mână autoritatea, aveau și dreptul de a judeca. Crimele mari erau judecate înainte adunărilor; delictele și neînțelegerile private înainte unor judecători, designați în adunare. Acești judecători ambulanți cutrieră cantoanele și judecă incunjurându-se de ajutoare luați dintre locuitorii acestora. Pedepsa cu moartea esista la Germani. Se pedepsiau cu moartea crimele în contra societății, chiar și lașitatea pe câmpul de luptă. Pedepsa era pronunțată de cătră preuți și culpabilul era jertfit zeilor. În crimele de ordine privată, nu se amesteca nici Statul nici religiunea. Familia jiginită era datoare să le urmăriască. Fiul victimei putea cere moarte pentru moarte sau a se impaca cu asasinul, primind o rescumpărare în bani.

Dreptul civil al Germanilor era asemenea cu al vechilor Ari. Barbatul și cumpăra femeia în semn că părintele nu mai are nici o autoritate asupra ei. Femeia era în o vecinică tutelă; moștenirea, cel puțin a pământului, trecea la băeți și nu la fete. Judecata lui D-zeu se întrebuinta la Germani; obiceiul ca rude și amici să jure înainte judecătorilor în procese civile; aceste obiceiuri germanice le găsim și la frații lor.

Deosebirea între Germani și Imperiul roman este că, ei fiind cu mult mai inapoiati, se părea că se bucură de o mare libertate. Adevărat, puterea regală era slabă, pentru că era mărginită prin autoritatea foarte mare a nobilimei; dar Germanii aveau prea puțină libertate și independență: mai fie-care german avea un stăpân. (Fustel de Coulanges, *Hist. des institutions de l'Ancienne France*, I, 283—305).

nu e primită, e respinsă prin murmure; dacă li place, apoi o aprobă prin sunetul scuturilor. Aplausul cu armele este la dinșii consimțimintul cel mai onorabil. Înainte adunărilor se pot aduce și cauza de judecată pe viață și moarte.... Tot în aceleași adunări s'aleg și căpiteniile care judecă prin cercuri și prin sate». (Tacit. *Germ.* 11).

§. 6. Resboaiele lui August.

În anul 19 templul lui Janus era închis de 6 ani. La toate fruntariile era pace. În lăuntru anarhia fusese învinsă și legi înțelepte legitimau puterea lui August. Iulia, fiica împăratului, era înțeleaptă, cărmuită de energicul Agrippa; copiii ei Caius și Lucius erau adoptați de către August; Tiberiu și Drusu, fiii Liviei, erau plini de talente; Agrippa în fine era asociat la Imperiu. În această stare era lumea romană și casa lui August când încep luptele cu Germanii.

În anul 17 Sicambrii, Usipeții, Tencterii trecură Rinul, bătură călărimea romană și luară steagul unei legiuni. La acest atac fără de veste, barbarii se repeziră de toate părțile asupra imperiului. Istria și Macedonia fură invadate. August luă măsuri energice. El plecă în Galia; Agrippa fu trimis în resărit; iar legații imperiali din Pannonia, Noric și Tracia, țeri care nu de mult fuseseră cucerite, sdrobiră pe barbari și i alungară dincolo de Dunăre. Germanii deșartă Galia, pe când Drusu și Tiberiu bat și supun pe Reți. Intreaga regiune până la Dunăre fiind supusă, cetățile Augusta Vindelicorum și Carnuntum au misiunea de a ținea în frâu țerile cucerite.

După întoarcerea sa din Galia, August lăasă în această provincie pe fiul seu vitreg, Drusu. Acesta și atrase pe provinciali prin blândea și înțelepciunea sa. Apoi întreprinse o expediție în Germania. El puse de săpă un canal între Rin și lacul Flevo, apoi intră pe Ems, atrase pe Frisoni în partea sa, bătu pe Bructeri și ajunse la gura Vesperului. Chaucii și Cattii se dădură în partea Romanilor. În anul 11 el întreprinse o nouă expediție în Germania; pe când Pisone bătea pe Bessi, supunea pe muntenii din Emus și infricoșă pe Daci; iar Tiberiu, fratele lui Drusu, devasta Panonia, desarma pe locuitori și vindea ea sclavi o mare parte din populațiune.

În anul următor August veni în Galia; organiză provinciile Germania prima și secunda; construi 50 de forturi care se rezemau pe cetățile Maynz, Bonn și Castra Vetera; făcu poduri pe Rin apărate de o flotilă și începu întăririle din muntele Taunus care avea a se întinde până la pădurea Hercynică; el așeză o mulțime de coloni Gali în Suabia și fundă cetatea Rauracilor (Bassel) care trebuia a închide deschizătura dintre Jura și Vosgi; în timpul acesta fiii sei Tiberiu și Drusu băteau pe Dalmați, Daci, Sicambri și Cattii. Provinciile de la

Dunăre erau bine întărite și cetățile Sirmium, Siscia și Salone ajunseră centrele de unde se împrăștiia cultura și influența romană.

În anul 9 Drusu adună oștirea lui Mainz, intră în țara Cattiilor pe care i învinse, apoi isgoni pe Marcomanii cari trăiau pe lângă Main, intră în țara Cheruscilor și ajunse până la Elba. Fînd că se apropiia iarna, el se grăbia a se retrage în cantonamentele sale, când muri în urma unei răni căpătată din căderea de pe cal. Era de 30 de ani. Moartea lui a fost o mare nenorocire pentru imperiu; pentru că numai el ar fi putut poate supune și pacifica Germania. Agrippa murise trei ani mai înainte.

August veni pentru a patra oară în Galia, unde primi deputați-uni de la toate popoarele germanice. El însărcină pe Tiberiu să intre în Germania. Acesta bătut pe Sicambri, strămută în Galia 40,000 dintre ei, așază o parte dintre Catti în insula Batavilor cu condiție ca se serviască în armatele imperiale. August se întoarse la Roma și închise templul lui Janus. Tiberiu mai intră de două ori în Germania și iernă pe pământurile dușmanilor. Aceasta era mai primejdios pentru Germani de cît expedițiunile militare, pentru că civilizația începuse a ataca vechiele lor moravuri. Comerțul li face cunoscute o mulțime de obiecte și produse de ale artelor păcei; ei încep a dori o viață mai dulce; mulți dintre capii lor călătoresc la Roma și se întorc devotați Romanilor *). Marcomanul Marbod vizitase și el Roma. Uimit de atîta strălucire el se hotărăște a se folosi de ceia ce văzuse și a constitui un puternic imperiu german. El făcu pe conaționali

*) «Eram cu tabăra lângă Elba. Malul opus, strălucitor de armele dușmanilor, la cea mai mică mișcare a vaselor noastre, era părăsit de cătră ei. Un bătrîn, cu o talie majestoașă, din o familie de frunte, judecînd după bogăția costumului seu, se suie în o luntre făcută dintr'un arbore găurit, cum e obiceiul locului; apoi, mînînd singur luntrea, înainte până la mijlocul fluviului, și ceru să i se permită a se cobori pe malul ocupat de cătră trupele noastre, ca să vadă pe Cesar. I s'a dat voie. Atunci, oprind luntrea, contemplă multă vreme pe Cesar (Tiberiu) în tăcere: «Sunt nebuni resboinicii noștri, zise el. De departe ei vă onorează ca pe zei, și de aproape ei preferă mai de grabă a se teme de armele voastre de cît a se încrede bunei voastre credinți. Cît pentru mine, Cesar, 'ți mulțumesc de favoarea ce mi ai acordat; căci acei zei, pe care i cunoșteam numai din renume, astăzi i am văzut. Ziua aceasta este cea mai fericită din viața mea; ea a îndeplinit toate dorințele mele». (Vell. Paterc. II, 107).

sei să se așeze în Bohemia. Apoi 'și întocmi o gardă, și construi o cetate puternică ca reședință; și întocmi după sistema romană o armată de 70,000 pedestri și 4000 călari; și supuse pe Suevi, pe Semnoni și Longobarzi. August ordonă lui Tiberiu să înainteze cu șese legiuni în contra lui. Ajuns la Carnuntum, Tiberiu află că Panonii și Dalmații s'au revoltat. Noroc că Marbod se grăbi a încheia pace.

Tiberiu se putu întoarce în contra resculațiilor (6 d. Chr.). Calculul lor fusese bine făcut. Armatele fiind plecate în contra Marcomanilor, Italia rămânea deschisă. Panonii se aruncară în contra Sirmului; Dalmații asupra Salonei. Se vorbea la Roma că s'au revoltat 800,000 de oameni și că 200,000 sunt sub arme. August luă măsuri energice: chiamă pe veterani, aduse cinci legiuni de peste marea, adună sume mari de la senatori și călari. Tiberiu de o dată dată apăra Italia. În anul următor sunt intrunite 15 legiuni, comandate de Tiberiu și Germanicu, fiul lui Drusu. Resculații se luptară cu multă energie; dar foamea i a silit a se supune. Panonia fu devastată sistematic. De atunci ea nu mai încercă a 'și recăpata independența.

August nădăjduia că resboaiele cu Germanii s'au isprăvit. Cetățile fundate i țineau în respect; aurul roman provoca lupte lăuntrice în care periau mai mulți barbari de cât de sabia romană; *pământurile decumate*, înșirate de a lungul fruntariilor, ajunseseră un fel de loc neutru în care se făcea schimbul ideilor; se putea dar spera că în Germania ca și în Galia, cultura romană va isbuti să înădușe vechiele idei și aspirațiuni. Greșala a fost că transformarea Germaniei barbare în o țară romană s'a încredințat de cătră August lui Varu. Acesta guvernase multă vreme Syria și era deprins cu populațiunile molatice din orient. Veni în Germania încunjurat de legiști și avocați și începu a împărți dreptatea după legile romane. Aceasta irită pe Germani. Formalitățile procedurii romane, intervenția avocaților, pedepsele corporale, erau tot atâtea lovituri aduse moravurilor simple și pline de energie a acestor populațiuni. Varu era aspru și fără milă. Nobilimea se puse în fruntea mișcării. Hermann (Ariminius) un șef al Cheruscilor, călar roman, fu sufletul complotului. Cheruscii, Cattii, Marsii și Bructerii se uniră. Varu e amăgit că s'a resculat o populațiune germană. El pleacă din întăriturile sale fără nici o grijă. Mergeau trei legiuni prin păduri profunde, într'o singură linie

lungă, foarte cu greu. Armata e incunjurată din toate părțile. Varu ordonă retragerea spre fortul Aliso (la izvorul Lippei). În *Saltus Teutoburgensis* Romanii sunt atacați. Când isbutesc a scapa din munți găsesec în fața lor pe Herman. Locul era mlăștinos. După o luptă crîncenă, numai câțiva călari romani scăpară. Varu se sinucise. Tribunii și centurionii sunt jertfiți pe altarele zeilor. Cei mai nobili sunt iertați și reduși în sclăvie (9 d. Chr.) *). După acest masacru Herman cuprinse toate cetățile romane. Noroc că Marbod, gelos de gloria lui Herman, n'a voit să treacă Dunărea. Tiberiu avu timp să organizeze apărarea Galiei. După el Germanicu rămâne în Galia în fruntea a opt legiuni. Dușmanii nu se gândiau să ieă ofensiva. Imperiul era scăpat; dar înfringerea lui Varu a ramas neresbunată în timpul lui August.

§. 7. Moștenirea lui August.

August a trăit prea mult și a avut durerea a simți un gol făcîndu-se în jurul seu. Marcellu, nepotul seu, muri la 23 a. Chr.; după aceia Agrippa, Drusu, Mecena. Adoptase la început pe Marcellu, pe urmă avea de gând să lase de urmaș pe Agrippa. La moartea acestuia, el adoptă pe nepoții sei Luciu și Caiu, fiii lui Agrippa și a Iuliei; dar și aceștia muriră în curând. Moartea acestor tineri venia negreșit din pricina vieții desfrîinate pe care o petreceau. Erau stricați prin prea multele onoruri și prin lingusirile curtenilor. Tiberiu, fiul Liviei, care făcuse atâtea servicii strălucite se arătă măhnit de onorurile acordate celor doi principii, amărât de purtarea desfrînată a soției sale Iulia, fiica lui August și văduva lui Marcellu și Agrippa. Tiberiu ceru permisiunea Impăratului să părăsască Italia pentru ca să

*) «Infringerea lui Varus era să fie fatală imperiului. Trei legiuni fură masacrate împreună cu generalul lor, cu legații și toți auxiliarii. Indată ce i veni vestea, el puse în Roma posturi militare, pentru a preveni ori ce desordine; guvernatorii provinciilor fură continuați în comăndele lor, pentru ca experiența și abilitatea lor să mănțină pe aliați în supunere... În fine, se zice, că a ajuns la atăta desperare, că a lăsat să i crească barba și părul în timp de mai multe luni, și că se lovia cîte o dată cu capul de păreți, strigând: «Quintilius Varus, dă-mi înapoi legiunile». Aniversarea acestui de-astru a fost în tot d'auna pentru el zile de tristeță și de doliu». (Suet. *Aug.* 23).

trăiască în orient ca simplu particular. Această permisiune i se acordă și el trăi la Rodos 7 ani. În acest timp soția Iulia fu esilată în insula Pandataria. După moartea nepoților, August chieamnă înapoi pe Tiberiu, 'l adoptă de fiu cu condițiune ca și el să adopteze pe Germanicu, fiul lui Drusu. (4 d. Chr.). Peste trei ani Iulia, nepoata Impăratului, fu și ea esilată din Roma, pentru că, ca și mama sa, necinstia curtea imperială prin desfrînările ei. Bătrânul Impărat rămânea singur cu Tiberiu.

În anul 13 simțind că i slăbesc puterile, el împărți cu Tiberiu puterea imperială. I dădu puterea tribunie, putere proconsulară în provincii, comanda armatelor și dreptul de a face censul.

După aceasta plecă în Campania și se opri la Nolae. Când cunoscu că e aproape să moară, trimise să rechieme pe Tiberiu care plecase în Illyria și muri în 19 August, anul 14 d. Chr., în vîrstă de 76 ani.

Prin testamentul său el lăsa tesaurului 40 milioane de sesterții ; plebei din Roma 3,500,000 ; la fie-care pretorian câte 1000 ; celor din cohortele urbane câte 500 și fie-cărui legionar 300.

El regulase ordinea ceremoniei funebre ; scrisese consilii către Tiberiu ; lăsase o carte în care era un stat de forțele și mijloacele imperiului, și alcătuisese și o prescurtare a istoriei vieții sale care trebuia să fie săpată pe table de marmură pe mausoleul său.

I se făcu o ceremonie strălucită și fu trecut în numărul zeilor. *)

*) «Este obiceiul la Roma de a se divinisa Impărații cari lasă pe fii moștenitori ai puterii lor. Această consacrare solemnă se numește «apoteosă.» În această ceremonie, Roma presintă spectacolul de serbătoare și de doliu în același timp. Corpul defunctului este înmormîntat ; dar imaginea sa, făcută de ceară, de o asemănare perfectă, e așezată în vestibulul palatului, pe un pat de ivoriu foarte nalt și acoperit de stofe de aur : fața e înclinată, și palidă ca a unui om bolnav. Mai toată ziua, se ved șezînd la stînga acestui pat funebru, senatorii îmbracați în vestminte negre, și la dreapta, toate femeile romane distinse sau prin naștere, sau prin rangul soților lor. Nu se vede pe ele nici aur, nici mărgăritare ; ci, îmbracate în rochii albe simple, ele par abătute de durere. În timp de șapte zile cât ține acest spectacol, doctorii se apropie de patul Impăratului, 'l examinează ca pe un om suferînd, și proclamă din timp în timp progresele boalei. Când în fine se presupune că 'și a dat sufletul, principalii călari și elita tinerilor senatori iau patul, și, trecînd prin calea sacră, 'l depun în vechiul

II. Cesarii și Flavii.

§. 1. Tiberiu. 14-38

Era fiu al Liviei și se trăgea prin părintele seu din ambițioasa familie Claudia, una din cele mai strălucite familii din aristocrația romană. A intrat în familia Cesarilor prin căsătoria mamei sale cu August și fu adoptat de cătră acesta. Indeplinise cu multă activitate și inteligență toate însărcinările date de cătră părintele seu adoptiv. De la moartea lui Agrippa, Imperiul nu avusese un general mai mare de cât el; dăduse probe strălucite de bun general și guvernase Galia cu multă înțelepciune. Afară de cei șapte ani cât petrecuse la Rodos, Tiberiu în timp de trei-zeci de ani fusese amestecat în cele mai însem-

for, unde abdică magistrații funcțiunile lor. De ambele părți se fac două feliori de amfiteatre, pe care se grupează coruri de tineri patrici și de fete din cele mai ilustre familii din Roma, care cântă, în onoarea defunctului, innuri și poesii funebre pe melodii grave și lugubre. După acest concert pios, patul e transportat afară din cetate în Câmpul lui Marte. În mijlocul pieței se ridică un vast edificiu patrat, format din scânduri lungi, strins unite; interiorul e plin de materii combustibile; stofe brodate și strălucitoare de aur, bas-reliefuri de ivoari și picturi diverse decorează esteriorul; de asupra acestei construcțiuni este un alt edificiu, asemenea celui întâi prin formă și decorațiune, dar mai mic și cu mai multe deschizeturi. De asupra e al treile și al patrule rind, cu dimensiuni din ce în ce mai mici, așa că întreg edificiul se termină prin un virf. Patul funebru e pus în rîndul al doile; e acoperit cu tot felul de aromate; se ingrămădesc fructe miroitoare, ierburi, esențe parfumate.

În o asemenea împrejurare nu se află provincie, oraș, cetățan distins care să nu se grăbiască a aduce asemenea ofrande, ca un ultim semn de respect. După ce s'a format o gramadă de parfumuri, și când patul principelui e plin, se începe o cavalcadă în jurul acestui monument. Toată clasa călarilor esecută cu ordine și în măsură evoluțiuni regulate, și formează un cerc mobil și cadentat; în aceeași ordine vin cară; conducătorii «acoperiți cu mantia pretestă, represintă prin măștile lor pe toți generalii, pe toți principii cari au comandat cu glorie armatele sau republica. După această ceremonie, noul Impărat ia o torcie aprinsă, și o pune pe monument. Adunarea imită la moment esemplul seu; în un minut parfumurile și materiile combustibile au cuprins totul în flacări. Îndată, din virful ultimului edificiu se vede ridicându-se împreună cu flăcările, un vultur care duce în cer, după cum cred oamenii, sufletul Impăratului; din acest moment Olympul are un Zeu mai mult.» (Herodian, IV, 3).

nate afaceri și ajungea la imperiu plin de talente și de experiență. August îl considera ca pe cel mai puternic sprijin al imperiului. Când a ajuns la tron era în vârstă de 56 ani, în deplină maturitate a spiritului și când patimile tinereții amorfise. Nu era mai bun dar nici mai reu de cât contimpuranii săi în moravurile sale; dar era supărăcios, de un caracter aspru, resbunător, iubind a vede să se verse sânge. În tabere trăia ca un simplu soldat mâncând jos la pământ și dormind sub cerul liber. Era un administrator eminent și în timp de nouă ani a fost un Împărat bun.

Dar August făcuse o mare greșală politică. Desființase republica în fapt și o lăsase să subsiste în formă. Cât timp a trăit el, și mai cu samă, cât timp au trăit oamenii pe cari i scapase el de nenorocirile luptelor civile, nimărui nu i mai părea reu după republică. Dar acum trecuse jumătate de secol de la bătălia de la Actium. Se ridicase o nouă generațiune, care suspina după formele republicane și care ar fi voit să ia în serios instituțiunile libere care se mai păstrau. Crezind serios că autoritatea Împăratului și are temelia sa în voința Senatului și a poporului, mulți din noua generațiune ar fi voit să refuze continuarea mai departe a puterilor imperiale. Din prima zi Tiberiu convocă Senatul ca să delibereze asupra onorurilor de dat lui August; mai înainte el primise jurământul de credință a magistratilor, poporului și armatei. Senatul se arată din capul locului nevrednic de menirea sa. Nu mai știau ce lingușiri să facă noului Împărat. *)

*) După moartea lui August «În Roma se îngrămădiau la slugărie consulii, senatorii, călarii; cari cu cât erau de rang mai mare, cu atât mai falși și mai grăbiți; cu o față prefăcută, așa ca să nu se pară nici prea veseli de moartea principelui, nici prea triști pentru începutul unei domnii noue, amestecau lacrimi, bucurie, jeluiri, lingușiri.»

După îngropare. «Tiberiu zise în Senat că, chiamat de a lua parte la grijile domniei, a învățat din experiență cât e de grea și la câte e spusă sarcina de a governa toate. Prin urmare, într'un stat, ce se razimă pe atâta barbați iluștri, n'ar trebui să se încarce toate numai pe umerii unuia. Mai mulți insoțiți vor putea mai ușor cu puteri unite implini trebile statului. În ast-fel de cuvintare era mai multă aparentă de cât bună credință. Vorbele lui Tiberiu, chiar când nu ascundeau ceva, ori din natură ori din datină, erau pururea întunecate și nepătrunse; dar când și punea să și ascundă de tot cugetele, atunci le învălia în frase cu totul nepricepute și echivoce. Dar Sena-

El luă comițiilor dreptul de alegere și puțină putere legislativă ce li mai rămăsese și o dădu Senatului. În formă, autoritatea acestui corp este mai mare de cât pe vremea lui August; în realitate, nimic nu se face fără voia stăpânului.

Cum se auzi în Panonia despre moartea lui August soldații începură a se mișca. Ei știau că autoritatea Împăratului se razimă numai pe ei; de aceea voiau să se folosiască. Nu se mai puteau înbogăți prin lupte civile; trebuia să profite macar de schimbarea de domnie. Ei pretindeau să li se măriască solda, să se micșureze anii de serviciu și să li se numere o sumă ficsă, în tabără chiar, în ziua când se vor implini anii de serviciu. Drusu, fiul Împăratului și Sejan, trimiși la fața locului, liniștiră rescoala. Dar mai greu era în Germania. Aci se aflau opt legiuni sub comanda lui Germanicu. Fiind că soldații nu voiau să se liniștiască și oferiau imperiul comandantului lor, acesta li făcu cunoscut că se omoară dacă vor persista în pretențiunile lor; cu toate acestea fu nevoit a ceda. Cei din tabăra de sus văzind că Germanicu trimite pe soția sa Agrippina în cetatea Trevirilor, simțese mare rușine, se roagă lui Germanicu să i ierte și omoară chiar ei pe capii rescoalei. Atunci Germanicu profită de căința soldaților, intră în Germania, pradă țara Marsilor și, într'o nouă expedițiune pe marea, Romanii ajung până la gura Emsului, de unde se 'naintează în pădurea Teuturgică. Aci armata romană făcu ultimile onoruri rămășiților armatei lui Varu *)

torii, cari n'aveau mai mare frică, de cât ca nu cumva să pară că nu 'l vor fi înțeles destul de bine, se versară în jălui, lacrimi și promisiuni; înălțară mâile către zei, spre statua lui August, la genunchii lui Tiberiu chiar.» (Tacit. *Ann.* I, 7, 11.)

*) *Pădurea teuturgică.* «Germanic fu cuprins de dorința de a îndeplini cea de pe urmă datorie către comandantul (Varus) și către militari: armata întreagă se simți cuprinsă de o compătimire dureroasă pentru consăngeni, amici, pentru evenimentele resboiului și soarta oamenilor... Intrară în tristele păduri oribile la vedere și la memorie. Întăia tabără a lui Varus, după întinderea locului și întinderea spațiului, dimensiunea cartierului general, arata că ar fi fost vorba de trei legiuni; un val pe jumătate surpat și șanțul de puțină adâncime spunea că aci s'a fost oprit rămășițele lăuate ale oștirea, rămășițele armatei invinse; în mijlocul câmpului oase înălbite, cum fugiseră, sau cum resistaseră, împrăștiate sau grămadite; nu departe de aci frânture de arme, schelete de cai, capete pironite pe trunchi de arbori; în pădurile vecine altare barbare, unde junghiaseră jertfe pe tribuni

și se întoarse cu fericire înapoi, mulțemită energiei lui Caecina, care bătu pe Hermann. Dar flota lui Germanicu fu împrăștiată de furtuni. Atunci barbarii luară ofensiva. În anul următor o flotă de o mii de corăbii și opt legiuni intrară în Germania. În câmpia de la *Illostavisus*, pe țărmul drept al Veserului, se dă o bătălie crâncenă în care barbarii fură zdrobiți. Cei cari îndrăzniră a ataca pe Romani la întoarcere fură de asemenea bătuți. Desastrul lui Varu era resbunat (16 d. Chr.). Germanicu fu chemat la Roma.

Tiberiu guverna cu înțelepciune și fără violențe. El refuza onorurile și templele ce i se oferiau ; *) opria de a se jura pe numele seu, a fi numit părinte al patriei, stăpân ori domn ; respingea lingușirile înjosite ale Senatului **) și nu voi să se dea numele lui lunei

și pe centurionii de prima clasă. Cari rămăseseră în viață din acel măcel, scăpați din bătălie sau din închisori, spuneau : ici au căzut legații, colo fură răpiți vulturii ; unde Varus a capatat întâia rană, unde și făcu însuși cu nefericita dreaptă lovitura de moarte... Astfel o armată romană vine al șeselea an după nefericita bătăie să adune în mormint oăsele celor trei legiuni. » (Tacit. *Ann.* I, 61).

*) «Opri de a i se consacra temple, preuți, flămîni și chiar a i se ridica statuie fără permisiunea sa espesă ; și încă puse tot d'una condiție ca ele să nu fie puse pintre ale zeilor, ci să fie întrebuintate ca simplu ornament. Opri de a se jura ascultare actelor sale, și a se da lunei lui Septembrie numele de Tiberiu, lui Octobree de Livius. Refușă de asemenea titlul de Împărat și supranumele de Părinte al Patriei, precum și corona civică, cu care voiau să orneze vestibulul palatului seu. Chiar numele de August, care i aparținea prin moștenire, nu'l luă de cât în scrierile sale cătră principii și cătră suverani. » (Suet. *Tib.* 26).

«Știu că sînt un muritor, că activitatea mea este omenească, și că mă mulțimesc a ocupa locul suprem, o mărturisesc 'nainte voastră, și doresc ca posteritatea să știe aceasta, că pentru memoria mea ei vor face destul, și prea destul, dacă vor crede că eu, demn de strămoșii mei, am purtat grijă de binele vostru, am fost tare în pericol, și că dacă a fost vorba de binele public, nu m'am îndoit a și vătămă. Aceste 's temple în inimile voastre, aceste 's statuiele cele mai frumoase și neperitoare. Pentru că cele făcute din piatră, dacă judecata posterității se mută în ură, se privesc ca și niște morminte cu dispreț. Drept aceea eu rog pe toți, pe cetățeni, și însuși pe zei ; pe aceeaștia că până la sfîrșitul vieții mele să 'mi dea o minte așezată, care să cunoască dreptul omenesc și zeiesc ; pe cetățeni ca, după ce nu voiu mai fi, să însoțiască faptele mele și faima numelui meu cu lauda și cu aducerea aminte bună. » (Tacit. *Ann.* IV, 38).

**) «Eu nu 'mi am pus în minte să povestesc pe larg toate opiniunile, ci numai pe acele care se însemnează au prin moralitate au prin o

in care s'a născut. «Ce aveți să faceți, zicea el, când veți ajunge la al 13-lea Impărat?» Viața lui era simplă. Respecta pe consuli sculându-se înaintea lor, suferia a fi contrazis în Senat, *) se supunea la veto tribunilor și spunea că «într'un stat liber limba și cugetarea trebuie să fie libere.» Era judecător nepărtinitor; era darnic dar cu multă înțelepciune, **) nu făcu legi sumptuare, dar da el însuși esemplu de o mare frugalitate la masa sa. Nu i plăceau petrecerile poporului din circ; se îngrija înse de aprovizionarea cetății și asigura liniștea publică. El opri culturile străine care se introduseseră în Roma; se sili să

notabilă uriciune; căci, cum cred eu, treaba principală a anelor este ca virtuțile să nu se tacă și vorbele și faptele cele rele să tremure de frică înaintea posterității. Altmintrelea timpurile aceste atât au fost de inveninate și spurcate de lingușire, în cât nu numai fruntașii cetății, cari aveau a și sustine rangul prin supunere oarbă, ci toți consularii, mare parte a aceloră cari fuseseră pretori, mulți și din senatorii pedari, se sculau pe întrecute care de care să voteze mai mari și mai esagerate lingușiri. Spun că Tiberiu, de câte ori ieșia din curie, avea datina a zice în limba grecească: o oameni făcuți pentru sclăvie! Deci și lui, care nu voia libertatea poporului, i era scârbă de o rabdare atât de josnică a acestor suflete de sclavi.» (Tacit *Ann.* III, 65).

*) «De o cam dată afacerile cele publice, precum și cele mai importante ale privaților, se tractau înaintea senatorilor; frunțașilor li era iertată dezbateră; pe cei ce se alunecau la lingușiri însuși principele i rechiama la cumpătare; când împărția demnitățile lua în considerațiune vechimea nobilității, gloria câștigată pe câmpul de resboiu, și talentele ce se distingeau în arțile păcei: astfel în cât era de comun constatat, că alegerile nu s'ar fi putut face mai bine. Consulii, pretorii se bucurau de vaza cuvenită lor. Chiar și magistrații de ordine inferioară și exercitau liber puterea lor. Legile, afară de cestiunea de majestate, erau aplicate după usul lor. Aprovizionarea bucatelor, dările în bani și alte venituri ale statului, erau incredințate la societăți compuse din călări romani... A avut grijă ca provinciile să nu cadă în tulburări prin înmulțirea greutăților, și ca sarcinile cele vechi să le poată purta scutite de iubirea de avere și de cruzimea magistraților. Bataia corporală precum și confiscarea averilor fu ștearsă.» (Tacit. *Ann.* IV, 6).

**) «Nu se mulțemia numai cu tractarea afacerilor în Senat; ci adesea ori Tiberiu asista la judecăți la una din estremitățile tribunulului, pentru ca să nu scoale pe pretor de pe scaunul curul; multe se determină în prezența lui contra corumperei cu bani și contra stăruințelor celor puternici; în modul acesta se apăra dreptatea; libertatea înse pătimia. În o astfel de ocaziune se plânse senatorul Pius Aurelius că prin rădicarea unei strade publice și prin un apeduct s'a

impedice vinderea dreptății în tribunale ; micșură cheltuielile și mări veniturile ; iar provinciile erau admirabil administrate.

Germanicu intră în Roma în triumf ; pe urmă Împăratul împărți în numele nepotului său câte 300 de sesterții la fie care legionar ; 'l asocia la consulat și 'l trimise în orient. Aici Partii alungaseră pe regele amic Romanilor, Comagena și Cilicia erau în tulburări. Numai Germanicu era în stare să liniștiască lucrurile. Germanicu era iubit de toată lumea ; mulți 'l credeau rival a lui Tiberiu ; Împăratul însă era sigur de credința lui. Dar Germanicu se îmbolnăvi în orient și muri în vîrstă de 34 ani. Era prepus că ar fi fost otrăvit de cătră Pisone, guvernatorul Syriei. Unia credeau că prin ordinul lui Tiberiu. Agrippina veni la Roma cu cenușa barbatului ei și ceru dreptate. *) Se începu procesul ; dar Pisone se ucise în închisoare.

Drusu, fiul lui Tiberiu, trimis în Panonia ca să observe mișcărilor barbarilor n'avea de cât să aștepte în liniște rezultatele certelor interne dintre Germani. Se formaseră două lige puternice : a Cherusciilor sub Hermann și Inguiomar și a Marcomanilor sub Marbod. Inguiomar se unii cu Marbod în contra lui Hermann, și împreună ceră ajutorul Romanilor. Tiberiu refușă. Marbod fiind bătut fugi în imperiul și fu așezat în Ravena. În curînd căzu și puterea Cherusciilor pentru că Hermann fu ucis din pricină că voia să domniască abso-

cașunat stricăciune casei sale, și ceru dreptate. Opuîndu-se pretoriilor erariului, Cesarul se puse la mijloc și plăti lui Aureliu prețul casei ; i plăcea lui a cheltui banii în dărnicii oneste ; această virtute a păstrat-o mult timp, chiar și după ce se desbrăcase de cele alte.

Nici odată n'a voit să primiască o moștenire, fără numai când se credea îndreptățit la aceasta prin relațiuni de amicitie. Pe necunoscuți și pe aceia, cari din mînie cătră ai lor, făceau ereditar pe principele, i departa de la sine. Peste tot vorbind, Tiberiu, precum ajuta sărăcia barbaților onești necășunată prin vina lor, așa tocmai departa sau i lasa să ieasă de bună voie din Senat pe risipitori și pe cei scapatați prin purtările lor cele rușinoase. » (Tacit. *Ann.* I, 75, II, 48).

*) *Funeraliile lui Germanicu.* « Ziua în care era să se depună rămășițele lui August, a fost acum tăcută de înfiorare, acum tulburată de vaiete și plîsete ; stradele cetății pline de oameni ; facle arzînd pe Câmpul lui Marte ; militarii în plină armătură ; magistrații fără podobe ; poporul grupat în triburi. Esclamațiunile : A căzut republica ! s'a dus toată speranța ! sunau mai puternic de cât ai crede că lumea să se fi mai gîndit că aveau un stăpîn ! Dar totuși nimic nu

lut *). Germania lasată pradă luptelor civile nu va mai fi multă vreme amenințătoare.

Așa dar și în afară guvernământul lui Tiberiu era norocos, când bătrânul Impărat avu nenorocirea a cădea cu totul sub influența lui Sejan. Acesta scăpase într-o zi viața Impăratului, sprijinind cu priimejdia vieții sale o casă care cădea și în lăuntru căreia era Tiberiu. De atunci acesta avu în el o încredere nemărginită. 'L numia soțul și amicul seu ; 'l lăsa să împartă demnitățile și provinciile : suferia ca pretutindene imaginile favoritului să fie puse alături cu ale sale. Sejan avu ambițiunea să ajungă Impărat. El strinse pe pretorienți într'un câmp întărit afară de Roma și i atrase în partea sa prin tot soiul de lingușiri. Pe urmă amăgi pe nora lui Tiberiu și o făcu să 'și otrăviască barbatul. Tiberiu adoptă pe fiii lui Germanicu și se ocupă serios cu trebile publice pentru ca să 'și mai liniștiască durerea. Dar Sejan lucra. El inceptu a calomnia înaintea Impăratului pe toată lumea. De când nu mai era libertate în Roma, vorbele care nu se puteau spune în Senat și în for, se spuneau la mese și prin intruniri private. În scoalele de declamație se alcătuiu de asemenea o mulțime de discursuri prin care se infiera tirania. Circulau prin cetate o mulțime de scrieri anonime prin care era atacat Impăratul. Operile literare, și mai cu samă tragediile, erau de asemenea pline de aluțiuni în contra despotismului. Această lume nemulțemită inceptu a găsi reu tot ce făcea Tiberiu. Reu că refușă onorurile, pentru că arata dispreț pentru

---

i a căzut așa de greu pe inima lui Tiberiu, de cât simpatia oamenilor cele înflăcărare către Agrippina ; pentru că o numiau onoarea patriei, unicul sânge a lui August, unicul model al timpurilor antice ; apoi întorși spre cer, spre zei, se rugau ca să i binecuvinteze pe copii și să i mintuiască de tot reul.» (Tacit. *Ann.* III, 4).

*) «Atacat cu arme se luptă cu noroc schimbăcios, până ce a căzut prin viclenele uneltiri ale consăngenilor sei. Este afară de orice îndoială, că Ariminus a fost liberatorul Germaniei. El nu s'a bătut, ca alți regi și duci germani, cu poporul roman pe când acesta se afla în naștere ; ci a atacat imperiul pe când era în floarea sa ; în bătălie n'a fost tot d'a una fericit, dar în resboiu a ramas neînving. A implinit trei-zeci și șapte ani ai vieții, și doi-spre-zece ca duce al oștirea. El și acum e cântat la gințile barbare, necunoscut în cronicile Grecilor, cari admiră numai pe ale lor ; neprețuit după merit la Romani, cari înălțăm numai cele antice, nepăsându-ni de cele mai noue.» (Tacit. *Ann.* II, 88).

ele ; dar greșit și când le primia : era vanitos ; 'l găsiu de reu că nu i plac luptele de gladiatori, dar criticau și pe Drusu pentru că le iubește prea mult : unul era un spirit intunecos, cel alt versător de sânge. Imputau că a pus ingineri să reguleze cursul Tibrului. Toți vorbesc numai despre Republică ; dar de sigur, erau pe atunci in Roma foarte puțini republicani. Impăratul se îngrijia de această opozițiune care lucra in ascuns pentru că, cum știm, autoritatea imperială nu era bine definită. O persecuție teribilă incepe atunci in contra tutulor celor presupuși că ar fi in contra Impăratului. Sejan denunță lui Tiberiu pe toți dușmanii sei. Dar chiar dacă Sejan s'ar fi aratat mai moderat erau de ajuns denunțatori. Persoana Impăratului fiind sacră și inviolabilă fiind că avea puterea tribuniție, ori ce faptă, scriere sau vorbă indreptată in contra sa era pedepsită cu moartea, in virtutea legilor de maiestate. Lumea romană nu cunoștea ceia ce noi numim ministeriu public ; nu erau procurori pentru urmărirea crimelor. Această sarcină era lasată cetățenilor. Ei aveau datoria să denunțe calcările de legi.

Tinerimea nobilă nu 'și mai putea face cariera începând prin acusarea vre unui vestit dilapidator ca Verres, nici nu se mai putea imbogăți prin despoierea provinciilor. Tinărul nobil se făcea *De ator*, pentru că legea acorda a patra parte din averea condamnatului celui care 'l denunță și isbutia a'l osindi. Se putea câștiga până la un milion din o condamnare. Doi vestiți delatori au făcut pe timpul lui Tiberiu 60 de milioane.

Impăratul e prepuielnic, se crede incunjurat numai de dușmani ; devine crud ca să arăte că e puternic și să inspire groaza. In 26, el

---

*) *Sejan* «Prin fel de fel de măiestrii de intrigant a știut capata atata influență asupra lui Tiberiu, in cât acesta, inchis cătră tot o-mul, numai lui se deschidea fără nici o rezervă. Și la aceasta Sejan n'a ajuns prin vre o putere a minții estraordinară ci din mânia zeilor revarsată asupra statului roman ; căci și înălțarea și căderea lui a fost de o potrivă stricăcioasă binelui comun. Trupul lui ținea mult la lucru ; mintea i era cutezătoare ; inchis in sine, era calomniator cătră alții ; un amestec de injosire lingușitoare și de trufie ; la arătare, de o modestie ipocrită ; intru inima sa, plin de iubirea de domnie ; din această cauză, când darnic când risipitor ; mai des activ și prevăzător, ceia ce este tot așa de primejdios, pentru că servește ca o mască, sub care se ascunde năzuința de a ajunge la puterea supremă.» (Tacit, *Ann.* IV, 1).

se aşază la insula Caprea. Acum Sejan are câmpul liber. Agrippina este esilată şi cei doi fii a lui Germanicu, Neron şi Drusu, sunt ucişi. Statuiele favoritului sunt puse în teatru alături cu a Impăratului. Incep a se jertfi victime 'nainte a lor şi Sejan se adorează singur ca pe un zeu. Antonia, cumnata Impăratului, 'l vesteşte prin o scrisoare despre planurile lui Sejan. Tiberiu începe a lua măsuri pe nesimţite. Favoritul se vede izolat. Incearcă un atentat în contra Impăratului, care nu izbuteşte. Atunci Macron, un şef al pretorienilor, aduse o scrisoare de la Tiberiu prin care Sejan este acuzat 'nainte Senatului. El este ucis; corpul lui fu tirit trei zile pe uliţile cetăţii şi făcut bucăţi. Rudele şi amicii lui fură ucişi.

Atunci văduva lui Sejan descoperi lui Tiberiu că bărbatul ei fusese cauza morţii lui Drusu, fiul Impăratului. De atunci cruzimea Impăratului nu mai avu margini. Când a aflat că fiul seu fusese otrăvit, o teroare fără margini se întinse asupra întregii cetăţi. *) Senatul voia să 'şi arăte zelul urmărind pe toată lumea; până când însuşi Tiberiu se sătură de atâtea ucideri. El ordonă a se ucide cei mai infami dintre delatori.

Cu toate aceste mulţi Romani de frunte putură trăi în pace pe timpul lui Tiberiu, cu singura condiţie ca să stea liniştiţi. Până la moartea sa, administraţia lui a fost energetică. El a ţinut o disciplină severă între pretorienii, a fundat o bancă, a dat o sută de milioane pentru reconstruirea caselor arse în timpul unui incendiu, a silit provinciile să facă economii în cheltuieli, a ţinut ani îndelungaţi pe aceeaşi guvernatori şi a menţinut liniştea la fruntarii. El a murit la 16 Martie 37. Unia scriitori susţin că la Caprea, Tiberiu s'ar fi infundat în desfrinările cele mai infame. Dar el era de 73 de ani când s'a aşezat în Caprea; trăise până atunci o viaţă cu totul frugală, cu o purtare foarte morală, şi nu la vrista de septe-zeci de ani trecuţi ar fi putut începe el desfrinările. Dar populaţiunea putea crede că se petreceau grozăvii în acea insulă, de unde veniau atâte ordine de pedeapsă cu moarte.

*) «Rudele se temeau unul de altul, nu mai voiau să se întâlnească; nu mai voiau să 'şi vorbască; necunoscuţi sau nu, oamenii fugiau unul de altul; totul era suspect până şi păreţii, până şi bolile neinsufleţite şi mute». (Tacit. *Ann* IV, 69.)

§. 2. Caligula. 37-41

Caiu Cesar Caligula era fiu a lui Germanicu. El fu adoptat de către Tiberiu, fiind că nepotul seu Tiberiu Gemellu era numai de 17 ani. Se sui pe tron in mijlocul bucuriei universale. Arse hârțiile lui Tiberiu; opri acușaiunile de les-majestate; rechiămă pe esilați; deschise temnițele pentru condamnații politici; dădu poporului și soldaților gratificațiuni; suprimă impositul asupra mărfurilor; dădu magistraților puterea de a decide fără a se mai face apel la Impăratul; restabili comițiile pentru alegerea magistraților și, când luă consulatul pronunță un discurs așa de frumos, că Senatul a ordonat ca in fie care an să se citiască discursul imperial. In Roma era o serbătoare continuă: *) serbări, jocuri și spectacole. Populațiunea in haine de serbătoare nu făcea altă ceva de cât să incunune cu flori altarele zeilor și să li mulțemiască că li a dat un Impărat așa de bun. Senatul decise ca aniversarea suirei sale pe tron să fie serbată ca și aniversarea fundărei cetății. Aceasta ținu șapte luni. **) In luna a opta Impăratul

*) «El ajunse astfel la imperiu, la care 'l chiama dorințele poporului roman, aș zice ale lumii întregi; scump provinciilor și armatelor, care 'l văzuseră copil; scump locuitorilor Romei cari iubiau in el pe fiul lui Germanicu și pe ultimul vlăstar a unei familii nenorocite. Astfel, după ce a plecat de la Misena, și de și urma in costum de doliu convoiul lui Tiberiu, el 'și continuă drumul prin mijlocul altarelor ornate cu flori, cu victime impodobite, cu torți aprinse între strigătele de bucurie a unei mulțimi înense, care venise intru întimpinarea sa și care i da cele mai drăgalașe nume, fie care numindu'l «steaua sa, copilul seu, sugariul seu, elevul seu.»

La Roma bucuria publică a fost așa de mare că, se zice, că in mai puțin de trei luni, s'au junghiat mai mult de o sută șese-zeci de mii de victime.» (Suet. *Calig.* 13).

**) «Lacom de popularitate, el reabilită pe condamnați și pe esilați, și opri urmăriirile anterioare. Aduse in for toate memoriile relative la procesul făcut mamei și fraților sei; și după ce a luat in public marturi pe zei că n'a cetit și nu s'a atins de nici una din acele hârții, le arse pe toate, pentru ca să nu rămână un motiv de frică pentru nici un delator, pentru nici un martor. A refusat, intr'o zi, de a primi o scriere care i se presenta ca interesând viața sa, respunzind «că nu a făcut nimică care să i atragă ura cuiva,» și declară că nu are urechi pentru delatori... Zicea că el însuși era interesat ca istoria să se scrie fidel. Dădu magistraților o jurisdicțiune liberă, independentă de ori ce apel la persoana sa.» (Suet. *Calig.* 16).

se îmbolnăvi foarte greu. O mulțime de oameni se uciseră, dând cu bucurie viața lor în schimb pentru a împăratului. Caligula se îndreaptă; dar scapă tînfăr numai corpul. El a rămas cuprins de o nebunie furioasă. Așa că s'a împlinit prezicerea lui Tiberiu care zisese: «'l las să trăiască, dar pentru nenorocirea lui și a lumii întregi.»

Lumea romană are prin urmare pe tron pe un nebun furios în vîrstă de 25 de ani. De acum înainte faptele lui sunt ale unui om nebun. A luat în căsătorie pe sora sa și pe urmă a ucis-o, trecând-o în numărul zeilor; a ucis pe nepotul lui Tiberiu, pe virtuoasa Antonia, pe socrul său și pe Macron, a ucis pe două surori ale sale după ce și a bătut joc de ele; a ordonat să fie uciși toți esilații. Credea că e bun orator și invita pe senatori să'l asculte; se întrecea în palat cu vizitii din circ și cu gladiatorii. Cu ochii în fundul capului, cu fruntea sa mare fără păr, el pare un bătrîn. Mai nu dormia nopțile; era cuprins de o activitate plină de friguri, semn al nebuliei sale. I plăcea să se arate grozav; provoca pe toată lumea. Incepe a ride într'un ospăț fiind că putea omori pe cei doi consuli, oaspeții sei: *omnia mihi et in omnes licere*.

Era nebun: când se punea între Castor și Pollux *) și cerea să fie adorat; când lua pe rînd numele și costumul tuturor zeilor; când se ducea la Capitoliu să vorbească «cu fratele său Jupiter»; când amenința pe zeu spuindu-i: «omoaară-mă sau te omor eu»; când arunca cu mașini pietre spre nouri în timpul fulgerului; când punea să i se zidiască un templu în Roma; când numi pe calul său mare pontifice; și când voia să'si facă pe calul său consul.

El dădea mese care costau câte zece milioane de sesterții; fă-

---

*) Incepu a'si atribui majestatea divină. Ordonă să se aducă din Grecia statuiele zeilor, cele mai vestite prin perfecțiunea artei sau prin respectul popoarelor, între altele pe a lui Jupiter Olimpicul, și, luându-li capul, puse în loc pe al său. Prelungi până în for o aripă din palatul său, și transformă templul lui Castor și Pollux în vestibul, unde venia adesea de se așeza între cei doi frați, înfățișându-se adorațiunei credincioșilor. Unia 'l salutară cu titlul de Jupiter latin. Avu pentru divinitatea sa un templu particular, preuți și victimele cele mai rari... Noaptea, invita luna, când era plină și în toată strălucirea sa, să vină să se culce cu el. Ziua avea convorbiri secrete cu Jupiter Capitolinul: i vorbea la urechie, sau alătura de statuă pe a sa; câte odată cu voace tare și cu un ton arrogant. O dată i a zis cu amenințare: «Dovedește puterea ta sau teme-te de a mea!» (Suet. *Calig.* 22).

cea construcțiuni imposibile : vile pe apă, pod peste marea între Baia și Puteoli cu serbări strălucite și cu o mulțime de oameni aruncați în marea în timpul iluminățiilor. În mai puțin de doi ani a cheltuit toate economiile lui Tiberiu. A pus o mulțime de dări, dar mai cu samă a ucis pe o mulțime de bogați ca să li iea averile.

Era și invidios. Voia să suprimă istoria. Resturnă statuiele oamenilor mari ridicate de către August în for ; proscrise poemele lui Omer ; știința jurisconșulilor i se părea nefolositoare. *)

Ambiționa gloria militară. În 39 pleacă la Rin, trece fluviul; dar, auzind că se năpustește dușmanii, fuge în goană înapoi și trece podul pe brațele soldaților. Într'o nouă expediție, roagă pe niște soldați germani din garda imperială să se lase a fi prinși și aduși la Roma ca prisoi nieri. A întreprins o expediție în Britania. Ajuns pe țărmul mării, el ordonă soldaților a se bate cu Oceanul și i pune de culeg scoice, trofee de la dușmani. Cu toate acestea este proclamat de șapte ori imperator pe câmpul de luptă. Soldații îl iubiau foarte mult. Petrecu în Galia doi ani, în care timp stourse sume fabuloase. Neconținute osinde la moarte. «Am câștigat într'un minut 150 milioane» zicea el amicilor cari jucau în palat jocuri de hasard. El ordonase a se ucide câțiva bogați. La Lyon a scos în vânzare publică toate mobilele, hainele și sculele imperiale. **)

---

*) «El sfărâmă statuiele oamenilor mari transportate de către August în Câmpul lui Marte: voi să desființeze poemele lui Omer și întreba «pentru ce nu i ar fi permis să facă ceia ce făcuse Platon, care îl alungase din republica sa.» Era cât pe ce să scoată din toate bibliotecile portretele lui Virgil și a lui Titu Liviu zicând că «acela nu are nici un geniu, nici o știință, și că acesta era un istoric verbos și neexact». În fine se lauda adesea că va face în curînd nefolositoare și desprețuită toată știința jurisconșulilor. «constituindu-se singurul arbitru și singurul judecător.» (Suet. *Calig.* 34).

**) «Vîndu în Galia sculele, mobilele, sclavii și libertii aliaților, scoțînd sume imense. Ordonă să se aducă din Roma tot mobilierul vechi curți și, pentru transportul acestor obiecte, puse în rechiziție, toate trăsurile de închiriat și toți caii de pe la mori ; așa că pînea lipsia la Roma și mulți și au pierdut procesele ne putînd veni la timp. Pentru vânzarea acestor mobile întrebuintă tot felul de meșteșuguri și de înșelăciuni ; unora li impută că 's prea sgârșiciți ; altora li zicea că trebuie să li fie rușine de a fi mai bogați de cât el, făcîndu-se câte odată că i pare reu a vinde unor particulari mobile și lucruri care fusese a unor principii.» (Suet. *Calig.* 39).

Intors la Roma el convocă Senatul. Intr'un mare discurs el lăudă pe Tiberiu și dovedi că numai senatorii sunt de vină dacă Tiberiu a fost crud. El termină discursul prin cuvinte pe care i le adresa predecesorul seu. Tiberiu i spunea să nu aibă milă nici prietenie pentru nime; să fie tare; să pedepsiască; numai așa va fi temut și respectat. A doua zi Senatul, după ce se întrece în lingușiri, ordonă ca în tot d'a una să se aducă sacrificii Impăratului la aniversarea acelei ședinți memorabile.

Caligula a domnit patru ani. Ar fi putut domni cât de mult. Senatul nu îndrăznia a se mișca; soldații și pretorienii i erau devotați; populațiunea din Roma ridica în ceruri pe un Impărat așa de bun; provinciile erau bine guvernate pentru că organizarea lui August funcționa admirabil. Nenorocirea lui Caligula a fost că a insultat pe un tânăr de inimă, numindu-l laș. Chereas, tribun al pretorienilor, n'a putut suferi o asemenea insultă. El a pindit pe Caligula și l'a ucis în 24 Ianuarie 41.

§. 3. **Claudiu.** 41-54

Când s'a auzit de uciderea lui Caligula, garda germană a început a omori pe ori cine i ieșea în cale. Senatul se temea să nu fie masacrat. Noroc că un crainic a făcut cunoscut că Impăratul e mort, nu numai rănit. Atunci soldații se liniștesc. Nu mai au nevoie să arăte zel, pentru că nu are cine să-i respălătiască. Atunci senatorii prind curaj; încep a vorbi de reînființarea republicei; desființază tot ce amintea Imperiul și numesc pe Chereas mintuitorul patriei. Nu avea înse nimine nici un plan făcut mai înainte și se pierdea un timp prețios. Față cu această lipsă de energie a senatorilor, pretorienii prind curaj. Nu li convenia lor să se înființeze republica. Ei se îndreptează spre palatul imperial și găsesc ascuns pe unchiul lui Caligula, Claudiu. Tremurând de frică, el se roagă la soldați să nu l'omoare. Aceștia l'duc în tabăra lor. Aci, el li rostește un discurs, li promite un donativum, imparte la fie care pretorian câte 15,000 de sesterții. În timpul nopții consulii ieau măsuri, intrunesc în jurul Capitoliului o putere armată, compusă din cohortele urbane, gladiatori și câți va pretorienii, amici a lui Chereas și convoacă Senatul. Dar abia se intruniră o sută de senatori. Soldații și populațiunea aclamând pe Claudiu,

senătorii nu se mai gândesc la republică. Claudiu ajunge astfel Impărat, numit de cătră pretorienii și populațiunea din Roma. Ajuns la tron prin o mișcare a soldaților, Claudiu are să fie stăpânit în tot cursul domniei sale de frică de a nu fi resturnat. Are să fie pururea însoțit gardă, până și în Senat. Nime nu va putea intra la el, fără a fi căutat. Mai înainte de a se duce în casa vreunui prieten, el va pune să se caute peste tot, ca să nu fie ucigași ajunși.

Noul Impărat era de 50 de ani. Bolnăvicios din copilărie, el crescuse pe mâna *) femeilor și a libertilor. Li era rușine să-l arăte soldaților și poporului. L'uitaseră toți. La vârsta de 46 de ani nu era nici măcar senator. Acest om obișnuit, se mângâia cu studiul. A scris mai multe opere, unele în grecește; a scris analele Cartaginezilor și ale Etruscilor. Pierduse multe din prejudeciile romane și se pricepea bine în treburile publice; dar era lipsit de energie, slab și timid. Avea bune intențiuni dar a făcut mult rău. Soția sa Messalina și libertii Narcis și Pallas l'au cărmuit toată viața sa. «Era mai mult ministrul de căt domnului libertilor sei,» zice Suetoniu.

Cu toate aceste guvernământul său a fost însemnat. El a des-

*) «Dar trăsătura caracteristică a sa era neîncrederea și frica. În primele zile ale domniei lui nu îndrăznea să se pună la nici un ospet fără a avea în jurul său o gardă armată cu lănci, și, în loc de sclavi, soldați l' serviau. Nu se dădea să vadă nici un bolnav până ce nu punea întâi să viziteze camera, să pipăie saltelele și să se scuțure plapomele. În palatul său, avu tot d'a una în jurul său soldați însărcinați a căuta pe cei cari veniau să l' salute; nime nu era scutit de această căutare, care se făcea cu mare rigoare. Numai cătră sfârșitul domniei, și cu mare greutate, fură dispensate femeile, copiii și fetele.» (Suet. *Claud.* 35).

*) «Era încă în leagăn când muri părintele său, și mai în tot timpul copilăriei și tineretului său, avu a se lupta cu boale foarte grele, care l' făcură așa de slab de corp și de spirit că, chiar într'o vârstă înaintată, nu l' găsiră bun pentru nici o funcțiune publică. Mult timp după minoritatea sa l'au lăsat sub autoritatea altuia; și el se plângea în una din scrierile sale «că au pus pe lângă el pe un barbar, odinioară rindaș, ca să l' chinuiască în tot felul, sub deosebite preteste»... Se aplică cu ardoare la studiul literaturii grece și latine. Era jucăria curții. Când venia prea târziu la masă, abia l' primiau, după ce l' lăseau să facă jurul mesei pentru a-și găsi un loc. Când adormia după masă, ceia ce i se întâmpla adesea, asvirliau în el cu sămburi de masline și de curmale; sau l' deșteptau bufonii, ca pe sclavi cu o vargă ori cu biciul.» (Suet. *Claud.* 2, 8).

ființat actele lui Caligula și impozitele puse de cătră el; a chemat înapoi pe esilați; a oprit pârele pentru les-majestate; i plăcea să judece și să judece drept; *) a făcut regulamente înțelepte pentru aprovizionarea cetății. În provinciile administrația lui era înțeleaptă și liberală. El făcu câteva legi civile foarte însemnate prin care se asigurau mai bine interesele femeilor și ale copiilor, se garanta viața sclavilor, și luă măsuri pentru restabilirea ordinii în finanțe. Claudiu termină apeductul început de cătră Caligula; făcu un port nou și un far la Ostia; secă lacul Fucin. El dădu la o mulțime de provinciali dreptul de cetățenie romană; restaură mai multe temple; dar persecută pe Druizi pentru că erau mai mult o partidă politică de cât preuți.

Sub Claudiu se întreprinse cucerirea Britaniei (43). Toată partea sud-estică a acestei insule fu cuprinsă și întărită în contra barbarilor de la nord **). În Germania, după câteva expedițiuni în contra Cattilor, Marsilor și Chaucilor, Cheruscii spăimântați cer de rege pe Italicu, nepotul lui Hermann, care fusese crescut la Roma. Corbulon, pus în fruntea armatelor de la Rin, restabili disciplina între soldați și i puse la munci grele. Urmașii lui construiesc canale, fac șosele în Galia și Germania. În toate provinciile se fac de asemenea mari lucrări de utilitate publică și de apărare. Mai multe po-

*) «Era ori nu consul, el judeca cu multă sîrguință, chiar în zilele consacrate vre unei solemnități; câte o dată și în timpul serbătorilor instituite, din cea mai departată anticitate, prin religione. Fără a se uita în tot d'auna la cuvintele legii, el o făcea mai blîndă sau mai severă, după dreptatea naturală sau după impresiunile sale. Astfel, el restabili în drepturile lor pe reclamanții cari perduseră legalmente înaintea judecătorilor ordinari; și adăogînd la rigoarea legilor, el condamnă la bestii (în cire) pe cei cari erau dovediți de fraude.» (Suet *Claud.* 14).

***) *Din discursul lui Galgacus.* «Acum marginea Britaniei e deschisă; și tot necunoscutul apare mare. La spatele noastre nu mai e acum nici o gîntă, nimica, de cât talazuri și stînci, și înaintea noastră Romanii, de a căroră trufie în zadar cerci a fugi supunîndu-te și umilindu-te. Răpitori ai lumii, ei, după ce au prădat toate, ne mai avînd uscat, scormolesc acum și marea; e inimicul bogat, sunt iubitori de argint; este el sarac, ei sunt iubitori de domnie. Ei pe cari nici resăritul, nici apusul, nu i a mai săturat, vor sigur să înghițită cu același nesațiu averea și sărăcia tuturor popoarelor. Prădare,ucidere, răpire se numește domnie în limba lor cea mincinoasă, și pe unde lasă deșert, ei zic că au făcut pace.» (Tacit. *Agric.* 30).

pulațiuni germanice cer pacea și amicitia Impăratului. În același timp se fac schimbări mari în orient și în Africa: Tracia este redusă în provincie romană, Pamfilia e unită cu Licia, două provincii nouă se formează: Mauretania Cesariană și Tingitană. O sumă de oameni mari ca : Corbulon, Suetoniu Paulinu, Burru prefectul pretoriului, Galba, Viniu, sunt în fruntea armatelor și a provinciilor. Chiar cei cari în viața lor privată erau imorali sunt bravi comandanți și înțelepți administratori. Astfel că hoțțiile câtorva liberti, desfrinările Messalinei, nu aveau nici o influență asupra guvernului lumii romane.

Messalina a fost una din cele mai desfrinate femei de pe fața pământului. Din pricina ei a murit o mulțime de senatori și de călari. Până acolo a ajuns Claudiu cu orbirea sa, față cu această femeie desfrinată, că i a permis să se mărite cu Sillanu, amantul ei. Ea l' făcuse să creadă că trebuie să se mărite, fiind că niște oracule amenințau pe barbatul Messalinei și era bine ca acel barbat să nu fie Claudiu. Acesta crezu. Și în timp ce Claudiu e la Ostia, ea se mărită în public cu iubitul ei și strămută în casa acestuia mobilele și odoarele imperiale *). Târziu tocmăi, Claudiu se indignează și ordonă ca să o omoare.

După uciderea Messalinei, el luă în căsătorie pe nepoata sa Agrippina, fiica lui Germanicu, care fusese măritată cu Domitiu Ahenobarbu și avea un copil de 11 ani, Nerone. Această femeie ambițioasă căpătă de la început o autoritate foarte mare asupra barbatului seu. Ea voia să fie Impărăteasă. În haine militară, ea trecea trupele în revistă. În anul 50, Agrippina isbutește a face pe Claudiu să adopteze ca urmaș pe fiul ei Nerone, lăsând de o parte pe propriul seu fiu, Britanicu. Când și a îndeplinit această dorință, Agrippina nu a

*) «Știu că se va păre fabulă ca într'o cetate, unde toate se știu și nimica nu se face, un om oare care, și cu atât mai puțin un consul designat, să fi avut atâta cutezare, ca să se cunune cu soția principelui, într'o zi hotărîtă mai dinainte, față cu marturi chieșiți a subscrie actul spre legitimarea copiilor ; că femeia a ascultat zisele aruspicioilor, și a pus vâlul și a sacrificat zeilor, că au șezut la masă amândoi între oaspeți ; că s'au îmbrățișat și în fine au petrecut noaptea în libertatea imeneului. Dar eu nu inventez nimică din plăcerea cătră estraordinar, ei povestesc cele ce au zis și au scris alții mai bătrâni.» (Tacit. *Ann.* XI, 27).

mai avut nevoie de Claudiu. Un fel de bucate foarte gustos, în care era puțină otrăvă pregătită de către vestita otrăvitoare Locusta, a trecut pe Claudiu în numărul zeilor (54). Senatul și pretorienii aclamă ră pe Nerone.

§. 4. Nerone. 54-68

Nu implinise șapte-spre-zece ani. Era laș și răutăcios. I plăcea întru câțva arta și poezia; dar aceasta îl făcea invidios de artiști și crud către ei. Avusese buni profesori; dar ce puteau face profesorii buni în această curte coruptă, în care Împăratul era atotputernic? Filosoful Seneca fusese unul dintre învățătorii săi. Acesta era un filosof: dar numai în teorie *). Scria foarte frumos, lăuda sărăcia și bunele moravuri; dar avea averi nemărginite, era foarte lacom și nu era mai de treabă de cât contimpuranii săi. Cu drept cuvânt îl întreba în Senat un vechiu proconsul: «aș vrea să știu prin ce procedare filosofică a strâns Seneca, în patru ani, trei milioane de sestertii» (Tacit). El a învățat pe Nerone să i placă cuvintele frumoase; să știe a zugrăvi, a sculpta, a conduce un car, a face versuri; i a dedicat o mulțime de opere filosofice; dar elevul știa că toate acestea sunt numai fraze frumoase, lucruri obicinuite la retori.

Nerone începu bine. Într'un discurs alcătuit de Seneca, el promise că va lua de model pe August; că va permite ca totul să se facă la lumină zilei, după legi. **) Împăratul e bun fiu, bun principe.

*) *Seneca*. «Defăima tirănia și era preceptorul unui tiran; ataca pe cei ce se ținea într'una de principii și el nu se departa de curte; denigra pe adulatori și lingușia așa de tare pe Messalina și pe libertii lui Claudiu, în cât li trimise din insulă o carte cuprinzând laudele lor, pre care în urmă de rușine o șterse. Acusa pe avuți, și posedă o stare de șapte-zeci și cinci milioane de drahme; vorbia în contra lăcșului celor alți, și avea cinci sute de tripode de lemn de cedru cu picioare de ivoriu, de aceeași mărime și aceeași formă, și pe ele da ospete sumptuoase».

«Deci pentru aceste cuvinte, și pentru că Seneca li dăduse fără voia lor împrumut zece milioane de drahme cu speranțe de dobânzi mari, și apoi ceruse cu violență să i le plătiască în total, (Bretonii) se resculară». (Dion Cassiu LXII, 10, LXII, 2).

**) «El anunță că are să domniască după principiile lui August» și îi lăasă să scape nici o ocașie fără a arăta blândeța și clemența

Nu vrea să vadă curgând sânge la jocurile de gladiatori ; «aş vrea să nu ştiu a scrie» zicea el când i se aducea să subscrie o sentinţă de moarte ; «lăsaţi să le merit» răspundea el Senatului când acesta decreta să se aducă mulţemiri zeilor pentru suirea sa pe tron. Seneca era încântat ; elevul vorbea frumos !

Agrippina adusese pe fiul ei la imperiu ca să poată domni în numele lui. Ea nu se deslipia de Impărat : trimitea ordine, dicta răspunsuri ambasadurilor, ieşia în acelaşi car cu fiul său, aducea Senatul în palat şi asculta discuţiunile de după o perdea, şi într'o zi era să se suie pe tron alături cu Impăratul. Aceasta nu plăcea lui Nerone, şi mai cu samă, nu plăcea favoriţilor. Seneca şi Burru, favoriţii, toţi urăsc acest amestec femeiesc în treburile publice. Nerone zicea că ar fi mai bucuros să renunţe la imperiu ; dar ambiţioasa Agrippina începu a ameninţa. Ea aminti fiului său că ea l'a pus pe tron şi că în mâna ei stă ca să'l şi restorne recomandând trupelor pe Britannicu, moştenitorul legitim al tronului. Această ameninţare aduse moartea acestuia. El fu otrăvit la masa imperială. *) Seneca şi Burru primese moştile victimei. Agrippina fu disgrăţiată.

---

sa. Desfiinţă sau micşură impozitele prea grele ; reduce la a patra parte recompensele asigurate de lege delatorilor... Într'o zi când i se cerea, după obicei, se iscăliască sentinţa de moarte a unui condamnat «Aş vrea să nu ştiu a scrie» zise el. Saluta pe toţi cetăţenii pe numele lor, în ordinea cum i se prezentau, şi din memorie. Răspunde Senatului care i adresa mulţemiri : «Mi veţi mulţemi când voi fi meritat». Admitea până şi pe poporul de jos la exerciţiile sale în Câmpul lui Marte». (Suet. *Neron*, 10).

*) «Era datina ca fiii de principe cu alţi copii de aceeaşi etate să mănânce la o masă aparte, încărcată cu mai puţine bucate, înaintea ochilor părinteşti. De oare ce şi Britanicus şedea la o astfel de masă, şi bucatele şi băutura alese de dinsul se gustau mai întâi de unul din servitorii săi ; pentru că să nu se descopere crima, ucizând pe Britanicus şi pe servul care gusta, eacă ce înşelăciune născociră. Se dădu lui Britanicus o băutură curată, gustată de către serv, dar prea caldă, în cât de fierbinte ce era o respinse ; apoi i turnară în apa rece veninul, care aşa a străbătut prin toate membrele, în cât de o dată cu vocea i se opri şi resuflarea. Se spăimântară cei de prin prejur ; cei nepricepători fug ; cei cari văd mai departe rămân incremenţiţi, aţintindu-şi ochii asupra lui Nerone. Acesta resturnat pe o parte, ca şi cum n'ar şti nimic, zise : aceasta e o întâmplare ordinară, ce i vine lui Britanicus din epilepsie ; dar cu inecul i va veni iarăşi vederea şi simţirea. În faţa Agrippinei, de şi se silia a se stă-

În timpul acesta guvernământul era înțelept și energic. Se luară măsuri în contra falșificatorilor ; se condamnară mai mulți hoți ; se ficsară impozitele ca să se curme prădăciunile publicanilor ; se suprimară unele impozite ; mai mulți senatori saraci fură ajutați cu bani ; se făcură distribuțiuni însemnate la popor. Și era mare mirare în popor când auzia că acest tinăr grav, care în public părea așa de serios, umblă noaptea pe ulițe, prin crășme, bătându-se cu oamenii.

Agrippina e neconținut pirită înaintea Împăratului de cătră Sabina Poppaea, cea mai frumoasă femeie din Roma, pe care el o răpise de la prietinel seu Otone, esilat în Lusitania (58). Agrippina e poftită la Baia, unde petrecea curtea. Ea vine. I se pregătește o corabie frumos împodobită ; dar această corabie se sfărâmă în marea. Voinica împărăteasă scapă în not. A doua zi trimite fiului seu vestea nenorocirei ce i s'a întâmplat. Lucrul fusese anume pus la cale. Nerone e foarte trist că n'a isbutit atentatul. Un favorit aruncă la picioarele Împăratului un pumnal, strigând că l'a smuls din mâinile *) trimisului Agrippinei. Atunci niște ucigași trimiși de Nerone o omoară ; iar Seneca scrie Senatului ca să se aducă mulțemiri zeilor pentru că a scăpat pe Împăratul de o mare primejdie. Când acesta veni în Roma, Senatul și întreaga populațiune i ieșiră întru întimpinare mulțemind zeilor că l'au protes. Poppaea ajunge a tot puternică. Soția Împăratului Octavia, fiica lui Claudiu, părăsește palatul Imperial.

pâni, se vedea acea frică, acea uimire a minții, ce convinse pe toți — că ea nu știea nimică de crimă, ca și Octavia sora lui Britanicus». (Tacit. *Ann.* XIII, 16).

*) «În camera de dormit era lumină puțină și numai una din servitoare. Temerea Agrippinei creștea din ce în ce mai tare, căci nu vine nime de la fiul seu. Termurile mării și schimbaseră fața ; toate erau ca deșerte ; apoi tropote de odată, și alte semne ale unei nenorociri fatale. Depărtându-se și această servitoare, i zise : și tu mă lași ? atunci vede pre Anicet, însoțit de trierarhul Erculeu și de centurionele de flotă Obaritu, și i zice : dacă ai venit să affi despre mine, atunci spune'i că mi e bine ; iar, dacă vrei să faci o crimă, Agrippina nu crede despre fiul seu ceva ast-feliu ; uciderea mamei sale n'a putut'o ordona el. Ucigătorii încunjură patul, și trierarhul o lovește mai întâi în cap cu un ciomag ; iar, când centurionele trase sabia ca să o ucidă, ea strigă, întinzindu'i pântecelul : lovește aci în pântece ! și și dete sufletul isbită de multe lovituri». (Tacit. *Ann.* XIV, 8)

Atunci încep nebuniile lui Nerone. Întâi vrea să-și arăte măiestria cu care poate conduce un car. Senatul și poporul îl aplaudă. Pe urmă, începe a da reprezentațiuni pe teatrul curții. Barbați și femei din clasele cele mai de sus joacă pe scenă; Impăratul recitează versuri acompaniindu-se cu lira. E aplaudat cu frenesie. Apoi se înființază Jocurile Neronice. Impăratul capătă premiul de eloquentă și de poezie. Iar poporului i se făceau distribuțiuni ne mai auzite.

Impăratul petrecea: dar treburile publice mergeau bine. Pretutinde era liniște; magistrații erau respectați; legea de majestate părea uitată; provinciile erau înfloritoare *) și o mulțime de provinciali ajunseră oameni însemnați, mai cu samă ca scriitori. Romanii curăți se indignau de această invazie a provincialilor în Roma, de favorurile ce acorda Impăratul unor supuși; dar imperiul prospera, și, mai cu samă în tabără, disciplina era menținută și moravurile erau curate.

Nerone făcea nebunii; dar în fruntea provinciilor se numiau oameni înțelepți și energici. În 54 fiind că Parții invadaseră în Armenia, Corbulon e trimis în orient. El intră în Armenia, cuprinse Artaxata, dădu țerei un rege devotat Romanilor, luă măsuri energice în contra Parților, și obligă pe Vologese, regele lor, să ceară pace și să depună corona sa la picioarele legiunilor. La Dunăre Plautiu Aelianu încheie tractat cu Bastarnii și Roxolanii, impuse pace Scitilor și strămută

---

*) Din *discursul lui Cerealis*. «Regi, resboaiie necontenite, acestea erau prin Gallii până ce căzurăți sub legile noastre. Noi, de și ne ați atacat de atâtea ori, totuși după dreptul victoriei, nu v'am impus mai mult de cât a fost necesar la susținerea păcei; pentru că liniștea popoarelor nu poate sta fără arme, nici armele fără leafă și leafă fără tribut. Cele alte toate le avem în comun. Inși-vă comandați legiunile noastre cele multe, inși-vă administrați provinciile acestea și altele. Nu este nici o preferință sau escludere. De la principii cei buni voi trageți foloase ca și noi, de și sunteți departe; iar cei cruzi apăsa asupra noastră cari suntem în jurul lor. Precum suferiți seceta, ploile cele multe și alte plage ale naturei, suferiți asemenea și lucsul și iubirea de argint a domnitorilor.... Romanii odată gonțiți ce ar fi alta fără numai resboiul tuturor ginților între sine? Norocul și disciplina militară de opt sute de ani au consolidat acest colos care nu se poate sfărâma altfel de cât numai prin strivirea dărimătorilor. Ci pericolul cel mai mare este pentru voi, ca unii ce aveți aur și bogății, causele cele mai de frunte ale resboiului. Așa dar, iubiți, adorați pacea și pe Roma, la care cei învinși ca și învingătorii avem drept egal». (Tacit. *Hist.*, IV, 74).

in dreapta Dunărei 100,000 de barbari, pe când la Rin politica Romană atîta pe Germani unii in contra altora, și fără nici un sacrificiu, slăbia pe Germania prin luptele interne ; iar lucrările cele mari, începute sub regnul precedent, erau continuate cu vigoare.

După moartea lui Burrus și retragerea lui Seneca, Tigellinus, noul prefect al pretoriului, și Poppaea sunt a tot puternici. Se încep din nou timpurile lui Caligula. Nerone voia să plece in Grecia, pentru că numai acel popor artistic era in stare să admire cum se cade «vocea lui divină,» dar poporul 'l opri. Populațiunea din Roma era nebună după un așa Impărat. Era să o pățiască inse Nerone când a ordonat ca să se dea foc cetății pentru a construi o alta nouă, vrednică a fi reședința lui. *) Fiind că populațiunea era să se revolte, el dădu vina pe *Creștini* și i persecută cumplit **). Pe urmă începură cheltuieli ne-

---

*) «Focul a început in acea parte a Circului unde se împreună muntii Palatin și Celiu, isbucind de o dată prin boltele incarcate de materii combustibile și, mărindu-se repede și mănât de vînt, cuprinse in lungime tot Circul : căci nu se afla la mijloc nici o casă cu pereți scutitori sau vr'un templu cu muri. Flacăările se intinseră cu iuțime de o cam dată peste plaiuri, apoi suindu-se la locuri inalte, și iarăși devastând părțile din jos, se grăbiau cu o regegiune nimicitoare, făcând zedarnice toate încercările de impiedicare, cu atât mai tare, că ele aflau nutriment ușor in stradele cele inguste și impleticite și in îngrămădirea cea mare a caselor cum era in Roma cea vechie. Aduge la acestea plinsetele femeilor spăriete, cetele de bătrani neputincioși și de copii cruzi, apoi pe aceia cari căutau a se scapa pe sine sau a da altora ajutor, ducând pe bolnavi sau așteptându'i și acum grăbindu-se, acum așteptând, inchideau calea. Și adese ori, până căutau la spate, se vedeau incinși de flăcări din lature sau din față ; ori dacă umblau după loc de scăpare in vecinătate, se vedeau impresurați de aceiași nevoie, de care se credeau a fi departe. In fine, ne mai știind de ce să se mai feriască, și unde să se mai ducă, umplură stradele, tăbărără la câmp. Unia și au pierdut toate, chiar și pânea de toate zilele; alții din iubirea cătră ai seî, pe cari nu i putură scapa, periră in foc de și li era deschisă calea de ieșire. Nimine nu cuteza a impiedeca intinderea focului; căci se auziau adese ori vorbe amenințătoare, ce opriau stingerea; și pentru că alții aruncau, la vederea tuturor, facile aprinzătoare, strigând in gura mare că știu ei din al cui ordin fac ei toate aceste ; acum, sau pentru ca să poată fura neimpedecați, sau că in adevăr aveau dat acest ordin». (Tacit. *Ann.* XV, 38),

**) «Deci de o cam dată prindeau pe cei ce mărturisiau că sunt creștini, apoi la arătarea acelor o mulțime nenumărată, nu atât ca

bunești, și făcu o «Casă de aur» impodobilă cu pietre scumpe : dădu mese cu feliuri de bucate care costau patru milioane : și făcu mobile de sedef și de ivoriu, haine de matasă și purpură imbracate numai o dată ; catării lui erau potcoviți cu potcoave de argint, ai Poppaeci cu potcoave de aur. Distribuțiuni nebune la popor. Pentru ca să aibă bani, Nerone ordonă a se prăda proprietățile publice ; luă din Grecia și din Asia ofrandele templelor și imaginile zeilor ; topi în Roma până și zeii penaiți. Atâte nebunii cauzară mai multe conspirațiuni. Nerone ajunse și crud. El ucise mai mulți cetățeni de frunte, între cari Corbulon, Thrasea și Barea Soranu. Populațiunea din Roma începuse a urî pentru că el tot și făcuse gustul : călătorise prin Grecia pentru ca să dea reprezentațiuni. *)

dovediți de punători de foc, cât ca pe niște urători ai genului omenesc. Perirea lor era însoțită de batjocuri : îmbrăcându-i în piei de fiare selbatice ca să i rupă câinii, sau înfigându-i pe cruce, sau mîndu-i în păcură, i aprindea ca pe niște facle, ca, după ce se întuneacă, să lumineze noaptea. Neron și a deschis grădinile sale pentru ținerea acestui spectacol, și dăde un joc de circ, unde îmbrăcat ca un vizitiu se amesteca pîntre vulgul de rînd, sau alerga cu căruța. Macar că creștinii erau vinoși, și după merit pedepsiți, cum nu s'a mai văzut, totuși deșteptară compătîmirea, ca unii ce fură jertfiți nu pentru binele public, ci din pricina cruzimei unuia. (Tacit. *Ann.* XV, 44).

*) *Nerone vine din Grecia.* «El intră în Roma în carul care servise la triumful lui August, cu o haină de purpură, o chlamidă semănată cu stele de aur, cu cununa olimpică pe cap, și în mîna dreaptă cu a jocurilor Pythice. Cele alte erau purtate cu pompă înaintea lui cu inscripțiuni care spuneau unde le câștigase, contra cui, în ce piese, în ce roluri. După car se ingrămădiau aplaudatori plătiți strigînd, ca în ovațiuni, că ei sunt soții gloriei sale și soldații triumfului seu. Pe urmă se dărimă o arcadă din Cîrcul cel mare, și el se îndreptă prin Velabrum și For, către muntele Palatin și templul lui Apollon. Pretutîndine în drumul seu se sacrificau victime, se presurau stradele cu pulbere de șofran, se aruncau paseri, cordele, plăcinte. El suspendă cununele sfințite în camerele sale de culcat, în jurul paturilor sale. El și umplu de asemenea apartamentele sale cu statuie care îl reprezentau ca musicant, și bătu o medalie în care purta acest costum. Depărte de a se răci, cu timpul, în iubirea cătră arta sa, și a o neglige, el avea grijă pentru a și conserva vocea, de a nu face proclamațiuni cătră soldați de cît cînd era absent, sau a întrebuița organul altuia ; și ori ce ar fi făcut, afacere serioasă sau nu, el avea tot d'auna pe lingă sine pe maistrul seu de canto, care i amintia să și menajeze peptul și să țină o batistă la gură». (Suet. *Neron*, 25).

Legiunile din provinciile începură a invidia pe pretorienii din Roma, pentru că aceștia puneau pe împărați, și îi sprijiniau și se foloseau foarte mult. Ele cugetară că li a venit și lor timpul a se folosi din numirea împăraților. Cele din Spania se revoltară și proclamară de împărat pe comandantul lor Galba. Acesta era un bătrân de 73 de ani. Fusesse guvernator în Aquitania, Germania de sus și Africa, și pretutindine se arătase sever dar drept. Senatul îl recunoscu de împărat. Toți se învoiau cu alegerea lui, pentru că era bătrân și mulți așteptau moștenirea lui. El plecă spre Roma; pedepsi în Galia cetățile care rămăseseră credincioase lui Neron când cu revolta lui Vin-dex. Nerone, văzându-se părăsit de toată lumea, fugi din Roma și, auzind că vin niște călăreți să îl prindă, rugă pe un sclav să îlucidă, după ce spuse mai înainte: «Ce mare artist pierde lumea». (68). Era de trei-zeci de ani. *).

§. 5. Impărații proclamați decătră legiuni.

a) Galba.

Indată ce se sui pe tron, Galba începu o adevărată persecuție în contra amicilor fostului împărat. Esilații fură rechiemați și mulți dintre delatori urmăriți. El revocă sumele dăruite de cătră Nerone, care se urcau la 540 milioane de lei. Această economie nu plăcu populațiunii care începu a acusa pe Galba că e un sgârcit. Garda imperială germană fu licențiată fără nici o respătire și când pretorienii cerură un donativum, el respunse: «eu inrolez pe soldații mei dar

*) *Nerone aproape de moarte.* «Se ascunse într'un loc stufos; și remase ca un miserabil acolo până ce se făcu ziuă, ca să nu fie nici de cum văzut; prepunind pe ori cine trecea, că vine spre el; tremurând la ori ce voce, ca cum l'ar fi chemat; dacă auzia vre un cățeluș lătrând sau vre o păsărică ciripind, o rămurică sau cracă legănându-se de vânt, se tulbura teribil; și nu se putea liniști din cauza lor, nici nu cuteza să îngâne ceva vre unuia din cei ce era cu el, ca să nu îl mai audă și altul, ci singur în sufletul lui se plângea și se văieta; căci se gândia între altele și că, el care se fălia o dată cu o mulțime de oameni în serviciul său, acum e redus a avea numai trei liberi. Această dramă i prepara atunci divinitatea, ca să nu mai joace pe alți omorători de mame și pe alți rătăcitori, ci pre sine însuși; și atunci se căi de crimele ce cutezase, ca și cum ar fi putut să facă a nu realiza vre una din ele». (Dione Cassiu LXIII, 28).

nu i cumpără. El luă măsuri pentru restabilirea disciplinei militare. Toți tremurau de frică. Nenorocire că Galba, așa de sever pentru alții, avea și el slăbăciunile sale. Favoriții sei : Viniu Laco și Iciliu vindeau funcțiunile publice și favorurile imperiale. Tigellinu, unul din cei mai infami complici a lui Nerone, scăpă cu viață macar că poporul cerea să 'l omoare. În aparență, era pretutundine liniște. Cei cari aspirau la Imperiu fură uciși, provinciile erau credincioase. Numai legiunile din Germania de sus erau nemulțemite. Ele refuzară a depune jurământ Impăratului ; ci jurară credință numai Senatului.

Intre cei cari se declaraseră la început pentru Galba era și Otone, guvernatorul Lusitaniei care voia să 'și resbune pe Nerone pentru că i răpise soția. El se arată prietin Impăratului, pentru că nădăduia că va fi adoptat de cătră el. Se arată foarte darnic cu pretorienii, și 'și formase o partidă în Roma.

Galba inse adoptă pe Pisone, un tinăr cu moravuri foarte severe. Această alegere nu plăcu nimărui, fiind că societatea romană se temea a avea pe tron un om aspru, și înăsprit încă și mai mult prin un esil îndelungat. Galba 'l presentă pretorienilor ; dar, în discursul seu el li vorbi numai despre bravura și energia fiului seu adoptiv și despre revolta legiunilor din Germania. În colo nimic. Nici o vorbă de donativum. Tocmai se întâmplase că în Roma era o mulțime de armată : armată venită din Spania cu Galba, auxiliari și armate aduse de Nerone din Britania, de la Rin și Dunăre : destule elemente gata pentru o revoltă. A cincia zi după adoptarea lui Pisone, Otone se duce în tabăra pretorienilor și aceștia 'l proclamă Impărat. Pisone convocă garda imperială. Pe când el vorbea cătră soldați, Galba plecă prin popor *). În timpul acesta Otone intră în

*) Într'aceste Galba, împins de mișcările diverse ale mulțimei, umbla încoace și în colo ; toți se grămădesc prin basilice și prin temple. Trist spectacol ! Nici o voce a poporului sau a plebei ; ci numai fețe triste și urechi încordate spre toate laturile ; nici tulburare, nici liniște ; ci o tăcere adincă cum se întâmplă în o mare frică sau în o mare mânie. Cu toate aceste lui Otone se anunță că plebea se înarmează. El dă ordin ca să meargă cu pași forțați și să prevină pericolul. Atunci să fi văzut pe bravii Romani, ca și cum ar fi avut a resturna pe un Vologese sau pe un Pacor de pe tronul străbun al Arsacizilor, iar nu ea să ucidă pe Impăratul lor, pe un bătrân narmat, cum sparg ei pe popor, cum strivesc pe Senat, și, amenințând din arme, cum în re-

Roma. Galba și Pisone sunt uciși și capetele lor sunt purtate în triumf pe ulițele Romei (16 Ianuarie 69). Ast-feliu de sfârșit avu Galba care împărățise șapte luni *).

b) Otone.

Se sui pe tron în strigătele de bucurie ale populațiunii din Roma care îl numia al doilea Nerone. El ridică statuiele acestuia, pune din nou în funcțiune pe amicii lui și dădu 50 de milioane ca să se sfârșiască «Casa de aur». El opri prădăciunile pretorienilor; nu urmări de feliu pe cei cari lucraseră în contra lui și dădu pe mâna poporului pe Tigellinu. Dar în timpul acesta, Vitelliu fusese proclamat Împărat de către legiunile din Germania de jos. Cele din Germania de sus fură resculate de către Caecina pe care Galba îl pusese în urmărire pentru hoții. Armata din Britania se resculase și ea. Lăsând în tabere pe bătrâni și pe ausiliari, soldații se îndreptară spre Italia în trei corpuri, comandate de către Caecina, Valens și Vitelliu. Germanii și Belgii se uniră și ei, coloniile de pe Rin li dară ajutoare în bani. Porniau aceste cete cu gând să pună mâna pe bogata Italie, prădând în drumul lor Galia. Pe drum se aude că Galba a fost ucis și că Otone s'a suit pe tron. Aceasta nu îl împedea de a și urma calea. Nenorocita Galie fu lăsată prada soldaților. Unele cetăți scăpară plătind sume enorme. Helveții se încearcă a se opune. Sunt zdrobiți. Caecina ajunge în Italia de sus.

---

pegiunea lor, dau asalt asupra Forului. Pe ei nici majestatea Capitolului, nici sfințenia templelor mărețe, nici memoria principilor de mai înainte, nici temerea de cei viitori nu îl putură opri de la săvârșirea unei crime, resbunată pururea de ori care succesori la tron». (Tacit. *Hist.* I, 40).

*) «Așa sfârșit a avut Servius Galba în etate de șapte-zeci și trei de ani, după ce a trăit în pace sub cinci Împărați, mai fericit sub dominația străină de cât sub a sa. Vechiă era nobilitatea casei sale, mare averea sa; el însuși de inteligență mediocră, mai mult fără viții de cât virtuos; nici nepăsător de renume, nici lăudăros; nepoftitor de averea altuia, econom cu a sa, era avar cu banii Statului. Cătră amici și liberti, când da peste buni, de o indulgență care nu suferă imputare; dacă erau răi, lăsător până a fi vinovat. Dar lustrul originii sale, pericolul timpului, servia de pretext ca ceia ce era apatie să se numiască înțelepciune.» (Tacit. *Hist.* I, 49).

În timpul acesta, Otone se muncia să deștepte oare care energie militară în Roma și Italia. Li venia foarte greu Romanilor să 'și părăsiască palatele și vilele lor pentru a lua armele. Italia nu mai văzuse resboiu de mai bine de o sută de ani. Otone incredință Roma Senatului și plecă în Italia de sus cu o armată compusă din pretorienii, cohorțele urbane, legiunile care se aflau în Roma, voluntari și 2000 de gladiatori. Mergea mai mult dus de cătră militari de cât ca conducător. Nu era nici o disciplină între soldați, dar era mare dragoste pentru Impărați. Șapte legiuni din Dalmația, Panonia și Mesia i veniau întru ajutor. Avangarda Vitelianilor fusese bătută la Cremona; dar al doilea corp al lor cu Valens trecu Alpii. La Bedriac se dădu o bătălie teribilă în care căzură mai bine de 40,000 de oameni de amândouă părțile. Legiunile cari veniau întru ajutor ajunseră la Aquileia; dar lui Otone i se păru că s'a vărsat prea mult sânge pentru el. Noaptea 'și regulă trebile și a doua zi, în zori de ziuă, se sinucise *). Nu împlinise 38 de ani (16 Aprilie 69). El domnise 88 de zile.

e) Vitellii.

Atunci începură toate grozăviile luptelor civile. Ausiliarii germani, batavi, gali prădau. Lupte între trupe. Cetățile din Italia de nord arse. Revolte în Africa, Spania, Britania, Galia. Revoltă cumplită a Evreilor în resărit.

Vitelliiu era la hotarele Belgiei când auzi de victoria de la Be-

---

*) *Moartea lui Otone.* «Apoi după ce s'au departat toți, se odihni puțin; și pe când era adincit în grija oarei celei de pe urmă 'l tulbură o larmă neprevăzută, raportându-i-se că militarii revoltați amenință cu peirea pe toți căți vor să se ducă, că furia lor ie îndreptată mai cu samă în contra lui Virginius, pe care 'l țin incunjurat în casa închisă. După ce a dojenit pe începătorii tulburării, reintors petrecu în convorbire cu cei ce plecau până s'au dus toți nesupărați. Sub sară 'și stimpără setea cu o băutură de apă rece. Apoi puse de i se aduseră două pumnale, le cercetă de ascuțite pe amindouă și vîri unul sub căpătăiu; după ce i s'a spus că s'au departat amicii sei petrecu noaptea liniștit și, după cum se spune, nu fără somn. Spre zori de ziuă se lăsă cu pieptul în fer.... Cadavrul 'l scoaseră din casă cohorțele pretoriene cu laude și lacrimi sărutându-i mânilor și rana. Unii din militari se sinuciseră lingă rug, nu că s'ar fi simțit vinovați sau că s'ar fi temut, ci ca să fie părtași la gloria Impăratului pe care 'l iubiau». (Tacit. *Hist.* II, 49).

driac. El și urmă drumul în triumf. După 40 de zile ajunsese în Italia. Voia să viziteze câmpul de bătăie de la Bedriac, macar că cadavrele rămăseseră neîngropate, pentru că, zicea el «cadavrul unui dușman miroasă» *). Ducea cu el o adunătură de 60,000 de oameni, între care 34 de trupe auxiliare; un număr și mai mare de slugi, bufoni, comedianți, vizitii, oamenii cu cari petrecea el, când nu mânca și nu dormia **).

Măncarea era pentru dănsul totul. Mânca de mai multe ori pe zi, la deosebite mese. La o masă dată de fratele său s'a tăiet 7000 de păseri și 2000 de pești. Nu se răbda și mânca și cărnurile de sacrificii de pe altare ***). În câteva luni a mâncat 900 milioane de

*) «Vitellius manifestă pofta ca să vadă cu ochii câmpul de bătăie de la Bedriac. Vedere hidoasă și înfiorătoare! Era ziua a patru-spre-zecea după bătăie, și pe câmp numai corpuri sfâșiate, membre trunchiate, forme putrede de oameni și de cai, pământul imputit de sânge negru, arbori și sămănături zdrobite, un deșert mare în toată goliiciunea sa!... Chiar militarii între chiote de bucurie lăseau drumul și veniau ca să recunoască locul de bătăie, să priviască grămezile de arme și mobilele de cadavre și să se mire. Erau și de aceia pe cari nestatornicia lucrurilor omenești i mișca până la lacrimi și la compătimire. Dar Vitellius nu și-a întors ochii, și atâtea mii de cetățeni lipsiți de înmormântare nu l'au umplut de tremur. Mult bucurându-se și neștiind ce soartă l' va ajunge în curând, aduse un sacrificiu la zeitățile locului». (Tacit. *Hist.* II, 70).

**) «Vitellius mergea încet spre Roma. Era urmat de șeszeci de mii de soldați, o hordă coruptă prin licență, de un număr și mai mare de slujitori și de precupeți, soii de oameni aceștia și mai răi de cât sclavii chiar; apoi o suită numeroasă de legați și de amici, cari nu știu să asculte nici de conducătorul cel mai moderat. Această mulțime s'a mai adăos încă și cu venirea din Roma a unui mare număr de senatori și de călari cari i ieșură spre întâmpinare, umnia de frică, mulți din lingușire, cei alți și apoi, cu încetul, toți ca, mergând alții, ei să nu rămână acasă. Din plebe se alăturară de aceia cari pentru infamele lor servitii erau bine văzuți de Vitellius: măscărici, comediani, vizitii din circ, pentru a cărora amicitii și municipiile se stăarseră prin rechișițiuni, ci și ogoarele țăranilor chiar, fiind sămănăturile deja coapte, se despoiară ca și cum ar fi fost pământ dușman». (Tacit. *Hist.* II, 87).

***) «Dacă ar fi fost mai puțin lacom în mâncare, iubirea de argint a lui (Vitellius) nu era de temut; dar aceia i era nesuferită și nesăturabilă. Din Roma și din Italia i se trimitea tot ceia ce i putea întârita pofta de mâncare; drumurile de la o mare până la ceia altă

sesterții. În Senat și compromitea dignitatea senatorială; foarte crud, și omori mai întâiu pe toți creditorii sei.

Între aceste legiunile din Syria începură a se mișca. Ele proclamă de Împărat pe comandantul lor Vespasian. Acesta era din o familie de jos. Bunul și părintele seu abia ajunseseră la gradul de centurion. El ajunsese sub Claudiu legat al unei legiuni în Britania și se purtase admirabil. Administrase Africa și se întorsese cu mânele goale din această provincie care îmbogățise pe atâția proconsuli. Neron era să îl omoare în Grecia pentru că adormise la o reprezentație pe când Împăratul cânta. El i incredință trei legiuni în contra Evreilor cari se revoltaseră. Vespasian veni în orient, bătut pe Evrei și i închise în Ierusalim. Mucianu comandantul celor patru legiuni din Syria se dădu în partea sa și prefectul Egiptului i promise două legiuni. Armata din Illyria, trupele invinse la Bedriac, sub Antoniu Primus îl recunoscură de Împărat.

Vespasian trimise pe Mucianu cu armata; dar cele șapte legiuni din Illyria apucaseră înainte. Caecina părăsi pe Vitelliu și se dădu în partea lui Vespasian. La Cremona se dădu o bătălie crâncenă în care Vitellienii sunt învinși. Nenorocita Cremona fu arsă *). Vitelliu

gemeau sub povoaara carălor încărcate cu mâncări. Fruntașii cetăților (din Galia) se ruinară prin cheltuielile meselor date lui; cetățile chiar se stoașeră; militarul deprins cu osteneala și bărbăția, degenera prin învăț la plăceri și prin dispreț cătră un asemenea comandant». (Tacit. *Hist.* II, 62).

«Cele mai mari viciuri ale sale erau lăcomia în mâncare și cruzimea. Mânca regulat de trei ori pe zi și de mai multe ori de patru. Se invita în aceiași zi la masă la mai multe persoane la diferite oare, și fie care ospăț nu costa mai puțin de patru sute de mii de sesterții. Cel mai vestit ospăț a fost cel care i l'a dat fratele seu, în ziua intrării lui în Roma. Se zice că s'a servit două mii de pești și șapte mii de paseri.... Lăcomia lui nu era numai fără margini, ci scârnăvă și fără nici o regulă. Nu se puteau stăpâni nici în timpul sacrificiilor, nici pe drum. Mânca, de pe altare, cărnurile și plăcintele ce se sacrificau; pe drum, lua de prin crășme bucate de pe foc, sau resturi din ziua trecută». (Suet. *Vitel.*, 13).

*) «Patru-zeci de mii de armați irump în cetate; numărul telailor și a slujbașilor e mai mare, în desfrinare și cruzime mai corupt. Nici demnitatea, nici etatea nu apărau, ca să nu se amestece violările la ucideri și uciderile la violări. Bătrâni și femei gârboviți de ani, fără preț la pradă, erau trași ca să fie de batjocură. Când li venia înainte vre o fată mare, sau vre un tânăr frumos era tras cu forța

părăsește Roma și se îndreaptă spre nordul Italiei cu pretorienii. Amicii lui Vespasian încep negocieri de pace, pentru că se temeau să nu se prade Roma. Vitellius se invoiește ca să i se dea o sută de milioane de sesterții și să abdice; dar auxiliarii germani și populația din Roma nu îl lasă să își țină cuvântul. Populațiunea din Roma se revoltă când aude că el tractează din nou și îl silește a intra în palat. Amicii lui Vespasian sunt bătuți în o mare bătălie care se dă chiar în Roma; Sabinu fratele lui Vespasian se închide în Capitoliu, dar este prins și făcut bucăți de cătră popor. Capitoliul, *) templul lui Jupiter, sanctuarul Romei și al Imperiului, este ars. O nouă luptă

în toate părțile, sfâșiat în bucăți, și în fine aducea pe turbați a se ucide unii pe alții. Pe când duc bani sau daruri grele de aur de prin temple fie-care pentru sine, sunt tăieți în bucăți de alții mai tari de cât dinșii. Unii, despretuind cele aflate, prin bătăi și torturi, store cele ascunse ale domnilor casei și sapă după cele îngropate. Cu faclle aprinse în mână pe care, după ce au făcut prada, le aruncă ca din ris în casele dispoiete și în templele deșerte.... Prin numărul cel mare al coloniștilor, prin poziția favorabilă lângă riuri, prin fertilitatea solului, prin legăturile și căsătoriile cu străinii crescuse și înflorise, neatinsă de resboaiele din afară, nefericită în cele civile.» (Tacit. *Hist.* III, 33).

*) »Militarii din Capitoliu erau furioși; nu i comanda nimine, fie-care făcea după cum îl tăia capul. Trecând în marș forțat peste for pe dinaintea templelor ce îl domina, se pun în linie de bataie pe colina din fața lor până la primele porți ale întăriturei din Capitoliu. Aici, pe coastă, stăteau din vechime portice, în dreapta când sui. Pe acoperemintele aceloră ieșiră asediații, și aruncau pietre și cărămizi peste Viteliani; aceștia nu aveau în mâni de cât săbiile; să mai aducă mașine și proiectile li se părea prea lung. Ei aruncară faclle aprinse în porticul cel mai ieșit afară, și urmară după foc; ar fi intrat pe porțile arse ale Capitoliului, dacă Sabin, statuiele resturnate, monumentele de onoare ale părinților noștri, nu le ar fi impus la intrare grămădite ca și un mur. Acum dau asalt din două părți la intrările Capitoliului, pe la pădurea sacră a Asilului și pe unde suie stânca Tarpeia pre o sută de trepte... Nici că se putea opri Viteliani, cari se suiau peste edificiile combinate, ce în cursul unei păci lungi se ridicaseră la atâta înălțime, în cât acoperemintele erau la o nivelă cu pământul Capitoliului. Aici nu se știe, pus'au cei cari atacau foc la acoperemintele caselor, sau chiar asediații, cum de ordinar se vorbea, cu scop ca să respingă opintirile și progresul aceloră? De aici căzu focul asupra porticilor lipiți de templu; apoi curând vulturii de lemn vechiu atraseră flacăra și o nutriră. Așa a ars Capitoliul, cu porțile închise, ne apărat și neprădat.» (Tacit. *Hist.* III. 71).

și mai teribilă se începe când ajung armatele lui Vespasian. O parte din populație privia la luptă și în unele părți ale Romei oamenii petreceau. *) După luptă, urmă un măcel cumplit asupra populației. Mai bine de 50,000 de oameni fură omorîți. Vitelliu scapă pe Aventin cu bucătarul și pitarul seu. Pe urmă el este prins, tirit spre for pe jumătate gol, espus la toate insultele populației și făcut bucăți. Aceste bucăți au fost apoi aruncate în Tibru (21 Decembre 69).

§. 6. Flavi.

a) Vespasian

Pe când armatele care 'l proclamaseră Impărat băteau pe Vitelieni, Vespasian era în orient. El mai remase aici încă un an după uciderea lui Vitelliu; Mucianu guverna în Roma în numele lui. După ce liniștește Africa, regulează trebile răsăritului și asigură pacea la fruntaria Dunărei, Vespasian veni la Roma.

*) «Poporul asista ca spectator la bataie, și, ca într'un spectacol de gladiatori, striga și aplauda acum la unii, acum la alții. De câte ori vre una din părțile luptătoare se indoia, și soldații s'ascundeau prin bolte sau fugiau în vre o casă, striga ca să i tragă afară și să i gâtuiască, și așa apuca partea cea mare din pradă; căci soldatul având a face cu sângele și uciderea, lasa pradarea la plebe. Selbatică și hidoasă era în cotro te întorceai fața Romei: ici lupta și rane; colo baie și beție; iarăși sânge inchiegat și grămezi de cadavre, aproape apoi femei de prostituție și cei ce li samănă. Toate imbuibările unei vieți petrecute în repaos desfrenat, toate cruzimile unei ocupații din cele mai îndrăcite: chiar așa că 'li venia a crede că aceiași cetate e apucată și de turbare și de bucurie nebună». (Tacit. *Hist.* III, 83).

«Iar în Roma toată lumea trăia fără grijă: jocurile Cererei se urmau după obicei. Cum s'a anunțat în teatru în mod sigur că Otone e mort... poporul purta în procesiune imaginile lui Galba incinse cu lauri și flori în jurul templelor... în Senat se decretează lui Vitellius toate semnele de onoare ce de altmintrelea se inventară numai într'un curs lung de domnie.

Dar Italia era mai aspru și mai crud pedepsită de cât în reshoiu chiar. Vitelianii respândiți în garnisoană prin municipii și colonii, furau, răpiau și întrebunțau tot felul de violențe. Spre toate, fie legiuite sau nelegiuite, dominați de iubirea de avere sau venali, nu se opriau nici de la cele divine, nici de la cele umane. Au fost și de aceia cari și au ucis pe dușmanii personali imputând soldaților uciderea... Generalii dependenți de militari nu cutezau a li se opune». (Tacit. *Hist.* II, 55, 56).

El era în vârstă de 60 de ani. Viața lui era simplă; trăia ca un simplu particular, fără a-și aminti de injurii. Era un om foarte harnic și muncitor.

Cea întâi faptă a sa a fost: întocmirea Senatului. Proscripțiile și luptele civile, cruzimile Împăraților și ultimele evenimente împuținaseră foarte mult familiile de frunte din Roma. Viața desfrânată rărise de asemene rindurile aristocrației. Era nevoie de a se reintocmi din nou o aristocrație care, împreună cu Împăratul, să guverneze Imperiul. Dar mai erau și alte cauze care cereau o reformă. Aristocrația romană nu era în stare să priceapă nevoile timpului. Imperiul nu se mai putea governa cu vechiele idei romane. Nu mai era acum vorba de a se cărmui Imperiul de către niște oameni cari considerau pe provinciali ca pe niște supuși, buni numai de jefuit. Trebuia în consiliul superior al Imperiului oameni cu alte idei și cari să cunoască lumea pe care aveau să o administreze. Pentru aceasta Vespasian isgoni din Senat o mulțime de membri nedemni, și chieamă în acest corp o mulțime de oameni din familiile 'nalte italiene și provinciale. Cu aceasta s'a reintinerit aristocrația romană, și s'a introdus în Senat oameni cu moravuri oneste, muncitori și harnici, și deplin cunoscători a intereselor întregului Imperiu. Peste o miie de familii nobile au fost aduse în Roma. Atunci a intrat în șirurile aristocrației romane: Agricola, socrul istoricului Tacit, Spaniolul Trajan, Antonin din Galia, Liciniu Sura, Maurul Lusiū Quietu și o mulțime de oameni mari cari au să dea imperiului Împărați iluștri și generali renumiți.

Acestui Senat reconstituit din elemente sănătoase, Vespasian i supunea toate afacerile cele mai importante. O sută de ani Senatul are să fie adevăratul consiliu al Imperiului. El asista regulat la discuțiunile Senatului și judeca singur în for. El desființă multe creanțe ale fiscului; reintroduse disciplina în armată și contribuie prin exemplul ce l da el însuși, la îmbunătățirea moravurilor; «dorința de a plăcea principelui, zice Tacit, făcu mai mult de cât legile, pedepșile și frica».

Î plăcea să construiască mult; prin aceasta se infrumuseța capitala și Imperiul și câștiga și poporul. El reconstrui strade nouă în Roma; făcu multe drumuri prin provinciile, ridică mai măreț templul

din Capitoliu, *) reconstitui arhivele istoriei naționale care se perderă când cu arderea acestui templu, punând să se caute pretutindenea copii de pe legi și senatus-consulte și săpându-le din nou pe 3000 de table de aramă; închise templul lui Janus și începu imensul amfiteatru în care încăpeau 87,000 de spectatori.

L'acuseră Romanii de avariție și nu aveau dreptate **). Vespasian era în adevăr foarte econom; dar a ridicat prin provinciile o mulțime de cetăți surpate prin cutremure de pământ sau distruse prin foc și a construit pretutindine monumente folositoare. I se imputa

*) «Grija restaurării Capitolului o încredință lui Lucius Vestinus... Aruspicii întrebați sfătuiră, ca ruinile sanctuarului să se arunce în bălți și templul să fie construit tot pe vechia temelie; zeii nu vor ca să se schimbe forma cea veche. În 21 Iunie, pe un cer senin, tot spațiul cât era închinat pentru templu, era încins cu cordele și cunune. Intrară soldați cari aveau nume de bun augur cu ramure sfințite. Apoi virginile vestale, cu copii și copile, a căror părinți erau în viață, stropiră cu apă din fântini și din ape curgătoare. Atunci pretorul Elvidius Priscus, după ce pontificile Plautius Elianus a rostit cuvintele sacramentale, sfinți aria cu victime de porc, oaie și taur, și întinse măruntaiele pe un altar, rugă pe Ioe, Junone, Minerva și pe zeii patroni ai Imperiului, ca să dea noroc la cele începute și locașurile lor, începute de pietatea omenească, să le înainteze și cu ajutorul d-zeesc să le înalțe. Pe urmă atinse coardele cu care era legată piatra fundamentală și împletite funiile. Și de o dată cei alți dregători ai Statului și preuții și Senatul și ordinul călărilor și o parte din popor, uniți într-o bucurie și zel traseră piatra cea foarte mare la locul destinat». (Tacit. *Hist.* IV, 53).

**) «Singura imputare care i se poate face cu dreptate, este că a iubit prea mult banii. În adevăr, nemulțumit de a restabili impozitele desființate de către Galba, de a crea altele și mai grele, de a adăuga tributurile provinciilor și a le duplica câte odată, el făcu negustorii rușinoase și pentru un particular, cumpărând, de exemplu, unele articole în bloc numai ca să le vândă mai scump în detalii; vindea candidaților magistraturile și acușatorilor iertarea; dădea funcții celor mai răpitori ca să i poată condamna când se vor îmbogăți... Unia socot că lipsa cea grozavă a tezaurului și a fiscoșului l'a obligat să fie răpitor; și zise el la începutul regnului său «că Statul avea nevoie de patru miliarde de sesterții, pentru ca să se poată susține». Această opinie mi se pare cu atât mai adevărată, că el întrebuiștea foarte bine banii reu dobândiți.... Niște deputați anunțându-i că concetățenii lor i decretase o statuă colosală de un foarte mare preț, el li zise întinzând mâna: «să o pună aici, pedestalul e gata». (Suet. *Vespas.* 16, 23).

54-119 p.

că lasă inadins pe guvernatori să fure pentru ca pe urmă să i stoarcă el. Aceasta e o calomnie, pentru că guvernatori sub el au fost oameni ca Cerealis, Frontinu, tatăl lui Trajan, Antoninii și alții, onoarea numelui roman. Era și trebuia să fie econom, pentru că la suirea sa pe tron, toate serviciile publice erau în suferință, erau o mulțime de creditori neplătiți, cetăți și temple arse și ruinate, tabere desființate, arsenalele golite prin resboaiile civile. Era prin urmare totul de făcut și, mai cu samă, trebuia organizată apărarea fruntariilor.

Trebuiau bani mulți. Vespasian spunea în Senat că i trebuie patru miliarde de sesterții; unii autori zic că patru-zeci. Pentru aceasta el reinființă o mulțime de impozite desființate sub Galba; făcu un nou cadastru și descoperi o mulțime de persoane și proprietăți care scapase de impozite; desființă o mulțime de scutiri acordate de către Impărații precedenți, mai ales de Nerone.

Cu banii strinși, el impuse respect barbarilor; acordă gratificații și prezente poetilor celebri și artiștilor mari, și dădu pensuni anuale profesorilor de retorică.

El înmulți coloniile prin provinciile ca să măriască acolo elementul roman.

Cu toate acestea și sub acest mare Impărat era în Roma opozițiune în contra lui. Oameni alungați din Senat de Vespasian pentru moravurile lor stricate; filosofi stoici și cinici, cei cari sub Impărații răi tăcuseră pentru că se temeau, acum, sub un Impărat bun, fac gură și critică. Unia erau foarte violenți pentru că voiau să 'și facă un nume prin persecuțiile suferite. Vespasian nu i băgă în samă; cu toate acestea unia au fost condamnați. Cel mai de frunte dintre aceștia a fost Helvidiu, ginerele lui Thrasea, dar Helvidiu conspira pe față, la tribunal, în curie. Trebuia pedepsit, pentru că altfel s'ar fi dat dovezi de slăbiciune.

Vespasian muri la 23 Iunie 79. Până în ultimul moment, s'a ocupat cu trebile publice pentru că, zicea el, un Impărat trebuie să moară în picioare».

b) Titu. 79-81 = 2

În tinereța sa trăise la curtea lui Nerone fiind prieten a lui Britanicu. A servit mai pe urmă ca tribun legionar în Germania, Britania și în resboiul contra Evreilor. Soldații îl iubiau pentru că era

foarte brav : superiorii 'l stimau. Avea o mulțime de prietini, dar i plăcea prea mult spectaculile și ospetele, fusese foarte sever ca prefect al pretoriului sub părintele seu, ucisese cu propria sa mână pe Caecina : profită însă foarte mult de lecțiunile lui Vespasian. Ajuns la Imperiu, în vrâstă aproape de patru-zeci de ani, plin de experiență și sătul de plăceri, el se ocupă numai cu afacerile și nu avu altă pasiune de cât numai binele public. Când s'a ales mare pontifice, el jurase că nu va mai vărsa sânge și, când a ajuns împărat, el nu voi să primiască acușările de les majestate și esilă pe delatori. Era însă prea bun. *) Risipia tesaurul public «pentru că, zicea el, nime nu trebuie să iasă nemulțemit din fața principelui». El termină Coliseul și dădu jocuri strălucite la popor ; construi băi nouă în care se scalda împreună cu poporul. Pentru dînsul iera o zi pierdută ziua în care n'a făcut nici un bine. Poporul 'l iubia foarte mult, mai ales după guvernul cel energic al lui Vespasian ; dar această bunătate putea să fie foarte primejdioasă pentru Imperiu.

Sub acest bun împărat s'a întîmplat o mulțime de nenorociri. O erupțiune a Vesuviului acoperi cu lavă cetățile Herculenum, Pompeii și Stabii **); o ciumă omorî în Roma mii de persoane; un incendiu nimici din nou Capitoliul, biblioteca lui August și teatrul lui Pompeiu. Titu cheltui sume foarte mari ca să vină în ajutorul tutu-

*) «Foarte bun ; el declară de valabile prin un singur edict, toate grațiile și concesiunile împăraților de mai înainte. El avea ca principiu să nu lase pe nime să se ducă de la el fără nici o speranță. Amicii sei observându-i că el promitea mai mult de cât putea ținea, el li respunse că nime nu trebuie să ieșă nemulțemit de la audiența unui principe. Aducându-și aminte, într'o sară la cină, că n'a făcut nici un fericit în ziua aceia, el pronunță aceste cuvinte memorabile și cu drept cuvânt laudate : «Amicii mei, am pierdut o zi». (Suet. *Titus*, 8).

***) *Erupțiunea Vesuviului*. «Deci noapte din zi, și întuneric din lumină se făcu ; unia și inchipuiau că giganții s'au sculat, iar alții că lumea întreagă va peri în chaos și foc ; de aceia fugiau, unii din case pe strade, alții din afară în lăuntru ; și de pe marea pe uscat, precum și de pe uscat pe marea, turburați și socotind tot ce era departe de ei mai secur de cât ceea ce era lângă ei. În același timp, se înalță o mulțime nespusă de cenușă, care acoperi pământul, marea și tot aerul ; alte flăcele căzură iarăși din întîmplare preste oameni, preste pământuri și preste vite, și uciseră peștii și paserile, și pre lângă a-

ror nenorociților. Pentru aceasta el vindu până și mobilele din palatul imperial.

El muri la 23 Septembrie 81 după o domnie de 26 luni. I s'a dat numele de «Delițiile neamului omenesc».

e) **Domițian** 81-96 = 15

Fiul mai mic a lui Vespasian petrecuse foarte mult în tinerețea sa; dar era sobru în mâncare și băutură; i plăceau esercițiile militare, studiul și poesia. Cum auzi de moartea fratelui său, el alergă în Roma, dădu soldaților un donativum și se sui pe tron. Incepu a guverna cu înțelepciune și sfinși ca Nerone. Luă titlul de Germanic fără a'l merita și ordonă a fi proclamat de o mulțime de ori imperator pentru victorii inchipuite. Avea mare gust pentru spectacole și construcțiuni; dădu poporului petreceri strălucite și reconstrui într'un chip mare templul din Capitoliu. Numai zugrăviala l'a costat 12,000 de talanți.

Domițian era bun judecător. *) Condemnă pe judecătorii corupți și esilă pe delatori; fu sever ca censor; căută să îmbunătățească moravurile, imitând în aceasta pe părintele său. El luă măsuri pentru a incuraja agricultura în Italia și refuză moșteniri de la cei cari aveau copii; mări solda militarilor și în cei întâi ani ai domniei sale nu a fost de feliu lacom.

El incurajă pe artiști și pe oamenii învățați; ordonă a se copia mai multe opere din biblioteca din Alexandria pentru cele din Roma; institui în Capitoliu un concurs de poezie, eloquentă și musică; chia-

cestea, îngropară două orașe întregi, Erculanu și Pompeii, cu tot poporul ce asista la teatru. În fine pulberea era așa de mare în cât ajunse până în Africa, în Syria, în Egipt; ea întunecă tot aerul de deasupra ei și coperi soarele» (Dione Cassiu, LXVI, 23). 155 hch

*) «El împărți justiția cu o îngrijire și un zel vrednic de laudă; câte odată el dădu în For audiențe extraordinare. Casă sentințele judecătorilor dictate de favoare. Notă cu infamie pe judecătorii corupți. Știu așa de bine a ține în friu pe magistrații din Roma și pe guvernatorii provinciilor, că nici odată n'au fost ei mai neinteresati și mai drepti... a dat multe semne de neinteresare și de dărnicie. Nu primia moștenirile celor cari aveau copii... Pedepsi pe acusatori și se citează cuvintele lui: un principe care nu pedepsește pe delatori i incurajază». (Suet. *Domit.* 8, 9).

mă în funcțiunile însemnate barbați ca Traian, Tacit și Pliniu cel tînăr și onoră foarte mult pe jurisconsulți.

Continuă în provinciile lucrările începute de cătră părintele seu și fu fără milă cătră guvernatorii cari abusau de puterea lor. A ajuns mai pe urmă a fi un tiran, dar tot d'a una a știut a prețui pe oamenii de bine și a i pune în fruntea trebilor publice. Astfel că în provinciile n'avea să aibă nici un efect reu tirănia lui din Roma.

Resboaiele lui au fost mai mult defensive. Traian era însărcinat cu guvernarea Germaniei de sus și cu organizarea apărării fruntariilor acolo. Sub el Cheruscii și Semnonii intrară în alianța romană. Energicul Agricola, bate pe Bretoni și guvernează Britania șapte ani. Decebal, regele Dacilor, după mai multe victorii câștigate asupra Romanilor, este bătut de cătră Calpurniu Julianu și obligat a cere pace. Cu nedreptul a fost învinovățit Imparatul Domițian că ar fi încheiat o pace rușinoasă cu Decebal. El urma politica înțeleaptă a lui August: să se țină în defensivă, să apere hotarele imperiului, să bată pe barbari prin barbari și pentru aceasta să atragă pe unia în partea sa, plătindu-li o sumă de bani pe fiecare an. Meșterii de cetăți, inginerii și cei alți Romani cari se trimiteau lui Decebal, duceau cu ei cultura romană. Barbarii începeau a se civilisa, intrau între popoarele asupra cărora era puternică influența romană, se ficsau în țara lor și contenieau cu prădăciunile. Această politică isbutise admirabil în Germania, și putea isbuti și la Dunărea de jos. O sumă anuală dată unor barbari ca să nu mai prade nu însemna un tribut rușinos. Și marele Traian plătit o sumă anuală regelui Roxolanilor. Nu putea intra în mintea nimărui, și cu atât mai puțin a lui Decebal, că puternicul Imperiu roman cu opt zeci milioane de locuitori, ar fi tributatul Dacilor. Din contra: corona de aur și banii romani, meșterii și mai pe urmă comercianții romani erau tot atâtea unelte care lucrau la nimicirea naționalității energicului popor dac. Încheierea păcii cu Decebal părea o umilință, dar nu pentru că Domițian a fost bătut. Din contra, armatele romane, sub Julianu, câștigaseră o victorie însemnată asupra lui Decebal. Dar Impăratul făcuse greșala mare de a întreprinde, în acelaș timp, un resboiu în contra Iassygilor și Quazilor pentru a i pedepsi că nu l'a ajutat în contra Dacilor. Ș'apoi fruntaria Dunărei era golită de trupe de pe timpul resboaielor civile și economul Vespasian nu luase măsuri pentru întărirea ei. Bătut de

cătră popoarele germanice, Domițian se grăbi a incheia pace cu Decebal, pentru ca să'și resbune asupra lor. Nu cunoaștem amănuntele resboiului cu Quazii și Iassygii, dar știm că multă vreme a fost liniște la Dunărea de mijloc. Domițian a avut nenorocirea a domni după Titu și a avea de urmaș pe Traian. In cei de pe urmă ani ai domniei sale el a devenit crud. Contimpuranii, și istoricii mai pe urmă, au făcut comparațiune între bunul Titu și crudul Domițian; între viteazul Traian, luptând vecinic in fruntea armatelor ca un simplu soldat și între molaticul Domițian care 'și petrecu timpul in spectacule sau omorind muște cu arcul; și această comparațiune a injosit foarte mult pe Domițian. Pentru aceasta și fapte lăudate la alții, sau cel puțin nebăgate in samă, lui i s'au imputat ca crime. Adevărul este că in politica esternă, el nu a fost mai pre jos de cât cei alți Impărați din timpul seu.

In cei de pe urmă ani, Domițian devine crud pentru că are nevoie de bani și pentru că o mulțime de conspirațiuni se formează in contra lui. Atunci el devine trist, ocupat numai cu cetirea Memoriilor lui Tiberiu. Timpurile fericite pentru delatori revin din nou. O mulțime de oameni de frunte sunt condamnați. Filosofi sunt persecutați; iar Senatul, incunjurat de soldați, e obligat să condamne pe toți cei acușați.

El fu ucis in vristă de 45 de ani de cătră un servitor al nepoatei sale Domitilla, care fusese condamnată la esil impreună cu barbatul ei (18 Sept. 96).

III Antoninii.

§. 1. Nerva.

Se numește perioada Antoninilor timpul de aproape o sută de ani, in care urmează pe tronul imperiului roman cinci Impărați, unul mai vrednic de cât cel alt. I s'a dat acest nume de la cel mai bun dintre toți: Antoninu Piu. In această epocă, Impărații ajung la tron prin adopțiune. Cel intelept și bun se ingrijește a alege dintre toți contimpuranii sei pe cel mai cuminte și mai vrednic, l'adoptează ca fiu și l'lasă de urmaș. Politica foarte inteleaptă pentru că asigura Imperiului o succesiune de Impărați buni; dar cu aceasta nu se indrepta de fel reul de care suferia Imperiul roman: lipsa de instituțiuni

care să ingrădiască puterea nemărginită a unui singur om. Imperiul era admirabil administrat ; resboaie fericite i lăţiau marginile şi însuflau respect barbarilor ; în toată lumea română era o fericire nespusă ; artile şi ştiinţile înflorau ; *pacea romană* atunci şi-a dat toate roadele sale. Dar aceasta atirna numai de la voinţa unui singur om. Pe câtă vreme acel om va îngriji să şi lase un urmaş vrednic de el, Imperiul va fi fericit ; dar în ziua, când slăbiciunea de părinte sau alte cauze l vor împedica de a urma politica înţeleaptă a naintaşilor sei, se vor grămădi din nou toate nenorocirile. Ceia ce trebuia Imperiului erau : garanţii în contra arbitrariului, împărtaşirea cetăţenilor la guvernarea statului, libertăţi acordate provinciilor pentru ca să poată trăi cu o viaţă proprie şi să se poată apăra la cas de nevoie, măsuri în contra pretenţiilor pretoriene şi militare. Nici Antoninii nu s'au îngrijit să dea Imperiului aceste instituţiuni. Din contra, sub aceşti buni Impăraţi, puterea imperială a ajuns şi mai absolută ; centralisarea şi mai mare ; obicinuinţa de a aştepta totul numai de la centru s'a întărit şi mai mult. Astfel că, în ziua când nu vor mai fi pe tron Impăraţi buni şi energici, Imperiul se va clăti până în temelile sale. Dar, în timp de o sută de ani, se putea zice cu drept cuvânt *libertas restituta* şi poeţi şi istorici puteau cânta timpurile fericite în care trăiau *).

Toată lumea se aştepta ca Domiţian să fie ucis, de aceia şi luaseră măsurile necesare. Senatorii proclamaseră de Impărat pe Marcu Cocceiu Nerva. Acesta era un om bun, amic al literilor, cu blânde moravuri ; dar nu se ilustrase prin nimic până atunce. Erau mulţi bărbaţi superiori lui prin talentele şi serviciile lor ; şi, sigur că a fost

---

*) «Precum timpurile cele vechi au văzut libertatea în culmea ei, așa noi sclăvia, luându-ni-se prin spioni şi mediul vorbirei şi al auzirei. Am fi pierdut şi ţinerea de minte dimpreună cu limbă, dacă şi uitarea ar sta în puterea noastră, precum tăcerea.

Acum în fine am prins inimă ; şi cu toate că încă de la începutul acestui secol fericit Nerva Cesarul a împăcat două lucruri odioasă nesociabile : monarhia şi libertatea ; de şi Nerva Traian adăoge pe toată ziua la fericitatea timpului, şi că siguranţa publică n'a ramas a fi numai o speranţă, o dorinţă, ci a ajuns împlinirea dorinţii, s'a făcut faptă ; totuşi, după natura neputinţii omeneşti, medicamentele sunt mai târzii de cât relele, şi, în ce chip trupurile cresc încet, se trec iute : așa mai ușor poți stinge genurile şi ştiinţile, de cât să le reinviezi.» (Tacit. *Agric.* 3).

ales el, pentru că era de 65 de ani, bolnav de stomah și cu sănăta-
tea sdruncinată. L'au ales, pentru că ambițioșii nădăjduiau că vor a-
vea timp ca să se pregătiască pentru a se folosi de moștenirea lui.
Pretorienii primiră un donativum și recunoscură îndată pe noul Impărat.

Nerva ceru de la Senat : reîntoarcerea din esil a celor condem-
nați cu restituirea averilor și pedepse pentru delatori. El jură că, pe
cât timp va domni, nu va fi ucis nici un senator ; interzise procesele de
majestate ; făcu poporului distribuțiuni ; mai moderă cheltuielile pentru
jocuri și înființă colonii pentru oamenii săraci. În timpul seu s'a înființat
institufiunea alimentariă pentru copiii seraci, care s'a complectat sub
Traian și urmașii sei. Acești Impărați credeau că statul e dator să
vină în ajutorul copiilor sermani, dându-li nu numai scoale, cum fă-
cuse Vespasian, ci inlesnindu-li și mijloace de a putea trăi. Pentru a-
ceasta, statul ficsa o sumă oare care. Această sumă se imprunuta la
particulari cu hypotecă sigură, iar cu dobânzile se întrețineau băieți și
fete serace. Viața fiind foarte ieftină în Italia, statul nu făcea sacrifici-
ii foarte mari ; dar 5,000 de copii ajutați astfel în Roma și un nu-
măr mai mare în Italia, dădeau dreptate lui Nerva să zică că el lucra
« pentru a asigura eternitatea Italiei » care se despopula pe fiecare zi.

Nerva era prea bun. El nu putu împiedica pe soldați de a omori
pe ucigașii lui Domițian. Aceasta era un semn rău. El nu avea ener-
gia necesară. Avea dar dreptate consulul Fronto, care zicea chiar în
prezența Impăratului « că rău e să trăiești și cu un principe sub care
ți este permis să faci tot ce vei vrea. »

Fiind că pretorienii se tot mișcau, iar la Dunărea și Rin erau
semne de tulburare, Nerva adoptă, în Octombre 97, de coleg pe Marcu
Ulpiu Traian, *) și aceasta tocmai când veniau lauri din Panonia, în
semn de o victorie câștigată asupra barbarilor. În fața întregului Se-

---

*) *Adoptarea lui Traian* « Sosiou lauri din Panonia, ca și cum
cerul ar fi voit ca simbolul victoriei să decoreze suirea pe tron a u-
nui împărat neinvins. Nerva i depusese pe genunchii lui Jupiter, când
de o dată, mai august și mai maiestos de cât de obicei, chemând
în jurul seu adunarea oamenilor și a zeilor, el te declară fiu al seu,
adică unicul susținător al norocului seu sdruncinat. Atunci, ca și cum
ar fi depus imperiul, l'am văzut, plin de siguranță și radios de glorie,
răzămat pe tine ca și cum ai fi fost present, lăsând pe umerii tăi pu-
ternici destinele sale și pe ale patriei, întinerind din tinereța ta, și în-
tărindu-se prin tăria ta. » (Plin. *Panegy.* 8).

nat in templul lui Capitoliu, avu loc adopțiunea. Aceasta a fost cea mai insemnată faptă a domniei sale. El muri trei luni după aceea (27 Ianuarie 98).

§. 2. D a c i i.

Din marea familie a popoarelor Arice a venit din Asia in Europa, mai in urma Grecilor și a Italiților, grupul de popoare numite Tracii. Aceștia s'au așezat intre Dunăre și marea lui Egeu, până la Macedonia și munții Illyriei. Trăind o vreme mai indelungată la un loc cu frații lor din Asia, și anume cu ramura asiatică cea mai apusună, cu Eranii, acești noi veniți in Europa, au pastrat in limba lor mai multă asemănare cu grupul asiatic al Arilor, după cum și in credințele lor religioase au imprumutat oare care idei introduse la aceștia, după marea strămutare întâmplată cu mult mai înainte. Depărtați de focarele de cultură vechiă, Egiptul și Fenicia, fără legături cu popoare culte, acești Traci au pastrat, mai mult de cât frații lor, și vechia organizare in triburi, și vechiele credinți, după cum și au ținut mai multă vreme și calitățile ce distingeau pe vechii Ari: o bravură fără samân și 'nalte aplicări spre poesie. Tradițiunile grecești povestiau că in Tracia s'au ivit cei întâi poeți: Museu, Linus și Orfeu; că de aici li a venit zeii Ares și Dionisos; că Olympul la marginea despre Tracia era locuința zeilor; iar istoricii greci spuneau lămurit că nu e pōpor mai numeros de cât Tracii și că ar fi peste puțină să i invingă, cineva, dacă ei ar sta uniți. Din aceste populațiuni trace, ne ocupăm acuma cu Geții cari locuiau in vechime intre munții Emu și Dunărea și cu Dacii, cari trăiau lingă Rodop. Pentru toate popoarele trace era «cea mai mare onoare și cea mai nobilă indeletnicire a trăi din pradă.» dar de sigur că bravura trebuia să fie caracteristica principală a Geților «cei mai nobili și mai virtuosi dintre Traci,» singurul popor care a îndrăznit a se opune lui Darie, regele Perșilor, când a întreprins espedițiunea in contra Sciților. Dacă Geții erau bravi, cu atât mai mult erau munteni Daci, cari de pe creștetul Rodopului se aruncau asupra Macedoniei, bāgānd foarte dese ori groaza in cea puternică țară. Geți inse și Daci, au fost nevoiți să și părăsiască patria in ziua când energicul și mult vicleanul Filip II al Macedoniei nāscoci spāimāntătoarea falangă, uni întreaga Macedonie sub autori-

tatea sa, sdrobi pe Illyri și supuse Grecia la picioarele sale. Preferând a'și părăsi țara mai de grabă de cât a se supune jugului, aceste popoare trecură Dunărea. Aici Geții ocupară întinsele șesuri ale Dunărei, pe când frații lor Dacii 'și găsiră în quadrilaterul transilvan o nouă patrie, care semăna cu cea din munții Rodop, mai adăpostită înse de la natură în contra atacurilor din afară și cu mult mai bogată prin nesecatele ei mine de aur și ocne de sare.

Istoria ni dă mai multe amănunte despre ei după strămutarea lor în partea stângă a Dunărei. Ei încep a se ocupa cu agricultura ; și construiesc cetăți, la început de lemn mai pe urmă de piatră. Sunt foarte bogați în turme, mai ales de caj, cu care încep a face comerț, după cum încep a esporta și grîne. Sigur că multe din monetele găsite în Dacia au provenit și din neconținutele lor prădăciuni în partea dreaptă a Dunărei. Mulțimea monetelor nu ne poate îndreptăți a presupune numai de cât un comerț înfloritor ; dar, așezându-se pînă Agatirzii și Sigynii, vestiți de mult prin industria lor înfloritoare și prin comerțul lor activ, de sigur că Dacii și Geții s'au folosit de minele și bogatele pămînturi ale țerei lor pentru a se îndeletnici cu începuturi de industrie, cu agricultura și păstoria, trăgând foloase mari din acest esport, cu toate că, pînă în cele de pe urmă timpuri, tot resboiul a ramas ocupațiunea nobilă iar sabia o unealtă mult mai folositoare de cât plugul.

Ei sunt viteji din natură și sunt îndemnați la vitejie prin religiunea întemeiată, se zice, de cătră un Zamolxis care a făcut pe Geți și Daci să admită credința în nemurirea sufletului. Această credință o găsim la toate popoarele din lumea vechiă, care au ajuns a se ridica mai pre sus de religiunea grosieră a feticismului. Numai credința într'o viață viitoare, în recompense și pedepse după moarte, a putut introduce cea întâi ordine în societatea omenească. Această credință era înse adânc înrădăcinată la poporul get și dac, și așa ni putem explica acea vitejie fără margine, caracterul lor distinctiv ; după cum tot religiunea lor ni arată pentru ce clasa călugărilor, Ctistilor cum li ziceau ei, avea așa de mare influință în organizarea lor de stat. Acești oameni superiori, ducând o viață curată și departe de ori ce plăceri, erau în adevăr reprezentanții pe pămînt ai acelor divinități, pe care Geto-Dacii le adorau și de care se temeau așa de mult. De aici și importanța profeților ca : Deceneu, Comozines, Vesina etc., oameni inspirați cari

povătuiau pe regi și învățau pe popor. Adică aceiași rasă, aceleași instituții: Brahmanii în India, Magii în Persia, Preuții în Grecia și la Germani, Druzii în Galia.

Ei adorau pe Soare, vechia divinitate supremă a Arilor, soarele bine făcător care împrăștie lumina și căldura, viața, în univers; și îndreptau spre cer săgețile lor pentru a străpunge pe zeul reu, Ares (Marte), zeul vijeliei care întunecă soarele și ține în loc pe binefăcătorii nouri «acele vaci dătătoare de lapte» cum ziceau vechii Indieni, care aduc fertilitatea pământului; aveau o deosebită venerațiune pentru zeul Sabazios (Dionisos), simbolul invierii, reprezentat prin vița de vie care după ce i s'a scurs sângele (vinul), e tăiată toamna și îngropată în pământ, pentru a învia mai frumoasă și mai puternică primăvara. Adoratori a lui Bacchus, ei păcătuiau prin prea multe libațiuni, prin prea multă întrebuițare a «sângelui Domnului» ceea ce clima lor aspră li permitea a face fără vre o primejdie pentru sanatate, cum s'ar fi întâmplat în clima dulce a Greciei. Dar această aplecare spre băutura era în dauna puterii lor: Geto-Dacii aveau obiceiul a sta în comunicațiune cu zeii prin solia pe care li o trimiteau din timp în timp.

Dar dacă ei erau tot așa de viteji, ca și cele alte popoare tractice, neunirea și dușmănia dintre deosebitele triburi i opriau a avea o însemnătate în istorie. Când înse Dacii ajung a exercita o supremație peste cei alți, și când un om are destulă energie pentru a i intruni sub un singur cap, atunci ei ajung un popor foarte puternic. Aceasta s'a făcut pentru întâia oară sub regele Boirebiste, la jumătatea veacului întâi a. Chr. Acest rege energic bate pe toți vecinii sei sau i atrage în partea sa, pe urmă în fruntea unei armate puternice, el trece Dunărea, pustiază Tracia, Macedonia și Illyria; se folosește de luptele civile dintre Romani și ajunge așa de puternic că marele Cesar, între mărețele planuri pe care le medita, punea și învingerea Dacilor. Din nefericire pentru Daci, îndată după moartea lui Cesar, pieri și Boirebiste într'o rescoală. Cu toate luptele civile ce urmară între Romani, resboaiile în contra Dacilor urmară și de astă dată cu succes, pentru că neînțelegerile lăuntrice aduseseră din nou desbinarea și prin urmare slăbirea poporului. Aeliu Catu strămută de a dreapta Dunărei 50,000 de Daci; Plautiu sub ^{Aelian} Vespasian mai strămută 100,000. La Dunărea de jos, ca și la Rin, Roma căuta să învingă barbaria strămutând pe barbari în imperiu, ceea ce aducea întărirea pro-

50 a. Chr.

44. a. Chr.

vințiilor de pe fruntarie și făcea pe cei remași liberi să invidieze soarta fericită a fraților lor aflați sub dominațiunea romană. Politica inaugurată de cătră August și ar fi dat și aci roadele sale, dacă nu ar fi ajuns în fruntea Dacilor marele Decebal. *)

Suit pe tron în urma abdicărei regelui Duras, Decebal înțelege că nu se poate purta cu succes un resboiu în contra Romanilor, de cât numai cu condițiunea ca Dacii să imprumute de la cultura romană tot ce i putea ajuta ca să devină mai puternici. În lupta dintre barbarie și civilizațiune, înțeleptul rege dac înțelegea că victoria supremă trebuia să fie a tacticei și strategiei romane, ajutată cum era ea de toate mijloacele ce i punea știința la îndemână. Romanii cuprinseseră Moesia și întinseră hotarele imperiului până la Dunăre. Conform sistemii romane, provincia din nou supusă fusese bine organizată și pusă în stare de apărare. Cum ar fi trecut Dunărea, Dacii ar fi dat peste valurile, forturile și taberile întărite ale Romanilor. În contra acestor mijloace de apărare numai vitejia poporului dac nu putea fi de ajuns. El se uni cu Sarmatii, Bastarnii, Roxolanii și Partii; atrase prin daruri și mari promisiuni meșteri și fabricanți; și întocmi o armată disciplinată și organizată după sistemul roman prin fugarii atrași în Dacia; apoi în fruntea unei puternice armate el trecu Dunărea și prădă Moesia. Legatul Sabin fu bătut; Fuscu care îndrăznise a trece în Dacia fu zdrobit și ucis împreună cu armata sa. Aceste succese nevoiră pe Impăratul Domițian să plece în contra Dacilor. Calpurniu Julian, comandantul armatelor romane, ieși învingător; dar această victorie n'a avut nici un folos, pentru că Domițian a fost nevoit să încheie pace. Era păstrat marelui Traian ca să continue, cu un deplin succes pentru Romani, resboaiile în contra Dacilor.

§. 3. Traian.

Traian s'a născut în Spania în cetatea Italica, colonie fundată de cătră Scipione Africanul. Părintele seu intrase în Senat pe timpul lui

*) Decebal era ager a înțelege a le resbelului, și ager a le escuta; inteligent în alegerea momentului de a năvăli asupra inamicului, oportuni în retragere, meșter la curse, viteaz în lupte, știind a profita cu dibăcie de o victorie și a scapa bine dintr'o învingere, pentru care fu mult timp pentru Romani un adversar redutabil. (Dione Cassiu, LXVII, 6).

Vespasian; fusese consul, guvernator al Syriei și proconsul în provincia Asia, cea mai 'naltă funcțiune din provinciile senatoriale. Ca fiu de senator, Traian era în cariera senatorială. El intră în armată cu rangul de tribun legionar, echivalent cu colonelul de astăzi. Nici vorbă nu poate fi dată de Traian intrat în armată și ridicându-se prin meritele sale de la simplu soldat până la funcțiunea de comandant suprem, cum susțin unii istorici: un fiu de senator nu putea fi nici o dată în gradele inferioare ale armatei. El servi ca tribun legionar în Syria și la Rin; fu pretor, comandant al unei legiuni în Spania, consul în 91 și guvernator al Germaniei de sus. *)

Traian se distinse prin bravura și severitatea sa. Cu toate că era neinduplecat când era vorbă despre disciplină, era iubit și adorat de către soldații acest general care trăia foarte simplu, lua parte la toate exercițiile și, în timpul luptei, era cel întâi la bataie și intra cel de pe urmă în cort. Bun cu soldații, îngrijindu-se de nevoiele lor, el cunoștea și numia pe nume pe toți ofițerii, pe toți soldații cari se decesebiseră prin fapte strălucite. Iubit de către soldați, el era stimat de către toți generalii. Iscusitul Liciniu Sura îl recomandase lui Nerva, ca pe cel mai vrednic de a împărați, și adopțiunea sa fusese salutată cu aclamațiunile și felicitările tuturilor armatelor. **)

*) *Tinereța lui Traian.* «Tribun în o viață fragedă, tu ai parcurs regiunile cele mai îndepărtate cu vigoarea unui barbat în vîrstă; de pe atunci te înștiința norocul să înveți adînc și multă vreme ceia ce în curînd aveai să ordoni. Nu te mulțemeai să vezi de departe tabăra, să treci repede gradele mai de jos, ci te ai purtat în tribunat așa ca să poți ajunge general, ca să nu mai ai de primit lecțiuni în ziua când aveai să dai. Zece campanii te au învățat să cunoști moravurile popoarelor, situațiunea țărilor, avantajele locurilor, și a suferi toate apele și toate temperaturile, ca și cum ar fi fost fântănele patriei tale și elementul natal... Cunoști mai pe toți soldații pe nume, li citești faptele lor strălucite, și nici unul dintre ei nu are nevoie să îți numere ranele ce le a primit pentru republică, pentru că toate te au de martor.» (Plin. *Panegy.* 15).

**) Traian se distingea prin dreptatea, bărbăția și simplitatea moravurilor sale. Era viguros de corp și 'nalt la suflet, în cât nu avea nici temeritatea junetei, nici lincezala bătrăneței. Nu invidia, nici nu micșura pe nimene, ci din contra onora pe toți cei buni și înalta în demnitate; de aceia nici se temea, nici nu uria pe nimene. Cheltuia sume foarte mari pentru resbele, foarte mari și pentru lucrurile de pace; și cu toate că cele mai multe și cele mai necesare spese le făcea pentru drumuri, porturi și edificii publice, nu vărsa sângele

Încă trăind Nerva, el chieamă la Rin și pedepsi pe cei cari se revoltaseră, și când Senatul i anunță moartea părintelui seu adoptiv, el se mulțemi a respunde prin o scrisoare modestă prin care arata că are să guverneze împreună cu Senatul; lăsă grija Romei și a imperiului în mâinile Senatului și a consulilor, și el remase la Rin, încă un an și jumătate, pentru ca să isprăviască marele lucrări pe care le începuse.

La Rinul de mijloc și de jos, fruntaria romană era puternic irărită. Cetățile de astăzi Colonia, Bonn, e.c. și forturile înaintate țineau în respect pe Germani; poliția fluviului era bine făcută de cătră flotila de pe acel fluviu; Batavii fuseseră zdrobiți pe timpul lui Vespasian, și acum Imperiul putea pune temeiul pe credința lor; pe de altă parte, expedițiuni norocite, dincolo de muntele Taunus, îngrozise pe Germani, așa că influința romană era solid întemeiată până la Vesper. Nu era însă tot astfel la Rinul de sus. Aici fruntaria romană era cu totul deschisă. Văile Neckarului și ale Mainului și larga deschizătură de a stînga Rinului, ce se întinde de la Jura până la Vosgi, putea înlesni foarte mult invasiunea barbarilor. Încă de pe vremea lui Domițian, Traian fusese însărcinat a organiza și a întări această fruntarie slabă. Ajuns Împărat, el se ocupă să o întărească puternic pentru a putea lucra fără nici o grijă în alte direcțiuni. El construi un zid așa de colosal că populațiunile ignorante din viacul de mijloc i a dat numele de «zidul dracului»; făcu mai multe forturi cu garnisoane permanente; cetățile Ulpia Traiana¹⁾ (Xanten) și Aquae (Baden-Baden)²⁾ țineau în respect întreaga Germanie; fortăreața de la Höchst³⁾ era ca o sentinelă de unde privighia lumea barbară; pe când podul construit la Maynz arata barbarilor hotărîrea nestrămutată a Imperiului de a nu da înapoi nici o dată. Intregul sistem defensiv era

nimănui pentru nici una din aceste lucruri. Era înzestrat de natură cu atăta înălțime de concepțiune și de cugetare, în cât când a ridicat Cercul din ruinele sale, puse pe el o inscripție zicând că l'a făcut astfel ca să încapă în el tot poporul roman. Deci i plăcea mai mult să fie iubit pentru acestea de cât onorat; se purta cu blîndeță cătră popor și cu demnitate în relațiunile sale cu Senatul; era iubit de toți; temut de nimeni, afară de inamici. Lua parte la vîntătorile cetățenilor, la ospetele, la lucrările, la proiectele și la petrecerile lor... Fără să posedă în perfecțiune știința eloquentei, i știa rostul și o aplica. Nu era nimic în care să nu esceleze». (Dione Cassiu, LXVIII, 7).

1) Colonia Trajana = Castra vetera oppidum de Sinseldarf

2) Sp. S. O. de Karlsruhe

3) Badstube bei Mainz

legat prin drumuri militare, provăzut cu arsenale și imense depozite de aprovizionări, tot atâtea mijloace înțelepte de a putea concentra foarte ușor destule forțe militare, pentru a zdrobi ori ce încercare a barbarilor. În dosul acestor puternice întărituri veghiau legiunile unui împărat neadormit, și la umbra lor, civilizațiunea 'și continua mer-sul seu liniștit și sigur. Multă vreme are să fie liniște la Rin; iar comerțul și industria va profita de ea pentru a introduce între Germani artile păcei. Numeroși barbari se vor așeza în acei *Campi decumates*, un fel de teren neutru, în care se făcea schimbul de idei și de produse.

În vara lui 99, Traian veni la Roma. În tot drumul seu, lumea se îngrămădia a veni să salute pe acest modest împărat, care observa o disciplină severă în trupele ce'l însoțiau. La intrarea în Roma, n'a lăsat să i se facă nici o primire oficială; dar, în schimb, toată populațiunea din cetate, i a ieșit într-o intimpinare*). Toți socotiau ca o fericire a putea vedea de aproape pe acest soldat încărunțit fără de vreme, căci era numai de 46 de ani, care intra pe jos în capitala sa; pe acest barbat, înalt de statură, cu un aer vitejesc, care era așa de respectuos pentru meritul civil, și pentru cei mai bătrâni. Nu mai puțin entusiasm deștepta soția sa, Plotina, care, intrând în palatul imperial zicea: «cum într-o așa voiesc să și ies», și care ordona ca toate juvaerurile și raritățile din palat să fie transportate în templele zeilor. Lumea romană remânea uimită în fața acestui împărat care visita pe vechii sei amici, asista la serbările lor de familie, cina sau se preumbla împreună cu ei. Trăind în tabere de la

*) *Traian vine la Roma.* «Alți principii se înaintau, nu zic suiti într'un car superb și trași de patru cai albi, dar (ceea ce e mai insultant) purtați pe umere de oameni. Pe tine, Cesare, numai maestratea taliei te ridică mai pre sus de mulțime: era tot un triumf: dar triumfai asupra mândriei principilor și nu asupra răbdărei popoarelor. Pentru aceasta nici vrsta, nici boala, nici secul, n'a oprit pe nime, și fie-care a voit să și sature ochii cu o priveliște atât de nouă. Copiii se îngrămădiau a te cunoaște, tinerii a te arăta, bătrânii a te admira: bolnavii chiar, uitând ordinile medicilor, se tirau pe unde aveai să treci, ca și cum s'ar fi așteptat să și găsiască vindecarea și viața... stradele pline nu îți lasau de cât numai o carare îngustă, plină de amândouă părțile de un popor transportat de bucurie» (Plin. *Panegyrr.* 22).

vrista de opt-spre-zece ani, el scăpase de influința nenorocită a retorilor. Spirit luminat, inimă onestă, el nu era gelos de nime; pentru că se știia superior. Era un al doilea August, dar fără viclenia acestuia și fără crimele triumviratului. El «a împăcat două lucruri care nu se puteau împăca odinioară, principatul și libertatea» zice Tacit. Dădea cuvenita considerațiune senatorilor; respecta pe familiile vechi; acorda multe favoruri tinerimei nobile; lăsa libertate de acțiune Senatului. Senat și popor 'l iubiau și titlul de «Optimus» care i s'a dat, era un titlu meritat, pentru că era bun om și mai bun Impărat *).

Cu toate acestea el petrecu puțin timp în Roma pentru că inima lui vitează nu 'l lăsa să se țină de pacea încheiată 'de Domițian cu Decebal, și pentru că datoria lui de Impărat nu i permitea să lase nepedepsite victoriile și prădăciunile Dacilor. Soldatul oțelit în lupte, înțeleptul organizator al fruntariilor de la Rin, nu putea suferi pacea lui Domițian și nu putea lăsa în coastele Imperiului o putere amenințătoare ca a lui Decebal.

El visitase în primul an al domniei sale legiunile din Panonia și Moesia; și ordonase construirea aceluia drum minunat de pe malul Dunărei, drum săpat în stincă, în care se păstrează și azi o inscripțiune a sa.

În primăvara anului 101, el plecă în contra Dacilor, cu trei legiuni care, împreună cu trupele auxiliare, puteau alcătui un efectiv de 50.000 de oameni. Armata era mică, dar Impăratul era viteaz, și statul major era alcătuit din barbați ca Liciniu Sura. *) Livianu și

*) *Traian*. «Dar în principele care ne guvernează, cât de bine se intrunesc toate calitățile! câtă unire armonică între toate gloriile. Cât de mult, la el, veselia se unește cu gravitatea, simplitatea cu noblețea, bunătața cu mărirea! Și vigoarea lui, corpul lui, portul seu maiestos, dignitatea feței sale, chiar vrista matură fără decadență, și acele semne de o bătrâneță prematură, cu care se pare că zeii au împodobit capul lui ca să 'l facă mai venerat, atâtea semne nu anunță ele tuturor că ne aflăm înaintea unui principe?» (Plin. *Panegyrr.* 4).

**) «Așa de mare era amiciția și încrederea lui Sura către Traian și a lui Traian către Sura în cât, cu toate calomniile la care fusese espus acest de pe urmă (precum se întâmplă tuturor cari au oarecare trecere pe lângă Imperatori), Traian nu avu pentru dînsul nici bănuială nici ură; ci, văzînd că invidioșii se pun pre el, acasă la Sura nechiemat se duse la cină, și după ce trimise înapoi toată garda sa, chiamă pe medicul lui Sura și 'l puse să i ungă ochii, apoi pe

Lusiu Quietu, tovarăși de luptă vrednici de Impăratul lor. El ordonă a se construi un pod la Viminacium, apoi prin Lederata, Bersovia, Aixis se îndreptă spre porțile de fier, drumul către Sarmisagetuza, capitala Dacilor. Decebal 'și concentrează trupele sale lângă Tapae. Aici se dădu o bătălie așa de sângeroasă că n'a mai ajuns pânză ca să se lege ranele soldaților, și Impăratul a fost nevoit să 'și rupă însuși hainele sale pentru acest scop. Soldații plini de admirare pentru vitejia sa, i au dat titlu de imperator pe câmpul de luptă. Acest titlu 'l merita Traian pentru vitejia și mai ales pentru înțelepciunea ce întrebuințase în acest războiu. În adevăr, armata romană nu făcuse nici un pas înainte fără a nu se întări și a se asigura de comunicațiile cu imperiul. Se cunoștea șeful experimentat care nu face război numai pentru simpla glorie militară. De aceea și cucerirea Banatului de astăzi a ținut o vară întreagă. Spre iarnă, Traian lăsă garnizoane puternice în localitățile cucerite și el se întoarse în Panonia. În primăvara anului 102, războiul reîncepu cu mai mare furie. După lupte crâncene, armata romană ajunsese în preajma cetății Sarmisagetuza. Decebal se încercase să intre în negocieri de pace; dar Traian nici nu voise a primi pe deputațiunea trimisă, pentru că era alcătuită din oameni din clasa de jos. Când și capitala a căzut în mâinile Romanilor, Decebal trimise o deputațiune din oameni nobili ca să încheie pace. Traian se învoi cu condițiunile următoare: Decebal să renunțe la tributul anual; să dea înapoi pe toți fugarii; să înapoiască pe toți meșterii trimiși de către Domițian; să nu declare războiul nici să încheie pace, fără voia poporului roman, și să trimită o deputațiune la Roma ca să mărturisiască înaintea Senatului supunerea sa și a țărilor sale. După încheierea păcii, Impăratul se întoarse la Roma după ce lăsă garnizoane în Sarmisagetuza și, de sigur, și în cetățile ocupate din Banat.

Curând însă Traian află că Decebal nu se ține de condițiunile de pace. El ataca garnizoanele romane, se lega de popoarele prietene

---

bărbierul lui și puse să 'l rază: căci așa făceau din vechime toți ceilalți Romani, și chiar Imperatorii. Adrian cel d'întâi introduse datina de a se lăsa barba. Făcând aceasta, și după aceasta luând baie și cinând, a doua zi zise aceluia care avea obiceiul de a vorbi rău de Sura: «De ar fi voit Sura să mă omoare, m'ar fi omorât eri». (Dione Cassiu, LXVIII, 15).

Romanilor, stringea armate și se unia cu dușmanii Imperiului. Atunci Traian înțelese că poporul dac nu va putea rămânea credincios Romanilor de cât numai când va fi zdrobită cu totul puterea sa. El se hotărî data aceasta a supune cu totul pe Daci. Vechia politică imperială nu se mai putea întrebuița față cu acest popor atât de energetic și gelos de independența sa. Mai înainte de a începe războiul, Traian însărcină pe celebrul Apollodor din Damasc să construiască un pod pe Dunăre *). S'a discutat mult asupra locului unde era acest pod. Acuma nu mai este nici o îndoială. Ruinile podului din dreptul Severinului sunt rămășițele podului făcut de cătră Traian. Construirea unui pod stătător pe Dunăre arată că intenția Impăratului era a lega pentru tot d'auna pe Dacia cu Imperiul Roman. Noul războiu avea să fie un războiu de exterminare. De aceia și Decebal alergă, data aceasta, la toate mijloacele. El cumpără niște fugari romani și i însărcină să omoare pe Traian, care se afla în Moesia și aștepta isprăvirea podului. Lucrul era ușor, pentru că la Traian putea intra oricine să vorbească. Dar ucigașii trimiși au fost descoperiți și omoriți.

În anul 105 se sfârși podul și Traian intră cu toată armata sa pe pământul Daciei. Nu avea mai multe trupe de cât în războiul precedent; dar soldații erau cu mult mai infuriați prin încercarea de omor plănuită în contra lui Traian. Data aceasta, Impăratul apucă prin Oltenia, se îndreptă spre nord, apoi spre răsărit până la Olt, pentru a intra în Dacia pe la Turnul Roș. Garnizoanele lăsate în Banat puteau asigura aripa stingă a armatei romane: ele puteau rezista Dacilor, cari și concentraseră în acea direcțiune toate forțele lor, așteptându-se că Traian să i atace tot pe căile cunoscute. Traian voia mai întâi să izoleze cu totul capitala Dacilor, să zdro-

*) «Traian construi un pod de piatră peste Istru, pentru care nu'l pot admira în destul. Sunt, în adevăr, și cele alte lucrări ale lui mărețe, dar aceasta e mai pre sus de toate: stilpii, în număr de două-zeci, sunt de piatră patrată, înalți de una sută cinci-zeci picioare, afară de temelie, și lați de șese-zeci; acești stilpi, departați între dinșii cu una sută șapte-zeci picioare, sunt împreunați prin arcade. Cum să nu admire cineva cheltuiala ce s'a făcut cu această lucrare! Cum să nu se mire de modul cum fie-care din ei s'a așezat într'o apă plină de virtuape, pe un sol nămolos! căci nu era cu puțință să abată încotro-va riul... Din aceste se vede mărimea minții lui Traian». (Dione Cassiu, LXVIII, 13).

biască ori ce rezistență, să facă imposibilă sosirea ajutoarelor de la Sarmați, aliații lui Decebal, și apoi să dea ultima bătălie. Acest plan s'a executat intocmai. După mai multe lupte și după ce mai multe triburi dace se aruncară la picioarele Impăratului cerând iertare, Traian ajunsese înaintea capitalei Dacilor. În ultima bătălie care se dădu, Dacii fură zdrobiți și Sarmisagetuza cuprinsă. Selbatecul rege dac se otrăvi, împreună cu cei de pe urmă tovarăși de luptă, ca să nu cadă vii în mâinile învingătorului. Resboiul cu Dacii iera sfârșit ! *).

Traian se întoarse la Roma și purtă un triumf strălucit. Înaintea carului de triumf erau purtate bogății nestimate din prăzile luate de la Daci; iar poporului i s'au dat petreceri ne mai auzite, în semn de bucurie pentru zdrobirea definitivă a aceluia popor, care atâta vreme pusese în îngrijire pe Roma. El luă numele de Dacicul. În același an (105) Corneliu Palma prefăcea Arabia în provincie romană. Petra a-

105

Fiind că o mare parte din populațiunea Daciei pierise cu armele în mână în timpul îndelungatului resboiu, Traian luă măsuri pentru împoporarea ei. Spre acest scop se aduseră coloni din toate părțile imperiului roman. Cetatea Sarmisagetuza fu reconstruită mai mareș sub numele de *Ulpia Traiana*; mai multe cetăți din Dacia ajunseră înfloritoare; se construira apeducte, căi militare, șosele în toate părțile; se întemeia o navigație fluvială foarte activă; minele de aur și de sare se lucra cu mare activitate; mănșul pământ al Daciei dădu roade însutite în mâinile agriculturii raționate a proprietarilor romani; și în curând noua provincie a ajuns una din cele mai fericite provincii ale Imperiului roman. Poporul roman nu și pierduse încă puterea sa de asimilațiune. Coloniile aduse din Italia, funcționarii romani, legiunile romane, implântară adânc romanitatea în citadela

---

*) «Traian învinse pe regele Decebal, subjuga Dacia, și formă o provincie romană, dincolo de Dunăre, din tot teritoriul ocupat astăzi de cătră Taifali, Victovali și Thervingi, provincia de jur împrejur numera un milion de pași.

Adrian ar fi părăsit și Dacia; dar amicii sei l'au împedat, spunându-i că prin această părăsire ar fi lasat în mâinile barbarilor o mulțime de cetățeni romani; pentru că Traian, după ce a învins Dacia, adusesese aici din toate părțile imperiului roman, o mulțime nenumărată de coloniști care să lucreze câmpiile și să locuiască în orașe, pentru că Dacia fusese scursă de barbați prin îndelungatul resboiu a lui Decebal». (Eutrop. VIII, 2, 6)

apărată de toate părțile de cătră munții Carpați : o miă de ani de năvăliri a celor mai cumplite popoare barbare n'a putut distruge ceia ce marele Impărat intemeiase.

Înădușit de barbari, copleșit sub greutatea cumplitelor vremi, simburile pus in pămîntul Daciei de cătră Traian a incolțit, a prins rădăcină și a dat naștere arborelui viguros, *Poporului Român*, care, singur, represintă latinitatea in mijlocul oceanului slavon și mongol, de care e incunjurat.

Mare general, Traian a fost in același timp și bun Impărat. El lăsă Senatului libertatea in discuțiuni și in judecăți ; numi mai mulți consuli pe an ca să ajungă mai mulți la consulat ; introduse votul secret pentru alegerea magistraților ; judecă cu multă înțelepciune ; nu i plăceau delatorii și făcu o lege înțeleaptă prin care se garanta onoarea și viața copiilor față cu părinții cari abusau de puterea lor părintească ; el se îngriji de asemenea de interesele minorilor. Foarte econom, el se îngriji de finanțele cetăților ; nu puse nici un impozit nou, micșură multe dări ; nu confiscă nici o avere ; nu pretinse nici un legat ; nu voi să primiască presentele obicinuite la suirea pe tron și micșură mult cheltuelile ; și cu toate aceste, prin o organizare înțeleaptă și prin o administrație onestă a finanțelor publice, el găsi mijloace de ajuns pentru a desvolta instituțiile alimentare, a construi o mulțime de monumente mărețe și a face multe construcțiuni de utilitate publică, între care Forul lui Traian.

Era in Roma un for făcut de cătră August și unul de cătră Domițian. Traian găsi de cuviință să mai facă unul. Acum nu mai e vorba de o piață publică pentru adunările populare, pentru că aceste nu mai ființau. Sub nume de for se înțelegea pe timpurile aceste, un complex de construcțiuni care intrunia intr'un singur local tribunalele, biurourile notarilor și a scriitorilor publici și deosebitele administrațiuni. Un templu trebuia să fie numai de cât acolo. Traian voi să construiască un nou for care să lege vaea dintre Palatin, Esquilin și Quirinal, unde se aflau o mulțime de edificii publice, cu Câmpul lui Marte care era plin de asemenea cu construcțiuni mărețe. Cu cheltuieli foarte mari se nivelă terenul, și in anii 112 și 113 Apollodor din Damasc se puse pe lucru și făcu «cel mai măreț complex de construcțiuni care esistă sub soare» cum zice Ammian Marcellinu. In mijloc o piață foarte mare pavată cu lespezi de piatră, avînd la in-

trare un arc de triumf și in mijloc statua equestră a lui Traian. De o parte, basilica Ulpia coperită cu table de bronz; după aceasta, Columna lui Traian, și de fie care parte a ei două biblioteci, una greacă și una latină; in fundul pieței, templul lui Traian, terminat și consacrat de cătră Adrian. Toate aceste edificii erau impodobite cu statuiele celor mai insemnați generali, legiști și oameni de litere. Totul era lucrat cu atâta putere și originalitate, că, și astăzi, criticii cei mai severi pun de multe ori remășiștile găsite aici alăturate cu lucrările artistice ale Grecilor. Afară de acestea, Traian mai construi o basilică și un teatru; termină Odeonul inceput de cătră Domițian și mări Circul. Aceste lucrări colosale contribuiau la infrumusețarea Romei și, cea ce iera mai principal pentru Traian, dădeau de lucru la o mulțime de oameni. Italia și provinciile au văzut de asemenea construindu-se multe lucrări: porturi, poduri, canale, drumuri și apeducte. Mâna Impăratului era pretutindenea!

Traian asigurase hotarele Imperiului la Rin și la Dunărea. Supunerea Arabiei și legiunea cantonată la Bostra erau destule garanții in contra hordelor arabe. Mai rămănea deschisă fruntaria despre resărit. Cu toate că era de 62 de ani, Traian, după o pace adâncă de șapte ani, se hotără să întreprindă o expedițiune in contra Parților. Nu ni sunt destul de bine cunoscute motivele acestei expedițiuni, dar sigur că nu numai dorința deșartă de o glorie militară l'a făcut să întreprindă acest resboiu. Un Impărat ca el nu mai avea nevoie de glorie. Poate că, pe lângă nevoia de aparat Imperiul, necesități economice și comerciale l'au indemnat la acest pas.

In anul 113 Traian plecă din Roma. La Atena el primi pe deputații regelui Parților, Cosroe, cari cereau pace. Impăratul respunse că va vedea ce este de făcut când va ajunge in Syria.

In anul următor, el intră in Armenia și primi pe regii popoarelor de pe țărmurile mării Negre și ale mării Caspice și pe cei din Caucas cari veniau să arăte Impăratului supunerea lor. In o cetate de lângă Erzerum de astăzi, el primi pe regele Armenilor care ingenunchiă inaintea lui și l rugă să l recunoască de rege. Traian inse hotări prefacerea Armeniei in provincie romană. Pe când el regula trebile Armeniei, Lusu Quietu supunea Media și punea mâna pe importanta cetate Singara, fără care nu se putea stăpâni Mesopotamia. In anul următor se cuprinse și această regiune. Intimpul iernei, Traian

petrecu la Antiohia luând măsuri ca să se construiască o flotă pe Eufrate.

116
 În primăvara anului 116 Traian plecă spre Assyria. Corăbii fură construite pe Tigru. După ce imprăştie cu uşurinţă populaţiunile barbare care îndrăzniau a se opune, armata romană se îndreptă spre Babilona, care fu cuprinsă. Pe urmă se construi un canal între Eufrat şi Tigru şi întreaga flotă romană ajunse în apele Tigrului. În scurt timp fu cuprinsă capitala Parţilor, Ctesifon. Regele Cosroe luă fuga. Regatul Parţilor părea nimicit. Traian luă numele de Partic. De la Ctesifon, el se pogori pe Tigru până la golful persic. În faţa mării care ducea la India, lui Traian i păru rău că vrista 'l împedea a i-mita pe Alexandru cel Mare. Dar în lipsa lui, se revoltară Evreii. Această revoltă a fost năduşită în sânge. Mai cu greu s'a putut sdrobi revolta Mesopotamiei. A trebuit pentru aceasta toată energia lui Lusiu Quietu, numit guvernator al acestei provincii. După ce a dat un rege Parţilor, Traian cugetă a se întoarce la Roma. Însă fiind că cetatea Atra din Mesopotamia tot resista încă, Împăratul întreprinse să o cuprindă; dar i a fost peste putinţă. Atunci el dădu ordin de întoarcere. Ajuns în Syria, el cugeta să 'şi reorganizeze armata şi să se îndrepte din nou spre orient. Nu se putea întoarce la Roma în urma infringerii de la Atra. O boală însă 'l împedea. El numi comandant al trupelor pe vărul seu Adrian, care guverna Syria, şi plecă spre Roma. N'a putut ajunge de cât numai până la Seli-nunt în Cilicia. Boala se agravă din ce în ce, şi, în 11 August 117, Traian muri. Multă vreme Senatul avea obiceiul să doriască Împăraţilor «ca să fie mai fericit de cât August şi mai bun de cât Traian». Amintirea *Bunului* *) Împărat s'a păstrat aşa de mult în Roma că, în barbaria Viacului de mijloc, o legendă pioasă spunea că papa Grigorie

*) *Opera lui Traian*. «Operă în adevăr vrednică de un principe şi vrednică şi de un consul: a împăca cetăţile rivale; a linişti popoarele nemulţemite; a opri nedreptăţile magistraţilor; şi, asemenea soarelui, a vedea toate, a auzi toate, şi, în ori ce loc te ar invoca cineva, a simţi prezenţa şi sprijinul tău, ca pe al unui zeu tutelar!... Părintele lumii se ocupă acum numai cu ceriul, de când te a însărcinat să 'l represinţi pe lângă întreg neamul omenesc. 'L şi represinţi în adevăr, şi eşti vrednicul lui însărcinat, pentru că toate zilele tale sunt pline de fapte care pun virf fericirii noastre şi adaug gloria ta». (Plin. *Panegyrr*. 80).

cel Mare s'a rugat lui D-zeu, ca, in considerația faptelor bune a lui Traian, D-zeu să 'l ierte că a fost păgân și să 'l primiască in raiu. S'a rugat mult, a plâns marele Papă, până ce a auzit un glas din cer care i spunea că D-zeu i a ascultat rugăciunea. Popoarele din Viacul de mijloc credeau dar că el e in cer ; iar poporul românesc, recunoscător marelui seu urzitor, i a păstrat amintirea până in ziua de astăzi.

§. 4. **Adrian.** 117-138

Era născut in Roma, dar familia lui era originară din Italica. El avu o educațiune strălucită și se ocupă cu toate științele și artele *) ; cu toate aceste nu prin aceasta s'a făcut insemnat ; ba încă, dacă este să judecăm despre gustul și talentele sale, după versurile ce ni-a remas de la el și după ideile ce avea despre poezi și oratori, apoi putem conchide că nu avea gust bun și că trebuie să fi fost prost pictor și musicant după cum era prost critic și poet fără nici o valoare. Ocupațiunile sale nu prea erau bine văzute de către Romani cari i dădeau numele de Graeculus, ca și cum asemenea indeletniciri nu ar fi fost vrednice de un Român. Românii iubiseră mult pe soldatul încăruntit in lupte, pe Împăratul popular care era așa de simplu in viața sa, pe generalul ilustru care lărgise marginile Imperiului ; și simțiau un fel de repulsiune pentru Adrian care prin educația și prin ocupațiunile sale avea un spirit foarte delicat, nu prea iubia plăcerile populare și lipsia foarte mult din Roma. De aceea fel de fel de vorbe se scoteau pe socoteala acestui Împărat, care a fost, cum vom vedea, vrednicul urmaș a lui Traian.

---

*) «Avea o memorie vastă și facultăți nemărginite ; in adevăr, el dicta însuși discursurile sale și răspundea la toate.. Saluta pe nume, fără ca să i se ajute memoria, un mare numer de persoane ; i se întâmplă de multe ori să găsiască greșeli nomenclatorilor. Știa până și numele tuturor veteranilor cărora li acordase liberare din armată. Cărțile cetite odată, chiar și cele mai necunoscute, le recita din memorie la câți-va auditori. Putea de odată să scrie, să dicteze, să asculte și să converseze cu amicii sei. Era așa de familiar cu toate detaliile socotelilor publice, că nici un părinte de familie, ori cât de veghiator ar fi, nu putea să cunoască așa de bine afacerile sale domestice». (Spart. *Adrian*, 19).

El era un militar minunat, de și nu a purtat nici un război în timpul domniei lui; trecuse prin toate gradele ierarhiei militare: luase parte la toate expedițiile lui Traian și fusese tot d'a una neobosit și brav. Traian i dase în căsătorie pe o nepoată a sa: 'l ajutase cu bani ca să dea poporului petreceri strălucite cu ocaziunea preturiei; 'l însărcinase să compună discursurile imperiale și 'l numise guvernator al Siriei.

Adrian se afla la Antiohia când află despre moartea lui Traian. El promise soldaților un donativum indoit și scrisese Senatului. Mai înainte de a ajunge la Roma cu urna de aur care conținea cenușa marelui Împărat, Adrian lăsă Armenia și Mesopotamia în mâinile barbarilor. Ajuns în Roma, el făcu distribuțiuni la popor, scuti pe Italia de aurul coronar; provinciilor li se iertă o parte și tezaurul renunță la rămășițele de încasat pe cei din urmă șese-spre-zece ani. El se arătă foarte respectuos cu Senatul; se scula înaintea senatorilor; lăsă Senatului discuțiunea celor mai importante afaceri și zicea: «vreu să guvernez republica așa ca să se știe că ea e patrimoniul poporului și nu al meu». I plăcea să judece și judeca bine; asculta cu deferință pe senatori și magistrați. Cu toate acestea un complot se formă în contra lui, urzit de către cei mai însemnați generali a lui Traian: Quietu, Palma, Nigrinu și alții mulți. Militarii erau mai cu samă înverșunați în contra acestui Împărat; li se părea o degradare a servi sub acest grecoșor, după ce avuseseră onoare a fi intimii lui Traian. Complotul a fost descoperit în lipsa lui Adrian care era la Dunăre din pricina mișcărilor barbarilor. Conspiratorii au fost pedepsiți de către Senat. Adrian i impută graba cu care s'a executat sentința și destitui pe prefectii pretoriului. Nu i plăcea să verse sânge.

El petrecu mai tot timpul domniei sale călătorind prin provincii. A domnit 21 de ani și, din aceștia, 14 i a petrecut în provincii. Cu acest mijloc el scapa de intrigile din Roma. Adrian relua vechea politică a Împăraților romani. El plătia subsidii regilor barbari; pensiona pe regele Roxolanilor; trimitea prezente șefului Albanilor; și în călătoriile sale, chema la el pe căpiteniile popoarelor vecine, pentru a i face să admire puterea imperiului și să se întoarcă încredințați că Împăratul nu face războaie pentru că nu vrea, dar nu, pentru că nu poate.

Adrian inspectă toate armatele de pe fruntarii. El fu fără milă

în tot ceea ce privește disciplina militară; desființă ^{locușurile} așezările întemeiate pentru comoditatea și plăcerea ofițerilor; alungă din împrejurimi pe actori și comedianți; refuză cererile de concediu pentru ca să fie în tot d'a una cadrele complete; modifică armătura; micșură numărul mașinelor de război și luă măsuri pentru reșterirea atacurilor; dădu ordine a se studia armele și tactica barbarilor *). El trăia în tabără foarte simplă; în toate călătoriile sale a mers numai pe jos și până la bătrânețe s'a exercitat în lupte și exerciții militare. El însărcină pe Apollodor să i facă mașini nouă de război «ușoare și iuți». Regulamentele lui militare au rămas multă vreme în vigoare în armatele romane. Mulțumită măsurilor sale înțelepte, armata i a fost credincioasă, macar că în timpul lui n'a avut ocazia să se îmbogățească prin pradă. Adrian voia să domniască în pace, dar o pace respectată de dușmani, și a isbutit. Nici unul din vecinii Imperiului n'a îndrăznit a o tulbura.

De a lungul fruntariilor Imperiului, Adrian luă măsuri de întărire. El veni la Tomi (Constanța) și ordonă întărirea acelor locuri de pe țărmul drept al Dunărei, care, după ce au apărat multă vreme Imperiul în contra barbarilor, au servit ca un bulevard pentru Bizanțului și mai pe urmă pentru Turci în contra tuturor năvălirilor de la nord. El adăose numărul colonilor din Dacia și se îngrijă mult de aceste provincii. Spusele unor autori vechi că ar fi voit să părăsiască Dacia și că a stricat podul făcut peste Dunăre, din gelosie cătră Traian, sunt tot atâtea calomnii. Inscricțiunile ni dovedesc fericirea Daciei pe timpul lui și podul a ținut multă vreme după el.

Adrian intră în Dacia și Panonia sub un singur guvernator; însă de a lungul Dunărei de mijloc trei legiuni la Brigetio, Carnuntum

*) «De și prefera pacea mai mult de cât războiul, el exercită pe soldați, ca și cum războiul ar fi amenințator. El i deprinse să sufere obosala; trăi în mijlocul lor ca un soldat, mânca în fața lor și se nutri, ca și ei, cu slănină, brânză și vin prost... După August, el fu acela care contribuă mai mult la menținerea disciplinei, pe care o slăbise neglijența predecesorilor sei... Esemplul lui era o puternică îndobitocire pentru toți: mergea sub arme câte două-zeci de mii de pași; dărimase din tabără toate salele de ospăț, porticele, grottele artificiale, grădinile de plăcere; de ordinar era îmbrăcat foarte simplu. Visita în cartierile lor pe soldații bolnăvi; arăta singur unde să se așeze taberile», (Spart. Adrian, 9).

și Vindobona și fundă sau mări mai multe cetăți între care Esseg și Buda de astăzi; el întări de asemenea fruntariile Noricului și ale Retiei; vizită și completează sistemul de fortificații din Câmpurile decumate; iar la hotarele Scoției construie *Vallum Hadriani*, întărituri formidabile, din care se păstrează remășițe până în ziua de astăzi. Spre deșertul Africii și al Arabiei, el a lăsat lucrurile în starea de mai înainte; dar o flotă pe marea Neagră și mai multe fortărețe țineau pe barbari în respect, de la Trapezunda până la Colchida.

Astfel, Imperiul, puternic întărit, putea aștepta în liniște ori ce atac al popoarelor barbare. Pacea lumii romane era asigurată.

Neobositul călător se ilustră și în provinciile din interiorul Imperiului. «Restauratorul» *) Galiilor și al Spaniei, făcu în aceste provincii o mulțime de lucrări de utilitate publică. Cartagena înfrumusețată de el, luă numele lui. În orient se zăbovi trei ani. În călătoria întreprinsă prin Grecia în 125, el mergea încet; vizita toate localitățile istorice și pe cele vestite prin capod'operele artistice ori prin pozițunea lor. Nimic nu i scăpa din vedere. Poporul Roman vedea cu ochi răi această sollicitudine imperială pentru popoarele învinse. I se părea că împăratul desprețuește serbările, onorurile și petrecerile Romei. El fu primit cu receală când se întoarse în cetate. De aceia plecă din nou în 128, petrecu un an în Africa și în orient și în anul următor îl găsim în Grecia. Lucrări însemnate la Corint, Nemea, Mantinea și Argos, amintiau călătoria lui. În Atena luă vestmintul de filosof, se înscrie între cetățeni și luă parte la misterele din Eleusis. El clădi, am putea zice, o nouă Atenă, Hadrianopolis, și zidi monumente strălucite. Atenienii recunoscători ridicară un templu lui Jupiter și lui Adrian. Acest templu ajunse sanctuarul Heladei. El arăta recunoștința Grecilor pentru «pacea romană». Provincia Asia ajunse grădina Imperiului. Artele erau înfloritoare. Cetățile reconstruite în

*) «Pentru ași asigura afecțiunea popoarelor, el iertă particularilor în Roma și în Italia, toate datoriile către fisc. Cât despre provincii, el li iertă toate remășițele; și, pentru mai mare siguranță a datornicilor, el puse să se ardă, în forul lui Traian, toate obligațiunile lor. Nu lăasă să intre în tezaurul particular averile condamnaților, și ordonă ca să se folosiască de ele numai tezaurul public. Adăuse, în distribuțiunile de grâu, partea asignată de Traian pentru băieți și pentru fete.» (Spartian. *Adrian*, 7).

numiau «Zeu mintuitor». Miletul, Efesul, Troada, Nicomedia ajunseră la un mare grad de înflorire. Palmyra, în fine, fu înzestrată cu multe monumente, pe când forturi întărite apărau drumul ce duce la Damasc și pe cel despre Eufrat. Egiptul, atât de înfloritor prin comerțul seu, nu prea plăcu delicatului Împărat.

Intors în Roma, el ordonă a i se construi un mausoleu, în stare de a putea rivalisa cu Columna lui Traian. Mausoleul zidit de cătră el subsistă până astăzi cu numele de Castelul Sf. Inger.

Hotărît a se odihni, Adrian 'și propuse a construi celebra vilă de la Tibur, care avea să i represinte întreg Imperiul roman, cu cele mai însemnate monumente și cele mai frumoase pozițiuni visitate de neobositul Împărat. Artiștii mari răspuseră la apelul Împăratului și, în curând, Adrian avu în palatul și grădinile de acolo reprezentarea în mic a tuturilor lucrurilor admirate de cătră el. Erau atâtea bogății artistice îngrămădite la Tibur, că, și astăzi, după atâtea viacuri de prădăciuni, se mai găsesc încă urme neprețuite din tesaurile artistice, cu care se desfăta delicatul Împărat.

Atâtea construcțiuni mărețe ni probează, fără a mai avea nevoie de alte dovezi, că pe timpul Împăratului Adrian : Cetățile erau foarte bogate; finanțele publice erau înfloritoare ; liniștea era perfectă în Imperiu.

Adrian 'și are partea sa de glorie în această strălucire.

Gubernămîntul interior a lui Adrian a fost de asemenea foarte însemnat. El însărcină pe Salviu Julianu să formeze un edict perpetuu, în care s'au contopit toate edictele anterioare ale pretorilor, toate legile și senatusconsultele și toate rescriptele imperiale; cu toate aceste, pentru ca să nu împedice dezvoltarea științei dreptului, el incurajă «responsurile prudentilor» și li dădu putere de lege când erau unanime.

Adrian reorganiză Consistorium principis și luă funcțiunile palatului din mâinile libertilor pentru a le incredința călărilor ; astfel ele ajunseră funcțiuni publice.

El ordonă a se desființa închisorile private pentru sclavi ; luă din mâna stăpânilor dreptul de viață și de moarte asupra sclavilor, și dreptul de a face specule infame cu acești nenorociți *) ; proscrise sa-

---

*) «El acordă copiilor proscrisilor a două-spre-zecea parte din averile părinților lor. Nu primi acușățiunile de les-majestate. Nu primi nici odată moștenirile cetățenilor cari i erau necunoscuți, nici pe

crificiile umane; îmbunătăți mult pozițiunea femeiei dându-i dreptul de a face testament, și celor cu trei copii dreptul de a moșteni pe copii.

În viața sa privată, Adrian era foarte modest *); masa lui era simplă; recepțiuni erau numai în zile de serbătoare: în colo liniștea necesară studiului.

El a avut fericirea de a fi încunjunurat de o mulțime de oameni mari ca Marcu Turbo, Sulpiciu Similis, Iuliu Severu și istoricul Arrian.

După multă chibzuire el adoptă pe Commodu Veru. Cu această ocaziune el împărți soldaților trei sute milioane de sesterții și o sută de milioane la popor. Dar Veru muri în curând. Atunci Adrian adoptă pe Aureliu Antoninu, care nu i era rudă și nici macar prietin. După aceasta muri în Iulie 138.

§. 5. Antoninu Piu. 138 - 161 = 23 ani

Familia lui Antoninu era originară din Galia. Despre părintele seu se zicea că a fost un «homo castus et integer» iar unchiul lui «homo sanctus.» Antoninu moștenise virtuțile și moderațiunea lor. Mai înainte de a fi adoptat de către Adrian, el fusese consul, proconsul în Asia și membru al Consistorului imperial. Bun gospodar, el și înmulțise averea prin economie. Suit pe tron, el refușă aurul corona-

ale celor cunoscuți, dacă aveau copii... Luă de la stăpâni dreptul de moarte asupra sclavilor lor, hotărând ca aceștia să fie condamnați de către judecători, când erau vinovați. Opri de a se vinde la neguțitorii de sclavi sau la un stăpân de gladiatori un sclav sau o servitoare, mai înainte de a se arata motivul. Suprimă închisorile pentru sclavi și liberti. Băile pentru bărbați fură separate de «ale femeilor». (Spart. *Adrian*, 17).

*) «Lua baie adesea ori în public și cu toată lumea; obicei care dădu loc la o glumă obicinuită și astăzi în băi. Văzind pe un veteran, pe care îl cunoscuse altă dată în armată, frecându-și spatele și corpul de marmură, el îl întrebă pentru ce se fricționează astfel; și, la răspunsul veteranului că nu are sclavi, el i dădu sclavi și bani. A doua zi, mai mulți bătrâni începură a se freca de marmura din baie, pentru a-și atrage diârnicia Împăratului. El i chiamă, și li spu-se să se frece unii pe alții. Avea așa mare gust pentru călătorii, că voi să vadă prin sine însuși toate localitățile din univers a căror descriere o cetise. El suferia cu multă răbdare, și cu capul gol, frigul și toate intemperiiile». (Spart. *Adrian*, 16).

pe lângă lui deochitru

rium din Italia, primi numai pe jumătate din provinciile, și dădu daruri mari poporului și soldaților. Era eloquent; asculta mult; se sfătuia mult; dar odată hotărîrea luată, era foarte statornic. I se imputa că prea se ocupă cu mărunțișurile; dar trebuia să i se impute și lui ceva. Avea înse un mare defect pentru un Impărat: era bun din cale afară. Un om poate să fie bun; un Impărat trebuie să fie mai pre sus de toate drept. Și, negreșit, nu putea fi un Impărat model Antoninu care suferi^{ca} ca retorul Polemon din Smyrna să 'l dea afară din casă, ^{ca să lasea impresia} Era foarte darnic. In timpul domniei lui, el a împărțit numai la cetăți 640 de milioane de sesterții; 250 milioane cheltuia pe an cu armata. Cu toate dărniciile sale, el tot a lăsat in te-saurul public la moartea sa 600 milioane de lei.

Era de 52 de ani când ajunsese la imperiu. Era foarte activ, dar fără șgomot. I plăcea să stea in Roma, poate tocmai ca să nu semine cu Adrian. Stărui mult pe lingă Senat ca să nu declare tiran pe părintele seu adoptiv. Pentru aceasta Senatul i a dat numele de *Pius*, adică «foarte respectuos cătră părinți.»

In timp de douăzeci și trei de ani, Imperiul se bucură de o pace adincă. Urînd șgomotul și schimbările, el ținu in funcțiuni pe toți cei numiți de Adrian. Aceasta putea fi un reu, pentru că 'și pu-tea cineva perde activitatea cu timpul.

El a făcut mai multe legi înțelepte care aveau toate drept scop a inblânzi vechia legislațiune romană și a șterge diferențiile de clase care esistau in societate. Așa, el condamnă la esil sau moarte pe cel care a ucis un sclav; el a obligat pe stăpânul care a maltratrat pe sclav să 'l vîndă numai de căt, pentru ca acesta să scape de un așa stăpân.

Antoninu reduse toate cheltuielile nefolositoare și pensiunile; vîndu vilele, juvaerurile, mobilele prețioase ale palatului; întinse mult instituțiunea alimentariă; veni in ajutorul orașelor mistuite prin foc; făcu mai multe edificii in Grecia, Asia și Cartagena, intre care templul din Baalbeck «care merită a fi clasificat pîntre minunile lumii.»

El incurajă știința și fundă mai multe catedre de retorică și filosofie in deosebite orașe, cu leafă de la stat pentru profesori; nu prea aveau înse mare stimă pentru poeți.

S'au făcut și contra lui comploturi. El înse opri ori ce urmărire pentru că zicea el: «ce voui căștiga eu dacă se va afla că sunt u-nia dintre concetățenii mei cari mă ureș?»

Nu i plăceau de feliu resboaiile și avea obiceiul să zică : « mai bine prefer să scap viața unui singur cetățean de cât să omor o miile de dușmani. » Câteva mici încăierări cu barbarii la fruntarii, câteva revolte ușor nădușite în Grecia și Egipt, eată toate resboaiile lui. Renu-mele lui era de ajuns pentru a impune respect barbarilor. Lazii, Quazii, Armenii primiră regi dați de cătră el ; popoare îndepărtate solicitau onoarea de a fi primite în numărul supușilor Imperiului. Antoninu refușă.

El era foarte respectuos cătră vechiele forme și obiceiuri ; voia să reinsuflețiască patriotismul prin credința în vechiele legende ale originilor Romei ; și îndeplinia riguros funcțiunile pontificale.

Dar sub acest prea bun Impărat se începe decadența Imperiului roman. Era prea bun ; nu se mișca din Roma ; nu mai inspecta le-giunile ; și soldații deprinși cu patru-zeci de ani de pace, în timpul lui Adrian și Antoninu, au început a 'și pierde virtuțile militare. Dacă acest reu se putea observa în tabere chiar, în lăuntrul Imperiului dorința de a trăi bine și de a fugi de armată era pretutindinea. Inse, Imperiul roman nu putea viețui de cât numai sdrobind necontenitele încercări ale barbarilor !

El a murit de friguri în 7 Martie 161, după ce adoptă pe Marcu Aureliu. Reutatea omenească negăsind a imputa nimic bunului Impărat, a lovit în reputațiunea soției și a fiicei sale, cele două Faustine ; dar, de sigur, multe din acuzările aduse acestor două femei sunt simple calomii. Antoninu și urmașul seu nu erau ca Impăratul Claudiu ; și ei au avut în tot d'a una mare dragoste și știmă pentru femeile lor.

§. 6. Marcu Aureliu. 161-180

El se trăgea din o familie din Spania, intrată în rindurile aristocrației romane pe timpul lui Vespasian. Mai înainte de a fi adoptat de cătră Antoninu, Marcu Aureliu fusese de două ori consul și prefect al urbei. Din copilăria sa, el dusesese o viață foarte austeră lucrând neconținut, mâncând puțin și culcându-se pe pământul gol ; cu mare greutate l'a putut îndupleca mama sa să se culce pe un pat cu piei de oaie. *) Când a ajuns Impărat, el se arată plin de recunoștință că-

*) « El arată, de și foarte tinăr, mare pasiune pentru filosofie. La vrista de doi-spre-zece ani luă haina de filosof, și avu toată

tră profesorii sei. Slab de constituție, el duse o viață foarte regulată și n'a gustat nici o dată ceia ce oamenii numesc *plăcere*; singura lui plăcere consta în îndeplinirea *datoriei* și în năzuința de a deveni din ce în ce mai perfect. El avu de coleg pe Veru, fiul celui adoptat de către Adrian. Veru se deosebia cu totul de colegul seu. I plăceau foarte mult petrecerile și imita în multe pe Nerone. Noroc că purtarea înțeleaptă a lui Marcu Aureliu susținea în de ajuns onoarea casei și dignitatea puterii imperiale. Dar, de sigur, multe din acușățiunile care se aduceau lui Veru veniau și din comparațiunea ce o făcea lumea între cei doi colegi. Multe din viciile ce i se imputau erau și simple născociri.

Cum se suiră pe tron, cei doi împărați acordară armatelor sume foarte mari. Era și necesar; pentru că barbarii se puneau pretutindine în mișcare. Revolte în Spania și Galia; invasie a Maurilor; iar Vologese, regele Partilor, intră în Armenia unde bătu o armată romană, pe urmă se năință în Syria. Partea răsăriteană a imperiului roman era amenințată. În fața acestor primejdii, Marcu Aureliu luă măsuri energice. Generali experimentați sunt trimiși în Britania, Cappadocia și la Dunăre; Cattii și Chaucii fură bătuți; forțe mari fură îndreptate spre orient și Veru plecă în fruntea lor. Fiind că era puțin priceput în ale războiului, Veru rămase în Antiochia ca să adune rezerve și munițiuni și să țină ordinea în provincii, pe când legații săi conduceau armatele. Între acești legați, cel mai însemnat era Avidiu Cassiu. Acesta era om aspru și ambițios, fără milă când era vorba de disciplină. Foarte sobru în campanie. «Merita să fie temut, pentru că el nu se teme de nime.» Marcu Aureliu i incredințase comanda supremă «pentru că el va restabili vechea disciplină fără care nu este armată» zicea împăratul. Îndată ce se văzu în fruntea armatelor, Avidiu Cassiu esercită neconținut pe soldați; li făcu inspecțiuni dese; i amenință că are să i țină în corturi toată iarna și restabili astfel dis-

austeritatea filosofică: studia învălit în o manta greacă, se culca pe virtos, și cu mare greutate consimți, la stăruințele mamei sale, ca să i se pună pe pat câte-va blănuri... Avea așa de mare respect către profesorii sei, că li avea portretele lor în oratoriul seu, și sacrifica însuși pe mormintele lor, tot d'a una împodobite cu flori. Se ocupă mult și cu studiul dreptului... Gustul pentru filosofie l' îndepărtă de la toate petrecerile și i dădu multă gravitate, fără a l' face să peardă plăcerea ce o avea în a petrece cu amicii sei și chiar cu persoanele mai puțin cunoscute.» (Capitol. *M. Anton fil.*, 3, 4).

ciplina. Atunci numai a putut pleca în contra Parților. El cuprinse Artaxata; câștigă o victorie strălucită lângă Zeugma; cuceri Mesopotamia cu cetățile Edesa și Nisibe; luă Ctesifonul; distruse Seleucia. De și la întoarcere armata avu a suferi mult de foame și de sete, regele Parților ceru pace și cedă Mesopotamia de Nord. Armenia rămănea sub Romani și, prin aceasta, popoarele din Caucas și Parții puteau fi ținute în respect. Renumele Romanilor ajunse până în China, care intră pentru întâia oară în raport cu lumea apusană.

Pe când armatele romane se încăreau de glorie în orient, Marcu Aureliu guverna foarte înțelepțește imperiul. El și îndeplina cu conștiință sarcina de judecător; căuta să imputineze torturele; regula registrele stărei civile; crea un pretor al tutelelor; căuta să indulciască soarta sclavilor; autorisa crearea societăților de ajutor numite *Colegii*; micșura impozitele; ierta rămășițele pe patruzeci de ani din urmă și veghia cu multă gelosie la conservarea religiunii naționale.

În timpul acesta, popoarele germanice se puneau în mișcare, atrase fiind de strălucirea imperiului și mai ales de bogățiile cele mari din cetățile atât de înflorite. Filosoful Marcu Aureliu care considera pe înfregul popor ca pe familia sa; care era gata a considera pe toți vecinii ca amici ai sei; el, care privia toate cu indiferență, pentru că numai virtutea merită să aibă atenția și toată încordarea noastră, e nevoit să se pună în fruntea armatelor ca să se ducă la Dunăre, de și avea mult dispreț pentru război. «Un paingân, zicea el, se laudă că a prins o muscă; și, pînă la oameni, unul se laudă că a prins un iepure; altul un pește; acesta mistreți și urși; ceta Sarmati!» Cu toate aceste el trebuie să se facă războinic.

Barbarii se puseseră bine la cale. Germanii la nord și Parții la răsărit trebuiau să atace de odată; noroc că, distanțele fiind prea mari nu se putuseră înțelege bine asupra timpului. Parții apucaseră înainte și fuseseră zdrobiți fără ca aliații lor să se miște. Germanii erau foarte bine pregătiți. Ei cumparase toate cele necesare din tirgurile romane. De la pământurile decumate până la Euxin: Marcomani, Quazi, Iazygi, Roxolani, Alani se pregăteau să se arunce asupra imperiului. La început victoria se declară pentru barbari. Mai multe armate romane fură distruse; multe cetăți fură pradate și arse; doi prefecți ai pretoriului sunt uciși. Garnisoanele din Dacia, Reția și Noric se ținură bine; dar, pe alte locuri, barbarii intrară în imperiu. Unia ajunseră

până în Focida, pe când alții intrară în Italia de nord, asediază Aquileia și ajunseră până la Piave. În Egipt erau tulburări și Spania era pustiată de Mauri. Numai la Rin era liniște, și, la Eufrate, puternicul braț a lui Avidiu Cassiu ținea pe barbari în respect.

În 167, ambii împărați plecară spre nord. Barbarii se retraseră cu prada lor. Pe urmă Marcu Aureliu și Veru se întoarseră la Roma ca să pregătească armate. Dar *oamenii liberi refuzară serviciul militar*. Împărații au fost nevoiți să formeze armate din sclavi și gladiatori, din hoți de prin Apenini, din Dalmația și Dardania și chiar din barbari. Populația din Roma era cât pe ce să se rescoale când au văzut că i se ieau gladiatorii. Marcu Aureliu vindu în Forul lui Traian statuiele, tablourile, cupele și mobilele prețioase, până și hainele, rochiile și mantile împărăteselor. Cu acest mijloc numai putu el stringe sumele necesare. În fața acestei armate, barbarii fură siliți să se retragă, dar nu urmă nici o bătălie. Nu îndrăzniau împărații să intre în luptă cu astfel de armată.

La întoarcere Veru muri de apoplexie.

Marcu Aureliu plecă din nou la Dunăre, se așeză la Carnuntum, bătut de mai multe ori pe barbari și asigură liniștea Imperiului.

Atunci veni vestea despre revolta lui Avidiu Cassiu. Acesta era atot puternic în orient; se credea sigur de armată și de populațiile din Antiohia și Egipt. De mult, el se arăta nemulțemit de felul guvernării celor doi împărați. *) Veru scrisese despre aceasta lui Marcu Aureliu; dar filosoful împărat se mărginise a răspunde că «dacă zeii

*) *Din o scrisoare a lui Avidiu Cassiu*: «Ce nenorocire pentru republică de a fi prada celor bogați, și a tuturilor cari voiesc să devină! Marcu Aureliu e negreșit un om de bine; dar, pentru ca să i se laude clemența, el lasă să trăiască oameni pe a căroră purtare o condamnă. Unde i bătrânul Cassius, al căruia nume 'l port în zedar? Unde i Catone Censorul? Unde sunt virtuțile strămoșilor noștri? E mult de când au dispărut, și nime nu se încearcă, macar a le reinvia. Marcu Aureliu și face meseria de filosof; discută asupra clemenței, asupra naturii sufletului, asupra dreptului și nedreptului, și nu simte nimic pentru patrie. Vezi că ar trebui multe săbii, multe edicte, pentru a reda Statului vechea sa formă. Vai de toți guvernatorii de provincii! Pot, în adevăr, să consider ca proconsuli, ca magistrați ai poporului roman, pe acei cari cred că Senatul și Marcu Aureliu li a dat provinciile pentru ca să trăiască în desfrânare și să se îmbogățească?» (Vule. Gall. *Avidius Cassius*, 13).

destină lui Cassiu imperiul, nu vom putea cu nici un chip scapa de el.» Imprăștiindu-se vestea în orient că a murit Marcu Aureliu, Avidiu Cassiu fu proclamat Impărat. Noroc că liniștea de la Dunăre a permis Impăratului să plece spre răsărit; dar n'a fost nevoie de nici o luptă; pentru că Avidiu Cassiu fu ucis de câțiva soldați, trei luni după proclamarea sa de Impărat. Soldații se temeau că va fi prea crud. Vina lui era asprimea lui fără margini în ceia ce privia disciplina. Marcu Aureliu regretă sincer uciderea rivalului său; el era gata să-l ierte. Era sigur că nu va fi resturnat, pentru că nici odată rebelii nu isbutiseră în contra Impăraților buni. El se arată blând față cu partizanii lui Cassiu, resistând cu multă energie la stăruințele soției și amicilor săi cari cereau să fie crud.

După ce vizită cetățile cele mai însemnate din orient, interesându-se mai mult de știință de cât de artă, întemeind pretutindinea scoale, Marcu Aureliu se întoarse la Roma, unde serbă un triumf strălucit pentru victoriile câștigate în contra Germanilor. *)

178 Dar în 178 el plecă din nou în Panonia. Ajuns la Vindobona, el petrecu aici aproape doi ani. El impuse Marcomanilor să se retragă la cinci mile dincolo de Dunăre, și să nu se apropie de acest fluviu de cât numai la zile de țîrg; opri pe Iazygi de a avea corăbii pe Dunăre; obligă pe Quazi să dea drumul prinșilor romani. La Quazi erau 50,000 și la Iazygi 100,000.

În aceste timpuri puternica națiune a Goților se puse în mișcare despre nord și se apropie de hotarele Imperiului.

În fața acestor dușmani; obligat să se ocupe numai cu lucrările de apărare; espus la un climat aspru și la oboseli continue; Impăratul filosof nu avea altă mângâiere de cât în știința cu care se desfătase din tinereța sa. Aici la Dunărea de mijloc, a alcătuit el admi-

---

*) «El dădu Senatului afacerile pentru care se apela de la consil. Veghia mai cu samă la repede administrare a justiției; el mai adăogă zilele în care trebuia să fie deschise tribunalele. El creă, cel dintâi, un pretor al tutelelor, însărcinat a supraveghia pe tutori, cari până atunci și dădeau samă înaintea consulilor... Reduse cheltuielile publice, și puse sfîrșit calomniilor delatorilor, notând cu infamie pe cei cari făceau acușățiuni false. Desprețui pirele care îmbogățeau fiscalul. Luă măsuri înțelepte pentru distribuirea mililor publice... În un timp de foamete, el distribui orașelor din Italia grîn din grînarele Romei, și se îngrijii foarte mult de aprovizionări.» (Capitol. *M. Anton. fl.*, 10, 11).

rabila operă: *Εἰς εὐαγγέλιον*, care cu drept cuvînt s'a numit: Evangelia lumii păgâne. *)

El muri la Vindobona in 17 Martie 180.

§. 7. **Comm od.** 180-192

Filosoful Marcu Aureliu făcu o greșală neiertată schimbând felul succesiunii la tron. In loc să urmeze pe Impărații precedenți cari adoptaseră pe cel mai vrednic și îi lăsaseră tronul, fără să se uite la gradul de inrudire, Marcu Aureliu, din slăbiciune părintească, lăsă domnia fiului seu Commod, fiu cu totul nevrednic de părintele seu. Romanii susțineau că nici nu era făcut cu Marcu Aureliu. Aceasta era o calomnie. Apucăturile lui Commod puteau face pe lume să creadă că el era făcut cu un gladiator; dar se dovedește, după medalii, că el semăna foarte bine lui Marcu Aureliu. Față cu un barbat ca Impăratul filosof, soția sa Faustina putea părea o femeie ușoară. Negreșit că nu îi plăcea societatea filosofilor austeri, a învățaților gravi, de cari bărbatul seu era pururea incunjurat; dar ar fi o adevărată crimă a crede tot ce s'a spus pe socotiala ei. Bărbatul seu o iubia foarte mult;

*) *Din Cugetările lui Marcu Aureliu*: «Gândește că oamenii sunt frați ai tăi, și îi vei iubi. — Poți să zici: Nici odată n'am făcut nimăruî nici un reu, nici prin fapte, nici prin cuvinte? Dacă poți, atunci îți ai îndeplinit datoria. — Peste un minut n'ai să fii de cât numai cenușă și pulbere; așteptând ca să vină acel moment, ce trebuie să faci? Să onorezi pe zei și să faci bine oamenilor. — Te plângi că ai făcut bine unui ingrat, și ai fi voit să îți se respălătiască pentru fapta ta, ca și cum ochiul ar cere plată pentru că vede, sau picioarele pentru că merg. Calul care a alergat, cănele care a vinat, albina care și a adunat mierea, omul care a făcut un bine nu îl publică prin lume, ci îl mai face încă o dată, după cum viaa ni dă alți struguri când a venit din nou toamna. Cel care și scoate sufletul din societatea oamenilor cari rezonează (ucigându-se), calcă *legea*; servitorul care fuge e un desertor. — Moartea trebuie să o primim, fără infuriere, nici mândrie, nici despreț» pentru că moartea e o consecvență naturală a legilor lumii:» mai multe grăunțe de tămii sunt destinate a arde pe acelaș altar; unul cade mai de grabă pe foc, altul mai târziu, unde i deosebirea? — Iubește pe oameni cu o adevărată iubire. Nu i destul să ierti injuriile ci trebuie să iubești pe cei cari îți fac reu.... Contra ingrătitudinei natura îți a dat blândeța.... Dacă poți, corege-i: de nu, adă-ți aminte că tu ai în inima ta bunăvoința pentru ca să o întrebuințezi cătră ei, și că a face bine altora este a și face cineva bine șiie însuși.»

ea 'l însoțise în toate expedițiunile sale ; mai mult încă, el o stima ; și la moartea ei, i a ridicat un templu în localitatea unde a murit și un altar în templul Venerei din Roma. Avea șapte copii de la ea, și nu ar fi lăudat'o așa de mult în «Cugetările» sale ; nu ar fi pus'o în sculpturile arcului seu de triumf din Romă, dacă ar fi avut macar îndoială despre legitimitatea copiilor sei. Nu putem zice că el n'a știut nimică ; pentru că Faustina a avut o mulțime de dușmani și s'ar fi găsit macar unul ca să deschidă ochii barbatului seu.

Sigur înse că Commod era foarte deosebit de părintele seu. Nici nu era de 19 ani când ajunsese Împărat ; dar de mic dase probe de mare cruzime. Avusese profesori minunați ; de geaba. La vârsta de 12 ani ordonase să fie aruncat în foc omul care i pregătise baia pentru că nu i părea destul de caldă. Aceasta învinovățește și mai mult pe Marcu Aureliu care 'l încercase cu onoruri, de la vârsta de cinci ani. 'L lasa de moștenitor, cu toate că în jurul seu erau o mulțime de oameni cari meritau imperiul, d. e. ginerele seu Claudiu Pompeianu.

Nu mai este nevoie să credem ceia ce se spune, că Commod ar fi otrăvit pe părintele seu, Marcu Aureliu, slab de constituție cum era și ajuns la 59 de ani, putea muri la Dunărea de mijloc și fără a fi nevoie ca să mai facă Commod o crimă.

Îndată ce muri părintele seu, Commod se grăbi a încheia pace cu Germanii. Generalii părintelui seu 'l sfătuiau să nu încheie pace, să sdrobiască pe Germani ; dar amicii săi întimi 'l grăbiau să se întoarcă la Roma pentru ca să guste împreună toate plăcerile puterii. Cu toate aceste pacea încheiată era foarte favorabilă Romanilor ; și dovadă este, că multă vreme imperiul a fost liniștit în această parte, și că Marcomanii și Quazii cari provocaseră un război, care se compara cu cele punice, dispar de acum 'nainte din istorie. Ei nu mai sunt spăimântători. Lăsând dar apărarea imperiului în mâinile generalilor experimentați ca : Marcellu, Niger, Pertinax, Albinu și Septimiu Sever, Commod se întoarce la Roma și intră în triumf.

El lăsa administrația imperiului în mâinile prefectului pretorienilor, Perennis, și nu se gândi de cât numai la petreceri. Guvernă doisprezece ani, și, în tot timpul acesta, nu găsim nici o măsură bună pentru guvernare, nici o lege ; n'a sfârșit nici macar construcțiunile începute de către părintele seu. Cu toate aceste imperiul mergea bine : se ajutau cetățile lovite de vre. o nenorocire și se făceau mari lu-

crări de apărare la fruntarii; dar disciplina militară slăbia. Commod nu se îngrija de loc. El voia să aibă liniște ca să petreacă și condamna la moarte pe mulți bogăți, ca să poată avea bani mulți.

El avea pretenție de a fi gladiator. Se luptă de o mulțime de ori in Circ; lupte ruinătoare pentru imperiu, pentru că fie care reprezentatie imperială costa 250.000 de drahme; lupte fără nici o primejdie pentru Impărat pentru că dinții și unghiile animalelor erau scoase mai înainte. Era Hercule; se purta imbracat in piele de leu cu o măciucă in mână. Nici odată n'a apărut in public de cât plin de sânge. Dar mulțimea 'l adora până la nebunie. Ziua nașterii sale era celebrată in tot imperiul; scrisorile sale le data «ex saeculo aureo»; Roma era numită «colonia Commodiana»; iar el luase numele de «Hercule roman,» «Cel mai nobil și cel mai fericit dintre principii.» Senatul 'l ridica in nouri cu laudele sale; iar soldații, poporul și provinciile rivalisau cu Senatul; acestea se intreceau a ridica statuie și temple in onoarea sa; și nici că se putea altfel cu un Impărat, care, de multe ori, considera pe spectatorii din Circ ca pe «paseri de la lacul Stymphal» și i omoria cu săgeata. O mulțime de oameni fură condamnați la moarte in urma unor comploturi urzite in contra lui. Intre aceștia fură juriconsultul Salviu Julianu, cei doi Quintilii, Perennis, Burru, etc. delatorii ajunseră încă odată in floare. O foamete și o ciumă, de care periau două mii de oameni pe zi, adauseră încă la nenorocirile timpului. Aceasta ținu până ce Marcia, concubina sa, libertii sei, se văzură amenințați, pentru că 'l sfătuiau să nu facă pe utilițele Romei procesiunea plănuită de cătră el. Avea de gând să cutrieră toată Roma in fruntea gladiatorilor. Ei 'l otrăviră după baie, pe urmă puseră pe un atlet care 'l gătui (31 Dec. 192). Statuiele sale fură sfărimate și imaginile lui tirite in noroiu. *)

*) «La această veste, poporul intreg, ea in o beție, se lasă de odată in cele mai mari transporturi de bucurie; cetățenii aleargă in toate părțile; se grăbesc a anunța această noutate fericită tutulor amicilor lor; mai cu samă acelora cari prin rangul sau averea lor aveau a se teme de tiran. Se duc in templu, la piciorul altarelor, să mulțemiască zeilor. Ura publică se arată in diferite cuvinte: tyranul nu mai este, zice unul; gladiatorul a murit, zice un altul; uniia chiar numesc pe Commod cu numiri și mai rușinoase. Mult timp inădușit de frică, glasul poporului și dă drumul in toată libertatea.» (Herodian, I, 6).

IV. Severii.

§. 1. *Pertinax și Didiu Iulianu.*

După uciderea lui Commod se alese Impărat Helviu Pertinax. El se trăgea din o familie de jos; părintele seu fusese cărbunar in Liguria. După ce a fost câtva timp profesor de gramatică, Pertinax a intrat in armată și a ajuns tribun legionar, consul și guvernator al Syriei. Nu se rușina de origina sa. El era un om onest și econom; făcuse mare avere. Nu voia să primiască a fi Impărat, și primi numai după ce au refusat alții, pe cari el i credea mai vrednici. *) Suit pe tron, el împărți toată averea sa la rudele sale, dar i indepartă de la curte; vindu toate mobilele și lucrurile scumpe adunate de cătră Commod; rechemă pe esilați și condamnă pe delatori. Ordinea și disciplina in armată, economia in finanțe, nu puteau plăcea soldaților și poporului. **) El este ucis de cătră soldați după 87 zile de domnie.

Când pretorienii se revoltaseră in contra lui Pertinax, Sulpicianu, † prefectul pretoriului, fusese trimis ca să i liniștiască; dar când văzu că Impăratul este ucis, el propuse pretorienilor să i vindă lui corona imperială. Atunci alergă la tabără și Didiu Iulianu, om foarte bogat

*) «Nu incetă a arăta o mare groază pentru pompa puterei imperiale, și voi a continua să trăiască tot așa de simplu ca și in trecut. Se arată foarte afabil cu senatorii, și foarte simțitor la urările ce făceau pentru el. Vorbia cu toată lumea, ca și cum ar fi fost un prefect al urbei. Nu permise ca copiii sei să fie crescuți in palat... Nu l prea iubea lumea. Toți cari vorbeau ceva mai liber l numiau chrestolog (generos in cuvinte) vrind să dea a înțelege că vorbea bine dar nu se purta tot astfel. Când Senatul voi să dea fiului seu titlu de Cesar, Pertinax care refusase pentru soția sa numele de Augusta, respunse in ceia ce privește pe fiu: «După ce va fi meritat.» (Capitol. *Pertinax*, 13).

**) Cohortele pretorienilor obicinuite in tot d'a una cu prădăciunea și violența, rechemate de odată la disciplină și ordine, nu văzură in administrația blândă și pacinică a noului principe de cât o insultă, o probă de despreț, și pierderea acelei libertăți de care ele abuzaseră așa de mult. Această stare de lucruri li deveni nesuferită. Ele începură a arata dispozițiuni spre nesupunere și revoltă.

Pertinax ordonase ca ori ce pământ necultivat, fie in Italia fie in provinciile, chiar când ar face parte din domeniul coroanei, să devină proprietatea celor cari s'ar așeza pe el pentru a l cultiva; el alun-gase din Roma pe delatori, și ordonă ca ei să fie pedepsiți ori unde s'ar descoperi.» (Herodian, II, 14, 15).

care pretindea că se trage din vestitul jurisconsult Salviu Iulianu. Atunci s'a petrecut un lucru ne mai auzit încă în lumea romană. Imperiul a fost pus la licitațiune. Sulpicianu în lăuntru taberei și Iulianu de pe ziduri încep a concura. Ei se întrec a oferi sume mai mari, până ce Iulianu rămâne invingător, pentru că promisese pretorienilor că va da câte șese mii de lei de fiecare. Atunci el se pogoară pe o scară în mijlocul pretorienilor, cari 'l proclamă Impărat. *) Iulianu porni spre palat în fruntea soldaților, și, fiind că populațiunea din Roma nu voia să 'l aclame, el li ordonă să omoare pe toți cari se opuneau. Ajuns în palatul imperial, el ordonă să se arunce bucatele pregătite pentru masa lui Pertinax, prânzi foarte bine și petrecu lângă cadavrul predecesorului seu. Aceasta nu 'l împiedică de a bate monete pe care era numit *rector urbis* și în care se celebra *concordia militaris*. **)

Dar armatele din provinciile care 'și espuneau zilnic viața pentru apărarea imperiului, nu voră ca totul să se decidă în Roma prin ca-

*) «Didiu Iulianu auzind de moartea lui Pertinace, se duse în pripă în castru și, stând la porțile valului, solicită de la militari domina Romanilor. Atunci se întâmplă un fapt foarte rușinos și nedemn de Roma; căci în tocmai ca într'o piață sau un târg, se striga și ea și domnia ei întreagă. Venzători erau cei cari uciseseră pe Imperator, iar cumpărători, Sulpicianu și Iulianu, cari concurau, unul din intru, cel alt de afară; și așa ajunseră adăogând câte puțin până la cinci mii de dinari de om, pre când unii comunicau și ziceau lui Iulianu: «Sulpicianu dă atâta, tu ce mai pui pe deasupra?» și lui Sulpicianu: «Iulianu oferă atâta, tu ce mai promiți pe deasupra?» Și poate că ar fi invins Sulpicianu, de oare ce era în intrul castrului și prefect al Romei, și de oare ce el zisese mai întâi cinci mii, dacă Iulianu n'ar fi dat preste această sumă, nu câte puțin ci de o odată una mie doue sute cinci-zeci de dinari, și n'ar fi strigat tare cu voacea, și n'ar fi arătat și cu mâinile. Câștigați prin această supralicitațiune, și tot de odată temindu-se că Sulpicianu va resbuna pe Pertinace, după cum li pusese în vedere Iulianu, 'l primiră pre el în castru și 'l proclamă Imperator.» (Dione Cassiu, LXXIII, 11).

**) «Atunci mai cu samă începu corupțiunea soldaților. De atunci încoace ei arată o lăcomie nesățioasă și uricioasă, și tot o dată și cel mai mare despreț pentru Impărat. Ei și văzuseră triumfând îndrăzneala lor și pe Pertinace murind fără resbunător; imperiul fusese pus la mezat și cumpărat, fără ca nimine să se opună la atâta infamie; aceeaștă nepedepsire i incurajă, făcu să se nască rușinoasele lor escese și dădu naștere la nedisciplina lor. Ei duseră de multe ori până la a-sasinat lăcomia și desprețul lor pentru principe.» (Herodian, II, 24).

pritiul pretorienilor. Vor să câștige și ele din numirea Impăraților. Legionile din Britania, Panonia și Siria se revoltară. Albinus fu proclamat Impărat în Britania și Septimiu Sever în Panonia. *) Acesta era mai aproape de Italia. El intră în înțelegere cu Albinus și plecă spre Roma. Iulianu voi să apere cetatea. Dar cetele pretorienilor, înbuibate de bogăție și bun traiu, nu mai erau în stare a se lupta. Pretorienii plătiau pe alți oameni ca să se lupte în locul lor. Sever fu proclamat Impărat la Carnuntum în 13 Aprilie; în mai puțin de șapte săptămâni el ajunsese la Roma. În tot drumul său oștile sale pas-traseră o disciplină severă.

Iulianu fu ucis în patul său în urma unei hotărâri a Senatului (2 Iunie 193). El împărățise 70 de zile.

mutum = Petronell près de Vienne.

§. 2. Septimiu Sever. 193-211

Mai înainte de a intra în Roma, Septimiu Sever ceruse ca să fie omorâți ucigătorii lui Pertinax. Pe urmă el convocă pe pretorienii înainte sa. Pe când tabăra lor întărită era cuprinsă de cătră trupele devotate Impăratului, acesta ordonă pretorienilor ca să lepede armele și să se îndepărteze din Roma. Li era peste putință a se opune; mulți se sinuciseră de rușine. După ce a desființat acest corp al pretorienilor care pricinuisese atâtea daune imperiului, Sever îl reconstituie pe base cu totul nouă. În loc de a se recruta din populațiunea din Roma, obicinuită cu toate viciile unei mari capitale și nedeprinsă cu mânuirea armelor, Sever decise ca corpul pretorienilor să se alcătuiască pe viitorime din cei mai aleși soldați legionari, astfel ca garda imperială să ajungă a fi cel mai însemnat corp din toată armata imperiu-

*) «Discursul lui Sever e primit cu vii aclamațiuni de cătră soldați. Ei îl numesc August și Pertinax, și i dau mii de mărturii de devotament și de zel. Sever nu pierde un minut; el ordonă trupelor să se armeze cât se va putea mai ușor, și le îndreptează asupra Romei, după ce li a distribuit bucate și tot ce li trebuia pentru drum. El înaintează cu cea mai mare repegiune, înfruntă obosală, nu se oprește nicăire, și nu permite soldaților de cât repaosul strict necesar. El împărtășește muncile, cortul, nutrimentul lor. De feliu lux; nimic care să designe pe Impărat. Această purtare îl făcea pe fie care zi și mai scump armatei. Văzindu-l nu numai că suferă cu dinșii toate lipsurile, ci că dă esemplu în toate, soldații îl venerau și esecutau ordinele sale cu entuziasm și devotament.» (Herodian, II, 37).

lui roman. Nenorocire numai că Impăratul n'a putut ține de ajuns în respect pe trupele care l' făcuse Impărat. Soldații veniți cu el prădau Roma, și o tractau ca pe o cetate cucerită, iar Sever mai avea încă nevoie de acești soldați în contra lui Albinus și a lui Pesceniu Niger, care fusese proclamat Impărat de către trupele din Syria.

Mai înainte de a pleca în contra lui Niger, Sever se împacă cu Albinus. El i promise că l' va lăsa de urmaș în imperiu și i dădu puteri depline asupra provinciilor apusene. Pe urmă el luă măsuri pentru apărarea peninsulei balcanice și apoi plecă spre răsărit. Niger era un soldat viteaz; trecuse cu mare onoare prin toate gradele militare și era vestit pentru severitatea sa în ceea ce privește disciplina. *) Cu toate acestea era iubit de către soldați. Ridicase nouă legiuni și întreg răsăritul, apărât multă vreme prin brațul său puternic, se sculase în favoarea sa. Trupele lui pătrunseseră până în Europa și ocupaseră Byzanțul care îmbrățișase cu multă ardoare cauza lui. Armatele imperiale trecură în Asia și reperutară o victorie însemnată lângă Cyzic. Niger fu bătut a doua oară lângă Nicea; în a treia luptă lângă Issus, el perdu 20,000 de oameni. Curînd după aceasta el fu ucis la Antiohia. Prietini și toți cari se daseră în partea lui fură cumplit pedepsiți. Byzanțul, care susținu cu multă glorie un asediu de trei ani, fu ruinată și ștearsă din rîndul cetăților.

Septimiu Sever nu voi inse ca să se întoarcă la Roma, unde petrecuse numai o lună, pătat de sângele roman. El întreprinse o expedițiune în contra Partilor, cari se folosiseră de luptele civile pentru a intra în imperiu. Armatele imperiale intrară în Mesopotamia de sus. Im-

*) «In campanii, el mănca militărește înaintea cortului său, în vederea tuturilor. Nime nu l'a văzut vre odată căutând adăpost sub un acoperiment în contra soarelui sau a ploaiei. Nime nu l'a mai imitat. În timpul marșurilor avea mare grijă de soldați: sclavii, ofiterii săi și chiar el ducea tot atâte greutăți ca și un simplu soldat. Sclavii i duceau proviziunile lui de mâncare ca să nu se plîngă soldații. El protesta chiar cu jurămint, în plină adunare, că pe cât timp va fi în capul unei armate, nu se va distinge întru nimic de soldați; ceea ce a și făcut. El avea necontenit înaintea ochilor pe Marius și pe alți generali ca el.... De ar fi rămas stăpîn al imperiului, de sigur că ar fi reformat toate abuzurile pe care Sever n'a putut sau n'a voit a le corege; și ar fi isbutit fără cruzime, chiar cu blîndeță, dar cu o mână fermă, căci de sigur n'ar fi slăbit ca un prost în cursul acestei grele sarcini.» (Spart. *Niger*, 11).

păratul se opri la Nisibe, pe când generalii sei urmăreau pe dușmani. Cât timp stătu aici, Septimiu Sever întări puternic această cetate care ajunsese cu timpul bulevardul Siriei și a Armeniei meridionale în contra Partilor, și mai pe urmă, în contra Perșilor.

După moartea lui Niger, Sever rămânea față numai cu Albinus. Până atunci el îl măgulise. El numise Cesar și moștenitor al său și permisesse ca să se facă sacrificiu în onoarea celor doi împărați. Acum nu mai avea nevoie să se poarte bine cu el. În trei ani fiii lui Sever crescuseră mari. Se putea declara în contra lui. Albinus se afla în Britania numai cu trei legiuni; dar cele din Galia și Spania aveau să se dea în partea lui, doritoare cum erau de a avea un împărat al lor. În Roma o mulțime de senatori îi erau favorabili. Mulți îl îndemneau să profite de absența lui Sever și să vină în Roma. El numiau foarte bun în comparațiune cu Septimiu care era Sever și în faptă nu numai în nume*). Dar Albinus nu îndrăzni să ia ofensiva. Această lipsă de îndrăznie îl incurajă și mai mult pe Septimiu Sever. La întoarcerea sa din Asia, el declară pe Albinus de inamic public și numi Cesar pe fiul său Aureliu Antonin pe când făcea cunoscut Senatului că el însuși e fiu adoptat al lui Marcu Aureliu. Nu i vorba, adopțiunea era cu totul contrară dreptului civil roman; dar împăratului îi era permis totul. Nerva adoptase pe Traian, macar că acesta era absent din Roma. Septimiu Sever nu se zicea adoptat al lui Marcu Aureliu numai «pentru ca să și găsiască și el un tată» cum ziceau glumeții de pe acele vremi. Susținând că i adoptat de către împăratul filosof, el voia să legitimizeze ajungerea sa la tron și, ceia ce era mai important, avea drep-

---

*) «El hotărî salarie pentru asesorii judecătorilor, pentru ca să nu ceară nimic de la impričinați: «Un judecător, zicea el, nu trebuie nici să dea nici să primiască.» Fu așa de sever cu soldații, că trupele care păziau fruntariile Egiptului cerându-i într'o zi vin, el li răspunse: «Ce! aveți Nilul, și cereți vin?» În adevăr, apele acestui fluviu sunt așa de plăcute că oamenii locului nu întrebuintază altă băutură. Legiunile care fuseseră bătute de către Saraceni inclinau spre revoltă: «N'avem vin, strigau ele; nu putem să ne batem. — Să vă fie rușine, zise el; cei cari v'au invins nu beau de cât numai apă.» Locuitorii din Palestina l'au rugat să micșureze impozitul pus pe averile lor, susținând că e prea greu:» Vreți, li zise el, să se micșureze taxa de pe proprietățile voastre; eu aș vrea să tacesez și aerul pe care îl respirați.» (Spart. *Niger*, 7).

tul la moștenire asupra averilor nemărginite ale Antoninilor care erau pe atunci în mâinile unor femei.

Trupele imperiale apucară pe valea Dunărei și intrară în Galia prin Germania de sus. Lângă Lyon se găsiră față în față 300,000 de Romani. Albinus fu bătut (197) și se ucise de desperare. Dar la Roma venise vestea că Albinus e învingător. Adevărul este că trupele lui câștigase o victorie neînsemnată la începutul războiului. Senatorii amăgiți se și grăbiseră a bate o medalie în onoarea noului împărat. Această furie și mai mult pe Septimiu Sever. Cum veni la Roma, el convocă Senatul. El laudă în Senat asprimea lui Sylla, Mariu, August și Commod și pedepsi cu moartea o mulțime de senatori. Prietini lui Albinus din Spania și Galia fură uciși, sau scapară numai cu confiscarea averilor. Iar poporul și soldătimea primiră bani, distribuțiuni și petreceri în Circ.

Septimiu Sever nu se odihni nici un minut. Auzind că regele Partilor a intrat în Mesopotamia, el plecă spre orient. După ce trecu Eufratele, el puse să se construiască o flotă pe acest fluviu, apoi cuprinse Ctesifon, capitala Partilor, de unde luă 100,000 de prizonieri. În anul următor (198) el se întoarse în Siria, unde petrecu șese ani ocupat cu întărirea disciplinei militare, cu organizarea mijloacelor de apărare a provinciilor resăritene, cu restabilirea ordinii publice și îmbunătățiri de tot felul. El așază două legiuni în Mesopotamia și întări aici mai multe cetăți; micșură provincia Siria pentru că guvernatorii ei erau prea puternici și o împărți în Coele-Syria și Siria feniciană; acordă o mulțime de favoruri Feniciei, care era tot însemnată prin comerțul său și mai ales prin scoalele sale de retorică și drept; fundă mai multe cetăți și forturi între Damasc și Palmyra; el vizită de asemenea Egiptul și infrumusețează celebra cetate Alexandria. Astfel că merită cu drept cuvânt a fi numit *Pacator orbis, fundator imperii romani, propagator imperii.* *)

*) «Mi se pare că nimic nu se poate compara cu campaniile lui Sever, nici în ceea ce privește forța armatelor, nici mulțimea luptelor, nici lungimea și reperiunea marșurilor. Negreșit, războaiele civile a lui Cesar contra lui Pompeiu, a lui August contra fiilor acestuia și contra lui Antoniu, au fost sângeroase; negreșit Mariu și Sylla au făcut mari lucruri în cursul războaielor lor lăuntrice și din afară; dar ca un singur om să fi ajuns a nimici trei competitori, deja stăpâni

In fine, după ce a revarsat pretutindine ajutoarele și favorurile imperiale, in anul 202 Sever veni la Roma. El împărți la popor 50 de milioane de drahme și dădu câte 2000 de sesterții fie cărui pretorian. I se ridică un arc de triumf. Peste doi ani se serbară din nou jocuri strălucite cu ocasiunea jocurilor seculare.

Născut la Leptis in Africa, din o familie care abia putuse intra in ordinul călărilor, Septimiu Sever se ocupase cu știința dreptului și, după suirea sa pe tron, lui i plăcea a se încunjura de bărbați învățați. Viața lui era simplă; libertății imperiali nu aveau nici o influență asupra trebilor publice. El disprețuia pompele puterii și întrebuința tot timpul in serviciul statului. *) Impărăteasa Iulia «mama taberilor, a Senatului, a patriei, a poporului roman» era vrednica soție a unui astfel de barbat. Era născută in Syria. Foarte frumoasă, ea era o femeie învățată și cu moravuri curate. Incunjurată de sora ei Iulia Maesa și de nepoatele sale Iulia Sooemias și Mammaea, împărăteasa prefăcuse curtea imperială intr'o academie in care barbați ca Papinian, Ulpian, Paul, Filostrat și Elian, discutau, impreună cu ea, cele mai 'nalte cestiuni de drept și filosofie. Sever petrecea adesea in acest cerc luminat, și ținea foarte mult la tinăra Arria numai pentru că ea cetia pe Platon. A fost acusat de cruzime acest Impărat, dar faptul

peste imperiu; să fi resturnat pe cei întâi până in palatul seu din Roma, după ce a triumfat, fără să verse sânge, asupra pretorienilor cari 'l păziau; să fi invins pe urmă prin valoarea sa pe doi dușmani noi, din care unul, stăpân peste tot răsăritul fusese designat Impărat chiar de cătră Romani, și cel alt investit cu numele și autoritatea cesarilor: aceasta e o glorie de care nu e ușor a găsi un al doilea exemplu in istorie.» (Herodian, III, 23).

*) «Eată modul de viață a lui Sever in timp de pace. Lucra ceva noaptea spre revărsatul zorilor; după aceasta umbla, vorbind și ascultând vorbindu-se despre interesele statului; apoi judeca, afară numai de nu era vre-o serbătoare mare. O deprindere foarte bună a sa era să dea timp de ajuns celor ce se judecau, și nouă cari judecam ca el, ni da multă libertate; judeca până la miezul zilei; apoi călăria cât timp putea; pe urmă lua baia, după ce făcea oare care exerciții gimnastice; prânzia sau singur, sau cu copiii, destul de copios; apoi dormia de regulă; după aceia, sculându-se, se ocupa de cele alte și conversa, prembându-se, despre literatura elenă; apoi spre sară se scaldă din nou, și cina cu cei din prejurul seu; căci nu 'și lua alt conviv, și numai in zilele foarte necesarie da ospete sumpțuoase.» (Dione Cassiu, LXXXI, 17).

Iulia era soră cu Iulia Maesa care are fiice pe Iulia Soemias și Mammaea. Soemias a avut copii pe Elagabal și Mammaea pe Albinus și Geta; prin urmașii Elagabal e veni în Alex Sever

că jurisconsultii Paul și Ulpian au fost membri ai consiliului imperial și că ilustrul Papinian a fost prefect al pretoriului sub el, este de ajuns pentru a ne face să credem că dacă guvernământul lui a fost sever a trebuit să fie și drept în acelaș timp.

Septimiu Sever a fost însemnat prin legile sale. El ceru Senatului să indulgască pe cât era cu putință rigoarea dreptului. Legea pentru confiscări fu interpretată așa ca fiul să nu mai fie pedepsit pentru greșala părintelui ; opria a se condamna un absent ; fiii liberților puteau ajunge la onoruri ; sclavii puteau apela în contra stăpânilor aspri sau desfrinați ; erau oprite denunțările sclavilor în contra stăpânilor ; în cestiunile inoioșnice trebuia a se avea în vedere obiceiurile locale ; și o sumă de alte dispozițiuni înțelepte în care se vedea mâna onestului jurisconsult Papinian și a amicilor sei. Dar, în acelaș timp, Impăratul luă măsuri pentru menținerea ordinii publice ; era fără milă pentru guvernatorii vinovați ; și nu glumia când era vorba de disciplina militară. Multă vreme s'a pomenit de regulamentele întocmite de el pentru armată.

Econom în casa sa, Sever era foarte darnic când se atingea de infrumusețarea Romei și a Imperiului. El se îngriji ca grînarele Romei să fie în tot d'a una pline cu grâul necesar pentru șapte ani ; repară mai toate edificiile publice ; construi un templu și therme mărețe ; ridică un templu strălucit la Baalbeck ; și se îngriji foarte mult de Africa, patria sa. El făcu regulamente înțelepte pentru administrarea provinciilor, și 'și puse toată silința a alege buni guvernatori. Nu prea ședea în Roma pentru că voia să îndepărteze pe fiii sei de atmosfera cea coruptă din capitală. În anul 208 el plecă în Britania, împreună cu Iulia Doamna și cu fiii sei. El stătu trei ani în această țară. Nu era nevoie ca Impăratul să rămână atâta vreme în aceste locuri, pentru că nici o primejdie nu amenința imperiul din această parte. Dar voia să 'și sfârșiască viața în mijlocul armatelor, ca să fie mai sigur că fiii sei i vor urma pe tron. El muri la Eborac (York) în vîrstă de 70 de ani (4 Februarie 211). Cel de pe urmă cuvînt al seu a fost : *laboremus*. Moartea sa a fost naturală și acuzarea adusă lui Caracalla că l'a ucis este o simplă calomnie. Ori cât de vărsător de sânge a fost fiul lui Sever, el a putut aștepta în liniște moartea bătrânului seu părinte.

§. 3. Caracalla.

211-217

Septimiu Sever făcuse mare greșală când numise Augusti pe ambii sei fii Caracalla și Geta. Slăbiciunea de părinte 'l făcea să treacă cu vederea caracterul cel pornit al fiului seu cel mai mare, care 'și ucisese pe socrul seu și uria de moarte pe propriul seu frate. In zadar se silise el de a i putea împăca. *) Era văzut că are să se intimple o crimă. In adevăr, puțin timp după moartea părintelui seu, Caracalla chiemă pe Geta in camera mamei lor sub cuvint ca să se impace. Geta veni fără nici un prepus ; dar fu ucis in brațele Iuliei. Criminalul Impărat nu implinise 22 de ani. După această ucidere, el dădu pretorienilor un donativum, aminti in Senat legenda lui Romulu care ucisese pe Remu, și persecută cumplit pe amicii lui Geta, pe când dădea libertate soldaților ca să prade cetatea. Papinian fu ucis pentru că refusase a justifica această crimă. **)

Sub Caracalla imperiul ajunge in realitate pe mâna soldaților. «Cât vom avea-o in mână, nu vom duce nevoie» spunea el mamei sale, arătând sabia. El insultă pe Senat ; lauda vecinic pe Sylla și pe Annibal ; masacra pe popor in Circ ; și se arata reformator auster pe-depsind fără milă cele mai mici abateri, pe când la palat erau petre-

*) «După moartea lui Sever, fiii sei plecară in grabă spre Roma, insoțiți de mama lor. Pe drum, incepu din nou a se arata neînțelegerea între ei. Ei locuiau separat, nu mâncau nici odată împreună și se feriau de toate bucatele, de toate băuturile. Fie care se temea să nu fie intrecut de cel alt și să primiască vre-o otravă din mâna rivalului sau din ale vre unui agent secret. Această neliniște chiar grăbia călătoria lor. Ei sperau că vor găsi in Roma siguranța, împărțindu-și vastele apartamente ale palatului, mai mare de cât un oraș intreg, și trăind după gustul lor, cu totul separați unul de cel alt.» (Herodian, IV, 1).

**) «Indată incepu măcelul amicilor lui Geta și a tuturilor persoanelor care 'l serviseră ; nici o vristă, nici chiar copilăria, nu fu crutată. Cadavrele erau aruncate in mijlocul a tot felul de batjocure, și transportate afară din oraș ; acolo erau arse grămezi sau le lăsau espuse ; nici unul din cei cari avusese cel mai mic raport cu Geta nu mai trăi după acest măcel. Atleti, conducători de cară, musicanți, dăntuitori, intr'un cuvint, toți cari serviseră la plăcerile sale, încântase urechile lui, măgulise ochii lui, fură uciși. Toți senatorii distinși prin bogățiile sau prin nașterea lor, sub cel mai ușor pretest, sau chiar fără nici un motiv aparent, pe credința celor mai neintemeiate piri, periau ca partizani a lui Geta.» (Herodian, IV, 11).

ceri nesfirșite. Foarte lacom de averi, darnic foarte cu soldații pentru că li mai adause solda cu 70 milioane de drahme, el puse impozite foarte grele, adause pe cele vechi, fabrică și monetă falsă.

Cu toate acestea el a realizat un mare progres în lumea romană. *El a dat dreptul de cetățan roman tuturilor provinciilor.* S'a susținut că aceasta a fost numai o măsură fiscală; că prin aceasta el a voit să supună la impozitele plătite de către provinciali și pe cetățenii romani, scutiți până atunci. Se poate ca și considerațiunile financiare să l fi împins la acest fapt; dar mai sigur este că edictul lui Caracalla a fost rezultatul fatal al întregii legislațiuni imperiale. Începând de la August, mersul ideilor tindea către contopirea tuturilor populațiunilor, deosebite prin rasă și religione, care alcătuiau imperiul roman. Deosebitele religii fuseră împreună; filosofia făcuse să intre în conștiința oamenilor culti egalitatea tuturilor popoarelor, iar dreptul roman desființase, unul câte unul, toate privilegiile de națiune, cetate și individ, pentru ca totul să se plece înaintea stăpânului lumii. Edictul lui Caracalla regula în drept ceea ce de mult era în mintea tuturilor. Și aceasta e așa de adevărat că această măsură, care nouă ni se pare astăzi atât de însemnată, a trecut aproape nebagată în samă de către contimpurani. Ea nu a surprins pe nimine; atât părea de naturală. Ori cum, ea face onoare lui Caracalla. Trebuie să se fi simțit foarte mindru acest fiu al Africanului Sever, care credea că în el a intrat sufletul lui Alecsandru Cel Mare, văzind că în mâna lui stătea ca să facă să dispară ori ce superioritate a cetățenilor romani față cu supușii. Ca o consecință a acestui edict, instituțiunea alimentară, mărginită până atunci numai la Romani, s'a întins în tot imperiul.

Caracalla era foarte iubit de către soldați pentru că era viteaz și, în campanii, se lupta alături cu ei, suferind ca și dinșii frigul, foamea și obosala. Imbrăcat ca simplu soldat, mâncând ca și ei și pregătindu-și singur mâncarea, luând parte la toate lucrările lor în timp de pace, el era iubit. *) dar maiestatea imperială suferia foarte

---

*) «Trupele romane de asemenea erau foarte devotate, pentru că împărtășia toate ostenele lor, ca un simplu soldat, și mai cu seamă pentru că le încarca cu daruri. Era vorba a se sapa un șanț, a se construi o punte, o șose, a face vre un lucru greu, Caracalla dădea cel întâi esemplu: mânca bucatele cele mai comune, servindu-se

mult. Soldații nărăviți, mulți dintre ei recrutați pînă la barbari, au ajuns la convingerea că lor li e permis totul. De aceea cu toate expedițiunile sale fericite în contra Alamanilor, cari au fost zdrobiți la Mainz; cu toată isbânda politiceii sale față cu barbarii de la Dunăre, cu toate victoriile sale în contra Goților și Sarmatilor, Caracalla e respunzător de anarhia militară care va urma. Regulamentele lui severe n'au putut reintroduce disciplina.

În anul 215 el plecă în orient, cuprinse Edessa, capitala Oshroenei și făcu prizonier pe regele Armenilor; apoi spre toamnă veni în Alexandria pentru ca să 'și resbune, pentru că locuitorii acestei cetăți 'și bătuseră joc de dînsul și de mama sa. Nenorocita cetate fu pradată; locuitorii fură masacrați, pe cînd Senatul bătea o medalie care 'l reprezenta călcînd Egiptul sub picioarele sale. În anul următor el se îndreptă în contra Partilor, trecu Tigrul și prădă Media fără a întîmpina vre o rezistență. După ce petrecu iarna în Mesopotamia, în primăvara anului 217, Caracalla plecă din nou spre Carrhae, cînd fu ucis de cătră un centurion, cumpărat de cătră Macrinu, prefectul pretoriului (8 Aprilie 217). Era de 29 ani. Mama sa se afla la Antiohia. Auzind că fiul seu a fost ucis, ea se lăsă a muri de foame.

Ca și părintele seu, Caracalla a făcut o mulțime de monumente mărețe; între cele mai însemnate erau niște băi de o mărime colosală, lucrute cu multă artă și împodobite cu o mulțime de capod'opere de sculptură. Aceste băi sunt cel de pe urmă monument al artei romane.

217-218

§. 4. **Macrinu și Bassianu.** 218-222

Ucigătorul lui Caracalla era născut tot în Africa, ca și Septimiu Sever. Se zicea că fusese în tinereța lui sclav și gladiator. De si-

---

în vase de lemn; se nutria cu pâne de a soldaților; și gătia singur pânea une ori. Se feria de ori ce măreție; alegea cu preferință obiectele cele mai comune, potrivite cu punga celui mai serac soldat. Cînd i ziceau camarad în loc de Împărat, el se arata foarte vesel; mergea pe jos cea mai mare parte din drum; rar se suia calare sau în lectică; și ducea însuși armele; de multe ori lua steagurile cele așa de grele că soldați robuști se încovoiau, și le purta pe umere. Această purtare plăcea armatei, care 'l iubia ca pe un bun soldat, admirînd vigoarea lui. Era în adevăr ceva minunat a vedea un om așa de mic la statură esercitându-se cu munci așa de grele. (Herodian, IV, 12).

gur că nici nu s'ar fi gândit să omoare pe Impăratul seu, dacă nu ar fi primit o scrisoare din care s'a incredințat că avea să fie ucis in curând de cătră Caracalla. Nu putea scapa de cât apucând el mai înainte : ceia ce și făcu. Dar nu merita să fie Impărat ; pentru că era cu desăvârșire slab de caracter și cu totul lipsit de energie. Centurionul ucigaș fusese masacrat de cătră soldați, așa că nime nu știia de crima lui Macrinu. Acesta arată mare durere pentru moartea Impăratului ; câte-va zile nici n'a ieșit din cort. In fine soldații 'l proclamă și el li dă un donativum insemnat. Pe urmă luă numele de Sever, dădu lui Caracalla onorurile divine, se umili inaintea soldaților, trimise o scrisoare respectuoasă Senatului și căută să sfârșiască cu ori ce preț reshoiul. După mai multe încăierări neinsemnate, el inapoi regelui Parților pe prizonieri și i dădu cinci-spre-zece milioane de drahme : se împacă tot in acest chip cu regele Armenilor ; și făcu multe concesioni barbarilor de la Dunărea de jos. Și cu toate aceste Senatul bătea monede cu inscripția *Victoria Parthica*.

Se înțelege că un astfel de Impărat nu era in stare să țină disciplina in tre numeroasele trupe care se aflau ingrămădite in Syria. Soldații și amintiau cu părere de reu de timpurile lui Sever și Caracalla ; nemulțemirea ajunsese generală, când se află că el are de gând să guverneze cu Senatul, că are să trimită la fruntarii pe trupele obicinuite cu viața de garnisoană prin frumoasele cetăți ale Syriei, și că are intențiunea a aplica serios regulamentele lui Sever.

Pe timpul acesta sora Iuliei cu cele două fete ale sale, Soemia și Mammaea petreceau la Emessa. Ele trăiau aici cu bogății foarte mari, lingă templul Soarelui, care era venerat in toată Asia. Bassianu fiul Soemiei, era preut al templului. Acesta era un copil de patru-spre zece ani ; era foarte frumos și făcea mare intipărire tuturor cari 'l vedeau *). Din nenorocire pentru Macrinu, aproape de Emessa era

---

*) Preut al soarelui, el purta o tunică de purpură, brodată cu aur, cu mâneci lungi, care i venia până la călcăie. O încălțăminte, tot de aur și de purpură, 'l acoperia de la picioare până la coapse. Capul i era impodobit cu o coronă de pietre prețioase care străluciau in mii de colori. El însuși era in toată strălucirea adolescenței, și cel mai frumos tinăr de vrsta sa. Toate se intruniau in el : perfecțiunea corpului, floarea tineretei, bogăția podoabelor ; 'l'ai fi comparat cu frumoasele imagine a lui Bacchus. Când sacrifica și când, după obiceiul

cantonată o legiune. Cele trei femei 'și propuseră să 'l restorane. Ele imprăștiară bani și prezente printre soldați, scoaseră vorba că Bassianu era fiu a lui Caracalla și, într'o noapte, acesta fu proclamat de Împărat în tabăra de lângă Emessa, sub numele de Marcu Aureliu Antoninu. În zadar prefectul pretoriului, Ulpiu Iulianu, încercă să pătrundă cu forța în tabără. El fu respins de două ori. Macrinu promise soldaților sume foarte mari; dar era prea târziu. Din toate părțile Siriei, soldații se îngrămădiau la Emessa. În cea dintâi întâlnire între armate Macrinu fugi la Antiohia. Aci 'și schimbă hainele și plecă spre Europa. El fu ucis în Chalcedonia, după 14 luni de domnie (218).

Bassianu, numit Elagabal după numele zeului său, plecă spre Roma. El intră în cetate cu o pompă ne mai auzită. Suit pe tron, el lăsă treburile publice pe mâinile mamei și a mătușei sale, iar el căută numai de plăceri *). El ordonă ca zeul său, piatra adusă din Emessa, să fie adorat ca divinitatea supremă. Toți cei alți zei trebuiau să i fie inferiori. Cu dînsul ajung pe tronul imperiului Roman toate vițiile și spurcăciunile **). Dăntuitori și bărbieri ajung miniștri; palatul său era presărat pe jos cu pulbere de aur; basenurile sale erau pline cu apă de roză; hainele lui erau de matasă cu pietre scum-

---

barbarilor, el dăntuia în jurul altarului în sunetul trompetelor, a flutelor și a tot soiul de instrumente, vederea lui escita curiozitatea atentă a tuturor spectatorilor, și mai ales a soldaților, cari cunoscând origina lui augustă, nu 'și puteau lua ochii de la frumuseța lui». (Herodian, V, 5).

*) «N'ași fi scris nici o dată viața impură a lui Antonin Heliogabal, cunoscut și sub numele de Varius, căci n'ași fi dorit să mai știe Romanii că au avut un asemenea principe, dacă imperiul n'ar fi fost guvernat, înaintea lui, de oameni ca Caligula, Neron, Vitellius. Dar precum pământul produce de o dată și otrăvuri și grâu, lucruri folositoare și produse primejdioase, șerpi și animale folositoare, lectorul atent se va despăgubi de istoria acestor monștri, cetînd pe a lui August, Vespasian, Titus, Traian, Adrian, Antoninus Pius și Marcus Aurelius. El va înțelege și cum i au judecat Romanii, de oare ce acești de pe urmă au domnit multă vreme și au murit toți de moarte naturală; pe cînd cei alți, al căror nume nu îndrăznesc să 'l pronunț, au fost masacrați, tiriți la gemonii și numiți tyrani». (Lampr. *Heliogab.*, 1).

**) «Avea un dispreț profund pentru Senat pe care 'l numia câte o dată o turmă de sclavi îmbrăcați în togă. Poporul roman, după părerea sa, era bun numai să cultive pământul; n'avea întru nimic ordinul equestru... Paturile din salele de mîncare și din camerele sale

pe și nu le punea de cât numai o dată; une ori el se imbraca femeiește; ordona să i se zică *domina*; 'și boia fața. Ghibacea Mammaea făcu pe Elagabal să numiască Cesar pe vărul seu Alesandru și să 'l adopte de fiu. Ea 'l făcuse să înțeleagă că trebuie să 'și opriască pentru el serbările, orgiile sfinte, datoriile sale divine. Dar in curând Elagabal se căi de fapta sa. După ce încercă să omoare de mai multe ori pe fiul seu adoptiv, el trimise pretorienilor ordine ca să iea lui Alesandru titlul de Cesar. Dar aceștia obligară pe cei doi veri ca să se impace. Altă dată, pretorienii se revoltară fiind că se imprăștiase vorba că a murit Alesandru. Elagabal alergă in tabără ca să i liniștiască. Dar miniștrii și mama lui a fost uciși de cătră soldați. El însuși fu găsit ascuns, masacrat de cătră soldați, și cadavrul seu fu aruncat in canal după ce a fost tîrit pe stradele cetății. (11 Martie 222).

§. 5. Alesandru Sever. 222-235

Vărul și urmașul lui Elagabal fusese crescut cu multă îngrijire de cătră mama sa Mammaea. Avusese profesori escelenți și, ajuns Impărat, el numi prefect al pretoriului pe marele jurisconsult Ulpian. De și Impăratul era un copil, guvernămîntul seu a fost foarte insemnat, ajutat cum era el de cătră înțeleapta sa mamă *) și de barbații de frunte de cari era incunjurat. El destitui pe cei numiți in funcțiuni de cătră predecesorul seu; distribui cu imparțialitate justiția;

erau de argint masiv... și hrănia câinii cu maiuri de găscă... A dat spectacole de bătălii navale in canale umplute cu vin... Mesele sale se urcau câte o dată la trei sute de mii de sestertii. Câte o dată după ce 'și îmbata pe prietini, i inchidea intr'o cameră, și apoi dădea drumul la lei, la leopardzi și la urși imblânziți ca să se sparie când se vor trezi. Mulți au murit de frică». (Lampr. *Heliogab.* passim.).

*) «Mammaea sfătui pe fiul seu să se ocupe cu distribuirea justiției, adese ori și cea mai mare parte din zi, pentru ca, datat unei ocupațiuni onorabile și necesarie imperiului, să nu aibă timp a se deda vitiului, Alesandru era de almintrelea un spirit naturalminte blând, indulgent și uman, după cum o dovedi mai pe urmă. Domni patru-spre-zece ani, fără a vërșa pe nedreptul nici o picătură de sânge. Nime n'a fost sacrificat numai prin voința sa. Mulți criminali capatară iertare. Nici un Impărat, in timpul nostru, de la Marcus Aurelius incoace, n'a dat un așa rar esemplu de moderație». (Herodian, VI, 3).

dădu soldaților dreptul de moștenire asupra pământurilor de la fruntarii, cu condiție ca fiii lor să îmbrățișeze cariera armelor ; se îngriji de soarta meseriașilor, atât de desprețuiți în lumea vechie, întocmindu-i în corporațiuni cu un *defensor* în frunte; veni în ajutorul familiilor sărace, împrumutându-li cu bani pentru ca să 'și cumpere pământuri; adause impozitele pe obiectele de lăuc ; construi mai multe lucrări de utilitate publică și fundă multe scoale, cu burse pentru copiii saraci. Nimine n'a fost ucis de cât numai în urma unei judecăți în formă.

În acest timp, curtea era un model de onestitate și moralitate. Purtarea Împăratului era foarte morală, și gusturile lui foarte simple. El se împrumuta cu servicii de argint, când avea vre o masă mare ; era bun cu toată lumea, chiar și cu plebeii. Respecta toate credințele și toate opiniunile, și în al seu *lararium* el adunase portretele tuturor bine-făcătorilor omenirii : principi sau filosofi, fondatori de imperii sau de religione, și li aducea onorurile cuvenite.

Dar Alesandru Sever era prea bun ; și în timpurile aceste, imperiul avea nevoie de o mână de fier, mai cu samă pentru a putea ținea în respect pe soldați. Pretorienii ajunseseră din nou a tot puternici. În o rescoală din Roma, se incinge o luptă între ei și popor, care ținu trei zile, și la sfârșit pretorienii dau foc cetății. Ulpian este ucis de cătră acești soldați demoralisați. Legiunile din provinciile se revoltară în mai multe locuri ; unele proclamară noi Împărați ; și aceasta se întâmpla tocmai în timpul când, în locul îmbătrânitului regat al Partilor, se ridică un nou Imperiu persan, și când lumea germană se punea în mișcare. În 231 Alesandru Sever veni în Asia, pentru că Perșii ajunseseră până în Cappadocia. În anul următor el porni în contra lor. Armata suferi mult dar Asia romană fu scapată. Germanii profitaseră de plecarea legiunilor spre răsărit, și intrară în Imperiu. În 234 Împăratul veni în Galia. Germanii spăimântați se retraseră. Atunci el li propuse pace, oferindu-li mari sume de bani ca să nu mai prade imperiul. Aceasta nu plăcu soldaților. Ei credeau că aurul imperiului trebuie să fie numai al lor. Tracul Maximin era comandant al trupelor din nou ridicate care se alcătuiau mai mult din Panoni, oameni grosolani ca și comandantul lor. Ei se revoltară și uciseră pe Împărat și pe mama sa (19 Mart 235). Sever era de 26 de ani.

Basilius quatuor du soleil a Souda (Thémis)

Tulia Severa fem la S. Sever

§. 6. Dușmanii Imperiului în viacul III.

a) Lumea barbară.

Pe când imperiul roman slăbește pe fie care zi din pricina nă-răvirei armatelor și a vieții cei pacinice cu care s'a deprins lumea romană, la Eufrate, Dunăre și Rin, fruntariile cele mai amenințate, se petreceau evenimente care aveau să aducă, în definitiv, căderea acelui colos, care se părea atât de puternic întărit pe temeliile sale.

La resărit, Partii fuseseră puternici timp de 470 de ani, de când Arsan Cel Brav se revoltase în contra Seleucizilor. Imperiul lor se întindea de la Eufrate până la Indu; dar Arsacizii se mulțumiră numai a domni asupra acestui întins teritoriu, fără să fie în stare a l'organisa. Erau foarte bravi Partii, și indolenta Asie, care și schimbase de atâtea ori stăpânii în cursul viacurilor, se supunea lor cu frică, cum se supusese tuturor cuceritorilor. Dar stăpânirea Partilor se întemeia numai pe bravura lor. Ei nu aveau armată regulată, nici o administrație bine organizată care să formeze un total omogen din sutele de popoare aflate sub dominațiunea lor. Aceste populațiuni și păstrase vechiele lor moravuri și obiceiuri, amintirea gloriei lor trecute și capii lor naționali. Era sigur că în ziua când Partii vor începe a slăbi, imperiul lor avea să cadă. Acest lucru se întâmplase de la Traian în coace. Partii umiliți de mai multe ori, capitala lor cuprinsă în mai multe rinduri, punerea lor în neputință de a mai prada imperiul prin cetățile puternic întărite de la fruntaria romană și prin legiunile romane, toate aceste cause contribuiesc ca Partii să piardă în ochii populațiunilor asiatice reputația de popor neinvins, pe care o avusese până atunci. Aceasta era de ajuns pentru ca imperiul lor să înceteze de a mai trăi.

În anul 224 Ardeșir sau Artaxerxes, fiul lui Sasan, care pretindea că se trage din Dariu Codomanul, se ridică în munții Persiei. El se puse în fruntea Perșilor, bătut pe Partii în trei bătălii mari; în cea de pe urmă bătălie căzu mort regele Partilor, Artaban (226). Atunci Ardeșir luă tiara, vechia coronă a regilor Perși, și întemeie noul imperiu pers, sub dinastia Sassanizilor. În câți-va ani toate popoarele supuse Partilor recunoscură pe noul stăpân. Ardeșir restabili din nou vechia religie a Eranilor; magii ajunseră din nou a tot puternici.

De acum înainte, imperiul roman va avea a se lupta, la resărit,

256 a. d. n. - 226 p. d. n. = 482
 Arsacizii vor fi înfrunțat de dinaintea Arsacizilor la Sar...

cu un imperiu nou, plin de ardoare resboinică, cum sunt în genere toate imperiile fondate din nou în Asia. Dar imperiul roman nu 'și pierduse încă vigoarea sa, și pastra mai cu samă acea inteligență militară care făcuse pe Roma doamna lumii : puterea de a 'și schimba tactica și strategia după popoarele cu care avea să se lupte. Cea întâi grijă a lui Alesandru Sever, când a venit în contra noilor dușmani, a fost de a schimba tactica întrebuintată până atunci în luptele din resărit. Cu Parții cari se luptau mai mult de călare, cari atacau fără de veste pentru a se retrage cu grăbire, Romanii se luptau împărțindu-și armata în mici corpuri, întrebuintând multă cavalerie și infanterie ușoară : cu noii dușmani, cari atacau în mase mari, Alesandru Sever întrebuintă falanga, un corp compact de 30,000 de oameni, de care au să se isbiască zădarnic valurile barbarilor. Mulțemită nouei tactice, Perșii au fost respinși și Asia asigurată.

In Germania se făcuseră de asemenea schimbări foarte mari. Popoarele germanice, în curs de trei viacuri, și avuseseră ochii atinți asupra imperiului roman. Toată ambițiunea lor era de a primi aurul roman sau a se strămuta în acest imperiu atât de răvnit, în acele țeri pline de soare și de bogăție. Germanii se întreceau să 'și arăte prietinia către acei Impărați cari erau așa de puternici și de bogați. Afară de încercarea lui Marbod, nicăiera nu vedem ca Germanii să se fi folosit de vecinătatea Romanilor pentru a 'și îmbunătăți starea lor; nicăiera nu vedem ca un rege german să fi încercat a face, ceia ce începuse atât de bine Decebal în Dacia, să inițieze pe poporul său la cultura romană. Din vecinătatea cu Romanii, Germania nu câștigase nimic și pierduse foarte mult. În adevăr, în viacul al treilea au dispărut acele puternice popoare germanice, care puteau scoate câte o sută de mii de resboinici pe câmpul de luptă. Cheruscii, Suevii, Bructerii, Cattii, Quazii, Marcomanii, etc. au dispărut de pe arena istoriei. Aurul roman au stărnit certe lăuntrice și barbarii s'au drobit unii pe alții, spre marea plăcere a dușmanilor lor; armele legiunilor au șters de pe fața pământului pe multe popoare care îndrăzniseră a calca pragul imperiului. Chiar când popoare întregi nu au dispărut, politica imperială a lucrat așa ca ele să 'și piardă însemnătatea de odinioară. Mulțemită intrigilor romane, desbinarea s'a introdus între deosebitele clase ale societății germanice, și, pretutindinea, lupte civile au făcut să dispară acea energică nobilime care

Proverbe, *Unus ex Partibus seu, Deescher une fleche de Carthe*¹⁷

fusese până atunci în fruntea poporului ; după cum, mai la toate popoarele germanice s'a desființat și regalitatea prin drept divin, aceea puternică instituțiune care de atâtea ori zdrobise încercările Romanilor de a cuceri Germania. Popoare, puternice odinioară, rămân fără nume, fără capi și, în curând ajung a nu mai avea nici un teritoriu propriu al lor.

În adevăr, vechii Germani aveau locuințe statornice. Istoricii romani ni i descriu, în genere, ca petrecând într'o pace adâncă. Dar din timpuri vechi era permis unui om ca să se ridice în mijlocul poporului seu și să facă apel la cei mai vitezi pentru ca să 'l ajute în o expediție, pe care avea el să o întreprindă. Din acest reu obicei rezultă că tot d'auna se găseau între Germani o mulțime de oameni cari trăiau numai din pradă. Ei se întorceau de multe ori îmbogățiți din expedițiunile lor, aduceau moravuri dăunătoare moravurilor publice și, ceia ce era și mai grav, făceau imposibilă o organizare temeinică. În loc de popoare, avem niște sfărământuri de popoare care rătăcesc prin Germania, bătând pe cei slabi, nerespectând nici o instituțiune și purtând dreptul în vârful săbiei lor ; adică *bande* în loc de popoare. În locul vechilor Germani, avem niște bande nedisciplinate, cu care nu se putea face nici un tractat, de care nu se putea nimic feri pentru că se furișiau neconținut ; amestec de populațiuni care și trag numele de la arma lor de predilecțiune. *Franci* și *Saxoni* însemnă resboinici ; *Alamani* sunt oameni de strinsură, rămășiți din toate popoarele : *Alle Männer*. Aceste popoare nouă n'au un nume național, nu au legi ; ci numai obiceiuri. Vechiul regim de stat cu regulile sale precise nu există la ei. Sunt foarte puțini și ocupă un teritor cu totul neînsemnat. Germania, atât de plină de locuitori odinioară, a ajuns aproape pustie. De aceia și putură popoarele de pe țărmurile mării Baltice să pună stăpânire pe pământul german.

Prin urmare în viacul al III imperiul roman nu avea a se teme de Germani, ca de un popor puternic, în stare de a'l resturna. Nici nu poate fi vorba de un popor tânăr, viguros, cu moravuri grosiere dar plin de moralitate, care ar intra în imperiu pentru a'l întineri și a'l moralisa. Germania îmbătrânise și, ceia ce e mai grav, îmbătrânise fără de vreme. Ca să scape de Germani, imperiul avea nevoie de o armată care să 'și înțeleagă menirea ei, de o privighiere constantă la fruntarii și de încredere în sine în lăuntru. Dar aceste au să lipsiască de acum înainte lumii romane.

b) Creștinismul.

În cele de pe urmă timpuri ale republicii romane, într'un colț al orientului se petreceau lucruri care aveau să schimbe fața lumii. Neînsemnatul popor Evreu care în cursul timpurilor și păstrase prin scoalele de profeti credința într'un *singur D-zeu*, venise în contact cu însemnata cultură chaldeană în timpul captivității din Babilona; suferise mai în urmă influința religiei lui Zoroastru, pe vremea cât fusese sub Perși; se concentrase în sine însuși din pricina persecuțiilor îndurate din partea vecinilor, cari i erau toți dușmani de moarte; și ajunsese la un complex de doctrine religioase, superioare cu mult religiunilor politeiste, mai cu samă prin egalitatea ce proclamă între toți credincioșii. Mosaismul, al cărui centru era Ierusalimul, deveni o religie cu pretențiuni de a ajunge o religie universală. Evreii încep a face proseliți în toate părțile lumii; se așază puternic în învățata și comerțanta Alesandrie și, mai pe urmă, la umbra dominațiunii romane, în cele mai însemnate cetăți din imperiu. Religionea lor face o profundă impresiune asupra acelei lumi păgâne care și pierduse de mult religionea sa. Istoricul Tacit, reprezentant al aristocrației și al mândriei romane, vorbește cu mult respect despre dogmele Evreilor*), cu toate că el i numește *odium generis humani* pentru că ei uriau pe toată lumea, care, la rindul ei, li răspundea în acelaș chip.

Societatea romană simția nevoia de o religie. Clasele luminate nădăjduiau că vor putea întemeia o religie filosofică. Filosofi stoici ajunseseră prin studiu și meditațiune la înalte adevăruri morale. Scriitorii contimpurani ni dau, în operele lor, o mulțime de cugetări în adevăr superioare. Pe fie care zi omenirea făcea mari progrese pe această cale; pe fie care zi se imprăștia ideea că oame-

---

*) «Ei țin cu cerbicie unii cu alții, și 's gata în tot minutul a se ajuta; pe când cătră alții străini n'au de cât ură dușmănească. Nu mânăncă, nu dorm nici o dată cu străinii... Ei cunosc numai un D-zeu și pe acesta numai cu ochii minții. Pentru dinșii este un blasfem a forma din materie prețioasă chipurile zeilor după asemănarea omenească. Acea ființă supremă este tot de o dată eternă, nemutabilă și neperitoare. De aceia ei nu sufer nici un chip cioplit prin cetățile lor, nici macar prin temple. Nu este rege cărui să i se facă această lingușire, nu e cesar cui să se dea această onoare... Serbătorile lor sunt absurde și triste.» (Tacit. *Hist.* V. 5).

nii sunt frați, că toți au datoria a se ajuta unul pe altul; pe de altă parte, filosofii stoici, în mare parte, duceau și o viață conform cu maximele ce profesau. Jurisconșulții, pe altă cale, tindeau către solidaritatea universală a tuturilor oamenilor, prin legile umanitare pe care le inspirau Impăraților, legi care transformau spiritul îngust al legislației romane. Dar filosofi și scriitori se adresau claselor culte și jurisconșulții imperiului erau fără milă când era vorba de autoritatea imperială. Lumea nu se putea transforma numai prin lucrarea filosofilor, și clasele desmoștenite și așteptau pe «Mintuitorul» lor, *Iisus Hristos*.

Născut în Iudeia, cele întâi cuvinte ale marelui învățător au fost adresate celor slabi și urgisiți. Bogatul nemilostiv va fi chinuit în infern; datoria omului este a face bine; adevăratul discipul al său era dator să și vîndă averile și să le împartă la saraci; *toți oamenii sunt frați* pentru că toți sunt fii ai aceluiași părinte, care este D-zeu; aproape ți este tot omul; mila lui D-zeu se revarsă asupra tuturor oamenilor, asemenea soarelui «care luminează și peste cei drepiți și peste cei nedrepiți», iar «în cer e mai mare bucurie pentru un păcătos care se pocăiește de cât pentru zece drepiți». «Fericiti cei ce plîng» zicea El. Pentru prima oară lumea «însetată de dreptate» auzia «Vestea cea bună» Evangelia.

Discipulii «Mintuitorului» continuă opera marelui lor învățător și, în scurt timp, religiunea *Creștină* se întinse în toate părțile imperiului roman. Credincioși învățăturilor primite ei «învătară pe toate popoarele» pentru că de acuma înainte nu mai trebuia să fie «nici Păgân, nici Iudeu, nici Elen, nici Barbar» toți oamenii aveau să fie frați. Noua religiune se adresa mai cu samă claselor desmoștenite din societate. Apostolii trăiau din lucrul mînilor lor, și cei bogați și vindeau averile și puneau prețul la picioarele Apostolilor, pentru ca să se împartă celor nevoieși. Noua religiune ridică pe sarac și pe sclav din înjosirea în care zăcuseră până atunci, și Crucea, simbolul infamiei, ajungea semnul «Rescumpărării». Energica administrațiune romană, care garanta pretutindine siguranța călătorilor, și centrele evreiești din toate provinciile imperiului, au contribuit foarte mult la lățirea creștinismului.

Autoritățile imperiale nu dădură la început nici o atențiune noiei religiuni. Păgânismul era foarte tolerant. Tocmai pentru că fie

care cetate și avea divinitățile sale, păgânii recunoșteau perfect că sunt o mulțime de zei, și că fie care are dreptul a se închina zeilor în felul cum înțelegea sau cum apucase de la părinți. Ba am putea zice ceva mai mult : păgânul nu primia bucuros ca un alt om să vină să adoreze pe zeii sei, fiind că, prin aceasta, privighierea și prin urmare și îngrijirea zeilor se întindea prea departe, ceia ce iar fi putut face să nu indetuleze la timp cererile ce li se adresau. Dar autoritatea imperială începu a se îngriji în curînd de cele ce se petreceau între creștini și de credințele lor. Adunările creștinilor erau secrete. Ele se țineau, în genere, prin catacombe și în timpul nopții. În aceste adunări, și mai cu samă în timpul serviciului divin, nu se primiau de cît numai cei botezați. Se vorbea înse multe prin lume despre aceste adunări. Se zicea că creștinii înjunghie un copil și i beau sângele ; că se îmbrățișază în public, și că totul se sfirșește prin mese și orgii. Aceste calomnii veniau din ignoranța păgânilor despre misterul euharestiei, și gustarea frățască numită Agape, la care toți luau parte, pentru ca să se arăte într'un chip și mai vădit egalitatea dintre credincioși. Chiar de pe timpul lui Nerone, creștinii încep a fi considerați ca imorali, vrednici de toate pedepsele. Poliția imperială începu a lua măsuri.

Pe de altă parte, creștinii însuși dădeau motive de persecuțiune. Creștinul convins că e numai un singur D-zeu și că toți cei alți sunt zei mincinoși, ținea să dovediască absurditatea credințelor păgâne. În lumea veche statul era intim legat cu religiunea. Nici un act public nu se putea îndeplini mai înainte de a se aduce sacrificii zeilor, și, în timpul imperiului, mai înainte de a se sacrifica Impăratului. Creștinii refuzau asemenea sacrificii ; ba de multe ori, nemulțemiți de a vorbi în contra zeilor statului, ei i batjocoriau și resturnau statuiele acelor zei mincinoși. Aceasta era o crimă după legile romane. Impăratul nu avea obiceiul să cerceteze ce crede fie care om în conștiința sa, dar mare pontifex al religiunii romane, el era obligat să fie fără milă pentru cei cari și băteau joc de religiunea statului. Acest fel de fapte ajungeau a fi considerate ca crime politice. Ele interesau siguranța statului ; pentru că zeii se puteau mânia pentru insultele aduse și și puteau resbuna asupra Impăratului nemernic, care tolera asemenea fapte. Așa ni putem explica cum Impărații cei mai buni, ca Traian, Marcus Aureliu, Septimiu Sever și alții persecută pe creștini.

Aceștia sunt persecutați ca rebeli, insultători ai maiestății zeilor și a maiestății imperiale. În provincii, mai cu seamă, unde Împăratul e considerat ca zeul protector al imperiului, ori ce insultă adusă imaginilor sale este îndată un semnal de persecuțiune; căci mai toate încep prin mișcări populare, pentru a fi mai pe urmă generalizate prin un edict imperial. Începând de la Marcu Aureliu, învățații creștini simțesc nevoia a se justifica față cu calomniile ce li se aduceau și atunci apar cele întâi Apologii, prin care se dovedește absurditatea acușărilor de imoralitate. Prin aceasta inse nu se înlătura de fel conflictul între cele două puteri: *Imperiul* și *Biserica*.

Apostolii se îngrijiseră a lăsa în fie care cetate, în fruntea turmei credincioșilor, pe un discipul credincios al lor. Acesta era o garanție pentru puritatea credinței, pe care o primise din gura Apostolului și pe care era dator să o transmită neatinsă urmașului său. Ajutat de cătră cei mai bătrâni și mai pioși din localitate, Episcopul era capul bisericii sale, părintele și sprijinitorul credincioșilor incredințați lui. Dar întemeietorul creștinismului zisese: «Împărăția mea nu este din lumea aceasta» și creștinii încep a forma o societate a parte. Lumea aceasta fiind «o vale de lacrimi» și adevărata fericire fiind numai pe lumea viitoare, creștinii se desinteresază cu desăvârșire de soarta societății în care trăiau. Artile și științele sunt ocupațiuni nevrednice de un creștin; el fuge cu groază de funcțiunile publice pentru că e obligat la ceremonii religioase păgânești; cariera armelor e incompatibilă cu creștinismul; *siguranța Imperiului* nu îl interesează de loc; mai mult încă, el dorește din inimă căderea acestui imperiu roman care continua a rămânea păgân, cu toată lumina evangheliei care luminează asupra lumii de două secole; barbarii sunt așteptați, sunt doriți chiar, pentru că sunt instrumentele urgiei divine care au să pedepsiască pe Romanii păgâni. Mulți dintre creștini n'au dreptul de cetățenie, până la edictul lui Caracalla. Pentru ce ar fi ținut ei la conservarea acestui imperiu, în care pentru ei erau numai sarcine și persecuțiuni? Creștinii și au pe episcopii și preuții lor. Aceștia i administreză; ei i judecă; ei represintă pentru dinșii toată autoritatea divină și umană. Și apoi barbarii erau mai dispuși a îmbrățișa noua religione, de cât îndărătnicii Romani. Astfel imperiul are în sinul său milioane de locuitori cari sunt de altă religione; cari nu fac parte din societatea regulată; cari nu numai că nu lucrează pentru trăinicia

lui, dar i doarese căderea. Și aceasta tocmai când populațiunea romană întreagă uitase meseria armelor.

§. 7. Anarhia Militară ^{235-268 = 332}

După uciderea lui Alexandru Sever, imperiul e lasat pe mâna soldaților. Se mai întâmplase aceasta și în trecut; dar cel puțin pe atunci soldații erau Romani. Acum înse legiunile sunt pline de barbari, cari nu au alt interes de cât interesul lor personal. Știu soldații că numai ei sunt puternici, că pot face ce vor vrea și că numai ei susțin imperiul; și abuzază de puterea lor.

Alesul recruților după crima de la Mainz, fusese în tineretea sa cioban. Se distinsese prin voinicia sa, și Septimiu Sever l' primise în garda imperială. Ajuns la tron el nu știe de cât numai a se bate*). El întreprinse un resboiu în contra Germanilor, pustiă întreaga țară, făcu o mulțime de prizonieri; apoi bătu pe barbarii de la Dunărea de jos și luă titlul de Dacic și Sarmatic. Maximin se răzima numai pe soldați. El i îmbogăția prin prăzile luate de la dușmani și prin despoierea cetăților din interior. La Roma se știa că împărătește el numai după ordinele de ucidere care sosiau în fie care zi. Senatul era umilit și populațiunea furioasă, pentru că Maximin împărția la soldați și banii pentru spectacule și distribuțiuni. De aceia se primi cu mare bucurie în capitală vestea că s'a revoltat Africa, unde se procla-

*) «Sub Maximin a fost o mulțime de resboaie, din care el s'a întors tot d'a una învingător, cu o pradă bogată și cu o mulțime de prizonieri. Avem un discurs al lui către Senat, din care aducem următorul fragment: «In scurt timp, Senatorilor, am sfârșit mai multe resboaie de cât ori ce căpitan din anticitate. Am transportat în imperiul roman mai multe spolie de cât era permis a spera. Am făcut așa de mulți prizonieri că pământurile republicei de abia li vor putea ajunge». El intră în Germania, arse toate satele acestei țeri barbare pe un spațiu de trei până la patru sute de mile, luă turme, despoeie pe locuitori, ucise un mare numer de dușmani, și se întoarse încărcat de prăzi. Ar fi supus de sigur toată Germania sub puterea Romanilor, dacă acești barbari n'ar fi scăpat prin fluviile, mlaștinile și pădurile lor... Nu s'a mai văzut pe lume un animal mai selvatic de cât dinșul. Se incredea numai în puterea sa, ca și cum ar fi fost peste puțină ca să fie ucis. Mai că se credea nemuritor, din cauza staturii lui înalte și a bravurei sale..... Degetul i era așa de mare că, în loc de inel, purta brățetelela femeiei sale». (Capitol. *Maximin*, passim).

mase împărați Gordian și fiul seu. Gordian era un om onest, în vîrstă de 80 de ani și foarte bogat. Maximin nu se îngrijia de loc. Știa el că populația din Cartagena, moleșită prin o pace îndelungată, nu are să fie în stare a susține pe noii aleși. Și în adevăr că o singură legiune a fost de ajuns a înăduși revolta. *Cei doi Gordiani* fură uciși. Dar Senatul se grăbise a i recunoaște. Maximin trebuia să 'și resbune cumplit. De aceea se decise a se alege în Roma doi împărați, dintre cari unul să se ocupe cu trebile militare și cel alt cu administrația: *Pupianu* și *Balbin*. Dar partizanii Gordianilor cerură ca să se proclame și *Gordian III*. Atunci Maximin plecă spre Roma. Până atunci el nu îndrăznise a veni în capitala imperiului. *Pupianu* luă măsuri de apărare. Legiunile se pronunțară pentru Senat și Maximin fu ucis de cătră soldați (238).

Dar *Impărații Senatului* nu puteau plăcea pretorienilor. Amîndoi sînt uciși *) și Gordian III rămîne singur domnitor. El domni patru ani, cu oare care lustru pe cît timp a fost condus de cătră soacrul seu Timesiteu, om integru și eloquent, pe lângă aceasta și bun general. Sub mîna sa energică, disciplina militară se reintroduse în armată și Perșii, cari intraseră pînă în Antiohia, fură isgoniți. Dar Timesiteu muri în 243. *Filip*, capul unei bande de hoți din Arabia, care i urmă în prefectura pretoriului, desorganisă totul și nemulțemi pe soldați. Aceștia aruncau vina pe Împărat. Ei cerură ca să 'și iea de coleg pe Filip care ucise pe Gordian III, îndată după proclamarea sa (244). Sub Filip se serbă cu mare entusiasm *mi'eniul Romei*. Popoarele sperau că Roma va mai dura o miîă de ani. Împăratul guverna bine și ținea în respect pe barbari și pe soldați. Legiunile de la Dunăre revoltându-se, Filip trimise pe *Deciu* ca să le liniștiască. Soldații ca să scape de pedeapsă proclamară pe acesta de Împărat. Invins de cătră competitorul seu, Filip este ucis (249). Sub De-

*) «Pretorienii se precipită în curțile palatului, și pun mîna pe Maxim și pe Balbin. Ei sfășia hainele simple ce ei purtau în interiorul apartamentelor lor; i scot cu totul goli afară din curte, insultându-i în tot felul: i bat; i numesc în ris «Impărații Senatului»; li smulg barba și sprincenele; 'și fac ris de ei în toate chipurile și, conducându-i astfel prin cetate, se îndreaptă spre tabără. Nu voiseră să i omoare de odată ca să i facă să sufere mai mult.... În fine i omoară după ce corpurile lor fuseseră cu totul ciuntite». (Herodian, VIII, 20).

ciu toată peninsula balcanică fu cumplit prădată de cătră Goți, sub regele Kniva. Lingă Beroe, Deciu fu atacat fără de veste și sdrobot. Bătut a doua oară la întoarcere, el fu ucis împreună cu fiul său (251). Deciu a întreprins o persecuțiune grozavă în contra creștinilor. După moartea lui, soldații aleg de Impărat pe Gallu care încheie o pace umilitoare cu Goții permițându-li a se retrage peste Dunăre cu toate prăzile lor. Aceasta făcu pe legiuni să aleagă pe Emilianu care tocmai câștigase o victorie în Panonia, pe când Gallu, după pacea rușinoasă încheiată cu Goții, se duse la Roma pentru ca să se arunce în brațele plăcerilor. Alesul soldaților intră în Italia și Gallu fu ucis (254), iar Emilian fu omorât după trei luni de domnie, pentru că îndrăznise a promite Senatului că i va lăsa grija treburilor publice, pe când el se va ocupa numai cu resboiul. Soldații nu mai vor acest amestec al Senatului în guvernare și aclamă pe Valerian, care fusese proclamat de cătră legiunile din Germania, încă trăind Gallu.

Valerian era un om onest, iubind poporul și căutând a-l scapa de miserie. Când Deciu se gândise să reînființeze censura, toată lumea credea că numai Valerian era vrednic de această demnitate *). Dar noul Impărat nu era la înălțimea nevoilor timpului. El însuși simțeste că are nevoie de un coleg; dar în loc de a și-l alege dintre generalii viteji și înțelepți din acest timp, el asociază pe fiul său Galienu, care era prea tânăr și prea aplecat spre plăceri. El luă pentru sine resăritul și dădu fiului său apusul (255); această împărțire era necesară, pentru că Francii se strecuraseră pînă la întăriturile de la Rin și intraseră în Galia. Provincia nu avea de fel armată. Barbarii o pradară pînă la Pyrenei; pe urmă trecură acești munți, devastară întreaga Spanie și unele din bandele lor ajunseră pînă în A-

*) «Când era vorba a se alege un Censor: «Viața lui Valerian, eată censura, zice principele Senatului. El să judece pe toți cetățenii, el care e mai bun de cât toți. Să judece Senatul, el a cărui conștiință este așa de pură. Să se pronunțe asupra purtării noastre, el a căruia purtare e ferită de ori ce imputare. Valerian e censor din copilărie; el a fost censor toată viața sa. El a fost un senator prudent, modest, de frunte. A fost amicul oamenilor de bine, dușmanul tiranilor, al crimei, al vițiului. Toți 'l numim censor; toți vom să imităm purtarea sa. Admirăm în el superioritatea meritului, nobleța sângelui, o viață nereproșabilă, ilustrația științei, esemplara puritate a moravurilor, modelul anticei austerității.» (Treb. Pol. Valerian, 1).

+ În Macedonia aproape de Pydna

frica. Gallienu nu se îngriji de cei ce năvăliseră în Imperiu. El se mărgini a impedita să nu mai intre alții. Generalii Postumu și Aurelianu câștigară mai multe victorii la Rin. Indată după aceasta, Împăratul veni în Italia ca să respingă pe Alamani cari ajunseseră până la Ravena. Abia se sfârși cu această invasiune și el fu nevoit a pleca spre resărit, pentru că Goții prădau Ilyria, Macedonia și Tracia. Aurelianu se distinsese și cu această ocaziune. În anul 258 se întâmplă o nouă invasiune a Goților. Acești barbari siliră pe populațiunile de la nordul mării Negre să li dea corăbii și luând cu ei pe Alani *) și Heruli, pornesc pe marea, pradă coastele Asiei mici și mai ales Trapezunda, una din cele mai bogate cetăți din imperiu; în acelaș timp Goții de la Dunăre apucă pe marea și pe uscat. Erau armate romane dar nime nu îndrăznește a se opune. Bithynia este pradată; Tracia de asemenea. Valerian era la Antiohia. El luă măsuri numai pentru apărarea Bizanțului, pe care barbarii nici nu se gândiau a lăta, fiind că se grăbiau a se întoarce să 'și pună prăzile în siguranță.

Pe când Goții prădau Asia mică, Perșii ajunseseră până în Capadocia. În anul 255 Valerian alungă pe Perși și luă înapoi Antiohia; dar într'un nou resboiu cu Perșii, el fu făcut prizonier. Noroc că Goții se retrăseseră din imperiu. Altmintrelea s'ar fi întâmplat grozăvii dacă Perșii s'ar fi unit cu popoarele germanice. Sub Valerian s'a făcut o persecuțiune teribilă în contra creștinilor pe cari păgânii i acuzau de toate nenorocirile timpului.

După ce Valerian a fost făcut prizonier, remășițele armatelor romane se întăriră în Emessa și în Samosata, pe când, spre sud, Pal-

*) *Alanii*. «Nu au case, nici agricultură; se nutresc numai cu carne și mai ales cu lapte și, în niște cară acoperite cu scoarțe de arbori, și schimbă neconținut prin câmpiile fără sfârșit. Când ajung într'un loc bun de pășune, ei 'și pun carăle cerc, și îndată se apucă de mâncat. Cum au isprăvit pășunea, se încarcă din nou, și pun în mișcare aceste cetăți mișcătoare, în care se unesc, nasc copii și i cresc, în care trăiesc. Ori unde i duce soarta, ei sunt ca acasă la ei, mănând vecinic înaintea lor turme de vite mari și mici, dar îngrijindu-se mai cu osebiră de cai... Ei sunt în genere frumoși și înalți, cu părul mai mult spre blond. Privirea lor e mai mult resboinică de cât feroasă... Primejdia și resboiul e cea mai mare plăcere a lor. A ucide un om e o vitejie foarte lăudată... Divinitatea lor e o sabie înfiptă în pământ.» (Amm. Marcel. XXXI, 3).

myra care ajunsese puternică prin comerț, avea în fruntea ei pe Odenath. Acesta voia să fie în bune relațiuni cu Perșii; dar Sapor insumeșit prin victoriile sale, ceru să se supună fără nici o condițiune. Atunci Odenath strinse o armată puternică, atrase pe Arabi în partea sa, se uni cu generalul roman Balista și bătu pe Perși (262). Arabii entusiasmați 'l proclamară de rege, iar Gallienu i dădu titlul de imperator și, mai pe urmă, 'l numi August.

Valerian fiind prizonier și Gallienu ocupându-se numai cu plăcerile, nu mai există imperiu adică unirea tuturor pentru apărarea comună. Barbarii pradă provinciile. Acestea nu mai pot aștepta nimic de la Roma. Atunci mai în fie care provincie se alege un Împărat. Unia istorici li a dat numele de *Cei trei-zeci de tirani*, și pe nedreptul. Ei erau ridicați de către soldați, cum fuseseră mai toți de la Septimiu Sever în coace, și mulți dintre dînșii au făcut servicii lunei. Provinciile vîd că trebuie să se apere ele singure; provincialii se unesc cu soldații aflați în garnisoane și proclamă împărat pe comandantul acestora.

Între acești împărați este *Postumu*, care fu recunoscut de către toate armatele din Galia, Britania și Spania. El opri pe Alamani de a intra în Galia: isgoni pe Francii cari se așezaseră pe termul drept al Rinului și curăți marea de pirați. Sub energica lui guvernare, provinciile apusene începură a respira. În acest timp Gotii și Sarmații erau bătuti de către Ingenuu pe care 'l numiră împărat trupele din Panonia; după uciderea acestuia s'a ales Macrimu care avu aceiași soartă. În 267 Postumu a fost ucis de către soldați pentru că nu 'i lasase să prade cetatea Mainz. Victorinu, care fusese asociat la imperiu de către el, remase singur stăpân al Galiei. El era iubit de către Gali pentru că era născut în această provincie. Era așa de popular în Galia că împăratul Gallienu nici nu îndrăzni a 'l ataca. El se mărgini a apăra Italia. Remănea prin urmare bun întemeiat acest imperiu în Galia, după cum era și regatul Palmyrei în resărit. Victorina, mama lui Victorinu «mama taberilor» era adevărata împărăteasă, pentru că fiul ei era un desfrinat. Când acesta a fost ucis de către soldați, ea obligă pe ruda sa, senatorul Tetricu, să primiască imperiul. În acest timp Regalianu era proclamat în Panonia, Antoninu, Memor, Cecrops, și alții în alte provincii. Până și un cap de bande de hoți din Isauria, Trebellianu, a luat purpura imperială.

Toți aceștia fură niște împărați efemeri. Provinciile se vedeau nevoite a 'și avea fie care un cap care să țină ordinea și să le apere în contra barbarilor ; dar nu aveau de ajunsă energie pentru a i susține. Pe când imperiul se descompunea astfel, Gallienu petrecea la Roma. El iubia poesia, elocvența și artele ; dar era incapabil de a domni. Pe lângă nenorocirile disordinei interne mai veni asupra imperiului și o cumplită năvălire a Goților. În 266, acești barbari puseră mâna pe corăbiile popoarelor de la nordul mării Negre, trecură E-lespontul, prădară Cyzicul, insulele din marea lui Egeu. Peloponesul și Epirul au fost de asemenea pustiite. Atenienii fugiră din cetate. Ne mai putindu-se întoarce pe marea, pentru că corăbiile lor au fost arse, Goții apucară pe uscat spre Illyria. Gallienu veni în contra lor. Numai cu mari sume de bani, Împăratul putu scapa imperiul. Această lășitate unită cu cruzimea cea mare a lui indignă pe propriii sei generali. Aceștia 'l uciseră la Milan (22 Mart, 268).

V. Dioclețian.

§. 1. Claudiu II.

266-270

Cei cari suferiseră mai mult de rușinea guvernării lui Gallienu fuseseră comandanții armatelor. După uciderea lui, ei se hotărâse a lua numirea împăraților din mâinile soldaților și a pune în fruntea imperiului pe un barbat energie care să reintroducă disciplina în armată, ordinea în provincii și să sdrobiască pe barbari. Cu toată decadența sa, imperiul tot avea norocirea de a posedea barbați energici și plini de patriotism în fruntea armatelor. Aceștia aleg împărat pe cel mai cu experiență dintre ei, pe Claudiu, născut în Dalmația. Senatul confirmă această alegere. Claudiu lăsă liniștit pe Tetricu în Galia, grăbindu-se a pleca în contra Goților, cari de trei-zeci de ani prădau imperiul.

Data aceasta lucrul era foarte grav. Goții se hotărâse a se așeza în imperiu. Ei se înțeleseseră cu Alamanii ca aceștia să se arunce asupra Italiei, pe când ei ar fi intrat pe la Dunărea de jos. Alamanii sunt sdrobiți. În primăvara anului 268, o flotă de 2000 de vase plecau de pe fluviile din reșăritul Europei, pe când 320,000 de oameni cu femei, copii și turmele lor, apucau pe uscat. Ei atacară cetatea Tomi care li opuse o rezistență îndărătnică. Marcianopolis resistă de ase-

mine. Atunci Barbarii se despărțiră. Cei de pe marea ajunseră cu prădăciunile lor până în Grecia, pe când bandele de pe uscat se înaintau prin Moesia. Împăratul lăsă pe fratele său la Aquileia ca să apere Italia, iar el se înaintă în Macedonia, așezându-se astfel între cele două armate ale Goților. Lângă Naissus se dădu o bătălie crîncină. De astă dată vitejia și disciplina romană repurtă o victorie strălucită. 50,000 de barbari remaseră pe câmpul de luptă. Remășițele puse pe fugă fură atacate pe rînd și zdrobite *). Puțini dintre barbari isbutiră a se întoarce în patria lor; o mulțime nenumărată fură făcuți prizonieri și vinduți ca sclavi. Dar, din nenorocire, viteazul Împărat muri de ciumă în Aprilie 270.

§. 2. Aurelian.

Mai înainte de a muri, Claudiu designase de urmaș al său pe Aurelian, născut lângă Sirmium. Acesta era vrednicul urmaș a lui Claudiu. Era foarte iubit de cătră soldați, cu toate că era foarte aspru cînd era vorba de disciplina militară. 'L numiau «Aurelian cel cu mîna de fier». Sever pentru alții, el era și mai sever pentru sine. Moravurile lui erau pure și disprețuia plăcerile. El zdrobi pe barbarii de la Dunărea de mijloc; bătut pe Alamani cari îndrăzniseră a se înainta până la Pavia; dar părăsi Dacia, strămutînd de a dreapta Dunărei legiunile și pe funcționarii din acea provincie. El întemeie aici o nouă Dacie care s'a numit Aureliană.

Dar în Roma se iscară tulburări, pe care el le înăduși cu multă asprime. El restabili ordinea în capitală și făcu un zid nou în jurul cetății pentru a o feri de ori ce surprindere din partea barbarilor. Atunci numai începu a cugeta să scape de rivalii săi.

*). *Estract din o scrisoare a lui Claudiu*: «Am nimicit trei sute două zeci de mii de Goți; am inecat două mii de corăbii. Fluviile sunt încărcate cu scuturi, toate țărmurile acoperite cu săbii și lănci. Câmpiile sunt ascunse sub oseminte; nici un drum nu mai e liber; nemărginitul bagaj al dușmanilor a fost părăsit»... Provinciile romane au fost cultivate de o mulțime de sclavi barbari și de bătrîni captivi. Din soldat selbatic, Gotul a ajuns colon; și nu e nici o provincie care să nu fi putut triumfa de sclăvia Goților. Toate acestea se datoresc faptelor glorioase a lui Claudiu. El a redat republicei siguranța; el a încărcat-o de bogății imense.» (Treb. Pol. *Claudius*, 8, 9).

Lăsând în pace pe Tetricu, Aurelian plecă în contra Zenobiei, regina Palmyrei, care se suise pe tron după uciderea lui Odenath. Această femeie extraordinară, vestită prin frumuseța și prin castitatea sa, era foarte ambițioasă. Ea vorbia mai toate limbele din Asia; se ocupa cu filosofia, literatura și theologia; curtea sa era strălucită. Ea însoțise pe barbatul ei în toate expedițiunile sale, și, după moartea lui, luă titlul de Augusta. Ea inspecta trupele, se lupta în fruntea armatelor și întrecea la oște pe generalii sei, entusiasmând pe acei orientali cari 'și amintiau cu dragoste de vechiele legende a Semiramidei, Didonei și la cari se păstra amintirea celebrei Cleopatre. Zenobia 'și propuse să cuceriască Egiptul și Asia mică și să domniască asupra întregii Asie. Isbutise a cuprinde Egiptul.

În 272 Aurelian veni în Asia după ce curăți peninsula balcanică de bandele de barbari, care o prădau. Zenobia adunase 70,000 de oameni în Emessa. După o luptă crâncenă victoria se declară pentru Romani. Regina se retrase în Palmyra. Cu mari greutate Romanii ajung înaintea cetății. Perșii nu voră să i dea ajutor. Văzindu-se în primejdie de a cădea în mâinile Romanilor, Zenobia fugi spre Eufrat; dar fu prinsă. *) Aurelian se purtă bine cu Palmyra, mulțemindu-se numai cu tesaurile Zenobiei; dar când a auzit mai pe urmă că cetatea s'a revoltat din nou, el o pedepsi foarte aspru. De atunci Palmyra nu s'a mai ridicat.

După desființarea regatului Palmyrei, Aurelian se îndreptă spre

---

*) *Scrisoare a lui Aurelian*: «Aflu, senatorilor, că mi se impută ca o faptă nevrednică de un barbat că am triumfat asupra Zenobiei. Dar chiar acei cari mă blamează nu 'mi vor refusa laudele lor, când vor afla despre ce femeie vorbește astfel; dacă ar cunoaște prudența ei în consiliuri, perseverența ei în decisiuni, fermitatea ei cătră soldați, dărnicia ei când se presintă ocazia, severitatea ei când necesitatea o cere. Pot zice că Odenath ei trebuie să mulțemiască că a învins pe Perși, că a fugărit pe Sapor, că a ajuns până la Ctesifon. Pot afirma că frica inspirată de cătră ea națiunilor din Orient și popoarelor din Egipt a fost cauza că nici Arabii, nici Saracini, nici Armenii nu s'au mișcat. N'ași fi lasat'o să trăiască dacă n'ași fi convins că ea a făcut servicii importante republicei, chiar luând imperiul resăritului pentru sine și pentru fiii sei...» Era negricioasă, cu ochi negri și foarte strălucitori, tare la suflet, de o grație necomparabilă, cu dinții așa de albi că ți se păriau mărgăritare, cu vocea sonoră și bărbătoasă. (Treb. Pol. *Cei trei zeci tyrani*, 29).

apus in contra lui Tetricu. Acesta era incapabil de a domni. După moartea Victorinei el aştepta cu nerăbdare pe Aurelian să 'l scape din mâinile soldaţilor cari 'l obligau să fie Impărat; pentru că ei ţineau mult la acest imperiu al Galiilor care era opera lor. Cu Tetricu, ei puteau prada ţara fără teamă de pedeapsă. Lângă Campi Catalaunici cele două armate se găsiră faţă în faţă. Tetricu comunicase mai dinainte lui Aurelian planul seu de bataie, şi fugi îndată ce se începu lupta. Trupele lui au fost bătute şi, in sfârşit după 21 de ani, Imperiul se afla in mâna unui singur om (274).

Aurelian se întoarse in Roma şi purtă un triumf strălucit. Zenobia şi Tetricu, după ce au fost duşi 'naintea carului de triumf, au fost iertaţi. Aurelian, după aceea, infrumuseţă Roma, curăţi albia Tiburului, săpă un port la Ostia. Avea mulţi bani din prăzile din resboiu, cu toate aceste el trăia o viaţă foarte simplă, desfăşurând multă măreţie numai la solemnităţi.

El ţinu o disciplină severă in armată; privighie cu neadormire asupra guvernatorilor din provincii; se pregătia in 275 a întreprinde un resboiu in contra Perşilor, când fu ucis de cătră soldaţi. Era numai de 61 de ani.

§. 3. Tacit, Probu, Caru.

După uciderea lui Aurelian, a fost un interegn de şapte luni, fără ca să se întimple nici o revoluţiune, ceia ce ni arată şi mai bine ordinea statornicită de cătră energicul Impărat. Armata simţia mare ruşine de complotul care curmase firul vieţii lui şi refuză de a alege pe un altul. Generalii rugară pe Senat ca să numiască pe capul statului. Aceasta produse mare mirare in şirurile senatorilor. Ei refuseră pentru că se temeau că alesul lor nu va plăcea armatelor; numai după o a doua rugămintă din partea legiunilor, Senatul alese pe bătrânul Tacit care tocmai fugise in Campania, de teamă ca să nu fie numit Impărat. Alegerea lui a fost o mare greşală din partea Senatului. Imperiul avea nevoie de o mână fermă, şi erau o mulţime de generali energici cari nu luaseră parte la complotul in contra lui Aurelian. Senatorii nu mai aveau nici o idee de imperiu şi de armate, pentru că de la Gallienu încoace, nici nu li mai era permis a servi in armată. Bătrânul Tacit se sui pe tron aclamat de toată lumea. El

incepu a governa înțelepțește ; dar Alanii intrară în Asia Mică și, după ei, Goții. Tacit veni în resărit. El avea averi nemărginite. Dădu barbarilor sume mari de bani și i făcu să se retragă ; de asemenea tot prin bani isbuti ca soldații să i fie credincioși. Dar în curînd și a isprăvit averea, și atunci soldații l'au ucis. Domnise șese luni.

După uciderea lui Tacit, soldații aclamară de Impărat pe generalul lor Probu. «Faceți reu că mă alegeți, zicea el soldaților, pentru că eu n'am să vă linguseșc.» *) Vrednic urmaș a lui Aurelian, Probu credea ca și el, că trebuie să se sfirșiască odată cu anarhia militară. El se arăta foarte respectuos cătră Senat, tocmai pentru ca să arăte militarilor că este în imperiu ceva mult mai pre sus de cât puterea brutală. El dădu Senatului dreptul de a întări constituțiunile imperiale.

El plecă în Galia ; respinse pe Franci ; bătu pe Alamani ; ridică întăriturile dintre Dunăre și Rin și puse pe soldați la munci grele. Germanii spăimântați cer pace. Probu li acordă și luă cu plată o mulțime dintre ei în armatele romane (277). Pe urmă el se îndreptă spre resărit, împrăștiind în tot drumul seu cetele barbarilor ; sdrobi pe I-sauri și, după ce puse la cale trebile Asiei, trecu în Africa unde luă de asemenea măsuri energice de apărare. Intors în Europa, el stabili în Tracia 100.000 de Bastarni ; făcu asemenea încercare cu alți barbari și căută să înmulțască astfel populațiunea imperiului care se împuținase foarte tare.

Câteva revolte mici au fost înădușite cu multă ușurință.

Probu supuse pe soldați la munci grele. Erau deprinși soldații romani cu lucrările care aveau de scop întărirea imperiului ; dar Probu i a pus să reguleze cursul fluviilor, să sece mlaștine, să plan-

---

*) «Când a venit la armată știrea despre moartea lui Tacit, prima cugetare a soldaților a fost să apuce înaintea trupelor din Italia, și să impiedice pe Senat de a mai numi Impărat. Pe când se sfătuiau pe cine să aleagă, tribunii spuneau că trebuie ales un cap curajos, înțelept, modest, clement și prob ; aceste cuvinte repetându-se pîntre șiruri, de odată toți soldații, ca prin o inspirație divină, strigară de odată : «Probus August, zeii să te conserve.» Se ridică îndată un tribunal de brăzde de verdeață ; Impăratul e învitat a se sui, acoperit fiind cu o mantie de purpură luat de pe statua unui templu. De aici, l' conduseră la palat, de și el opunea trupelor sale o rezistență îndărăpnică și nu înceta a li repeta : «soldați, voi vă calculați reu interesele voastre ; aveți să încetați a mă iubi, pentru că eu nu știu a vă linguși.» (Flav. Vop. *Probus*, 10).

teze vii. Soldații erau indignați. Se imprăștiase între ei vorba că ar fi zis Împăratul «că are să vină o zi când Roma nu va mai avea nevoie de armată.» Probu era în floarea vrstei, iubit de cătră Senat, temut de cătră barbari; dar aceasta n'a împedecat pe soldați a'l omori. Armata încetase de mult a mai fi romană. Intr'o zi, pe o arșiță foarte mare soldații erau ocupați cu secarea unei mlaștine lângă Sirminium, sub privigherea Împăratului. Câți-va dintre ei leapădă uneltele de lucru, apucă armele, se re-ped furioși asupra turnului în care era Probu și 'l omoară (282).*)

Soldații sunt spăimântați de fapta lor. Ei se grăbesc a alege Împărat pe energicul Caru, născut tot în Illyria, dar crescut la Roma. Noul Împărat făcu cunoscut Senatului alegerea sa, numi Cesari pe fiii sei: Carinu și Numerianu; dădu lui Carinu provinciile occidentale, iar el se îndreptă în contra Perșilor. El intră în Mesopotamia. Bătrânul Împărat era un om foarte simplu în viața sa și foarte energic. Deputația persană, care venia să ceară pace, l'a găsit îmbracat într'o manta de suman, stând jos pe pământ și mâncând niște mazere fiartă cu puțină salamura. El intră în cetatea Seleucia, apoi cuprinse Ctesifonul. N'a putut inse continua mai departe cu succesele sale; pentru că într'o zi cortul seu s'a văzut incunjurat de flacări. Aper, prefectul pretoriului, spuse tuturor că cortul imperial a fost trăsmit și că Împăratul e mort. Fulgerul nu era de loc vinovat. Caru era foarte aspru cu soldații, și unii generali erau desperați de această campanie sub clima arzătoare a Asiei, și cu un Împărat care 'și pusese în gând să desființeze cu totul imperiul persan (283). Numerianu și Carinu fură proclamați Auguști. Numerianu, om foarte blând și cu multă cultură, părăsi cu-

*) «Între alte cauze ale morții lui Probu se semnalează, ca cea întâi, obiceiul ce avea el de a nu lăsa nici odată pe soldați în lenevire. Astfel i puse să lucreze foarte mult, zicând că soldatul nu trebuie să fie hrănit de geaba. I se mai imputa că ar fi zis că de va face republica așa de fericită cum spera el, soldații au să ajungă de prisos. Ce înțelegea el prin aceste cuvinte? Nu supusese oare pe toate națiunile barbare? Nu dase el Romanilor lumea întreagă? Putem dar zice: «În curând nu o să mai avem nevoie de soldați.» Aceasta era de sigur ca și cum ar fi zis: Nu va mai fi armată romană; republica asigurată de succes, va domni pretutindine, va posedea totul; nu se vor mai fabrica arme nicăire; nu se vor mai face aprovizionări militare; boii vor fi lasați la plug; calul nu va mai cunoaște luptele. Nu va mai fi resboiu, nici prizonieri. Va fi domnia universală a păcei, a legilor romane și a magistraților noștri.» (Flav. Vop. *Probus*, 20).

Sirminium azi Mitrovici pe obârșia Savei în Slavonia. În Sirminium s'a născut Aureliu, Probu și Crispian și au fost Marcus Aurelius, Claudius II și Probus; căsăt. Domnului...

ceririle părintelui său și dădu ordin de retragere. El se inbolnăvise de ochi, nu ieșia de loc din cortul său: ca și când nici nu exista. Când armata a ajuns la Helespont, s'a imprăștiat vorba că Impăratul a murit. Cercetându-se mai de aproape lucrul, se constată că Numerianu fusese de mult ucis. Atunci comandantii armatelor se intrunesc în Calcedonia ca să judece pe ucigaș. Consiliul era presidat de cătră Dioclețian. «Eată asasinul» strigă acesta, arătând pe Aper și i infige sabia în piept (284). *)

§. 4. Dioclețian.

La sfârșitul viacului al III-lea starea imperiului era foarte tristă. Lipsa de instituțiuni produsese anarhia militară. Senatul nu mai însemna nimic; toate se decideau în Consilium principis. Incepând de la Caracalla, aveau drept a intra și provinciali în senat, oameni din păturile de jos ale societății cari nu aveau nici o idee de chemarea lor. În cetățile de prin provincii fuseseră mai înainte Adunări; aceste adunări ale popoului nu mai ființază. A rămas numai Curia și Decurionatul a ajuns ereditar, pentru că cei aleși a administra cetățile sunt nevoiți să facă cheltuieli foarte mari. Decurionatul nu mai este o onoare ci o sarcină foarte grea. Aleșii cetățenilor ajung funcționari imperiali; fiind că Impăratul și a luat sarcina să și administreze imperiul, iar nu numai să îl guverneze, ca în trecut. Pentru aceasta guvernul are nevoie ca să fie în fie care cetate un număr de oameni, răspunzători pentru buna ordine, și mai ales pentru încasarea regulată a contribuțiilor. Nime nu poate scapa de Decurionat. Chiar cei condamnați judecătorește, la expirarea pedepsei, intră în Curia (Senatul provincial). Din această centralizare puternică rezultă multe greutăți, multe trăgănări.

*) «Se va ceti poate cu interes, în ceia ce privește pe Dioclețian August, o anecdotă puțin cunoscută, care fu pentru el o prevestire pentru imperiu. Strămoșul meu o auzise de la Dioclețian. Când era într'un han la Tongri, în Galia, pe când încă servia în cele de pe urmă ranguri ale armatei, și pe când făcea cu o druidesă socoteala cheltuielii zilnice, femeia i zise într'o zi: «Dioclețian, ești prea avar, prea econom.—Voiu fi mai darnic, zise el rîzind, când voiu fi Impărat.—Nu ride, Dioclețian; respunse druidesa; căci ai să fii Impărat, îndată ce vei ucide un mistref... După ce a ucis pe Aper, el strigă: În fine am ucis pe mistreful fatal.» (Flav. Vop. Numerianus, 14).

Nimic nu se poate face fără autorisare și fără ajutorul venit de la centru; dar luptele civile și resboaiele nu lasă timp împăratului a se ocupa cu administrația, și aurul provinciilor este întrebuințat pentru a cumpara pacea de la barbari sau credința soldaților. Cetățile nu mai au miliție pentru apărarea ordinii publice, de aceea barbarii pradă nepedeșiți și bandele de hoți pun mâna pe ce a mai scapat de la dușmanii din afară.

Starea economică este foarte tristă; cheltuielile se măresc pe fie care zi și veniturile au secăt; e lipsă mare de bani. Imperiul are nevoie de bani mulți pentru a plăti armatele, a scăpa de barbari, și a plăti pe nenumărații funcționari, luați dintre oamenii săraci cari vor să se îmbogățească; pentru că împăratul e mai sigur de credința acestor oameni, pe cari el i a ridicat. Luptele lăuntrice, confiscările, prădăciunile soldaților, au stors provinciile. Comerț mai nu există; pentru că împăratul a ajuns a bate și monetă falsă. Industria e în decadență; lucrătorii se recrutează mai mult dintre barbari; lucrează greu și vind lucruri proaste, pentru că se și plătia prost. Nici vorbă nu mai poate fi de artă. Gustul a căzut cu totul. Marele lucrări de utilitate publică sunt părăsite. Artiștii, lipsiti de inspirațiune și de încurajare, imitează numai vechiele proceduri, și caută a satisface numai ochii; pentru că acum în artă se caută numai plăcerea. Nu mai există literatură. Populațiunea a scăzut pe jumătate. Roma nu mai este zeitatea binefăcătoare și, de aceea, fie care provincie vrea să-și aibă un cap.

Dacă pe lângă aceste mai adăogim că, din pricina lipsei în multe părți și mai ales în Galia, erau revolte ale teranilor cari muriau de foame; că barbarii se aruncau pe fie care zi asupra imperiului; că toate fruntariile erau amenințate; atunci putem avea o idee despre starea lumii romane în momentul când ajunge la tron Dioclețian.

Acesta era născut în Dalmația din părinți sclavi. Intrase de tânăr în armată și ajunsese a fi cel mai de frunte din comandantii de armate; pentru că era viteaz, și, mai cu samă, foarte înțelept și prevăzător. *) Cunoștea bine pe oameni, înțelegea nevoile timpului, și, a-

---

*) «Dioclețian avea de la natură multă ghibăcie, pătrundere, fineță; și avea obiceiul a arunca pe alții faptele odioase din pricina severității sale. De altmintrelea era un principe foarte activ și de o rară experiență în toate afacerile. El, cel întâi, dădu imperiului, roman o

juns Impărat, el se hotări a se ocupa numai cu trebile publice. Călător neobosit ; statornic în planurile sale, cumpănite bine cu mult mai înainte, Dioclețian are să întrebuinteze doi-spre-zece ani pentru a întări imperiul sdruncinat și i a asigurat patru zeci de ani de pace.

Cea întâi grijă a lui Dioclețian a fost ca să se mențină pe tron. Pentru aceasta el a luat măsuri în contra revoltei armatelor. Acestea se revoltau când Impăratul nu se afla față sau când un general ambițios vedea că numai un om 'l desparte de puterea supremă. Soldații ridicau pe șeful ambițios, mai ales în urma vre unei victorii. Dioclețian crede că e de nevoie a 'și lua un coleg. Cu chipul acesta, Impăratul era de față în mai multe locuri de o dată ; soldații puteau fi ținuți în friu și barbarii zdrobiți. Imperiul avea nevoie ca Impăratul să stea pururea cu arma în mână, gata a isgoni pe popoarele care, asemenea unor fiare indulate la pradă, profitau de cea mai mică neglijență pentru a se strecura pîntre legiuni. *) Luându-și un coleg, Dioclețian împărția puterea cu un general ambițios, se asigura de credința trupelor și apăra mai bine imperiul.

La 1 Maiu 285 el 'și asocie la imperiu pe Maximian. Acesta era 285 fiul unui teran de lingă Sirmium ; soldat brav, general experimentat, el era grosolan și incult ; recunoștea superioritatea intelectuală a lui Dioclețian. Ei ieau numele de : *Jovius și Herculius, rațiunea unită cu forța*. Adoptat ca fiu de către Dioclețian, Maximian 'i este inferior și în rang. Are să fie soțul credincios și devotat al înțeleptului Impărat.

Fiind că Perșii se mișcau în orient, Maximian e trimis în Galia. Tocmai era și timpul ; pentru că barbarii intraseră în această provin-

---

formă mai mult monarhică de cât republicană. Predecesorii sei se mulțumiseră numai cu salutarea ; el ordonă ca toți să se prostearnă înaintea lui ; 'și acoperi hainele și încălțămintele cu pietre scumpe, pe când mai înainte singurele semne ale puterii imperiale era chlamyda de purpură, restul îmbrăcăminteii fiind ca a tuturilor celor alți oameni.» (Eutrop. IX, 26).

*) «Animalele răpitoare, pe care un pasnic neglijent le a lăsat o dată să dejmuiască turma, nu conțenesc a veni după pradă, cu primejdia de a da peste un privighietor mai activ, și, pierzînd din pricina cumplitelor foame ori ce simț de primejdie, se aruncă fără alegere asupra boilor și a oilor ; de asemenea barbarii, din nou îmboldiți de nevoie, după ce au sfășiat tot produsul răpirilor de mai înainte, veniau să mai încerce ocașiile de pradă, și câte odată periau fără ca să fi găsit ceva în drumul lor.» (Amm. Marcel. XVI, 5).

30
 ție. El luă măsuri în contra barbarilor, fără să se ocupe cu cei cari apucaseră a intra ; pentru că știia că foamea și clima are să i nimiciască. Așezat la Treviri, el făcu din această cetate o nouă Romă, cu palate imperiale, arsenale, manufacturi de arme. Maximian bătutu pe Germani, întemeie o flotă, dar Carausiu, șeful acestei flote, se declară independent în Britania. Apărarea fruntariei de la Rin nu permitea lui Maximian să plece în contra lui. Pentru ca să aibă liniște la nord, el recunoseu titlul ce 'și dase Carausiu (290).

În timpul acesta Dioclețian sili pe Perși să încheie pace ; puse pe tronul Armeniei un rege devotat Romanilor și se întoarse înapoi după ce repară și construie din nou mai multe cetăți. Neobositul Împărat vizită toate provinciile resăritene căutând să introducă pretutindinea ordinea și pacea.

93
 În 291 ambii Augusti se întâlnesc la Milan pentru a se sfătui asupra treburilor imperiului. Ei deciseră a 'și lua fie care un coleg cu titlul de Cesar și, în 293, Constanțiu Chloru și Galeriu sunt proclamați. Măsura era bună ; dar numai intru cât cei trei vor recunoaște superioritatea unuia. Cu Dioclețian lucrurile mergeau bine. El domnia de zece ani, și nime nu îndrăznea a i se opune. Toți cei alți 'l recunoșteau de superior și se supuneau impulsiei date de către el. Dar lucrurile au să se schimbe în ziua când fie care va avea pretenție la supremație.

Galeriu era un păstor din Dacia, fugit în dreapta Dunărei în timpul unei invasiuni a Carpilor ; aspru și grosolan, dar supus și credincios, fără nici o instrucție, dar bun pentru a executa ordinele primite. Constanțiu, din contra, era om cu moravuri blânde și elegante, spirit cultivat și caracter amabil, lucru care nu se prea văzuse de mult pe tronul roman. Ambii Cesari 'și leapădă soțiile și devin gineri a Augustilor. Constanțiu se desparte de Elena pentru a lua pe fiica lui Maximian.

Cei patru Împărați 'și împart imperiul în modul următor :

Dioclețian : Orientul cu Egiptul, Libya, insulele și Tracia ;

Galeriu : Provinciile dunărene, Illyricul, Macedonia, Grecia, Creta ;

Maximian : Italia, Africa, Spania ;

Constanțiu : Galia și Britania.

Ei se așezară în Nicomedia, Sirmium, Milan și Treviri sau York pentru a putea supraveghia cu înlesnire pe barbarii de la Tigru, Du-

nărea de jos și Euxin ; pe cei cari cugetau să intre pe la Dunărea de mijloc ; pe cei cari 'și făcuse obiceiul a se îndrepta asupra Italiei, trecând Dunărea de sus ; și pe cei cari îndrăzneau a trece Rinul ori a prada Britania.

Cei patru Impărați sunt vecinic în fruntea armatelor. Barbarii nu îndrăznesc a se mișca. Constanțiu plecă în contra urmașului lui Carausiu ; prădă mai întâi țara Francilor și apoi debarcă în Britania (296), unde fu primit ca un liberator. În lipsa lui, Maximian privilegiase la Rin. Întors înapoi, Constanțiu bătă pe Alamani, strămută un mare număr dintre ei în Galia ; ridică din ruinele sale cetatea Autun, care ajunsese din nou celebră prin scoalele sale. În timpul acesta Maximian zdrobi pe Mauri în Africa ; pe când Galeriu bătea pe Iazygi și pe Sarmați și așeza pe mulți barbari în regiunea dintre Dunăre și munții Emus. Dioclețian, în resărit, ținea în frâu pe Perși, liniștia Egiptul, 'l întăria în contra barbarilor și asigura aprovizionările Romei.

El se afla încă în Egipt când auzi că Narses, regele Perșilor, a isgonit pe regele devotat Romanilor din Armenia și că a intrat în imperiu. Dioclețian făcu lui Galeriu cunoscut să plece în orient pe când el însuși pornia din Egipt, fără să se grăbiască, cum se cuvinea unui mare Impărat. Galeriu nu 'l așteptă ci se înaintă în contra dușmănilor ; dar fu bătut cumplit la Carrhae. De abia scăpă cu fuga la Antiohia, unde fu muștrat de cătră Dioclețian, care nici nu i permise să se suie cu el în car. Dioclețian 'și împărți armata sa în două. Cu o parte el se așeză pe Eufrate ca să observe mișcările Perșilor, iar cu a doua trimise pe Galeriu, ordonându-i să apuce prin munții Armenii, unde armata găsi toate cele necesare, călători prin o climă temperată și fu primită cu entuziasm de cătră locuitori. Însumețiți de victoria lor precedentă, Perșii se aruncară asupra Romanilor. Dar, data aceasta, aceștia nu mai aveau a se lupta cu arșița soarelui, cu setea și cu năsipul deșertului. Perșii au fost zdrobiți. Narses scăpă cu fuga ; dar femeile, copiii sei și toate tesaurile sale căzură în mâinile învingătorului (297). Galeriu propuse lui Dioclețian să continue mai departe succesele sale ; dar înțeleptul Impărat 'l opri. Socoti mai nimerit a încheia pacea pe care o cerea Narses. Această pace și întărirea frunțărilor au să asigureze liniștea în resărit timp de 40 de ani.

Astfel, după doi-spre-zece ani de lupte, pacea fu asigurată pretutindinea.

296

pe Euf

12 an

Cyp

§. 5. Reformele lui Dioclețian.

Sub Dioclețian se desființară vechiele rămășițe republicane; de acum înainte Impăratul e stăpân absolut, și în formă cum era și în fapt. Principatul republican a lui August se preface într-o monarhie orientală.

El înmulți numărul provinciilor pentru ca să le poată guverna mai bine. În loc de 57 de provincii, el formă 96, împărțite în 12 *Dioceze* cu un *Vicar* în frunte. Acești vicari aveau să privilegieze pe consulari, correctori și președinți sau judecători trimiși în provincii. Autoritatea militară fu deosebită de cea civilă. Guvernatorii provinciilor remaseră numai cu funcțiuni juridice și administrative. Nu mai sunt provincii ale Senatului: toate atîrnă numai de Impărat; și, fiind că sunt mai mici, ele se pot privilegia mai bine; justiția se dă mai repede; hotăririle sunt mai grabnice.

Nobilimea de prin cetăți nu are voie a servi în armată. Decurionii și fiii lor au să se ocupe numai cu trebile municipale. Armatele se recrutează din clasele inferioare, și chiar dintre barbari.

Dioclețian credea că ceia ce resturnase pe Impărați fusese și puținul respect ce inspirau ei. Lui îi plăcea orientul, cu obiceiurile sale regale, cu ceremonialul seu pompos. El introduse costumul de matasă și de aur, diadema regală, încălăminte de purpură cu pietre prețioase. De acum înainte, în loc de un *Imperator* pe care îl puteau saluta toți, soldați și cetățeni, Impăratul va fi un fel de *Semi-zeu*, ascuns în o umbră misterioasă, în fundul unui palat păzit de o armată de eunuci și ofițeri. Era greu de pătruns la Impărat. Trebuia cerută audiență de la *magister officiorum*; un magistru de ceremonii conducea pe cel care capata favoarea unei audiențe; *missional's invita'ores* îl introduceau înaintea Impăratului. La intrarea, păzită de cătră trei-zeci de *silentiari*, cel introdus trebuia să se prostearnă la pămînt, să adoreze, «fața sacră.» abia îndrăznind să ridice ochii spre această maiestate nemiscată și infricoșată. Toți, fără deosebire, sunt supuși la acest ceremonial servil. Totul e *sacru*: palatul imperial, ca și persoana, ca și vorbele și faptele lui. Nu o făcea Dioclețian din o deșertăciune copilăriască. El credea serios că nu vor mai fi atâtea revoluțiuni în stat, dacă va fi mai mult respect pentru principe; că maiestatea imperială

palatul imperial - cubiculum sacrum,

impunea mai mult prin acea semi-umbră în care voia să se țină. El era convins că acest exterior pompos e puternic.

Impăratul domnește, prin urmare, prin drept divin. Roma nu mai este capitala lumii. Formele esteriore se mai păstrează în cetatea eternă; sunt consuli și pretori; sunt senatori; dar numai au nici o putere. Impărații nici nu mai vin la Roma. Dioclețian nici nu vrea să știe că există un Senat. Din 1200 de rescripte ale sale, nici unul nu e pregătit de către Senat. Senatorii fac gură, poate că complotează; el nici nu se înjosește a pedepsi. Maximian e de ajuns.

Tot există un Prefect al pretoriului; tot puternic, dar nu mai e primejdios. Cele *patru armate* sunt comandate de către *magistrii milițiilor*; prefectul pretoriului a rămas numai cu grija aprovizionărilor și cu solda. Turbulenții pretorienii de odinioară s'au împuținat foarte; au ajuns un fel de miliție urbană. Auguștii au o gardă de două legiuni: *Jovienii* și *Herculienii*, soldați recrutați în provinciile Illyrice, foarte devotați Impăraților, compatrioți ai lor.

Dioclețian construiește terme mărețe în Roma, ca să dea o dovadă de puterea și bogăția lui; dar Italia a ajuns o simplă provincie, supusă ca și celelalte la impozitul funciar. Egalitate completă înaintea stăpânului!

Pentru *Curtea* sa strălucită, pentru nenumărații funcționari creați din nou și pentru apărarea imperiului, Dioclețian avea nevoie de foarte mulți bani. El puse dări nouă, între care $12\frac{1}{2}\%$ asupra obiectelor de lux; 1% pe toate lucrurile care se vindeau. El făcu pe decurioni răspunzători de încasările din cetatea lor; rămășițele de dări se încasau din averea lor. *Avocatul fiscului* avea datoria să urmărească pe cei cari își ascundeau averile pentru ca să scape de impozit; *quadruplicatores* denunțau fără milă. El confirmă privilegiile decurionilor; întărește autoritatea legilor municipale; scuti pe meșteri de capitație, și făcu un edict prin care ficsa un preț maximum pentru toate articolele din comerț, și mai ales pentru cele mai necesare; dar luă, în același timp, măsuri ca moneda să fie bună.

El reorganizează justiția; însărcină pe magistrați să facă instrucția crimelor; obligă pe judecător, funcționar plătit de către stat, ca să judece. Impăratul și rezerva dreptul de a revizui toate sentințele și a decide în ultima instanță. Toată justiția civilă și criminală ajunge în mâinile lui. El a făcut foarte multe legi, inspirate de cele mai nobile idei.

Justiția trebuia să fie egală pentru toți : legile lui garantau siguranța persoanelor și a proprietăților ; ele protegiau pe minor, pe sclav și chiar pe datornic în contra asupritorilor. Nu'i plăcea tortura, și ordona ca să fie aplicată numai în cazul extrem ; judecătorul era dator să supliniască lacunele avocaților în pledoariile lor. El ordonă a se face o compilație a tuturor legilor imperiale, pentru usul tribunalelor.

În fine, Dioclețian puse să se scrie *Historia Augusta*, care începea cu Adrian. Mulțemită activității și energiei sale, Imperiul s'a bucurat de mare prosperitate în curs de 20 de ani, cât a domnit el. «Puterea imperiului creștea pe fie care zi și el se bucura de o pace adâncă». Aceste cuvinte sunt scrise de către un episcop creștin. Ele sunt cea mai mare laudă pentru Dioclețian, sub care a fost o persecuție teribilă în contra creștinilor. Dioclețian i a persecutat pentru că era convins că ei erau o primejdie pentru religia statului, pentru disciplina armatei și pentru ordinea publică. Creștinii susțineau că toți necreștinii au să ardă în focul nestins, și loviau astfel în cultul Romanilor pentru morți ; formau comunități independente care nu se interesau de felii de soarta imperiului ; refusau a servi în armată, pentru că era un păcat a servi sub niște principii idolatri ; ceea ce era mai grav, creștinii și împărțiau averile și prin aceasta imperiul pierdea din impozite, fiind că proprietățile mici erau scutite. Oracolul lui Apollon din Milet fiind consultat de către Dioclețian, răspuse că trebuie să se suprimă dușmanii zeilor. Aceasta fu semnalul celei de pe urmă persecuțiuni care ținu opt ani.

La sfârșitul anului 303, Dioclețian împlini douăzeci de ani de domnie. În primăvara aceluși an, el plecă din Nicomedia, merse încet prin Tracia și provinciile Dunărei și se îndreptă spre Italia. Se ducea la Roma ca să serbeze *sacra vicennalia* și triumful, care i se decretase de mult de către Senat. În Novembre, el intră în cetate împreună cu Maximian, într'un car tras de patru elefanți, în amintirea victoriilor din resărit. El dădu o amnistie generală esceptând numai pe creștini. Împărți la popor 310 milioane de dinari, câte 1500 de cap ; dădu jocuri strălucite, spectacule și lupte în circ. După trei săptămâni numai de ședere în Roma, el plecă din cetate. Visită în drumul seu Salone, patria sa, și către jumătatea anului următor, veni la Nicomedia. Nu împlinise 60 de ani ; era încă voinic ; dar se îmbolnăvisese pe drum. În primăvara anului 305 el apăru în public, dar foarte schimbat.

El voia ca Augustii să domniască numai 20 de ani, pentru ca să facă loc Cesarilor. De nouă ani 'și construia un palat mare la Salone. Imperiul se bucura de o pace adincă; ambițioșii tăceau și barbarii se țineau în o frică respectuoasă. Nimic nu impiedica pe Dioclețian de a încredința în mâinile altora puterea supremă.

Pe un deal în apropiere de Nicomedia se afla o columnă a lui Jupiter. Aici ordonă Dioclețian să i se aducă tronul imperial. În fața înalților funcționari ai Statului, a ofițerilor palatului și a reprezentanților tuturor legiunilor, el anunță lumii că are nevoie de odihnă, și că lasă puterea vechilor Cesari, cari erau înlocuiți de către Sever și Maximin Daza. În aceeași zi (1 Maiu 305) Maximian abdică la Milan.

Dioclețian plecă la Salone unde mai trăi opt ani, respectat de către toți: «Părintele Impăraților» «Cel mai vechiu dintre Augusti».

La moartea sa Senatul 'l trecu în numărul zeilor, macar că domina Constantin, sub care religiunea creștină se suise pe tron.

§. 6. Urmașii lui Dioclețian. 305-323

Tetrarchia întemeiată de către Dioclețian putea să aducă mari foloase imperiului, dar numai cu o condițiune: adică să fie în tot d'auna între cei patru Impărați un om superior, înaintea căruia să se plece toți; numai un barbat cu o superioritate care nu se putea discuta, putea să mărginiască pe cei alți în sfera lor, și să dea o direcțiune unică trebilor publice. Din nefericire, între cei patru, cari urmează după abdicarea lui, nici unul nu îndeplinește această condițiune. Constantiu Chloru ar avea drept să aspire la locul suprem, dar el e molatic, bolnăvicios și se mulțemește a rămânea în Galia, în loc de a veni la Roma sau la Milan. Galeriu e puternic fiind că are în partea sa provincii bogate și resboinice; el e un soldat viteaz, meșter la resboiu și guvernă de doi-spre-zece ani; dar Galeriu e om iute, fără prevedere și incapabil de a ocupa locul întâiu. Acest loc are să fie ocupat de către Constantin, fiul lui Constantiu Chloru; dar numai după multe lupte lăuntrice.

Constantin era la Nicomedia, unde 'l ținuse Dioclețian fără să i permită a se duce în Galia. Era de trei-zeci și unu de ani, frumos la față, foarte ghibaciu în exercițiile corporale, cu un spirit pătrunză-

tor și viclean, foarte inteligent în alegerea mijloacelor, cu o voință energică și fără scrupule când era vorba să pună în lucrare ceia ce hotărîse o dată. Galeriu făcu greșala a'i permite să se ducă în Gallia. Constantiu 'l luă cu sine în Britania, 'l făcu cunoscut trupelor și, la moartea sa, care se întâmplă în curând, soldații aclamă August pe tînărul Constantin (25 Iulie 306). Aceasta era o mare greșală politică, pentru că se da din nou militarilor puterea de a proclama Impărați. Constantin se scusă cătră Galeriu, se căi de fapta soldaților și acesta 'l numi Cesar. Prin urmare se părăsi sistema lui Dioclețian de a se asocia la imperiu cel mai brav; imperiul ajungea ereditar. Atunci pentru ce ar fi sulerit Maxențiu, fiul lui Maximian, ca el să rămână pe din afară? El era în Roma și tocmai cetatea era separată pe acești Impărați care o negligeau. Când Galeriu ordonă să se facă un recensiment în Roma pentru impozitele la care era supusă cetatea, în Roma toată lumea se ridică în contra acestui Dac care supunea la dări pe urmașii lui Traian. Maxențiu este proclamat Impărat. Ca să aibă mai multă autoritate, el făcu pe părintele seu să ieasă din retragere și să ia purpura imperială.

Atunci Galeriu ordonă Cesarului Sever să plece în contra usurpatorilor. Acesta era foarte brav; dar nu avusese timp a căpăta încrederea soldaților. El făcu greșala de a se înainta cu grăbire pînă lingă Roma. Părăsit de cătră armata sa, el fugi la Ravena, se dădu în mînile rivalilor sei și fu ucis. O încercare a lui Galeriu nu avu de asemîne nici un rezultat. Atunci el rugă pe Dioclețian să vină la Carnuntum ca să chibzuiască împreună asupra evenimentelor grave care se desfășurau în imperiu. Aici veni și Maximian, alungat din Roma de cătră fiul seu, și Liciniu, vechiu tovarăș de arme a lui Galeriu. Liciniu e numit August (307). Dar Cesarul Maximin indignat că Liciniu i-a trecut pe dinainte, luă și el acest titlu, faptă care a fost imitată și de Constantin. Cu chipul acesta, în anul 307, sunt patru Augusti, afară de Maxențiu din Roma și Maximian care avea numai titlul, fără armate și fără provincii. Acesta plecă în contra ginerelei seu Constantin, care ținea în căsătorie pe fiica sa Fausta; dar fu bătut, închis în Marsilia și nevoit a se preda. Peste doi ani el a fost ucis (310). În anul următor muri și Galeriu.

Acum au ramas numai patru Augusti și nici un Cesar; adică toți sunt egali. De aici lupte civile pentru supremație. Noroc că

barbarii, zdrobiți de cătră Dioclețian, nu îndrăznesc a se mișca. Numai Francii intraseră în Galia, dar fuseseră bătuti.

Constantin intră în Germania și imprăștie groază pîntre Germani; construie o flotilă, un pod stător peste Rin și asigură fruntariile Galiei. În acelaș timp administrația lui era bine-făcătoare; creștinii erau lăsați în pace; impozitele erau micșurate și țara prospera sub înțeleapta lui guvernare. Maxențiu înse în Roma se purta ca un adevărat tiran. Pedepsise cu asprime provincia Africa care se revoltase; condamnase la moarte o mulțime de senatori și bogați din Roma pentru ca să li iea averile, și permitea toate soldaților. Romanii rugară pe Constantin să i scape de acest tiran desfrinat. După ce luă măsuri pentru apărarea Galiei, în 312, Constantin plecă în Italia; cetățile i deschiseră pretutindinea porțile lor; pe urmă el se îndreptă spre Roma. Maxențiu i ieși într-o împințare. Lângă podul Milvius de pe Tibru se dădu o luptă sângeroasă. Maxențiu fu bătut și se înecă în fluviu.³¹² Constantin intră în Roma în triumf; pedepsi pe partizanii tiranului; dădu poporului jocuri strălucite și îmbunătăți starea nenorocitei Africe. Senatul i decretă un arc de triumf.

Curând după aceasta dispăru și Maximin Daza, care fu bătut de cătră Liciniu lângă Adrianopole și nevoit a fugi în Asia, unde fu ucis în Cilicia.

Remăneau numai Constantin și Liciniu. După o luptă nedecisivă, ambii adversari se împacară cu condiția ca Liciniu să rămână cu orientul.

Constantin bătut pe Goți și pe Sarmați și curățit de barbari peninsula balcanică; pe când fiul seu Crispu bătea pe Franci și pe Alamani.

În fine la 3 Iulie 323, în urma unor neînțelegeri nouă, Liciniu fu bătut la Adrianopole. El se închise în Byzanța, pe care o părăsi în curând din pricină că flota sa fusese nimicită. Fugit la Nicomedia, el depuse corona la picioarele rivalului seu. Constantin trimise la Tesalonie pe barbatul surorii sale, dar, în anul următor, el ordonă ca să l omoare pentru ca să scape de ori ce grijă.

Astfel Constantin remase singur stăpân al imperiului roman.

VI. Imperiul Creștin.

§. 1. Constantin. 306-312-325-337

Pe când Dioclețian și Galeriu persecutau pe creștini în resărit, părintele lui Constantin i protegia în Galia; el însuși li acordă toate favorurile. După înfringerea lui Maxențiu, care se datoria mai cu seamă creștinilor, Constantin dădu în 313 celebrul *Edict din Milan*, prin care el dădea libertate tuturilor culturilor. Această lege face onoare acestui Împărat. Acest fapt i a meritat numele de «Cel Mare» și biserica ortodoxă l'a trecut în numărul sfinților. Ar fi înse mare greșală dacă am crede că din acel an Creștinismul a ajuns religiunea oficială a statului roman. Edictul din Milan este dat în puterea funcțiunii de pontifex maximus; el are un caracter cu totul politic. Constantin și Licinju credeau că trebuie să se sfârșiască o dată acea ură dintre cele două religii, gata în tot momentul a se arunca una asupra alteia. Ei cred că ele trebuie să trăiască împreună. Înaltă curajare, care din nenorocire are să țină foarte puțin; pentru că în curând au să urmeze lupte crâncene, nu numai între cele două religii, dar și între deosebitele secte ale creștinismului. Acesta, incredințat că numai credința sa e cea adevărată, are să persecute fără milă pe cei de altă credință. Netoleranța religioasă, absolut necunoscută celor vechi, are să se iviască în lume împreună cu triumful creștinismului. Lucrul se esplică. Din moment ce numai religia creștină e adevărată, creștinul crede că trebuiesc pedepsiți îndărătnicii cari persistă în alte credinți; ei trebuiesc stărpiți, chiar pentru propriul lor interes, fiind că li se lua prin moarte puțința de a mai greși. I-deie fatală care, multă vreme, are să spăimânte lumea prin persecuțiuni religioase.

Dar Constantin, cel puțin la început, nu e responsabil de crimele ce vor urma. El impune prin lege încetarea persecuțiunilor și toleranța religioasă. Mai în tot timpul domniei sale, el a căutat să se poarte de o potrivă cu cele două religii. El iubia a se încunju-ra de filosofi și de episcopi; avea secretari păgâni și creștini; zidește biserici creștine dar ridică și temple păgâne; incurajază pe profesorii păgâni din Atena; desființază pedepșile pentru celibatari, dar acordă și avantajile legii Papii-Poppaea pentru cei cari aveau mulți copii; conservă aruspiciile publice; autorisă sacrificiile pe altarele zeilor;

dă bisericilor ca și templelor, dreptul de asil și dreptul de a primi donațiuni; scutește de unele sarcini pe preuții creștini, cum erau scutiți și cei păgâni; dar și conservă puterea și titlul de pontifex maxim și incredința la păgâni funcțiunile publice. Monetele bătute pe vremea lui Constantin cuprind titule păgâne și la zidirea Constantinopolei el întrebuițează vechiele rituri și ceremonii misterioase; statua Norocului, așezată în Senat, e purtată pe carul Soarelui la aniversarea fundării cetății.

Toate aceste ni arată că multă vreme Constantin Cel Mare a fost insufletit numai de dorința de a vedea încetând în imperiul roman certele religioase.

Lucrul se schimbă când a ramas singur împărat. Impăratul, mare pontifex al religiunii păgâne, avea pretențiunea a fi și episcop «din afară» al bisericii creștine. El are grijă de sufletele credincioșilor, vrea să dicteze în cestiunile religioase și întrebuițează puterea lumească pentru pedepsirea celor îndărătnici. Este negreșit un spectacol imponent cel întâiu Conciliu ecumenic adunat în 325 în Nicea, în care se strîng din toate părțile episcopi, dintre cari mulți păstrau pe corpurile lor semnele persecuțiunii din timpul lui Dioclețian. Merită laudă mare Impăratul Constantin pentru că a voit ca în această măreață adunare, filosofii să discute cu episcopii pentru aflarea adevărului, și episcopii să decidă asupra dogmelor nepricepute de mintea omenească, care divisau biserica creștină. Dar autoritatea imperială se manifestează prea mult cu ocaziunea acestui conciliu; unul din cei mai activi membri, Osiu din Cordova, e secretar al Impăratului; și condamnarea lui Ariu, ca și ordinul dat mai pe urmă episcopului din Constantinopole, ca să 'l primiască la împărțășire cu el; favorurile acordate episcopilor arieni; toate aceste fapte ni arată că Impăratul ține să dicteze în biserică, după cum dictează fără nici un control și în trebile publice.

Un alt fapt important îndeplinit de Constantin este fundarea Constantinopolei. De patru-zeci de ani Roma era rău văzută de cătră Impărați. Ori cât de căzut era Senatul; ori cât de jos era populațiunea romană; erau în Roma amintiri de independență și de libertate care nu se potriveau cu noua sistemă de guvernare. Pe lângă acestea, Roma era credincioasă vechilor zei. Nu mai era credință, dar erau formele esteriore ale cultului care se păziau cu sfințe-

tenie. Curtea asiatică nu putea trăi în liniște lângă For: Impăratul creștin era neliniștit lângă Capitoliu. Pentru o nouă religie, era nevoie și de o capitală nouă. Rațiuni strategice se adăogiau încă. Provinciile dintre Dunăre și Alpi erau pustiete; Italia pierduse de mult obicinuința armelor; populațiunea se imputinase cu totul. Puternicul zid a lui Aurelian nu era, numai el, în stare a apăra Roma în contra unei surprinderi din partea barbarilor. Capitala era amenințată în tot momentul. Cumpănind bine toate aceste împrejurări, Constantin se decise a crea o nouă capitală și cu o siguranță de ochiu admirabilă, el se hotări a o întocmi în Byzanț. În adevăr, pe lângă minunata sa pozițiune, una din cele mai strălucite de pe fața pământului, noua capitală avea și avantajul neprețuit a fi la adăpost în contra năvălirilor. În adevăr, din trei părți cetatea nu putea fi atacată de cât numai pe apă. Dar pe aceste timpuri, și multă vreme după aceea, nu era marină pe lume care să îndrăznească a se măsura cu cea romană. Perșii, singurii barbari despre resărit, erau departe. Noua cetate nu avea a se teme de o năvălire din Asia sau Africa. În contra barbarilor de la nord, ea avea patru rânduri de întărituri. Barbarii cari ar fi putut trece Dunărea, obstacol foarte serios, dădeau peste garnizoanele romane din cetățile de pe malul drept al fluviului. Dacă au sdrobit aceste armate, ei în curând se aflau față cu strămtorile munților E-mus și aveau a se lupta cu energicii munteni de pe acele locuri. Tre-cuți dincolo de acești munți, ei dădeau peste climatul dulce al Tia-ciei, foarte fatal popoarelor de la nord, și li mai rămânea a trece încă un lanț de munți, pentru a se putea găsi în fața puternicilor ziduri ale Romei Nouă. Toate aceste piedici puse în fața dușmanilor erau așa de serioase că Constantinopole a mai ținut o miia de ani după căderea Romei, macar că asupra părților resăritene ale imperiului s'au repezit fără preget, în tot acest timp, bande numercase de năvălitori, alcătuite din cele mai selbatice popoare de pe pământ.

Constantin ordonă a se construi noua cetate tot pe «Șapte Munți.» El o incunjură cu un zid puternic; și zidi un palat strălucit, therme, fintini, hypodrom, for, biserici pentru creștini; ordonă a se aduce de pretutundine statuie pentru templele zeilor. Pentru acest scop s'au golit templele păgâne. Constantin aduse din toate părțile statuie și obiecte de artă pentru palatele sale. Noua capitală avu, ca și Roma, un nume secret, un Senat, un ordin equestru, distribuțiuni. Impăratul

acordă foloase foarte mari pentru cei cari vor clădi in noua cetate. Mai mult încă : Constantinopolea 'și va avea și ea legenda sa. Doispre-zece vulturi s'au aratat pe cer când s'a pus piatra fundamentală ; tot niște vulturi au arătat lui Constantin drumul spre Byzanța.

In patru ani cetatea a fost gata ; de aceia și construcțiunile nu erau tocmai solide.

In acelaș timp, Elena, mama lui Constantin, zidia la Ierusalim biserica Sf. Mormint ; iar Impăratul înălța biserici și le impodobia pentru ca să poată rivalisa cu templele.

In 335 Constantin împărți imperiul intre fiii și nepoții sei. El iubia foarte mult pe copiii născuți din Fausta ; pentru aceasta ucisese pe fiul seu Crispu, pe care 'l avea de la prima sa soție. Elena inse 'și resbunase cumplit pentru uciderea nepotului ei favorit. Fausta fu acusată de imoralitate și ucisă.

In cei de pe urmă ani ai domniei lui Constantin, domnia asupra Persilor Sapor II. Acesta bătuse pe Arabi și 'i inspăimântase prin cruzimea sa. El intră in Armenia, ucise pe rege și ceru de la Constantin cele cinci provincii de peste Tigru, care fuseseră cedate Romanilor. Dar sumețul rege persan se intoarse inapoi când auzi de pregătirile cele mari a lui Constantin.

Primul Impărat creștin muri la 21 Maiu 337.

337

§. 2. Imperiul sub Constantin.

Sub Constantin se desvoaltă și mai mult guvernământul absolut. Impăratul atot puternic «Eternitatea Voastră» «Divinitatea Voastră,» cum i se zicea, este legea personificată. Numai el ordonă și toți i se supun. Fiii lui sunt urmași ai puterei sale.

Pe lângă Impărat este un *Consistorium Principis* alcătuit din următorii membri : a) *Questor al palatului sacru* care prepară legile și le contrasemnează, după ce Impăratul le a subscis «cu mâna sa divină» ; b) *Magistrul officiilor* sub care se află personalul palatului, *scolares* (gardele) *curiosi* (agenții de poliție), impiegații biurourilor, etc. ; c) *Șeful serviciului privat* ; d) Patru *Prefecți ai pretoriului*. Pe lângă acești membri mai ieau parte la deliberările Consiliului : e) doi miniștri de finanțe, *Comes sacrarum largitionum* și *Comes rerum privatarum* ; f) doi miniștri de resboi, al infanteriei și al cavaleriei, inse numai când e vorba de trebi finanțiare sau militare.

Constantin conservă diocesele și provinciile întocmite de către Dioclețian; dar împărți diocesele în patru *Prefecturi*: Orientul, Illyria, Italia și Galiile. Guvernatorii provinciilor erau în același timp administratori, judecători și casieri. Neajunsul impositului 'l împliniau din banii lor.

Împăratul ordona impozitele și numai el regula cheltuielile. Pe lângă dările cunoscute se mai adăosese: *Gleba senatoria* și *Chrysargyr*, un fel de patentă care apăsa foarte greu asupra populațiilor. Impozitul se plătia în aur, și fiind că se întâmpla de se plătia în monete șterse sau roase, porunca era ca guvernatorii să 'l plătiască în bucăți de aur.

Nu era obiceiul a se face împrumuturi; la nevoie Împăratul măria dările.

Armata se alcătua din trei părți deosebite:

I. *Miliția palatină* care cuprindea garda imperială, *domestici* și *protectores*, recrutată din tineri nobili, cu soldă mare și multe avantaje; *scolares* însărcinați cu garda palatului. Aceste două corpuri alcătuiău rezerva armatei; ei însoțiau pe Împărat în toate expedițiunile.

II. *Comitatenses*, infanterie, cavalerie și ausiliari barbari, împărțiți prin provincii sub Comiți și Duci, cari comandau și flotilele pentru poliția fluviilor și a țărmurilor.

III. Armata de pe fruntarii, *ripenses* și *limitanei*.

În fine, corpuri întregi de barbari, *foederati*, erau în solda imperiului.

La sfârșitul sec. IV, sunt 175 de legiuni, dintre care multe sunt în interior. Împăratul se îngrijia mai mult de siguranța sa personală, de aceea armatele sunt în lăuntru imperiului. Păreau grozavi acei domestici și scolarii, 'nalti de statură, cu scuturi aurite, cu zale strălucitoare, dar în realitate erau numai niște soldați de paradă. *Comitatenses* erau mai buni, dar se micșurase efectivul legiunilor ca să poată încăpea prin cetăți. Legiunea abia număra 1500 de soldați. Cavaleria și infanteria au șefi speciali; de aici urmau rivalități între comandanți. *Ripenses* nu 'și schimbau locul unde erau cantonați și erau ereditari. Tot în asemenea condițiuni sunt și *foederati*, cari au se ajungă a fi primejdioși pentru imperiu. Constantin avu 40000 de Goți ca *foederati*.

Nobilimea e alcătuită numai din funcționarii creați de către Im-

părat; prin urmare, nici o tradiție de vitejie sau de familie. Astfel de nobili sunt capabili de ori ce. Au titluri pompoase, privilegii onorifice și utile; Impăratul li scrie. «Sinceritatea Voastră» «Gravitatea Voastră», dar sunt niște lași și servili: fug de armată și se indeasă la slugărie. Toată lumea vrea să fie nobil; cumpără cu bani privilegiile și nobilitatea, și ajung câte odată a fi cinci titulari pentru fie care funcțiune. Așa că «Cei cari trăiesc din imposit sunt mai mulți de cât cei cari 'l plătesc» zice Lactanțiu.

Nu mai e burghesie; și cu toate aceste e de nevoie ca în cetăți să fie o Curie, pentru ca impositul să se plătească regulat. Legea prevede ereditatea pentru curiali. Această onoare ajunge o pedeapsă; unia sunt puși între decurioni *loco supplicii*. De aceia «nenorociiții *curiales* inventează mii de chipuri de scăpare; ei renunță la averea lor, se fac coloni, soldați, impiegați, călugări: legislația li închide încetul cu încetul toate aceste porți de ieșire și i pune în afară de dreptul comun. Ordinul curialilor, înădușindu-se sub această presiune, moare pe loc.»

Meseriile cad cu deseveșire. Colonii de la țară sunt vânduți de odată cu vânzarea proprietății. Cerșitorul valid era condamnat a deveni colon. Atât de jos erau căzute clasele muncitoare, că fiii lui Constantin o și spun lămurit într'un rescript: «să nu îndrăzniască a pretinde la o funcțiune, chiar când ar merita-o, acei cari sunt minjiți de noroiul muncii, *omni officiorum faece*, și să remănă de a pururea în condițiunea lor.»

Aceste cuvinte sunt de ajuns ca să ni esplice pentru ce imperiul are să meargă cu pași repezi spre decădere. Nu e numai de cât nevoie de invasiunile popoarelor barbare.

337-359 = 15
 §. 3. Fiii lui Constantin. 337-361 = 24 ani

Constantin lasă la moartea sa trei fii: *Constantin II* (de 21 de ani), *Constanțiu* (de 20 de ani), *Constante* (de 17 ani). Pe lângă acești fii, mai rămăneau doi frați, un cumnat și o mulțime de nepoți. Cel mai însemnat dintre acești fii a fost Constanțiu. Scurt de stat și mărginit la minte, nehotărît și fricos, slab și violent, plin de ură în contra meritului și gata a vărsa sânge nevinovat, când uciderea 'i putea fi folositoare, Constanțiu nu îndrăzni a lua titlul de August, de cât

21
 Constantin
 20
 Constanțiu
 17
 Constante
 2 frați
 1 cumnat
 Wey...

numai după trei luni. El întrebuițe tot timpul acesta pentru ca să și atragă pe soldați ; pentru că Constantin făcuse parte și liniei colaterale. În Septembrie, soldătimea se revoltă și începu a striga pe ulițe că ei nu vor alți împărați de cât numai pe fiii lui Constantin. Toți cari se trăgeau din Constantiu Chloru au fost uciși. Numai Gallu și Iulian scapară.

338
340
În vara următoare cei trei frați se întâlniră la Sirmium ca să și împartă prada. În 340 Constantin, care domnia în Galia, aspira să rămână singur. El veni în Italia în contra lui Constante. Dar fu bătut și ucis lângă Aquileia. Constantiu fiind incurcat într'un resboiu cu Perșii, lăsă fratelui seu provinciile apusene. Dar acesta era cu totul nevrednic de pozițiunea sa. Nu se știe mai nimic despre el. Se vorbește de oare care succese în contra Francilor ; dar trebuie să fi fost puțin lucru. Lenevirea lui făcu pe Magnentiu, comandantul gardei imperiale, să se revolte. Constante fugi spre Spania : dar fu ajuns lângă Pyrinei și ucis. Usurpatorul era plin de talente militare și om fără scrupule. El strinse o armată numeroasă și se înaintă în contra lui Constantiu. În urma bătăliei teribile de la Mursa în Illyrie, în care mai bine de 50.000 de oameni remaseră pe câmpul de luptă, Magnentiu se retrase. Bătut de mai multe ori, el fugi la Lyon. Auzind inse că Treviri și multe cetăți din Galia l'au părăsit, el se ucise singur (353). Astfel Constantiu remase singur Împărat.

353
357
Remas singur, Constantiu începu a domni tirânește. Eunucii și curtesanii profitau de slăbiciunea lui pentru a comite tot felul de crime. Fricosul Împărat era pururea incunjurat de spioni și voia să se arăte grozav pentru ca să inspire teamă. Fiind că împărăteasa era stearpă și imperiul avea nevoie de un comandant sigur al forțelor din Asia, Constantiu numi pe Gallu Cesar și i dădu provinciile orientale. Dar Gallu era nevrednic a domni. El se aruncă cu atâta furie în brațele plăcerilor în cât scandaliză chiar și pe molaticii locuitori din Antiohia. Pe când el petrecea, soția Constantina, sora Împăratului, vindea funcțiunile și favorurile imperiale. Intreg resăritul este prădat pentru a se găsi mijloace ca să poată petrece Cesarul, pe când barbarii pradau nepedepsiți imperiul. Gallu fu chemat în apus, dat în judecată și ucis în urma unui proces ridicol. Din numeroasă familie a noilor Flavi mai rămânea numai Constantiu și Iulian. Acesta căpătase voie a se duce în Constantinopole și a urma cursurile de eloquentă. În cu-

354
Mursa azi Eszek pe râul de la confluența cu Danubiu
victoria împ. Constantin asupra lui Magnentiu 353

rind i se ordonase să meargă în Nicomedia, pentru că lui Constantin i se părea că e prea iubit în capitală. După uciderea lui Gallu, el fu chemat la Milan unde reședea Împăratul. După ce a stat în timp de șapte luni între viață și moarte, după stăruința împărătesei i se ordonă a se duce la Atena (355). 354

În timpul acesta imperiul era atacat de toate părțile. Quazii și Sarmatii intrau pe la Dunărea de mijloc; Alamanii se găteau să se așeze în Elveția, după ce pradaseră cele două Germanii; Francii intrau în Belgia; o mulțime de cetăți din Galia erau prădate; mii de captivi erau luați de cătră barbari, pe când alte mii și părăsiau locuințele lor de frica năvălitorilor. Pretutindinea era numai indignare și ură contra Împăratului care ședea liniștit la Milan, strângea concilii, discuta cu teologii și căuta să impună tutulor credința sa semi-ariană. Nefericirile Galiei îl deșteptară din letargie. El se decise a trimite aice un general însărcinat cu apărarea țerei. Julian e numit Cesar al prefecturei Galiei și trimis cu puteri depline în această nenorocită țară, după ce se îngriji mai dinainte a pune în jurul lui oameni devotați, care să îl înștiințeze în tot minutul de faptele și planurile noului Cesar. Pentru cele mai mici lucruri, Julian era dator să i dea samă. q.
A1
Jul

Filosoful de la Atena, omul care se delectase până atunci numai cu frumusețile literaturii elenice, caracterul blând care visa o nouă religie și o nouă formă de guvern, în câteva luni a ajuns un viteaz de frunte. Soldații îl iubiau pentru că se simțiau mulțemiți a lupta sub un Cesar; generalii bătrâni îl stimau pentru caracterul lui. 355

Julian găsi Galia într'o stare tristă. O mulțime de cetăți fusese prădate. El trecu Rinul, ridică din ruini cetatea Colonia, intră în Treviri, apoi se îndreptă în susul fluviului ca să se uniască cu Constantin care se lupta în Reția. ~~356~~

În anul următor, numai cu 13,000 de soldați plecă în contra Alamanilor cari cereau de la Julian să deșerte regiunea Rinului, o țară germanică, cum pretindeau ei. 6,000 de barbari căzură în bătălia de lângă Strasburg; foarte mulți pieriră în fluviu. După această victorie, el intră în Germania, scăpă din robie o mulțime de prizonieri și ridică din nou întăriturile lui Traian. Apoi bătă pe Franci, isgoni pe Chamavi dincolo de fluviu, și construi de a dreapta Rinului șapte cetăți, între care Bonn. Generalul iscusit era în același timp un filosof. 356

cu moravuri austere *) ; lumea rămânea uimită de viața lui curată și muncitoare. Dar victoriile lui Iulian supărau pe Constanțiu și pîrele ofițerilor puși în jurul lui 'l inegriau la curte. I se făcu cunoscut că Iulian e o nulitate și că tot meritul e a iscusitului general Sallustiu. Acesta fu rechemat din Galia.

Avea dreptate să se îngrijiască Constanțiu de renumele vărului seu pentru că el 'și petrecea tot timpul în dispute religioase. A-fără de câteva lupte neînsemnate cu Sarmatii și o vizită la Roma. **) el nu făcu nimic; ba încă, încercarea lui de a stărpi luptele dintre ortodocși și arieni le invenină și mai mult.

Dar în 359 Sapor trecu Tigrul în fruntea unei armate puternice și pustie totul până la Eufrat. Rezistența cetății Amida 'l făcu să piardă mai bine de 30,000 de oameni. El se retrase, dar intră din nou în anul următor. Constanțiu plecă în orient, după ce ordonă lui Iulian să i trimită cea mai mare parte din trupele auxiliare. Auxiliarii însefuseseră tocmiți ca să se lupte în Galia și legionarii nu voiau să se ducă în Asia. Iulian sfătui pe soldați să se supună, li dădu sume mari ca să 'și poată transporta soțiile și intră în palat, decis a abdica. Agitația între soldați fu și mai mare în timpul nopții și Iulian e proclamat August. ***) Atunci el scrisese lui Constanțiu să întărească dorința

*) Iulian se deștepta din somn când voia. Se scula tot d'a una la miezul nopții. După îndeplinirea ceremoniilor unui cult secret către Mercur... el se punea să aprofundeze cu o mână fermă și vigilentă rarele statului ca să li aducă remedii. După ce sfirșia cu afacerile, el se deda cu totul la perfecționarea spiritului seu. Și câtă ardore necrezută arăta el a urca culmele cele mai aspre ale științei !... Acest spirit, așa de propriu pentru noțiunile cele mai 'nalte și cele mai abstracte, știa cu toate acestea să se pogoare până la speculațiunile de un ordin secundar. El iubia poezia și literatura... Gustul lui 'l ducea încă a urmări în toate vicisitudinile lor istoria țerii sale și pe a națiunilor străine.

Când a venit în Galia media tributurilor era de două-zeci și cinci piese de aur pe cap, și când a părăsit țara se plătia numai șapte. (Amm. Marcel. XVI, 5).

**) *Constanțiu vizitează Roma.* «Plecându-se, macar că era scurt, ca să poată trece pe sub porțile cele mai 'nalte, el se uita numai 'nainte, ne întorcând nici capul nici ochii ca și cum gâtul-i ar fi fost întepenit. Ar fi zis cineva că era o statuie. Nici o mișcare cu tot sdruncinul carului: nu 'și sufla nasul, nu scuipa, nu mișca nici un deget mar.» (Amm. Marcel. XXI, 10).

***) *Din discursul lui Iulian către soldați.* «M'ați văzut luând

+ Amida azi, Diyarbakir în Mesopot.

soldaților, promițându-i că i va rămănea credincios. Acesta i respunse să se mulțemească cu vechiul titlu de Căsar. În anul viitor, Constanțiu se gătia a pleca în contra lui Iulian. Acesta pornise în fruntea armatei sale și ajunsese în Panonia. Sirmium 'l primi în triumf. După ce asigură fruntaria Eufratelui, Constanțiu se îndreaptă spre apus. Dar se îmbolnăvi la Tars și după câteva zile muri. El era de 45 de ani (3 Nov. 361).

Tot imperiul recunoscă de Împărat pe Iulian.

§. 4. Iulian.

Noul Împărat era un păgân fanatic. El credea că va opune revelația păgână revelației ebreie și creștine, fiind incredințat că zeii trimit oamenilor inspirațiuni. El voiește restaurarea trecutului: vechia religie, vechiul ceremonial, vechia constituție.

parte la toate muncile voastre, când după jăfuirea atător cetăți, omorul atător mii din cetățenii noștri, opera de distrugere, propagată de audacia barbarilor, avea să se întindă și asupra puținului cruțat de furia lor. Nu vă voi aminti de câte ori în toiu iernei, pe un cer înghietat, când de ordinar incetează luptele pe uscat și pe marea, noi am atacat și respins victorios pe Alamani, neînvinși până atunci. Dar ceia ce nu se poate uita nici trece sub tăcere, e frumoasa zi de la Argentoratum, aurora libertății Galiilor. Acolo, alergând însu-mi prin mijlocul unei grindine de săgeți, v'am văzut pe toți de a rindul resistând ca niște stinci, cu un curaj oțelit prin atâte încercări; apoi, aruncându-vă ca un torent, întrecând, acoperind mesele dușmane care mușcau pământul sub picioarele voastre, sau se afundau în valuri: succes nobil cumpărat prin sângele a puținii dintre ai noștri, a căror moarte trebuie să fie mai mult lăudată de cât plânsă.» (Amm. Marcel. XX, 5).

Spre miezul nopții spiritele se aprind, amărăciunea durerii se preface în desperare, și în curind în revoltă. Toți aleargă la arme; se duc cu mare șgomot spre palat; toate ieșirile palatului sunt închise. Strigăte groznice proclamă îndată pe Iulian August, insistând nu mai de cât că el să se arăte 'nainte lor. Era noapte, de nevoie au trebuit să aștepte. Dar în zori de ziuă principele obligat în sfârșit să apară 'nainte lor; e salutată din nou cu numele de August prin un concert unanim de aclamațiuni. Cu toate aceste Iulian rămănea nemișcat. El ruga pe toți și pe fie care în parte, acum cu accentul indignațiunii, acum întinzind cătră ei mâni rugătoare, ca să nu păteze prin o faptă odioasă strălucirea atător victorii: aceasta însemna sfășierea statului. (Amm. Marcel, XX, 4).

Nu are pretenție a fi atot puternic și arată multă consideratiune pentru senatori. Curtea lui e plină de filosofi, dintre carimulți nu s'au purtat în conformitate cu maximele ce profesau. Unia s'au înconjurat cu un lucș nemăsurat, pe când Impăratul trăia o viață foarte austeră. El inse voia să domniască foarte serios : iertă remășișile de contribuțiuni, favorisă mult Constantinopolea, construi aici un port, bibliotecă, portice ; isgoni de la curte lumea cea multă de funcționari cari storceau statul și vîndu pe eunuci.

Dar întreprinderea cea mai mare a sa a fost : restabilirea religiunii păgâne. El deschise templele și sacrifică multe victime pe altarele zeilor. La început nu e nici vorbă de o propagandă violentă. El rechemă din esil pe cei isgoniți de cătră Constanțiu ; inapoie templelor bunurile confiscate ; și ceru tutulor să inceteze cu disputele. El visa un nou păgânism ; imita pe clerul creștin în instrucțiunile date preuților sei ; li impuse : a fi buni cătră toți oamenii, a fi curați în moravuri, și cunoscând însemnătatea predicilor 'i sfătui a predica. Cu timpul inse, el deveni mai invierșunat. El luă bisericilor dreptul de a primi danii și opri pe episcopi de a mai avea jurisdicție asupra credincioșilor ; ordonă a se inapoia templelor averile confiscate de cătră Constantin și Constanțiu : opri pe profesorii creștini de a preda literatura în scoalele publice pentru că creștinii să remănă «săraci cu duhul» și nu primi pe creștini în funcțiunile publice. Funcționarii imperiali făceau toate chipurile ca să deștepte păgânismul mort : serbări pompoase, cânturi sacre, theorii de băieți și fete ; dar și persecuțiuni îndreptate în contra creștinilor. Mari tulburări mai cu samă în Syria.

Încercarea lui Iulian a remas fără nici un rezultat. Lumea nu se mai putea întoarce spre trecut. Păgânismul se mai susținuse trei viacuri numai prin forța de inerție, pentru că nimic nu moare mai greu de cât o religiune. Creștinismul, după ce se adresase la început celor simpli și umiliți, intrase în o nouă fasă. O sumă de barbați mari se adăpase din izvoarele filosofiei lui Platon și din iluștrii scriitori ai anticității. Și astfel la jumătatea viacului IV el număra în sinul seu o pleiadă de filosofi profunzi, oratori plini de foc, poeți entusiasti cari dau lumei o literatură nouă, plină de viață și de strălucire. Pe când păgânismul se mărginește a produce cățiva retori cari nu au alt merit de cât a scrie conform regulilor retorice, și un Impărat care întrebuintază forța brutală pentru a inviia ceia ce de mult murise, Bi-

serica creștină cu Atanasie, Vasilie, cei doi Grigorii, Ieronym, Cyril, Chrysostom, Ambrosie, Hilariu din Poitiers, Augustin, a pus mâna pe guvernarea morală a lumii. Din încercarea filosofului Împărat a ieșit numai cât marea reacțiune creștină din timpul lui Teodosie.

În 362, Iulian părăsi Constantinopolea și plecă în contra Perșilor. El se opri în Antiohia, restaură templul lui Apollon din dumbrava Dafne și acordă o mulțime de favoruri acestei cetăți. Dar locuitorii și băteau joc de costumul lui simplu și, mai ales, de austeritatea vieții sale. El se mulțemi a li răspunde prin satira sa intitulată *Misopogon*. Din ură cătră creștinism, el ordonă a se reconstrui templul din Ierusalim. Această inse nu s'a putut face.

În anul următor, el plecă în contra Perșilor. La Carrhae armata se împărți în două: o parte sub generalul Procopiu apucă spre resărit în Mesopotamia ca de acolo să se îndrepteze spre Ctesifon; iar Împăratul cu flota și armata principală se pogori pe Eufrat. Campania a fost condusă cu multă ghibăcie și înțelepciune. Fericit în toate întîlnirile, el cuprinse o mulțime de cetăți, trecu flota prin un canal săpat între Eufrate și Tigru, refuză ori ce propunere de pace și se îndreptă spre nord ca să se uniască cu Procopiu. El ordonă a se arde flota, de care nu mai avea nevoie. Lingă Tummera bătuse pe Perși, când o învălmășială l' făcu să alerge în altă parte a câmpului de luptă. Fu rănit de o săgeată. Transportat în cortul seu, el ceru să l' conducă din nou la luptă; dar pierdu cunoștința, și muri (26 Iunie 363) victimă a curajului seu nesocotit. Nu împlinise 32 de ani. *)

§. 5. Jovian.

Moartea lui Iulian a fost o mare nenorocire pentru imperiu. Armata e cu totul descurajată și se ivesc semne de nedisciplină. În-

*) «Toți se mirau de simplitatea mesei lui; așa că credeau, și poate nu fără temei, că într'o zi are să îmbrace mantaua de filosof. În campanie, adese ori mânca în picioare ca soldații, mâncare tot așa de simplă. După ce un scurt somn repausa corpul seu deprins cu oboseală, el se scula și se ducea singur să viziteze posturile și sentinelele, și apoi se întorcea ca să se ocupe cu filosofia... Inteligența sa era vastă și sănătoasă... El străluci prin calitățile nalte în administrarea justiției... Era foarte darnic. Moderă presentele de cununii de aur; ierta remășiștile de biruri; restituî cetățitor perceperea veniturilor municipale.» (Amm. Marcel. XXV, 4).

dată după moartea Impăratului se țin un mare consiliu în cortul imperial; părerea tuturor era ca să se aștepte Procopiu. Dar pe când comandanții deliberau, soldații proclamă pe Jovian, comandantul gardei. Acesta era om onest; i cam plăceau petrecerile; dar era creștin și, de sigur, creștinii l'au proclamat. Situația armatei nu era desperată, dar ar fi trebuit un om energic și Jovian era foarte moale. El ascultă de strigătele soldaților cari cereau să treacă Tigrul înapoi și încheie o pace rușinoasă pentru imperiu, pentru că ceda Perșilor cele cinci provincii de peste Tigrul și cetățile Nisibe și Singara. În zadar locuitorii din Nisibe se rugară să i lase să și apere ei singuri cetatea. Li se ordonă să o părăsiască. Procopiu fu însărcinat să conducă corpul lui Iulian la Tars; după ce și îndeplini însărcinarea dată, el dispăru.

Jovian muri pe drum în Bithynia, după șapte luni de domnie. Măncase bine și se culcase într'o casă văruiță de curind, în care se pusesese să ardă cărbuni pentru că era frig (16 Fevr. 364).

În scurta sa domnie, Jovian a îndeplinit o faptă vrednică de toată lauda. El era creștin și cu toate acestea n'a persecutat pe păgâni. Un rescript al său prescrie libertate absolută pentru toate culturile. Numai prin acest singur fapt el s'a ridicat mai pre sus de cât alți Impărați mult mai mari de cât el.

364-375=10 ani
 §. 6. **Valentinian și Valente.** 365-378

34 ani ai Gratian 375-80 și Valentinian II 375-392

După moartea lui Jovian, comandanții întruniți la Nicea, aleseră Impărat pe Valentinian; dar trupele cerură ca să și iea un coleg. După o lună, el recomandă armatei pe fratele său Valente, căruia i dădu orientul.

Valentinian era născut în Panonia. El era un soldat viteaz, general experimentat și sever, dar iute la mânie și violent până la cruzime. Econom pentru sine, el era foarte darnic pentru nevoile statului; și pentru aceasta fu fără milă pentru averile private. Toți trebuiau să se sacrifice pentru statul care era amenințat de ruină. Pentru el nu erau grade în greșeli și în pedepse. Era creștin și cu toate acestea a fost tolerant pentru vechia religie, *concessam a majoribus religionem*; lăsă pe Greci să celebreze în pace misterele lor și refușă a se amesteca în certele religioase. El restabili Adunările provinciale,

inlesnindu-li mijloacele de a'i presenta plângerile lor și institui in fiecare oraș un *defensor civitatis*, pentru stârpirea abuzurilor și protecția celor slabi. Acest defensor trebuia să fie ales dintre laici, pentru că Impăratul voia să scape pe cei săraci de sub influința episcopilor. El institui un serviciu medical pentru săracii din Roma. *)

Nu avu timp să se ocupe mult cu trebile din lăuntru, pentru că barbarii 'l siliră să plece la frontarie. In iarna lui 366 Alamanii trecuseră Rinul pe gheață, furișindu-se pîntre armatele din cele două Germanii. Bătuți in o mare bătălie, ei se retraseră ; dar, in curind, surprinseră cetatea Maynz și luară o mulțime de robi. Atunci Valentinian trecu Rinul și prădă Germania in lungime de 50 de mile ; apoi, întors la Treviri, el întări linia de apărare și construi un castel la Manheim pentru ca să inchidă barbarilor valea Neckarului. Saxonii cari invadaseră in Belgia fură respinși și Comitele Teodosie fu trimis in Britania ca să sdrobiască pe Picți și Scoți. Pe când acesta asigura Britania, fiul seu Teodosie bătea pe Sarmați și apăra Moesia.

Din Galia Valentinian se indreptă spre Dunărea de mijloc in contra Quazilor. El trecu fluviul și pustie țara lor. Atunci acestia trimiseră o deputațiune ca să ceară pace. Impăratul li vorbi cu atâta furie că i s'a rupt o vină din piept : noaptea viitoare el muri. Și indeplinise bine datoria de Impărat : păzise imperiul și liniștise certele religioase. **)

*) *Poporul din Roma pe timpul lui Valentinian.* «A bea și a juca jocuri de noroc, a implea spectacolele și crișmele, eată toată viața lor. Pentru ei, cirul cel mare e templul, focarul, centrul de intrunire, suma speranței și a dorinților. Pe ulițe, pe piețe, la respintii, se vîd numai grupe sfîdindu se. Trebuie să vezi pe Nestorii acelor intruniri, pe cei cari au ajuns la bătrîneță, cum proclamă cu autoritatea experienței, și cum ieau de marturi sbirciturile și părul lor cel alb, că republica e pierdută dacă, in cursa care a să aibă loc, vizitiul lor favorit n'a fi in frunte, sau n'a atinge ținta. Toată populația aceasta zace intr'o lene nespasă. Dar indata ce ziua dorită, ziua jocurilor e-questre, incepe a luci, toți incep a se grăbi, gonind care de care și intrecând chiar și carăle ce au să alerge. Mulți au petrecut noaptea la circ, inorinduși pe cîprării, așteptând cu friguri marea operă a cărei marturi au să fie.» (Amm. Marcel. XXVIII, 4).

**) *Valentinian.* «Ușură provinciile, micșură greutatea impozitelor. Creă mai multe cetăți, și o linie admirabilă de apărare a frontierilor. Ar fi meritat titlul de restaurator al disciplinei militare dacă, pedepsind cele mai mici greșele ale soldaților, n'ar fi arătat prea mare toleranță pentru escesele șefilor.... Observator aspru al purității

Armata aclamă de Augusti pe Grațian și pe Valentinian II, fiii sei (375).

Indată după suirea sa pe tron, Valente avu a se lupta cu generalul Procopiu care dispăruse după moartea lui Iulian. Procopiu ieși din retragerea sa, profită de greșelile și defectele lui Valente și cuprinse palatul imperial. Nici nu putea plăcea un așa împărat. Era scurt la stat, negru la față, chior de un ochiu, crud din natură și grosolan prin lipsa de educațiune. Valente nu cunoștea nici macar limba popoarelor pe care avea să le guverneze. De aceea toată lumea s'a declarat pentru Procopiu; dar acesta fu bătut, prins și ucis.

Valente era arian și persecuta pe ortodocși.

Imperiul se afla în o stare miserabilă: Panonia și Dacia Aureliană erau pradate de cătră Quazi și Sarmați; Isaurii pradau Asia; bande de hoți prin Siria; Saracinii în Palestina și Fenicia; Blemmyi în Egipt; Roma era ca și asediată de cătră bande de hoți; Romanii nu îndrăzniau a ieși din cetate. În orient, Sapor cuprindea Armenia și Iberia. Pe lângă aceste nenorociri se adăugiau cutremurele de pământ, foametea și alte calamități *).

moravurilor, el fu cast în viața sa privată ca și în cea publică, și puse un friu la licența curții... El alegea foarte cu băgare de samă pe delegații autorității sale... La război el unia înțelepciunea cu iscodirea a o mulțime de mijloace de atac și apărare, cu o sănătate deprinsă cu ori ce obosală... Vorbia puțin, dar vorbirea i era animată și aproape eloquentă... A fost foarte tolerant: a ținut o balanță dreaptă între diferitele secte; n'a neliniștit nici o conștiință, n'a prescris nici o formulă, n'a impus nimănui dogma cătră care inclina el... Corpul lui era musculos și robust». (Amm. Marcel. XXX, 8).

*) *Se anunță Hunii*. «O furtună cumplită, anunțată prin o succesiune grozavă de întimplări supranaturale și minuni, avea să se abată asupra resăritului. De multă vreme era anunțată prin glasul profetilor și al oracolelor. S'au văzut câni fugind de urletele lupilor; nici odată paserile nopții n'au scos țipete mai plingătoare; soarele, întunecat de la aurora, nu mai trimitea de cât o lumină ștearsă și întunecoasă; și pe ulițele Antiohiei se repeta următoarea exclamație insolentă și sinistă, devenită espresia comună a pasiunii și a plângerei în luptele și mișcările sgomotoase ale poporului: «Valens pe rug». (Amm. Marcel. XXXI, 1).

«Se imprășteie vestea între populațiunile Gotice despre arătarea fără de veste a unei rase de oameni necunoscută, străină, care acum cade ca un uragan de pe creștetul munților, acum pare că iesă de sub pământ, și în tot d'auna zdrobește și nimicește tot ce întâlnește în calea sa». (Amm. Marcel. XXXI, 3).

Atunci se auzi că vine despre resărit un popor care nu mai semăna cu nici un popor de pe fața pământului. Cu fața hidoasă, plină de rane făcute inadins, cu capul mare și pieptul foarte desvoltat, cu picioarele așa de moi că nici nu puteau umbla pe jos, *Hunii* pleaseră din patria lor, prădaseră China și acum se îndreptau spre apus.

Ei făceau parte din acele populațiuni fino-mongolice, care se înmulțesc într'un chip spăimântător în stepele de la resăritul mării Caspice; popoare care apar în Istoria omenirii numai pentru a distruge totul în calea lor. *) Vecinii nici nu îndrăzneau a li se opune; i considerau ca pe instrumentele urgiei divine. Oamenii din viacul IV i credeau născuți din împreunarea vrăjitoarelor cu spiritele necurate.

*) *Hunii* «Abia sunt amintiți în anale, și numai ca o rasă selbatică împrăștiată dincolo de Palus-Maeotis, pe țărmurile mării Inghețate, și de o ferocitate care întrece ori ce închipuire. De cum se nasc copiii de secs bărbătesc, *Hunii* li brăzdează obrazul cu răni adânci, pentru ca să nu fie nici urmă de păr. Ei cresc și îmbătrânesc fără barbă, ca uricioșii și degradații eunuci. Dar ei au toți corpul scurt și voinic, membrele robuste, capul mare; și desvoltarea prea mare a pieptului pare ceva supranatural. Sar părea mai degrabă niște animale cu două picioare de cât ființe omenești; sau mai degrabă niște figuri bizare ca acele care se pun pe cornicile unui pod. Cu acest esterior respingător se unesc obiceiuri aproape cu ale bestilor. *Hunii* nu fierb nici nu gătesc ceia ce mincă, și se mulțimesc numai cu rădăcini selbatice, sau cu carnea celui întâiu animal ce li cade sub mână, pe care o mai frăgezesc, pe cal, sub șea. Nu se adăpostesc sub acoperemint. N'au case cum n'au nici morminte; nu se află la ei nici macar bordeie. Trăiesc în mijlocul pădurilor și a munților, înăspriți contra foamei, setei și frigului. Chiar în călătorie ei nu trec pragul unei case fără o mare nevoie, și nu se cred siguri în o locuință. Ei 'și fac din pânză, sau din piei de guzgani selbatici cusute împreună, un fel de tunică pe care o poartă tot d'auna, și n'o mai lasă, după ce și au petrecut capul prin ea, de cât când cade în bucăți. Poartă pe cap un fel de pălării cu marginile pe ochi, și 'și înfășoară păroasele lor pulpe cu piei de capră; de aceia merg cu greu și nu se pot bate pe jos. Ai zice că s' întepenii pe cai, cari sunt urii dar foarte viguroși.... Pe cal zi și noapte, de pe cal vind și cumpără. Nu se pogoară pe jos nici ca să bea, nici ca să minice, nici ca să doarmă; dorm pe cai și chiar și visează de al binele. De pe cal deliberează asupra intereselor comune». (Amm. Marcel. XXXI, 1).

Cum se luptau Hunii. «Nu cunose autoritatea nici unui rege; dar urmează pe căpitenia care i conduce la luptă. Când sunt atacați, ei se impart în bande, și se aruncă asupra dușmanului scoțind ur-

În regiunea Volgăi, Hunii dau peste Alani, i bat și i tirăsc cu ei (375). După aceasta dau de puternicul imperiu al Goților, înființat de cătră Hermanarich, din strălucita familie a Amalilor.

Goții erau un popor de origină germanică. Patria lor primitivă a fost peninsula Scandinavă, *officina gentium, vagina nationum*, locul de unde, în curs de mai multe viacuri, s'au revărsat asupra Europei o sumă de popoare care, multă vreme, s'au însemnat numai prin vitejia și cruzimea lor. Trăind departe de lumea cultă, ei 'și conservaseră neatînse vechiele lor moravuri și vechia lor religieune. De o sută cinci zeci de ani, acești Goți prădau imperiul roman. Acum înse începuseră a simți efectul civilizațiunei. Începuse a se introduce între ei religieuna creștină; și Episcopul got Ulfila tradusese în limba lor Evangelia. Prin atingerea cu imperiul capataseră oare care noțiune de stat, și marele Hermanarich domnia de la Oceanul Înghetat până la Marea Neagră. Goții erau împărțiți în Ostrogoți la resărit și Visigoți la apus. Puternicul rege got încearcă a se opune Hunilor; dar este bătut și se omoară de disperare. Ostrogoții sunt supuși.

Atunci Visigoții se hotărăsc a cere un asil în imperiu. Regele Athanaric refusă a se umili înaintea lui Valente și să retrace cu cre-

lete infricoșate. Grupați sau împrăștiati, ei atacă sau fug cu regegiunea fulgerului, și din fugă împrăstie moartea. De aceia tactica lor, chiar prin mobilitatea sa, e neputincioasă în fața unui zid sau a unui câmp întărit. Dar ceia ce i face cei mai infricoșati resboinici de pe pământ, e că sunt tot așa de siguri și de loviturile lor din depărtare, și gata a 'și jertfi viața într'o luptă piept la piept, ei mai știu, în momentul când adversarul lor, călăreț sau pedestru, urmează mișcările săbiei lor, ei știu să 'l prindă într'o curea care i paralizează toate mișcările. Săgețile lor sunt înarmate, în loc de fer, cu un os ascuțit. Nici unul dintre ei nu lucrează pământul, nici nu pune mâna pe un plug. Toți rătăcesc indefinit prin spațiu, fără acoperemânt, fără vatră, fără poliție, streini de ori ce obiceiul fies, părind mai de grabă că fug necontentit, cu ajutorul carălor în care locuesc, în care femeia se ocupă cu facerea hidosului vestmint al soțului, unde naște copil, și 'l hrănește până la pubertate. Nici unul dintre ei, zemislit, născut și crescut în atâtea locuri deosebite, nu poate responde la întrebarea: De unde ești? Nestatornici și perfizi în convențiunile lor, Hunii se întore îndată ce văd vre un folos; în genere, lucrează numai din ciudă, și, ca și animalele, n'au nici o idee de ce e onest sau neonest. Chiar vorba lor e vicleană și enigmatică. Ei nu adorescă nimic, nu cred în nimic, și nu au cult de cât numai pentru aur.» (Amm. Marcel. XXXI. 1).

dincioșii sei în munții Carpați, pe când cea mai mare parte din Visigoți, în număr, se zice, de 200,000 bărbați în stare de a purta arme cer de la Împăratul să li permită a intra în imperiu. Era o mare greșală a primi atâta barbari în sinul imperiului, dar Valente nu putea să i împedice, și credea că regiunea dintre Dunărea și Emus va fi mai ușor apărată fiind locuită de o populațiune așa de energică, pe lângă foloasele ce se puteau trage din înmulțirea locuitorilor. El li permise a intra în imperiu, cu condițiune înse ca să între nearmați și să cumpere cu bani toate cele necesare. Dar administrațiunea imperiului era într-o stare deplorabilă. Generalii însărcinați a i privilegia la trecerea Dunărei sunt cumpărați și li permit a intra cu armele; iar funcționarii însărcinați a li procura pe bani toate cele necesare i despoia așa de cumplit că nenorociții Visigoți, după ce și au vindut tot ce aveau, au fost nevoiți să vindă ca robi pe proprii lor fii, ca să nu moară de foame. Aduși la disperare ei se resculară. Barbarii așezați în imperiu ca coloni și sclavi se unesc cu ei; bandede numeroase li vin de peste Dunăre în ajutor. Ei încep a devasta Moesia. Grațian nu putea veni în ajutorul unchiului seu, pentru că Alamanii intraseră în imperiu; dar când i a sdrobot în o mare bătălie, li a pustiat țara și i a obligat să dea ostatici, atunci el plecă spre resărit; dar se îmbolnăvi în Sirmium. Valente nu voi să aștepte venirea nepotului seu și în 378 se dădu o mare bătălie lângă Adrianopole, în care Romanii au fost bătuti cu desăvîrșire. Valente rănit scăpase într'o colibă, căreia barbarii i dau foc, fără să știe că Împăratul se află înlăuntru. Toată peninsula balcanică a fost prădată. Numai Constantinopolea scăpă, mulțemită energiei împărătesei Dominica care chiamă pe Saracini în ajutor. După ce nu au mai avut ce prăda, Visigoții se îndreptară spre Illyria, pe când Sarmatii și Quazii treceau Dunărea, Galia cu Britania și Africa atacate, și Persii amenințători. «Imperiul se surpă» scriia sf. Ieronim. Și aceste toate se întâmplau într'un timp când populația nu avea drept a purta arme, când numărul locuitorilor scădea văzind cu ochii din pricina creștinismului care lăuda virginitatea și a *Călugărismului*. Soldați și generali se recrutau mai numai dintre barbari.

375-383   379-395

§. 7. Grațian și Teodosie.

În anul 379 Grațian și asocia la imperiu pe Teodosie care se

a
Grațian
35-383
a
Maxim
3-87
a
Constantin II
5-392
Teodosie
a
9-395

făcuse vestit prin victorii câștigate asupra Sarmatilor și Picților. Teodosie plecă în orient, se strecură printre barbari, ajunse la Tesalonica și putu deschide comunicațiunile cu provinciile resăritene. Goții se moleșiseră sub clima de la sudul Balcanilor: mulți dintre ei nu se gândiau de cât cum să și pună prăzile în siguranță. Ei primiră cu bucurie propunerea împăratului Grațian de a se așeza în regiunea dintre Dunărea și Emus. Athanaric, regele Goților, veni la Constantinopole, unde a fost primit foarte bine *). Vederea acestei mărețe cetăți a făcut o foarte mare impresiune asupra barbarului. Goții se liniștesc; dar ei s'au așezat în imperiu ca aliați, nu ca supuși; de aceea se și poartă ca într'o țară cucerită.

Grațian a fost ucis în 383 de cătră generalul seu Maxim care se proclamă Împărat în Galiile. Nimine nu l'a regretat. Nu făcuse mai nimic în timp de opt ani; se ocupa numai cu vinatul, pe când curtenii sei vindeau funcțiunile și favorurile imperiale.

Teodosie lăsă în pace pe Maxim care declarase că se mulțimea cu prefectura Galiilor, recunoscând de Împărat pe Valentinian II. ³⁷⁵⁻³⁹²

383
Biserica creștină a dat lui Teodosie numele de «Cel Mare» drept recunoștință pentru persecuția îndreptată în contra arienilor și pentru stărpirea păgânismului. În adevăr, o ordonanță imperială decise închiderea templelor, «Atunci, zice păgânul Libaniu, oameni negri alergau cu gramada prin sate și orașe resturnând altarele, zdrobind imaginile zeilor și câte o dată și pe pontifici». Armata a fost însărcinată să pună în lucrare porunca imperială; ceia ce a și făcut cu o mare cruzime. Atunci au pierit o mulțime de capod'opere ale artei antice.

Pe când Teodosie desvolta așa de mare zel pentru ortodocsie

*) *Athanaric la Constantinopole.* «Când intră în cetatea imperială, cuprins de admirațiune: «Acuma văd, strigă el, ceia ce au zisem de mult fără a crede, adică, strălucirea acestei mari cetăți». Și uitându-se în toate părțile, el admira și pozițiunea cetății, și corăbiile care plecau și sosiau, și celebrele ziduri, unde veniau popoare din toate părțile, cum se văd curgând apele dintotdeauna într'un izvor. Dar când văzu pe soldați în ordine de bataie: Nu mai ie indoială, zise el, împăratul e un zeu pe pământ; și ori cine va ridica mâna în contra lui, va trebui să spele cu singele seu un astfel de pacat». (Jornandes, 28).

in orient, împărăteasa *Justina* care domnia in numele fiului ei Valentinian II, se arata tolerantă in apus. Ea inse făcu greșala de a impune ortodocșilor să suferă arianismul in Milan. Tocmai atunce era episcop al acestei cetăți vestitul Ambrosie, din o familie strălucită, caracter plin de energie. Maxim se folosi de această greșală și in 387 alungă pe Valentinian II, care abia scăpă cu fuga la Tesalonic. Atunci Teodosie plecă in contra usurpatorului. Ambele armate erau alcătuite numai din barbari. Generalii cei mai insemnați a lui Teodosie erau Francii Ricimer și Arbogaste. Maxim fu bătut lingă Aquileia și teis. Valentinian II fu restabilit pe tron, dar fiind că era numai de 17 ani, in realitate toată puterea era in mâna lui Teodosie.

Episcopul Milanului era un adevărat stăpân al cetății. Grațian ascultase de el, Valentinian II și Maxim 'l respectau foarte mult, și Teodosie avea mare incredere in el. Dar energicul episcop nu se mulțemia cu atăta. El voia să guverneze; pentru că, in părerea lui, episcopii erau mediatorii necesari intre cer și pământ.

Teodosie era foarte violent. O dată ordonase a se ucide toți locuitorii din Antiohia cari se revoltase, și i iertase numai in urma rugăciunilor episcopului și a oratorului Libaniu,

In 390 locuitorii din Tesalonic se revoltaseră, in contra garnisoanei, alcătuită din Goți și o masacrase. Teodosie iubia această cetate in care primise botezul și se suise pe tron; pe lingă aceste Tesalonicul ajunsese una din cele mai comerciante orașe din lume, fiind că era centrul comerțului intre resărit și apus. Cu toate aceste, când a auzit de cele întâmplate, Teodosie ordonă a se estermina toți locuitorii. Și acest ordin barbar fu pus in lucrare. Nenorocții fură convocați la circ. Aici soldații i uciseră in timp de trei oare. Nu se poate determina numărul; dar de sigur că au fost uciși mai mult de zece mii (390).

In urma acestui masacu, Ambrosie opri pe Impărat a intra in biserica, până ce nu se va pocăi, pentru că a vărsat sânge nevinoțat. Impăratul nu îndrăzni a intra, se intoarse in palat, făcu o penitență publică și numai așa se putu impaca cu biserica. Acest fapt ne mai auzit in istoria romană ni arată că *Omenirea a intrat in o eră nouă*. De acum inainte, mai pre sus de forța brutală va fi o autoritate morală, destul de puternică pentru a preintimpina sau a pedepsi crimele celor mari. Biserica are pretențiunea a fi mai pre

sus de autoritatea împăratului. «Împăratul e în biserică; dar nu e mai pre sus de cât ea» zicea Ambrosie; iar cu 27 de ani mai înainte, Grigorie Nazianzul scriea unui prefect imperial: «Legea lui Hristos te supune ca și pe cei alți, puterei și tronului meu; căci și noi suntem regi; noi guvernăm un imperiu superior și mai perfect de cât al vostru, afară numai dacă nu cumva e drept a se zice că sufletul trebuie să cedeze cărnei și cerul pământului».

Istoria internă a Romanilor e sfârșită!

În 392 Valentinian II fu găsit spânzurat într'un arbore.

Francul Arbogaste numi Împărat pe retorul Eugeniu. Arbogaste care era păgân, sili pe noul Împărat să restituie templelor averile lor. Păgânismul tot era puternic în armată, unde cea mai mare parte dintre soldați erau barbari; el era puternic în Roma, unde se păstrau amintirile gloriei trecute, rezultat al protecțiunii zeilor. Un păgân fu numit prefect al pretoriului. Acesta purifică cetatea, conform vechielor rituri, celebră toate serbătorile vechi și puse din nou în Senat statua Victoriei.

Ambrosie tăcu, pentru că Arbogaste nu era ca Teodosie *).

Dar Împăratul protector al creștinismului ridică armele. În 394 se dădu o mare bătălie la Aquileia. În prima zi căzură 10.000 de Goți de a lui Teodosie; dar peste noapte, o parte din armata lui Arbogaste fu cumpărată. A doua zi Eugeniu fu invins și ucis; peste două zile Arbogaste se sinucise.

Teodosie nu se putu bucura multă vreme de succesul seu. El muri după cinci luni (17 Ianuarie 395), după ce mai înainte împărțise imperiul între fiii sei. Arcadiu luă orientul și Honoriu occidentul.

Această împărțire a rămas definitivă.

*) «Arbogaste era foarte iubit de cătră militari pentru curajul, pentru talentele sale și pentru disprețul seu cătră noroc. El luase libertatea de a se opune voinților împăratului, și a împedeca ceia ce i se părea contrar ordinei și justiției. Valentinian căruia nu i plăcea această libertate, avea multe neînțelegeri cu el; dar tot d'auna fără folos, pentru că Arbogaste era sigur de afecțiunea militarilor. În fine Valentinian ne mai putând suferi umilința sa, văzindu-l într'o zi că se apropie de tronul pe care ședea, după ce s'a uitat la el cu un aer mândros, i prezentă un ordin prin care i lua demnitățile sale. Arbogaste, după ce l'a cetit, zise: «Nu mi-ai dat însărcinarea mea și nu vei putea să mi-o ieși». După ce zise aceste, el rupse ordinul, aruncă bucățelele și ieși.» (Zozim, IV).

Ambrosius nascut în 340 fu un prefect roman în Italia

390 episcop de Milan

t. 397

§. 8. Barbarii in Imperiu.

In viacul IV imperiul roman este plin de barbari cari s'au așezat in el intr'un chip definitiv.

Cu toate luptele sângeroase in curs de trei secole, mulțime de Germani au intrat in imperiu de bună voie. Mulți dintre dinșii veniau să se așeze pe acest pământ roman care se deosebia atât de mult de patria lor. Cei bogați trăiau in Roma; cei mai bravi capatau voie a servi in armată; foarte mulți se mulțemiau a cultiva pământurile cele așa de bogate. Nu numai familii isolate ci și popoare intregi sollicitau onoarea de a fi primite in sinul imperiului.

Pe lângă cei veniți de bună voie, mai găsim pe barbarii strămutați cu sila in interiorul imperiului, împărțiți pe la proprietari ca coloni sau incorporați in armatele imperiale. Aceasta o vedem din cele întâi timpuri.

In fine, avem seminții intregi așezate in imperiu ca amici ai poporului roman; astfel că, in cei de pe urmă ani ai viacului IV, societatea romană s'a transformat, chiar și in moravuri și obiceiuri, sub indoita influență a creștinismului și a popoarelor germanice.

Cei așezați ca *Dedititii* sunt datori a cultiva pământul. Ei sunt așezați in genere pe proprietățile statului sau pe proprietăți particulare in condițiunea de coloni, stare care este superioară sclăviei. Coloni au o bucată de pământ, pe care o cultivă; sunt legați de pământul lor, fiind că nu se pot strămuta, nu pot inse a fi isgoniți de câtră proprietar, și nici a fi obligați la altă muncă de cât muncile agricole: «Nu erau nici proprietari, nici sclavi, dar erau cultivatori» *).

*) «Națiunea barbară a Scyrilor s'a supus nouă. Prin urmare noi acordăm tuturor proprietarilor facultatea de a 'și lua pe pământurile lor oameni din acest popor. Distribuirea lor se va face prin ingrijirea prefectului pretoriului intre toți cei cari vor face cerere. Punem inse drept condițiune ca proprietarii să știe bine că acești oameni nu vor fi la ei de cât cu titlul de coloni, *jure colonatus*. Nici un colon, o dată ce va fi atribuit unui proprietar, nu va mai putea să 'l părăsiască; nici un alt proprietar nu va avea dreptul a 'l atrage la el; de va fugi, nime nu 'l va putea prîimi, sub pedepsele care sunt edictate contra celor cari primesc pe colonii altora. Pe de altă parte, proprietarii nu vor pretinde de la ei de cât o muncă de oameni liberi: ei nu vor avea dreptul să i prefacă in sclavi, și nu vor putea să i intrebuințeze la alte munci de cât muncile agricole». (*Cod. Theod.* V, 4, 3).

Afară de barbarii în stare de coloni, începând chiar de la Iuliu Cezar, găsim pe *Foederati*. Aceștia sunt în o condițiune mai bună. Ei sunt considerați ca amici ai poporului roman (socii). Ei s'au legat cu imperiul prin un tractat desbătut între ambele părți: formează trupele auxiliare, în afară de legiuni, dar făcând parte din armata imperială. Așezați pe pământul imperiului, cum erau Batavii și Frisonii în delta Rinului, ei și păstrează instituțiunile lor; au capii lor naționali; sunt scutiți de ori ce impozit; și recunosc numai supremația Romei. Tacit îi laudă spunând că ei sunt cu inima și cu mintea pentru imperiu. Impărații atrag multe din populațiunile germanice în partea lor, impunându-li numai să ajute imperiul cu armele lor. Cu timpul, Francii și Vandalii sunt în asemenea pozițiune. De la Constantin numeroase cete de Goți sunt pînă la foederati. Acești barbari au drept de căsătorie și drept de a face comerț cu Romanii. Impărații romani ieau în căsătorie fete barbare, sau acordă la barbari mâna principeselor imperiale; supușii imiteză în curând pe șefii lor, și numărul acestor căsătorii se mărește cu toate legile restrictive care le opriau. Dreptul de comerț era de asemenea foarte important, fiind că se permitea acestor foederati a posedea și a înstrăina averea, conform legilor romane. Li lipsea numai dreptul de vot, *jus suffragii*, pentru ca să fie egali cu cetățenii romani; dar acest drept era foarte iluzoriu în viacul IV. Ei trăiau în comunități separate, cu capii lor, cari judecau și pedepsiau conform obiceiurilor germanice; aveau adunări care discutau despre interesele comune. Ei trăiau pe pământurile proprietarilor romani; pentru că fie care proprietar era dator să dea soldatului, oaspei său, a treia parte din casa și proprietatea sa. Cu timpul, o știm, armatele romane sunt alcătuite mai mult numai din barbari.

Pe lângă coloni și foederati, mai avem barbari *Laeti*. Aceștia sunt Germani cari au capatat permisiunea a se așeza în Galia. Erau soldați din tată în fiu. Obligațiunea de a servi în armată se întindea și asupra fiului născut din o mamă laetă. Cel care nu servia era urmărit ca desertor. Erau prin urmare un fel de colonii militare, înșirate de a lungul fruntariilor, alcătuite înse din barbari fiind că Romanii erau puțini. Statul li dădea pământ, o mică sumă de bani, o păreche de boi și sămînța necesară. Erau scutiți de impozit, ei și pământurile lor. Soldați în timp de resboiu, Laeti erau plugari în timp

de pace ; înse au remas tot barbari și foarte de multe ori au prădat pământurile romane.

Pe lângă aceste trei categorii mai erau *Gentils*, tot un fel de soldați de graniță, *limitanei milites*. Aceștia se recrutau mai cu samă pînre popoarele de la Dunărea de mijloc și de jos. Pozițiunea lor era mai inferioară de cât a celor alți ; ei nu aveau dreptul de căsătorie cu provincialii.

Barbarii ocupau și funcțiuni însemnate în imperiu. De mult Împărații acordau la străini dreptul de cetățenie. Celebrul Hermann lușese comandant al unui corp de ausiliari, primise o educațiune română și ajunsese călar ; cea mai mare parte din rudele sale erau amici și aliații Romei ; socrul seu Segeste primise de la August dreptul de cetățenie. Constantin acordă consulatul unui barbar. Sub Iulian, Gotul Nevitta avu aceeași onoare. În viacul IV «barbarii erau pretutindine, se îngrămădiseră în armate, în magistraturi, la curte și în consiliul principelui». Magnentiu era un laetus ; corpurile armatei aveau în fruntea lor generali barbari. După aceasta ajungeau ușor la funcțiunea de magistri ai militarilor și îndată aveau dreptul a face parte din consistorium principis. Francul Silvanus era atot puternic sub Constanțiu și Mallobaud era *Comes domesticorum*, macar că 'și conserva titlul seu de *Rex Francorum*. Roma fiind stoarsă de puteri se adresa Barbarilor ca să i dea generali și oameni de stat. Aceștia se arătau foarte recunoscători pentru această onoare și serviau cu mult devotament pe acest imperiu, pe care se simțiau fericiți a 'l apăra. Arbogaste, Bauto socrul Împăratului Arcadiu, și alți mulți, erau plini de talente militare, și mai ales de o energie și fermitate de limbagiu cu totul deosebită de lingușirile Romanilor. Stilicon, ginerile lui Teodosie, are să fie un mare ministru și mare general *).

«De atunci elementul barbar deveni adevăratul element domina-

*) «Stilicone fu negreșit cel mai moderat dintre toți acei cari, pe vremea sa, au ajuns la o mare putere. Macar că luase în căsătorie pe nepoata bătrânului Teodosie, că a fost tutorele celor doi fii ai aceluia împărat ; macar că a comandat două-zeci și trei de ani armatele, el n'a vîndut nici odată nici o funcțiune, și nu deturnă nici odată fondurile destinate pentru plata militarilor, pentru a se folosi el. N'a avut de cât numai un fiu, și cu toate aceste el nu l'a ridicat la o dignitate mai înaltă de cât aceea de tribun al notarilor». (Zozim. V).

tor ; echilibrul e rupt. Nu Barbarii caută a imita pe Romani ; ei din contra, Romanii ieau de model pe Barbari. Ei adoptă moravurile, costumul, armele, cântecele de resboiu ale barbarilor ; toată lumea e ne-bună după ei ; modele din Constantinopole se regulează după Germania. Toți voiesc să aibă, ca și ei, păr lung și blond, să poarte încălțăminte și pantaloni ca și ei ; *barritus* e predat și răspândit în armatele romane, ca accentul cel mai bărbătesc și cel mai bun pentru începutul luptei. Curtea lui Grațian dase acest exemplu funest. Tină-rul Impărat, plin de ardoare, pasionat pentru vînat ca și pentru res-boiu, se simția atras cătră Barbari, cu cari se potrivia mai mult în gusturi de cât cu Romanii. 'L vedeau de multe ori imbracat ca Bar-barii, părăsind toga sau *paludamentum* pentru a se imbrăca cu blăni și cu piei de animale ca Germanii.»

Prin urmare la sfârșitul viacului IV: Imperiul s'a despărțit defi-nitiv în Imperiul de răsărit și de apus ;

Biserica creștină a luat în mîna sa puternică direcțiunea morală a societății ;

Barbarii sunt singurii cari mai apără și mai susțin Imperiul.

O lume nouă intră în Istoria Universală.

A P E N D I C E .

(de Lacour-Gayet *).

Ochire asupra vieții private la Romani.

1. Familia. — 2. Casa. — 3. Imbrăcămintea. 4. — Viața zilnică.

I. Familia. — Familia a fost în Roma veche cheia bolții pe care se răsima întreaga societate. Societatea romană după chipul familiei s'a constituit, de la familie a primit ea legile sale. Ori cât ne am afunda în cercetarea originii Romanilor, găsim această familie fundată pe monogamie. Dintr'un întâi să spunem câte-va cuvinte despre căsătorie, actul esențial care alcătuiește familia.

Câtă vreme Roma n'a avut alți locuitori legali, alți cetățeni de cât pe patrici, ea n'a cunoscut altă căsătorie decât căsătoria religioasă, rezervată patricilor, care, de la numele ceremoniei sale principale, se numește *confarreatio*. În ziua când plebeii fură primiți a face parte din cetate, legea legaliză unirea dintre plebei, recunoscând pentru această o căsătorie nouă, cu totul civilă, care avea, și ea, două forme principale, *coemptio* și *usus*. Cu timpul căsătoria civilă înlocui aproape cu totul, chiar pentru patrici, căsătoria religioasă. Religioasă sau civilă, unirea dintre barbat și femeie, amândoi patrici, amândoi plebei, sau aparținând deosebitelor clase, cere oare-care condițiuni indispensabile: spre exemplu libertatea personală, — nu poate fi privită ca o căsătorie unirea dintre sclavi, nici dintre sclavi și persoane libere, — să nu fie împedicare, provenind din inrudire, — legea oprește unirea dintre moș și nepoată, mătușă și nepot, — vrâsta legală, — patru-spre-zece ani impliniți pentru barbat, doi-spre-zece ani impliniți pentru femeie, — consimțământul mutual al soților, dacă sînt *sui juris*, sau consimțământul fie-cărui tată de familie, dacă sînt încă *in potestate*. Când aceste condițiuni obligatorii sînt implinite, atunci se poate procedea la formalitățile legale ale căsătoriei, religioase sau civile.

Confarreatio sau căsătoria religioasă, cea mai solemnă din toate, se numia ast-fel pentru că cei doi soți oferiau lui Jupiter înaintea Ma-

*) Tradus de Constantin Rășeanu.

relui Pontifice și a Flaminului lui Jupiter, și în prezența a zece martori, un sacrificiu fără sânge în care figura tot-dea-una o plăcintă de făină de grâu (*farreum, panis farreus*). Pentru a rupe o căsătorie de acest fel trebuia o altă ceremonie solemnă, *diffarreatio*. Căsătoria civilă prin *coemptio* este o vânzare fictivă care face pe femeie să intre în familia barbatului. Într-o ceremonie alegorică care reamintește epoca primitivă când femeia era în adevăr cumpărată, mirele atingea o balanță cu o monedă de aramă, pe care o dădea în urmă tatălui miresei. — În fine căsătoria prin *usus* sau «intrebuințare» rezulta din simplul traiu a mirelui și a miresei în timp de un an.

Cu ocazia căsătoriei se celebrău în familie serbări hotărâte prin un ceremonial tradițional. Mai întâi serbarea logodnei, *sponsalia*, cu toate că aceasta nu era riguros obligatorie. În urma unui sacrificiu cu masă mare în familie, logodnicul dădea fetei inelul de logodnă. A doua serbare, cea a căsătoriei, *nuptialia*, nu putea avea loc de cât în zilele permise de religie, cam din trei zile una. Se începea prin consultarea auspiciilor, oferirea unui sacrificiu Zeilor, chiar și în căsătoria care nu se făcea prin *confarreatio*, și prin o masă mare. În urmă venia o ceremonie simbolică, răpirea sau *deductio*, care amintea, ca și fictiva cumpărare de la *coemptio*, o stare de civilizație dispărută de multă vreme. Cortegiul nupțial pleca sara de la casa miresei la lumina făcliiilor cu strigătul consacrat: *Talassio! Talassio!* Ajunsă la ușa soțului ei, tinăra femeie, imbracată cu o tunică albă și pe cap cu un voal roș, ungea cu unt de lemn sau cu grăsime pragul de sus al ușei și o împodobia cu cordele de lână. Pe urmă o lua pe sus și o treceau peste pragul conjugal, ceia ce reamintea răpirea din timpurile primitive. Barbatul o primia în Atrium, și împărția cu ea apa și focul, ceia ce însemna că ea intră în religia nouăi sale familii. A doua zi mireasa oferia primul său sacrificiu divinităților din noua sa vatră.

În familia ast-fel constituită barbatul are o autoritate absolută.

Legea romană exprima complectă dependență a femeiei, spunând că ea e în mâna barbatului, *in manu*. Cu toate aceste puterea barbatului a fost de timpuriu micșurată prin privilegiile pe care legea le acorda soției. În schimb, puterea părintească, *patria potestas*, adecă autoritatea tatălui asupra copiilor, conservă mult timp țaria dreptului primitiv, de vreme ce copiii schilozi erau expuși chiar și în epoca imperiului. Fiul rămânea până la moarte sub puterea tatălui său. Dar dacă acest fiu e investit cu vre o funcțiune publică, puterea părintească e suspendată; Tatăl e lasat în umbră față cu Magistratul. Cebrul Fabiu Cunctator, unul din eroii războiului al doilea punic, servia într-o zi sub ordinile fiului seu care era Consul; tatăl și fiul întâlându-se o dată pe drum, trebui ca bătrânul să se scoboare de pe cal, pentru a face onoruri consulului roman.

Copilului nou născut i se da un nume în *dies lustricus*, sau în ziua purificării, a noua pentru băieți, a opta pentru fete. Casa era purificată și se da o masă solemnă pentru primirea definitivă în familie a unui nou membru; o serbătoare mai mult pe viitor în calendarul particular al familiei, serbătoare celebrată cu pietate la fie care

aniversară. Registrele stărei civile au început a se ținea numai de la Marcu-Aureliu, când acest împărat impuse tatălui de a face în timp de trei-zeci de zile o declarație de naștere. În timpul creșterii copilul trebuie să fie apărat în contra diochiului sau *fascinum*. Spre acest scop se puneau amulete într'o bulă, un feliu de medalion de formă rotundă, care e de aur în familiile cele bogate, și i se leagă la gât. Băietul trebuia să poarte această bulă până la 17 ani impliniți, până în ziua când lua toga virilă; fata o pastra până la măritiș.

În primii ani, copilul era numai sub îngrijirea mamei; mama singură îl alăpta.

Foarte târziu copiii au fost incredințați la mance mercenare care se luau dintre sclavele familiei. După câți-va ani, rolul mamei înceta; copilul trăia lângă tatăl său; sau, dacă el aparținea unei familii cu avere, era incredințat în mâinile sclavilor sau a învățătorilor însărcinați de a-l instrui. Instrucțiunea se dădea și în școli. Printre cărțile care se învățau erau legile celor XII Table învățate de către copii pe de rost, traducerea latină a *Odyseei* de către Livius Andronicus, operele lui Cicerone, a lui Horațiu și a lui Virgil, care au figurat așa zicând în programul claselor chiar de la aparițiunea lor. De timpuriu copiii învățau literatura greacă. Autorii greci, ca Omer și Hesiod, erau explicați și comentați în școlile publice, cel puțin în cele din capitală. Cea întâi școală în care s'a învățat serios literatura elenică se zice că ar fi fost fondată la Roma în 197 înainte de I. C., de către un gramatic numit Crates; dar cu mult mai înainte părinții bogați întrețineau sclavi greci ca pedagogi cu cari copiii învățau a vorbi grecește. În școlile romane varga era un instrument foarte onorat. Horațiu, vorbind de studiile din copilăria sa, numește *pl-gosus* pe profesorul său Orbilius care îi dictase versurile lui Livius Andronicus. Cel mai mare pedagog al antiquității romane, Quintilian, care a lucrat un program detaliat al învățământului clasic, a protestat cu energie în contra întrebuintărei acestui mijloc de pedeapsă de care se abusa foarte lesne. Musica și gimnastica, părți esențiale a educațiunii grecești, nu au avut nici-o dată la Roma vre o mare importanță. Ținta estetică la care se gândiau Grecii înmulțind exercițiile gimnasiului, n'a preocupat nici-o dată pe Romani. Permițind tinerilor câteva exerciții corporale: curse pe jos, călărie, înotare, mânăuirea armelor, ei nu se gândiau decât numai a i face oameni robusti și legionari deprinși cu osteneala.

Cătră vrsta de 17 ani, educațiunea era considerată ca sfârșită; tinărul părăsia școala. Dacă era bogat sau dacă avea un gust particular pentru literatură, el făcea atunci sau mai târziu o călătorie la Atena, precum făcuseră Cicerone, Horațiu, retorele Aulu-Gelliu și mulți alții, pentru a-și complecta educațiunea chiar la izvoarele artei, literaturii, eloquentei și filosofiei. La 17 ani impliniți, copilul intra oficial în numărul cetățenilor cu o ceremonie solemnă care era una din cele mai mari sărbători ale familiei. Se alegea în general pentru aceasta sărbătoarea *Liberalia* care cădea la 17 Martie. Tinărul depunea înaintea Larului casei însemnele copilăriei, toga pretextă și bula; pe urmă lua toga virilă. După un sacrificiu făcut zeilor domestici, el se

ducea, dinpreună cu părinții și cu amicii cari 'i făceau cortegiu ca să se inscrie în tribul seu; Statul număra atunci un cetățean mai mult. Noul cetățean, pentru a consacra titlul care 'l dobândise prin această înscriere, se suia la Capitoliu ca să sacrifice Zeilor. Cortegiul se întorcea în urmă a casă și sərbarea se sfârșia prin banchet.

O solemnitate foarte importantă în viața familiei era ceremonia înmormintărei. Iată ce vr'o persoană 'și dădea ultima suflare, un membru din familie se pleca asupra ei strigând'o de mai multe ori pe nume, în urmă se întorcea către cei de față zicând *conclamatum est*. Această strigare echivala cu constatarea oficială a morții. Se închidea atunci gura și ochii cadavrului, i se dădea ultimele onoruri spălându'l și parfumându'l. Restul privia pe antreprenorii pompelor funebre, cari compuneau personalul templului *Venus Libitina*. Aceștia înalțau în Atrium un pat de paradă pe care se depunea defunctul, îmbracat cu toga sa, cu picioarele întoarse spre ușă. Înaintea casei se puneau o ramură de chiparos sau de brad pentru a vesti pe trecători, în particular pe Marele Pontifex, care nu putea vedea un mort, pentru că, se minjia. Când sosia ziua înmormintărei, un cortegiu solemn se forma în casa mortuară, cel puțin la înmormintările persoanelor înalte. În capul convoiului mergeau cântăreții din flaut și din trompetă, și plângătoare plătite care cântau arii funebre. Partea cea mai impunătoare a convoiului consista în defilarea «imaginilor» strămoșilor, *imagines*, măști de ceară sau de lemn reproducând trăsăturile strămoșilor și care se conservau cu îngrijire în familie: toți strămoșii păreau că au reinviat pentru a face escortă descendentului lor la ceremonia funebă.

În urmă venia mortul, dus pe un pat funebru care era decorat cu trofeele defunctului. Apoi se grupau familia, amicii, clienții, datornicii. Cortegiul trecea prin Forum; se făcea un popas pentru a asculta orațiunea funebă a mortului, *laudatio funebris*, pronunțată de fiul sau de cea mai apropiată rudă.

În urmă 'l duceau la mormintul familiei, care se afla totdeauna în afară de oraș, în virtutea textului legii celor XII Table care opria de a se îngropa în incinta Romei. Așa că mormintele erau construite de-a lungul căilor care plecau de la porțile capitalei; cele mai bogate se aliniau pe amândouă părțile căii Appia; unde se află și astăzi ruine de ale lor pe o distanță de mai mulți kilometri. Multă vreme morții au fost imbalsamați; mai pe urmă se întrebuintă mai mult obiceiul de a arde corpurile, obiceiul care a ținut până la sfârșitul Imperiului. Când cortegiul a ajuns la locul unde era să se ardă corpul, acesta era așezat, cu ochii deschiși, pe un rug mare gătit de mai înainte. Rudele 'i dădeau foc cu o torcie întorcând ochii. Se ardea odată cu mortul și hainele, trofeele sale, parfumuri, etc. În tot timpul acesta muzicanții și bocitoarele făceau să răsună aerul de instrumentele și bocetele lor. Se strîngea apoi într'o urnă osemintele și cenușa, și se depuneau astfel în mormint. Dacă corpul în loc de a fi ars, era pus într'un secriu, de obicei un secriu de piatră, cei de față adresau mortului ca un adio suprem cuvintele sacramentale: «*Sit tibi terra levis*, să'ți fie țărina ușoară!». Toți cari fuseseră în cortegiu se purificau

cu apă înainte de a se întoarce în cetate. Ear familia lua parte la o masă funebră, *silicernium*, servită aproape de mormint; apoi, întorsă a casă ea purifica casa mortuară sacrificând un berbec. După nouă zile de doliu, un sacrificiu oferit umbrelor mortului și o masă, *novemdiale*, sfârșia ceremoniile funebre. În această zi familiile bogate dădeau după moda etruscă jocuri de gladiatori, în care victime umane serviau spre a împaca umbrele defunctului; în acest chip aceste crude spectacole au luat loc în moravurile Romanilor. În mormintarea cetățenilor saraci se făcea, de bună seamă, cu mult mai puțină simplitate. Se îngropau într-o groapă comună, așezată pe Esquilin, chiar pe locul unde Mecena și făcu la sfârșitul Republicii vestitele sale grădini.

Oamenii saraci formau asociațiuni cu plată, pentru a și asigura un mormint onorabil. Sarac sau bogat, defunctul are drept la un cult special, cultul umbrelor; el devine un Zeu domestic, căruia i se aduc sacrificii la fie-care aniversară.

Pentru a sfârși această ochire sumară asupra familiei ni rămâne de zis câte-va cuvinte asupra sistemului numelor proprii întrebuintate la Roma. Tot Romanul născut liber purta trei nume: numele de familie, *nomen* sau *nomen gentilicium*, precedat de un prenume, *praenomen*, și urmat de un supranume, *cognomen*. Numele de familie, care arată din care *gens* face parte, se termină tot d'a una în *ius*, cel puțin în familiile de origine romană; de pildă, Cornelius, Fabius, Iulius, Tullius. Acest nume e purtat de toți membrii familiei, — temele 'l poartă la femenin, Cornelia, Fabia, etc.; multă vreme ele n'au fost numite alt feliu; — el e de asemenea purtat de către clienți și datornici. Prenumele sînt puțin numeroase; n'au fost de cît șese-spre-zece sau șapte-spre-zece întrebuintate, ca Aulus, Decimus, Caius, Marcus, Quintus, Tiberius, etc. De pildă *gens Cornelia*, una din cele mai însemnate din vechea Romă, nu întrebuinta de cît șapte în totul, și Scipionii, cari erau o ramură foarte importantă din această familie, nu întrebuintau de cît trei: Gnaeus, Lucius, Publius. Cât despre supranume, acesta era la început numai o simplă poreclă care făcea alușiune, în cele mai multe ori, la vre o particularitate fizică a unui individ anumit; pe urmă supranumele au ajuns ereditare pentru toți indivizii de aceiași familie, și a încetat de a avea o valoare personală. Ast-fel sunt supranumele următoare: Pulcher (frumos), Calvus (pleșuv), Maximus (foarte mare), Brutus (stupid), Barbatus (cu barba mare), Dentatus (cu dinții mari), Plautus (cu picioarele mari), etc.; Cicerone a purtat acest supranume fiind-că unul din strămoșii lui avea pe față un negel care samana cu un fir de mazere, *Cicer*. În stilul oficial, după prenumele tot-dea-una scris în prescurtare și numele scris tot-dea-una întreg, se pune prenumele ascendentilor de multe ori până la a treia generație; apoi vine numele tribului în care individul era înscris; și această înșirare de nume se sfârșește prin supranumele individului scris întreg.

Numele fiului lui Cicerone așezate pe inscripția următoare este o aplicare a regulei generale:

M·TVLLIO·M·F·M·N·M·P·N·COR·CICERONI

M(arco) Tullio M(arci) f(ilio), M(arci) n(epoti), M(arci) p(ro)-n(epoti), Cor(nelia tribu), Ciceroni. Se poate înse întâmpla ca să se arate numai prenumele tatălui ; de pildă, în următoarea inscripție asupra lui Pliniu cel Tânăr :

C·PLINIO·L·F·OVF....SECVNDQ.

C(aio) Plinio L(ucii) f(ilio), Ouf(entina tribu).... Secundo.—De pe timpul Republicei se făcu obiceiul de a se întrebuița un al doilea supranume, de multe ori în amintirea unei acțiuni strălucite, precum Africanus, Macedonicus, Britannicus, etc. Cătră viacul al doilea al imperiului toate regulele precise pentru întrebuițarea numelor de familie au încetat. Se îngrămădesc din pricina mândriei numele strămoșilor de pe tată, de pe mamă, adoptivi, tutori, etc. Înșirările de nume ajung de nu se mai sfârșesc și numai cu multă greutate putem afla în aceste liste adevăratele nume ale individului. Un consul din anul 169 figurează pe o inscripție cu 38 de nume puse de a rindul. Esemple de zece până la două-spre-zece nume nu sunt lucru rar în acea epocă. Aceste liste curioase erau «curat niște arbori genealogici, sau mai bine zis niște scuturi cu mai multe despărțiri cu care se resfăța mândria romană.» *

II. Casa.—Locuința Romanilor a variat după starea societății. La început, locuitorii Romei primitive se mulțemiau a avea drept casă un bordeiu dreptunghiular, construit de lemn și acoperit cu stuh ; în mijlocul acoperământului se lasa o deschizătură sub cerul liber pentru ca să poată ieși fumul. Această locuință foarte simplă cuprindea numai o singură cameră, *At.ium*, numită astfel fiind-că vatra o înegria cu fumul ei. Pe urmă suferi numeroase prefaceri ; dar partea esențială a casei romane a rămas în tot-dea-una această mare cameră patrată sub cerul liber, care și păstră numirea sa de atrium.

Casa romană ordinară în epoca când societatea antică atinse cel mai înalt grad de dezvoltare, adevă casa așa cum o vedem în săpăturile de la Pompei, dă în stradă numai prin o ușă foarte strimță ; la dreapta și la stânga ușei, sunt sau pereți zidiți peste tot sau dugheni pe care proprietarul le dă cu chirie și care nu comunică cu interiorul casei : casa e întoarsă cu dosul la stradă. Pe ușă se intra în un coridor de doi sau de trei metri de larg, împodobit cu arme, cu statuie, cu o odăiță pentru portar ; aceasta e sala de așteptare, unde clienții se intrunesc în fie-care dimineață pentru a saluta pe patron la sculare. Sala dă direct într'o curte dreptunghiulară, încunjurată de portice, acesta e atrium. Intră de ajuns aer prin o deschizătură mare ; cele patru părți ale acoperișului se înclină spre această deschizătură pentru ca ploaia să se scurgă de pe ele într'un basen așezat în mijlocul curții. Sub porticele sale, niște celule strimțe, care nu primesc altă lumină și alt aer de cât prin ușă, alcătuiesc locuința sclavilor sau camere pentru provisii. Această curte este partea publică a casei ; a-

colo părintele de familie dă audiență clienților săi, și și pune la cale trebile cu libertății săi. Două aripi întocmite la dreapta și la stânga în fundul atriumului cuprind în dulapuri deschise « imaginele » strămoșilor care erau purtate la ceremoniile solemne, ca și la inmormintări; inscripții pompoase amintiau numele, trăsăturile și faptele mari ale strămoșilor. La extremitatea atriumului, în fața sălei de intrare, o cameră patrată formează apartamentul privat sau mai bine zis cabinetul de lucru a stăpânului casei; acesta-i *tablinum*, ast-fel numit fiind-că acolo se păstrează arhivele, *tabulae*, și banii familiei. De fie-care parte a acestei camere se află două încăperi, dintre care una, *triclinium*, servește de sală de mâncare. În fine, două coridoare strimte, *fauces*, conduc la partea interioară a casei, partea rezervată familiei.

E întocmită cam în același chip ca și partea din față și publică a casei. O curte descoperită, încunjurată de coloane, și numită pentru această peristil; partea centrală a curții e prefăcută în grădină și împodobită cu bronzarii de artă; într'un colț al ei se vede sanctuarul, *sacrarium*, *lararium*, unde se celebra cultul domestic; peristilul e încunjurat de camere de culcare, luminate tot pe din întru, pentru membrii familiei.—Casa descrisă până aici, un fel de tip uniform al caselor din Pompei, se întindea toată pe același plan: într'un oraș din provincie, ca la Pompei, casele erau în genere numai cu un rînd și cuprindeau prin urmare un spațiu întins. Dar la Roma, unde locul era măsurat și unde terenul costa foarte scump, se clădiau cu mai multe rînduri. Străinii cari vizitau capitala imperiului erau uimiți de înălțimea caselor. August o hotărîse până la 70 de picioare, 20 de metri. Aceste case mari erau ticsite de chiriași. La al patrulea rînd locuia saracul, chiar sub acoperemintul de oale, unde se ouă hula-bii, cum zice Juvenal în descrierea Romei.

Păreții caselor, chiar și a celor mai simple și mai sarace, erau tot-de-auna zugrăviți cu o pătură de boie de o culoare voarte vie: roșie sau galbănă. Pe margini o încadrare zugrăvită sau cu arabescuri de toată frumuseța; ori erau împodobiți cu picturi mari decorative. Aceste picturi sînt mult întrebuițate la Pompei; ele reproduc naturi moarte, peisagie de fantazie, perspective arhitecturale pictate ca să amăgiască ochiul și lucrute cu multă artă, tablouri luate din viața de toate zilele, așa de pildă atelierul unui tăbăcar sau dugheana unui pitar; dar mai cu samă subiecte mitologice. Picturile de felul acesta sînt cele mai numeroase. Din 2000 de picturi murale de la Pompei care au fost înscrise în cataloage, mai bine de 1400 cuprind subiecte mitologice, adică mai mult de două treimi.

În casele bogate pe jos era un mozaic format din bucăți de marmură, de piatră prețioasă sau de cristal, așezate așa fel că formau desemnuri geometrice sau adevărate tablouri. De la o casă din Pompei avem cel mai frumos mozaic din antichitate și unul din cele mai mari (4^m 80 lăt. și 2^m 40 înălț.); el reprezintă bătălia de la Issus între Alexandru și Darius. Un alt mozaic, care și astăzi e la intrarea casei, reprezintă un căne de cei mari legat, cu colții amenințători, cu inscripția puțin asigurătoare: *Cave canem*, ferește-te de căne! În alte

case mai bucuroase de oaspeți se primiau musafirii cu vorba *Salve*, salutare! încadrată în mozaicul din vestibul. În general mobilele nu prea erau numeroase; un apartament roman se deosebia cu totul în mobilare de apartamentele noastre moderne. Un fel de sofa, *lectus lucubratorius*, pe care se întindea cine-va pentru a ceti și a scrie; scaune, unele fără spetează și cu picioarele drepte, ca taburelele, altele cu spetează și cu picioarele cruciș care semănau cu scaunul curul; fotolieri asemenea fotoliurilor noastre de biurou, compuneau de ordină întreg mobilierul. Paturile în cele mai de multe ori erau numai niște paturi de cărămidă pe care se puneau saltele și perne pentru dormit. O cameră avea o mobilare specială și era decorată cu lucru, aceasta era *triclinium* sau sofrageria. În general ea nu era prea mare, căci numărul obicinuit de comenseni nu prea era mare din pricina obiceiului de a se pune la masă. Masa de lemn, care era patrată, era așezată în mijlocul camerei. Trei părți era încunjurată cu paturi, în totu trei paturi, de unde vine numele de *triclinium* dat dintr'un întâi mesei, apoi camerei. A patra parte a mesei rămânea liberă pentru serviciu. Pe fie care pat puteau sta trei persoane: ele se întindeau pe saltelele de lână sau de pene care formau patul, rezemându-se cu cotul stâng pe o perinută. Dar acest obicei curios de a sta la masă culcat se introduse târziu; vechii Romani mâncău șezând și femeile rămăseră mai tot-de-auna credincioase acestei vechi deprinderi, mai ales în societatea aleasă. Cătră sfârșitul Republicei, se înlocuiesc mesele patrate de lemn ordină prin mese rotunde de lemn prețios, cele mai de multe ori de lemn de alămăiu: atunci cele trei paturi dreptunghiulare fură înlocuite prin un pat mare semi-circular în formă de C. Sufrageria mai conținea tripede pe care se puneau obiecte de ornament ca cupe de pret, și un dulap *abacus*, pentru a pune sticlărie și pentru feliurile de bucate în timpul serviciului.

Pentru luminat, se întrebuintă candelabre mari și lampe de bronz, de argilă în casele sarace, care erau, cele mai de multe ori, cu mai multe focuri. Museul din Neapole conține un mare număr de lampe de bronz găsite la Pompei. Ele sînt toate vrednice de admirat prin fineța lucrului și ni dau o înaltă idee de industria artistică din anticitate; dar de sigur că nu erau tare luminoase. Fitul care se muia direct în unt de lemn, era format din fire foarte slabe, și flacăra filfiia în aer fără a fi încunjurată de o sticlă ca să o facă stabilă și cu o lumină constantă.

III. **Imbrăcăminte.**—Partea esențială a imbrăcăminteii barbaților la Roma era toga, o bucată mare de materie de lână albă, tăiată în elipsă, lungă de 15 picioare sau 4^m 50 și 10 picioare sau 3 metri de largă. Era o adevărată artă a ști cineva a se înfășura în togă așa ca să facă indoituri, *sinus*, din această imbrăcăminte, în formă de curbe elegante și paralele. La început, Romanii nu purtau sub togă de cât niște pantaloni, *subligalum*; pe atunci, toga era făcută din o stofă foarte tare, și strinsă la talie, pentru a apăra corpul în contra frigului. Dar de timpuriu începu a se purta ca vestmint pe de desupt o cămeșă mare de lână albă, când fără mâneci când cu mâneci scur-

te, când cu mâneci lungi până la incheieturi; această cămeșă e tunica, singurul vestmînt ce l'aveau în interiorul casei. Era strînsă la talie și ajungea până la genunchi. Se introduse obiceiul de a țese vertical pe marginile tunicii niște dungii boite purpuriu. Când aceste dungii laterale erau largi, tunica era numită «laticlava», și era rezervată Senatorilor. Când dungile erau înguste, era numită «angusticlava», atunci ea era îmbrăcămîntea distinctivă a călarilor și a unor preuți în exercițiul funcțiunilor lor. De pe timpul lui Plautu se adăogi sub tunică o a doua cămeșă, tot de lână, care era un fel de jiletcă cu mâneci foarte strînse numită *subucula*; cămeșile de în nu fură cunoscute de cît într'o epocă mai tîrzie. În ziua când se purtă unul sau două vestmînte pe dedesubt, numai fu nevoie ca toga să fie făcută de materie groasă. Se făcură atunci foarte fine, aproape transparente, fabricate în suțul Italiei, la Tarent. Mai mult de cît ori când, cu aceste stoffe nouă, arta de ași drapa toga cu iscusință fu secretul a câtor-va eleganți. Toga era vestmîntul distinctiv al cetățenului roman; acei cari nu aveau acest titlu, de pildă străinii ce locuiau în Roma sau sclavii, nu aveau voie să o poarte. Cît despre tinerii de condiție liberă, ei purtau până la 17 ani o togă specială, *praetexta*, care era cu dungii roșii; o depuneau cu mare pompă la vrista majorității civice pentru ca să îmbrace toga albă a cetățenilor romani. Cesar purtă cel întăi toga de purpură, vestmînt rezervat mai pe urmă numai Impăraților.

Toga era îmbrăcămîntea de oraș, haina păcei; în acest sens Cicerone a scris hemistihul atît de des citat de cătră el: «*Cedant arma togae*, să cedeze armele în fața togăi!» În armată, se purta un vestmînt mai comod, *sagum* sau mantaua, care era îmbrăcămîntea națională a Galilor și a Spaniolilor; o manta groasă de postav prinsă de umărul drept cu o agrafă. Generalii purtau de asemenea o manta de resbel prinsă tot astfel, și de culoare roșie, numită *paludamentum*. Oamenii saraci, sclavii, călătorii aveau pe de-a supra tunicei, în loc de togă, o manta fără mâneci, *paenula*, făcută din o materie foarte groasă, care se incheia dinainte. La masă se puneau o îmbrăcămîntă specială, ușoară, cu culori vii, roș aprins, violet, etc., *synthesis*. Să amintim în fine și de *lacerna*, vestmînt elegant, care se putea pune pe de-a supra togăi, și care avea o glugă; acest vestmînt era lăsat celor molatici. August opri pe cetățeni de a o purta în For.

Partea caracteristică a îmbrăcămîntei femeilor romane e *stola*, vestmîntul care deosebește pe matroane după cum toga e vestmîntul particular al cetățenilor romani. O rochie lungă, dreaptă, cu mâneci scurte, strînsă la talie cu o cingătoare, și lungă până jos, terminându-se cu o dungă lată sau un volan, *inst.ta*. Sub această rochie, Romanele purtau o cămeșă, *subucula*, care se mai numia și tunica de desupt, *tunica interior*; pe de asupra rochiei ele puneau când ieșiau o tunică lungă, *palla*, asemenea cu peplum al femeilor grece, care se fixa pe umere prin o agrafă, drapându-se aproape ca și toga. Romanii, bărbați și femei, umblau în genere cu capul gol. În cas de ploaie

se acoperia capul cu un capăt al togei sau cu o glugă, inse cortelul n'a fost nici odată cunoscut. În călătorie și la teatru, pentru a se apăra de căldura soarelui, se purta pălării cu margini mari, care de pe numele lor grecești se cunosc că sunt de proveniență străină, *petasus* și *causia*. Aveau Romanii pălăria lor națională, *pileus*, bonetă de lână, care seamăna cu boneta frigiană; dar era lăsată sclavilor, oamenilor saraci și libertilor. Femeiele puneau adese-ori pe cap un voal mic, *ricinium*; dar era mai mult o podoabă întrebuințată în diferite ceremonii.

În primele viacuri Romanii purtară părul lung și barba întreagă: așa erau vechii Romani înfățișați, după Varron, în statuiele arhaice. Primul bărbier ar fi venit în Roma cătră anul 300 înainte de I. Ch., și obiceiul de a se rade în fie care zi ar fi fost introdus de cătră Scipione Africanul. De atunci, moda fu de a avea părul scurt și fața rasă. În general se lăsa să crească barba numai în semn de doliu: August făcu așa de pildă, după desastrul lui Varus.

Se putea întâmpla de asemenea ca să se poarte barbă ca semn a unei profesii, așa de pildă filosofii și poeții; cari o lăsau să crească de obicei. În epoca lui Cicerone, eleganții din Roma purtau barba lor tăiată cu îngrijire; dar obiceiul general era de a se rade. Această modă ținu până la începutul viacului al II-lea al erei noastre, când împăratul Adrian lăsa să i crească barba pentru a ascunde câte-va semne ce avea pe față, sau poate numai din pricina dragostei sale pentru vechile timpuri. De atunci bărbile lungi veniră din nou la modă; urmașii sei poartă pe busturile lor barba întreagă. Cu Constantin și cu împărații cari i urmează reapare din nou obiceiul de a se rade. Iulian, care a scris satira *Misopogon*, e singurul în seria urmașilor lui Constantin care s'a abătut de la moda timpului său. Cât despre femei, felul de a se peptăna a variat mult cu capriciile modei. Părul fals, mai ales părul blond, care se aducea din Germania, fu la modă la începutul Imperiului. Câte-va femei din familie imperiale sînt cunoscute după forma peptănăturii: astfel Julia, fiica lui Titus, care poartă pe virful frunții ca o diademă părul încrețit; Faustina, femeia lui Antonin, al cărei păr e impletit pe ceafă în una sau mai multe coade care apoi se învălătucesc în formă de coronă pe virful capului; tot așa princesele Syriene, Julia Moesa, Julia Sooemias, care poartă niște zuluși mari încrețiți pe amândouă părțile frunții și pe urechi, și cari se intrunesc în urmă pe ceafă într'un moțoc.

Încălțămintele variau după condiția socială a persoanei; tipul principal era *calceus*, încălțăminte de piele asemenea pantofilor noștri, cu această deosebire că lăsa descoperită extremitatea piciorului și partea anterioară a tălpii; se fixa cu niște curele. Magistratii curuli aveau drept să poarte pantofi de piele roșie, *mulleus*; Senatorii, pantofi de piele neagră, *calceus senatorius*, a cărui curele erau prinse cu o agrafă de argint sau de fildeș în formă de semilună; călării și simplii cetățeni aveau papuci negri în genul papucilor noștri. Selavii și țararii purtau în general bocânci, une-ori ciubote de piele. Încălțăminte *caliga*, care a dat un supranume fiului lui Germanicus, im-

păratul C. Cesar Caligula, era de origină galică și se purta la armată; ea acoperea intreg piciorul.

În casă se puneau sandale, *soleae*; ele erau formate dintr'o talpă de piele legată cu două curele, dintre care una trecea pîntre degete și cea l'altă încunjura gleznele; sandalele erau încălțămîntea care se puneă pentru a merge la masă.

Romanii aveau în general pe al patrulea deget al mînei stîngi, în inelar, un inel, *annulus*, care servia de pecetie; dintr'un întâi era un cerc de fer, în urmă un inel de aur. Inelul de aur sîrși prin a deveni semnul caracteristic al călarilor. Se făcu moda sub imperiu de a purta, pe lingă inelul de aur, inele formate din pietre prețioase. La femei, luxul bijuteriilor a ajuns foarte departe; se poate vedea în muzeul din Neapole și în cel de la Luvru, la Paris, un mare număr de bijuterii care au fost purtate de femeile romane, salbe, cercei, broșuri, inele, brațelele și bijuterii de tot felul, dintre care unele sînt adevărate capod'opere.

IV. Viața zilnică.—În cel d'întăi timp al istoriei lor, Romanii nu cunoșteau altă ocupațiune de cît agricultura și resboiul; ei lăsau plugul ca să ia armele, și a doua zi după o expediție, se reintorceau la ogoarele lor. De multă vreme Romanii cunoșteau și industria și comerțul de vreme ce i se atribuiește lui Numa înființarea a nouă corporații de meșteri, și de oare ce un tractat de comerț a fost încheiat între Roma și Cartagena încă din anul 509 înainte de I. Chr. Dar cînd desvoltarea marelor proprietăți aduse ruina agriculturii și deșertarea câmpiilor, cînd comerțul cel mare se concentră în mîinile a cîtor-va societăți financiare de publicani și de *negotiatores*, condițiile de traiu a poporului care trăia în Roma fură cu totul modificate. Descriind aici în general ocupațiile zilnice a unui cetățean roman, înțelegem mai cu seamă pe un cetățean bogat, locuind în Roma, cîtră sîrșitul Republicii sau cîtră cele d'întăi timpuri ale imperiului.

Un Roman și petrecea ziua întregă, pot să zic, afară din casa sa, el nu venia a casă de cît pentru somn și mîncare. Trebile de gospodărie, toată economia domestică, era lasată sclavilor și femeilor din familie. Sclavii erau așa de răspîndiți în vechia Romă în cît numărul lor s'a evaluat la 900,000 de indivizi cînd populația capitalei, cîtră întăiul și al doilea viac, trebuia să cuprindă 1,600,000 de locuitori. Ar fi fost foarte rar a găsi un cetățean așa de sarac în cît să nu aibă cel puțin un sclav; Horațiu, cu toată viața sa simplă, n'avea mai puțin de trei pentru a'l servi la masă; aglomerații de mai multe mii de sclavi, chiar pînă la zece și douăzeci de mii, se găsiu dese-ori. Totalitatea sclavilor aparținând unei aceleași case forma o *familia*; această «familia» cuprindea două mari cetegorii, sclavii de cîmp, *familia rustica*, și sclavii de oraș, *familia urbana*. Sclavii de oraș, aleși pîntre cei mai inteligenți, și a căror condiție era mai puțin tristă în general de cît cea a sclavilor însărcinați cu lucrările cîmpului, erau învățați nu numai la trebile gospodăriei, precum la bucatărie și la întreținerea casei, dar încă la ocupații mai înalte, la instruirea copiilor, la industrie, comptabilitate, etc. Toată industria ro-

mană era în mâinile lor ; concurența sclavului nimicise repede munca liberă. Cât despre femei, ele aveau înalta direcțiune a gospodăriei ; matrona romană era înainte de toate o stăpână a casei. Multă vreme ea nu cunoscuse alte ocupații de cât a sta în casă și a toarce lână, *Domum servavit, lanam fecit*, conform formulei care e întâlnită dese ori în epitafele matroanelor. Femeia romană de almintrelea nu era închisă în gyneceu ca femeia ateniană ; ea putea să ieasă după gustul ei ; o găsiai tot-de-auna la reprezentațiile dramatice și la jocurile de circ, pentru care era tot așa de pasionată ca și bărbații ; dar adevăratul seu loc era la vatra casnică, pentru a supraveghia sclavii și toate trebile din lăuntru. Barbatul n'avea deci nimic de făcut la el acasă ; sclavii lucrau pentru el și femeia sa conducea în locul seu casa. Romanii numărău oarele ca și noi de două ori, 12 oare de zi și 12 oare de noapte ; dar în loc de a începe a le număra din mijlocul zilei și de la mijlocul nopții ; ei le numărău de la răsăritul și de la apusul soarelui. Se punea răsăritul la 4 oare vară și la 6 iernă. Oara răsăritului soarelui era oara întâia ; fiind că se număra în toate anotimpurile 12 oare până la apusul soarelui, oarele zilelor de vară erau mai lungi de cât a zilelor de iernă. După care erau riguros regulate toate ocupațiile Romanilor.

De la oara întâia clienții umpleau sala pentru a saluta pe stăpân la sculatul său și a primi *sportula*, sau micul paner, în care întendentul li dădea ceva provizii de mâncare, adese ori remășiile mesei de sară ; une ori se înlocuia această distribuire în natură prin câte-va monete mici. Indată ce portarul deschidea porțile atriumului, clienții se reped pentru a-și îndeplini datoriile către stăpân ; i vorbesc de afacerile lor, i cer sfaturi asupra cestiunilor de drept, se înțeleg cu el asupra ocupațiilor zilei, etc. Primirea clienților ocupa în general cele două oare d'întâi. Pe urmă stăpânul lua o mică gustare, *jentaculum*, compusă din pâne muietă în vin, din fălii de pâne unsă cu miere, masline, brinză sau curmale. Cătră oara a treia el ieșea pentru afacerile sale, întovărășit de clienții cari i erau intimi și cari i făceau o escortă de onoare ; el se ducea la tribunal, făcea visite, sau asista la o nuntă, la înmormântări, etc. Cătră a șesea sau a șeptea oară, cam pe la ameză, întorcere a casă pentru un al doilea dejun, *prandium*, compus din pește, din legume și fructe. După acest prânz începea odihna, *meridiatio*, obicei care deveni general mai cu seamă de la sfârșitul Republicei. Cătră oara a opta clopotele vesteau deschiderea băilor publice, și toți Romanii alergau grămadă ; baia era la Roma una din însemnatele ocupații ale zilei. Pentru a satisface gustul național Titus, Caracalla, Dioclețian făcură să se construiască sub numele de Therme adevărate palate ; chiar înainte de ei, Agrippa deschise 170 de băi publice. În al patrulea viac al erei noastre, Roma număra 856 de băi. Părțile esențiale a băilor publice erau : sala cu o piscină pentru băile reci sau *frigidarium*, sala pentru băile calde și pentru băile de abur sau *caldarium*, sala pentru fricțiuni și masagie sau *unctorium*, care se numia și *tepidarium*, fiind că era menținută la o temperatură caldută ; mai erau încă vestierile, *apodyteria*, portice-

le pentru plimbare, palestre pentru exercițiile corpului, și pentru jocul cu mingea, *pilae*, care joc era foarte plăcut Romanilor : pontificile Scaevola, Catone din Utica l' jucau în câmpul lui Marte cu pasiune. Când baia și plimbarea ce urma lua sfârșit, se întorceau a casă la masa cea principală, *cena* ; în general masa era cătră oara a noua, iarna la unu și jumătate și vara la două și jumătate. În cele d'întăi timpuri această masă avea loc cătră amiază și se compunea din feliul național, *pulmentum* sau griu pisat și fiert, care foarte mult timp ținu locul pâinei, și din câte-va legume ; carnea, chiar la cei bogăți, nu făcea parte din hrana ordinară. Inse cu ceasul se schimbară și feliurile ; ele deveniră mai rafinate și mai complicate. *Cena* din epoca clasică cuprindea trei părți ; dintr'un întâi *gustus*, care se compunea din mezelicuri, legume, ouă, conserve în salamură, câte-o-dată stridii, și din o băutură de vin zăhărit cu miere, *mulsum*. Apoi venia masa propriu zisă, care, cu progresul lăcomiei romane, se alcătui din șapte sau opt feliuri, cărnuri, pești, păseri, vênaturi, etc., totul gătit cu unt-de-lemn de maslină, untul nefiind întrebuințat de căt pentru gătit medicamentelor. Pe masă nu se întrebuința față de masă de căt de la începutul viacului al doilea ; dar fie-care oaspete avea șervetul seu, *mapa*. Feliurile de bucate erau toate servite tăiete. Romanii aveau niște lingurițe mici, *ligulae* ; întrebuințarea furculiței li era necunoscută, ei mâncau cu degetele.

Masa avea tot-de-auna o solniță adese-ori de argint chiar la oamenii saraci. Când *cena* propriu zisă era sfârșită, se oferia zeilor Lari un sacrificiu care se compunea din o turtă de făină amestecată cu sare, *mola salsa*. Atunci se aducea a treia parte a mesei sau dulciul, *secundae mensae*, care cuprindea fructe felurite sau prăjituri. În tot timpul mesei se bea vin amestecat cu apă ; vinurile cele mai însemnate erau, pînre cele italiene, Cecubul, Falernul, Massica, pe urmă vinurile grecești de Chios, Lesbos, etc. ; se cunoștea întrebuințarea ghiței în băutură. Un prânz care cuprindea tot serviciul acesta putea de multe ori să ție mai multe oare și să ocupe o bună parte din zi. Se mai prelungia încă de ordinar jucând tablele, când nu ieșiau pentru a se duce la Câmpul lui Marte sau pentru a asista la spectaculele de circ, de teatru sau de amfiteatru.

În fine, Romanii decadenței terminau ziua prin o altă masă, gustarea de sară, *commisatio*, asemenea cu *symposium* al Grecilor ; se făcea sara foarte târziu. Era mai mult o orgie de căt o masă regulată ; masa era acoperită de parfumuri și împodobită cu flori, mai cu seamă cu trandafiri ; se alegea la sorți un « rege » al serbărei care era însărcinat de a arăta proporția amestecului apei și a vinului în crater și numărul cupelor de deșertat pentru fie-care oaspete ; la aceste mese se aducea dănțuitori, dănțuitoare, musicanți, bufoni. Nu era lucru rar de a vedea aceste orgii nocturne prelungindu-se până la primele raze ale aurorei. Așa că *commisatio* nu fu cunoscută de căt în o epocă destul de târziu și fu întrebuințată numai de cătră desfrinării capitalei.

AUTORII CITAȚI

Ammianus Marcellinus (330-400).

Născut în Antiohia; a servit în armată. A scris în 31 de cărți istoria anilor 96-378, de la Nerva până la moartea lui Valente. Cele 13 cărți dintâi, istoria de la 96-353, sunt pierdute; cele remase au mare valoare ca document istoric. Imparțial; judecă sănătos, dar nu are meșteșugul condeului.

Appian.

Născut în Alexandria, avocat în Roma; trăiește în timpul Antoninilor. A scris în 24 de cărți o istorie romană pe popoare și provincii, din timpurile cele mai îndepărtate până la August. Ni a rămas jumătate din această operă. E din școala lui Polybiu. Capitulele asupra proscricțiunilor lui Sylla, asupra triumvirilor sunt însemnate. Războiul cu Mitridate și cele civile sunt de asemenea bine descrise. A scris în limba greacă.

Aulus Gellius (125-175).

A scris *Noctes Atticae* în douăzeci de cărți. Noțiuni prețioase pentru istoria timpului său. Ingrijire și exactitate scrupuloasă cu care a coordonat tot ce învățase;

dar materia clasată fără ordine, nici metodă. Lipsă de originalitate.

Caesar.

Născut în 12 Iulie 100, asasinat în 15 Mart 44. Barbat de stat de frunte, general fără samăn, mare orator și scriitor cu un stil precis și sobru.

Ni a rămas numai *Commentariile* care cuprind în șapte cărți cei întâi șapte ani ai războiului din Galia. Forma e simplă și fără pozoabe, dar cu matură reflecție în fond. Publicate în 51.

Cele trei cărți asupra războiului civil sunt lucrute mai repede; cuprind multe neesactități.

Ultimul an din Galia, războiul din Alesandria, Africa și Spania sunt de trei autori diferiți. Cele două dintâi sunt de A. Hirtius.

Julius Capitolinus (viac. IV).

A scris biografiile celor doi Maximini, celor trei Gordiani, a lui Maxim și Balbinu.

Cicero.

Născut în 3 Ianuar 106, asasinat în 7 Decembre 43. Foarte in-

telligent, ghibaciu și foarte onest; dar moale și fără fermitate. Nu avea în el stofa unui barbat de stat.

Mare putere de a 'și asimila elementele străine și a le prezenta într'un stil limpede. Dar s'a ocupat cu prea multe cestiuni și n'a avut timp să aprofundeze nici una. Orator, retor, scriitor asupra politice și moralei, filosofiei. Corespondență voluminoasă.

Pro Roscio, pronunțat în 80, pentru apărarea acestuia care avea adversar pe un favorit a lui Sylla.

In Verrem împărțit în două *actiones*, cea întâi pronunțată în 5 Aug. 70; a doua *actio* în cinci cărți n'a fost rostită.

De lege Manilia, în 66, lauda lui Pompeiu.

In L. Catilinam, primul în 8 Novembre 63 în Senat; II în 9 Mai la popor; III în 3 Decembrie tot la popor; IV în Senat la 5 Dec. 14 *Filipice* în 44 și 43.

Epistole, *ad familiares*, 16 cărți (63-43); *ad Atticum* 16 cărți de la 88 până la moarte; *ad Quintum fratrem*, trei cărți (60-54); *corespondența între Brutus și Cicerone*, 2 cărți.

De Republica, între 54 și 51, în 6 cărți, din care avem $\frac{1}{3}$.

L. Junius Columella.

Contimpuran și compatriot a lui Seneca. A scris două-spre-zece cărți *de re rustica*. Mare admirație pentru subiectul seu. Plângeri asupra neglijenței într'o vreme când toți se desinteresează de natură.

Cornelius Nepos.

A trăit între anii 94 și 24. Din

scrierile sale ni a rămas de *excellentibus ducibus exterarum gentium*, biografiile lui Catone și Atticus. Nu se recomandă nici prin critica istorică nici prin perfecțiunea stilului. Dar în lipsă de alte isvoare au oare care valoare.

Dio Cassius.

Născut în 155 la Nicea în Bithynia, fiu de senator; el însuși senator pe timpul lui Commod. Favorit de către Pertinax și Septimiu Sever. Cea mai însemnată operă a sa este: *Istoria Romanilor*, lucrată în timp de 22 de ani. Ni a rămas cartea I-XXXVI inclusiv cu fragmente găsite în mai mulți autori din evul mediu; de la XXXVII-LX inclusiv avem textul întreg: de la prădările Piraților și războiul lui Pompeiu în contra lor, până la moartea Împăratului Claudiu, cu care se încheie cartea LX. De la cartea LXI, domnia lui Nerone până la primii ani ai lui Alexandru Sever nu mai avem textul lui Dione, ci extractul făcut prin sec. XI de către călugărul bizantin I. Xifilin. Aceste cărți din urmă sunt traduse în românește. A scris în limba greacă.

Eutropius.

A trăit pe timpul lui Valente. A scris *Breviarium ab urbe condita*: judecată și imparțialitate. Stil simplu.

Flavius Vopiseus.

A scris pe la începutul viac. IV-lea. I se atribuie viețile lui Aurelian, Tacit și Florianu, a patru usurpatori, Firmu, Saturninu, Proculu și Bonosu, a lui Probu, Caru și a fiilor lui.

Florus.

Se presupune că a trăit pe timpul lui Traian. Retor cu mai mult spirit de cât gust, iubitor de fraze : de multe ori departe de adevăr.

A scris *Bellorum omnium annorum DCC libri duo*. Prima carte epoca glorioasă a Romei ; a doua decadență, de la Gracchi. Alcătuită sub Traian.

Herodian.

De profesiune retor. A trăit în viacul III. A scris o istorie a Împăraților de la moartea lui Marcu Aureliu până la ajungerea lui Gordian III. E contimpuran al evenimentelor ce descrie. Stil înțeles, limpede și plăcut. A scris în limba greacă.

Historia Augusta.

Scrisă de următorii scriitori : Aelius Lampridius, Julius Capitolinus, Volcatius, Gallicanus, Aelius, Spartianus, Trebellius Pollio și Flavius Vopiscus. Mai toate biografiile scrise de către ei sunt dedicate lui Dioclețian și Constantin Cel Mare.

Jornandes (Jordanis).

A scris în 551 două opere istorice. *De rebus geticis și de origine mundi*. Istoria Goților e importantă fiind că s'a pierdut opera lui Cassiodor, a căreia grăbită prescurtare era.

Julius Obsequens.

A scris către sfârșitul viacului IV *liber prodigiorum* după o prescurtare din Titu Liviu. Lista cuprinde 505-742 anii de la zidirea Romei.

Lactanțiu.

Profesor de eloquentă, profesor a lui Crispu, fiul lui Constantin Cel Mare. Convertit la creștinism. A scris *Institutionum divinarum* apologia doctrinei creștine, *de mortibus persecutorum*, *de ira Dei*, etc.

Aelius Lampridius (viac. IV).

A scris biografiile lui Elagabal și Alesandru Sever.

T. Lucretius Carus (probabil între 98 și 55).

A tractat în *De rerum natura*, în șese cărți, fizică, psihologie și morala lui Epicur. Predica cu mare entuziasm o doctrină, destinată în părerea sa, a impraștia întinericul superstiției. De admirat prin persistența cu care luptă în contra sterilității subiectului seu. Limbă precisă, îndrăzneată și meșteră, ceia ce o face să aibă un farmec particular.

Plinius (C. Caecilius Secundus 62-113).

Născut la Como, consul sub Traian și legat în Bithynia. *Panegyricus*, discurs de mulțumire adresat lui Traian pentru că l'a ales consul.

Correspondență importantă pentru istoria timpului, mai ales corespondența cu Traian pe timpul cât a guvernat Bithynia.

Plutare.

Născut la Cheronea în Beoția, către 50 d. Chr. Petrecu mai toată viața în cetatea sa natală. A făcut înse și lecțiuni publice în Roma. Afară de scrieri morale, el a scris *Viețile paralele*, descrierea

barbaților însemnați Greci și Romani. Operă foarte însemnată; nimine n'a putut mai bine de cât el să reproducă trăsăturile sufletului persoanelor istorice, a le zugrăvi, a le face să trăiască și să lucreze. Autor grec.

Polybiu.

Născut în 205 a. Chr. la Megalopolis în Arcadia. Unul din cei o mie de Achei duși ca ostatici la Roma, în 166. Amic a lui Scipione Emilianul. A scris cel întâiu o *Istorie generală*. Opera cuprindea 40 de cărți; din care avem numai pe cele cinci dintâi, și multe fragmente din cele alte. Nici un istoric n'a fost mai pasionat pentru adevăr, mai exact în povestirea faptelor, și mai judicios în aprecierea lor.

Res gestae Divi Augusti.

Inscripțiune pe un monument din Ancyra în Asia mică. Istoria vieții și faptelor lui August, scrisă de el însuși. Trad. franceză cu comentariu de către *Peltier și Cagnat*, Paris, 1885.

C. Sallustius Crispus (87-34).

Conjurația lui Catilina, cu o mare dosă de observare psihologică; în *Jugurtha* aduce pentru toate dovezi și consultă cu ingrijire isvoarele.

Fragmente numai din *Historiile* care începeau de la moartea lui Sylla și mergeau până la 67.

Imită pe Tucicide, fără a'l putea egala; cu toate aceste s'a silit foarte mult ca să rămână veridic și imparțial. Scurt și substanțial, ajungând până la obscuritate.

Spartianus (Aelius).

A scris pe timpul lui Dioclețian biografiile lui Adrian, Veru, Septimiu Sever, Pescenniu Niger și probabil pe a lui Antoninu Piu, Marcu Aureliu, Veru, Albinu și Macrinu.

Suetoniu (75-160 d. Chr.).

Multă vreme secretar a lui Adrian. Studiază mai mult pe individ cu particularitățile sale, cu evenimentele vieții, faptele lui. O mulțime de informațiuni importante prezentate într'un stil concis, simplu și potrivit cu subiectul.

Ni a ramas de la el numai o parte din *Viri illustres*; opera principală *De vita Caesarum*, alcătuită în 120; cuprinde opt cărți între care cele șese întâi de la Cesar până la Nerone, a 7-a cei trei împărați din 69 și a 8-a cei trei Flavii.

Cornelius Tacitus (54-119 d. Chr.).

Consul în 97. Caută să descopere adevărul; caută cauzele evenimentelor; cercetează legăturile psihologice și are un talent fără păreche în zugrăvirea caracterelor și analiza sentimentelor. Ton plin de dignitate. *Antiquus* și *priscus* sunt tot d'a una un elogiu în gura lui.

De vita et moribus Iulii Agricolae liber, biografie a socrului lui Tacit, în 98.

Germania, rezultat al observației personale. Opune corupțiunii moravurilor romane, pe cele ale simplilor Germani. Alcătuită între 98 și 100.

Historiae, tabloul epocii în care trăia autorul, cuprinde regnul lui Galba, Othon, Vitelliu, Vespasian,

Titu și Domițian. (69-96). Compusă pe timpul lui Traian. Cuprindea la început 14 cărți, din care au ajuns numai cele 4 dintâi și $\frac{1}{2}$ din a cincea, istoria neterminată a anilor 69 și 70.

Analele sau mai bine *ab escesu divi Augusti* 16 cărți de la moartea lui August: Tiberiu, Caligula, Claudiu, Nerone, (14-68), scrise sub Traian și publicate între 115 și 117. Avem treimea întâia și a treia: 4 cărți întâi, fragmente din V și VI, cărțile XI la XVI, mutilată la început și la fine. Ni lipsește întreg regnul lui Caligula, începutul lui Claudiu până la 47 și 66-68 a lui Neron.

Titus Livius.

Născut în Padua; între anii (59 a. Chr.—17 d. Chr.). A trăit la Roma, onorat cu amicitia lui August. Opera sa capitală: Istoria romană de la fundarea Romei până la moartea lui Drusus (9. a. Chr.) Din cele 142 cărți avem numai 35 (prima decadă și cărțile XXI-XLV). Mai avem sumarele, *Periochae*, mai a tuturor cărților.

Cărțile remase cuprind istoria romană de la fundarea Romei până în 293 a. Chr. (prima decadă) și de la începutul războiului al doilea punic (218) până la cucerirea Macedoniei de către Paul Emiliu (167). Ține să scrie adevărul; are simpatie pentru învins și apăsător și contemplă cu mare entuziasm figurile din trecutul Romei. Talent minunat de espunere: zugrăvește minunat evenimentele, situațiunile și persoanele. Dar vrea să placă, ceea ce îl depărtează câte o dată de adevărul istoriei. Limbă vie și elegantă.

Trebellius Pollio.

A scris sub Dioclețian. Ni a rămas de la el biografiile lui Valerian, Gallienu, celor trei-zeci de tirani și a lui Claudiu.

Valerius Maximus.

Factorum et dictorum libri novem. Isoare bune, dar lipsă de gust și de veritate istorică. A scris pe timpul lui Tiberiu. Culegere de anecdote.

Velleius Paterculus.

A scris opera sa în două cărți în anul 30 d. Chr. Sentiment monarhic foarte pronunțat. E opera unui soldat care a servit sub Tiberiu, pentru care are o admirație profundă. Styl pompos și afectat. Incepe de la emigrarea Grecilor în Italia, vorbește despre orient și Grecia și vine în cartea I-a până la căderea Cartagenei. Se îngrijește mult a zugrăvi caracterele.

Vulcatius Gallieanus.

A scris sub Dioclețian viața lui Avidiu Cassiu.

Zonaras.

A trăit în viac. XII, secretar de stat sub Ioan și Manuel Comneu. A scris *Annale*, de la crearea lumii până la Alexie Comnen. Prețioase pentru Constantin și urmașii sei. Autor grec.

Zozim.

A trăit pe timpul lui Honorie și Teodosie cel tânăr. A scris în grecește *Istoria romană* în șese cărți, de la cei întâi împărați până la 410.

TABLA DE MATERIE.

INTRODUCERE.

Italia înainte de Romani.

	Pag.
§. 1. Geografia Italiei	I
§. 2. Vechiele populațiuni ale Italiei	V

TIMPUL REGILOR.

§. 1. Tradițiuni. Fundarea Romei	1
§. 2. Cei șapte Regi	3
§. 3. Istoria probabilă	9
§. 4. Constituțiunea vechiă a Romei	13

REPUBLICA.

I. De la începutul republicei până la egalitatea între cetățeni.

§. 1. Luptele cu Tarquiniu	18
§. 2. Neînțelegeri lăuntrice	20
§. 3. Cucerirea egalității civile și politice	26
§. 4. Resboaiele din viacul al V-lea	29
§. 5. Galii în Roma	33
§. 6. Legile lui Liciniu Stolo și Luciu Sextiu	36

II. Supunerea Italiei.

§. 1. Resboaiele Samnitice	40
§. 2. Resboiul cu Tarentul și cu Pyrrhu	46
§. 3. Organizarea Italiei	49

§. 4. Roma înainte de viacul al III-lea.	51
§. 5. Constituțiunea Romană în viacul al III-lea	56
§. 6. Egalitatea în republica romană	61

III. Cucerirea Lumii.

§. 1. Primul resboiu Punic	64
§. 2. Cuceriri după întâiul resboiu Punic	70
§. 3. Al doilea resboiu Punic	73
§. 4. Resboiul cu Filip V, regele Macedoniei	84
§. 5. Resboiul cu Antioh III, regele Syriei	87
§. 6. Cele de pe urmă resboie cu Macedonia și Grecia.	90
§. 7. Resboiul al treilea Punic	93
§. 8. Supunerea Spaniei	95

IV. Republica romană la jumătatea viacului II.

§. 1. Organizarea provinciilor romane	98
§. 2. Sarcinile provinciilor	100
§. 3. Schimbări în ideile și moravurile Romanilor	105
§. 4. Schimbare economică	109
§. 5. Catone și Scipionii	113

V. Domnia Nobilimei.

§. 1. Reformele Gracchilor	117
§. 2. Resboiul cu Jugurtha	123

	Pag.
§. 3. Resboiul cu Cimbrii și cu Teutonii	127
§. 4. Nouă încercări de reformă	130
§. 5. Resboiul Sotilor	132
§. 6. Rivalitatea dintre Mariu și Sylla	136

VI. Luciu Corneliu Sylla.

§. 1. Primul resboiu cu Mitridate	139
§. 2. Infringerea partizanilor lui Mariu	143
§. 3. Dictatura lui Sylla	145
§. 4. Resboiul cu Sertorius	149
§. 5. Resboiul cu Gladiatorii	153
§. 6. Resboiul Piraților	155
§. 7. Al doilea resboiu cu Mitridate	157

VII. Caiu Iuliu Cesar.

§. 1. Conjurațiunea lui Catilina	160
§. 2. Primul triumvirat	168
§. 3. Cucerirea Galiei	171
§. 4. Roma in lipsa lui Cesar	178
§. 5. Resboiul civil între Cesar și Pompeiu	182
§. 6. Dictatura lui Cesar	187

VIII. Agonia Republicei.

§. 1. Moștenirea lui Cesar	193
§. 2. Al doilea triumvirat	197
§. 3. Octavian și Antoniu	202

IMPERIUL

I. Octavian August.

§. 1. Constituirea Imperiului	206
§. 2. Puterile Impăratului	211
§. 3. Organizarea Administrației	215

	Pag.
§. 4. Administrația lui August	218
§. 5. Germanii	225
§. 6. Resboaiile lui August	231
§. 7. Moștenirea lui August	234

II. Cesarii și Flavii.

§. 1. Tiberiu	236
§. 2. Caligula	245
§. 3. Claudiu	248
§. 4. Nerone	252
§. 5. Impărații proclamați de cătră legiuni	258
§. 6. Flavii	265

III. Antoninii.

§. 1. Nerva	272
§. 2. Dacia	275
§. 3. Traian	278
§. 4. Adrian	289
§. 5. Antoninu Piul	294
§. 6. Marcu Aureliu	296
§. 7. Commod	301

IV. Severii.

§. 1. Pertinax și Didiu Iulianu	304
§. 2. Septimiu Sever	306
§. 3. Caracalla	312
§. 4. Macrinu și Bassianu	314
§. 5. Alesandru Sever	317
§. 6. Dușmanii Imperiului in viacul al III-lea	319
§. 7. Anarhia Militară	326

V. Dioclețian.

§. 1. Claudiu II	331
§. 2. Aurelian	332
§. 3. Tacit, Probu, Caru	334
§. 4. Dioclețian	337
§. 5. Reformele lui Dioclețian	342
§. 6. Urmașii lui Dioclețian	345

	<u>Pag.</u>		<u>Pag.</u>
VI. Imperiul creștin.			
§. 1. Constantin	348	§. 5. Jovian	359
§. 2. Imperiul sub Constantin	351	§. 6. Valentinian și Valente .	360
§. 3. Fiii lui Constantin . . .	353	§. 7. Grațian și Teodosie . . .	365
§. 4. Iulian	357	§. 8. Barbarii in Imperiu . . .	369
		<i>Apendice</i>	373
		<i>Autorii citați</i>	386

